MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. III [XVIII] nr. 2

Chișinău
2009

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleţ (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Ion Eremia
Statutul politico-juridic al Ţării Moldovei într-o nouă sursă istorică – Cronica Moldovei de la Cracovia (Political and Legal Status of Tara Moldovei in a New Historical Source – Moldovan Chronicle of Cracovia) 9

Silviu Andrieş-Tabac
Tradiţia mitică în istoriografia românească despre originea stemei Ţării Moldovei (La tradition mythique dans l'historiographie roumaine sur l'origine des armoiries du Pays Moldave) 23

Alina Felea
Domnul între ideal şi real. Reprezentările cronicarilor despre domnii Ţării Moldovei (mijlocul sec. XVII - mijlocul sec. XVIII) (Voivode/prince between Ideal and Real. Chroniclers' representations about Tara Moldova (the middle of 17th - the middle of 18th Centuries) 31

Andrei Emilciuc
Statutul negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei şi în Odesa (1812-1861) (The legal status of merchants without residence in the cities of Bessarabia and in Odessa (1812-1861) 39

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Olimpia Mitric
Din istoria cercetării cărţii vechi în Bucovina istorică (la 500 de ani de la tipărirea primei cărţi pe teritoriul României) (De l'histoire de la recherche du livre ancien dans la Bucovine historique (à 500 ans de l'imprimation du premier livre sur le territoire de la Roumanie) 61

Lilia Zabolotnaia
Regenţă, putere şi domnie la feminin (sec. XIV-XVII) (Regency, reign and power to feminine (centuries XIV-XVII) 67

Adelaida Chiroşca
Două tezaure monetare din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Two monetary treasures from the 16th and the 17th centuries from the collections of the NMAHM) 79

Sergius Ciocanu
Schitul Trebujeni (*al lui Bosie Pârcălab*) şi moşia Trebujeni/Butuceni din ţinutul Orhei (Orhei district Trebujeni hermitage („al lui Bosie pârcălab") and Trebujeni/Butuceni estate) 89

Vasile Iucal
Fortificaţia militară din satul Semeni: „Masa lui Petru cel Mare" (The military fortification from Semeni village: „Petru cel Mare's table") 111

Mihai Onilă
Satul Morozeni, ţinutul Orhei – datarea şi hotarele (Morozeni village from Orhei district, chronology and borders) 117

Igor Cereteu
Tipărituri nemţene din secolul XIX în Basarabia (The printings from Neamţ Monastery from XIX centuries in Bessarabia) 123

Игумен Ириней (Тафуня)
Страницы из истории Кишиневской Духовной Семинарии (Pages from the history of the Theological Seminar from Chisinau) 141

Valentin Tomuleţ
Dinamica şi structura socială a populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensămintelor fiscale din anii '20-'50 ai secolului al XIX-lea (The numerical dynamic and the social structure of the population of Tabani village, in Hotin county, according to the fiscal censuses in the 1820s-1850s)..... 159

Ion Gumenâi
Numărul populaţiei evreieşti şi repartizarea acesteia în mediul rural şi urban din Basarabia (1812-1861) (The number of the Jewish population and its repartition in the rural and urban areas of Bessarabia (1812-1861) 179

Maria Maftei
Comerţul de iarmaroc în oraşele Ismail, Reni şi Chilia în prima jumătate a sec. al XIX-lea (Fair trade in the towns Ismail, Reni and Chilia in the first half of the 19th century) 185

Tatiana Chicaroş
Evoluţia învăţământului laic din Basarabia în sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea (Some considerations on the evolution of secular and religious education in Bessarabia in the 19th century - beginning of the 20th century) 195

Dinu Poştarencu
Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei în perioada ţaristă (Administrative-territorial division of Bessarabia in the Tzarist period) 203

Vera Serjant
Unele reflecţii asupra mecanismului efectuării reclamei în Basarabia (sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX) (Some reflections about the advertisement in Bessarabia (end of the 19th - beginning of the 20th centuries)..... 213

Ana Grițco
Biserica – o ipostază a gestului caritabil din Basarabia în epoca modernă (The church – o hypostasis of the charity gesture from Bessarabia in the modern period) 223

Maria Danilov
Presa şi cenzură în Basarabia la începutul secolului XX (Press and Censorship in Bessarabia at the beginning of XXth century) 229

Tudor Roşu
Eroism la românii ardeleni în primul război mondial (Heroism and the Transylvanian Romanians in the First World War)..... 245

Silvia Scutaru
Revendicările preoţimii în cadrul congreselor eparhiale din anul 1917 (Clergy's requests during the eparchial congresses of 1917)..... 253

Vera Stăvilă
Un pictor uitat – Nicolae A. Coleadici (1906-1937) (A forgotten painter – Nicolae A. Coleadici (1906-1937) 261

Liviu Zgârciu
The Status of the Historiographer in the First Stage of the Communist Regime from Romania (1948-1965) Case Study: Ioachim Crăciun (Statutul istoricului în I etapă a regimului comunist din România (1948/1965). Studiu de caz: Ioachim Crăciun) 265

Ежи Хатлас
Главные периоды существования христианства у гагаузов Буджака и их оценка с исторической точки зрения (The main periods of Christianity at the Gagauzians in the Bugeac – the historical point of view and its evaluation)..... 273

Ольга Щипакина
Развитие гражданской авиации МССР (1958-1954) (The developing the civil aviation in the SSRM (1958-1974)..... 283

Liliana Condraticova
Activitatea atelierului de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău în anii 1966-1972 (L'atelier d'orfévrerie du Chisinau dans les 1966-1972 année) 289

Diana Sofian
Politica statului sovietic faţă de familie: etape şi repere legislative (Family policy of Soviet regime: stages and legislative basis) 299

Octavian Zelinski
Consideraţii asupra consecinţelor reformei agrare în Republica Moldova (Considérations sur les conséquences de la réforme agraire en République de Moldova) 305

Elena Ploşniţă
Momente de referinţă din evoluţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Moments of reference from the activity of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 317

Elena Postică
Consideraţii privind oportunitatea valorificării muzeografice a patrimoniului istoric al mănăstirii Căpriana (Considerations regarding the opportunity of Căpriana Monastery's historic heritage museum valorization) 329

Lucia Marinescu
Instituţia muzeală în procesul globalizării (The museum institution in the process of globalization) 335

Iulia Postică
Date din istoria muzeificării Orheiului Vechi (Data from the museification of Orheiul Vechi) 343

Ecaterina Bondarenco
Restaurarea unui lăicer de la sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XIX din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (The restoration of a lăicer from the end of the 18th - beginning of the 19th century from the National Museum of Archaeology and History of Moldova's collections) 355

Svetlana Lupaşco
Restaurarea icoanei „Cina cea de taină" (sec. XIX) (The restoration of the icon „The last supper", 19th century) 359

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Documente privitoare la istoria ţării moldovei în secolul al XVIII-lea. 1787-1800. Cărţi domneşti şi zapise. Volum realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov. Coordonatori: Demir Dragnev, membru corespondent al AŞM, Valentin Constantinov, doctor în ştiinţe istorice. Chişinău, 2008, 512 p. (*Rodica Ţugulschi-Neaga*) 361

Stefan Ihrig, Wer sind die Moldawier? Rumänismus versus Moldowanismus in Historiographie und Schulbüchern der Republik Moldova, 1991-2006, Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008, ISBN-10: 3-89821-466-4 (*Sergiu Musteaţă*) 364

Studii de muzeologie (I). Responsabil de ediţie Elena Ploşniţă, Chişinău: Bons Offices SRL, 2008, (Biblioteca „Tyragetia", XVI), 196 p. (*Silviu Andrieş-Tabac)* 367

Ioan Opriş, Provocarea noilor muzeografii, Editura Istros, Brăila, 2008, 236 p., ISBN:978-973-1871-16-5. (*Elena Ploşniţă*) 369

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 373

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia" 375

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal 376

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 377

STATUTUL POLITICO-JURIDIC AL ŢĂRII MOLDOVEI ÎNTR-O NOUĂ SURSĂ ISTORICĂ – CRONICA MOLDOVEI DE LA CRACOVIA

Ion Eremia

„Ştiinţa este un dialog
şi nimeni dintre noi nu poate pretinde
că el a spus ultimul cuvânt”.

Descoperită încă în anul 1973 de către reputatul specialist în domeniul medievisticii româneşti, Constantin Rezachevici, textul integral al *Cronicii Moldovei de la Cracovia* vede lumina tiparului la Bucureşti abia la sfârşitul anului 2006. Până la publicarea integrală a *Cronicii*, autorul nominalizat a utilizat numeroase informaţii din acest izvor în vederea explicării diferitor probleme discutabile din istoria Moldovei, ceea ce, în mod normal, a generat anumite aprecieri ale sursei date din partea unor consacraţi medievişti, atât din România, cât şi din Republica Moldova.

Spre exemplu, Ştefan S. Gorovei, referindu-se la problema continuităţii în evoluţia dinastică a Moldovei în secolul al XIV-lea scria că „textul cronicii polone pus nu de mult în lumină de C. Rezachevici ... afirmă explicit continuitatea dinastică, Bogdan I fiind arătat ca bunic patern al lui Petru I”. În acelaşi timp prestigiosul istoric ieşean exprima şi unele îndoieli asupra valorii informaţiilor sursei date: „Dar şi valoarea acestui izvor este destul de redusă, fiind un text târziu (secolul al XVII-lea), în care respectiva filiaţie ar putea fi şi rezultatul unei deducţii a autorului cronicii” (Gorovei 1997, 306).

Istoricul chişinăuean Pavel Parasca, pronunţându-se asupra informaţiilor *Cronicii* privindu-i pe mult discutaţii Ştefan şi fiii acestuia, Ştefan şi Petru, care ar fi luptat pentru tronul Moldovei şi cunoscuţi anterior după cronica lui Jan Dlugosz (1415-1480) (Minea 1926, 13-14), consideră că sursa dată este doar o „reticluire cronicărească târzie, capabilă să ajusteze contradicţiile din mărturiile cronicilor maghiare despre Bogdan şi naraţiunea cronicarului polon Jan Dlugosz”. Numitul autor admite că Ştefan şi Petru ar fi fost personalităţi istorice reale, totuşi, el nu vede „nici un motiv valabil pentru a accepta reconstituirea evenimentelor din cronica anonimă polonă”. Întreaga explicaţie a lui Constantin Rezachevici referitoare la evenimentele asociate de Ştefan şi Petru, dată după *Cronica Moldovei*, este apreciată de Pavel Parasca drept “o ipoteză rezultată din altă ipoteză” (Parasca 2003, 29-30; Domnii 2005, 26, 32).

Răspunsul, destul de dur, al lui Constantin Rezachevici la afirmaţiile lui Pavel Parasca nu s-a lăsat mult aşteptat: „Nu e vorba aici de o «reticluire cronicărească târzie», de o ipoteză rezultată dintr-o altă ipoteză ... cum s-a opinat din totală necunoaştere şi ignorare vădită a izvoarelor polone, care se referă la aceste probleme” (Cronica 2006, 57). „Ignorând izvoarele polone, continuă Constantin Rezachevici, începând cu cel datorat lui Dlugosz, dar şi analiza critică pe care am făcut-o asupra acestora, Pavel Parasca revine la depăşitele păreri ale vechii istoriografii, cu o stăruinţă, să-i spunem, cel puţin ciudată” (Cronica 2006, 175).

Lucrarea publicată de Constantin Rezachevici se deschide cu o amplă *Introducere. O scurtă viziune integral polonă asupra istoriei Moldovei de la sfârşitul secolului XIII la începutul veacului XVII,* scrisă într-o manieră riguros ştiinţifică, ceea ce de fapt caracterizează întreaga operă istorică a autorului. Analiza noului izvor istoric în cele şapte compartimente ale *Introducerii* este făcută cu o migală deosebită, atenţia autorului fiind reţinută de cele mai mici detalii pe care le examinează comparativ şi critic. Drept consecinţă, sunt emise mai multe judecăţi de valoare, ipoteze, concluzii, care, pe de o parte conving cititorul, pe de altă parte, cheamă la chibzuinţă şi la aprofundarea investigaţiei privind sursa istorică dată.

Manuscrisul publicat de Constantin Rezachevici se află inclus într-un miscelaneu păstrat în Muzeum Narodowe din Cracovia, Biblioteca Czartoryski. Este scris pe hârtie, cu filigran specific sfârşitului secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea, de aceea editorul consideră „foarte probabil” că avem în faţă „copia unei traduceri în limba franceză a unei lucrări redactată în limba polonă” (Cronica 2006, 30-32). Copia dată nu are

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 9-21.

titlu, dar Conctantin Rezachevici consideră că în varianta inițială „el nu putea lipsi" şi intitulează noua sursă *Cronica Moldovei de la Cracovia*.

Examinând textul *Cronicii*, Constantin Rezachevici ajunge la concluzia că el a fost redactat în limba polonă „după 1623. Însă nu prea mult după această dată". Traducerea în limba franceză s-a făcut de către o altă persoană, tot polon, opinează autorul nominalizat, în anii domniei lui Jan Sobieski (1674-1696), traducere care se înscrie, conform lui Constantin Rezachevici, în jocul politico-diplomatic al Poloniei care exprima pretenţiile polone asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, limba franceză tinzând „să devină cea diplomatică în Europa vremii" şi, la rândul ei, traducerea respectivă, a fost copiată în secolul al XVIII-lea, copistul fiind tot polon (Cronica 2006, 65, 66-67, 69, 81-82).

Referindu-se la limba traducerii, Constantin Rezachevici subliniază încă o dată că autorul *Cronicii*, traducătorul în franceză şi copistul erau poloni, „cel mai tipic polon este felul în care autorul anonim se referă la numele Ţării Moldovei, în care vede o *Valahie*, o *parte a Ţării Româneşti* (Valahiei) (care) *fu numită Moldova*. Prin *Moldova prezentă* sau *Moldova modernă*, autorul *Cronicii* înţelegea teritoriul ţării fără *Bugeac*, care apare în scrierea sa cu termenul *Basarabia modernă, Basarabia din acest timp*, spre a o deosebi de Basarabia (=Ţara Românească) din secolul al XV-lea. Constantin Rezachevici evidenţiază şi faptul că autorul anonim al *Cronicii* utilizează pentru secolul al XV-lea numele de *Moldova Superioară* pentru Ţara Românească, „urmare a convingerii polonilor că românii din ambele ţări extracarpatice formau un singur neam" (Cronica 2006, 82-83).

În ceea ce priveşte izvoarele *Cronicii*, Constantin Rezachevici subliniază că ele sunt de două tipuri:

– documente politice (omagii, jurăminte de credinţă, tratate) pe care autorul *Cronicii* le-a consultat în „arhiva Republicii". Acestea, pe bună dreptate menţionează istoricul nominalizat, atunci când ele privesc relaţiile moldo-polone sunt, de obicei, „formele moldovene ale respectivelor acte diplomatice", considerând că, în realitate, acestea sunt doar „jumătăţi de tratate" (Cronica 2006, 70-71);
– izvoare narative din secolele XIV-XV, care includ cronicile polone ale lui M. Kromer şi B. Wapowski. Cronica lui Jan Dlugosz, opinează Constantin Rezachevici, pare a fi folosită prin intermediul altor cronici, în primul rând a lui M. Kromer, dar „nu este exclusă posibilitatea consultării directe a manuscrisului lui Dlugosz" (Cronica 2006, 73-74). De asemenea, au fost utilizate broşurile („monografice") ale lui Jan Lasicki, L. Gorecki şi P. Piasecki. Autorul anonim al *Cronicii* a folosit şi surse narative ungare (Antonio Bonfini, Ioan de Târnave) şi opera autorului sas Georg Reicherstorffer (Cronica 2006, 78-80).

Apreciind locul *Cronicii Moldovei* în cadrul literaturii cronicăreşti privind relaţiile polono-române, Constantin Rezachevici o consideră „o istorie după concepţia polonă din veacul XVII" (Cronica 2006, 33) şi o include în curentul literaturii istorice angajate în care *Cronica* dată se încadrează „până la un punct", literatură care susţine, pe plan intern, interesele nobilimii, iar pe plan extern, pe cele ale „Republicii" nobiliare. Relaţiile moldo-polone constituie „în bună măsură şi obiectul cronicii publicată acum" (Cronica 2006, 24).

Conform aprecierii lui Constantin Rezachevici, *Cronica Moldovei* a fost redactată integral în Polonia, de un autor polon, în baza surselor polone, dar şi „interne" moldoveneşti. Este vorba de actele diplomatice ale domnilor Moldovei aflate în Polonia şi la care face referinţă autorul anonim (Cronica 2006, 34-37). Subiectul principal urmărit de autor este „**statutul internaţional al Moldovei** (subl. - *C.R.*) în funcţie de evoluţia legăturilor de vasalitate în raport" cu Polonia şi Ungaria, apoi şi cu Imperiul Otoman. Ceea ce îl deosebeşte de alţi cronicari poloni, consideră Constantin Rezachevici, este faptul că autorul anonim al *Cronicii* „se arată dacă nu favorabil domnilor Moldovei, cel puţin obiectiv, sporind astfel valoarea izvorului" (Cronica 2006, 37).

S-a observat şi faptul că autorul anonim „nu se plasează niciodată pe o poziţie polonă făţişă". Autorul polon, subliniază Constantin Rezachevici „e mereu critic", metoda sa de lucru poate fi numită „critică". El îşi argumentează opiniile cu informaţie documentară, narativă, verifică informaţia surselor narative (Cronica 2006, 38-39). Caracteristic pentru *Cronica Moldovei* este şi faptul că „anonimul polon nu se îndoieşte de **unitatea de neam** a românilor (subl. -*C.R.*)" (Cronica 2006, 39). Conştient de faptul că băştinaşii de la sud şi est de Carpaţi sunt „acelaşi neam românesc",

Constantin Rezachevici observă pentru prima dată acest lucru, polonii „au început să utilizeze, deşi mult mai rar, numele de Moldova şi pentru Țara Românească" (Cronica 2006, 41).

Referitor la structura *Cronicii,* Constantin Rezachevici consideră că în ea se pot deosebi trei părţi. Prima parte o numeşte introductivă şi cuprinde evenimentele până la mijlocul secolului al XIV-lea. A doua parte înfăţişează evenimentele din anii 1358-1622/1623. Partea a treia cuprinde concluziile (Cronica 2006, 43-46).

În opinia lui Constantin Rezachevici ideea centrală, de bază a *Cronicii* este problema statutului de vasalitate al Moldovei faţă de Ungaria şi Polonia în secolul al XIV-lea - începutul secolului al XVII-lea şi, într-o măsură mai mică, faţă de Poartă (Cronica 2006, 46-47), iar scopul ei constă în „de a legitima pretenţia Poloniei la suzeranitatea asupra Moldovei" (Cronica 2006, 72).

Referindu-se la suzeranitatea ungară, istoricul atenţionează asupra pasajului din *Cronică* că „ar fi anevoios pentru istoricii unguri să dovedească, cum unii au afirmat, că Țara Românească şi Moldova au depins neîntrerupt de regatul Ungariei, până în ziua fatală de la Mohaci" (Cronica 2006, 55). Totuşi, aici este de subliniat că prin aceasta, autorul anonim al *Cronicii* nu vede pierderea de către Ungaria a dreptului de suzeranitate asupra Moldovei, în pofida faptului că la 1382 Moldova se desprinde de Ungaria, la 1386 se supune Poloniei, iar la 14 septembrie 1487 depune omagiul faţă de Polonia. Acest lucru s-a făcut, în aprecierea lui Constantin Rezachevici, „sub originala motivare" a autorului *Cronicii* care ne spune că domnul Moldovei Petru **a crezut** (subl. - I.E.) că regele Poloniei sau Hedviga <s>-ar face rege al Ungariei prin dreptul de moştenire" (Cronica 2006, 55).

Constantin Rezachevici atenţionează şi asupra unor informaţii noi pe care le conţine *Cronica* publicată. Dintre acestea a-şi evidenţia următoarele:

– *Cronica* este „**unicul izvor narativ polon care îl aminteşte pe întemeietorul dinastiei Bogdăneştilor** (subl. - C.R.)" (Cronica 2006, 56);
– Sursa dată arată că „Ştefan, fiul, desigur cel mare, al lui Bogdan I a murit pe la 1358, deci înainte ca tatăl său să treacă din Maramureş în Moldova, iar fiul său cel mare, Ştefan, care **ar fi trebuit să moştenească** (subl. - I.E.) scaunul Moldovei la moartea bunicului său, a fost înlăturat de fratele său mai mic Petru" (Cronica 2006, 57). Prin această afirmaţie, Constantin Rezachevici ne duce la ideea că iniţial, chiar la momentul decesului lui Bogdan I, prioritatea de succesiune la scaunul Moldovei ar fi fost în favoarea nepotului mai mare al fratelui lui Bogdan, anume acesta ar fi avut dreptul prioritar la domnie, contestându-se, nu se ştie în ce bază, dreptul la domnie a celuilalt fiu al lui Bogdan, Laţcu, despre care, lucru straniu, cronicarul anonim nu aminteşte nimic. Referindu-se la înţelegerea dintre Ştefan şi Cazimir al IV-lea, Constantin Rezachevici subliniază că „este cel mai vechi **aranjament** (subl. - I.E.) de acest fel din istoria Moldovei neatârnate, despre care nu s-a ştiut nimic până acum şi numai prin existenţa lui se explică ajutorul militar pe care i l-a acordat într-adevăr regele Cazimir pretendentului Ştefan" (Cronica 2006, 57). Cred că aici este nevoie totuşi de o precizare. Despre acest aranjament s-a ştiut în istoriografia noastră încă de la Grigore Ureche (Ureche 1988, 70 „să i-să plece cu toată ţara") încoace, atât din cronica lui Jan Dlugosz (Minea 1926, 13), utilizată de mai mulţi istorici, cât şi din alte surse polone. Voi aduce doar două exemple. Nicolae Grigoraş afirma că Ştefan s-a retras în Polonia şi, „în schimbul vasalităţii", a solicitat şi a primit ajutorul regelui Cazimir cel Mare (Grigoraş 1992, 25). Victor Spinei, de asemenea afirma că „în schimbul prestării jurământului de credinţă", regele a trimis oaste în Moldova „pentru a-l repune în drepturi pe Ştefan" (Spinei 1992, 343). Cred că frazele utilizate de ultimii doi istorici se includ, ca esenţă, în aceea ce Constantin Rezachevici a desemnat cu termenul **aranjament**.
– În urma înfrângerii lui Ştefan de către Petru, cei doi fraţi s-au împăcat şi „şi-au împărţit stăpânirea Moldovei, Ştefan luând partea de sud-est, Basarabia ... adică Bugeacul, iar Petru I, restul Moldovei" (Cronica 2006, 57).
– Se menţionează data exactă a depunerii omagiului de către Petru Muşat către regele Poloniei – 14 septembrie 1387 (Cronica 2006, 58).
– Pentru prima dată *Cronica* atestă existenţa unui act „original" conform căruia Petru se angaja să plătească regelui un tribut anual de 306 ruble, dar subliniază Constantin Rezachevici „nu ştim să fi fost îndeplinită (obligaţia - I.E.) vreodată" (Cronica 2006, 58).

– Deplasarea lui Ştefan I în Polonia în cursul anului 1395 pentru depunerea omagiului de vasalitate către Wladislaw II Jagiello (Cronica 2006, 58-59).
– Autorul *Cronicii* ar fi văzut în „arhiva republicii un act prin care Wladislaw II a solicitat lui Alexandru cel Bun la 1400 un împrumut de 1 000 de ruble, oferindu-i drept zălog Pocuţia cu localităţile Sniatyn şi Colomeea" (Cronica 2006, 59-60).
– Alexandru cel Bun a depus pentru prima dată omagiu regelui polon la Sniatyn în prima jumătate a anului 1404 (Cronica 2006, 61).
– Este precizat anul în care a fost prins şi executat Petru Aron – 1470.
– *Cronica* aminteşte pe un oarecare Alexandru „care îşi zicea fratele lui Ştefan şi care promisese tribut Porţii". Constantin Rezachevici consideră că este vorba de un fiu nelegitim al lui Ştefan cel Mare, trimis ostatic la Constantinopol, „foarte probabil acelaşi care a fost trimis în Moldova cu steag de investitură în iunie 1504", posibil, tatăl lui Ştefan Lăcustă (Cronica 2006, 62).
– Referindu-se la afirmaţia din *Cronică* că Jan Albert urmărea „să devină stăpânul Moldovei", Constantin Rezachevici atenţionează nu la „noutatea ştirii, ci obiectivitatea vădită a autorului polon e remarcabilă în acest caz" (Cronica 2006, 62).
– Originală este şi opinia autorului anonim că trecerea lui Ilie Rareş (1546-1551) la islam nu a fost sinceră, totuşi, crede Constantin Rezachevici, opinie „neconfirmată de cunoaşterea astăzi a împrejurărilor reale în care a murit la Alep în 1555 Iliaş Rareş" (Cronica 2006, 62-63).
– Autorul anonim al *Cronicii* aprecia corect statutul Ţărilor Române în raport cu Imperiul Otoman – ele se aflau sub „protecţia Porţii" (Cronica 2006, 63).

În afară de momentele la care am atenţionat mai sus, în *Introducere* şi în *Notele explicative*, Constantin Rezachevici mai semnalează o serie de inadvertenţe şi confuzii întâlnite în *Cronica* publicată, care, cred că nu este cazul să fie înserate aici.

Dacă este să credem ştirilor din *Cronica Moldovei* şi să o considerăm o veritabilă sursă istorică, mai multe dintre informaţiile pe care ea le oferă, precum şi sursa în întregime, pot avea şi o altă interpretare decât cea oferită de Constantin Rezachevici. La unele dintre ele mă voi referi în continuare.

Un interes deosebit prezintă informaţia *Cronicii Moldovei* referitoare la urmaşii lui Bogdan I. Autorul anonim ne spune că „Bogdan, primul principe al Moldovei, lasă un fiu numit Ştefan", cu precizarea că el a decedat „către anul 1358" (Cronica 2006, 131). În acelaşi timp, acest principe, Bogdan, îi fusese „ctitor" Moldovei, de aceea ţara s-a mai numit şi Bogdania (Cronica 2006, 130).

Aşadar, informaţia dată asociază procesul de constituire a **statului** Moldova exclusiv de personalitatea lui Bogdan I. Din expresia *Cronicii*, trebuie să înţelegem că Bogdan, **după decesul său** (subl. - I.E.), „lasă un fiu numit Ştefan". Evident, îl „lasă" în scaun, în calitate de domn şi voievod, deci el a domnit, după cum informa şi Jan Dlugosz (Minea 1926, 13; Cronica 2006, 174), fiindcă se cunoaşte faptul că în realitate Bogdan I a „lăsat" şi pe al doilea fiu, realitate de care nu se îndoieşte nici un istoric, dar care nu este fixată de autorul *Cronicii*, ori cum putea Bogdan, principele Moldovei, să „lase" un fiu, anume pe Ştefan, dacă acesta murise până la venirea sa în Moldova?

În acest context, consider că fraza „a lăsat un fiu" indică la faptul că problema succesiunii la scaunul Moldovei a fost soluţionată încă în timpul vieţii lui Bogdan: scaunul ţării urma să treacă la Ştefan, fiul cel mai mare a lui Bogdan. Evident, aceste evenimente nu puteau să se producă „către anul 1358". Cred că avem în faţă o eroare cronologică mecanică, care s-a strecurat în sursa iniţială de unde s-au inspirat cronicarii poloni care au scris despre Ştefan şi fii săi. Fraza exactă cred că ar trebui să fie „către anul **1368**". În acest caz, Ştefan, fiul cel mai mare a lui Bogdan, a decedat „către anul 1368", adică anterior acestui an, în 1367. Cronicarul anonim continuă relatarea sa informându-ne că, el, Ştefan, la rândul său, „lăsase doi fii, Ştefan şi Petru". Ţinând cont de interpretarea propusă mai sus, fraza dată ar însemna că moartea lui Ştefan, care a domnit probabil doar vreo câteva luni, sau poate şi mai puţin, în a doua jumătate a anului 1367, poate mai precis spre sfârşitul acestui an, a fost subită şi, în scaunul ţării, deoarece nimeni nu bănuia încă moartea domnului, nu a fost desemnat nici unul dintre cei doi fii ai săi, ceea ce a provocat, după moartea tatălui lor, cearta dintre ei, ceartă susţinută de partidele boiereşti, dacă le

putem numi aşa pentru acel timp, care aspirau la putere. Nu se cunoaşte, din ce considerente, dar boierii ţării nu au ţinut cont de mica experienţă din trecut şi nu l-au preferat în scaunul ţării pe Ştefan, fiul mai mare, ci pe Petru, fiul mai mic, care, ne spune *Cronica*, a fost ajutat de popor. El devine domn, iar Ştefan, în aceste condiţii, se retrage în Polonia.

În legătură cu desfăşurarea acestor evenimente desigur apare problema de ce „cearta" menţionată de *Cronică* apare între cei doi fii ai lui Ştefan, Ştefan şi Petru, nepoţii lui Bogdan, în condiţiile când ultimul mai avea un fiu, pe Laţcu. De ce acest descendent direct al lui Bogdan, nu moşteneşte scaunul ţării, ci dreptul la moştenire trece la nepoţi? Evident, consider că acest drept trece prioritar la nepoţii lui Bogdan, numai în virtutea faptului că Ştefan, tatăl lor, fiul lui Bogdan, nu murise către anul 1358, el a venit cu tatăl său în Moldova şi a domnit un timp destul de scurt aici, numai în această situaţie, drepturile lui Laţcu au trecut pe un plan secundar, el aşteptând, probabil liniştit, desfăşurarea evenimentelor.

La faptul că Bogdan, la trecerea în Moldova avea nu numai un fiu ne indică şi expresia regelui maghiar din actul din 2 februarie 1365: „Bogdan şi fiii săi ... plecând pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în sus-pomenita noastră ţară moldovenească, uneltesc să o păstreaze spre paguba maiestăţii noastre ... pe acel Bogdan şi fiii săi suszişi" (DRH 1977, I, 82).

Ştefan, fiul mai mare al lui Ştefan care a domnit un timp foarte scurt în Moldova, retras în Polonia, încearcă să obţină scaunul ţării cu ajutorul polonilor, cărora le promite să se supună pentru totdeauna şi să le plătească un tribut anual. Încercarea însă, a fost făcută nu în vara anului 1358, ci, după cum a fost demonstrat în istoriografia românească, această bătălie a avut loc în vara anului 1368 (Ciobanu 1984, 137-145; Cojocaru 1995, 340; Gorovei 1997, 102-103; Rezachevici 2003, 22), încercare care nu reuşeşte. Polonii sunt zdrobiţi, Petru rămâne principe al Moldovei, dar, continuă cronicarul anonim, cei doi fraţi s-au împăcat şi Ştefan „cârmui partea de răsărit sau Basarabia din acest timp (=Bugeac), şi Petru păstra pentru sine partea apuseană sau Moldova prezentă" (Cronica 2006, 132).

Afirmaţia referitoare la cârmuirea lui Ştefan în Basarabia-Bugeac, ca o consecinţă a împăcării celor doi fraţi, ridică o problemă destul de complicată, problemă la care a atenţionat şi Pavel Parasca (Domnii 2005, 32): pentru ca cei doi fraţi să poată „împărţi" acest teritoriu, prima condiţie era ca el, către mijlocul anului 1368, să aparţină Moldovei. Din sursele şi cercetările întreprinse până acum nici un istoric nu admite aflarea acestor teritorii sub controlul Moldovei. Teoretic, am putea admite stăpânirea lui Ştefan în Basarabia-Bugeac, dar în nici un caz ca un rezultat al împărţirii Moldovei între cei doi fraţi: ei nu puteau să împartă un teritoriu care nu le aparţinea.

Având în vedere situaţia dată, cred că pasajul cu pricina din *Cronica Moldovei,* scrisă după 1623, tradusă în franceză la sfârşitul secolului al XVII-lea, avea cu totul altă destinaţie şi anume de a „demonstra" Europei că teritoriul Basarabiei-Bugeac, aflat către acest timp sub dominaţie otomană directă, anterior, încă în anii '60 ai secolului al XIV-lea s-ar fi aflat sub cârmuirea vasalului Poloniei, Ştefan şi deci, dreptul prioritar asupra acestei regiuni, în condiţiile când statele europene contestau cuceririle otomane în Europa, aparţine doar Poloniei.

Posibil că anume aşa să fi evoluat evenimentele din Moldova, în lumina informaţiei destul de lacunare a *Cronicii Moldovei*. Evident, vremurile destul de tulburi, scurtele domnii ale acestora, fiul lui Bogdan, Ştefan, urmat apoi de Petru, nu au fost cele mai bune condiţii pentru consemnarea lor mai detaliată şi mai exactă în cronicile străine sau ale ţării, din ultimele ele lipsesc cu desăvârşire. Oricum, personajele amintite mai sus, cel mai probabil, dispar de pe arena istoriei destul de repede şi în ultimele luni ale anului 1368 (Cronologia 2001, 443-444) la scaunul Moldovei vine Laţcu (1368-1375), urmaşul direct al lui Bogdan, dar despre care, situaţie oarecum surprinzătoare, cronicarul anonim polon nu aminteşte absolut nimic.

În lumina consideraţiilor de mai sus, în eventualitatea că noua sursă istorică este veridică, lista iniţială a domnilor Moldovei ar putea fi modificată în felul următor: Bogdan I (1363/1364-1367); Ştefan (ultimele luni ale anului 1367, decedat către anul 1368); Petru (1368); Laţcu (sfârşitul anului 1368-1375).

Semnificativă este şi informaţia *Cronicii* privind raporturile moldo-polone în anii '80 ai secolului al XIV-lea. Cronicarul anonim este convins că

domnul Moldovei „Petru **crezând** că Wladislaw Jagiello rege al Poloniei sau mai degrabă soţia sa Hedviga, fiica lui Ludovic, <s>-ar face rege al Ungariei prin **dreptul de moştenire**, se supuse în 1386 lui Wladislaw şi reginei Hedviga şi **urmaşilor lor din Regatul Poloniei** (subl. - I.E.)" (Cronica 2006, 132). Probabil, conform normelor juridice de atunci, în cazul în care unul dintre cei doi menţionaţi, Wladislaw şi Hedviga, s-ar fi „făcut" rege al Ungariei în conformitate cu „dreptul de moştenire", statutul juridic internaţional al Moldovei ar fi fost afectat, de aceea domnul ţării Petru Muşat, pentru a evita o asemenea situaţie, s-a supus lui Wladislaw, Hedvigăi şi urmaşilor lor din Polonia, în calitatea lor de suverani ai Poloniei, nu ai Ungariei, acţiunea semnificând în aşa fel, un pas important în calea îndepărtării Moldovei de Ungaria, de diminuarea pretenţiilor acesteia faţă de statul est-carpatic.

Temerile lui Petru Muşat nu erau fără temei: regii ulteriori ai Ungariei au etalat permanent drepturile lor asupra Moldovei. Chiar *Cronica* dată aminteşte de regele Sigismund care „caută să silească pe principii Moldovei să reintre sub stăpânirea regatului Ungariei" (Cronica 2006, 133), ceea ce atestă că pasul lui Petru Muşat, aşa cum este el prezentat de sursa citată, ar putea fi interpretat în sensul propus mai sus.

Interesantă este şi informaţia *Cronicii* privind promisiunea de a plăti tribut Poloniei. Iată fraza respectivă: „Sfetnicii acestui principe făcură la fel (adică depun şi ei omagiul, aşa ca şi domnul şi, pornind de la documentul care s-a păstrat, adeveresc omagiul domnului - I.E.) şi se promise regelui un tribut anual de 306 ruble. Originalul **acestei convenţii** (subl. - I.E.) se află de asemenea în arhiva Coroanei" (Cronica 2006, 132). Aşadar, nu poate fi aici vorba de două convenţii, autorul *Cronicii* ne spune destul de clar că este vorba doar de **o singură convenţie**, care, desigur, este actul boierilor din 26 septembrie 1387 (Costăchescu 1932, 601-603). Promisiunea de a plăti tribut, desigur, poate fi interpretată şi ca angajament, ca obligaţie, numai că în actul boierilor ea lipseşte. Ţinând cont de informaţia *Cronicii* că este vorba doar de **o singură convenţie** făcută în scris, document care se cunoaşte, am putea bănui că promisiunea de a plăti tribut a fost făcută verbal. În general, sursa dată mai indică de câteva ori la asemenea obligaţii din partea domnilor Moldovei, însă este cunoscut faptul că asemenea acte, care ar confirma o atare situaţie nu sunt încă cunoscute, după cum nu se ştie dacă tributul către Polonia a fost achitat vreo dată.

Este interesantă şi aprecierea politicii externe a lui Alexandru cel Bun, făcută de cronicarul anonim prin prisma relaţiilor polono-ungare fixate în tratatul de la Lublău din anul 1412 şi reconfirmate, conform *Cronicii*, în 1415 şi 1423. Intenţia lui Sigismund de a supune Moldova cu ajutorul lui Wladislaw Jagiello, conform prevederilor tratatului de la Lublău şi de asemenea, „pentru că acest neam nu era credincios nimănui" (Cronica 2006, 134), cum îl aprecia regele Ungariei, este respinsă categoric de regele polon care afirma că trupele „de ajutor de acest neam" erau binevenite în lupta împotriva turcilor, dar ele au fost lăsate să aştepte fără folos. Chiar şi alianţa lui Alexandru cel Bun cu Swidrigiello şi ruinarea de către domnul Moldovei a Podoliei şi Rusiei (Cronica 2006, 135), nu este condamnată de către autorul anonim. Mai mult chiar, el crede că Alexandru „este pe nedrept acuzat căci amintindu-şi de ceea ce fusese negociat între cei doi regi la Lublău, confirmat în 1415 şi reînnoit în 1423, el nu putea să se supună orbeşte regelui Poloniei, fiind obligat a se teme de nemulţumirea regelui Ungariei" (Cronica 2006, 135). Aici autorul *Cronicii* intervine într-un subiect foarte delicat şi puţin cunoscut al epocii medievale: raporturile dintre suzeran şi vasal, în condiţiile când vasalul era suveran în ţara sa, ultimul fiind îndreptăţit în acţiunile sale, care nu corespundeau cu interesele suzeranului, fie că acesta nu era în stare, fie că nu vroia să-i asigure securitatea deplină.

Relatând despre domnia lui Ştefan I (1394-1399) care, după cum a stabilit Constantin Rezachevici, este confundat cu nepotul lui Bogdan I (Cronica 2006, 177), cronicarul anonim ne informează că domnul Moldovei a trimis o solie la regele Poloniei pentru a-l înştiinţa „că va veni împreună cu sfetnicii săi să depună omagiu regelui, şi că cei care nu ar veni, ar depune jurământ de credinţă în ţara lor, în prezenţa ambasadorilor pe care regele i-ar trimite şi că el nu ar cere **nici Sniatynul, nici Colomeea, nici Pocuţia** (subl. - I.E.) şi că la sosirea sa la rege s-ar face o înţelegere privind castelele Ţeţina şi Hmelov, cum ar găsi regele mai bine. Această înţelegere s-a făcut în 1395 şi originalul se află în arhiva Republicii" (Cronica 2006, 133). De fapt, cronicarul anonim redă cu fidelitate actul boierilor, datat de Mihai Costăchescu „înainte de 6 ianuarie 1595", act care are urmă-

torul conținut: „Asemenea făgăduim ca să nu se mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea şi despre Sniatyn şi despre Pocuţia, de către Domnitorul nostru Ştefan, iar despre Ţeţina şi Hmelov, când Domnul nostru va fi la Domnitorul său şi la Craiul nostru, Wladislaw al Poloniei, se va ruga despre aceste şi se va tocmi după voia Craiului" (Costăchescu 1932, 609-611). Actul datat cu 6 ianuarie acelaşi an, emis în numele domnului Ştefan I (1394-1399) şi al boierilor moldoveni (Coctăchescu 1932, 611-615), nu face nici o referinţă la teritoriile amintite. Aceasta desigur nu înseamnă că problema teritorială amintită în primul act fusese deja rezolvată şi nu mai exista. Nici cronicarul anonim şi nici documentul semnat de boierii moldoveni nu răspund însă la întrebarea care este temeiul pretenţiilor domnilor anteriori ai Moldovei, la teritoriile menţionate, Sniatyn, Colomeea şi Pocuţia?

Să încercăm restabilirea împrejurărilor care au permis domnilor Moldovei să emită pretenţii asupra teritoriilor vizate.

Se cunoaşte faptul că în actul semnat de regele Poloniei pe 3 februarie 1388 el solicita un împrumut de 4000 de ruble, promitea că va restitui aceşti bani peste trei ani de zile, adică către 3 februarie 1391 „**iar dacă nu-i vom întoarce la zi** (subl. - I.E.), cum este scris aici, atunci oraşul nostru, **Halici, şi cu acest ţinut ce atârnă de el** (subl. - I.E.) îl vom pune amanet, pentru aceste patru mii" de ruble, „iar ei îl vor ţinea atâta, până când nu le vom da deplin aceste patru mii de ruble" (Costăchescu 1932, 605-606). Este deci, destul de limpede că regiunea menţionată, oraşul Halici şi ţinutul, urma să fie amanetată abia din 3 februarie 1391 pentru un timp nelimitat, adică până când va fi achitată datoria. Constantin Rezachevici crede că în schimbul sumei menţionate, regele Poloniei „îi zălogeşte pentru trei ani **oraşul şi ţinutul Halici cu Pocuţia** (subl. - I.E.)" (Rezachevici 2001, 453). **Pocuţia**, care includea **Colomeea şi Sniatynul**, în actul regal din 3 februarie 1388 nu este amintită, dar cred că autorul nominalizat are dreptate în acest caz, incluzând-o printre teritoriile ce urmau a fi amanetate, fiindcă apare incredibil faptul ca să fie amanetat doar Haliciul şi ţinutul, regiune care nu avea hotar comun cu Moldova, Pocuţia fiind situată între Moldova şi Halici, dacă nu cumva hotarul de vest al acestei regiuni era râul Lomniţa, care se varsă în Nistru mai sus de localitatea Halici (Deac 2001, 57).

Dar, în legătură cu împrumutul menţionat, putea să fie şi altceva. Scrisoarea de răspuns a domnului Moldovei din 10 februarie 1388, cuprindea doar suma de 3 000 de ruble pe care Petru Muşat era dispus să o împrumute regelui (Costăchescu 1932, 604). Aşadar, suma era mai mică cu 1000 de ruble decât cea solicitată de rege. În acest caz, am putea bănui că trebuia să urmeze o scrisoare a regelui, care să modifice şi teritoriul ce urma să fie amanetat. Dar, un asemenea act nu este cunoscut. Totuşi, faptul că în actul boierilor scris înainte de 6 ianuarie 1395 apar menţionate alte teritorii (Colomeea, Sniatyn, Pocuţia) decât în actul din 3 februarie 1388 (Halici şi ţinutul ce atârnă de el), pare să vorbească despre această modificare a teritoriului care urma să fie amanetat la expirarea celor trei ani de zile, în cazul în care datoria nu ar fi fost restituită.

Cronicarul anonim ne spune destul de răspicat că boierii promit că domnul „nu ar cere" teritoriile menţionate. De aici reiese că ceilalţi domni, anteriori lui, [ar fi vorba şi de Petru Muşat, care se stingea din viaţă pe la sfârşitul anului 1391, şi de Roman I (1392-1394)] le-au cerut, adică, aceste teritorii, chiar şi la începutul anului 1395 nici nu erau amanetate Moldovei în virtutea datoriei rămase. Cu alte cuvinte, polonii nu şi-au onorat obligaţia luată în februarie 1388 şi nu au cedat teritoriul promis, de aceea, în perioada anilor 1391-1394 conflictul teritorial pentru Pocuţia, Sniatyn şi Colomeea era deja declanşat. De asemenea, este cert faptul că odată ce moldovenii pretindeau regiunea dată, înseamnă că polonii, fie că nu au achitat nimic din suma de 3 000 de ruble, fie că au achitat numai o parte din ea.

În favoarea primei ipoteze ar vorbi actul de închinare faţă de rege semnat de pretendentul la scaunul Moldovei Ivaşcu la 9 decembrie 1400 (pentru această datare a documentului vezi Cihodaru 1990, 62-63) prin care el renunţa la „suma de bani ce tatăl meu Petru voievod a împrumutat" regelui (Costăchescu 1932, 619-621), adică ar fi vorba de **toată suma** (subl. - I.E.).

În favoarea celei de a doua ipoteze ar vorbi *Cronica Moldovei*. Odată cu venirea lui Alexandru cel Bun în scaunul ţării raporturile moldo-polone se modifică. Noul domn ocupase tronul Moldovei fără îngăduinţa şi ajutorul regelui polon, mai mult chiar, împotriva voinţei lui, situaţia căruia în Polonia nu era chiar favorabilă (Cihodaru 1990, 59-63). Sigur, Alexandru a căutat să utilizeze la

maximum această stare de lucruri, revenind şi la problema Pocuţiei, Sniatynului şi Colomeei, adică exact la acele teritorii menţionate în actul boierilor moldoveni de până la 6 ianuarie 1395. Informaţia din *Cronica Moldovei* care ne spune că „regele a zălogit în 1400 lui Alexandru, principe al Moldovei Pocuţia, Sniatynul şi Colomeea pentru 1 000 de ruble, cum o dovedeşte originalul acestei convenţii", apreciată din punct de vedere juridic, în virtutea ambiguităţii ei, nu demonstrează că banii au fost daţi anume de Alexandru cel Bun. În schimb, în temeiul celor afirmate mai sus, ea poate semnifica împrejurarea că regele Poloniei s-a văzut nevoit să revină la vechiul litigiu cu Moldova, unde se instalase un nou domn şi, cel puţin pe hârtie, să recunoască vechea datorie de 1 000 de ruble şi să amaneteze **Pocuţia**, **Sniatynul** şi **Colomeea**.

Aşadar, acest document original pe care autorul *Cronicii* pretinde că l-ar fi văzut în arhiva Republicii nu era un act ce atesta un nou împrumut, ci un act prin care regele revenea la vechea datorie şi o recunoştea. Faptul că în informaţia *Cronicii* apar menţionate alte teritorii decât în actul regelui din 3 februarie 1388, nicidecum nu poate fi utilizat în calitate de argument că la 1400 ar fi vorba de un nou împrumut, or, aceste alte teritorii, **Pocuţia**, **Sniatynul** şi **Colomeea**, apar deja, după cum s-a arătat mai sus, în actul boierilor scris înainte de 6 ianuarie 1395, act care era cunoscut, iarăşi după cum s-a arătat anterior, autorului anonim al *Cronicii Moldovei*.

Nu există însă nici o dovadă că regele, în afară de semnarea documentului din 1400, dacă un asemenea a existat în realitate şi nu este vorba de o confuzie, şi-ar fi onorat real obligaţia. Cronicarul anonim ne informează că la 1404 Alexandru cel Bun a depus omagiul de două ori, prima dată el „veni la Sniatyn", a doua oară „la Cameniţa" (Cronica 2006, 133), ambele oraşe aflându-se atunci în afara hotarelor Ţării Moldovei.

Cronica Moldovei ne informează că după războiul cu cavalerii teutoni, regele Poloniei a sosit în Rusia Haliciană unde a făcut o nouă alianţă cu Alexandru cel Bun „care era deja vasalul şi aliatul său ... şi-i zălogi din nou **Sniatynul**, **Colomeea** şi toată **Pocuţia** pentru 1 000 de ruble" (Cronica 2006, 133-134).

Pe de o parte, informaţia *Cronicii* este tot atât de ambiguă ca şi în cazul informaţiei referitoare la anul 1400, regele îi zălogi teritoriile date tot „pentru 1 000 de ruble". Cu acelaşi succes, în temeiul acestei fraze, am putea afirma că este vorba, şi de această dată, de un nou împrumut, afirmaţie care, desigur ar fi falsă.

Pe de altă parte, informaţia dată atestă limpede că atât suma de bani cu care regele rămase dator nu fusese achitată, cât şi faptul că la momentul dat, adică după războiul cu teutonii, regiunea şi oraşele amintite nu erau controlate de domnul Moldovei, adică real ele nu au fost amanetate de către rege.

Cu toate că anonimul cronicar nu ne spune, cum de obicei face, că a văzut originalul acestui document, un asemenea original există. Este vorba de actul din 12 aprilie 1411, publicat de Mihai Costăchescu. Actul în cauză vine cu o serie de detalii care, cred, limpezesc situaţia. Regele recunoaşte „că sântem datori o mie ruble de argint frâncesc" lui Alexandru, ruble „ce ni le-au împrumutat **înaintaşii lui** (subl. - I.E.). Aici ţin să subliniez în mod deosebit faptul că nu putem trece cu uşurinţă peste această afirmaţie ale actului dat, ea atestă încă o dată în plus şi destul de limpede că suma de 1 000 de ruble este o datorie rămasă din vechiul împrumut al regelui de la Petru Muşat. O altă interpretare a informaţiei date nu cred că este posibilă şi nu este nici un motiv să nu ţinem cont de ea.

Prin actul nominalizat, regale Poloniei se obligă să achite această datorie „din această zi mare", adică din ziua de 12 aprilie 1411, „peste doi ani", adică pe parcursul a doi ani de zile. „Iar dacă nu-i vom plăti **la această zi**, continuă regescul document, cum este scris, atunci noi **în această zi** (subl. - I.E.), fără nici o amânare îi vom da ... a noastră cetate Sneatin şi Colomeea şi Ţara Pocuţiei ...până când noi sau copiii noştri vom plăti aceste o mie de ruble de argint frâncesc" (Costăchescu 1932, 30). Şi aici lucrurile sunt destul de clare. Regele se obliga să plătească datoria către 12 aprilie 1413, **această zi**, în contextul dat, desemnând anume această zi şi acest an. Pocuţia, Sneatinul şi Colomeea urmau a fi zălogite de la 12 aprilie 1413 pentru o perioadă nelimitată, până când va fi plătită datoria.

Aşa dar, aceasta ar fi rezolvarea problemei privind faimosul împrumut de 1 000 de ruble din anul 1400 făcut de către Alexandru cel Bun regelui polon.

În mai multe cazuri *Cronica* se referă la depunerea omagiului, depunerea publică a omagiului

de către domnii Moldovei şi doar într-un singur caz esenţa procedurii este puţin descifrată. Referindu-se la a doua domnie a lui Alexăndrel (1452-1454), autorul *Cronicii* ne informează că el „depuse omagiu între mâinile delegaţilor regelui" (Cronica 2006, 140). Aşadar, se respecta vechea practică europeană de depunere a omagiului faţă de senior (Bloch 1996, 162), primul document în acest sens fiind cunoscut din anul 757 (Cocârlă 2003, 59), însă, după cum atestă cronicarul anonim, procedura se putea desfăşura şi prin punerea mâinilor domnului (=vasalului) în mâinile persoanelor autorizate de rege, domnul devenind totuşi vasal nu delegaţilor, ci regelui.

Interesant apare faptul că autorul anonim al *Cronicii* contestă domnia lui Bogdan al II-lea, care se declara „fiu natural al principelui Alexandru" şi „pretindea că Moldova îi aparţinea prin dreptul de moştenire". În virtutea faptului că toţi fiii legitimi ai fostului domn decedaseră, el a ocupat scaunul Moldovei" (Cronica 2006, 139). Petru (Aron - I.E.), un alt fiu natural al lui Alexandru „de asemenea îşi lua fără cuviinţă dreptul asupra Moldovei" (Cronica 2006, 140). Aşadar, cronicarul anonim contestă dreptul fiilor nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun la scaunul Ţării Moldovei.

Revelatoare sunt şi aprecierile relaţiilor moldo-otomane. Autorul cronicii credea că primul conflict dintre Moldova şi Poartă ar fi avut loc prin anii 1412-1415 (Cronica 2006, 134). Relatând despre conflictul dintre Ilie şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, autorul *Cronicii* era convins că Ştefan „merse la turci şi imploră ajutorul lor, el reveni cu o mare oaste" (Cronica 2006, 135). Cronicarul pretinde că Ştefan cel Mare „plăti un tribut (turcilor - I.E.) împotriva voinţei regelui" (Cronica 2006, 141).

Expediţia sultanului Soliman în Moldova (1538) este apreciată în sensul că „turcii ocupară Moldova şi o păstrară" (Cronica 2006, 150). Autorul *Cronicii* de asemenea afirma că sultanul, aflând despre fuga lui Petru Rareş „obţine prestarea omagiului de către locuitorii Moldovei" (Cronica 2006, 150). Totuşi, autorul anonim nu conferă prea mare semnificaţie acestui omagiu, menţionând că cele două provincii, adică Moldova şi Ţara Românească „n-au fost niciodată în chip solemn supuse Porţii" (Cronica 2006, 159), ceea ce ar însemna că raporturile de suzeranitate-vasalitate dintre ţările române şi Imperiul Otoman nu au fost stabilite conform normelor juridice caracteristice şi respectate de statele europene. Oricum, autorul *Cronicii* credea că după expediţia lui Soliman „această provincie a rămas sub stăpânire turcească" (Cronica 2006, 150), stăpânire, care, în aprecierea autorului anonim nu însemna altceva decât aceea că Moldova şi Ţara Românească erau „sub protecţia Porţii" (Cronica 2006, 153, 157). Ele plătesc tribut, „sunt tratate cu mai multă cruţare decât celelalte state ale Porţii din Europa" şi „după tratate" Poarta este obligată să numească în calitate de principe un creştin, să nu fie conduse de guvernator turc sau paşă (Cronica 2006, 157). Aşadar, cronicarul anonim şi probabil elita politică poloneză înţelegeau foarte bine esenţa juridică a relaţiilor ţărilor române cu Imperiul Otoman: în pofida nenumăratelor presiuni din partea otomanilor, Ţara Moldovei era considerată ca fiind sub protecţia Porţii.

Referindu-se la raporturile cu Ungaria, cronicarul anonim afirma că „această ţară" (=Moldova) încă din secolele XII-XIII avea principii proprii „care adesea erau duşmanii ungurilor" (Cronica 2006, 129). Năvălirile tătarilor ar fi dus la pustiirea ţării, situaţie care a durat circa o sută de ani, dar ţara „rămase astfel Ungariei" (Cronica 2006, 129-130). Autorul *Cronicii* credea că Bogdan I, după venirea sa în Moldova, ar fi fost silit să depună omagiu Ungariei şi să plătească un tribut anual, tribut care a fost plătit cu neregularitate de urmaşii săi, în virtutea cărui fapt, ungurii aveau să-l ceară forţat (Cronica 2006, 130).

Rândurile ulterioare din *Cronică* atestă limpede faptul că autorul ei s-a implicat activ în polemica istoriografică din timpul său privind suzeranitatea maghiară asupra Moldovei şi formulează concluzia că nimeni „nu va nega că Ţara Românească şi Moldova n-au depins în vechime de Ungaria", dar principalul ce pare să-l deranjeze pe cronicar este faptul că istoricii unguri afirmau că „Ţara Românească şi Moldova au depins neîntrerupt de regatul Ungariei" până la 1526 şi neagă faptul că ele ar fi fost tributare Poloniei (Cronica 2006, 130). De aici scopul propus de autor de a „pune această problemă într-o lumină din cea mai puternică, fără a se abate de la drepturile regatului Ungariei asupra celor două ţări" (Cronica 2006, 131). Aşadar, autorul promite să fie obiectiv în relatarea evenimentelor, deşi, după propria mărturie, lucrarea sa „este un pic difuză, când împrejurările o cer" (Cronica 2006, 131).

După încercarea lui Ştefan de la 1368 să închine Moldova regatului Poloniei, ţara s-a aflat mereu în atenţia regilor poloni care tindeau să o ţină sub control. Sunt importante informaţiile autorului anonim al *Cronicii* privind obligaţia domnilor Moldovei de a plăti tribut Poloniei. Conform cronicarului anonim, deja Petru Muşat, care recunoscuse suzeranitatea polonă la 1386-1387, urma să plătească un tribut de 306 ruble (Cronica 2006, 132). Ulterior, în timpul conflictului dintre Ilie şi Ştefan, ultimul promitea să plătească regelui tribut şi să trimită trupe în ajutor (Cronica 2006, 135). În anul 1436 Ilie, fiul lui Alexandru cel Bun se obliga să plătească regelui „un tribut însemnat" (Cronica 2006, 136), iar Ştefan, celălalt fiu al numitului domn, trebuia să achite Poloniei un tribut anual de 5 000 de galbeni (Cronica 2006, 137). De asemenea, un tribut anual urma să plătească şi Bogdan al II-lea, Dieta de la Parczow hotărând ca suma să fie de 50 000 de galbeni (Cronica 2006, 140). Nu se cunoaşte faptul că aceşti bani s-ar fi plătit vreo dată, totuşi, judecând după cifrele aduse de cronicar, mărimea tributului la care pretindeau polonii era destul de mare.

Uneori polonezii erau dispuşi şi la măsuri mai drastice faţă de Moldova. Aşa, în timpul conflictului dintre Alexăndrel şi Bogdan al II-lea, regele a convocat un sfat pe problema „dacă trebuie să ocupe Moldova transformând-o într-o provincie a Poloniei şi încorporând-o pentru totdeauna în acest regat" dând în schimb lui Alexăndrel bunuri în Rusia Haliciană" (Cronica 2006, 139), dar, rezolvarea problemei Moldovei în aşa fel, conform aprecierii cronicarului, „a părut prea delicată mai multor senatori" din cauza „tratatelor cu Ungaria care pretindea de asemenea" la Ţara Moldovei (Cronica 2006, 139). Puţin mai târziu, la venirea lui Petru Aron în ultima sa domnie (1455), regele Cazimir intenţiona „să aşeze în Moldova un principe din Lituania", dar şi această intenţie nu a fost realizată din cauza războiului dintre Polonia şi Prusia" (Cronica 2006, 140). Conform afirmaţiei cronicarului, în anul 1494, regele Poloniei Jan Albert şi regele Ungariei Wladislaw, care erau fraţi, au hotărât înlăturarea lui Ştefan cel Mare şi instalarea în Moldova a celui de al treilea frate a lor, Sigismund (Cronica 2006, 146). Ulterior, Wladislaw şi-a modificat opinia în această privinţă (Cronica 2006, 147) şi, după cum se ştie, expediţia polonă din 1497 s-a încheiat catastrofal pentru Polonia.

Este demnă de toată atenţia şi insistenţa cronicarului anonim privind depunerea omagiului faţă de regele Poloniei de către Ştefan cel Mare. În unul dintre cele câteva cazuri relatate de autorul anonim al *Cronicii*, alianţa moldo-polonă s-a reînnoit, dar, în aprecierea cronicarului, „nu s-a făcut după rânduială", adică domnul Moldovei nu a depus personal omagiul. Polonii au apelat la marea boierime care s-a obligat „să-l păstreze (pe Ştefan - I.E.) în credinţă faţă de regele Poloniei (Cronica 2006, 142). Aceasta era o încercare de a-l pune pe Ştefan în stare de conflict cu boierii ţării, ori, el urma să se supună voinţei acestora, ceea ce desigur diminua, într-o anumită măsură, demnitatea sa de suveran al ţării.

Într-un alt caz, depunerea personală a omagiului nu a avut loc din cauză că, precizează autorul *Cronicii*, Ştefan „era informat că la sosirea sa (la rege - I.E.) va fi arestat" (Cronica 2006, 142).

În al treilea caz, relatat de autorul *Cronicii*, domnul Moldovei nu se prezintă la rege pentru depunerea omagiului din motivul conflictului pe care îl avea cu Radu cel Frumos. Aceasta îl supără la culme pe rege, care „îi ceru să presteze omagiu sau îl va socoti drept duşman" (Cronica 2006, 143).

Totuşi, în conceptul autorului *Cronicii* problema Moldovei urma să fie rezolvată în comun de Polonia şi Ungaria, ambele state trebuiau „să cerceteze cui îi va aparţine Moldova" (Cronica 2006, 143). În condiţiile războiului moldo-otoman, pierderii Chiliei şi Cetăţii Albe (1484), poziţiile Poloniei faţă de Moldova, în aprecierea autorului *Cronicii*, nu s-au modificat, scopul principal nu era acordarea unui ajutor eficient împotriva otomanilor ci, conform cronicarului anonim „regele Cazimir ţinu sfat asupra a ceea ce trebuia să facă cu Moldova şi Ţara Românească. Rezultatul era că trebuia să fie legat din ce în ce mai mult principele Ştefan printr-un omagiu solemn" (Cronica 2006, 145).

Ineficienţa practică a acestui act este astăzi bine cunoscută, dar ea era clară şi autorului anonim al *Cronicii*, care, apreciind situaţia în lumina tratatelor „care existau cu Ungaria", pune sub semnul întrebării legitimitatea pretenţiilor lui Cazimir privind primirea omagiului solemn de la Ştefan, „cu atât mai mult" cu cât, subliniază cronicarul, prin aceasta se căuta „ca Moldova să fie atrasă încă mai mult în dauna regelui Ungariei" care, aici autorul cronicii îl citează pe Kromer, îşi „în-

suşea în aceeaşi măsură stăpânirea sau dreptul asupra Moldovei" (Cronica 2006, 146). Pentru cronicar „este uimitor" faptul că pacea moldo-polonă din 1509 s-a făcut prin intermediul Ungariei, iar regele „n-a pretins dreptul său asupra acestei provincii, ci a fost lăsată în vasalitate faţă de regele Poloniei" (Cronica 2006, 149). Totuşi aceasta nu a însemnat refuzul Ungariei de a ţine sub controlul său Moldova, cronicarul informând că la Congresul de la Viena din 1515 „regele Ungariei a susţinut drepturile sale asupra Moldovei" (Cronica 2006, 149).

Destul de laconic sunt prezentate evenimentele din anul 1595 şi instalarea de către poloni a lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei, regele Poloniei fiind învinuit de papa Clement şi împăratul Habsburgilor Rudolf „că împiedicaseră smulgerea acestei ţări din mâinile turcilor" (Cronica 2006, 155). Autorul *Cronicii* mai pretinde că „Ieremia voievodul Moldovei temându-se de ameninţările paşii de Cetatea Albă, oferi provincia lui Sigismund Bathory, dar acesta *fiind ocupat* (original motiv - I.E.) nu-şi înfăţişează hotărârea" (Cronica 2006, 155).

Concluziile autorului *Cronicii* merită toată atenţia, atât în virtutea faptului că se referă şi la Moldova şi la Ţara Românească, cât şi datorită situaţiei că lipseşte orice aluzie la anumite **drepturi** ale Poloniei asupra Ţărilor Române. Autorul anonim al *Cronicii* prezintă teza conform căreia „se socoteşte că regii Ungariei au purtat titlul de rege al Cumaniei, prin care au înţeles propriu-zis Moldova şi Ţara Românească, şi aceasta de la regele Bela IV până în secolul XVI" (Cronica 2006, 158). Cronicarul concluzionează că Moldova şi Ţara Românească de la început au fost sub stăpânirea regatului Ungariei şi principii acestor ţări „i-au prestat omagiu şi-i plăteau un tribut anual" (Cronica 2006, 157). Ulterior, în virtutea tulburărilor „care au sfâşiat Ungaria", „geloziile" (=rivalitatea) între regii Ungariei şi Poloniei şi, de asemenea, războaiele cu turcii, au fost principalele cauze care i-au determinat pe domnii români să-i recunoască, după împrejurări, în calitate de suzerani, atât pe regii Ungariei cât şi pe cei ai Poloniei. Aceasta însă, în opinia autorului anonim al *Cronicii*, nu a însemnat că regii Ungariei au uitat drepturile lor asupra celor două ţări şi întotdeauna au utilizat ocazia „de a le alipi regatului lor", în calitate de argument invocându-se de către cronicar tratatul polono-ungar de la Lublău (1412), confirmat la 1415 şi reînnoit la 1423 (Cronica 2006, 157-158). Din aceste afirmaţii se întrevede poziţia autorului *Cronicii* că prin faptul că regii poloni au fost suzerani ai domnilor, ei nu au obţinut şi **drepturi juridice** asupra acestor ţări. În genere, autorul *Cronicii* nu vorbeşte niciodată despre **drepturile** Poloniei asupra Moldovei.

Autorul *Cronicii* invocă şi un tratat din anul 1414 (?), încheiat între Cazimir, regele Poloniei şi Matiaş, regele Ungariei, prin care ambii se obligau că nici ei, nici urmaşii lor să nu „ocupe sau să dobândească (acolo) unele castele sau ţinuturi", toate problemele privind Ţările Române urmând să fie soluţionate pe calea negocierilor, tratat care ar fi fost reconfirmat la 23 aprilie 1474.

Foarte importantă apare şi opinia autorului *Cronicii* privind drepturile Casei de Austria asupra Ţărilor Române. El consideră că după anul 1526, în virtutea faptului că Ana, sora regelui Ludovic căzut pe câmpul de luptă, s-a căsătorit cu Ferdinand din Casa de Austria „şi-i aduse regatul Ungariei ca zestre, această Casă obţinu prin aceasta de asemenea dreptul de a revendica Moldova şi Ţara Românească, după cum a ştiut să profite de prilej şi să revendice regatul de Halici şi Vladimir" (Cronica 2006, 158).

Într-un mod foarte interesant prezintă autorul *Cronicii* reorientarea Moldovei spre Polonia. După moartea regelui Ludovic cel Mare (1382), „popoarele din aceste provincii (Moldova şi Ţara Românească - I.E.) ... crezând că regatul Ungariei ar reveni Hedvigăi, fiica mai mică a lui Ludovic, căsătorită cu Jagiello, regele Poloniei, oscilează mereu faţă de cine trebuie să se închine", fie Ungariei, fie Poloniei, după împrejurări (Cronica 2006, 158). Aici cronicarul anonim crede că Ţările Române au „fost obligate să ia această atitudine din pricina turcilor", pentru a nu fi zdrobiţi de ei. În acest context, Ţările Române s-au adresat întotdeauna celui mai puternic, care s-a dovedit a fi Polonia, pe când Ungaria, sfâşiată de tulburări interne, de faptul că succesiunea la tron nu era atât de bine statornicită ca în Polonia, nu a fost în stare să pună capăt tulburărilor interne din Moldova şi Ţara Românească, nici să le apere împotriva turcilor. Totuşi, în conceptul autorului, această situaţie nu-i conferea Poloniei un **drept** asupra Ţărilor Române. Dimpotrivă, el subliniază faptul că „autorii unguri ştiu bine drepturile" Ungariei

asupra acestor provincii, iar autorii poloni nu pot să nege acest lucru şi formulează o frază nici pe departe retorică: „pentru ce nu ar trebui să reînvie drepturile sale asupra acestor două provincii care n-au fost niciodată în chip solemn supuse Porţii" (Cronica 2006, 159). Dar autorul *Cronicii* ştia foarte bine că statul Ungaria nu mai exista demult. Era în schimb Casa de Austria, care, după cum s-a arătat mai sus, conform cronicarului anonim, avea **dreptul** să pretindă la Moldova şi Ţara Românească, **drept** afirmat şi de „un om de stat anume Reycherdorf". Acesta, în opinia autorului *Cronicii,* „firesc trebuia să cunoască mai bine drepturile Casei de Austria asupra acestor două provincii vecine", afirmând că Moldova „nu e nicidecum cel din urmă ram al regatului unguresc" (Cronica 2006, 159).

Iată deci care ar fi ideea fundamentală a *Cronicii*, Moldova este un „ram" al Ungariei şi Polonia în nici un caz nu poate avea ceva **drepturi** asupra acestei ţări, suzeranitatea ei fiind accidentală, în virtutea unor situaţii istorice concrete, care nu-i ofereau însă un **drept** de a pretinde la Moldova, acest **drept** a aparţinut legitim Ungariei, iar ulterior a trecut la Casa de Austria.

În încheiere, la cele expuse mai sus, se impun următoarele concluzii:

– Anumite fragmente din *Cronica* examinată permit interpretarea lor în sensul că autorul a căutat să argumenteze pretenţiile Poloniei la suzeranitate asupra Moldovei, situaţie care este însă omisă total în concluziile sursei date;
– Drepturile Poloniei asupra Moldovei nici nu sunt amintite de autor, el vorbeşte doar despre aceea că Moldova, în virtutea unor circumstanţe concret-istorice pe care le indică, a acceptat suzeranitatea Poloniei, dar din aceasta, conform autorului, nu rezultau nişte **drepturi** ale regilor poloni asupra Moldovei;
– Cât priveşte Ungaria, autorul *Cronicii* vorbeşte despre **drepturile** ei asupra Moldovei, drepturi care aveau o origine foarte veche, încă din secolele XII-XIII, cu mult înainte de a „ctitori" Bogdan ţara şi care nu au dispărut pe parcursul secolelor;
– După lichidarea Ungariei ca stat, aceste drepturi asupra Ţărilor Române au trecut la Casa de Austria, care, eventual, le-ar putea valorifica, fiind contestat dreptul Porţii asupra lor, fiindcă ele niciodată nu s-au supus în mod solemn Porţii;
– În particular, autorul vorbeşte de Ţara Moldovei, dar atunci când face anumite generalizări privind situaţia ţării, statutul politico-juridic etc., cronicarul aminteşte ambele ţări, Moldova şi Ţara Românească.

Bibliografie

Bloch 1996: M. Bloch, Societatea feudală. I. Formarea legăturilor de dependenţă (Cluj-Napoca 1996).
Cihodaru 1990: C. Cihodaru, Alexandru cel Bun (Chişinău 1990).
Ciobanu 1984: V. Ciobanu, Din nou despre „lupta de la Plonini". AIIAX XXI, 1984.
Cocârlă 2003: P. Cocârlă, Istoria medievală universală. Crestomaţie, vol. I (Chişinău 2003).
Cojocaru 1995: C. Cojocaru, „Terra Sepenicensi" şi hotarul Nordic al Moldovei. AIIAX XXXII, 1995.
Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, II (Iaşi 1932).
Cronica 2006: Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII - începutul secolului XVII. Textul inedit al unui autor polon anonim. Studiu introductiv, ediţie, note şi bibliografie de Constantin Rezachevici (Bucureşti 2006).
Deac 2001: A. Deac, Din istoria Ucrainei „Ţara de margine" (Bucureşti 2001).
Domnii 2005: Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005).
DRH 1977: Documenta Romaniae Historica, D, I (Bucureşti 1977).
Gorovei 1997: Şt.S. Gorovei, Întemeierea Moldovei (Iaşi 1997).
Grigoraş 1992: N. Grigoraş, Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359-1457) (Chişinău 1992).
Minea 1926: I. Minea, Informaţiile româneşti ale Cronicii lui Jan Dlugosz (Iaşi 1926).
Parasca 2003: P. Parasca, Primii voievozi ai Ţării Moldovei. Cugetul. Revistă de istorie şi cultură 4, 2003.
Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. I. Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).
Rezachevici 2003: C. Rezachevici, Cum a ajuns anul 1359 anul „descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone. Revista de istorie a Moldovei 1-2, 2003.
Spinei 1992: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1992).
Ureche 1988: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1988).

Political and Legal Status of Tara Moldovei in a New Historical Source - Moldovan Chronicle of Cracovia

Abstract

The new historical source, *Moldovan Chronicle of Cracovia (Cronica Moldovei de la Cracovia*), written by an anonymous author and introduced in the scientific circulation by the notorious historian Constantin Rezachevici, brings to light new details concerning Moldovan history of the XIVth - beginning of XVIIth centuries. Those, coordinated with other sources, could contribute to the clarifying of some controversial problems. The maximum attention should be paid to some unknown information from the *Chronicle* that can not be found in other sources. At the same time, we can expect different interpretations from the historians of the information *Chronicle* offers, as well as of the work in its integrity, and that should be treated as an ordinary thing.

Политико-юридический статус Молдавии в новом историческом источнике - Cronica Moldovei de la Cracovia

Резюме

Новый исторический источник Cronica Moldovei de la Cracovia, написанная анонимным автором и введена в научном обращении видным историком Константином Резакевичем выделяет новые детали по истории Молдавии XIV - начале XVII вв. Эти данные, наряду с другими источниками, могут способствовать выяснению некоторых спорных проблем. Особое внимание следует уделять неизвестной до сих пор информации, которая не имеется в других источниках. В то же время, следует ожидать различные интерпретации со стороны историков, как этих новых информаций, так и данного источника в целом, что является вполне нормальным явлением.

02.02.2009

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

TRADIȚIA MITICĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ DESPRE ORIGINEA STEMEI ȚĂRII MOLDOVEI

Silviu Andrieş-Tabac

Cele mai vechi surse istorice narative moldoveneşti – cronicile slavo-române –, începuturile cărora datează din epoca lui Ştefan cel Mare, consemnează următoarea tradiție, existentă deja în cronica cea mai timpurie păstrată „Letopisețul Anonim al Moldovei": **В лѣто ҂ѕѡѯз прїиде Драгоше воевода ѡт Ѵгѡрскои земли, ѡт Марамѹрыша, за тѹром на лов и господстова в лѣт.** (*În anul 6967* (1359) *a venit Dragoş voievod din Țara Ungurească, din Maramureş, după un bour, la vânătoare, şi a domnit doi ani*) (Bogdan 1959, 6, 14).

Istoriografia românească a observat diferențe de redare şi de plenitudine a informațiilor inserate de cronicile vechi, unele perioade fiind expuse sobru şi succint, iar altele detaliat şi pe larg, şi continuă să discute asupra etapelor scrierii celor mai vechi cronici naționale (Chițimia 1972; Andreescu 1975; Şimanschi 1983; Andreescu 1983).

Mai importantă pentru subiectul nostru este diferența temporală dintre cronica domniei lui Ştefan cel Mare şi cronica de până la urcarea sa pe tronul Moldovei. Dacă asupra faptului scrierii *Cronicii lui Ştefan cel Mare* în domnia sa istoricii şi filologii sunt de acord, asupra datei redactării *Cronicii Țării Moldovei de până la Ştefan* opiniile rămân despărțite. Cei mai mulți medievişti susțin părerea exprimată plastic de slavistul I.C. Chițimia: „... Inscripțiile lui Ştefan cel Mare fac o legătură organică cu începuturile istoriografiei moldovene în limba slavonă. Când în 1480 (an de precădere) Ştefan cel Mare a aşezat pietre cu inscripții pe mormintele strămoşilor, el şi-a dat seama că nu existau nici un fel de date istorice precise pentru aceştia. [...] Atunci a încolțit [...] în mintea marelui voievod ideea de a pune să se scrie letopisețul țării" (Chițimia 1972, 216). Istoricul Ştefan Andreescu, încă din 1973 (Andreescu 1973, 1017-1035), şi-a argumentat ipoteza că „redactarea introducerii despre „descălecatul" lui Dragoş şi a textului privitor la anii 1359-1457, precum şi asamblarea lor cu *Cronica lui Ştefan cel Mare*" este opera cancelariei lui Ştefan cel Tânăr (1517-1527) care a şi conceput *Cronica Moldovei* de la începuturile statului (Andreescu 1975, 231, 233, 237; Andreescu 1983, 245). Ipoteza lui Ştefan Andreescu, bazată pe analiza pertinentă a surselor cunoscute, nu reflectă în opinia noastră decât deficitul acestor surse: la un alt nivel al cunoaşterii datele recuperării lui Dragoş în cronografia moldovenească vor coborî indubitabil în epoca lui Ştefan cel Mare. Instituirea letopisețelor, după cum şi opera de cinstire a strămoşilor sau programul de sprijinire a Bisericii, nu sunt decât elemente dintr-un plan general strategic de consolidare a Țării Moldovei, moştenită de Ştefan într-o stare de fierbere şi zbucium intern, periculoasă pentru viitorul ei în context internațional. Logica necesității istorice ne înclină spre considerațiile cercetătorilor care cred că Ştefan cel Mare însuşi a fost interesat de recuperarea lui Dragoş şi a putut să facă această recuperare cu multă dibăcie politică, consfințind pentru viitor ideea curgerii liniare a domniei în Țara Moldovei. Subscriem concluziilor mai vechi şi mai noi ale istoricului Ştefan S. Gorovei (Gorovei 1973; Gorovei 1997; Gorovei 1971), reafirmate într-un studiu recent: „...Nu în vremea urmaşilor lui Ştefan s-a putut naşte un proiect care ținea de o idee foarte înaltă. Nici Bogdan, nici Ştefăniță nu s-au remarcat printr-un vizionarism politic de măreția celui promovat de Ştefan. Renunțarea la imaginea tradițională şi recuperarea primului segment de istorie moldoveneasca, reprezentat de Dragoş şi de Sas, a trebuit să exprime o voință puternică şi o gândire limpede: a chema strămoşii în sprijinul faptelor prezentului. [...] *Transformarea lui Dragoş, din părinte al unei familii prin a cărei alungare s-au aşezat Bogdăneştii în fruntea Moldovei, în strămoş al chiar acestei dinastii şi fondator al statului, nu s-a putut petrece decât în domnia lui Ştefan cel Mare:* el a fost acela care l-a adus pe Dragoş în istoria statului său" (Gorovei 2008). Căci Ştefan cel Mare, după cum arăta Şerban Papacostea, a fost cel care a hotărât să se înfățişeze „contemporanilor şi posterității ca întrupare a tuturor factorilor politici care au dat naşterii Moldovei şi a celor care au contribuit

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 23-30.

la dezvoltarea ei înainte de suirea sa pe scaunul domnesc", ca o îmbinare „a tuturor energiilor din care se născuse şi afirmase Moldova" (Papacostea 1972, 72).

Astfel, pornim de la premisa că episodul cu venirea lui Dragoş din Maramureş la vânătoarea de bouri a fost înscris în cronică în domnia lui Ştefan cel Mare şi la comanda sa.

Legenda vânătorii bourului în versiune mai dezvoltată ne este oferită de Cronica moldo-rusă şi Cronica lui Ureche.

Cronica moldo-rusă, o anexă la letopiseţul rusesc *Voskresenskaia Letopis',* compilat în secolul al XVII, dar care are la bază o compilaţie moldovenească mai veche, fie din domnia lui Ştefan cel Mare (Boldur 1963; Şimanschi 1995), fie din cea a lui Bogdan III cel Orb (1504-1517) (Pecican 1994), fie din domnia lui Ştefan cel Tânăr (Ştefăniţă, 1517-1527) (Bogdan 1959, 153), consemnează:

„Şi între ei era un bărbat înţelept şi viteaz, anume Dragoş şi a pornit cu drujina lui la vânătoare de fiare şi au aflat supt munţii înalţi urma unui bour şi au pornit pe urma bourului prin munţii înalţi şi au trecut peste plaiurile înalte, adică munţi şi au ajuns pe urma bourului la locuri de şes şi frumoase şi au prins din urmă călări pe bour la un râu, pe mal, sub o salcie şi l-au omorât şi s-au ospătat din vânatul lor. Şi le-a venit de la Dumnezeu în inimă gândul să-şi caute loc de trai şi s-au aşezat aici şi s-au unit într-un singur gând şi au hotărât cu toţii să rămână aici. Şi s-au întors înapoi şi au spus tuturor a lor săi despre frumuseţea ţării şi despre râuri şi despre izvoare, ca să se aşeze acolo. Şi drujina lor a lăudat gândurile lor şi au hotărât să se ducă acolo, unde fuseseră ei. Şi au cercetat locul, pentru că era loc pustiu şi la marginea ţinuturilor în care rătăceau tătarii. Şi s-au închinat craiului Vladislav, rugându-l să le dea drumul să plece. Iar craiul Vladislav le-a dat drumul cu mare miluire. Şi au pornit ei din Maramureş cu toată drujina şi cu femeile şi cu copiii peste munţii înalţi, când tăind pădurea, când dând pietrele în lături, şi au trecut peste munţi cu ajutorul lui Dumnezeu şi au ajuns la locul în care Dragoş ucisese bourul şi le-a plăcut şi s-au aşezat acolo. Şi au ales din drujina lor pe un bărbat înţelept, anume Dragoş şi l-au ridicat domn şi voievod al lor. Şi de atunci s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Moldovei.

Şi Dragoş voievod a întemeiat cel dintâi oraş pe râul Moldova şi după aceia a întemeiat oraşul Baia şi alte oraşe pe râuri şi la izvoare. Şi şi-a făcut pecetie voievodală în toată ţara, cu capul de bour. Şi a domnit ca voievod doi ani" (Bogdan 1959, 156, 159-160).

Grigore Ureche (†1647), în „Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viaţa domnilor carea scrie de la Dragoş-vodă până la Aron-vodă", în „Predoslovia descălecării a Ţării Moldovei dinceputul ei", despre care spune că este „din letopiseţul cel latinescu izvodită", operă identificarea definitivă a căreia nu s-a reuşit încă (Russev 1977, 158-159), relatează: „...umblându păstorii de la Ardeal, ce să chiiamă Maramoroş, în munţi cu dobitoacile, au dat de o hiară ce să chiamă buor şi după multă goană ce o au gonit-o prin munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei. Acolea fiindu şi hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorenii, daca s-au discălicat sat. Şi hierul ţării sau pecetea cap de buor să însemnează. Şi căţeaoa cu care au gonit fiara aceia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele căţelii Moldii, i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Ajijdirea şi ţării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova" (Ureche 1990, 25).

Fraza „şi şi-a făcut pecetie voievodală în toată ţara, cu capul de bour" **и оучиниша себѣ печат воєвwдскwю во всю зємлю тоурью головw** din Cronica moldo-rusă şi fraza „şi hierul ţării sau pecetea cap de buor să însemnează" de la Grigore Ureche arată scopul invocării vânătorii de bour în legenda descălecatului.

„Nu este greu a cunoaşte natura acestei tradiţii, – arăta Dimitrie Onciul încă în lucrarea sa din 1884 „Dragoş şi Bogdan fundatorii principatului moldovenesc".– Naivă şi simplă precum este, ea ni se prezintă d-îndată în parte ca mit etiologic, în care numirile topografice Boureni şi Moldova, cum şi marca ţării, spre a căror explicare s-a scos povestea cu Zimbrul (numit şi Bour) şi cu Molda, sînt punctele de purcedere ale fabulistului. Precum căţeaua Molda, aşa şi vânatul zimbrului de la Boureni şi din marca ţării aparţin deci domeniului fabulei" (Onciul 1968, vol. 1, 90). Partea istorică a poveştii se constituie din descălecatul Ţării Moldovei cu români din Maramureş şi întemeierea statului printr-un voievod maramureşean. Aceeaşi părere Dimitrie Onciul o confirmă şi în lucrarea sa „Originile Principatelor Române", publicată în 1899 şi care a fost „cea mai folosită în istoriografia ulterioară", cum o caracteriza Aurelian Sacerdo-

ţeanu (Onciul 1968, vol. 2, 394): „Astfel, această tradiţie se prezintă ca un mit aşa-zis etiologic, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat, prin a arăta cauza eficientă. [...] Fiind dat capul de zimbru ca marcă a ţării, s-a inventat povestea cu vânatul zimbrului, care tindea să explice în mod poetic provenienţa zimbrului din marca ţării. În naivitatea ei, povestea făcu apoi un pas mai departe. Inventată mai întâi numai pentru a explica marca ţării ea atribui apoi vânătoarei şi întemeiere statului" (Onciul 1968, vol. 1, 679-680).

Concluziile lui Dimitrie Onciul au fost acceptate de istoriografia românească, dar mai mulţi cercetători au căutat originile de împrumut ale acestei legende.

Episcopul Râmnicului-Noului Severin Ghenadie, probabil fără a citi pe Onciul şi altă literatură heraldică, a găsit explicaţii în religiile daco-romane cabirismul şi mitraismul (Ghenadie 1894, 55-67). După acesta, bourul „a căpătat în mitraism atribute ce înfăţişau principiul umidităţii", era „simbol al lunii", „prototip al formelor materiale şi sensibile" (din corpul său mort au ieşit, ca din apa creatoare, „prototipurile bărbatului, ale femeii, ale tuturor animalelor, plantelor şi arborilor, ce umplu pământul"). „Văzând Dragoş [...] locurile cele pline de umiditate şi de păşuni mănoase din jurul râului Moldova, şi-a adus aminte de pământul Gimşid, şi l-a arătat la ai săi, ca pre un pământ al făgăduinţei, ca pre un pământ dat de D-zeu, şi fertilitatea locurilor cu a lor cultivare l-a făcut să primească bourul, ca instrument de lucru şi de îndestulare acelor lipsiţi [...]. Aşa că Dragoş cu simbolurile stemei moldoveneşti spune coloniştilor, plecaţi cu dânsul, şi printr-înşii şi noi, că eu sunt crai nou, venit din lună, urmaţimă, că, după o viaţă pământească îndestulată, am să vă conduc la cea viitoare. [...] Bourul nu se înfăţişează pre stema acestei ţări fără de o stea în coarne, şi aceasta însemnează [...] că moldovenii cu stema lor spun lumii, cum că ei şi din punct de privire religios sunt daco-romani; adică au luat bourul de la mitraismul roman şi steaua de la cabirismul dacic". Aceste interpretări cu totul fanteziste şi străine spiritului heraldic, ale episcopului Ghenadie, au fost combătute pe bună dreptate, vehement şi imediat, de heraldistul Petre Vasiliu Năsturel (Năsturel 1895, 70-81).

Nicolae Iorga, într-un studiu de la 1910 dedicat tradiţiei întemeierii (Iorga 1910, 135, 141), considera şi el că „stema Moldovei era zimbrul, şi cei dintâi care s-au gândit la trecutul ţării au simţit deci nevoia să şi-o lămurească", la fel cum s-a întâmplat cu legenda menită să explice pecetea Ţării Româneşti. Concluzia lui Iorga a fost: „Pornită dintr-o baladă de ospeţe, legenda vânătorului de zimbri Dragoş s-a coborât în popor, pierzând şi câştigând elemente, la Români ca şi la Unguri: încă de sub Ştefan cel Mare ea a avut de două ori onoarea de a fi primită în letopiseţe oficiale; adăugită cu povestea luptelor Craiului Laslău cu Tătarii, cu conştiinţa originii romane, căpătată din cărţile Renaşterii şi din spusele celor cari le cetiseră şi cu fabula hoţilor lui Romulus, ctitori nelegiuiţi, dar viteji, ai Romei, ea a pătruns în letopiseţul scris ungureşte prin veacul al XVI-lea de un cleric catolic din Moldova, care întrebase pe poporănii săi. De aici ea a venit în discuţia celor dintâi alcătuitori de cronice scrise româneşte în veacul al XVII-lea, care aveau şi de-a dreptul de la popor cuprinsul baladei domneşti de odinioară".

Prima analiză critică detaliată a legendei lui Dragoş din punctul de vedere al folcloristicii aparţine lui Romul Vuia (Vuia 1921), care în 1921 afirma: „Nu încape nici o îndoială, că legenda lui Dragoş e o legendă heraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende era plină Europa medievală. Aproape fiecare blazon îşi avea legenda lui proprie. De data aceasta însă, nu avem de a face cu o simplă legendă heraldică, care se găseşte izolată numai la poporul nostru, ci cu o ramură a unui puternic arbore între legende, a cărui rădăcini ne duc departe în pământul diferitelor popoare europene şi orientale. Ideea fundamentală a tuturor acestor legende este, că eroul urmărind un animal misterios [de obicei cerb] este condus pe locuri necunoscute". Romul Vuia vedea leagănul tuturor legendelor vânătorii în mitologia indiană şi considera că cea mai apropiată ca loc şi conţinut pentru legenda românească este legenda cronicilor maghiare despre vânatul lui Hunor şi Magor, descălecătorii mitici ai Ungariei, care ar fi putut influenţa cronografia vecină. Fără a exclude posibilitatea împrumutului, autorul vedea în legenda lui Dragoş o variantă a temei internaţionale, care se individualizează prin vânatul de bouri, fapt care-i conferă originalitate.

Marele istoric Gheorghe I. Brătianu, în lucrarea sa fundamentală din 1945 „Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti" (Brătianu 1980, 126-131), acceptă ideile lui D. Onciul şi R. Vuia,

precum că mitul descălecatului lui Dragoş „e desigur o legendă heraldică, menită să lămurească rostul capului de bour în stema ţării, dar nu e mai puţin sigur că avem a face cu o variantă a unui străvechi tip de legendă, în care eroul urmărind la vânătoare o fiară, îndeobşte fermecată, e dus de ea în locuri necunoscute, unde, fie că îl întâmpină tot felul de nenorociri, fie dimpotrivă că află o nouă aşezare pentru el şi neamul său". Brătianu considera că legenda românească prezintă asemănări izbitoare cu legendele vechilor aşezări ale protobulgarilor sau cu legenda lui Huna şi Magor, strămoşii depărtaţi ai maghiarilor, că prin motivul vânătorii după un animal care deschide calea spre o aşezare nouă este un element de folclor şi de artă specific stepei euroasiatice nomade. Cu toate că legenda lui Dragoş încearcă localizarea temei, „înlocuind cerboaica sau cerbul motivelor asiatice cu bourul ce cutreiera, încă în veacul de mijloc, pădurile întregii Europe orientale", structura ei generală „arată o înrudire directă a legendelor maghiare, în legătură cu cucerirea Panoniei şi Ardealului, asupra tradiţiei descălecatului românilor „ungureni" din Maramureş".

Cercetările lui Anton Balotă asupra literaturii slavo-române din epoca lui Ştefan cel Mare publicate în 1958 (Balotă 1958), deşi nu au tratat problema stemei ţării, au adus argumente de ordin cronologic asupra legendei descălecatului. Sprijinit şi de unele lămuriri date de istoricul P.P. Panaitescu, A. Balotă ajunge la concluzia că legenda lui Dragoş a fost recuperată şi prelucrată în epoca lui Ştefan cel Mare, ca un element din planul politic general de centralizare a ţării şi de consolidare a puterii domneşti. În condiţiile când Ştefan cel Mare îl declară pe Dragoş strămoş („dead") al său, strămutând la Putna biserica de la Volovăţ unde era mormântul voievodului, afirmă Balotă, „ni se pare nu doar probabil, ci sigur, că redacţia feudală a legendei fondării Moldovei care, spre deosebire de redacţia pastorală mai veche, face din persoana fondatorului Dragoş elementul central al evenimentului [...], a trebuit să rezulte din necesităţile politicii" lui Ştefan. „Semnificaţia politică a acestui gest fu, deci, să sublinieze, pe de o parte, identitatea existentă dintre voievod şi ţară prin intermediul fondatorului şi, pe de altă parte, să pună în evidenţă superioritatea drepturilor sale, dat fiind că, spre deosebire de alţi feudali, el certifica că descinde în linie directă din fondator" (Balotă 1958, 227-228).

Dan Simonescu, care şi-a propus să sistematizeze datele problemei despre componenta istorică şi cea folclorică în tradiţia legendei lui Dragoş într-un studiu din 1967 (Simonescu 1967), studiu minuţios, dar atins profund de ideile luptei de clasă, deşi urmăreşte atent evoluţia istoriografică a mitului, nu aduce noutăţi la dosarul heraldic al acestei probleme.

O ultimă cercetare specială de proporţii asupra subiectului a fost întreprinsă de Mircea Eliade, într-un studiu „Voievodul Dragoş şi „vânătoarea rituală", apărut iniţial la 1969 în limba franceză (Eliade 1969), apoi, peste un deceniu, şi în limba română (Eliade 1980, 136-165). Eliade nu s-a interesat de „istoricitatea" vânătorii bourului, ci de „mitologia subiacentă în legenda elaborată în jurul unei asemenea vânători" (Eliade 1980, 136). El este de acord că în cazul tradiţiei descălecatului lui Dragoş este vorba de o variantă a temei mitice a „vânătorii rituale", căci urmărirea fiarei are ca rezultat descoperirea unei ţări necunoscute şi în cele din urmă întemeierea unui stat. Apariţia, urmărirea şi eventual omorârea unui animal sălbatic sau domestic în mitologia originii popoarelor este în legătură cu naşterea unui popor, întemeierea unei colonii, a unui oraş sau stat. „În toate aceste mituri, legende şi clişee literare, scrie Eliade, o idee pare subiacentă: un animal decide *orientarea* într-un teritoriu necunoscut sau salvează un grup uman aflat într-o situaţie fără ieşire; acest act nu este numai „miraculos", el marchează sau face posibil *începutul* unei noi realităţi istorice: cetate, stat, imperiu" (Eliade 1980, 145).

Mircea Eliade nu susţine împrumutarea legendei lui Hunor şi Magor din cronicile ungureşti pentru fabricarea legendei descălecatului lui Dragoş, considerând că o legendă similară putea să circule şi în mediul românesc conectat la temele mitologice indo-europene comune. El nu consideră suficientă explicaţia substituirii căprioarei ungureşti cu bourul moldovenesc pornind de la realitatea blazonului Moldovei, ci vede cea mai mare diferenţă dintre cele două legende în finalul lor: căprioara călăuză la finele povestirii dispare în chip miraculos, iar bourul este omorât (Eliade 1980, 147-148). În acelaşi timp Eliade susţine teza cercetătorilor europeni care au constatat pe de o parte paralelismul a două culturi mitice distincte – a taurului şi a cerbului –, iar pe de altă parte influenţa reciprocă dintre cultele şi sistemele religioase diferite încă din preistorie. El înclină să creadă că tema vâ-

nătorii rituale a bovideelor este una autohtonă şi arhaică, civilizaţia geto-dacică preluând multiple influenţe orientale (iraniene/ scitice, celtice etc.) şi egeene (latine şi implicit elenistice) cu mult înainte de marile invazii, şi că „elementele mitologice constitutive ale legendei lui Dragoş preexistau în *Romania* orientală" (Eliade 1980, 161-162). Legenda autohtonă daco-romană a vânătorii şi sacrificării bovideului, prin structura sa face parte din cultura vânătorilor, dar care a supravieţuit într-un complex cultural pastoral (Eliade 1980, 162-163). În susţinerea autohtonismului cultului bovideelor, Eliade invocă observaţiile lui Constantin Daicoviciu: „Ca animal sacru daco-geţii aveau bourul sau zimbrul, pe care-l găsim ca punct central pe învelişul de fier al unui scut aflat la Piatra Roşie. Bourul era un animal răspândit în pădurile Daciei şi Traciei şi se bucura ca şi taurul, în general, de o specială cinstire religioasă la daco-geţi (dintr-un vechi simbol totemic ?). O ştire păstrată în *Anthologia Palatina* (VI, p. 332) ne informează că un corn de bour, îmbrăcat în aur, luat din tezaurele dacice, a fost închinat de Traian lui *Zeus Casios* de lângă Antiochia" (Istoria 1960, 336).

În lumina explicaţiilor date de Mircea Eliade, apropierile dintre bourul din stema Moldovei şi cerbul sfântului Hubert din sigiliul oraşului Baia, prima capitală a Moldovei, remarcate de cercetători (Romul Vuia, Gheorghe Brătianu ş.a.) şi analizate minuţios de Emil Vîrtosu (Vîrtosu 1956, 459-475), nu mai pot fi reţinute, aceste corelaţii fiind, după heraldiştii Dan Cernovodeanu şi Jean N. Mănescu, „hazardate" (Cernovodeanu, Mănescu 1974, 8).

Eugen Lozovan (Lozovan 1969), în paralel cu Mircea Eliade, a analizat legenda vânătorii bourului din punct de vedere tehnic vânătoresc şi a ajuns la concluzia unei relatări foarte exacte, mai ales în versiunea dezvoltată de Miron Costin. În acelaşi timp, tradiţia imortalizării numelui fiarei ucise şi a câinelui fidel în nume topice, arată E. Lozovan, ţine, de asemenea, de cultura vânătorilor. Antrenând explicaţii etimologice asupra unor termeni legaţi de legenda descălecatului (Moldova, zimbru, topor, droaie), cercetătorul ajunge la concluzia că „aventura cinegetică a lui Dragoş" trebuie considerată drept „ultimul val meridional al expansiunii scandinave": la fel ca şi Rurik pentru ruşi, Dragoş este întruchiparea transmiterii tradiţiei politice a Nordului către nou-născutul stat moldovenesc. Dar, pentru elucidarea subiectului din punct de vedere heraldic, studiul lui E. Lozovan nu aduce soluţii noi.

Istoricul de artă Sorin Ulea, în 1969, preocupat de bisericile de la Putna, într-o notă marginală a optat pentru citirea legendei descălecatului cu sentimentul mitului încetăţenit în epocă, a susţinut opiniile că anume în epoca lui Ştefan cel Mare „s-a rotunjit şi s-a afirmat cu putere" această legendă, atunci „când Ştefan cel Mare porunceşte cronicarului său de curte să înceapă lista domnilor Moldovei nu cu Bogdan, ci cu Dragoş, ba încă să arate explicit despre el că venise din Maramureş «...la vânătoare după un bour...». Aici stă cheia problemei. De la începutul domniei lui Alexandru cel Bun până la consolidarea lui Ştefan cel Mare pe tron, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, trecuse timp din belşug pentru ca rivalitatea dintre descălecători să se şteargă din memoria oamenilor şi în conştiinţa lor să crească, aureoloată de nimbul predestinării, figura prinţului care vânase mândra fiară, dând ţării şi domnilor Moldovei simbolul heraldic: capul de bour. Tocmai spre a venera în mod public acest simbol, în care credea şi avea şi nevoie să creadă pentru preamărirea dinastiei sale, a poruncit Ştefan cel Mare să se pună în fruntea cronicii domniei lui, ca o pecete, episodul cu Dragoş şi bourul..." (Ulea 1969, 49).

Elvira Sorohan, în 1982, revenind la interpretările eliadiene asupra mitului fondării Moldovei, subscrie concluziilor lui Eliade: legenda lui Dragoş este o poveste care nu se opune istoriei, dar i-a preexistat, s-a inspirat din tradiţia autohtonă daco-romană, alegând ca subiect confruntarea omului-învingător cu un animal incarnând forţa pământului, fecunditatea şi, prin sacrificarea sa, deschiderea către o nouă epocă a abundenţei salvatoare pentru specia umană, şi a apărut într-un moment de tranziţie, de ruptură sau de regăsire (Sorohan 1982, 53-61).

Şi repurtatul heraldist Dan Cernovodeanu, într-o comunicare din 1987 (Cernovodeanu 1990), a apreciat sensurile mitico-rituale atribuite emblemei capului de bour de către Mircea Eliade, rămânând fidel, însă, ipotezelor de ordin pur istoric promovate în cercetările sale cunoscute.

Rezultatul acestor analize de aproape un secol se prezintă în felul următor:

1. Legenda descălecatului Moldovei de către Dragoş a fost preluată din folclor şi prelucrată de cronografia oficială în epoca lui Ştefan cel Mare, în cadrul grandiosului program politic de consolidare a ţării şi a puterii domneşti.

2. Legenda a preluat un mit cinegetic evocând vânătoarea rituală a bourului, de sorginte autohtonă, care se înscrie în tema comună mitologiei indo-europene a animalului-călăuză spre o nouă întemeiere.
3. Scopul preluării a fost unul etiologic: mitul trebuia să explice anumite fapte, date, să arate cauza eficientă a naşterii anumitor realităţi.
4. În contextul proiectului politic ştefanian legenda „vânătorii rituale a bourului" avea două meniri. Sarcina primordială, credem, a fost recuperarea lui Dragoş-Vodă ca strămoş-întemeietor în cronografia oficială liniară. Cea de-a doua menire – evidentă pentru toţi cercetătorii – era să servească de legendă heraldică pentru explicarea stemei ţării, cunoscută ca existentă în aceeaşi compoziţie heraldică cel puţin încă din timpul lui Petru I Muşatin. Legenda heraldică trebuia să autentifice împrejurările descălecatului.

Această „demitizare" formală nu diminuează cu nimic valoarea istorică a legendei descălecatului. După cum remarca şi Sorin Ulea, „o legendă nu se măsoară pozitivist, cu rigla şi echerul, ci cu sentimentul adânc al mitului, mai ales când e vorba de heraldică medievală" (Ulea 1969, 49). Dacă e să ne referim doar la valoarea ei heraldică, cea care ne preocupă în mod prioritar, această legendă pătrunsă în cronografia oficială atestă două lucruri sigure:

1. Deja din timpul lui Ştefan cel Mare se considera că herbul Ţării Moldovei, chiar de la întemeierea ei, a fost capul de bour.
2. Bovideul din stema ţării a fost bour.

În acest context, trebuie să explicăm suplimentar că, aşa cum consideră heraldiştii români de azi, confundarea sau substituirea ideii de bour cu ideea de zimbru s-a produs după dispariţia bourului din pădurile Europei de Est. Monumentul ultimului bour instalat la Jaktorów (Polonia, Mazovia) consemnează că ultimul reprezentat al acestei specii a fost vânat în pădurile de aici la 1627.

Toate cronicile vechi – Letopiseţul Anonim al Moldovei (Bogdan 1959, 6, 14), Letopiseţul de la Putna nr. I (Bogdan 1959, 43, 48), Letopiseţul de la Putna nr. II (Bogdan 1959, 55, 60), Cronica moldo-rusă (Bogdan 1959, 156, 159-160), Cronica moldo-polonă (Bogdan 1959, 168, 177), Cronica sârbo-moldovenească (Bogdan 1959, 189, 191) – nu vorbesc decât de bour, în limbile slave: ТОУРЪ. Şi prima cronică în limba ţării – Letopiseţul lui Grigore Ureche – vorbeşte despre „o hiară ce să chiamă buor" (Ureche 1990, 25), adică tot de bour.

Primul care fixează legenda despre vânătoare prin „gonind un dzimbru" este interpolatorul lui Ureche Simion Dascălul (Ureche 1990, 25). Dar cel care a consacrat substituirea, credem, este ilustrul cărturar Miron Costin (1633-1691). Acesta, în „Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei" („Cronica polonă"), scrisă în 1677, relatând legenda descălecatului lui Dragoş, spune: „[...] la ieşirea din munţi, au întâlnit un zimbru pe care, socotindu-l ca semn bun, l-au gonit în josul râului. Avea acel Dragoş o căţea pe care o chema Molda; aceasta, oriunde se ascundea zimbrul, îl descoperea, până ce în sfârşit, istovind zimbrul, îl omorâră, iar capul spre pomenire îl aşezară într-un par pe malul râului, de unde acest sat, cel dintâi, se cheamă până astăzi Boureni (căci zimbru pe moldoveneşte se zice bour)[1]. Iar căţeaua aceia, după această osteneală a ei, bând apă din râu, a crăpat chiar la malul râului; de la moartea acesteia au început să dea râului numele Molda, apoi Moldova, iar de la numele râului Moldova se trage numele poporului: moldoveni. Urmez întru aceasta pe răposatul Ureche vornic şi cronicar al ţării; ştiu însă că Sighetul, capitala Maramureşului, până azi are ca pecetie capul de bour, ca şi această ţară şi că un râu Molda este în Ţara Nemţească, nu departe de aceste locuri" (Costin 1958, 209). Puţin mai încolo M. Costin confirmă: „s-a arătat în chip lămurit pentru ce pecetea domnilor Moldovei este un cap de zimbru" (Costin 1958, 210). Cronicarul repovesteşte aceleaşi lucruri, dar într-o formă mai poetică şi dezvoltată în altă lucrare a sa „Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească" („Poema polonă") (Costin 1958, 229-231; Costin 1998, 289-291), scrisă în 1684. De la Miron Costin zimbrul a fost consacrat ca sinonim al bourului. Confuzia a persistat până la sfârşitul secolului XX şi la cei mai critici istorici şi alţi cercetători români, dat fiind că vechii editori ai cronicilor slavo-române – Mihail Kogălniceanu şi Ion Bogdan – au tradus slavonescul „тоуръ" prin zimbru, iar aceste ediţii au servit pentru cercetători drept repere academice zeci de ani.

[1] În poloneză: „Bo żubr po wołosku *Bour*" (Costin 1998, 265).

Bibliografie

Andreescu 1973: Şt. Andreescu, Les débuts de l'istoriographie en Moldavie. Revue Roumaine d'Histoire" 6, XII, 1973, 1017-1035.

Andreescu 1975: Şt. Andreescu, Începuturile istoriografiei în Moldova. Biserica Ortodoxă Română 1-2, XCIII, 1975, 232-243; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie (Putna 2003), 220-237.

Andreescu 1983: Şt. Andreescu, „Cronica lui Ştefan cel Mare": înţelesurile unei întreruperi. Revista de Istorie şi Teorie Literară 4, XXXI, 1983, 67-72; reluat în: Şt. Andreescu, Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII) (Bucureşti 1997), 118-128; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie (Putna 2003), 245-252.

Balotă 1958: A. Balotă, La littérature slavo-roumaine a l'époque d'Étienne le Grand. In: Romanoslavica, I (Bucureşti 1958), 210-236.

Bogdan 1959: Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu (Bucureşti: Editura Academiei R.P.R. 1959).

Boldur 1963: A.V. Boldur, Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski. Studii 5, XVI, Bucureşti, 1963, 1099-1121.

Brătianu 1980: Gh.I. Brătianu, Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti. Ediţie îngrijită de Valeriu Râpeanu (Bucureşti: Ed. Eminescu 1980).

Cernovodeanu 1990: D. Cernovodeanu, Mircea Eliade et la symbolique héraldique. Hidalguia 220-221, XXXVI-II, Madrid, 1990, 427-437; şi în: Hommo Religiosus. Hommage a Micea Eliade, vol. X (Los Angeles: Ed. Academiei Româno-Americane 1990), 234-241.

Cernovodeanu, Mănescu 1974: D. Cernovodeanu, I.N. Mănescu, Noile steme ale judeţelor şi municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale şi municipale româneşti. Extras din: Revista arhivelor 1-2, anul LI, vol. XXXVI, Bucureşti, 1974.

Chiţimia 1972: I.C. Chiţimia, Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei. In: I.C. Chiţimia, Probleme de bază ale literaturii române vechi (Bucureşti 1972), 13-27; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie (Putna 2003), 200-220.

Costin 1958: M. Costin, Opere. Ediţie critică îngrijită de P.P. Panaitescu (Bucureşti: Editura de stat pentru literatură şi artă 1958).

Costin 1998: M. Costin, Latopis Ziemi Mołdawskiej i inne utwory historyczne. Tłumaczenie, wstęp i komentarze Ilona Czamańska (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Naukowe 1998).

Eliade 1969: M. Eliade, Dragoş et la „chasse rituelle". Revue des Études Roumaines XI-XII, 1969, 31-59; reprodus în: M. Eliade, De Zalmoxis à Gengis-Khan (Paris: Payot 1970).

Eliade 1980: M. Eliade, De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile şi folclorul Daciei şi Europei Orientale. Traducere de Maria Ivănescu şi Cezar Ivănescu (Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică 1980), 136-165.

Ghenadie 1894: Ghenadie, Eraldica vechie a românilor. Stemele Ţărilor în faţa religiunilor daco-romane, cabirismul şi mitraismul (Bucureşti: Stabilimentul grafic I.V. Socec 1894).

Gorovei 1971: Şt.S. Gorovei, Biserica de la Volovăţ şi mormântul lui Dragoş Vodă. Mitropolia Moldovei şi Sucevei 5-6, XLVII, 1971, 374-383; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Biserica. O lecţie de istorie (Putna 2004), 135-146.

Gorovei 1973: Şt.S. Gorovei, Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova (Bucureşti: Ed. Militară 1973).

Gorovei 1997: Şt.S. Gorovei, Întemeierea Moldovei. Probleme controversate (Iaşi: Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 1997).

Gorovei 2008: Şt.S. Gorovei, Umbra lui Dragoş. La Putna. Analele Putnei 1, IV, 2008, 5-26.

Iorga 1910: N. Iorga, Câteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică. Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, seria II, tom XXXIII, nr. 5, 1910, 129-146.

Istoria 1960: Istoria României, vol. I (Bucureşti: Editura Academiei R.P.R. 1960).

Lozovan 1969: E. Lozovan, Rurik et Dragoş. Revue des Études Roumaines XI-XII, 1969, 61-79.

Năsturel 1895: P.V. Năsturel, Eraldica în faţa P.S.S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului-Noul Severin (Bucureşti: Lito-tipografia Carol Göbl 1895).

Onciul 1968, vol. 1: D. Onciul, Scrieri istorice. Ediţie critică îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu, vol. 1 (Bucureşti: Ed. Ştiinţifică 1968).

Onciul 1968, vol. 2: D. Onciul, Scrieri istorice. Ediţie critică îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu, vol. 2 (Bucureşti: Ed. Ştiinţifică 1968).

Papacostea 1972: Ş. Papacostea, Ştefan cel Mare domn al Moldovei (1457-1504) (Bucureşti 1990).

Pecican 1994: O. Pecican, Ideologia puterii centrale în Moldova lui Bogdan cel Orb. Revista istorică 7-8, V, 1994, 771-784; reluat în: O. Pecican, Troia, Veneţia, Roma (Cluj-Napoca 2007), 316-331 („Vânătoare şi dinastie").

Russev 1977: E.M. Russev, Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVII (Chişinău: Ed. Ştiinţa 1977).

Simonescu 1967: D. Simonescu, Tradiţia istorică şi folclorică în problema „întemeierii" Moldovei. In: Studii de folclor şi literatură (Bucureşti 1967), 27-50.

Sorohan 1982: El. Sorohan, La légende de Dragoş (interprétation eliadienne d'un mythe de fondation roumain). Dialogue. Revue d'Études Roumaines et des Traditions Orales Méditerranéennes 8, 1982; reluat în: Mircea Eliade aujourd'hui (Montpellier: Université Paul Valéry 1982), 53-61.

Şimanschi 1983: L. Şimanschi, Începutul elaborării Cronicii lui Ştefan cel Mare. In: Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare (Iaşi 1983), 39-46; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie (Putna 2003), 238-244.

Şimanschi 1995: L. Şimanschi, Ştefan cel Mare – domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti. Cronica XXX, nr. 7 (1411), 1-15 aprilie, 1995, 7; reluat în: Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie (Putna 2003), 434-438.

Ulea 1969: S. Ulea, Prima biserică a mănăstirii Putna (Contribuţii la studiul fazelor de dezvoltare a arhitecturii medievale moldoveneşti). In: Studii şi cercetări de istoria artei, Seria Artă plastică, 16, (Bucureşti 1969), 35-63.

Ureche 1990: Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei...: cronici. Ediţie îngrijită de Tatiana Celac (Chişinău: Ed. Hyperion 1990), 23-118.

Vîrtosu 1956: Em. Vîrtosu, Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti. In: DIR. Introducere, vol. II (Bucureşti 1956), 331-558.

Vuia 1921: R. Vuia, Legenda lui Dragoş. Contribuţii pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei (Cluj: Institutul de arte grafice „Ardealul" 1921), extras din: Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj I, 1921, 300-310. Republicat în: R. Vuia, Studii de etnografie şi folclor, I. Ediţie îngrijită de M. Pop şi I. Şerb (Bucureşti: Ed. Minerva 1975), 101-109.

La tradition mythique dans l'historiographie roumaine sur l'origine des armoiries du Pays Moldave

Résumé

Le problème de l'origine des armoiries du Pays Moldave a capté l'attention de l'historiographie roumaine, depuis l'époque des chroniqueurs jusqu'à nos jours. Au cours du XXe siècle, il a été abordé par de grands érudits comme Dimitrie Onciul, Gheorghe Brătianu, Mircea Eliade, Mihai Berza, Constantin Moisil, Dan Cernovodeanu, Jean-Nicolas Mănescu, Ştefan S. Gorovei et d'autres. Les sujets débattus sont restés les mêmes: l'origine territoriale ou dynastique de l'emblème de la tête d'aurochs, la relation entre les armoiries de l'État et les armoiries dynastiques, la signification des meubles héraldiques, l'évolution et la continuité des armes moldaves. L'auteur passe en revue les principaux travaux consacrés au sujet de l'origine mythique des armories du pays.

Мифическая традиция в румынской историографии о происхождении герба Молдавского Княжества

Резюме

Проблема происхождения герба Молдавского Княжества находилась в центре внимания румынской историографии от летописцев до наших дней. В XX-м веке ею занимались известные эрудиты Димитре Ончул, Георге Брэтиану, Мирча Элиаде, Михай Берза, Константин Мойсил, Дан Черноводяну, Жан-Никола Мэнеску, Штефан С. Горовей и многие другие. Сюжетами для дискуссий оставались: территориальное или династическое происхождение эмблемы головы тура, соотношение между гербом страны и гербом правящей династии, символика гербовых фигур, эволюция и преемственность молдавского герба. Автор рассматривает главнее работы посвященные сюжету мифического происхождения герба княжества.

27.02.2009

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, MD-2001, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr

DOMNUL ÎNTRE IDEAL ŞI REAL. REPREZENTĂRILE CRONICARILOR DESPRE DOMNII ŢĂRII MOLDOVEI (MIJLOCUL SEC. XVII - MIJLOCUL SEC. XVIII)

Alina Felea

Perioada cuprinzând mijlocul secolului al XVII-lea - mijlocul secolului al XVIII-lea găseşte Ţara Moldovei în momentul în care elita umanistă începe să manifeste conştiinţă de neam, reflex al unei mentalităţi nonmedievale (Lemny 1990, 147; Dragnev 1999; Djuvara 1995, 24; Pippidi 1973, 926-946). Printre problemele ce urmau a-şi găsi soluţionarea era şi cea a unui domn ideal pentru Ţara Moldovei, care urma printr-un sistem deosebit de perfect să creeze o societate a bunăstării. Problema era deja pe larg discutată în Europa, unde se dezbăteau probleme de tiranie politică, de relaţii dintre principi şi supuşi, de înaltă moralitate a principilor şi urma nemijlocit să se reflecte şi asupra Ţării Moldovei.

Imaginea domnilor Ţării Moldovei va fi examinată din punctul de vedere al contemporanilor epocii, al cronicarilor, personalităţi de şcoli şi tradiţii diferite, de cultură înaltă, care, conform locului ocupat în societate, şi-au creat imaginea domnului ideal şi a celui în funcţie. Boierimea dispunea de posibilităţi mai numeroase de a intra în contact cu factorii declanşatori sau stimulatori ai schimbărilor de sensibilitate sau mentalitate. Lectura, relaţiile cu intelectualitatea şi diplomaţii străini, călătoriile în străinătate atrăgeau după sine modificări în felul de a simţi şi a gândi al boierimii. Anume căutarea unui ideal al personalităţii umane este o caracteristică a barocului ca stil de viaţă, fiind un aspect care exprimă apariţia unei noi sensibilităţi ce intervine în modelul de umanitate (Hazard 1981, 175; Cândea 1989; Duţu 1986, 70). Pornind de la realitate, oamenii de cultură au elaborat un chip de om ideal, în cazul nostru, a unui principe ideal, pentru care scopul era de a arăta cum ar trebui să fie sau să nu fie, pentru că odată pus în circulaţie, acest chip ideal începe să influenţeze mentalitatea colectivă (Hazard 1981, 175; Cândea 1989; Duţu 1986, 70).

De la bun început se cere de atenţionat că în Ţara Moldovei din perioada mijlocului sec. XVII - mijlocul sec. XVIII continua tradiţia politică bizantină (Pippidi 1983). Conform concepţiei date, aspectul principelui ideal din punctul de vedere al relaţiilor cu supuşii şi moralitatea, prosperitatea ţării, cu unele influenţe umaniste vedem deja la cronicarul Grigore Ureche (Valori 1988). Ne vom referi la contemporanii epocii începând de la Miron Costin, Nicolae Costin, Alexandru Amiras, Nicolae Muste, care continuă tradiţia de caracterizare a figurii unui domn ideal. Necalificând vederile fiecărui cronicar aparte drept tipar mental al boierimii, vom încerca să desprindem din sursele disponibile unele elemente ale mentalului păturii superioare care, raportate la condiţiile de existenţă materială, se înfăţişează drept semnificative pentru reprezentările mentale ale colectivităţii româneşti.

Sacralizarea domnitorului. Conform ideilor timpului, se considera că domnul este alesul lui Dumnezeu pe pământ şi, oricum ar fi el, toţi trebuie să i se supună, căci după Miron Costin „domnul ori bun ori rău, la toate primejdiile feritu trebuieşte, că, oricum este, de la Dumnezeu este" (Costin 1990, 156). În documente divinitatea domnilor era subliniată de numele Ioan, în abreviatură „IO", care se alătură numelui său înlocuia numele voievodului, precum şi de formula protocolară „prin mila lui Dumnezeu" (Pippidi 1983, 18-21; Vârtosu 1960, Ciurea 1967). Sensul politic şi însemnătatea religioasă a întrebuinţării lor este clar: adresarea simbolică „IO" şi susţinerea dreptului divin la tronul domnesc întăreau prestigiul domnului (Pippidi 1983, 18-21; Vârtosu 1960, Ciurea 1967).

Nicolae Costin, în legătură cu aceasta susţine: „ce ar fi mai mare şi mai vestită împăraţilor laudă şi în lumea toată vestea şi vâlhva, decât a apăra asupriţii, a ridica căzduţii şi pentru munca aceasta ridică Dumnezău pre împăraţi şi le dă şi le lăţeşte şi înaltă puterea pentru să fie apărare bună de strâmbătăţi" (Costin 1991b, 369). Deşi nu erau de acord cu toate hotărârile domnilor, cronicarii îşi îndeplineau rostul expus de Nicolae Iorga astfel: „de a supraveghea domnia".

Cronicarul Ion Neculce la fel susţinea ideea provenienţei cereşti a domnilor. El scrie: domnii sunt „stăpâni şi pomazanici a lui Dumnezeu", de aceea

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 31-38.

ar fi bine „să nu vă îndesaţi a pârî domni. Măcar de v-aru şi porunci domnu atunce, care-i stăpânilor, încă din cele drepte să le mai împuţinaţi, iar năpăsti să nu puneţi, că osânda nu se iartă, nice trece pe mulţi. Amu văzdut îndesândâdu-să pentru cinste să dobândească ce pârăscu domni şi să laudă între dânsu, că să tem domnii de dânşii, că ştiu bine a pârî" (Neculce 1990).

Relaţia Domn – Dumnezeu era văzută de cronicari în felul următor:

1) Puterea domnească prin provenienţa sa este legată de Dumnezeu. Odată cu venirea la tron el este „uns de mitropoliţi", aceasta acordându-i o semnificaţie sacrală simbolică, apoi i se înmânează sceptrul ţării, simbolul puterii;
2) Pornind de la cele spuse, persoanele de orice categorie socială urmau să manifeste pietate faţă de domn;
3) Ca reprezentant al lui Dumnezeu, domnul trebuia să urmeze legii dumnezeieşti, trebuia să apere dreptatea şi buna credinţă;
4) În titulatura actelor de stat şi în partea finală documentelor (blestem) voia lui Dumnezeu este unica sursă a puterii şi măreţiei domnului (Pippidi 1983).
5) Pentru boieri domnul nu-şi pierdea sacralitatea, el fiind alesul lui Dumnezeu, totuşi ei căutau diverse mijloace ca să-şi impună părerile.

Principele real. Imaginea principelui în funcţie varia de la domnie la domnie. Transformările survenite în urma suzeranităţii otomane a creat o criză gravă a instituţiei domniei (Pâslariuc 2005, 5). Domnii Ţării Moldovei sunt prezentaţi în funcţie de deciziile luate sau de acţiunile sale, apreciate pozitiv sau negativ din punctul de vedere al cronicarului, în funcţie de apropierea cronicarului de curtea domnească. Nicolae Costin sublinia: „Faptele domnilor ori laudă ori ocară le aduc şi le răsună la lume de sântu fapte bune, laudă; de sântu rele, ocară" (Costin 1991a, 318).

Pentru Miron Costin soarta poporului este în mâinile principelui şi către popor trebuie să se îndrepte toată atenţia domnului ţării, iar în felul de a fi al domnului află el cauzele stării de lucruri din ţara sa. De aceea spune: „O, Moldova, de ar hi domnii tăi, carii stăpânescu în tine, toţi înţelepţi, încă n-ar peri aşe lesne" (Costin 1990, 152).

Prosperarea ţării în orice condiţii pentru domnie trebuia să fie în prim plan. În funcţie de atitudinea faţă de ţară domnii erau delimitaţi în „înţelepţi" şi nu prea. Principele, în concepţia lui Ion Neculce, urma a fi domn de ţară, care să se ocupe de bunăstarea ţării. Astfel de domnitori înţelepţi în concepţia cronicarului au fost domnii Constantin Cantemir (iunie 1685 - martie 1693) şi Antonie Ruset (noiembrie 1675 - noiembrie 1678), care sunt caracterizaţi drept principi buni, „cu grijă spre treburile ţării" (Neculce 1990, 296, 299).

Totodată cronicarii apreciau la domni unele acţiuni, care erau chemate să reducă criminalitatea şi să asigure inviolabilitatea vieţii şi proprietăţii. În lumini contradictorii este prezentat domnul Ţării Moldovei Mihai Racoviţă. În prima sa domnie (septembrie 1703 - februarie 1705) este apreciat favorabil, drept domn înţelept, „nemăreţu, cinstitoru, apropiatu către toţi boierii şi arată către patria sa dragoste" (Amiras 1874, 115), apropiindu-se în acea domnie de imaginea domnitorului ideal. Chiar şi în a doua domnie (iulie 1707 - octombrie 1709) simpatia cronicarului e de partea domnului, căci încearcă a-i îndreptăţi introducerea desetinei „cum nu-i lucru fără pricină aşa şi omu fără de greşeală" (Amiras 1874, 116). Sunt apreciate pozitiv măsurile de pedepsire a criminalilor, pe care „mai în toate dzilele spânzură tâlharul de picioare sau de subsiori, cu capetele în gios, cu pielea goală. Şi pune pe colo de-i bate cu puha, cât nu pute merge boierii la Curte de ţipetele lor" (Amiras 1874, 140).

Pe lângă faptele reale ale domnilor o importanţă majoră era acordată calităţilor morale şi nivelului de instruire a domnului. Figura principelui Nicolae Mavrocordat, domn al Ţării Moldovei (decembrie 1709 - noiembrie 1710; noiembrie 1711 - iulie 1715) şi al Ţării Româneşti poate fi studiată după numeroase cronici ale timpului. A fost prezentat defăimător de unii, apologetic de alţii. Cel mai cumpătat l-a prezentat cronicarul Ion Neculce: „Neculai-vodă moldoveneşte nu ştia, ce era un lucru prea cu năcaz boierilor şi ţării. Şi-s ţinea lucruri nalte, la mânie aprig, numai nu ţinea mult. Vrea să stăpânească Moldova cu Poarta turcească, cu mărire mare. Şi era om învăţat foarte, bun cărturar" (Neculce 1990, 369). Era un bun cunoscător de oameni şi aprecia serviciul bun. Nota negativă semnalată de Ion Neculce e mânia care „strica cele bune ale lui", fiindcă nu ştia legile ţării, nu putea supune boierii (Neculce 1990, 369). Cronicarul Nicolae Costin îl va prezenta drept principe înţelept şi cu tact, fiind „cinsteş om", precum se cade unui domn „şi în filozofii şi în istorii ... era deplin

învăţatu", cunoştea câteva limbi (Costin 1991b, 364). Nicolae Mavrocordat era evlavios, „păzea tare beserica; spre sfintele beserici şi mănăstiri scăpate milostenie făcea". După părerea cronicarului era principe bun pentru ţară şi făcea mare dreptate săracilor: „spre ei şi spre văduve cu milă era", pedepsea pe cei vinovaţi. A fost răsplătit cu recunoştinţă, căci la mazilirea domnului au ieşit înaintea lui Iusuf agă oamenii simpli „dzicând că mare strâmbătăţi au făcut împărăţie de au mazilit pe Nicolae Vodă" (Costin 1991b, 364). În calitate de judecător suprem urmărea să fie respectate legile şi regulile procesului. În caz de nemulţumire a unor boieri de hotărâri le declara: „Nu o dată se seamănă şi se seceră şi nu o dată se ultuieşte pomul şi se culege dintrânsul rodul". Domnia fiindui paşnică, „era veseli toţi pământenii, mulţumind lui Dumnedzău, că ni-au trimis domnu bun şi milostiv, că era linişte mare şi pentru dări" (Costin 1991b, 363-364). Un alt cronicar, Alexandru Amiras, îl prezintă pe Nicolae Mavrocordat drept om învăţat şi cărturar, dar care nu avea încredere în nimeni: „nu credea nici în pământeni, nici pe ai săi" (Amiras 1874, 119, 120). Axinte Uricarul îl înfăţişează drept om blând, cu multă milă pentru pământeni şi pentru Moldova: „nu obodea, când i se înglotia nevoile şi trebile, nici avea preget ce afla feluri de feluri de mijloace pentru ca să isprăvească trebile ci era pentru folosul ţării" (Uricariul 1944, 99). Domnul era îngrijorat de o serie de probleme ce se abătuse asupra Ţării Moldovei: lăcuste, sărăcie, prezenţe străine, căutând a uşura soarta poporului simplu prin a nu lua alte dări decât cele după obicei. „Cronica Ghiculeştilor" îl arată drept domn înţelept, atenţionând boierii asupra greşelilor pe care le comit adresând plângeri către Poartă: „plângându-vă dovediţi că ţara e sărăcită, iar pe de altă parte spunând că domnul i-a luat atâtea pungi o înfăţişaţi foarte bogată" (Cronica 1965, 73).

Domnia lui Dimitrie Cantemir (noiembrie 1710 - 11 iulie 1711) este descrisă destul de rezervat. Nicolae Costin îl caracterizează drept om isteţ „ştiindu şi carte turcească" (Costin 1991b, 364). Se prezintă drept un principe care încearcă să lichideze vrăjbirea dintre boieri, „zicând să fie unii către alţii întru dragoste, poftindu pe cei bătrâni ca pre nişte părinţi, pre cei de vârsta sa ca pre nişte fraţi, pre cei mai tineri ca pre nişte fii arătând ce ar fi folosul unirii boiereşti" (Costin 1991b, 365). Dimitrie Cantemir este prezentat de I. Neculce drept principe bun şi blând şi „nemăreţu de vorovie cu toţi copii". Nu era domnitor lacom, era învăţat (Neculce 1990, 374).

Ion Mavrocordat (iulie 1743 - mai 1747) este prezentat drept domn ce „caută mai multe zeperile cu mese mari şi cu mezilea de Ţarigradu şi noaptea umbla prin târgu cu veselii şi cu jocuri" (Canta 1874, 185).

Cauza răului de care suferea Moldova era lăcomia domnilor, „ce domniile neştiutoare rândul tău şi lacrimile sântu pricine patrie tale", căci el nu caută „să agonisească şi nume bun ceva la ţară, ce caută desfrânaţi numai în avuţie să strângă, care apoi totuş să răsipeşte şi încă cu primejdii caselor lor, că blăstămul stracilor, cum se dzice, nu cade pre copaci" (Costin 1991b, 365). Însă lăcomia principelui se manifestă nu numai prin pofta banilor, ci şi prin pofta războaielor.

Fărădelegile şi lăcomia unui principe sunt condamnate de I. Neculce în persoana lui Dumitraşcu-vodă Cantacuzino (noiembrie 1673 - ianuarie 1674; februarie 1674 - noiembrie 1675; aprilie 1684 - mai 1685) exclamând: „Oh! Oh! Oh! Săraca ţară a Moldovei, ce nărăcire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de ceaţă s-au căzut, la mazilirea acestuia poporul tot îl suduie şi-l hitcăie şi arunca cu pietri şi cu lemne după dânsul", căci a fost cel care „au scornit hârtiile" (Neculce 1990, 309-310), adică foile de impunere la plata birului. Al. Amiras îl caracterizează pe Dumitraşco Cantacuzino drept om lacom, „apucătoru, nedreptu şi nestătător" (Amiras 1874, 104). Şi se vede că era urât de cronicar, căci consideră că pentru faptele lui „au luminat inima Împărăţiei şi l-au mazilit" (Amiras 1874, 104).

Atitudinea cronicarilor era expusă şi în cazul în care nu erau respectate principiile creştine, obiceiurile ţării. În acest sens o pleiadă de domnitori sunt prezentaţi complet negativ. Printre ei vom menţiona domnia lui Dumitraşco vodă Cantacuzino, care fiind „grec străin pentru a intra în voia turcilor mânca carne în post şi degăima legea creştinească şi posturile, ocărându-i pe cei ce le ţineau" (Muste 1874, 15).

Boierii erau adeseori persecutaţi. Duca vodă în prima domnie (mai 1693 - decembrie 1695) se prezintă „blându şi cu milă asupra pământenilor", însă în a doua (septembrie 1700 - iunie 1703) şi a treia domnie lasă impresia unui domn „rău şi cumplitu prea vrăjmaşu şi plin de răutate..." (Amiras 1874, 103, 105). Era aşa de aspru încât boierii se salvau cu fuga, căci pe care-i prindea îi supunea chinurilor, „ungându-i cu miere ca să-i mănânce muştele" (Amiras 1874, 103, 105). Pe

lângă acestea umple închisorile cu bărbaţi şi femei, ţinându-i închişi timp îndelungat şi cronicarul Nicolae Muste scrie că se năşteau pruncii şi creşteau acolo (Muste 1874, 16, 17, 23).

În aceeaşi categorie se înscrie şi domnia lui Tomşa. Relatând despre domnia lui Tomşa, sub impresia grozăviei uciderii marilor boieri, Miron Costin combate tirania, considerând că „a tuturor tiranilor adecă a vărsătorilor de sânge, la toate ţările în lume urâtă este stăpânirea; căci unde este frica, nu încape dragoste" (Costin 1990, 149). După un exemplu povăţuitor, cronicarul conchide că un împărat ar fi drag tuturor dacă „nu vei hi, împărate, groznic nimăruie", continuând „fericiţi sunt aceia domni cărora ţările lor slujescu din dragoste, nu de frică, că frica face urâciune, şi urâciunea, câtu de târziu, tot izbucneşte" (Costin 1990, 149). Totodată „mare lucru şi temeinic este a sluji domnilor din dragoste, iară mişelo este acel domnu căruia slujăscu de frică. Frica dragoste nu are, că unde-i frică nu-i dragoste, este ură, den care izvorăscu multă răsipă domnilor", consideră Nicolae Costin (Costin 1991a, 16, 17).

Relatând despre domni, Nicolae Costin îl citează pe Plutarh, subliniind că „domnii cei buni din cei răi cu aceasta să despartu, că celui rău domn numai ascultare, iar celui bun şi dragoste i se arată", iar „tiranii (citat de la Seneca) numai pricina au de pedepsit iară mijloc nu au" (Costin 1991b, 364-365). Cărturarul exemplifică prin domnia lui Stefan-Vodă – fiul domnului Bogdan cel Orb, care „părăsisă boierii a avea dragoste spre domnul lor pentru groaza şi tirania ce făcusă cu Arbure şi cu feciorii lui de-i omorâră. Ce cu toţii s-au ridicat asupra lui, însă cu greu este a afla pre tiranul adormit, cât den fire este fricos şi după ce-s împreună şi fapte cu firea şi mai fricos este căci fapta cea cumplită a domnilor turbaţi le arată de pururi înaintea ochilor griji şi primejdii" (Costin 1991b, 364-365).

Domnii şi sfetnicii. Raporturile dintre domnie şi marea boierime au fost subiectul mai multor cercetări (Giurescu 1937; Iorga 1996; Iorga 1998; Xenopol 1986; Szekely 2002; Rezachevici 1978). Istoricii concluzionează că numai domnia şi marea boierime erau capabile să ia decizii politice majore, deoarece celelalte categorii sociale nu întruneau abilităţile necesare pentru a conduce statul (Brătianu 1988, 453-467).

Relaţia domn-sfetnic şi-a găsit reflectare în operele cronicilor, or fiind reprezentanţi ai păturilor superioare îi interesa subiectul, în măsura de a limita puterea supremă a domnului. M. Costin pretindea ca domnul să ţină seama de sfatul boierilor săi: „feresc pre domni şi ţările vorovă cu svatul, de primejdie", căci consideră că de mare „folos domniei, dar şi ţării este boierul înţelept şi avut" (Costin 1990, 169). Cronicarul susţine că e lăudabil ca principele să se poarte cu „boierul ca c-un boieriul, cu slujitoriul ca c-un slujitoriu, cu ţăranul ca c-un ţăran" (Costin 1990, 169).

Problema sfetnicilor înţelepţi este dezbătută şi de I. Neculce, care relatând despre domnia lui Constantin Duca (mai 1693 - decembrie 1695; septembrie 1700 - iunie 1703) spunea că „de-ar hi avut noroc şi la boieri cu minte şi cu sfat cum era norocul la sporul hranei... aru hi fost lăudat numele lui", la fel şi Grigore Vodă II Ghica (septembrie 1726 - aprilie 1733; noiembrie 1735 - septembrie 1739; octombrie 1739 - septembrie 1741; aprilie 1747 - februarie 1748) care „de-ar fi avut niscai oameni cu frica lui Dumnezeu pre lângă dânsul sfetnici, ar fi fost de mirare şi de pomenire Grigorie Vodă în domnii cei de frunte şi de laudă, iar nu cu cei de hulă" (Neculce 1990).

Nu întotdeauna cronicarii dădeau dreptate sfetnicilor. Al. Amiras exprimă astfel ideea: „O sfetnici făţarnici şi stricători de ţară, cu ce slujbă vreţi să se arătaţi Domnitori şi apoi şi ţara stricaţi şi pe Domni cu nume sau îl faceţi de se pomenscu. Să nu-l ierte Dumnezeu sfetnicu ca aceia cari au sfătuitu acest lucru, numai Dumnezeu să-şi facă milă cu dânşii unui Domnu ca scela să îndrepreze lucrurile"(Amiras 1874, 16-20).

N. Costin îl învinuieşte pe Dimitrie Cantemir (noiembrie 1710 - 11 iulie 1711), că n-a ţinut sfat cu boierii mai în vârstă ci „ştiindu-se el pre sine foarte a fi învăţat..., ce cu mintea sa cea crudă a socotit" de a intrat în tratative de alianţă cu Petru cel Mare contra turcilor, cronicarul subliniază jafurile ce se făceau de către armatele ruseşti şi turceşti „de cându Ţara Moldovei şi câte răscoale au fost pe Ţara n-au pîţit Galaţii aşea..."; considerându-l vinovat de aceasta pe „Dumitraşco-vodă ce cu socoteala lui cea grabnică", „acestu bine au agonisit ţării" (Costin 1991b, 369). Cărturarul consemnează că „svatul coptu de bătrân coapte lucruri adaog domnilor, iar sfatul crud de tineri, crude şi nemistuitoare lucruri fac domnilor" (Costin 1991b, 369).

Boierimea se simţea frustată de autoritatea domnească. Lupta pentru putere, prigoana, execuţiile

duceau deseori la emigrarea boierilor din ţară. Aşa s-a întâmplat de exemplu cu marele logofăt Grigore Ureche, care în 1592, aflând de venirea lui Aron Vodă la a doua domnie, fuge pe la Soroca în Ţara Leşească (DIR 1953, 118).

Miron Costin vorbind despre „hirea nesăţioasă" a domnitorilor, accentuează că firea unui domnitor se potriveşte: „cu linul marilor şi cu săninul cerului. Când nu gândeşti, să tulbură mările şi cerul nourează. Aşe sânt şi hirile domnilor. Când trage omul nedejde de bucurie, atunci vine la scârbă" (Costin 1990, 152).

Domnul ideal. Fiind foarte explorat în evul mediu, dar şi în epocile ulterioare, genul, numit „oglinda principilor", ce descrie idealul domnitorului, în Ţara Moldovei este reprezentat prin lucrarea „Ceasornicul domnilor" (Costin 1991a). Conţinând elemente de educaţie a voievodului şi conducătorului, opera a fost foarte populară la sfârşitul secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea, căci Nicolae Costin a refăcut capitolele şi le-a adaptat la mentalitatea contemporanilor săi.

Idealul principelui la Nicolae Costin era un domn deştept, care trebuia să fie corect cu toată lumea şi competent, pentru a numi funcţionari potriviţi: judecători şi ispravnici. Un domn trebuie neapărat să aibă sfetnici, căci „cât ar fi omul de prea înţelept şi de învăţat de pururea îi este de treabă sfatul altuia" (Costin 1991a, 17). Cronicarul susţinea că domnul este dator a se consulta cu sfetnicii „cu dragoste a-i asculta şi la darea socotialii sale să arate mărirea" (Costin 1991a, 17).

O atenţie sporită este acordată moravurilor. O calitate deosebită a cârmuitorului trebuia să fie milostivenia, lăcomia urmând a fi uitată, arătând că „de mare scădere este lăcomia", care şi lui Dumnezeu „iaste urâtă; aşa lăcomia, cum şi lacomul" (Costin 1991a, 17). Cronicarul continua: „domni şi pre cei mari ca să se ferească de cele spurcate", subliniind că „blândeţea şi bunătatea" se cuvin unui domn (Costin 1991a, 17). În concepţia lui Nicolae Costin domnii urmau să se ferească de „hicliaşugurile lumii", deoarece „orice să află în lumia şi să pare a fi, hislialua este". Urmează sfatul că „datori sunt domnii şi cei mari a-şi aduce aminte că sânt muritori, că nici pentru cele mai multe desfătări ce le petrece în viaţă să nu părăsească cugetarea, de cele ce ar face după moarte" (Costin 1991a, 17).

O societate sănătoasă, după Nicolae Costin, depindea de domnitor, căci „domnul bun este capul obştii, care fiind capul sănătos, sănătoasă este obştea". Considerând că domnul este capul societăţii şi precum în cap se află „simţirile mirosului şi auzului", Nicolae Costin accentuează că „iaste datoriu cu audzul a să pleca domnul la toate strâmbătăţile lăcuitorilor ţărilor sale". Desele schimbări de domnie sunt distructive pentru ţară şi „foarte bun lucru este ţara nu de mulţi, ci de un domn să se stăpânească, că nu-i mai mare alt vrăjmaş ţării decât acela care ieste pricina mutării domnilor între stăpânire. Nici un lucru mai de strângerea ţărilor nu-s decât adesele schimbări întru dânsele" (Costin 1991a, 18). Cronicarul se pronunţa contra tiraniei, pentru susţinerea învăţăturii, filosofilor şi a oamenilor înţelepţi.

O condiţie obligatorie a unui principe ideal era credinţa acestuia. Domnul urma a fi un bun creştin, căci „fericită este împărăţia în care stăpâneşte creştin adevărat". De asemenea domnul urma să păzească pacea şi, nu în ultimul rând, domnul trebuia să urmeze faptelor frumoase ale strămoşilor: „domnilor buni şi înţelepţi oglindă trebuie să fie faptele trecute a trecuţilor domni, cele bune şi de laudă să le urmedze, iară de cele rele şi de hulă, departe să fie" (Costin 1991a, 17).

În viziunea lui Nicolae Costin un domn de ispravă a fost „Petru cel Milostiv, că binele său l-au lepădat pentru ţară, că altu ca acesta n-au mai făcut. Era domnu blând, milostiv, la giudeţu dreptu, nu beţiv, nu curvariu, nu lacom, nu răsâpitoriu, putem dzice că toate pre izvod li-au ţinut" (Costin 1991b, 366).

Principele ideal pentru un alt cronicar, Miron Costin, era reprezentat prin figura lui Radu Vodă cel Mare. Domnitorul trebuia să fie „deplin la toate, întreg la hire" (Costin 1990, 169). Cuvântul ce urma a-l spune „ca o pravilă să fie tuturor, giudeţele cu mare dreptate şi socoteală, fără făţărie, cu cinste, iară nimăruia cu voie vegheată". Când urma a se judeca un boier cu-n curtean, sau un curtean cu-n ţăran mai de cinste urmau a fi cei de stare înaltă, însă nu trebuia să se abată „giudeţul din calea cea dreaptă" (Costin 1990, 168, 169). Hărnicia domnitorilor trebuia să se vadă din cuvintele şi sfaturile lor şi nu din războaie, pentru că „războaiele, avuţia şi prilejul face mai de multe ori". De asemenea era bine ca domnitorul să fie bun creştin, însă cu înţelepciune, „nu fără socoteală şi fără temei" (Costin 1990, 153).

Pentru cronicarul Alexandru Amiras domnitor ideal era Grigore Ghica, la care „bunătatea, născută a acestuia ca o lumină au strălucit plină de bucurie. Gândul lui era pornit totul spre bine, râvnind a face bunătăţi şi pomene". A învăţat limba ţării, era judecător bun, la săraci milostiv, nu se lenevea şi avea de toate ştiinţă. Grigore Ghica era iubit de boieri deoarece „la plimbări la câmpu eşia adese cu boierii săi zăbovind cu naiuri şi cu nagarele, şi cu săgetatul; petrecerea cu toată curtea cu liubovu şi cu zufeturi şi cu plimbări. A adus apă de la hazna" şi pentru toate lucrurile bune este considerat „unul darul de la Dumnezeu asupra acestei ţări" (Amiras 1874, 158, 159, 160).

Principele ideal pentru Ţara Moldovei în viziunea „Cronicii Ghiculeştilor" ar fi Matei Ghica (iunie 1753 - februarie 1756), care era „prevăzător şi alte lucruri bune făcu pentru Ţara Moldovei" (Cronica 1965, 701).

Imaginea domnitorului ideal pentru Nicolae Muste era a celui ce „voinţa iscălitură este şi aceasta vecinică", cel a cărui cuvânt este lege şi nu îşi schimbă uşor ideile şi voinţele. Domnul urmează a fi cinstit în toate „aşa la cuvântu că mai cinsteşii să fie, nu numai către boieri, ce către toţi, câtu nime nice boierii, nici din cei proşti să nu li poată însemna în vr-o răutate că nu să cade de acolo să se nască strâmbătăţi, de unde se nascu giudecăţile" (Muste 1874, 33). În viziunea lui Nicolae Muste domnul urma să fie judecător corect „cum celui ce este pururea lângă sine, aşa celui ce vine din ţara de departe", cu următoarea justificare: „este mai bine să-şi împartă Domnul toată avuţia sa ispravnicilor săi, decât giudeceata să o făgăduiască loru". Domnul ideal trebuie „pururе să fie iubitoru adevărului şi să se ferească de voroave, să nu fie deşiratu", căci domnul ce este la „cuvânt nestătătoriu, şi la făgăduinţă, prin slujbe cu credinţe îndoiată, aşa prietenii îl vor urî şi-l vor părăsi, cum neprietenu îl vor batjocorî" (Muste 1874, 33). Domnul trebuie să fie cumpătat: „ nu i se cade a grăi lucruri uşoare". La petreceri trebuia să fie blând, dar în anturajul său nu trebuie să-i susţină pe „giambaşii şi îmbunătorii săi", ci „nu înt-altu chipu ce ca pre ciumă ... să-i izgonească", deoarece unii ca aceştia „cu răutatea vieţii lor, oraşu vor turbura şi cu îmbunăturile sale vestea şi numele Domnului vor astupa". Imaginii domnului ideal îi corespunde domnul Istrate Dabija vodă (septembrie 1661 - septembrie 1665), ce era „tuturor cu părere de bine pentru domnu de ţară", se prezenta ca persoană bună, înţelept (Muste 1874, 35).

Din cele expuse mai sus concluzionăm:

– pentru perioada de la mijlocul secolului al XVII-lea - mijlocul secolului al XVIII-lea, deşi se menţine moştenirea politică bizantină, cronicarii şi contemporanii timpului sunt în căutarea unui domn ce ar contribui la prosperarea ţării şi la o stabilitate. Constatând domnii tiranice, active şi inactive, se încerca prin diverse metode încadrarea în configuraţia spirituală iluminată a Europei;
– o trăsătură deosebită a imagini domnului era sacralizarea acestuia, dar nu în persoana sa, ci în funcţie – drept purtător al puterii supreme în stat, ceea ce însă nu-i încurca pe boieri să unelteaască împotriva domnilor;
– puterea domnului avea anumite limite pe care cronicarii ca reprezentanţi ai fracţiunii boiereşti încercau s-o limiteze prin indicarea unor maniere şi reguli de comportare, datorii şi obligaţiuni faţă de societate în general, şi faţă de unele pături sociale, în particular.

Bibliografie

Amiras 1874: A. Amiras, Cronica anonimă a Ţării Moldovei (1662-1733). In: M. Kogălniceanu, Letopiseţele Moldovei şi Valahiei, tom. 3, 1874.

Brătianu 1988: G. Brătianu, Câteva observaţii generale asupra istoriei româneşti a veacului de mijloc. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" XXV, 1, 1988, 453-467.

Cândea 1989: V. Cândea, Raţiunea dominantă: contribuţii la istoria umanismului românesc (Cluj-Napoca 1989).

Ciurea 1967: D. Ciurea, „Io" din intitulaţia documentelor româneşti (noi sublinieri). Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" IV, 1967.

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-Vodă încoace. In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Costin 1991a: N. Costin, Ceasornicul Domnilor. In: N. Costin, Scrieri, vol. II (Chişinău 1991).

Costin 1991b: N. Costin, Letopiseţul. In: N. Costin, Scrieri, vol. I (Chişinău 1991).

Cronica 1965: Cronica Ghiculeştilor (Bucureşti 1965).

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient şi Occident (Bucureşti 1995).
DIR 1953: Documente privind istoria României. A, sec. XVI, partea III (Bucureşti 1953).
Dragnev 1999: D. Dragnev, Epoca luminilor (Chişinău 1999).
Duțu 1986: A. Duțu, Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor (Bucureşti 1986).
Hazard 1981: P. Hazard, Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea (Bucureşti 1981).
Iorga 1996: N. Iorga, Istoria românilor, vol. 4, ed. II, îngr. de S. Cheptea şi V. Neamţu (Bucureşti 1996).
Iorga 1998: N. Iorga, Istoria românilor, vol. 5, ed. II, îngr. de C. Rezachevici (Bucureşti 1998).
Giurescu 1937: C. Giurescu, Istoria românilor, vol. II, p. I (Bucureşti 1937).
Lemny 1990: Ş. Lemny, Sensibilitate şi istorie în secolul al XVII-lea românesc (Bucureşti 1990).
Letopiseţul 1874: Letopiseţul Ţării Moldovei de la a doua şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat de I. Canta. In: M. Kogălniceanu, Letopiseţele Moldovei şi Valahiei, tom. 3, 1874.
Muste 1874: N. Muste, Letopiseţul Moldovei (1662-1729). In: M. Kogălniceanu, Letopiseţele Moldovei şi Valahiei, tom. 3, 1874.
Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat. In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).
Pâslariuc 2005: V. Pâslariuc, Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea (Chişinău 2005).
Pippidi 1973: A. Pippidi, Politică şi istorie în proclamaţia lui Dimitrie Cantemir din 1711. Studii. Revistă de istorie 5, tom. 20, 1973, 926-946.
Pippidi 1983: A. Pippidi, Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII (Bucureşti 1983).
Rezachevici 1978: C. Rezachevici, Politica internă în Petru Rareş (Bucureşti 1978).
Szekely 2002: M. Szekely, Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prospografic (Iaşi 2002).
Uricariu 1944: A. Uricariu, Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei. In: I. Petre, Axinte Uricariu (Bucureşti 1944).
Valori 1988: Valori umaniste în gândirea românească (secolele XV-XIX), vol. I (Bucureşti 1988).
Vârtosu 1960: E. Vârtosu, Titulatura domniilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea) (Bucureşti 1960)
Xenopol 1986: A. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. 2 (Bucureşti 1986).

Voivode/prince between Ideal and Real. Chroniclers' representations about Tara Moldova (the middle of 17th - the middle of 18th Centuries).

Abstract

The period between the middle of 17th and the middle of 18th Centuries finds Tara Moldova at the moment when the humanist elite begins to show a nation consciousness, which is a reflex of a non medieval conception. One of the problems to be solved by that time was the one of an ideal Voivode for Tara Moldova, who would create a society of wellbeing through an uncommonly perfect system. The problem was already widely discussed throughout Europe, where problems of political tyranny, relations between princes and subjects, high morality of princes were debated upon and were consequently reflected on Tara Moldova.

The image of Voivodes of Tara Moldova was examined from the point of view of contemporary people of that period, chroniclers, personalities of schools and different traditions, of a high culture, which according to their place in the society created the image of an ideal Voivode and of a one in position. The nobility prescribed numerous possibilities to be in contact with releaser factors or stimulators for changes of sensibilities or mentalities. Lecture, relations with intellectuals and foreign diplomats, trips abroad made changes in the way of feeling and thinking of nobility. The seeking of an ideal in human personality is a characteristic of baroque as life style, being an aspect which expresses the appearance of a new sensibility that intervenes in the humanity model/example. Starting with reality, cultivated men drew up an image of an ideal man, in our case of an ideal prince, whose goal was to show how it should or shouldn't be, since it's put into circulation this ideal image starts to influence the collective conception.

It needs to be taken into consideration the fact that Tara Moldova in the middle of 17th - the middle of 18th centuries kept on with the byzantine political tradition. According to the given conception, we've already noticed in the chronicles of Grigore Ureche the aspect of an ideal prince/voivode from the point of view of relations with subjects and morality as well as the prosperity of the country with some humanist influences. We will refer to the contemporary men of those times, beginning with Miron Costin, Nicolae Costin, Alexandru Amiras, Nicolae Muste which continue the tradition of the characteristic of an ideal prince image. We will not mention the views of each chronicler as a mental impression of nobility but we will try to take out from the available sources some elements of the upper class mental which reported to the conditions of the material living present themselves as significances for mental representations of the Romanian collective.

The final conclusion is: in the period between the middle of 17th - the middle of 18th century although the byzantine political legacy is maintained, the chroniclers and other contemporary men of that time have been seeking a prince who would contribute to the prosperity and the stability of the country. Noticing some tyrannical, active and inactive reigns, they tried in different ways the framing into the lit up spiritual configuration of Europe:

– A specific feature of prince image was his sacralisation, not specifically in person but in the position as a bearer of supreme power of the country, the fact that still wasn't an obstacle for the nobility to plot against princes;
– The prince's power had some limits which the chroniclers as officials of the nobility group attempted to limit by indicating some rules and manners of behaviour, obligations and responsibilities towards the society in general, and towards some social strata in particular.

Правители – между идеальным и реальным. Представление о идеальном и реальном государе Молдовы середины XVII века - середины XVIII

Резюме

Период середины XVII века - середины XVIII века застал Молдову в ситуации, в которой гуманистическая элита начала проявлять национальное самосознание – образец несредневекового мышления. Среди проблем, подлежащих разрешению, была и проблема идеального правителя для Молдовы, который посредством особой совершенной системы должен был создать в обществе процветание. Эта проблема уже широко обсуждалась в Европе, где шли ожесточенные споры о политической тирании, об отношениях между правителями и подданными, о высокой моральности правителей, это неотвратимо должно было появиться и в Молдове.

Образы правителей Молдовы далее рассматриваются с точки зрения современников той эпохи, летописцев, знаменитых личностей различных школ и традиций, людей высокой культуры, которые согласно занимаемым ими местам в обществе создали для себя образ идеального правителя и другой образ – реального правителя. Бояре располагали большими возможностями вступать в контакт с факторами запуска или стимулирования изменений в восприятии и менталитете общества. Образование, отношения с интеллигенцией и иностранными дипломатами, путешествия заграницей – все это влекло за собой изменения в мировосприятии и мышлении бояр. Именно поиск идеальной человеческой личности является характеристикой барокко как стиля жизни, будучи именно тем элементом, который выражает появление нового ощущения реальности в модели человеческого общества. Отталкиваясь от реальности, культурные люди создали для себя образ идеального человека, в нашем случае – идеального правителя, основная цель которого состояла бы в том, чтобы показать как должно быть и как не должно быть, причем этот образ, будучи единожды установленным, начал оказывать определенное влияние на коллективный менталитет.

С самого начала следует обратить внимание на то, что в Молдову в период середины XVII века- середины XVIII века продолжалась византийская политическая традиция. Согласно данной концепции, идеальный правитель с точки зрения отношений с подданными и морали, а также процветания страны с некоторыми последствиями гуманистических влияний описан уже летописцем Григоре Уреке. Мы же будем ссылаться на современников той эпохи, начиная с Мирона Костина, Николае Костина, Александру Амираса, Николае Мусте, которые продолжили традицию описания образа идеального правителя. Не оценивая взгляды каждого из указанных выше летописцев как стереотип менталитета высшего общества, мы попытаемся выделить из доступных нам источников некоторые элементы, характеризующие менталитет высшего социального слоя, которые, будучи примененными к материальному существованию, позволили бы сделать представительные умозаключения в отношении представлений румынского общества того времени.

Из всего вышеизложенного можем заключить следующее:

– Несмотря на то, что в период середины XVII-го – середины XVIII-го века все еще сохранялось византийское политическое наследие, летописцы и современники искали идеального правителя, который способствовал бы процветанию и стабильности в стране. Констатируя тиранические, активные и пассивные правления, они предпринимали попытки различными методами приобщить страну к духовно просвещенной Европе;
– Особым качеством образа правителя было его обожествление, причем обожествление не его личности, а его поста - носителя верховной власти в государстве, что само по себе не мешало боярам плести против правителей заговоры;
– Власть правителя имела определенные границы, которые летописцы, как представители боярского сословия, пытались упрочить посредством диктования манер и правил поведения, обязанностей общего характера перед обществом, а также перед отдельными слоями населения.

02.03.2009

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

STATUTUL NEGUSTORILOR FĂRĂ REŞEDINŢĂ ÎN ORAŞELE BASARABIEI ŞI ÎN ODESA (1812-1861)

Andrei Emilciuc

Burghezia comercială a reprezentat în perioada trecerii de la medieval la modern purtătorul relaţiilor capitaliste. Mai mult decât atât, tendinţa negustorilor de a-şi realiza afacerile pe întreg cuprinsul teritoriului statal, de a valorifica în totalitate capacitatea de producţie şi consum a ţării, constituie un factor important în formarea pieţii naţionale. Interconectarea pieţelor locale putea fi finalizată însă doar prin libertatea de mişcare şi acţiune a negustorilor. Or, aceasta necesita abolirea vechii legislaţiei privind perceperea taxelor şi impozitelor şi reformarea sistemului fiscal conform principiilor moderne.

Prin noţiunea de negustori *fără reşedinţă* subînţelegem pe acei negustori care erau înscrişi în alte societăţi negustoreşti decât acea a oraşului în care activau, indiferent dacă erau supuşi ruşi sau străini. De altfel, în conformitate cu *Statutul Oraşelor,* elaborat pe timpul Ecaterinei a II-a persoanele din străinătate şi din alte oraşe erau înscrise în a patra parte a *Cărţii citadinilor*[1], adică formal se aflau pe aceeaşi treaptă în ierarhia urbană. Scopul nostru este de a evidenţia, cu referinţă la Basarabia, în ce măsură drepturile şi obligaţiile personale şi comerciale ale acestora erau afectate de faptul că activau în alt oraş decât acel în care îşi aveau reşedinţa. Pentru o mai bună comprehensiune am apelat la perspectiva comparativă, punând faţă în faţă situaţia existentă în oraşele Basarabiei, cea din Odesa precum şi din alte oraşe ruse.

Din punct de vedere cronologic ne-am propus drept limită inferioară anul 1812, atunci când, în conformitate cu Tratatul de pace de la Bucureşti din 16/28 mai, Imperiul Rus a anexat teritoriul dintre Prut şi Nistru. Limita superioară corespunde anului 1861, când în Imperiul Rus au fost iniţiate o serie amplă de reforme, care au marcat începuturile unei noi epoci istorice. De altfel, către începutul anilor 1860 guvernul rus a pus punct politicii de facilitarea a populării şi dezvoltării teritoriilor anexate la vest de Bugul de Sud.

Până în prezent studiile de specialitate au acordat un spaţiu restrâns problemei pe care ne-am propus să o abordăm, atât în ceea ce priveşte Rusia propriu-zisă, dar mai ales în ceea ce priveşte Basarabia. Cele mai importante abordări le putem găsi în lucrările de istorie urbană. În ceea ce priveşte oraşul rus, dispunem de câteva monografii solide semnate de istoricii P.G. Rândziunski (Рындзюнский 1958) şi B.N. Mironov (Миронов 1990), iar în ceea priveşte oraşele din Basarabia cea semnată de V.I. Jukov (Жуков 1964). Un aport important în problema negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei aparţine istoricului Valentin Tomuleţ, care a analizat în ce măsură politica comercial-vamală promovată de guvernul rus a defavorizat negustorii locali, supunându-i unei concurenţe inegale faţă de negustorii din afara regiunii (Tomuleţ 2002a).

În Imperiul Rus carenţele sistemul fiscal medieval au început să fie evidente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Pentru obţinerea paşaportului ce permitea plecarea temporară din oraş, orăşeanul trebuia să achite în totalitate contribuţiile la stat pentru întreagă perioadă de absenţă. În condiţiile în care mulţi mici-burghezi aveau restanţe la plata dărilor, exista un obstacol important pentru aceştia de a-şi îmbunătăţi situaţia prin plecări de afaceri în afara oraşului pentru o perioadă îndelungată. Obţinerea garanţiei financiare a unei persoane mai înstărite în timpul perceperii dajdiilor însemna dependenţa faţă de acesta, şi în plus era greu de obţinut (Рындзюнский 1958, 46). Limitarea perioadei de absenţă îi împovăra şi pe negustori. Se crea o contradicţie între dreptul negustorilor primelor două ghilde de a realiza comerţul în toate oraşele Rusiei şi legarea lor de sistemul paşapoartelor. Totuşi, răspunderea fiscală individuală, libertatea de la recrutare şi de la alte prestaţii naturale făceau plecarea negustorului din oraşul în care îşi avea reşedinţa mult mai uşoară, în comparaţie cu

[1] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXII, 1784-1788, СПб., 1830, №16188, с. 364.

micii-burghezi. Dar obţinerea paşaportului îl lega în dublu sens, negustorul fiind obligat să achite dările pentru întreaga perioadă de absenţă, iar obţinerea permisiunii de plecare depindea de alţi negustori, care intrau în organele municipale de conducere, de multe ori concurenţi ai acelora care doreau să plece (Рындзюнский 1958, 47).

Cât priveşte supuşii străini, conform manifestului din 1 ianuarie 1807, acestora li s-a interzis să practice comerţul cu amănuntul în cuprinsul Imperiului Rus. Totodată străinilor li se interzicea să încheie tranzacţii între ei, ci doar prin intermediul negustorilor ruşi. Conform legii în cauză străinii care nu doreau să intre pe veci în supuşenia Imperiului Rus puteau în continuare să se înscrie în ghildele negustoreşti doar în oraşele-porturi comerciale de la Marea Neagră şi Marea Azov, pe când în restul imperiului acest lucru le-a fost interzis categoric. Aceasta demonstrează cu prisosinţă priorităţile guvernului rus în teritoriile Novorosiei. Străinilor li se permitea să practice comerţul fie în calitate de negustor *pasager*, dacă şederea sa nu depăşea şase luni, fie ca *oaspete*. Accizul unic era de 1,25% din capitalul declarat, care urma să fie în primul caz 25 mii ruble, iar în al doilea – 50 mii ruble. Negustorii pasageri erau scutiţi în timpul şederii de plata dărilor în folosul oraşului, dar după şase luni urmau să se înscrie în categoria oaspeţilor sau să părăsească hotarele Rusiei. În caz de rămâneau – erau lipsiţi de dreptul de a se ocupa cu comerţul. Diferenţa era dată şi de faptul că negustorul pasager nu avea dreptul să realizeze tranzacţii în interiorul oraşului, ci doar la bursă sau în zona vamală[2].

Până la 1812 negustorii străini, în special cei din Imperiul Habsburgic şi din Imperiul Otoman, au avut un statut privilegiat faţă de negustorii locali în oraşele din Principatul Moldovei: aflându-se sub protecţia sultanului, aceştia plăteau o taxă comercială mai mică în comparaţie cu negustorii autohtoni (Мунтян 1971, 272). În teritoriul dintre Prut şi Nistru, anexat în 1812 la Imperiului Rus, negustorii autohtoni au trebuit să facă faţă şi afluxului de negustori din oraşele de peste Nistru, datorită relativei permisivităţi a practicării comerţului prevăzută prin legiuirile moldoveneşti. În virtutea faptului că până la 1831 sistemul de ghildă nu a fost răspândit în Basarabia, iar ţinutul era separat vamal de restul Imperiului, negustorii locali nu aveau posibilitatea de a practica liber comerţul în oraşele ruse, dar nu şi viceversa. Ca rezultat negustorii locali erau afectaţi de concurenţa inegală a negustorilor ruşi, iar reacţia normală a fost de a determina administraţiile orăşeneşti să adopte decizii care să le apere interesele, chiar dacă acestea nu erau avizate de instanţele sus-puse. Astfel, spre exemplu, în raportul Guvernului provinciei Basarabia din 23 noiembrie 1814 se menţiona că la solicitarea comercianţilor şi fabricanţilor de lumânări administraţia din Chişinău a decis ca negustorilor din oraşele ruse să li se interzică să exporte seu din oraş[3]. Într-un alt caz a fost afectat consilierul comercial şi cavalerul Reno, înscris ca negustor în prima ghildă din Odesa. Pentru a îndeplini o comandă de la guvernul englez Reno l-a trimis pe negustorul Feodor Mosculi în Basarabia, unde acesta a adunat o anumită cantitate de grâu şi a decis să o expedieze în Odesa pe mare prin portul Ismail. Fără a-i oferi o explicaţie regulamentară, deputaţii dumei orăşeneşti din Ismail Sterio Papanopulo Duma şi Ivan Gheorgandopulo i-au solicitat de pe fiecare chilă[4] de grâu exportat o taxă în valoare de 65 parale. În urma demersurilor făcute de Reno, la 24 iulie 1815 prefectul interimar de Odesa F.A. Koble s-a adresat guvernatorului civil interimar şi militar al Basarabiei I.M. Hartingh cu solicitarea să contribuie la restituirea sumei percepute sau cel puţin în clarificarea temeiurilor taxei la care a fost supus trimisul negustorului din Odesa[5].

Ceea ce ne interesează însă mai mult decât astfel de decizii oarecum arbitrare, este în ce măsură negustorii precum şi micii-burghezi din oraşele ruse, dispuneau în oraşele Basarabiei de drepturile personale prevăzute de sistemul de ghildă şi alte prevederi ale legislaţiei ruse. Cu alte cuvinte, în ce măsură beneficiau aceşti negustori de drepturi exteritoriale şi căror legi se supuneau de fapt când realizau tranzacţii comerciale cu negustorii locali. Fără de a dispune de reglementări clare în acest sens este dificil de a face unele aprecieri explicite în acest sens. Totuşi, în baza analizei izvoarelor de arhivă inedite care descriu anumite cazuri particulare putem face câteva observaţii importante. Astfel, cu toate că în Basarabia sistemul de ghildă rus a fost implementat abia înce-

[2] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXIX, 1806-1807, СПб., 1830, №22418, с. 973.

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 246, f. 3.

[4] Chilă – măsură de capacitate pentru cereale, de origine turcească, folosită până la jumătatea sec. XIX, de importanţă variabilă după regiuni. În Basarabia era egalată cu 2,0725 cetverţi ruşi (~4,35 hectolitri).

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 78-79.

până cu 1 ianuarie 1831, unele documente semnalează faptul că deja începând cu anul 1812 diferiţi negustori din afara regiunii, în special din guberniile ucrainene, au deţinut diferite concesiuni în localităţile din Basarabia, spre exemplu negustorii din Odesa Dubrovin (în 1813) şi Entingher (în 1814)[6]. Conform statutului de ghildă negustori ruşi aveau dreptul de a contracta concesiuni, dar nu este clar în baza căror acte juridice aceştia au putut obţine concesiuni în Basarabia. Probabil tocmai din această cauză, îi găsim chiar şi în 1826 pe negustorii respectivi cu datorii la vistierie pentru concesiunile contractate[7]. Pentru a înţelege în ce mod s-a putut ajunge la situaţii de acest gen, şi a aprecia dacă autoritatea organelor administrative locale se răspândea asupra negustorilor din afară Basarabiei, vom analiza câteva cazuri particulare.

Astfel în cazul negustorului Dubrovin, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev s-a adresat de două ori, în august şi octombrie 1816, guvernatorului militar de Herson, contele A.F. Langeron, cu cererea de a-l obliga pe datornic să transfere în vistieria din Basarabia suma datorată pentru concesiunea localităţii Karaşbazargi, dar fără rezultat. De aceea, A.N. Bahmetev i-a solicitat la 5 mai 1817 şi comandantului de Odesa, generalul F.A. Koble, să-l determine pe Dubrovin să achite restanţa dată[8]. Datoria, însă, nu a fost achitată nici până în 1826, când după moartea lui Dubrovin s-a dispus ca suma să fie recuperată de la garantul acestuia – negustorul din Odesa Novikov[9].

Reprezentativ este şi cazul negustorului din Odesa Alexei Protasov, care se afla de mai mult timp în Chişinău. Pentru a fi supus plăţii unei datorii a companionului său, pentru care acesta contrasemnase, a fost nevoie de o corespondenţă la nivel înalt, lucru ce se datora în mare parte autonomiei de care beneficia Basarabia. Astfel poliţia oraşului Odesa, a intervenit pe lângă guvernatorul militar de Herson contele A.F. Langeron, care s-a adresat lui A.N. Bahmetev cu rugămintea ca acesta să se adreseze Poliţiei orăşeneşti din Chişinău pentru încasarea forţată a datoriei. La 9 septembrie 1816 A.N. Bahmetev a cerut Poliţiei orăşeneşti din Chişinău perceperea datoriei în valoare de 1450 ruble şi transmiterea sumei respective precum şi a cametei în Cârmuirea guberniei Herson, iar în caz că negustorul dat nu se afla în Chişinău, investigarea şi prezentarea unui raport privind locul aflării acestuia[10].

Statutul deosebit de care beneficiau negustorii din afara Basarabiei avea şi o altă latură. Astfel, negustorul de ghilda a treia din Odesa Simon Blanc, aflându-se în oraşul Ismail, nu a reuşit să obţină sprijin de la poliţia orăşenească pentru a recupera sumele împrumutate unui mic burghez din Nicolaev, aflat şi el în Ismail, precum şi comisarului Carantinei portuare din Ismail. Negustorul a fost nevoit să se adreseze lui A.N. Bahmetev, pentru că acesta să dispună la 10 iulie 1816 şefului poliţiei din Ismail, ştab-căpitanului Vizerghen să înceapă cercetarea cazului, iar în caz că pretenţiile negustorului din Odesa s-ar dovedi juste să ia măsuri pentru recuperarea sumelor de la datornicii săi[11]. Deci, dat fiind faptul că Simon Blanc nu avea reşedinţă în Ismail, el nu a putut apela direct la poliţia din oraş pentru a putea beneficia de susţinere în rezolvarea cazului său.

O situaţie similară se crease cu negustorul de prima ghildă din Odesa Vasile Portnov. Acesta dispunea de o casă de locuit în Ismail, pe care o folosea atunci când se afla cu afaceri în acest oraş-port. Casa a fost însă preluată pentru încartiruirea cancelariei unui comandant de regiment. Nemulţumit, Vasile Portnov s-a adresat rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev cu o plângere în care ruga să se intervină în acest caz. La 1 septembrie 1816 rezidentul plenipotenţiar remitea cererea primită negustorului din Odesa, pe care notase că negustorul trebuie să se adreseze Poliţiei orăşeneşti din Ismail. Şefului poliţiei îi sugera, pe de altă parte, ca în cazul în care nu se găseau alte case libere să-i ofere o recompensă bănească lui Vasile Portnov, la care urmau să contribuie locuitorii cu reşedinţă din Ismail[12]. Se pot constata mai multe lucruri. În primul rând, necesitatea obţinerii unei indicaţii a rezidentului plenipotenţiar pentru ca poliţia orăşenească să înceapă investigarea cazului unui negustor fără reşedinţă, aflat în calitate de parte păgubită sau responsabilă. Apoi, faptul că negustorii din alte oraşe, fără a dispune de un cadru legal concret care să stipuleze clar drepturile acestora, puteau nimeri în situaţii dificile din perspectiva legislaţiei ruse.

[6] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 258, f. 89 verso, 157.
[7] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 258, f. 89 verso, 213 verso.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, f. 35 verso-36 verso.
[9] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 258, f. 157.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 1064.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 116 verso-117.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 1007 verso-1008.

Totuşi aceste carenţe nu erau în măsură să-i stopeze pe negustorii din guberniile interne ruse să ocolească Basarabia, în virtutea veniturilor pe care le puteau obţine în provincie. Astfel într-un raport al oficialităţilor regionale din 4 noiembrie 1816, se menţiona că în Chişinău şi alte oraşe ale Basarabiei activau mulţi negustori străini, care însă nu achitau deloc dări orăşeneşti[13]. Dat fiind faptul că în restul Rusiei negustorii străini erau supuşi impozitări în folosul oraşelor în care activau, organele municipale din Chişinău insistau ca practica respectivă să fie extinsă şi în Basarabia. Ca rezultat al acestor apeluri, rezidentul plenipotenţiar A.N. Bahmetev a solicitat Comitetului Provizoriu să analizeze posibilitatea supunerii negustorilor străini precum şi a celor din alte oraşe ale Imperiului prestaţiilor orăşeneşti conform legislaţiei ruse atunci când activau în regiune. Pentru aceasta, însă, el cerea efectuarea verificărilor dacă o dispoziţie în acest sens nu ar contraveni obiceiurilor şi legiuirilor locale[14]. Abia la 21 septembrie 1817 acelaşi A.N. Bahmetev scria din nou Comitetului provizoriu din Basarabia că a primit un raport de la şeful poliţiei din Chişinău, colonelul Tumanov, care îl informa că Duma din Chişinău intenţiona să restabilească supunerea negustorilor din alte oraşe ce activau în Chişinău prestaţiilor pe care le îndeplineau negustorii cu reşedinţă în oraş. Şeful poliţiei din Chişinău, insista, însă, ca dările de pe negustorii fără reşedinţă să alcătuiască 2 copeici de pe rublă, iar A.N. Bahmetev la rândul său a solicitat din nou comitetului ca să verifice dacă aceste pretenţii corespundeau drepturilor şi obiceiurilor pământului[15].

Pe de altă parte, A.N. Bahmetev i-a cerut colonelului Tumanov să informeze Duma din Chişinău despre taxele la care erau supuse mărfurile importate şi exportate în oraş de către negustorii şi industriaşii de peste hotare şi din alte oraşe. Chiar dacă era reprezentantul împăratului în ţinut, A.N. Bahmetev nu se grăbea să adopte o decizie în această privinţă. În schimb el a solicitat dumei informaţii despre existenţa unor anumite dispoziţii ale guvernul regional referitor la statutul negustorilor din alte oraşe şi privilegiile acordate caselor de comerţ din Chişinău şi oraşului propriu-zis. În plus, A.N. Bahmetev a cerut concretizări despre esenţa dispoziţiilor domnitorilor moldoveni privitor la taxele colectate în folosul vistieriei sau al proprietarilor de moşii pe teritoriul cărora se afla oraşul Chişinău. Interesul rezidentului plenipotenţiar era dacă acestea au fost păstrate după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus şi transformarea Chişinăului în oraş regional[16]. Toate acestea demonstrează cu prisosinţă cât departe erau funcţionarii ruşi de realităţile provinciei anexate şi ca rezultat incapacitatea lor de a rezolva o problemă relativ simplă.

Duma orăşenească din Chişinău a discutat raportul colonelului Tumanov la 3 octombrie 1817. În timpul discuţiilor s-a constatat că guvernul nu a adoptat decizii speciale în privinţa comerţului practicat în Basarabia de negustorii străini după anexarea ţinutului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus şi organizarea Chişinăului în oraş regional[17]. Tumanov insista în continuare asupra fixării unei taxe pentru negustorii fără reşedinţă ce activau în Chişinău de 2 copeici de pe rublă[18]. Analiza propunerii în cauză a relevat, însă, anumite probleme în plan organizatoric şi fiscal şi anume: din care sumă urma să fie percepută taxa stabilită, din cea a capitalului comercial sau din cea obţinută din tranzacţiile comerciale realizate; actele de care trebuia să dispună negustorul din alt oraş pentru calcularea taxei; dacă urmau să fie consideraţi ca fiind negustori din alte oraşe doar acei cu reşedinţă în alte oraşe ale Basarabiei sau şi cei proveniţi din alte gubernii ale Rusiei; lista produselor ce urmau să fie impozitate etc.[19].

Principiile în baza cărora au fost fixate sarcinile nemijlocite ale Dumei de a depista toate sursele, care puteau aduce venituri oraşului, fără a prejudicia situaţia materială şi financiară a locuitorilor au fost formulate în baza dispoziţiei guvernului regional al Basarabiei din 25 iulie 1817[20]. Astfel, până la urmă, Duma orăşenească din Chişinău a stabilit taxa pentru produsele comercializate de negustorii din alte oraşe în Chişinău nu în baza dispoziţiilor date de foştii domnitori, ci în conformitate cu *Gramota* de la 21 aprilie 1785 cu privire la drepturile şi avantajele oraşelor din Imperiul Rus[21]. Potrivit articolului 12 al *Statutului oraşelor*, inclus în aceasta, negustorii puteau practica comerţul în oraşele în care nu aveau reşedin-

[13] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 4, f. 1.
[14] ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 1.
[15] ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 3; F. 17, inv. 1, d. 65, f. 169 verso-170 verso.
[16] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 17.
[17] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 4, f. 17.
[18] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 4, f. 17 verso.
[19] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 17 verso.
[20] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 18.
[21] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 18.

ţă doar după îndeplinirea tuturor prestaţiilor şi achitarea impozitelor personale şi pe venit[22]. De altfel, membrii Dumei apreciau că supunerea în Chişinău a locuitorilor din oraşele Basarabiei acestei taxe nu îi putea împovăra, deoarece, spre deosebire de negustorii străini şi din guberniile ruse, aceştia suportau în egală măsură cu negustorii din Chişinău toate dările şi prestaţiile[23].

Totuşi, pentru a nu crea incomodităţi negustorilor din restul Basarabiei mărfurile aduse de negustorii din alte oraşe şi de peste hotare pentru a fi comercializate în Chişinău urmau să fie supuse unui acciz moderat de 2% ad valorem. Pentru a putea percepe noile taxe Duma din Chişinău a formulat regulile privind participarea negustorilor din alte oraşe şi de peste hotare în comerţul oraşului. Poliţia orăşenească era obligată să prezinte informaţii despre locul unde negustorul îşi propunea să-şi comercializeze produsele. Atunci când mărfurile erau vândute în interiorul oraşului, Duma îl delega pe unul din cei patru membri ai săi, împreună cu câţiva funcţionari pentru stabilirea volumului, greutăţii şi valorii mărfii nemijlocit de la proprietar în baza catalogului de preţuri sau facturii. În cazul lipsei acestora sau dacă proprietarul oferea date eronate, valoarea mărfii era determinată de către expertul bunurilor imobiliare orăşeneşti, iar suma calculată de acesta era impozitată cu 2%[24]. Negustorul primea un certificat ce-i permitea să-şi comercializeze liber produsele, pe care era obligat să-l întoarcă ulterior Dumei. În cazul în care negustorul reuşea să-şi comercializeze doar o parte din mărfurile sale, iar cealaltă parte dorea să le transporte în altă localitate, la returnarea certificatului, Duma se obliga să-i restituie cuantumul taxei pentru mărfurile necomercializate[25]. Mărfurile tranzacţionate în Chişinău angro, pentru a fi comercializate ulterior în alte oraşe, urmau să fie supuse unei taxe în mărime de 1% ad valorem. Expediind propunerile respective guvernului regional Duma specifica că taxa ce urma să fie percepută era justificată deoarece negustorii din alte oraşe şi de peste hotare obţineau venituri destul de substanţiale şi activau fără a achita anumite dări în folosul oraşului doar în baza paşapoartelor eliberate de guvern sau de consulatele ruse din afara Imperiului. Aceasta în timp ce locuitorii cu reşedinţă care aveau prăvălii, sau case de locuit, erau impuşi unui şir întreg de prestaţii personale şi în folosul oraşului, precum obligaţia de asigurare a armatei şi a funcţionarilor cu spaţiu de locuit, lemne pentru încălzitul instituţiilor municipale etc. Autorităţile municipale constatau că negustorii locali erau limitaţi şi strâmtoraţi în afacerile lor de avantajele fiscale şi comerciale de care beneficiau negustorii din alte oraşe şi cei străini, neputând obţine nici a zecea parte din veniturile pe care le câştigau aceştia[26].

În cele din urmă, la 16 noiembrie 1817 Comitetul Provizoriu al Basarabiei a decis că, cu excepţia făinii, sării şi altor produse alimentare, precum şi a tutunului, mărfurile aduse de negustorii care nu aveau reşedinţă în oraşele din Basarabia să fie supuse taxei propuse de şeful poliţiei din Chişinău, subliniind că astfel nu se încălcau legile pământului[27]. La 17 noiembrie 1817 A.N. Bahmetev scria Comitetului că a căzut de acord cu aceste propuneri şi cu faptul că negustorii din alte oraşe care activau în Basarabia erau supuşi acestor plăţi în conformitate cu regulile care existau în guberniile interne ruse. Ca urmare acesta a prescris Departamentului I a guvernului regional să dispună aplicarea deciziei sale[28]. Prin adresa Departamentului II din 4 decembrie 1817 Duma orăşenească din Chişinău a primit în cele din urmă avizul de percepere a taxei de 2% ad valorem de pe mărfurile comercializate în Chişinău de negustorii din alte oraşe în strictă conformitate cu legislaţia în vigoare în guberniile ruse. Din acesta aflăm, însă, că A.N. Bahmetev a respins propunerile Dumei de a impozita cu taxe similare şi mărfurile comercializate în Chişinău de micii-burghezi din alte oraşe, din considerentul că aceasta ar fi fost prea împovărător pentru ei[29].

Deci situaţia fiscală a negustorilor străini şi din oraşele ruse se prezintă oarecum egală, având în vedere cele relatate. Apare, însă, întrebarea dacă existau instituţii ce reprezentau negustorii străini în Basarabia. În Odesa primii agenţi ai statelor străine având misiunea de a apăra interesele compatrioţilor lor aflaţi în Imperiul Rus au fost numiţi în anul 1804, reprezentând Imperiul Habsburgic (consulul C.S. von Thom), Spania (consulul Ludwig de Castilio) şi Neapolul (consulul G.

[22] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXII, 1784-1788, СПб., 1830, №16188, с. 360.
[23] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 18.
[24] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 18 verso.
[25] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 19.
[26] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 19-19 verso.
[27] ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 19.
[28] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 701 verso-702.
[29] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 24-25.

Gulielimuci) (Смольянинов 1853, 383). Datorită numărului mare de supuşi austrieci, aflaţi în oraşele din Basarabia în anul 1817 consulul austriac din Odesa von Thom a intenţionat să delege un agent special în Chişinău, în persoana negustorului Varvati. Totuşi rezidentul plenipotenţiar A.N. Bahmetev nu a considerat ca oportună aflarea oricăror agenţi ai statelor străine la Chişinău, care după afirmaţia sa nu era un oraş comercial şi nici nu oferea străinilor ceva privilegii. Adresându-se la 25 iulie 1817 contelui C.V. Nesselrode cu aceste considerente, A.N. Bahmetev îi solicita să-l înştiinţeze pe împărat, şi să-l informeze despre înalta decizie[30]. Într-un final A.N. Bahmetev a trebuit să se conformeze iniţiativei consulului austriac din Odesa, astfel că Varvati a devenit până la urmă agent al acestuia la Chişinău[31]. Cu toate acestea în Basarabia activau şi supuşi ai altor state, iar în acest caz A.N. Bahmetev se arăta ca un adevărat apărător al intereselor acestora. Spre exemplu, la 24 noiembrie 1817, ca urmare a plângerii primite de la supusul turc Panaioti Mutafor, rezidentul plenipotenţiar i-a solicitat şefului poliţiei din oraşul Akkerman să ofere „imediat" explicaţii privind piedicile puse acestuia în practicarea comerţului şi i-a recomandat „să se abţină de la oricare pretenţii inadmisibile"[32]. Este necesar, în acest context, să menţionăm că pentru a putea activa în Basarabia negustorii străini urmau să dispună de permisiunea în scris a guvernului ţării din care proveneau cu indicarea termenului exact de aflare în Rusia, paşaportul de călătorie şi avizul poliţiei oraşului în care se stabileau[33].

Schimbările survenite în urma aplicării *Regulamentului organizării administrative a Basarabiei* din 29 aprilie 1818 au afectat într-o oarecare măsură situaţia juridică a negustorilor fără reşedinţă în ţinut. Cu toate că negustorii erau supuşi în continuare impozitelor de stat şi prestaţiilor obşteşti în baza diferitelor acte eliberate de domnitori, iar mica burghezie în conformitate cu principiile generale stabilite în regiune, aceştia au obţinut dreptul comerţului liber, similar principiilor generale existente în Imperiul Rus. Cu alte cuvinte dreptul comerţului intern şi extern era acordat tuturor locuitorilor Basarabiei, din întregul ei spaţiu, în baza principiilor promovate de legislaţia rusă. Activitatea comercială în oraşe urma să fie reglementată de administraţia orăşenească în baza legilor imperiale[34]. Cu toate acestea, după adoptarea Regulamentului din 29 aprilie 1818 şi până la lichidarea autonomiei ţinutului, un rol important în adoptarea dispoziţiilor şi măsurilor ce urmau să reglementeze activitatea comercial-vamală în Basarabia, inclusiv în ceea ce priveşte statutul negustorilor fără reşedinţă a revenit instituţiei rezidentului plenipotenţiar. Acest lucru se va observa clar în opoziţia vehementă a titularilor acestei funcţii în problema supunerii negustorilor fără reşedinţă unor dări suplimentare în oraşele din Basarabia.

Introducerea taxei de 2% ad valorem pentru mărfurile comercializate în Chişinău de negustorii fără reşedinţă nu a trecut fără opoziţia acestora. Un grup de supuşi austrieci au adresat rezidentului plenipotenţiar o plângere în care afirmau că Duma din Chişinău îi supune taxei respective fără temei, deoarece aceasta îi viza doar pe supuşii ruşi. Ca urmare A.N. Bahmetev a cerut şefului poliţiei din Chişinău la 2 martie 1818 detalii privind taxele la care au fost supuşi negustorii austrieci, specificând că în distribuirea dărilor şi prestaţiilor pentru cei ce practicau comerţul în Chişinău Duma de acolo urma să facă diferenţă între supuşii ruşi care aveau reşedinţă în oraş, cei din alte oraşe care aveau şedere temporară şi supuşii străini. De asemenea, A.N. Bahmetev a subliniat că necesita să fie luat în calcul dacă supuşii străini beneficiau de anumite privilegii acordate de foştii domnitori ai Moldovei până la anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru[35]. Însă, după ce a primit raportul şeful poliţiei din Chişinău poziţia lui A.N. Bahmetev s-a schimbat. La 30 martie 1818 rezidentul plenipotenţiar i-a scris acestuia că trebuie să întreprindă toate măsurile posibile pentru încasarea taxelor cuvenite de la negustorii străini şi din alte oraşe ce activau în Chişinău dar refuzau să se conformeze deciziilor în această privinţă. În caz contrar, şeful poliţiei din Chişinău era împuternicit să le interzică practicarea comerţului în oraş[36]. Cu toate acestea, la 18 iunie 1818 A.N. Bahmetev a propus Guvernului regional din Basarabia să analizeze plângerea colectivă a negustorilor austrieci din Chişinău. Guvernul urma să stabilească în ce măsură dispoziţia de supunerea a mărfurilor comercializate în Chişinău

[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, f. 800 verso-801 verso.
[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 337 verso.
[32] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 734 verso.
[33] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 845 verso-846.
[34] ПСЗРИ, собр. I , т. XXXV, 1818, СПб., 1830, № 27357, с. 230-232.
[35] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 363 verso-364.
[36] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 514-514 verso.

de negustorii fără reşedinţă taxei de 2% ad valorem corespundea cu drepturile acordate negustorilor străini de foştii domnitori ai Moldovei şi obiceiurilor locale. În caz că se depistau anumite contradicţii în această privinţă guvernul urma să facă propuneri privind racordarea prevederilor existente la cele anterioare, prin elaborarea unor directive noi[37].

Supuşii străini ce practicau comerţul în Chişinău nu au fost unici în contestarea încasărilor în folosul oraşului. Mai mult decât atât, negustorii din oraşele ruse aflaţi în Chişinău transferau toată obligativitatea achitării taxei respective doar pe negustorii străini, deşi dispoziţia prin care a fost introdusă îi viza în primul rând pe ei. Se observă, deci, creşterea contradicţiilor dintre negustorii străini şi ruşi, care îşi dispută tot mai mult capacităţile de consum ale pieţei locale. Astfel, negustorul de ghilda întâi din Mohilău I.G. Kaner a depus pe numele rezidentului plenipotenţiar o plângere în care preciza că a fost impus să achite începând cu 1 ianuarie 1818 câte 2% ad valorem de pe mărfurile aduse pentru comercializare în Chişinău, deşi în opinia sa taxa respectivă viza doar negustorii străini nu şi pe cei ruşi, care achitau dările şi prestaţiile de ghildă în oraşele în care îşi aveau reşedinţă, şi în plus achitau şi taxe vamale la importul mărfurilor în Basarabia. La 23 august 1818 A.N. Bahmetev s-a adresat Consiliului Suprem din Basarabia cu solicitarea de a emite o dispoziţie în care, în baza drepturilor şi obiceiurilor pământului şi a acelora acordate de împăratul rus, să fie prevăzute taxe diferenţiate în folosul oraşelor din Basarabia de pe negustorii ruşi şi cei străini ce activau în ele[38]. La 18 septembrie 1818 rezidentul plenipotenţiar i-a scris şefului poliţiei din Chişinău şi în legătură cu plângerea depusă pe numele său de către evreul E.P. Leibovici Morein, agentul negustorului de ghilda a doua din oraşul Bar Gherşca Anşilovici. Evreul solicita ca să fie eliberat de plata taxei de 2% ad valorem, din considerentul că el comercializa în Chişinău pânză de producţie rusească. A.N. Bahmetev a dispus ca Duma să-l scutească pe agentul negustorului din Bar de oricare încasări municipale până când va primi directive clare în această privinţă. E.P. Leibovici Morein putea să-şi comercializeze liber pânza cu condiţia semnării unei garanţii scrise că în caz că noile directive ar prevedea acest lucru să achite taxele cuvenite[39]. În aceeaşi zi A.N. Bahmetev a propus Consiliului Suprem al Basarabiei în legătură cu acest caz şi cel al negustorului de ghilda întâi din Mohilău I.G. Kaper, să elaboreze cât mai repede posibil noile directive privind regulile de încasare a taxei de 2% ad valorem de pe mărfurile comercializate în Chişinău de negustorii fără reşedinţă, în baza viziunilor sale expediate la 23 august 1818[40].

Evident însă că suportul pe care îl acorda A.N. Bahmetev negustorilor fără reşedinţă din oraşele din Basarabia nu putea depăşi cadrul legal. La 5 octombrie 1818 rezidentul plenipotenţiar s-a adresat Poliţiei orăşeneşti din Chişinău pentru a-şi preciza poziţia în legătură cu petiţia unui grup de negustori ce activau de o lungă perioadă în acest oraş dar continuau să fie înscrişi în oraşele ruse din afara Basarabiei. Aceştia pretindeau să li se acorde anumite facilităţi din considerentul că s-au stabilit cu „multe eforturi" în Chişinău încă în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, pe când armatele ruse se aflau în Principatele Române, precum şi în virtutea faptului că situaţia lor „s-a deteriorat în totalitate". În primul rând, petiţionarii respectivi au solicitat să fie excluşi din societăţile negustoreşti din oraşele în care erau înscrişi şi să fie înscrişi în cea a oraşului Chişinău. A.N. Bahmetev a respins această posibilitate deoarece „acest lucru nu depindea de guvernul de aici", negustorii fiind obligaţi să se adreseze autorităţilor locale din oraşele în care erau înscrişi, şi doar după obţinerea „concedierii" puteau să solicite înscrierea în Chişinău. În al doilea rând, petiţionarii pretindeau să li se acorde privilegiile de care se bucurau negustorii din oraşul Odesa, la care A.N. Bahmetev a amintit că Regulamentul din 29 aprilie 1818 prevedea că negustorilor din Basarabia li se păstrau drepturile şi privilegiile acordate de domnitorii Moldovei, iar acei care doreau să se înscrie în rândul societăţilor negustoreşti din provincie urmau să rămână în poziţie egală cu ei, neputând să pretindă privilegii exclusive. În al treilea rând, petiţionarii au solicitat acordarea unor credite din vistierie, iar rezidentul plenipotenţiar i-a îndrumat pe negustori să se adreseze în această privinţă Guvernului regional al Basarabiei[41].

Suportul lui A.N. Bahmetev pentru cei ce activau în Basarabia fără a fi înscrişi în societăţile negus-

[37] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 896-897.
[38] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 120 verso-121.
[39] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 178 verso-179.
[40] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 179-180.
[41] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 313 verso-315.

toreşti de aici s-a manifestat însă din plin în alte cazuri. Astfel, la 20 noiembrie 1818, într-o adresă către şeful poliţiei din Akkerman rezidentul plenipotenţiar şi-a expus poziţia privind solicitarea Dumei de acolo de instituire a unei noi taxe în vederea acumulării resurselor financiare necesare amenajării carantinei portuare din Akkerman. Indiferent dacă produsele erau exportate peste hotare direct sau prin Odesa, negustorii urmau să achite în vistieria orăşenească câte 20 parale de pe fiecare chilă de grâu şi câte 10 parale de pe alte cereale. A.N. Bahmetev a precizat că această problemă nu e de competenţa organelor regionale şi depindea doar de acceptul benevol al negustorilor din Akkerman[42]. Societatea negustorească din oraş a convenit până la urmă să achite contribuţiile respective, cu condiţia ca şi negustorii fără reşedinţă ce exportau cereale prin Akkerman să fie supuşi acestora. Ca urmare şase negustori fără reşedinţă au adresat rezidentului plenipotenţiar o plângere, în care subliniau că li s-a cerut să plătească taxele calculate în baza acestei decizii pentru grâul exportat în anul 1818 prin Ovidiopol în Odesa. Negustorii respectivi au pretins că nu sunt obligaţi să achite astfel de taxe, însă fiind interesaţi ca să fie instituită cât mai grabnic carantina, au acceptat benevol să contribuie cu 500 de lei, dar i-au cerut lui A.N. Bahmetev să dispună organelor municipale din Akkerman să nu mai supună negustorii fără reşedinţă la plaţi „arbitrare". Ca urmare, rezidentul plenipotenţiar a adresat la 18 ianuarie 1819 şefului de poliţie din Akkerman, sublocotenentul Viteazi, o mustrare în care menţiona că acţiunea organelor orăşeneşti din Akkerman era una ilegală, care în plus afecta comerţul[43]. Organele municipale din Akkerman însă au insistat, propunând că taxa la grâul exportat din Akkerman de negustorii din alte oraşe şi cei străini să fie micşorată la 10 parale pe chilă. A.N. Bahmetev a respins vehement aceste propuneri prin dispoziţia din 8 martie 1819 adresată şefului poliţiei din oraş[44].

Pe de altă parte, la 18 iulie 1819 A.N. Bahmetev a dispus pichetului vamal din Ismail supunerea mărfurilor exportate prin port unei taxe de 10% ad valorem, indiferent dacă era vorba de negustori cu sau fără reşedinţă în oraş. În plus, prin aceeaşi dispoziţie au fost introduse noi reguli privind practicarea comerţului. Negustorii străini urmau să fie împărţiţi în două categorii, a celora care erau stabiliţi în Basarabia şi a celora care doar temporar se aflau în ţinut. Ultimilor le-a fost interzisă realizarea afacerilor în interiorul Basarabiei, aceştia putând să-şi comercializeze mărfurile angro negustorilor ruşi doar în arealul vămilor. Negustorii urmau să fie informaţi în această privinţă, iar timp de o lună, noile prevederi urmau să intre în vigoare[45]. Decizia respectivă era menită să excludă treptat negustorii străini din comerţul Basarabiei, fără a-i deranja pe cei deja stabiliţi în ţinut.

O problemă importantă o reprezintă, în ceea ce priveşte negustorii fără reşedinţă, accesul acestora în organele de administrare şi instituţiile municipale din Basarabia. În conformitate cu legislaţia rusă în localităţile în care exista o comunitate mare de supuşi străini sau ruşi, dar din alte oraşe (500 de familii), acestora li se permitea să-şi delege reprezentanţi în organele de administrare orăşenească (Российское 1987, 120). Numărul mare a negustorilor străini şi din alte oraşe, spre exemplu în Odesa, a determinat o prezenţă activă a acestora în diferite organe municipale din oraş. Mai mult decât atât, în conformitate cu ucazul din 24 octombrie 1819, ce se referea la statele Oficiului din Odesa a Băncii Comerciale, *oaspeţii străini* au fost admişi la alegerea a 12 candidaţi în funcţia de Director al Oficiului, dintre care Conducerea Băncii alegea patru directori[46]. Astfel negustorii fără reşedinţă aveau pârghii importante în apărarea intereselor lor.

Deşi nu dispunem de anumite date care să indice un număr atât de mare de negustori fără reşedinţă şi în oraşele din Basarabia, semnalăm, totuşi, situaţii hilare din acest punct de vedere. În Akkerman, spre exemplu, fraţii Balasov, negustori cu reşedinţa în oraşul Odesa, au reuşit să obţină funcţii de conducere în organele municipale. După ce locuitorii au depus pe numele lui A.N. Bahmetev o plângere pe măsurile împovărătoare decise de aceştia, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei a dispus la 19 mai 1820 procurorului ţinutal să cerceteze circumstanţele în care s-a putut ajunge la situaţia în cauză[47]. Totuşi, cazul nu este unic în esenţa sa. Astfel, la 27 mai 1825 guvernului regional a dispus instituirea în Ismail a Tribunalului

[42] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 520 verso-521.
[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 84 verso-85 verso.
[44] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 596, f. 375.
[45] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 126, f. 3-3verso
[46] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXVI, 1819, СПб., 1830, №27950, с. 361.
[47] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 220.

Comercial şi alegerea din partea societăţilor comerciale din Akkerman, Chilia, Reni şi Ismail a câte doi membri şi doi candidaţi[48]. Alegerile urmau să aibă loc la 13 iunie, dar s-a constatat că unii din candidaţii propuşi aveau reşedinţa în Nejin şi alte oraşe decât cele vizate, după cum se cerea de fapt[49]. Dorinţa negustorilor respectivi de a ocupa funcţii în organele municipale, mai ales într-un oraş în care măcar nu aveau reşedinţă, şi deci nu aveau obligaţia juridică de a ocupa astfel de funcţii, este greu de explicat. Ori în istoriografie este expusă opinia precum că negustorii ruşi în general preferau să nu fie aleşi în organele municipale, din simplul motiv că acestea le consumau timpul preţios, şi nu ofereau avantaje substanţiale financiare sau de altă natură (Hosking 2001, 182-183). Probabil până la 1828 în Basarabia organele municipale au dispus de o putere de decizie mai mare decât în restul imperiului, şi deci aceşti negustori au văzut în aceste funcţii modalităţi de facilitare a comerţului propriu.

După cum se ştie, scopurile geopolitice pe care le urmăreau autorităţile imperiale în Basarabia ţinteau micşorarea influenţei elementului naţional în comerţul regiunii şi crearea unui sprijin social în persoana negustorilor alogeni. Aceasta s-a manifestat şi în deciziile luate de administraţia regională din Basarabia în privinţa negustorilor din afara ţinutului. Astfel, la 22 mai 1820 A.N. Bahmetev a propus Guvernului regional din Basarabia să găsească o cale legală de a acorda reşedinţă în Chişinău cu înscrierea în tagma negustorească unui grup de negustori şi mici-burghezi din oraşele Rusiei ce activau de mai mult timp în oraş[50]. De altfel, rezidentul plenipotenţiar continua să apere cu ardoare şi interesele negustorilor străini. La sesizarea unui grup de negustori austrieci precum că Guvernului Regional din Basarabia nu le-a eliberat permisiuni de a practica comerţul extern precum negustorilor locali, A.N. Bahmetev a solicitat organului dat la 2 iunie 1820 să emită „imediat" o dispoziţie în acest sens, dat fiind faptul că negustorii respectivi mai înaintaseră plângeri de acest gen, iar A.N. Bahmetev deja îşi comunicase-ră poziţia sa[51]. Reacţia sa a fost asemănătoare şi la plângerile supuşilor austrieci Nota Edelstein şi Duvid Leiba Beneamenovici, care pentru a putea practica comerţul în oraşul Ismail, au achitat dările cuvenite în avans pe un an, dar nu au primit acceptul poliţiei din oraş. Astfel, la 5 iunie 1820 A.N. Bahmetev a dispus şefului poliţiei din Ismail ca negustorilor amintiţi să li se permită realizarea comerţului în oraş, cerându-i totodată să prezinte un raport privind cauzele interdicţiei impuse acestora[52]. Probabil tocmai de aceea numărul negustorilor străini continua să fie mare în Basarabia. În Chişinău între anii 1819-1821 s-au aflat 41 negustori cu viza de reşedinţă în Imperiul Habsburgic, 47 în Imperiul Otoman, cinci în Principatul Moldovei, doi în Prusia şi unul în Franţa[53]. Situaţia nu s-a schimbat prea mult nici după ce în iulie 1820 A.N. Bahmetev a fost destituit din funcţia de rezident plenipotenţiar din cauza abuzurilor şi a implicării sale în afaceri de contrabandă, iar în locul său a fost desemnat generalul I.N. Inzov.

Concurenţa crescândă a negustorilor fără reşedinţă i-a determinat de nenumărate ori pe negustorii din Basarabia să înainteze plângeri administraţiei regionale. Însă cu excepţia reconfirmării prevederilor ucazurilor existente despre supunerea negustorilor străini la impozitele şi dările în vigoare, alte măsuri nu s-au luat. Mai mult decât atât, guvernul imperial a scutit temporar, de la respectivele dări, negustorii din Moldova, refugiaţi ca rezultat al evenimentelor de la 1821. Ulterior, totuşi, autorităţile imperiale le-au înaintat condiţia să intre în supuşenie rusă sau să se înregistreze ca negustori străini, în caz contrar obligându-i să părăsească Basarabia în maxim trei luni (Мунтян 1971, 295). Dar şi în aceste condiţii negustorii străini căutau diferite modalităţi de a se eschiva de la plata prestaţiilor. La 25 februarie 1822, şeful de poliţie din Chişinău Dmitri Petrovici raporta Dumei orăşeneşti că eforturile de a percepe de la negustorii străini şi de la cei din diferite oraşe ruseşti prestaţiile municipale stabilite de Duma pentru activitate comercială, meşteşugărit şi alte ocupaţii, au întâmpinat un refuz, datorită faptului că aceştia nu se considerau obligaţi să achite astfel de prestaţii[54]. Doar avertismentului guvernatorului civil i-a determinat pe negustorii fără reşedinţă din Chişinău să se conformeze[55].

Cu toate acestea, problema a continuat să rămână acută pentru autorităţile imperiale, deoarece

[48] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1002, f. 1.
[49] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1002, f. 1 verso.
[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 256.
[51] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 315.
[52] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 354.
[53] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 105, f. 1-16.
[54] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 105, f. 28.
[55] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 105, f. 30-30 verso.

în tendinţa lor de înavuţire, negustorii căutau şi găseau soluţii ingenioase de a se eschiva dărilor şi prestaţiilor obligatorii folosind privilegiile acordate locuitorilor unor oraşe, precum Odesa, Feodosia sau Taganrog. Astfel, în anul 1820 un oarecare evreu Iankel Hermenson a adresat ministrului de finanţe un denunţ în care acesta afirma următoarele: 1) că el a descoperit 317 persoane care, aflându-se în diferite gubernii, se foloseau pe nedrept de toate privilegiile acordate negustorilor din Odesa; 2) că având la dispoziţia lor un număr mare de comisionari aceştia îi suplineau cu dreptul de a face comerţ din numele lor; 3) că din cauza privilegiilor importante mulţi negustori şi-au părăsit oraşele de reşedinţă şi s-au înscris în ghildele din Odesa. Ideea spre care înclina Hermenson era că nu se poate realiza un control strict al celor care beneficiau de privilegiile acordate negustorilor din oraşul-port Odesa şi în aceste condiţii era mai raţională anularea lor. S-a dispus efectuarea unor investigaţii pentru care lucru a fost creată o comisie specială, care a depistat doar 18 negustori din alte oraşe ce beneficiau incorect de scutiri fiscale. Ca urmare, la 3 iunie 1824 împăratul a sancţionat propunerile Comitetului de Miniştri privind menţinerea facilităţilor acordate celor trei oraşe-porturi din Novorosia[56]. Cu toate acestea problema era mai complexă deoarece în 1827 termenul privilegiilor expira, iar ministrul de finanţe E.F. Kankrin căuta pretexte pentru a susţine ideea că prelungirea perioadei de graţie fiscală era dăunătoare. Abuzurile comise de Dumele şi Magistratele orăşeneşti prin care mulţi negustori au putut beneficia de scutiri la plata dărilor au devenit un argument forte în faţa susţinătorilor prelungirii privilegiului chiar din cadrul Comitetului de Miniştri. Ca urmare, prin ucazul Senatului din 16 septembrie 1825 s-a dispus că locuitorii celor trei porturi Odesa, Taganrog şi Feodosia să poată beneficia de scutiri totale la plata dărilor doar pentru încă cinci ani, iar apoi pentru încă cinci ani de scutiri parţiale de S din dările cuvenite, după care să fie supuşi să achite toate impozitele la egal cu locuitorii altor oraşe ruse[57]. Condiţiile favorabile create în Odesa, Taganrog şi Feodosia aveau menirea să atragă în serviciul intereselor comerciale ruse din Marea Neagră cât mai mulţi negustori sau deţinători de capital atât din hinterland cât şi din străinătate. Totuşi foarte mulţi dintre acei care se înscriau în societăţile de negustori din oraşele cu privilegii, nu ezitau să se mute atunci când acestea expirau.

Creşterea importanţei burgheziei comerciale impunea perfectarea bazei legale care să reglementeze activitatea acesteia. De aceea la 14 noiembrie 1824 a fost adoptată o *Ordonanţă Adiţională* privind organizarea ghildelor şi comerţul altor categorii sociale în Imperiul Rus, cu alte cuvinte un *Regulament al ghildelor*[58]. Nu vom stărui asupra tuturor prevederilor acestuia, dat fiind că este un document voluminos şi bine cunoscut. Ne vom axa doar asupra aspectelor nemijlocit legate de problema abordată în acest articol.

În conformitate cu prevederile acestui act negustorii primelor două ghilde puteau realiza comerţul cu amănuntul potrivit drepturilor negustorilor de ghilda a treia doar în oraşul în care aveau reşedinţă, pentru alte oraşe aceştia urmau să-şi procure certificate de negustor de ghilda a treia. De altfel, negustorii de ghilda a treia puteau să se înscrie în mai multe oraşe, cu condiţia ca să-şi cumpere în fiecare din ele certificate comerciale de ghilda a treia. Îndeplinirea prestaţiilor orăşeneşti rămânea doar în oraşul unde aceştia îşi aveau locul permanent de trai. Negustorii nu puteau să se înscrie în alte societăţi orăşeneşti decât după ce se concediau din societatea orăşenească din care făceau parte.

Negustorii de ghilda întâi şi a doua ce făceau comerţ angro în alte oraşe decât în cele în care erau înscrişi, fără a dispune de proprietăţi imobiliare acolo, nu erau obligaţi să se înscrie în calitate de oaspeţi în ghildele de acolo, şi achitau doar prestaţiile orăşeneşti obişnuite. În schimb dacă dispuneau de proprietăţi imobiliare, sau făceau comerţ de speculaţie, de cumpărare-vânzare, sau îşi aveau locul permanent de trai acolo, urmau să se înscrie ca oaspeţi sau negustori în ghildele din acel oraş, cu îndeplinirea tuturor prestaţiilor în ambele locuri. Negustorii de ghilda a treia din oraşele cu înlesniri urmau să achite pentru activitatea în alte oraşe toate prestaţiile orăşeneşti şi să-şi procure certificate comerciale, chiar dacă nu dispuneau de proprietăţi imobiliare în acele oraşe. Negustorii fără reşedinţă nu achitau prestaţii orăşeneşti în caz că îşi comercializau mărfurile temporar direct de pe vase sau din depozite bursiere, dar achitau toate accizele locale de alt

[56] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №29938, с. 347-348, 351.
[57] ПСЗРИ, собр. 1, т. XL, 1825, СПб., 1830, №30486, с. 473.
[58] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №30115, с. 588-612.

gen. Acestora li se interzicea să-şi comercializeze mărfurile din case sau prin livrare, sub pericolul confiscării.

Oaspeţii străini puteau activa doar în oraşele porturi sau cele de graniţă. Ei urmau să-şi procure certificate de ghilda întâi şi să plătească toate prestaţiile orăşeneşti. În plus, *oaspeţilor străini* li se interzicea să-şi comercializeze mărfurile cu amănuntul, din prăvălii, magazine, apartamente, beciuri, sau prin livrare[59].

Cât priveşte Basarabia, negustorii din oraşele interne ruse nu puteau să se transfere definitiv în provincie până la introducerea *Regulamentului ghildelor*. Acei supuşi ruşi care doreau să activeze temporar în oraşele Basarabiei trebuiau să fie înscrişi în ghildele negustoreşti din oraşele imperiului dar să respecte legiuirile locale[60]. Prevederile în cauză au fost incluse şi în *Regulamentul privind comerţul cu Basarabia* din 17 februarie 1825. Astfel mărfurile de producţie rusă puteau fi importate în Basarabia doar de persoanele ce dispuneau de dreptul de a practica comerţul pe întreg cuprinsul Imperiului Rus, cu obligaţia de a respecta în ţinut normele comerciale locale[61]. În felul acesta negustorii străini au fost limitaţi în realizarea comerţului între Basarabia şi guberniile ruse. Acest lucru i-a surprins pe unii negustori străini ce activau în Basarabia. Spre exemplu, în anul 1826 negustorul Krâlov din oraşul Varşovia a încercat fără succes să exporte în guberniile ruse mărfuri din Basarabia. La interpelarea guvernatorului civil al Basarabiei despre cauzele neadmiterii mărfurilor negustorului în cauză peste Nistru, şeful circumscripţiei vamale Dubăsari îi scria la 21 septembrie 1826 că în conformitate cu instrucţiile Departamentului Comerţului Extern din 9 septembrie 1826, negustorii care nu erau înscrişi în rândul negustorilor ruşi nu puteau fi admişi să importe mărfuri din Basarabia în Rusia potrivit prevederilor *Regulamentului ghildelor*[62].

Regulamentul ghildelor din 1824 i-a lipsit de scutiri fiscale pe străinii aflaţi în oraşele-porturi cu privilegii de la Marea Neagră şi Marea Azov. La 19 mai 1825, ca răspuns la solicitările câtorva negustori străini înscrişi ca *oaspeţi* în ghilda întâi din Odesa, a fost emis un ucaz, care a reconfirmat că aceste scutiri se refereau strict doar la supuşii ruşi[63]. Totuşi, aceste decizii nu au fost de durată. Mai întâi negustorii străini au fost admişi în oraşele cu privilegii din Novorosia pe toată perioada de graţie fiscală în comerţul cu amănuntul, chiar dacă cu plata deplină a contribuţiilor negustorilor de ghilda a treia. Acest lucru era inadmisibil în restul imperiului şi s-a realizat prin ucazul din 30 septembrie 1825, datorită insistenţei guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei contelui M.S. Voronţov[64]. La scurt timp, în anul 1826, negustorii străini ce activau în Odesa au primit şi dreptul să se bucure de scutirile fiscale acordate negustorilor cu reşedinţă din oraş (Мурзакевич 1846, 9). În oraşele care nu dispuneau de privilegii, indiferent de valoarea tranzacţiilor comerciale realizate, *oaspeţii străini* achitau pentru certificatele comerciale identic cu negustorii de ghilda întâi, adică până la implementarea reformei financiare din 1839 li se percepeau 2200 ruble bancnote, iar începând cu 1 ianuarie 1840 – 660 ruble argint[65].

Regulamentul nu i-a afectat mult nici pe negustorii care activau în Odesa dar erau înscrişi în ghilde în alte oraşe ale Imperiului[66]. Astfel dacă negustorii de ghilda întâi şi doi din alte oraşe, nu dispuneau în Odesa de proprietăţi imobiliare şi realizau comerţ angro, aceştia erau scutiţi de dări în folosul oraşului. Acei negustori care însă dispuneau de imobile, sau acei care doreau să realizeze comerţul cu amănuntul, atribuit conform legii negustorilor de ghilda a treia, trebuiau să obţină un certificat comercial special şi să achite dări în valoare de 260 de ruble bancnote[67]. Pe de altă parte necesită să menţionăm referitor la Odesa că prin legea din 16 septembrie 1825 negustorii de ghilda întâia şi a doua înscrişi în acest oraş-port erau scutiţi de dări doar dacă realizau activităţi comerciale în Odesa sau celelalte oraşe cu privilegii din Novorosia, în rest urmau să achite toate dările. Negustorii de ghilda a treia beneficiau de aceste scutiri doar dacă realizau afaceri în oraş sau judeţ[68], adică fără excepţii de la prevederile Regulamentului ghildelor din 1824.

[59] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №30115, с. 589-597.
[60] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №30115, с. 591-592.
[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 984, f. 5-12.
[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 985, f. 26.
[63] ПСЗРИ, собр. 1, т. XL, 1825, СПб., 1830, №30346, с. 274.
[64] ПСЗРИ, собр. 1, т. XL, 1825, СПб., 1830, №30520, с. 510-511.
[65] ANRM, F. 1219, inv. 1, d. 1, f. 83.
[66] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 114, f. 13-13 verso.
[67] Accizul de ghildă 220, plus dările municipale 20 ruble şi cele comunale 20 ruble: ANRM, F. 3, inv. 2, d. 114, f. 13 verso.
[68] ПСЗРИ, собр. 1, т. XL, 1825, СПб., 1830, №30486, с. 472-473.

După cum s-a arătat mai sus situaţia negustorilor fără reşedinţă în Basarabia era diferită faţă de restul imperiului, în virtutea lipsei organizării în ghilde a negustorilor. Tocmai de aceea mulţi supuşi ruşi, dar şi străini, au preferat să se mute în Basarabia pentru a fi scutiţi de obligaţiile financiare a negustorilor de ghildă. Astfel în 1825 în Akkerman activau 58 de negustori străini, în oraşele din judeţele Iaşi şi Hotin – 26 de negustori austrieci, iar în Chişinău în 1829, conform datelor Administraţiei financiare a Basarabiei se numărau 197 de negustori fără reşedinţă, inclusiv supuşi străini: 103 moldoveni de peste Prut, 47 austrieci, 56 din alte oraşe ale Imperiului Rus şi un negustor englez (Мунтян 1971, 294). Prezenţa acestora îi nemulţumea pe negustorii locali, care, spre deosebire de ei, îndeplineau toate prestaţiile personale şi comunale. De aceea încercările lor erau îndreptate spre limitarea drepturilor acordate negustorilor din afara Basarabiei. O încercare de acest gen a fost înfăptuită de negustorii de ţesături din Chişinău, printr-o plângere colectivă adresată la 20 ianuarie 1825 Dumei Orăşeneşti din Chişinău. În aceasta se menţiona că unii negustori şi mici-burghezi din alte oraşe veneau în Chişinău cu cantităţi mari de broderii şi ţesături de producţie rusă şi pentru a nu fi supuşi dărilor nu arendau prăvălii ci îşi comercializau mărfurile prin factaj. De aceea negustorii din Chişinău au cerut interzicerea comerţului prin factaj negustorilor din alte oraşe[69]. Duma orăşenească din Chişinău se pare că nu era prea dornică să rezolve problema, căci a discutat în şedinţă nu atât asupra conţinutului cât asupra unei chestiuni de procedură, şi anume faptul că plângerea era semnată în grup, şi nu după cum cerea legea din 12 decembrie 1796 personalizat. De aceea Duma le-a solicitat să-şi exprime doleanţele în conformitate cu normele legale[70].

În schimb, la 24 februarie 1826 o solicitare similară a fost trimisă pe numele guvernatorului civil al Basarabiei de către reprezentanţii legali ai meşterilor din breslele croitorilor şi ciubotarilor din Chişinău. Potrivit plângerii acestora mulţi târgoveţi care nici intrau în rândurile locuitorilor oraşului cumpărau ţesături din prăvălii din care tainic croiau haine pe care le comercializau ambulant prin Chişinău. De aceea se cerea interzicerea comerţului ambulant al târgoveţilor[71]. Consilierul N.V. Arsenev, care îl înlocuia în acea perioadă pe V.T. Timkovski, în funcţia de guvernator civil al Basarabiei, a dispus Dumei din Chişinău depistarea tuturor persoanelor care nu erau înscrise în rândul orăşenilor, dar practicau comerţul ambulant fără a plăti anumite dări. Conform raportului prezentat de Dumă, aşa numiţii telali, care au fost depistaţi în Chişinău în cea mai mare parte erau din alte oraşe şi străini, dintre care unii erau cu paşapoartele expirate, iar majoritatea nici nu dispuneau de paşapoarte eliberate de autorităţile din Basarabia, locuind în baza certificatelor de carantină[72].

La 6 august 1826 Departamentul executiv al guvernului regional din Basarabia a expediat Dumei orăşeneşti din Chişinău decizia luată de guvernatorul civil al Basarabiei într-un alt caz ce-i privea pe negustorii fără reşedinţă. Societatea armenească din Chişinău a solicitat supunerea negustorilor armeni care activau în oraş dar nu aveau reşedinţă să contribuie la îndeplinirea prestaţiilor la care era supusă. Aceasta deoarece, potrivit reclamanţilor, în Societate intrau mai mulţi negustori săraci decât înstăriţi, iar contextul comercial era nefavorabil. În aceste condiţii, unii negustori armeni de prin alte părţi activau în Chişinău timp de un an şi chiar doi, iar dacă erau plecaţi îşi arendau casele şi prăvăliile şi obţineau venituri semnificative fără a contribui din plin la îndeplinirea prestaţiilor orăşeneşti. Guvernatorul civil al Basarabiei, V.T. Timkovski, a considerat justificată cererea negustorilor locali. De aceea a cerut Guvernului regional din Basarabia să dispună Dumei orăşeneşti din Chişinău ca în baza prevederilor *Statutului Oraşelor* din 1785 să oblige să presteze toate dările personale şi comunale pe cei care practicau comerţul în oraş fără a avea reşedinţa, dar se foloseau de beneficiile orăşeneşti şi judiciare ale magistratului de acolo[73].

Un aspect esenţial este acela în ce măsură negustorii din Basarabia erau apăraţi în litigiile comerciale cu negustorii din afara ţinutului. Spre exemplu, Tribunalul comercial din Odesa, a cărui statut fusese adoptat la 10 martie 1808, avea dreptul să judece toate cazurile ce vizau comerţul din Odesa, indiferent de statutul social şi locul de reşedinţă al celor implicaţi (Семенов 1858, 185). Mai mult decât atât, pentru a-i apăra pe negustorii din Odesa de orice abuzuri judecătoreşti, prin ucazul din

[69] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 286a, f. 1-2.
[70] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 286a, f. 3-5.
[71] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 327, f. 3-3 verso.
[72] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 327, f. 26.
[73] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 297, f. 39-40.

2 martie 1822 s-a dispus dreptul exclusiv al Tribunalului Comercial din Odesa de a examina acţiunile intentate de negustorii de acolo împotriva persoanelor de orice stare, şi invers, dacă acestea vizau comerţul portului Odesa[74]. Înţelegem, astfel, de ce aflându-se în Basarabia negustorii din acest oraş-port practic erau intangibili pentru organele judiciare din ţinut. De asemenea, dacă luăm în calcul că pe lângă funcţionari de stat în componenţa tribunalului intrau patru negustori din Odesa, conştientizăm de ce puţini negustori locali se încumetau să-şi obţină dreptatea în faţa acestei instanţe. Spre exemplu, la 28 iulie 1816 rezidentul plenipotenţiar se adresa Poliţiei orăşeneşti din Ismail să-l oblige pe negustorul K. Popandopulo din acest oraş-port din Basarabia să se prezinte în Tribunalul comercial din Odesa pentru a-şi susţine apărarea împotriva daunelor de 15000 ruble bancnote pretinse de la acesta de către negustorul din Odesa Feodor Serdinov[75].

În anii 1816 şi 1817 Societatea Comercială din Ismail a făcut demersuri pentru instituirea unei deputăţii negustoreşti pentru cercetarea dosarelor iniţiate de negustorii din oraş împotriva negustorilor străini. În urma discuţiilor purtate între rezidentul plenipotenţiar de atunci A.N. Bahmetev cu Comitetul Provizoriu s-a considerat că o astfel de deputăţie nu ar putea să fie îndestulătoare pentru eliminarea greutăţilor ce le întâmpinau negustorii locali în procesele judiciare de natură comercială, deoarece ar analiza doar cazurile de litigiu cu negustorii străini. Din aceste considerente Comitetul i-a propus lui A.N. Bahmetev să solicite organelor imperiale instituirea unui Tribunal Comercial, conform regulilor în baza cărora activa Tribunalul comercial din Odesa. Ca urmare, la 19 septembrie 1817 A.N. Bahmetev într-o adresă către secretarul de stat, contele I. Capodistria, justifica necesitatea instituirii unui Tribunal Comercial în Basarabia, însă nu la Ismail, ci în oraşul-port Reni, în atribuţiile căruia să intre şi evidenţa afacerilor negustorilor din Ismail, solicitându-i ca acesta să facă demersurile necesare pentru ca împăratul să încuviinţeze această iniţiativă[76]. Ucazul imperial în această privinţă a urmat la 1 aprilie 1819, şi stipula instituirea în Reni a unui Tribunal Comercial în baza statutului celui existent în Odesa. Ucazul a rămas, însă, pentru o perioadă fără efect. Abia după numirea în iulie 1820 în calitate de rezident plenipotenţiar a generalului I.N. Inzov, la insistenţa sa, Consiliului Suprem din Basarabia a dispus la 18 octombrie 1820 Guvernului Regional să discute măsurile necesare implementării ucazului respectiv[77].

Ulterior, însă, dat fiind faptul că portul Ismail devansa celelalte porturi ale Basarabiei după numărul de negustori şi tranzacţiile comerciale, autorităţile regionale au fost nevoite să solicite transferarea Tribunalul Comercial din Reni în Ismail. Ca urmare Consiliului de Miniştri a dispus la 2 septembrie 1824 mutarea Tribunalului Comercial în oraşul Ismail şi păstrarea autorităţii lui şi asupra negustorilor din Reni, Akkerman şi Chilia[78]. Prevederea potrivit căreia acesta activa în baza statutul Tribunalului Comercial din Odesa de asemenea a fost menţinută. Ulterior, însă, potrivit dispoziţiei Consiliului de Miniştri din 16 martie 1837, procedurii judiciare a Tribunalul Comercial din Ismail au fost supuse toate persoanele ce se ocupau cu comerţul în ţinut şi toţi comercianţii din alte oraşe, doar dacă în contractele încheiate era stipulat că în cazul litigiilor acestea urmau să fie examinate în Ismail[79].

Prin adoptarea la 29 februarie 1828 a unui nou *Regulament de administrare* Basarabia este lipsită de autonomia legislativă şi judiciară, iar organele imperiale iniţiază acţiunile necesare racordării definitive a comerţului regiunii la normele dreptului rus. La începutul anului 1829 Departamentul Manufacturilor şi Comerţului Intern a iniţiat o corespondenţă menită să clarifice doleanţele negustorilor din Basarabia în legătură cu preconizata implementare în regiune a *Regulamentului ghildelor* din 14 noiembrie 1824. La propunerea de a acorda negustorilor din oraşele ruse şi celor străini care activau în Basarabia largi drepturi precum în Georgia, adică de monopol, negustorii din Basarabia au solicitat ca aceştia să beneficieze doar de drepturile şi obligaţiile expuse în Manifestul din 1 ianuarie 1807, adică în strictă conformitate cu legislaţia rusă (Мунтян 1971, 276). Faptul nu trebuie să ne mire, deoarece în raportul prezentat de Duma orăşenească din Chişinău la cererea expresă a Camerei de Stat din 11 iunie 1829, se specifica că în oraş activau 172 de negustori fără reşedinţă (atât supuşi ruşi cât şi

[74] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXVIII, 1822-1823, СПб., 1830, №28953, с. 98-99.
[75] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 452.
[76] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 65, f. 153-154 verso.
[77] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 665, f. 8.
[78] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 753, f. 47-47 verso.
[79] ПСЗРИ, собр. II, т. XVI, 1841, СПб., 1842, №14377, с. 195.

străini) care plăteau taxe minime în folosul oraşului[80]. Poziţia categorică a negustorilor locali şi-a găsit reflectare în proiectul prezentat de vicegubernatorul Golubiţki şi consilierul de palat Climşa organelor imperiale, datat cu anul 1829, privind măsurile ce urmau a fi întreprinse pentru a apropia sistemul financiar din Basarabia de cel din Rusia în cadrul implementării structurii de ghildă în ţinut. În conformitate cu acesta negustorii fără reşedinţă din oraşele Basarabiei, fie ei supuşi ruşi sau străini, urmau să se înscrie în ghilde ca *oaspeţi* depunând în dumele orăşeneşti declaraţii scrise despre averile lor şi dovezi concludente în acest sens. Negustorii străini fără reşedinţă urmau să achite în rând cu negustorii locali toate dările fiscale, dar erau scutiţi de serviciul personal, având posibilitatea de a pleca în patrie odată cu îndeplinirea tuturor obligaţiunilor expuse în articolul 129 a Aşezământului Orăşenesc[81]. Aceştia nu puteau practica comerţul intern şi puteau să se înscrie în ghildele negustoreşti doar în conformitate cu prevederile Manifestului din 1 ianuarie 1807, adică intrând în supuşenie rusă. În caz contrar ei puteau realiza afaceri doar atât timp cât se aflau în Basarabia (Tomuleţ 2002b, 328-329).

Implementarea în Basarabia a sistemului ghildelor a fost dispusă prin ucazul din 26 septembrie 1830. Astfel, începând cu 1 ianuarie 1831, negustorilor din Basarabia, indiferent de origini, li s-a impus practicarea comerţului conform principiilor stipulate în *Regulamentul ghildelor* din 14 noiembrie 1824. Tuturor negustorilor cu reşedinţă în oraşele Basarabiei li s-au acordat pentru următorii cinci ani scutiri complete la plata accizului de ghildă şi scutiri parţiale pentru încă cinci ani. Însă în primii cinci ani de la aplicarea reformei negustorii din Basarabia nu puteau să se implice în comerţul conform drepturilor negustorilor de ghilda întâi şi a doua în alte gubernii şi provincii ruse fără achitarea „plăţilor obligatorii". Aceasta însemna că pentru a beneficia de posibilitatea de realiza comerţul în oraşele ruse negustorii din Basarabia urmau până la urmă să achite accizele de ghildă şi celelalte dări. Supuşii ruşi care erau înscrişi în ghildele negustoreşti în oraşele din afara Basarabiei nu puteau beneficia nici ei de privilegii fiscale dacă activau în Basarabia. Cei străini însă, neînscrişi încă în ghilde, puteau să beneficieze de aceste privilegii cu condiţia obţinerii cetăţeniei ruse (Tomuleţ 2002b, 186-188).

Răspândirea sistemului ghildelor în Basarabia nu a rezolvat vechile probleme ale negustorilor locali. Astfel, la 3 martie 1831 un grup de proprietari de prăvălii din Chişinău a solicitat din nou Dumei orăşeneşti să interzică negustorilor din alte oraşe şi celor străini să practice comerţul ambulant pe străzile oraşului[82]. Totuşi, măsurile luate de Dumă au fost mai complexe, ca urmare un grup de negustori ce activau în Chişinău fără a avea reşedinţă a depus o plângere pe numele guvernatorul civil al Basarabiei. La 25 martie 1831, acesta s-a adresat Dumei pentru a-i afla motivele de a le interzice practicarea comerţului. Drept rezultat Duma a elaborat la 31 martie 1831 un raport pe care l-a expediat guvernatorului civil. În acesta se specifica că, deşi negustorii respectivi au achitat taxele cuvenite în folosul oraşului, ei au creat în piaţă şatre[83] similare celor din afara oraşului când se organizau iarmaroace şi astfel îi incomodau pe cei veniţi la bazar. În plus prin comerţul practicat în acest mod provocau daune negustorilor locali care îşi comercializau mărfurile în prăvălii şi magazine. De aceea Duma le-a impus condiţia să nu-şi mai înfăptuiască afacerile în şatre[84].

În plus, implementarea sistemului de ghildă a provocat discuţii aprinse în rândul organelor locale şi regionale în privinţa impozitelor la care urmau să fie impuşi negustorii fără reşedinţă. Cârmuirea Regională din Basarabia a iniţiat o corespondenţă cu organele municipale în privinţa mărimii taxei în folosul oraşului la care trebuiau supuşi negustorii din alte oraşe. Duma orăşenească din Akkerman a decis cu această ocazie să solicite Dumei orăşeneşti din Odesa informaţii despre perceperea unei astfel de taxe în Odesa, despre cadrul legal şi mărimea acesteia. În răspuns se menţiona că în Odesa nu se percep de la negustorii din alte oraşe dări pentru comerţul temporar. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, analizând situaţia, a propus la 15 mai 1831 Consiliului regional din Basarabia ca negustorii din alte oraşe, care practicau temporar comerţul în Akkerman după exemplul Odesei, să nu fie supuşi în folosul oraşului taxei de 10% din costul certificatului[85].

[80] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 437, f. 12, 41.

[81] Acest articol prevedea că străinii şi cei care aveau reşedinţă în alte oraşe puteau pleca dintr-un oraş doar informând preventiv Magistratul orăşenesc, achitându-şi datoriile la creditori şi oraşului darea orăşenească pentru trei ani (Российское 1987, 120).

[82] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 493, f. 1.

[83] Şatră - *înv.* Chioşc de scânduri acoperit cu pânză, în care negustorii îşi vindeau mărfurile la bâlci.

[84] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 486, f. 10-11.

[85] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 114, f. 1, 13.

Duma şi magistratul oraşului Chişinău au trimis la sfârşitul lunii mai un raport în care şi-au exprimat poziţia faţă de perceperea taxelor de pe dreptul realizării comerţului de către negustorii din alte oraşe. Astfel raportul preciza că odată cu introducerea sistemului de ghildă nu se impuneau schimbări în ceea ce priveşte perceperea unor taxe în folosul oraşului, negustorii din alte oraşe sau străini fiind scutiţi de dări doar dacă intenţionau să-şi comercializeze mărfurile la iarmaroc[86]. Excepţie se făcea doar în privinţa vinului importat de peste Prut de negustorii străini, care era supus în Chişinău unei taxe, în folosul vistieriei orăşeneşti, în mărime de 5 cop. de pe fiecare vadră moldovenească (faţă de 3 cop. până la 1831). Acei care comercializau acest vin, achitând taxele respective în favoarea oraşului, erau scutiţi în schimb de taxa pentru comerţul cu ridicata[87]. Rapoarte similare au fost elaborate şi expediate Cârmuirii Regionale şi de dumele şi magistratele din alte oraşe ale Basarabiei, din care aflăm că în acestea se aflau numeroşi negustori din alte oraşe, dintre care mulţi nici nu erau înscrişi în ghildele negustoreşti[88]. Consiliul regional din Basarabia a constatat de asemenea că în oraşele Bălţi, Făleşti, Sculeni, Raşcov şi Soroca negustorii din alte oraşe, indiferent dacă erau înscrişi în ghildele negustoreşti sau nu, au fost supuşi să achite în folosul oraşului câte 10% din costul certificatul comercial pe care-l solicitau, în conformitate cu prevederile ucazului imperial dat Senatului la 21 decembrie 1827 (privind micşorarea prestaţiilor de ghildă)[89].

În baza acestor informaţii, Consiliul Regional al Basarabiei adresându-se la 27 iulie 1831 organelor municipale din Bălţi a stabilit ca negustorii din alte oraşe, care nu dispuneau în ţinut de bunuri imobiliare şi de certificate comerciale ce le-ar acorda dreptul la comerţ, să li se interzică în general să se ocupe cu comerţul până când nu s-ar înscrie în rândurile negustorilor de ghildă. În urma măsurilor întreprinse de guvernul regional, negustorii ruşi care practicau comerţul în oraşele Basarabiei fără a avea reşedinţă în ele au fost obligaţi, alături de negustori locali, să achite în vistieria oraşului taxa de 10% din valoarea certificatului pe care-l solicitau (Tomuleţ 2006, 205). Totuşi, dintr-o scrisoare a negustorului M.L. Raşkovski adresată din numele societăţii evreieşti din Leova guvernatorul civil al Basarabiei la sfârşitul anului 1831, aflăm că negustorii din oraş se ruinau din cauza epidemiilor de ciumă şi holeră, a diferitor prestaţii la care erau impuşi, precum şi a concurenţei negustorilor fără reşedinţă care nu achitau nici un fel de dări în vistieria orăşenească, fiindcă activau ca negustori din alte oraşe[90]. Probabil, tocmai de aceea negustorii din Leova în contractul din 30 noiembrie 1837 în Leova semnat cu proprietarul oraşului, Alexandru Ghica, au inclus clauza ca negustorilor fără reşedinţă li se interzicea de a intra în oraş în zilele de piaţă, ei putând să practice comerţul doar în zilele de iarmaroc. Istoricul M.P. Muntean a presupus că şi în alte oraşe aflate în proprietate privată negustorii locali îşi negociau de la stăpân drepturi de monopol în practicarea comerţului, menţionând că Basarabia în afară de Chişinău (din 1818), Hotin, Akkerman, Chilia, Ismail, precum şi nou-instituitele Noua Suliţă, Edineţ şi Bairamci, oraşele se aflau în proprietate privată (Мунтян 1971, 278).

Unii negustori din afara Basarabiei au încercat să găsească metode dar şi căi legale prin care să poată beneficia de scutirile fiscale acordate negustorilor autohtoni. Astfel, duma din Akkerman i-a acordat negustorului de ghilda a treia din Odesa Ivan Unterov, în baza legii din 16 septembrie 1825, dreptul de a beneficia de drepturile acordate negustorilor locali, cu toate că acel act preciza că negustorii din Odesa beneficiau de scutiri fiscale doar în oraşele cu privilegii din cuprinsul Novorosiei. Ca rezultat, Camera de Stat din Basarabia s-a adresat Ministrului de finanţe pentru a clarifica situaţia. La 20 ianuarie 1832 acesta a informat Camera de Stat din regiune că negustorii din oraşele privilegiate din Novorosia nu pot beneficia de scutiri fiscale şi în oraşele din Basarabia, acest drept fiind acordat exclusiv negustorilor autohtoni. De aceea la 16 februarie 1832 Camera de Stat a informat dumele orăşeneşti din Basarabia în această privinţă, şi i-a cerut celei din Akkerman să perceapă imediat ac-

[86] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 23-23 verso. Prin ucazul din 5 martie 1829, la Chişinău a fost instituit iarmarocul Sf. Dumitru, care se organiza anual între 26 octombrie - 26 noiembrie. Profitând de faptul că în conformitate cu legislaţia rusă comerţul în cadrul iarmaroacelor era liber şi nu se taxa, mulţi negustori îşi planificau călătoriile de afaceri anume în funcţie de perioada de organizare a iarmaroacelor. Astfel, în anul 1831, la iarmarocul Sf. Dumitru au venit 58 de negustori din străinătate şi din guberniile interne ruse, care au adus pentru comercializare mărfuri în valoare totală de 203706 ruble bancnote (Жуков 1964, 182).

[87] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 23-23 verso.

[88] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 25.

[89] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 118, f. 27.

[90] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 186-187.

cizul de ghildă în sumă de 220 ruble bancnote de la negustorul Ivan Unterov pentru comerţul practicat de acesta în anul 1831[91].

La 26 aprilie 1832, din cauza că nici un negustor din Chişinău cu reşedinţa în alte oraşe nu a obţinut certificat comercial în baza căruia să practice comerţul în anul 1832, Camera de Stat din Basarabia s-a adresat Dumei orăşeneşti din Chişinău cu solicitarea de a nu le permite practicarea comerţului fără certificate şi de a-i prezenta listele negustorilor fără reşedinţă din Chişinău[92]. În baza acestor liste aflăm că în Chişinău se aflau 139 de negustori străini, care deţineau 152 de instituţii comerciale şi dispuneau de mărfuri în valoare totală de 700800 ruble bancnote, achitând în vistieria oraşului dări în valoare totală de 2088 ruble bancnote (0,3%). Pe de altă parte, 38 de negustorii din guberniile ruse deţineau în Chişinău 41 instituţii comerciale, dispuneau de mărfuri în valoare de 430900 ruble bancnote şi au achitat dări în valoare totală de 832 ruble bancnote (0,2%). La Chişinău mai activau şi 12 negustori din alte oraşe ale Basarabiei, care deţineau 12 instituţii comerciale dispunând de mărfuri în valoare de 93000 ruble bancnote, şi au achitat dări în folosul oraşului în valoare de 250 ruble bancnote (0,3%)[93]. Se observă foarte uşor cât de infime erau contribuţiile fiscale ale acestora în folosul oraşului în care activau faţă de valoarea tranzacţiilor pe care le realizau.

Dările foarte mici cu siguranţă au facilitat acapararea poziţiilor dominante în comerţul Basarabiei de către negustorii din afara ţinutului. Cu atât mai mult cu cât aspectul fiscal era însoţit de dispoziţii şi legi ce întăreau substanţial statutul acestora. Menţionăm astfel că, în conformitate cu Manifestul din 10 aprilie 1832, negustorii străini aflaţi în oraşele imperiului puteau obţine statutul de *cetăţeni de onoare*, fără obligaţia de a intra în supuşenia rusă. În cazul respectiv Ministerul Comerţului trebuia să emită un ucaz, care urma să fie aprobat de Senat. Titularii aveau dreptul de a fi aleşi în funcţii în organele administraţiei orăşeneşti, de a se numi în toate actele Cetăţeni de Onoare, de a fi scutiţi de la pedepsele corporale pentru crimele eventual săvârşite şi de la dările personale (Свод 1833, 114, 115). De asemenea, potrivit deciziei Comitetului de Miniştri din 23 martie 1837, străinilor li s-a permis încă timp de 10 ani să se implice în oraşele privilegiate din Novorosia în comerţul cu amănuntul conform certificatelor de ghilda întâi şi a treia[94]. A urmat şi dispoziţia Ministerului de Finanţe din 2 noiembrie 1838, ce a reconfirmat şi dreptul negustorilor străini din Basarabia care dispuneau de întreprinderi comerciale să se bucure de scutirile fiscale dăruite negustorilor locali (Мунтян 1971, 296).

O oportunitate de a submina într-o anumită măsură poziţiile negustorilor din afara provinciei a apărut după ce prin ucazul din 25 mai 1836 dumele municipale din Basarabia au fost împuternicite să caute noi surse pentru completarea veniturilor orăşeneşti. Consiliul regional din Basarabia a iniţiat o nouă corespondenţa cu organele municipale din Chişinău în privinţa stabilirii taxelor în folosul oraşului de pe negustorii din alte oraşe şi străini. Ca rezultat, duma şi magistratul din Chişinău a elaborat o serie de propuneri, şi anume:

De la toţi negustorii din alte oraşe şi străini care nu dispuneau de proprietăţi imobiliare în Chişinău şi practicau comerţul angro să se perceapă taxe în folosul oraşului egale cu cele plătite de negustorii cu reşedinţă;

Acei negustori din alte oraşe şi străini care aveau proprietăţi imobiliare în Chişinău sau erau stabiliţi cu traiul permanent, în caz că se înscriau în rândul oaspeţilor urmau să îndeplinească toate prestaţiile şi să achite toate dările orăşeneşti ca şi negustorii cu reşedinţă;

Acei negustori străini sau din alte oraşe care doreau să practice comerţul în Chişinău doar temporar, de la 1 la 15 zile, dar nu mai mult de 20 de zile, să fie supuşi unui acciz moderat în folosul oraşului de 0,5 % din capitalul declarat cu eliberarea unui certificat de către dumă în care să fie stipulat termenul exact de şedere;

Micii-burghezi din alte oraşe care practicau comerţul în Chişinău să fie supuşi unei taxe de 20 ruble în folosul oraşului şi încă 20 ruble ca dări comunale[95].

Consiliul regional din Basarabia a acceptat aceste propuneri, mărind dările în folosul oraşului de la negustorii din alte oraşe şi străini ce practicau comerţul temporar, de până la 20 de zile, la 1,5% de pe fiecare rublă din capitalul comercial[96]. Gu-

[91] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 8.
[92] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 36
[93] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 22-38.
[94] ПСЗРИ, собр. 2, т. XII, 1837, СПб., 1838, №10063, с. 193.
[95] AISR, F. 1281, inv. 2, d. 55, a. 1837, f. 2 verso.
[96] AISR, F. 1152, inv. 1, d. 86, vol. II, a. 1837, f. 5-8 verso.

vernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov, l-a informat pe ministrul afacerilor interne, care la rândul său a discutat propunerile formulate de duma din Chişinău cu ministrul de finanţe şi le-a înaintat Consiliului de Stat pentru aprobare. La 22 iunie 1837 Consiliul de Stat a aprobat raportul ministrului de interne, acceptând ca anume taxele propuse de duma din Chişinău, să fie percepute de la negustorii fără reşedinţă în toate oraşele din Basarabia[97]. Cu alte cuvinte propunerea Consiliul regional din Basarabia privind ridicarea taxei pentru comerţul temporar de la 0,5% la 1,5% din valoarea capitalului nu a fost acceptată. Un simplu calcul arată că un negustor de ghilda întâi urma să achite în vistieria orăşenească pentru a putea activa până la 20 de zile 250 ruble bancnote, cei de ghilda a doua – 100, iar cei de ghilda a treia – 40 ruble bancnote. Iar de la 1 ianuarie 1840, odată cu aplicarea reformei monetare, respectiv 75, 30 şi 12 ruble argint[98].

Considerăm că decizia respectivă nu a avut o însemnătate prea mare în diminuarea numărului negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei. Cu toate că, spre exemplu, în Chişinău datele aparent arată acest lucru. Astfel, dacă în anul 1835 la Chişinău activau cinci negustori din alte oraşe de ghilda întâi, 26 de ghilda a treia, precum şi patru feciori de negustori ce se „obişnuiau" cu comerţul[99], iar în 1836 – cinci de ghilda întâi şi 25 de ghilda a treia[100], atunci în anul 1838 – 11 negustori de ghilda a doua şi 27 de ghilda a treia[101], iar în 1839 doar opt de ghilda a doua şi 21 de ghilda a treia[102]. Un număr mare de negustori din alte oraşe activau şi la Bălţi, în anul 1835 numărăm aici 57 de negustori de ghilda a treia din alte oraşe[103], precum şi la Orhei, în anul 1836 întâlnim aici 70 de persoane ce activau în baza drepturilor negustorilor de ghilda a treia[104]. În majoritatea lor aceştia erau veniţi de peste Nistru. Astfel, în anul 1838 la Chişinău se ocupau cu comerţul permanent şi temporar negustori din oraşele Berdicev, Eleţ, Tula, Elisavetgrad şi alte localităţi din guberniile Podolia, Jitomir, Vladimir şi altele (Tomuleţ 2006, 205). În Basarabia erau şi oraşe care nu prea atrăgeau atenţia negustorilor din alte oraşe. Conform datelor oficiale în anii 1835–1839 în Akkerman activau doar patru negustori de ghilda a treia din alte oraşe[105], iar în Soroca nici unul[106]. Evident că în realitate situaţia era diferită, mulţi mici târgoveţi nici nu considerau necesar de a se înregistra în dumele şi ratuşele orăşeneşti. În pofida volumului mare de tranzacţii comerciale realizate de negustori fără reşedinţă, impozitele plătite de aceştia în folosul oraşului în care activau erau infime în comparaţie cu cele plătite de negustorii locali (Tabelul 1).

Diminuarea cuantumului de dări percepute de la negustorii din alte oraşe şi creşterea acestuia de la negustorii locali în cazul Chişinăului între 1838 şi 1839 este legat de faptul că prin ucazul din 11 august 1839, negustorilor din oraşul Chişinău care dispuneau de fabrici şi instituţii de comerţ li s-au acordat pentru 10 ani scutiri fiscale, precum şi dreptul comerţului liber fără certificate în oraşele Novorosiei şi Basarabiei[107]. Mulţi negustori din alte oraşe s-au grăbit să se înscrie în rândurile negustorilor de ghildă din Chişinău pentru a putea beneficia de aceste privilegii. Ulterior perioada respectivă a fost prelungită pentru încă 10 ani la propunerea Comitetului de Miniştri aprobată de împărat la 27 septembrie 1849[108]. Privilegiile similare au fost acordate şi oraşelor Ismail şi Reni, ele constituind factorul ce a determinat preponderenţa numerică a burgheziei comerciale în aceste oraşe pe parcursul anilor 1840-1850. Negustorii, destul de receptivi la diverse căi de îmbogăţire, au căutat să beneficieze de aceste privilegii. Astfel, în 1841 în Chişinău, în afară de negustorii ruşi ce se ocupau temporar cu comerţul, au declarat capitaluri comerciale şi unii negustori din Viniţa, Ociakov, Râlsk, Novgorod-Volânsk, Eleţ, Kameneţ, Ostrog, Novozbâkov, Starodub şi alte oraşe ale guberniilor Podolia, Volânia, Kiev şi Cernigov[109]. Totuşi, în acelaşi an negustorul de ghildă a treia

[97] AISR, F.1152, inv. 1, d. 86, vol. II, a. 1837, f. 15.
[98] Capitalul minim necesar pentru înscrierea în ghilda întâi era de 50 ruble bancnote (15 mii ruble argint după 1 ianuarie 1840), în ghilda a doua 20 mii ruble bancnote (6 mii ruble argint), iar în ghilda a treia 8 mii ruble bancnote (2,4 mii ruble argint). ANRM, F. 1219, inv. 1, d. 1, f. 84.
[99] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2139, f. 64.
[100] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2330, f. 83 verso.
[101] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2815, f. 64 verso.
[102] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2983, f. 90 verso.
[103] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2139, f. 4 verso.
[104] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2330, f. 36. Pe lângă negustorul ce a declarat capitalul comercial, de aceste drepturi beneficiau şi membrii familiei sale.
[105] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2983, f. 28 verso, 67.
[106] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2330, f. 57, 72.
[107] ПСЗРИ, собр. 2, т. XVI, от. 1, 1839, СПб., 1840, №12630, с. 675.
[108] ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIV, от. 1, 1849, СПб., 1850, №23529, с. 205.
[109] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 892, f. 1, 2, 8, 13, 32; d. 906, f. 77, 85, 207, 226, 243, 341, 379, 397.

Tabel 1

Contribuţiile municipale ale negustorilor în oraşele Basarabiei în anii 1838-1839 (în ruble bancnote)*

Oraşul	1838					1839				
	În total	Inclusiv de la negustorii				În total	Inclusiv de la negustorii			
		Cu reşedinţă	%	Din alte oraşe	%		Cu reşedinţă	%	Din alte oraşe	%
Chişinău	6400	6000	93,75	400	6,25	6390	6290	98,44	100	1,56
Bender	1380	1340	97,10	40	2,90	1380	1340	97,10	40	2,90
Akkerman	1250	1200	96,00	50	4,00	1250	1200	96,00	50	4,00
Hotin	1110	1070	96,40	40	3,60	1040	1000	96,15	40	3,85
Bălţi	2250	1650	73,33	600	26,67	1300	1200	92,31	100	7,69
Total	**12390**	**11260**	**90,88**	**1130**	**9,12**	**11360**	**11030**	**97,10**	**330**	**2,90**

*ANRM, F. 6, inv. 2, d. 1190, f. 201 verso-202; d. 1185, f. 137 verso.

din Chişinău I. Pihno se ocupa cu comerţul permanent în oraşul Cerkassî[110], ce demonstrează că unii negustori se înscriau în ghildele din Chişinău doar pentru a beneficia de privilegiile amintite.

Necesită să menţionăm că în Imperiul Rus în prima jumătate a secolului al XIX-lea dosarele de trecere a negustorilor şi micilor burghezi dintr-un oraş în altul continuau ca şi în secolele trecute să se analizeze cu tergiversări, fiind nevoie de multiple aprobări de la diferite persoane şi instituţii, începând cu magistratul orăşenesc şi terminând cu biroul pentru certificarea conturilor de pe lângă senatul din Petersburg. Abia în anul 1823 Camerele fiscale au primit libertatea de a-i transfera pe negustori fără permisiunea Senatului (Семенов 1858, 122). Uneori însă se emiteau dispoziţii privind reţinerea transferurilor orăşenilor în anumite gubernii, iar anularea acestora deseori întârzia. Înregistrarea micului-burghez într-un anumit oraş în care acesta de mult locuia, dar în care încă era considerat ca fără reşedinţă, din alt oraş, era îngreunată prin ceea că în perioada de înregistrare acesta era ocupat cu achitarea restanţelor şi dărilor în societatea micilor burghezi din care a făcut parte anterior. Şi mai multe complicaţii apăreau atunci când acela care dorea să se transfere trecea dintr-o categorie socială în alta (Рындзюнский 1958, 47).

Nici Basarabia nu făcea excepţie din acest punct de vedere. Ne-o dovedeşte, spre exemplu, cazul micului-burghez din Akkerman Nicolai Semenov. Acesta de o perioadă îndelungată locuia în Odesa, de şapte ani fiind înregistrat ca oaspete în negustorimea de ghildă din Odesa, plătind dările cuvenite, dar era obligat să plătească în continuare şi dările ca locuitor al oraşului Akkerman. Stăruinţele sale pe lângă funcţionarii din Odesa l-au determinat pe guvernatorul militar al Odesei să intervine în anul 1843 pe lângă Guvernatorul militar al Basarabiei pentru soluţionarea problemei. Acesta, însă nu şi-a asumat riscul de a aviza acest lucru, transferând decizia respectivă Camerei de Stat a Basarabiei[111]. Concludent este şi cazul locuitorului din oraşul Akkerman Stepan Grebencenko. În pofida faptului că acesta în 1840 s-a adresat cu o plângere către guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, deoarece Cancelaria oraşului Akkerman nu i-a permis să se înscrie în rândurile micilor-burghezi din oraşul Odesa, îl găsim în anul 1850, cu ocazia unui nou recensământ, făcând aceleaşi demersuri pentru a obţine transferul mult râvnit[112]. De aceea concluzionăm că mulţi negustori se aflau în situaţia negustorilor fără reşedinţă, nu din dorinţa proprie, ci datorită sistemului birocratic rus.

Probabil şi din nemulţumirea faţă de dubla impunere, respectarea în Basarabia a prevederilor legale privind supunerea negustorilor fără reşedinţă prestaţiilor în folosul oraşelor în care activau întâmpina dificultăţi. Dumele orăşeneşti din Basarabia raportau ani la rând sume care urmau să completeze veniturile municipale datorate de negustorii ce au activat temporar în oraşele din regiune, dar până la urmă s-au eschivat de la plata dărilor. Spre exemplu, duma orăşenească din Hotin a solicitat în martie 1843 Cârmuirii regiu-

[110] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 906, f. 22.

[111] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 308, f. 1-2 verso.

[112] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5523, f. 1-6.

nii Basarabia să fie anulate arieratele negustorilor fără reşedinţă: pentru anul 1830 – 3,82 ruble, pentru anul 1841 – 8 ruble, iar pentru anul 1842 – 7,15 ruble argint[113]. Ca urmare a verificărilor ce s-au efectuat s-a constatat că duma nu a ţinut o evidenţă clară şi corectă a sumelor încasate, iar taxa percepută nu era fixată, fiind colectată la socoteala negustorilor în dumă sau chiar în pieţele subordonate dumei. Astfel procurorul judeţului Hotin a constat că nu avea posibilitatea să se documenteze clar despre veniturile reale rezultate din taxele la care au fost supuşi negustorii ce au activat temporar în Hotin. Consiliul Regional al Basarabiei a decis să se facă o mustrare aspră dumei pentru neregulile admise în această chestiune[114]. În aceste condiţii, apare ca pe deplin justificat ucazul din 4 iunie 1846, prin care negustorii din oraşele ruse ce au realizat tranzacţii comerciale în Basarabia până la 1842 cu încălcarea legii ghildelor, au fost eliberaţi alături de negustorii locali de amenzile care li-au fost prescrise[115].

Cu toate acestea negustorii fără reşedinţă continuau să caute şi alte metode prin care să se sustragă parţial sau complet de la plata contribuţiilor în folosul oraşului în care activau temporar. Astfel, la 24 aprilie 1847 starostele orăşenesc din Chişinău a prezentat dumei municipale un raport în care dezvăluia despre tertipurile pe care le foloseau negustorii străini. Astfel, mulţi negustorii nu respectau prevederile legislaţiei ruse potrivit căreia străini sosiţi într-un oraş pentru practicarea comerţului erau obligaţi în aceeaşi zi sau cel mult a doua zi să se prezinte în duma orăşenească pentru a obţine dreptul comercializării mărfurilor aduse. Ajunşi în Chişinău aceştia arendau case şi prăvălii şi timp de câteva zile vindeau nestingherit, iar apoi se prezentau în duma orăşenească pentru a obţine certificatul comercial necesar. Persoane delegate de Dumă evaluau costul mărfurilor, calculându-i suma contribuţiilor, după achitarea căreia negustorul îşi putea comercializa deja legal mărfurile rămase. Astfel, vistieria orăşenească era păgubită de sume importante. De aceea starostele cerea Dumei să contracareze abuzurile negustorilor străini. Duma a analizat această cerere, şi a constat însă că negustorii care se aflau pentru o perioadă de până la 20 de zile în Chişinău, erau supuşi plăţii în folosul oraşului a câte 0,5% din capitalul comercial. Adică problema nu era în valoarea mărfurilor, ci în perioada de activitate, pe care negustorii din alte oraşe şi cei străini şi-o prelungeau peste perioada prescrisă de lege, fără a plăti o taxă mai mare. De aceea la 3 iunie 1847 Duma din Chişinău a solicitat Poliţiei orăşeneşti să-i determine pe toţi proprietarii de case şi prăvălii din oraş ca să nu permită negustorilor din alte oraşe şi celor străini să-şi comercializeze mărfurile până la obţinerea certificatului comercial în care să fie clar prescrisă perioada de activitate în oraş. În plus aceştia au fost obligaţi să informeze Duma şi poliţia despre arendarea de către negustorii fără reşedinţă a spaţiilor lor locative şi comerciale. Pentru a nu intra în cârdăşie cu negustorii fără reşedinţă proprietarii de case şi prăvălii urmau să semneze un angajament prin care se obligau ca în caz că nu respectau aceste norme să achite o amendă în vistieria orăşenească[116]. Ca urmare depistăm la 28 iunie 1848 un angajament a mai multor proprietari de case din cartierul al patrulea din Chişinău prin care aceştia confirmau că au luat cunoştinţă cu noile reguli de arendare şi că erau de acord să achite amenzile prescrise în caz că le încălcau[117].

Negustorii fără reşedinţă apelau şi la iarmaroace pentru a evita dubla impunere, dat fiind faptul că Regulamentul comercial permitea tuturor supuşilor ruşi să practice comerţul liber şi fără taxe în iarmaroace pe întreaga perioadă a organizării lor. Dacă însă rămâneau cu mărfuri necomercializate aceştia solicitau să beneficieze de dreptul comerţului de scurtă durată, cu plata unui acciz minim. Această situaţie evident că a stârnit nemulţumirea negustorilor locali. După ce a primit raportul Dumei orăşeneşti din Chişinău din 20 decembrie 1844 în care se făcea referinţă la această practică, în Guvernul regional din Basarabia s-a iscat o discuţie în privinţa admiterii negustorilor veniţi la iarmaroacele din Basarabia să-şi continue afacerile şi după finisarea perioadei de iarmaroc. Totuşi abia la 11 octombrie 1848 şi 19 februarie 1849 guvernul regional prin două adrese pe numele guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei a pus problema la nivel înalt. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, la rândul său, considerând just ca negustorilor din alte oraşe să li se permită pentru o perioadă de până la 20 de zile să practice comerţul după ce expira perioada de

[113] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 327, f. 1.
[114] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 327, f. 5.
[115] ПСЗРИ, собр. 2, т. XXI, от. 1, 1846, СПб., 1847, №20092, с. 585-586.
[116] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1392, f. 52-52 verso, 54.
[117] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1392, f. 53.

iarmaroc, cu perceperea în folosul oraşului conform prevederilor dispoziţiei Consiliului de Stat din 24 iunie 1834 a 0,5% din capitalul comercial, s-a adresat ministrului de interne, L.A. Perovski. Ultimul prin dispoziţia din 3 mai 1849, a avizat aceste propuneri. Ca urmare la 27 mai 1849 guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei a permis guvernului regional al Basarabiei să facă o dispoziţie în acest sens. La 9 iulie 1849 guvernul regional a informat Duma din Chişinău despre decizia Ministrului de Interne şi i-a cerut să întreprindă măsurile necesare pentru aplicarea ei[118].

În perioada după introducerea în Basarabia a Regulamentului ghildelor, politica autorităţilor centrale a vizat tot mai clar creşterea numărului negustorilor din guberniile ruse stabiliţi în oraşele Basarabia. Nu întotdeauna acestea au obţinut însă rezultatele scontate. Astfel, în anul 1852, din raportul Dumei orăşeneşti din Ismail către Guvernatorul militar al Basarabiei aflăm că conform reviziei din 1848 în oraş erau înscrise în starea socială de mici-burghezi 769 de familii de evrei, dintre care doar 349 se numărau ca aflându-se cu traiul permanent în Ismail, iar restul se aflau din 1831 în oraşele Odesa – 81 familii şi Herson – 160 familii, precum şi în localităţile Mostovo şi Kantakuzino din judeţul Ananiev – 179 de familii[119]. Din datele recensământului IX din 1835 aflăm că în Odesa locuiau 172 de persoane de ambele sexe, care făceau parte din Noua Societate a evreilor din Ismail, după revizia din 27 iulie 1848 – 204 persoane, iar după acea din 20 iulie 1854 – 177 persoane[120]. Această societate a fost formată din evreii expulzaţi conform ucazului din 20 noiembrie 1829 din oraşele Sevastopol şi Nikolaev, cărora li s-au acordat dreptul de a se stabili în Basarabia şi de a beneficia, conform ucazului Senatului din 15 ianuarie 1831, de privilegiile acordate autohtonilor la aplicarea reformei ghildelor în Basarabia[121]. De asemenea, 42 familii de evrei din aceste oraşe au trecut în decursul anilor 1831-1835 cu traiul şi la Chişinău, la care s-au adăugat încă 210 familii de evrei din alte oraşe ale guberniilor Herson, Podolia, Ekaterinoslav, Kiev, care s-au înscris foarte uşor în rândurile micii-burghezii basarabene, cu largul concurs al guvernului rus[122]. Beneficiind de aceste privilegii, mulţi dintre aceştia figurau doar pe hârtie cu reşedinţa în Ismail şi în Chişinău, aflându-se de fapt acolo unde profiturile comerciale promiteau a fi mai mari. Nu e de mirare că, spre exemplu, în anul 1840 în Odesa activau 7091 mici-burghezi din alte oraşe ale Imperiului, la 1 ianuarie 1849 – 8670, iar la 1 ianuarie 1852 – 9451 (Смольянинов 1853, 418).

Activitatea micilor burghezi în alte oraşe decât acelea în care erau înscrişi, cu toate că legea interzicea acest lucru, reprezenta o problemă stringentă nu numai pentru Basarabia ci şi pentru restul Imperiului. La 9 iunie 1855 ratuşa oraşului Chilia a expediat guvernului regional din Basarabia o copie a raportului din 13 aprilie 1853 pe numele guvernatorului Basarabiei în care solicita supunerea micilor burghezi din alte oraşe ce activau în Chilia unor taxe în folosul oraşului. În acesta se preciza că deşi *Regulamentul Comercial* interzicea micilor-burghezi să activeze în alte oraşe decât acela în care sunt înscrişi, în Chilia foarte multe persoane practicau comerţul neavând reşedinţă în oraş, fără certificate comerciale, fără permisiunea ratuşei şi fără a achita taxe în folosul oraşului. De aceea Ratuşa oraşului Chilia a solicitat ca aceştia să fie impuşi să obţină certificate comerciale similar ţăranilor, cu plata în folosul oraşului a 10% din costul acestora, adică câte 1,80 ruble argint pe an. La 8 august 1855 guvernul regional a solicitat dumelor, ratuşelor şi poliţiilor orăşeneşti din Basarabia date despre perceperea taxelor în folosul oraşului de la micii-burghezi care practicau comerţul în jurisdicţia lor fără a avea reşedinţă. La 17 august 1855 Duma din Chişinău a pregătit un raport în această privinţă, în care preciza că micii-burghezi erau supuşi în folosul oraşului unei taxe de 10% din preţul certificatului comercial. Totuşi, problema determinării micilor-burghezi din alte oraşe de a obţine certificate comerciale pentru a putea practica comerţul în Chişinău a fost clasificată ca irezolvabilă, iar în şedinţa dumei din 23 iulie 1858 din această cauză a fost închisă şi dată în arhivă[123].

Politica abilă a guvernului imperial a determinat în mare măsură micşorarea numărului de negustori străini, unii dintre aceştia intrând în supuşenia Imperiului Rus, alţii revenind în patria lor, fiind strâmtoraţi de negustori ruşi. Astfel, în 1857, după retrocedarea Sudului Basarabiei, în regiune activau doar 172 de negustori străini. Drepturile pe care aceştia le deţineau odinioară în Basarabia şi Novorosia erau limitate tot mai mult. În 1858

[118] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1462, f. 16-18.
[119] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5757, f. 2-2 verso.
[120] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 138, f. 132-133.
[121] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 4-8.
[122] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1485, f. 5-5 verso.
[123] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1811, f. 1, 8.

guvernul imperial a stabilit că supuşii străini din Odesa puteau să se înscrie doar în prima ghildă negustorească, ca şi în restul imperiului. Accizul anual se ridica la 1000 de ruble argint, sumă pe care nu toţi îşi permiteau sau doreau să o achite. Mulţi negustori străini au fost nevoiţi să plece peste hotare sau să intre în supuşenie rusă, pentru a putea să se înscrie în a doua sau a treia ghildă, în care accizul anual era de 401,97 ruble şi 116 ruble argint respectiv. Totuşi, 47 de negustori francezi din Odesa, în semn de protest faţă de această decizie, au semnat o petiţie în care au cerut ca dreptul să fie păstrat. Până la urmă acestora li s-a permis să-şi menţină statutul precedent pentru încă un an, fără a-şi schimba cetăţenia, dar nici un alt francez nu trebuia să fie admis în a doua şi a treia ghildă fără a intra în supuşenia Imperiului Rus (Herlihy 1980, 404). În urma insistenţei trimisului grec – cneazului Suzzo, împăratul rus a încuviinţat la 27 februarie 1859 ca de facilitatea respectivă să se bucure şi supuşii greci.

Putem constata că în aprecierea statutului negustorilor fără reşedinţă în Basarabia, se deosebesc aspectul juridic şi fiscal al problemei. În perioada de până la 1831 negustorii din guberniile interne ruse nu au beneficiat de un statut mai privilegiat în oraşele Basarabiei comparativ cu negustorii din străinătate. În perioada ce a urmat implementării sistemului de ghildă, din punct de vedere juridic negustorii ruşi au obţinut avantaje substanţiale, deşi la nivel fiscal situaţia nu s-a schimbat radical. Ca urmare, numărul negustorilor străini a început să se restrângă treptat, dar de slăbirea poziţiilor acestora au beneficiat nu negustori locali, ci cei din guberniile limitrofe Basarabiei. Cu toate că negustorii din provincie au adresat de nenumărate ori plângeri şi petiţii prin care au solicitat să fie apăraţi de concurenţa negustorilor de peste Nistru, autorităţile locale şi imperiale nu au putut sau nu au dorit soluţionarea acestora.

Negustorii din Basarabia erau dezavantajaţi şi prin faptul că erau puşi pe aceeaşi treaptă atât din punct de vedere fiscal, cât şi juridic cu negustorii din guberniile interne ruse atunci când se aflau cu afaceri în alte oraşe din provincie decât cel în care îşi aveau reşedinţa. Ca urmare, tânăra burghezie comercială din Basarabia a fost nevoită să facă faţă unei concurenţei acerbe pe tot parcursul perioadei abordate. Acest lucru frâna procesul de acumulare a capitalului negustoresc din cauza scurgerii veniturilor realizate din comerţ peste hotarele Basarabiei. Pe de altă parte, afluxul negustorilor de peste Nistru în oraşele Basarabiei, pe parcursul cât acestea au beneficiat de privilegii nu a fost statornic, şi constituia în multe cazuri doar modalităţi de a obţine graţia fiscală acordată de guvern.

Problema în cauză poate fi privită însă şi din altă perspectivă, cea imperială. Dacă din punct de vedere naţional, concluziile par a fi clare, atunci din perspectiva imperială se cere a fi analizată în ce măsură dubla impunere a întârziat includerea Basarabiei în sistemul pieţei interne ruse. Cu siguranţă, numărul mare de negustori străini a condiţionat o pătrundere mai lentă a capitalului comercial rus în regiune. Cu tot sprijinul autorităţilor locale şi centrale, negustorii ruşi nu au putut activa liber în Basarabia chiar şi după suprimarea autonomiei ei, din simplul motiv că legislaţia rusă era foarte restrictivă în privinţa dreptului de deplasare, chiar în cuprinsul imperiului. Interesele fiscale ale statului dictau o strictă evidenţă a tuturor contribuabililor, creând serioase bariere în realizarea intereselor comerciale ale negustorilor. Tocmai de aceea, Basarabia a devenit mai inclusă în comerţul extern al Imperiului Rus decât în cel intern.

Bibliografie

Herlihy 1980: P. Herlihy, Greek Merchants in Odessa in the Nineteenth Century. In: Harvard Ukrainian Studies, vol. III-IV, 1979-1980, part I (Cambridge 1980).

Hosking 2001: G. Hosking, Rusia – popor şi imperiu (Bucureşti 2001).

Tomuleţ 2002a: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2002b: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2006: V. Tomuleţ, Sursele venitului şi nivelul de avere ale burgheziei comerciale din Basarabia (anii 1831-1868). Tyragetia XV, 2006, 201-213.

[1] ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXIV, от. 1, 1859, СПб., 1861, №34190, с. 135.

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии 1812-1861 годов (очерки социально-экономического развития) (Кишинев 1964).

Миронов 1990: Б.Н. Миронов, Русский город в 1740-1860-е годы: демографические, социальное и экономическое развитие (Ленинград 1990).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. In: Ученые записки Кишиневского университета, т. 117 (ист.) (Кишинев 1971).

Мурзакевич 1846: Н. Мурзакевич, Очерк успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее двадцатипятилетие (т.е. с 1820-го по 1846-й год) (Одесса 1846).

Российское 1987: Российское законодательство X-XX вв. в 9 томах, т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. Отв. ред. Е.И. Индова (Москва 1987).

Рындзюнский 1958: П.Г. Рындзюнский, Городское гражданство дореформенной России (Москва 1958).

Свод 1833: Свод законов о состояниях людей в государстве (Санкт Петербург 1833).

Семенов 1858: А. Семенов, Изучение исторических сведений о Российской внешней торговле и промышленности с половины XVII-го столетия по 1858 год. Часть вторая (Санкт Петербург 1858).

Смольянинов 1853: К. Смольянинов, История Одессы. В: Записки Одесского общества истории и древностей, т. III (Одесса 1853).

The legal status of merchants without residence in the cities of Bessarabia and in Odessa (1812-1861)

Abstract

The article discusses based on published and archival documentary material the legal status of merchants that were not resident in Bessarabia. This problem may be considered form the national and imperial perspective. The national perspective tends to determine the extent by which the legal status of foreign and Russian merchants affected the local commercial bourgeoisie. While the imperial perspective is concentrated on how legal obstacles could bar the inclusion of newly acquired territory into Russian merchandise market.

Our researches revealed that in the study of this problem there are two distinct periods, separated by the implementation in Bessarabia starting from 1st January 1831 of the Guild Reform of E.F. Kankrin. It determined gradual exclusion of foreign merchants from commerce of Bessarabia, because it lacked them the rights and privileges they owed until then. Foreigners were substituted by merchants originating from the cities of Russian gubernias, especially Jews, expelled by the imperial government to the peripheries of the state. However, many of them even though were reckoned in the cities of Bessarabia, activated on permanent basis in other much more commercially advantageous cities, such as Odessa. Others remained in the region only for the period in which the inhabitants of local cities were granted fiscal facilities.

Правовое положение иностранных и иногородних купцов в городах Бессарабии и в Одессе (1812-1861)

Резюме

В этой статье мы попытались установить на основе изданных и архивных документальных материалов правовое положение иностранных и иногородних купцов в Бессарабии по сравнению с остальными территориями Российской Империи. Данная проблема может быть исследуема исходя из национальной и имперской точки зрения. Национальная перспектива подразумевает определения, каким образом правовое положение иностранных и иногородних купцов подрывало местную торговую буржуазию. С другой стороны, правовые препятствия для купцов из-за пределов Бессарабии могли сказаться на внедрении новь обретенной области в систему общероссийского товарного рынка.

Наши исследования показали, что в изучении данной проблемы необходимо различать два периода, разделенных проведением в Бессарабии начиная с 1 января 1831 Гильдейской Реформы Е.Ф. Канкрина. Она означила постепенное вытеснение иностранных купцов из Бессарабии, так как лишала их прав, и привилегии которыми они пользовались до той поры. Место иностранцев заняли купцы из городов российских губернии, в особенности евреи, вытесненные имперским правительством к периферия государства. Однако, хотя и числились в городах Бессарабии, многие из них находились на самом деле в городах намного привлекательнее с точки зрения торговли, такой, какой была, например Одесса. Другие же оставались в области лишь на время существования в здешних городах фискальных льгот.

12.01.2009

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DIN ISTORIA CERCETĂRII CĂRŢII VECHI ÎN BUCOVINA ISTORICĂ (LA 500 DE ANI DE LA TIPĂRIREA PRIMEI CĂRŢI PE TERITORIUL ROMÂNIEI)

Olimpia Mitric

Împlinirea a 500 de ani de la tipărirea primei cărţi pe teritoriul României[1], ne-a oferit un bun prilej de a prezenta câteva momente din evoluţia cercetării cărţii vechi, manuscrisă şi tipărită, păstrată în fonduri şi colecţii din Bucovina istorică (şi zonele învecinate), unde a existat un interes constant în acest domeniu, din partea specialiştilor români şi străini; pe unii dintre aceştia îi vom evoca în continuare.

Din cauza spaţiului limitat, nu ne-am oprit şi asupra rezultatelor cercetătorilor străini (slavişti şi istorici de artă), care, de-a lungul timpului, au studiat, în principal, manuscrisele ornate şi miniate, cele mai multe create în scriptoriile mănăstirilor voievodale de aici[2].

Cele mai vechi informaţii despre prezenţa manuscriselor şi cărţilor vechi în unele din cele mai cunoscute mănăstiri aparţin editorului de documente din Cernăuţi, F.A. Wickenhauser, începând cu anul 1862. Deşi avem a face numai cu liste de manuscrise şi cărţi vechi, potrivit criteriului lingvistic, ele sunt deosebit de importante, întrucât astăzi nu se mai găsesc la locul indicat. De pildă, în fosta mănăstire Moldoviţa se mai păstrau, în momentul documentării autorului, 79 manuscrise slavone şi trei greceşti, 22 de cărţi româneşti, cinci slavone şi 38 ruseşti (Wickenhauser 1862, 193-198). Astăzi, aici am cercetat: un manuscris românesc, un manuscris slavon şi 34 cărţi româneşti vechi. O situaţie similară întâlnim pentru mănăstirile Voroneţ şi Humor (Wickenhauser 1881, 167-170; Idem 1886, 136-141), redevenite mănăstiri abia după anul 1990, care încearcă să-şi reconstituie patrimoniul de altădată, bibliofil şi artistic.

Relatările profesorului Grigorie Creţu (participant la serbarea de la mănăstirea Putna, din anul 1871), în legătură cu mănăstirile şi bisericile mai vechi din nordul Moldovei, primele de acest fel, cu obiectele mai importante păstrate aici şi cuprinse într-o scrisoare adresată episcopului Melchisedec[3], l-au determinat pe episcop să-şi înceapă documentarea în zonă şi să dea la lumină manuscrisele miniate şi ornate (*Tetraevanghelele* de la Humor, din 1473, şi de la Voroneţ, din 1550), adevărate opere de artă, descoperite în cancelaria Mitropoliei din Cernăuţi, şi apoi comunicate Academiei Române într-un Memoriu (Memoriul 1881-1882, anexa B şi dezbateri, 15-19, 28, 32, 55, 56, 58, 65), ce „[...] făcu senzaţie nu numai în sânul Academiei, ci şi în întreaga ţară. Preşedintele Academiei, Ion Ghica, şi membrii ei, Nicolae Ionescu şi Dimitrie Sturdza, erau pătrunşi de importanţa descoperirii [...]. Dimitrie Sturdza declară că nu cunoaşte o descoperire mai importantă ca aceea a P.S.S. Episcopului de Roman" (apud Gheorghian 1935, 542). După cum se ştie, mai târziu, Ioan Bogdan a reluat descrierea acestor manuscrise, în special sub aspectul însemnărilor (Evangheliile 1907, 645-656).

În studiul de referinţă: *O visită la câteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*[4], episcopul Melchisedec a descris, dar mai ales a transcris inscripţiile şi însemnările de pe unele din obiectele de preţ, inclusiv manuscrisele şi cărţile vechi, din mănăstirile Putna, Sucevița, Dragomirna, oraşele Rădăuţi şi Suceava.

[1] Un **Liturghier**, în anul 1508, noiembrie 10, în limba slavonă, din iniţiativa domnitorului Radu cel Mare, potrivit colofonului, pe care-l redăm, parţial, în traducere: „[...] S-a început această sfântă carte, numită **Liturghie**, din porunca domnului Io[an] Radul voievod, căruia să-i fie pomenirea vecinică. Şi s-a sfârşit această carte din porunca celui în Hristos Dumnezeu binecredincios şi de Hristos iubitorului şi de Dumnezeu păzitului şi prealuminatului domn Io[an] Mihnea mare voievod a toată ţara Ungrovlahiei şi a Podunaviei, fiul marelui Io[an] Vlad voievod, în primul an al domniei lui, trudindu-se pentru aceasta smeritul ieromonah Macarie, în anul 7016, crugul soarelui 16, al lunei 5, indictionul 11, luna noiembrie 10 zile". În treacăt, mai amintim că invenţia tiparului cu caractere mobile este atribuită lui Johannes Gutenberg, iar **Biblia cu 42 de rânduri**, tipărită la Mainz, în anul 1455, o capodoperă a artei tipografice, este prima carte din lume care a văzut lumina tiparului.

[2] Pentru aceasta, a se vedea lucrările de sinteză Bogdan 1978, 62-70, 74-75; Constantinescu 1986; Milin 1990, 181-250.

[3] Scrisoare aflată într-o colecţie particulară din Iaşi – familia C. Donose – în momentul publicării ei de către Paul Mihail (Relaţii 1976, 373-378).

[4] Extras din A.A.R., seria II, tom VII, secţiunea II, Memorii şi notiţe, Bucureşti, 1885.

Primul catalog de bibliotecă publicat în zonă, la Fălticeni, este *Catalogul bibliotecei gimnaziului „Alecu Donici" din Fălticeni,* 1893, 23 p. (apud Theodorescu 1972, 66-67, nota 1).

În anul 1900[5], folcloristul şi etnograful academician S.Fl. Marian a publicat însemnările de pe manuscrisele şi cărţile din districtul Câmpulungului, precum şi din bisericile din Vatra Dornei şi Dorna Candreni. Dacă avem în vedere numai cartea românească veche, sunt prezentate 18 cărţi imprimate la: Iaşi, Râmnic, Cernăuţi, Rădăuţi, Bucureşti, Uniev. Între cărţile descrise, amintim: *Cazania lui Varlaam* (în patru exemplare); Dosoftei, *Molitvenic de-nţeles*. Iaşi, 1681; Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673. *Catavasierul* tipărit la Rădăuţi, în anul 1744, o adevărată raritate bibliofilă, astăzi nu mai este în teritoriu. Deosebit de importante sunt şi comentariile privind toponimele sau onomasticele întâlnite în însemnări, informaţiile despre biserici, ctitori, despre existenţa altor bunuri în bisericile, unde se păstrau cărţile; se transcriu foile de titlu, prefeţele sau postfeţele unor tipărituri mai rare.

În fondul memorial documentar „S.Fl. Marian", din cadrul Complexului Muzeal Bucovina din Suceava, în mapa Arhiva Bucovinei, vol. I, fascicula 13, se păstrează, în manuscris autograf *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina, decopiate şi publicate* <parţial – n. n.> *de Simeon Fl. Marian, Partea II,* <1899>; sunt descrise obiecte de cult, manuscrise şi cărţi vechi din proprietatea personală, precum şi din bisericile şi mănăstirile: Buninţi, Mihoveni, Dragomirna, „Sf. Onofrei" de lângă Siret, Mitocul Dragomirnei, Şcheia, Putna, Sf. Ilie.

Cum aminteam mai sus, S.Fl. Marian poseda o colecţie interesantă de manuscrise (texte religioase, apocrife sau de folclor), ca dovadă a interesului pe care l-a manifestat pentru vechea literatură românească. Peste 20 de manuscrise din această bibliotecă au fost achiziţionate de Biblioteca Academiei (Ştrempel 1974, 113-131).

În cunoscuta lucrare *Die Inschriften aus der Bukowina* (1903) a prof. de limba şi literatura slavă bisericească, din cadrul Facultăţii de Teologie din Cernăuţi, E.A. Kozak, între inscripţii îşi găsesc locul şi informaţii despre prezenţa cărţii vechi sau chiar transcrise însemnări de pe filele manuscriselor aparţinând mănăstirilor Humor, Putna, Rădăuţi şi Sucevița. Aflăm, de pildă, că „în Inventarul bisericii Humor, în anul 1800, se găseau înregistrate 61 manuscrise slavone" (p. 38). Se mai dă (la p. 116), nota de pe un *Minei*, din Episcopia Rădăuţilor, din anul 1625, scrisă de Ionaşcu, diac, în care se spune că s-a acoperit trapezarea, în timpul episcopului Evloghie.

Între primii români care au folosit termenul de bibliologie, în sensul de astăzi, se situează bucovineanul Nicu Cotlarciuc (viitorul mitropolit Nectarie); pe când era bibliotecar la Biblioteca Universităţii din Cernăuţi, a publicat un articol în nemţeşte (Cotlarciuc 1911, 1-4) despre *Kurze Übersicht über die rumänische Bibliologie* (apud Theodorescu 1972, 72, nota 1).

Manuscrisele slavone, în special cele miniate şi ornate, din biblioteca Mănăstirii Putna au fost descrise, alături de celelalte odoare, de prof. ieşean Oreste Tafrali, în anul 1925 (Tafrali 1925); tot în limba franceză, singura limbă de circulaţie preferată de atunci, a făcut cunoscute, cinci ani mai târziu, şi comorile Mănăstirii Sucevița, într-un amplu studiu, publicat într-o primă formă în Franţa (Tafrali 1930, 207-229), apoi în formă întregită (*Le Monasture de Sucevița. Architecture. Peinture. Trésor)*, în revista „Arta şi Arheologia", Iaşi, 1933[6].

Este cunoscută preocuparea constantă a prof. Universităţii din Cernăuţi, de la Catedra de Literatura română modernă şi folclor, Leca Morariu, de identificare şi publicare a manuscriselor şi cărţilor vechi. Avem în vedere, între altele, rubrica permanentă (Foiţa) din ziarul „Glasul Bucovinei", articolele şi studiile din „Revista Moldovei", „Freamăt literar", Calendarul „Glasul Bucovinei", „Junimea literară", „Făt-Frumos" (al cărui redactor era)[7]. Un loc aparte are „Bibliotecile noastre"

[5] În volumul: *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina adunate şi publicate de S.Fl. Marian, profesor la gimnaziul gr. or. din Suceava, membru al Academiei Române. Partea I. Inscripţiunile de pe manuscriptele şi cărţile din districtul Câmpulungului* (Suceava 1900).

[6] De curând, a fost reprodus, în variantă completă, în volumul Movileştii 2006, 175-218.

[7] Câteva titluri de articole, studii, ediţii: *Codicele pătrăuţean şi asasinarea lui Grigore Ghica* (Botoşani 1922), 14 p. (Reproducere din „Revista Moldovei" I, nr. 12, 1921-1922, p. 10-19); *Un nou manuscris vechiu: Isopia Voroneţeană* (Cernăuţi 1922), 7 p. cu 3 ilustraţiuni (Reproducere din Calendarul „Glasul Bucovinei", 1922, 41-47); *Războiul Troadei. După Codicele Constantin Popovici (1796)* (Cernăuţi 1924), 107 p. (cu 7 clişee; fragment amplificat din cursul universitar Pagini din literatura Bucovinei, reproducere din „Glasul Bucovinei", 1923). Manuscrisul i-a fost adus, în 26 noiembrie 1921, de elevul Şcolii Normale din Cernăuţi, Vespasian Hurjui, din Frătăuţul Nou, jud. Rădăuţi. *Alicsăndria Suceveană,* în „Făt-Frumos" XV, nr. 4-6, 1940, p. 117-119.

(Buletinul bibliografic, Supliment la „Junimea literară")[8], înfiinţat de Leca Morariu şi destinat, de la început, descoperirii şi salvării manuscriselor, a cărţilor vechi, potrivit intenţiei programatice, din primul număr (1924, mai-iunie), intitulată Rostul nostru:

„[...] Ne-om strădui deci să fim catalogul public al uitatelor noastre rafturi de cărţi, semnalând oriunde ar fi ea cartea rară, cartea veche. Dar cu această publicaţie a noastră, singulară în felul ei la noi vom împlini desigur şi alte rosturi. Dând titlul exact al cutărui necunoscut sau rar sau chiar unic exemplar, ne-om spori şi cunoştinţele bibliografice. Vom mijloci schimbul de cărţi şi reciproca completare a bibliotecilor. Vom deştepta, evident, grija şi evlavia cuvenită pentru scrisul de altădată [...]".

Neobositul preot Dimitrie Dan, membru corespondent al Academiei Române, în monografiile închinate mănăstirilor Putna, Sucevița sau Episcopiei de Rădăuţi (Dan 1905; Idem 1912; Idem 1923), semnalează sau descrie şi cărţile vechi din bibliotecile acestor locaşuri. Ca şi în lucrările evocate anterior, aceste semnalări sau descrieri sunt deosebit de importante, întrucât multe din aceste cărţi, astăzi, nu se mai află la locul lor. De asemenea, acestui preot îi datorăm monografia, singura până în prezent, dedicată arhimandritului cărturar Vartolomei Măzăreanu (Dan 1911), neîntrecut traducător şi copist de manuscrise, alcătuitor de condici şi pomelnice.

În lucrarea sa de referinţă, prima de acest tip, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* publicată în anul 1943 (Turdeanu 1943), teza sa de doctorat, susţinută în anul 1943, la Facultatea de Filozofie şi Litere din Bucureşti, Emil Turdeanu descrie şi comentează, în stilul său caracteristic, 47 de manuscrise cunoscute până atunci.

Dr. K. Reifenkugel, preotul Dimitrie Dan, directorul Muzeului Judeţean din Rădăuţi, preotul Eusebie Procopovici din Mămăieşti (Cernăuţi) s-au numărat între numeroşii colaboratori ai autorilor B.R.V.-ului, transmiţând descrierile unor cărţi vechi din Biblioteca Universităţii din Cernăuţi, Biblioteca Facultăţii de Teologie din Cernăuţi, Biblioteca Mănăstirii Putna sau a Muzeului din Rădăuţi. Preotul Procopovici a descris din biblioteca personală *Calendarele* lui Vasile Ţintilă, tipărite în anii 1811-1814, primele calendare româneşti din Bucovina[9].

Un bun cunoscător al prezenţei şi circulaţiei cărţii vechi în zonă, a fost preotul prof. de la Facultatea de Teologie din Cernăuţi, Ioan Zugrav. Pe parcursul a câtorva decenii, a făcut cunoscute în reviste, precum „Candela" sau „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", zeci de rarităţi bibliofile[10]. După pensionare, în ultimele decenii ale vieţii sale, a fost bibliotecarul Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou de la Suceava". Colecţiile de obiecte bisericeşti cu valoare istorică şi de artă, inclusiv de carte veche şi manuscrise, ce se păstrează în biblioteca acestei mănăstiri, organizată într-una din încăperile stăreţiei mănăstirii, astăzi reşedinţa arhiepiscopală din Suceava, în mare parte, sunt creaţia preotului Ioan Zugrav.

În anul 1962, preotul Paulin Popescu publică un întins studiu (Popescu 1962; Idem 1962a), în care descrie 54 de manuscrise slavone (titlurile, inscripţiile şi însemnările se redau în traducere românească), păstrate în biblioteca mănăstirii Putna. Folosindu-se de studiul filigranelor în datarea manuscriselor, autorul precizează, în încheiere: „[...] patrimoniul cultural al perioadei lui Ştefan cel Mare va fi sporit cu circa 20 de titluri noi, care se adaugă celor înregistrate anterior" (p. 710).

[8] Din titlurile publicate aici: *Din Sandipa filosoful al codicelui Constantin Popovici,* III, nr. 1, 1926, p. 1-2; *O nouă dovadă de cărturărie moldovenească în Bucovina (o nouă versiune din Mântuirea păcătoşilor),* III, nr. 2, 1926, p. 3-4; nr. 3, p. 5-6; nr. 6, p. 9-10, şi în „Glasul Bucovinei", 1926, nr. 2112, 2113, p. 2 (manuscrisul i-a fost pus la dispoziţie de pr. prof. dr. Oreste Tarangul); *Dascălul putnean Ştefan Raireţ* <corect: Raierez – n. n.> *(+1797) (O nouă Isopie bucovineană)*, IV, nr. 4, 1927, p. 7-8; nr. 5-6, p. 9-10.

[9] Aceste descrieri se regăsesc în B.R.V., II, 121, 317, 330, 449, 478; B.R.V., III, 27, 56; B.R.V., IV, 130, 134-136, 142, 152.

[10] Câteva dintre acestea: *Cărţile bisericeşti mai vechi din vechea biserică episcopală din Rădăuţi şi însemnările de pe ele,* în „Candela" 7-8, Cernăuţi, 1924, p. 341-343; *Cărţi vechi bisericeşti de la biserica din Botuşana, judeţul Suceava,* în „Candela" 6-8, 1928, p. 171-174; *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul al lui Dimitrie Cantemir, exemplar de la Mănăstirea „Sf. Ilie" de lângă Suceava,* în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" 5-6, 1960, p. 389-392; *O Evanghelie, donaţiune domnească, de la biserica Sf. Nicolae din Câmpulung Moldovenesc,* în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" 3-4, 1964, p. 151-152; *Un singular Octoih din anul 1808* <sic !>, în volumul *„Târgovişte, cetate a culturii româneşti"* (Bucureşti 1974), p. 97-101; *Memoriale vitae sacerdotalis în traducere românească,* în „Candela", 1942-1943, 1943, p. 113-124; *Cărticica contra latinilor din 1756 a lui Eugen Vulgaris, în traducere românească,* în vol. *„Cinci ani de existenţă a Institutului de Istorie a Facultăţii de Teologie"* (Suceava 1947); *Două pomelnice ale bisericii Sf. Gheorghe din Suceava,* în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" 1-2, 1960, p. 32-48; *Un vechi manuscris cu „Istorii persăşti" din Biblioteca Mănăstirii Sf. Ioan de la Suceava,* în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" 11-12, 1967, p. 702-705.

Apariţia acestui studiu a fost urmată de un altul, la fel de întins, al prof. Victor Brătulescu (1966, 460-510), în care se reia descrierea manuscriselor, acordându-se o mai mare importanţă laturii artistice. De data aceasta, avem 59 de manuscrise; ultima poziţie cuprinde fragmente din diferite manuscrise, în general *Minee*. La sfârşit, întâlnim numele caligrafilor şi miniaturiştilor de la Putna, însoţite de creaţiile lor, multe păstrându-se în alte colecţii.

În anii 1960-1963, Ioan Iufu şi Victor Brătulescu au întreprins câteva călătorii de documentare în Moldova pentru a cerceta manuscrisele slavone din bibliotecile mănăstireşti, între ele numărându-se şi mănăstirea Dragomirna, păstrătoarea celui mai important fond de manuscrise slavone din Moldova. Rezultatele cercetărilor în această mănăstire s-au materializat prin publicarea unor importante studii (Iufu 1963, 511-535; Idem 1963a, 428-455) şi a unui catalog al manuscriselor slavo-române, rămas în manuscris dactilografiat[11]. Folosind acest catalog, şi întreprinzând ea însăşi noi cercetări, în această bibliotecă, în anii 1963 şi 1966, Zlatca Iufu a realizat o primă descriere de ansamblu a manuscriselor slavo-române din biblioteca Mănăstirii Dragomirna (Iufu 1966, 189-202).

În anii '60-'80 ai secolului trecut, G. Popescu-Vâlcea s-a ocupat îndeaproape de manuscrisele cu miniaturi din mănăstirile Dragomirna şi Sucevița, publicând câteva studii şi monografii de referinţă, la editura Meridiane (Popescu-Vâlcea 1972; Idem 1984; Idem 1984a).

O investigare sistematică şi de amploare a cărţii vechi a avut loc în cadrul Oficiului Judeţean Suceava pentru patrimoniul cultural naţional, instituţia în care s-a format ca specialist în carte veche şi autoarea acestor rânduri; o mare parte din lucrările publicate ulterior sunt rezultatul cercetării în cadrul acestei instituţii. Manuscrisele în limba română păstrate în judeţul Suceava au constituit subiectul tezei noastre de doctorat sub coordonarea regretatului prof. Dan Horia Mazilu, publicată, în anul 1998 (Mitric 1998); unul din capitole este Catalogul manuscriselor în limba română păstrate în colecţii şi fonduri sucevene: 133 de manuscrise cu caractere chirilice sunt catalogate în ordine cronologică, în cadrul activităţii copiştilor şi traducătorilor identificaţi.

În perioada anilor 1992-1995, am publicat catalogul cărţii vechi româneşti din judeţul Suceava (Mitric 1992-1995). Sunt descrise 366 de titluri în 1868 de exemplare, ce s-au tipărit în aproape toate centrele tipografice cunoscute, din ţară şi din afara graniţelor ţării, între anii 1580/1581-1830, în limbile română, slavonă, greacă, latină şi germană. La sfârşit, mai sunt prezentate cărţile care au circulat la un moment dat în localităţile judeţului, dar care acum se păstrează în biblioteci din alte zone ale ţării şi cărţile a căror prezenţă în judeţ este atestată numai documentar, întregindu-se astfel tabloul existenţei acestor tipărituri, de-a lungul timpului, în teritoriul studiat.

În anul 1999, vedea lumina tiparului *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița,* alcătuit de asemenea de autoarea acestor rânduri, din păcate, după posibilităţile de atunci, în regim de curs universitar, în editura Universităţii „Ştefan cel Mare" din Suceava, în puţine exemplare, fără facsimile şi cu o difuzare mai restrânsă. Sunt descrise 50 de manuscrise, câteva inedite. Desigur, în viitor, va trebui reeditat, în condiţii grafice superioare.

În anii din urmă, un proiect finanţat de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior ne-a prilejuit o cercetare sistematică a manuscriselor româneşti din Moldova; în vol. al II-lea (Mitric 2007), sunt descrise manuscrisele mai vechi şi mai noi, scrise cu caractere chirilice şi latine, de la marii deţinători de valori bibliofile din judeţele Suceava şi Vrancea, precum şi din oraşul Cernăuţi, de la Arhivele Statului şi Biblioteca Universităţii Naţionale „Iuri Fedkovici", circa 1511 de manuscrise. La Arhivele Statului din Cernăuţi, unde se păstrează Fondul Mitropolia Bucovinei, am întâlnit inventare originale ale bibliotecilor parohiale, din anii 1785-1800, ce conţin descrierea tuturor categoriilor de obiecte existente în biserici. Pe lângă descrierea cărţilor, vaselor, veşmintelor, altor obiecte, rubricaţia mai conţine: făptura bisericii (adică: din ce este făcută, câte cruci pe turle, date despre clopotniţă, duşumele), măsura locului bisericii, preţul; în multe inventare găsim date despre starea de conservare a bunurilor. Fără îndoială, ele merită o atenţie sporită, întrucât cele mai multe din aceste bise-

[11] Ioan Iufu şi Victor Brătulescu, *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul Mănăstirii Dragomirna, 1966.* Un exemplar, în copie, cu porţiuni greu lizibile, se găseşte în biblioteca mănăstirii; sunt descrise 167 de manuscrise, ultimele două poziţii cuprind, grupate, foi răzleţe.

rici nu mai există şi numai astfel se pot reconstitui listele de bunuri ce le-au aparţinut. Dar şi inventarele mai noi sunt demne de a fi luate în consideraţie. În anul 1901, de pildă, cel mai corect şi complet inventar, redactat după norme ştiinţifice, în care se specifica inclusiv formatul cărţilor, era acela al mănăstirii Putna, realizat de ieromonahul bibliotecar Dorimedont Nichitovici. Din partea Consistoriului, ieromonahul este felicitat pentru calitatea inventarului şi, totodată, invitat „să ordineze şi biblioteca din sfânta monastire Sucevița şi cea din sfânta monastire Dragomirna". De asemenea, de o deosebită importanţă este Inventarul Muzeului Arhidiecezan al Bucovinei din Palatul Mitropolitan din Cernăuţi; în camerele I-V erau expuse 386 de cărţi vechi româneşti şi străine, manuscrise româneşti şi slavone. Trebuie să subliniem faptul că la noi nu s-au prea făcut astfel de investigaţii în arhive[12].

Aşa cum afirmam la început, în Bucovina cartea veche a fost intens cercetată, iar realizările sunt notabile. După acest moment al bilanţului, proiectele de viitor, inclusiv ale noastre, au în vedere identificarea şi cercetarea celorlalte fonduri şi colecţii de carte veche din Nordul Bucovinei. Se va continua activitatea de catalogare a principalelor fonduri şi colecţii de manuscrise slavo-române. De asemenea, se impune elaborarea unui inventar al cărţii străine vechi, în principal, a celei slavone prezentă în număr mare în zonă (imprimată în centre, precum: Zabłudów, Lvov, Kiev, Vilnius, Cernigov, Poceaev, Moscova), în special pentru conţinutul însemnărilor marginale.

Bibliografie

S. Andea, A. Andea 1996: S. Andea, A. Andea, Cartea românească veche din Transilvania în Inventare bisericeşti (Cluj-Napoca 1996).

B.R.V. I-IV: I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, Bibliografia românească veche. 1508-1830, vol. I-IV, (Bucureşti 1903-1944).

Bogdan 1978: D.P. Bogdan, Paleografia româno-slavă (Bucureşti 1978).

Brătulescu 1966: V. Brătulescu, Miniaturi şi manuscrise din Mănăstirea Putna. Mitropolia Moldovei şi Sucevei 7-8, 1966, 460-510.

Constantinescu 1986: R. Constantinescu, Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu (Bucureşti 1986).

Cotlarciuc 1911: N. Cotlarciuc, Kurze Übersicht über die rumänische Bibliologie. Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen, Heft 1, 1911, 1-4.

Dan 1905: D. Dan, Mănăstirea şi comuna Putna (Bucureşti 1905).

Dan 1911: D. Dan, Arhimandritul Vartolomei Măzereanu (Bucureşti 1911).

Dan 1912: D. Dan, Cronica Episcopiei de Rădăuţi (Viena 1912).

Dan 1923: D. Dan, Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței şi Schitului celui Mare (Bucureşti 1923).

Evangheliile 1907: Evangheliile de la Homor şi Voroneț din 1473 şi 1550. In: A.A.R., Memoriile Secţiunii istorice, Seria II, tom XXIX, 1907, 645-656.

Gheorghian 1935: C. Gheorghian, Bucovina în pictură. Epaminonda A. Bucevschi. Boabe de grâu 9, V, 1935.

Iufu 1963: I. Iufu, Despre prototipurile literaturii slavo-române din sec. al XV-lea. Mitropolia Olteniei 7-8, XV, 1963, 511-535.

Iufu 1963a: I. Iufu, Mănăstirea Moldovița – centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV-XVIII). Mitropolia Moldovei şi Sucevei 7-8, XXXIX, 1963, 428-455.

Iufu 1966: Z. Iufu, Manuscrisele slave din Biblioteca şi Muzeul Mănăstirii Dragomirna. Romanoslavica XIII, 1966, 189-202.

Kozak 1903: E.A. Kozak, Die Inschriften aus der Bukowina, vol. I (Wien 1903).

Memoriul 1881-1882: Memoriul despre Tetraevanghelul lui Ştefan cel Mare de la Humor şi Tetraevanghelul mitropolitului Grigorie de la Voroneț. In: A.A.R., seria a II-a, tom IV, 1881-1882.

Milin 1990: J. Milin, Din istoricul cercetării manuscriselor slavo-române. Romanoslavica XXVIII, Bucureşti, 1990, 181-250.

Mitric 1992-1995: O. Mitric, Cartea românească veche în judeţul Suceava (1643-1830). Catalog. Cuvânt-înainte de prof. dr. doc. I. C. Chiţimia, vol. I-IV (Suceava 1992-1995); Ed. a II-a revăzută şi adăugită (Suceava 2005).

[12] Amintim volumul semnat de Susana Andea, Avram Andea (1996); cele mai vechi inventare folosite fiind din a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Mitric 1998: O. Mitric, Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei. Prefaţă de D.H. Mazilu (Bucureşti 1998).

Mitric 2007: O. Mitric, Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog (Iaşi: Junimea 2007).

Movileştii 2006: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească „Casa noastră movilească", I (Sfânta Mănăstire Suceviţa 2006).

Popescu 1962: P. Popescu, Manuscrise slavone din mânăstirea Putna. Biserica Ortodoxă Română 1-2, 1962, 105-145; nr. 7-8, 1962, 688-711.

Popescu 1962a: P. Popescu, Manuscrise slavone din mânăstirea Putna. Biserica Ortodoxă Română 7-8, 1962, 688-711.

Popescu-Vâlcea 1972: G. Popescu-Vâlcea, Anastasie Crimca (Bucureşti 1972).

Popescu-Vâlcea 1984: G. Popescu-Vâlcea, Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea (Bucureşti 1984).

Popescu-Vâlcea 1984a: G. Popescu-Vâlcea, Un manuscris al Voievodului Ieremia Movilă (Bucureşti 1984).

Relaţii 1976: Relaţii din 1871 despre monumentele istorice din Moldova de nord. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi, XIII, 1976, 373-378.

Ştrempel 1974: G. Ştrempel, S.Fl. Marian şi vechea slovă românească. Studii şi cercetări de bibliologie XIII, 1974, 113-131.

Tafrali 1925: O. Tafrali, Le trésor byzantin et roumain du Monastère de Poutna. Text şi Atlas (Paris 1925).

Tafrali 1930: O. Tafrali, Le Monastère de Suceviţa et son trésor. In: Mélanges Charles Diehl, II. Art (Paris 1930), 207-229.

Theodorescu 1972: B. Theodorescu, Istoria bibliografiei române (Bucureşti 1972).

Turdeanu 1943: Em. Turdeanu, Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare. Cercetări literare V, Bucureşti, 1943, 99-240; reeditată în volumul: (Ed. Şt.S. Gorovei, M.M. Székely) Oameni şi cărţi de altădată, I. Note complementare, traduceri şi postfaţă de Şt.S. Gorovei (Bucureşti, 1997), 25-167.

Wickenhauser 1862: F.A. Wickenhauser, Die Urkunden des Klosters Moldowiza, Wien, 1862, p. 193-198.

Wickenhauser 1981: F.A. Wickenhauser, Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina, I Band (Czernowitz 1881).

Wickenhauser 1986: F.A. Wickenhauser, Geschichte der Klöster Woronetz und Putna, I Bändchen (Czernowitz 1886).

De l'histoire de la recherche du livre ancien dans la Bucovine historique (à 500 ans de l'imprimation du premier livre sur le territoire de la Roumanie)

Résumé

Le texte de la communication présente des moments importants de l'évolution de la recherche du livre ancien dans la Bucovine historique, région dans laquelle a existé un intérêt constant à cet égard.

Les premières informations sur la présence des manuscrits et des livres anciens dans les plus célèbres monastères appartiennent à l'éditeur de documents F. A. Wickenhauser, tout en commençant avec l'année 1862 (La majorité de ses écritures ont été rééditées sous le titre: *Molda Oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukovina,* I-II/1-2, III/1-2, IV/1-2, V/1-2, Cernăuţi, 1881-1891). Les plus récentes contributions dans la valorisation du livre ancien sont, en principal, les catalogues publiés par l'auteur de la communication ci-jointe (*Cartea românească veche în judeţul Suceava. Catalog // Le livre roumain ancien dans le département de Suceava. Catalogue,* Suceava, 2005; *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Suceviţa // Le catalogue des manuscrits slavo-roumains de la Bibliothèque du Monastère Suceviţa,* Suceava, 1999; *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog. Vol. I-II // Manuscrits roumains de la Moldavie. Catalogue,* Iaşi, 2006-2007).

Des noms y mentionnés et associés avec des contributions importantes, nous rappelons: l'évêque Melchisedec Ştefănescu, Simion Florea Marian, Dimitrie Dan, Emil Turdeanu, Paulin Popescu, Ioan Zugrav, G. Popescu-Vâlcea.

A l'avenir, nous avons l'intention de continuer l'activité de cataloguer les manuscrits slavo-roumains; la nécessité de l'existence d'un catalogue du livre slavon présent dans cette région s'impose, aussi (celui-ci imprimé à: Zabludou, Lvov, Kiev, Vilnius, Cernigov, Poceaev, Moscou), en spécial pour le contenu des notes marginales.

12.12.2008

Dr. Olimpia Mitric, Universitatea „Ştefan cel Mare" Suceava, str. Universitatii, 13, 720229 Suceava, România

DOUĂ TEZAURE MONETARE DIN SEC. AL XVI-LEA ŞI AL XVII-LEA DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroşca

În patrimoniul MNAIM se păstrează două tezaure medievale asemănătoare în ceea ce priveşte structura lor. Este vorba despre tezaurele din satele Mârzeşti şi Morozeni, ambele descoperite în anul 1962, în raionul Orhei în timpul lucrărilor agricole. Cercetarea acestor depozite monetare continuă şirul tezaurelor medievale de monedă poloneză din secolele XVI şi XVII din colecţiile muzeului, în baza cărora pot fi stabilite condiţiile de pătrundere şi circulaţie a monedei poloneze pe teritoriul Moldovei (Chiroşca 2008, 99-112).

Tezaurele menţionate conţin câte 17 monede poloneze, din metal alb, şi se încadrează în aceleaşi limite cronologice: anii 1501-1506 şi anul 1616. Monedele sunt emise în timpul domniilor lui Alexandru I (1492/1501-1506), Sigismund I cel Bătrân (1506-1548), Sigismund II August (1545/1548-1572) şi Sigismund al III-lea Vaza (1587-1632). În ceea ce priveşte nominalul, în ambele tezaure predomină jumătăţile de groşi lituanieni: 16 piese din perioada celor trei domnii consecutive şi un dreipolker din perioada lui Sigismund al III-lea pentru tezaurul din satul Mârzeşti şi 13 monede, la fel din cele trei domnii, trei poltoraci şi un triplu groş de Sigismund al III-lea pentru cel din s. Morozeni.

Ambele tezaure au fost publicate preliminar de A.A. Nudelman. Pentru depozitul din Mârzeşti fiind semnalate 18 monede, dintre care: şapte jumătăţi de groşi de Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) – 1509 (2), 1521 (5); 10 de Sigismund al II August (1545/1548-1572) – anii 1546, 1547, 1551, 1556 (2), 1559, 1561, 1667 (2); un poltorac din anul 1624 din anii de domnie ai lui Sigismund al III-lea (1587-1632) (Нудельман 1976, 117). Pentru tezaurul din Morozeni autorul menţionează 19 monede cu aceiaşi emitenţi dintre care: nouă piese din prima domnie – anii 1515 (2), 1518, 1520, 1521 (4) şi un kwartnik fără an; şapte – din cea de-a doua domnie: anii 1559, 1560, 1565, 1566 (4); trei monede din perioada celei dea treia domnii – un schilling din 1615 şi doi triplu groş din anul 1624. (Нудельман 1976, 117).

După cum se vede, din structurile pe care ni le prezintă autorul, lipsesc definitiv monedele de la Alexandru I, fapt care schimbă limitele cronologice ale tezaurelor. Astfel tezaurul din Mârzeşti se încadrează în perioada anilor 1509-1624, cel din Morozeni – în perioada anilor 1515-1624.

În urma reexaminării tezaurelor amintite, au apărut nişte inexactităţi şi la datarea monedelor.

În această ordine de idei, tezaurul din Mârzeşti se prezintă astfel: Alexandru I – două monede, care formează 11,78%; Sigismund I cel Bătrân – trei monede (17,65%) – 1509 (1), 1521 (2); Sigismund II August – 11 monede (64,71%) – anii 1546, 1547, 1551, 1552, 1556, 1559, 1560, 1561, 1562 (2), 1565; Sigismund al III-lea – o monedă din anul 1616 (5,88%). Tezaurul din Morozeni deţine patru piese (23,53%) de Alexandru I, cinci monede (29,41%) de Sigismund I cel Bătrân – anii 1514, 1515, 1520, 1521, 1528, patru monede (23,53%) de Sigismund II August – anii 1560, 1562 (2), 1565 şi patru monede (23,53%) de Sigismund al III-lea – trei poltoraci din anii 1597, 1614, 1616 şi un kreuzer din anul 1615.

În cele ce urmează, vom prezenta mai detaliat repartizarea monedelor pe emitenţi pentru ambele tezaure şi vom încerca să urmărim şi alte aspecte din cadrul acestor loturi monetare.

Astfel, monedele din anii de domnie ai lui Alexandru I din ambele tezaure sunt reprezentate de două şi respectiv patru piese pe o perioadă de cinci ani (1501-1506). Trei piese în timp de 12 ani (1509-1521) pentru Sigismund I Bătrân în cazul tezaurului din Mârzeşti şi cinci piese în 14 ani (1514-1528), pentru cel din Morozeni. Lotul de 11 piese ale lui Sigismund II August pentru tezaurul din Mârzeşti se încadrează într-o perioadă de 19 ani (1546-1565), pentru cel din Morozeni – patru monede în timp de cinci ani (1560-1565). Sigismund al III-lea este reprezentat în tezaurul din Morozeni de o singură monedă şi de patru monede, pe parcurs de 18 ani (1597-1615), în tezaurul din Mârzeşti. Deci, cel mai numeros lot din

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 79-87.

primul tezaur este cel al lui Sigismund II August, cele mai puţine piese se înregistrează pentru lotul lui Sigismund al III-lea şi Alexandru I. Pentru cel de-al doilea tezaur, piesele din perioada lui Sigismund I sunt cele mai numeroase, Alexandru I, Sigismund II August şi Sigismund al III-lea (1587-1632) deţin acelaşi număr de câte patru monede. Din cele relatate mai sus, se evidenţiază anumite perioade, când moneda se bătea mai puţin sau chiar de loc. Astfel, pentru tezaurul din Mârzeşti, în perioada 1522-1545 şi 1529-1545, pentru cel din Morozeni nu se înregistrează nici o monedă. Mai observăm şi nişte schimbări ce intervin în interpretarea legendelor. Este vorba de milesimul, ce apare pe jumătăţile de groşi după anul 1511, şi despre stilul nou, renascentist, de scriere a legendei. Toate acestea reflectă situaţia reală a sistemului monetar polonez în prima jumătate a sec. al XVI-lea.

Se cunoaşte, că jumătăţile de groşi au dominat piaţa poloneză în secolul al XV-lea şi primele decenii ale secolului al XVI-lea. Având o valoare foarte ridicată la început, aceste monede vor suferi devalorizări în repetate rânduri. În anul 1506 Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) micşorează titlul argintului aproape în jumătate. „Dacă în anul 1492, polgroşii polonezi la 1,03 g brutto aveau 0,77% AR, cei lituanieni la 1,27 g brutto – 0,95% AR. În anii 1506-1507 polgroşii polonezi pentru 1,03 g brutto aveau – 0,38% AR, cei lituanieni aveau la 1,29 g brutto – 0,48% AR. În perioada anilor 1545-1547 polgroşii lituanieni la 1,25 g brutto aveau 0,47% AR şi în anii 1558-1559 la 1,26 g brutto aveau 0,43% AR" (Murgescu 1996, 120).

Monetăria de la Vilna va bate jumătăţi de groşi până în anul 1529 şi „odată cu reluarea baterii de monedă măruntă în monetăriile din Regatul Poloniei, ea îşi va întrerupe activitatea" (Murgescu 1996, 120). Abia în anul 1545 monetăria de la Vilna va relua baterea jumătăţilor de groşi pe o perioadă de încă douăzeci de ani. Toate aceste momente, după cum am menţionat, sunt bine oglindite în structurile celor două tezaure.

Devalorizarea, în repetate rânduri, a valorii jumătăţilor de groşi atât polonezi, cât şi lituanieni, a dus în cele din urmă la o înrăutăţire a situaţiei monetare, care putea fi rezolvată doar printr-o reformă a acesteia. În acest context menţionăm câţiva paşi, pe care îi întreprinde Sigismund I cel Bătrân. El renunţă la vechile emisiuni medievale, trecând la stilul renascentist de interpretare a legendei şi introduce milesimul pe monede (Murgescu 1996, 120).

Specificul acestor tezaure constă în componenţa lor, şi anume, prezenţa în acestea a numerarului mărunt polonez, fără amestecul monedelor altor state. Pentru tezaurele medievale din perioada secolului al XVI-lea şi al XVII-lea, alături de moneda preponderentă este specifică şi prezenţa elementului „străin". Aceasta ne-o dovedesc atâtea alte tezaure din perioada menţionată, descoperite pe teritoriul Moldovei (Нудельман 1976, 94-149). Piesele din aceste două acumulări, cu excepţia pieselor lui Sigismund al III-lea Vaza, prezintă emisiuni lituaniene timpurii, dar şi mai recente, care se încadrează în perioada anilor 1501-1506 şi 1565. Tezaure de acest tip sunt specifice mai mult pentru teritoriul Ucrainei, afirmă unii specialişti, care menţionează un număr impunător de loturi monetare cu structură asemănătoare celor din satele Mârzeşti şi Morozeni, descoperite în ţara vecină (Кухар-Онишко, Травкин 1999, 174). Pentru Republica Moldova se cunosc deocamdată doar două depozite monetare de acest fel. Este vorba despre tezaurul din satul Işnovăţ (1984), care deţine 62 de monede, toate fiind jumătăţi de groşi lituanieni, încadraţi între sfârşitul secolului XV-lea şi începutul secolului XVI-lea, precum şi în anii '70 ai secolului al XVI-lea. Piesele din acest tezaur reprezintă domniile consecutive ale lui Alexandru I, Sigismund I cel Bătrân, Sigismund II August (Нудельман 1988, 147). Un tezaur asemănător a mai fost descoperit undeva în partea de nord a Moldovei (Кухар-Онишко, Травкин 1999, 170-175), componenţa căruia prezintă la fel emisiuni din cele trei domnii consecutive.

Specialiştii afirmă că emisiunile polono-lituaniene ale lui Alexandru I, Sigismund I cel Bătrân şi Sigismund II August, prezentau pe piaţa Moldovei medievale o grupă destul de impunătoare, alături de emisiunile altor state. Se pare, că ele pătrundeau în Moldova în cantităţi mari, împreună cu monedele altor state, dar ieşeau din circulaţie atât de repede, încât rămâneau depozitate fără elementele străine, afirmă aceiaşi autori (Кухар-Онишко, Травкин 1999, 174)

Componenţa tezaurelor din Mârzeşti şi Morozeni, după cum se vede, reflectă din nou cele trei dom-

nii: Alexandru I, Sigismund I cel Bătrân şi Sigismund II August. Fiind formate dintr-un număr mic de monede, ambele depozite se încadrează în spaţii cronologice de peste o sută de ani: 1501-1506 şi anii 1615 şi 1616. Majoritatea monedelor, după cum pare să fie, erau scoase din circulaţie în ţările lor de origine (cu excepţia celor din perioada lui Sigismund al III-lea), dar au continuat să mai circule o perioadă pe piaţa Moldovei, ca mai apoi să fie depozitate pentru metalul lor, cu scopul de a le utiliza fie în cadrul unor operaţii de schimb, fie a le transforma, cu timpul, în obiecte de podoabă sau de menaj (Foit 1967, 513).

Astfel, tezaurele din Mârzeşti şi Morozeni, la fel ca multe altele din perioada secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, descoperite pe teritoriul Moldovei medievale, ne confirmă încă o dată lipsa de nominal mărunt local şi predominarea monedei străine pe piaţa monetară internă a Moldovei din acea perioadă (Нудельман 1976, 36). Cea mai numeroasă în tezaurele din sec. al XVI-lea era moneda poloneză, în special jumătăţile de groş lituanieni şi mai puţin cei polonezi. Mai mult ca atât, ea va rămâne destul de influentă şi pentru perioada secolului următor (Нудельман 1976, 38).

Monedele din tezaurele prezentate se caracterizează printr-o stare de conservare satisfăcătoare, ceea ce a permis determinarea lor în mare parte. Totuşi trebuie să menţionăm că descentrarea, tocirea, perforarea, încovoierea au împiedicat citirea completă a monedelor. Pe suprafaţa unor piese din tezaur iese la suprafaţă stratul de aramă, lucru, care vorbeşte mai repede despre participarea lor sporită în circuitul monetar şi nu despre depozitarea lor. Ţinând cont de cele spuse anterior despre schimbările intervenite, în conţinutul de argint al polgroşilor, roşeaţa, despre care pomenim mai sus, poate fi argumentată.

Monedele din aceste tezaure, emise în perioada de domnie a lui Alexandru I, două pentru Mârzeşti şi patru pentru Morozeni, sunt la un grad de conservare satisfăcător, cu excepţia celei perforate. Monedele, în mare parte, diferă una de alta, ceea ce ne sugerează ideea utilizării mai multor ştanţe, fapt care confirmă emiterea masivă a polgroşilor lituanieni odată cu deschiderea de către Alexandru I a monetăriei de la Vilna în anul 1501 (Рябцевич 1977, 101).

Monedele din perioada lui Sigismund I cel Bătrân: trei pentru Mârzeşti şi cinci pentru cel de la Morozeni se caracterizează printr-o păstrare mai puţin îngrijită. În interpretarea emblemei de pe avers intervine o schimbare şi anume, acvila de această dată apare încoronată. Şi pentru acest lot monetar este caracteristică utilizarea diferitor ştanţe. Chiar dacă în perioada anilor 1507-1508 lucrările monetăriei de la Vilna vor fi oprite, Sigismund I cel Bătrân va redeschide activitatea acesteia în 1508 şi va emite intens jumătăţi de groşi până în anul 1529.

Pe monedele din acest lot, în special pe cele din 1509, 1514, 1515, 1518 se mai păstrează stilul gotic de scriere a legendei, dar pe cele cu milesimul 1520, 1521 în scrierea legendei, se trece la cel renascentist. Pe emisiunile monetare, din tezaurele menţionate, începând cu anul 1509, începe să fie indicat milesimul. Cunoaştem că Sigismund I domneşte până la 1548, dar emisiunile lui nu depăşesc anul 1521 în cazul celor două tezaure. Nimic de mirare, afirmă specialiştii, pentru că „odată cu reluarea baterii de monedă măruntă, începând cu 1529 emisiunile polgroşilor lituanieni au fost sistate până în anul 1545” (Murgescu 1996, 120).

Atât pentru un tezaur, cât şi pentru altul, cele mai bine păstrate sunt piesele emise în anii de domnie ai lui Sigismund II August. În cazul tezaurului de la Mârzeşti, acestui emitent îi aparţine cel mai numeros grup de monede. Este cunoscut faptul că în timpul domniei lui Sigismund II August, atelierele din oraşele Gdansk şi Elbing şi-au redus considerabil activitatea, monetăria de la Cracovia încetează să funcţioneze (Butnariu 1998, 163). Cea de la Vilna, însă, din anul 1545 îşi reia activitatea, şi va mai bate timp de două decenii jumătăţi de groş lituanieni. Prin aceasta s-ar putea explica prezenţa lor masivă în tezaurele medievale.

Din cele 17 piese din tezaurul de la Mârzeşti, 11 au fost emise în anii de domnie ai lui Sigismund II August (1545/1548-1572), cea mai timpurie din acest bloc datează cu anul 1546, cea mai recentă – cu anul 1565. Toate aceste 11 monede sunt executate cu ştanţe diferite. Pe două monede din aceste tezaure, ambele datând cu anul 1565, apar semnele monetarului Gabriel Tarlo, care a activat în cadrul monetăriei de la Vilna în perioada anilor 1562-1565. Este vorba de semnul, numit „topor”, ce apare pe jumătăţile de groşi ale lui Sigismund II August (1547-1572) cu lama atât în partea stângă, cât şi în partea dreaptă. În cazul monedelor

noastre, toporul este plasat cu lama în partea dreaptă (Gumowski 1960, 195).

Multiplele elemente, ce însoţesc emblema şi legenda monedelor din ambele tezaure, ne conving, după cum am menţionat, de utilizarea mai multor ştanţe, care ne confirmă emiterea cantitativă a jumătăţilor de groş lituanieni după 1511 şi 1546 (Murgescu 1996, 120). Izvoarele ne spun referitor la aceasta, că monetăria de la Vilna a emis 5 379 801 polgroşi în perioada anilor 1508-1509 şi 16 607 222 polgroşi în mediu anual în anii 1512-1514 (Murgescu 1996, 120).

Cât priveşte datele tehnice, am putea spune că pentru tezaurul din Mârzeşti, monedele bătute în anii de domnie ai lui Alexandru I au în diametru între 19 mm şi 20,3 mm, greutatea variază între 0,76 g şi 1,32 g. Pentru monedele lui Sigismund I diametrul se înscrie între 19,5 mm şi 20 mm, greutatea fiind de 0,99-1,21 g. Monedele lui Sigismund II August au în diametru 19,1-20 mm, iar în greutatea de 0,98-1,29 g.

Pentru tezaurul de la Morozeni grupul de monede bătut în anii de domnie a lui Alexandru I au în diametru între 19,5 mm şi 20 mm, greutatea – între 0,76 g şi 1,32 g. Pentru monedele lui Sigismund I diametrul oscilează între 19,5 mm şi 20 mm, greutatea – 0,99-1,21 g. Monedele lui Sigismund II August au în diametru 19,8-20 mm, iar în greutatea – 0,98-1,29 g.

Să încercăm să stabilim acum perioada de pătrundere a monedelor din tezaurele menţionate pe teritoriul Moldovei medievale.

Este cunoscut faptul că monedele lui Alexandru I nu sunt caracteristice pentru tezaurele, găsite pe teritoriul Moldovei din perioada anilor lui de domnie. Dar aceste monede le întâlnim în atâtea alte tezaure, descoperite aici şi care atestă o perioadă mai târzie perioadei lui de domnie (Нудельман 1976, 102-153). La fel şi emisiunile lui Sigismund I cel Bătrân şi Sigismund II August, se întâlnesc într-un număr impunător de tezaure din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, descoperite pe teritoriul Moldovei. După cum arată structura tezaurelor din secolul al XVI-lea, moneda lituaniană era cea mai răspândită pe piaţa interna a Moldovei în acea perioadă. Ea, circulând alături de alte emisiuni este, totuşi, moneda preponderentă în aceste tezaure, păstrându-şi puterea de circulaţie şi în secolul următor (Нудельман 1976, 152-153).

Specialiştii menţionează, că pătrunderea monedei poloneze pe teritoriul Moldovei are loc după reforma monetară a lui Ştefan Bathory, adică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Butnariu 1998, 163).

Ceea ce putem spune cu siguranţă, este faptul că în momentul pătrunderii acestor tezaure pe teritoriul Moldovei, monedele lui Alexandru I, Sigismund I cel Bătrân şi Sigismund II August, nu mai aveau putere circulatorie în ţările lor de origine. Cele ale lui Sigismund al III-lea, mai circulau în Polonia, luând în consideraţie că cele mai recente monede din tezaure datează cu anii 1615 şi 1616. Deci, perioada de pătrundere a acestor tezaure pe teritoriul Moldovei este mai apropiată perioadei de domnie a lui Sigismund al III-lea.

Ascunderea acestor tezaure o putem atribui deceniului doi al secolului al XVII-lea, perioadă de nelinişte şi tulburări interne. Expansiunea poloneză, devastatoarele incursiuni turceşti şi tătărăşti au tulburat în repetate rânduri teritoriul Moldovei. Şi lupta domnitorilor moldoveni, pentru tronul ţării, se înscrie în aceeaşi listă. În perioada anilor 1615, 1616 tronul Moldovei este preluat de tânărul Alexandru Movilă, oastea de mercenari a căruia începu să jefuiască ţara. Sultanul Ahmet I îi relata în aceea perioadă regelui Poloniei Sigismund al III-lea despre „marele jaf" şi „dezmăţul nemaiauzit" al tânărului domn. Schimbarea acestuia cu un alt domn, Radu Mihnea, a provocat o nemulţumire şi mai mare. Lupta care s-a dat între aceştia, la 23 iulie 1616, la marginea satului Dracşani a fost dezastruoasă pentru Movileşti şi devastatoare pentru localnici (Dragnev 2005, 163-164). Aceştia din urmă, fiind deseori ameninţaţi şi supuşi să înfrunte astfel de încercări, se văd a fi nevoiţi să-şi ascundă puţinul pe care îl au.

Aceste două tezaure completează sursele numismatice ce ţin de circulaţia monetară din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea de pe teritoriul Moldovei. Odată cu punerea acestor două depozite monetare în circuitul ştiinţific se vor schimba şi datele pentru fiecare emitent în parte. Astfel pentru Alexandru I numărul de monede cunoscut până acum va creşte cu şase piese, pentru Sigismund I cel Bătrân – cu opt piese, pentru Sigismund II August – cu 15 monede şi pentru Sigismund al III-lea – cu cinci piese. Publicarea acestor tezaure cu descrierea detaliată a pieselor va fi utilă pentru cercetători.

Catalogul tezaurului din Mârzeşti

POLONIA

Alexandru I Jagiello (1492/1501-1506)

Lituania (Vilna)

½ groşi

1. AR → 19 mm, 1,27 g; Gumowski 1960, 472.
Av. - Călăreţ. (ALEXANDR I) MON ◦ DLI
Rv. - Acvila. + MAGNI ◦ DV(C) ◦ LI(TVAN)IE

2. AR ← 20,3 mm, 1,19 g; Gumowski 1960, 472.
Av. - Ca mai sus. ALEXANDR I ◦ MON’ ◦
Rv. - Ca mai sus.+ MAGNI ◦ DVC’ ◦ LITVANIE **:**

Sigismund I cel Bătrân (1506-1548)

Lituania (Vilna)

½ groşi

1509

3. AR → 19,5 mm, 1,12 g; Gumowski 1960, nr. 507.
Av. - Acvila încoronată. + MONETA **:** SIGISMVND I**:** 1509
Rv. - Călăreţ mai sus. + MAGNI **:** DVCIS **:** LITVANIE **:**

1521

4. AR ↓ 20 mm, 1,19 g; Gumowski 1960, nr. 512.
Av. - Ca mai sus. + MONETA **:** SIGISMVND I **:** 1521 **:**
Rv. - Ca mai sus. + MAGNI **:** DVCIS **:** LITVANIE **:**

An neprecizat

5. AR → 20 mm, 1,05 g; cf. Gumowski 1960, nr. 512.
Av. - Ca mai sus. + MON(E)TA **:** SIGISMVND I**:**
Rv. - Ca mai sus. + MAGNI **:** DV(CI)S **:** LITVANIE **:**

Lituania (Vilna)

½ groşi

1546

6. AR ↓ 20 mm, 1,11 g; Gumowski 1960, nr. 597.
Av. - Acvila. + SIGIS ◦ AVG ◦ REX ◦ P(O) MAG ◦ DUX ◦ L
Rv. - Călăreţ. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT ♣ LITVA ♣

1547

7. AR ↙ 20 mm, 0,97 g; Gumowski 1960, nr. 598.
Av. - Ca mai sus. ♣ SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ LI
Rv. - Ca mai sus. MONETA ♣ MAGNI DVCAT ♣ LITVA

1551

8. AR ↖ 19,5 mm, 1,09 g; Gumowski 1960, nr. 598.
Av. - Ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣LI
Rv. - Ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT ♣ LITVA

1552

9. AR ↖ 19,1 mm, 1,07 g; Gumowski 1960, nr. 598.
AV: Ca mai sus. ♣ SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ LI
RV: Ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT ♣ LITVA

1556

10. AR ↖ 19,9 mm, 1,19 g; Gumowski 1960,nr. 598.
Av. - Ca mai sus. ♣ SIG(IS) ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAD ♣ DUX ♣ LI
Rv. - Ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT LITVA

1559

11. AR ↗ 20 mm, 1,11 g; Gumowski 1960, nr. 600.

Av. - ca mai sus. ♣ SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣L

Rv. - ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI♣ DVCAT ♣ LITV ♣

1560

12. AR ↗ 19,1 mm, 0,99 g; Gumowski 1960, nr. 601.
Av. - Ca mai sus. (SI)GIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DU(X LI)
Rv. - Ca mai sus. MONETA MA(G)NI DVCAT LITV

1561

13. AR ↗ 20 mm, 1,12 g; Gumowski 1960, nr. 598.
Av. - Ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ L ♣
Rv. - Ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT LITVA ♣

1562

14. AR ↘ 20 mm, 1,04 g ; Gumowski 1960, nr. 603.
Av. - Ca mai sus. ♣ SIGIS ♣ AV(G REX P)O ♣ MAG ♣ DUX ♣ LI
Rv. - Ca mai sus. ♣ MO(NETA) MAG(NI D)VCAT ♣ LITV

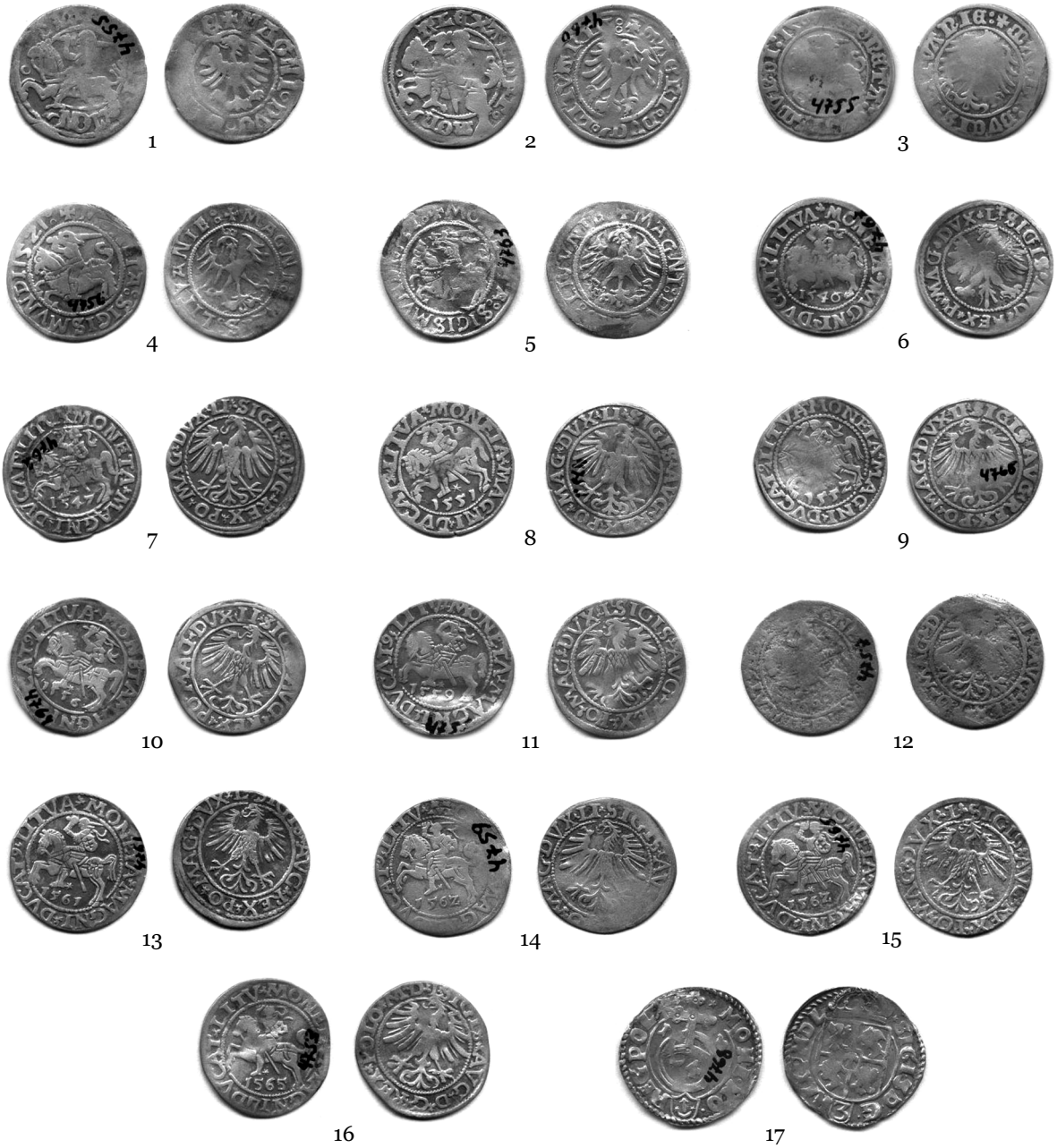

Tezaurul de la Mârzeşti.

1562

15. AR ↘ 19,9 mm, 0,99 g; Gumowski 1960, nr. 603.
Av. - Ca mai sus. ♣ SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ L ♣
Rv. - Ca mai sus. ♣ MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT⁹ LITV ♣

1565

16. AR ↗ 20 mm, 0,98 g; Gumowski 1960, nr. 606.
Av. - Ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ D ♣ G REX ♣ POLO ♣ M ♣ D ♣ L ♣
Rv. - Ca mai sus. ♣ MONETA MAGNI (topor) DVCAT ♣ LITV

Sigismund III Vaza (1587-1632)

Coroana

Dreipölker

1616

17. AR ↗ 20,05 mm, 1,68 g; pe revers semnele monetarului Iohann Danillowicz (1632-1650) Gumowski 1960, nr. 963.
Av. - Scut scartelat. SIGI 3 DG REX MDL
Rv. - Glob cruciger. MONENO • REG POL

Catalogul tezaurului din satul Morozeni

POLONIA

Alexandru I (1492/1501-1506)

Lituania (Vilna)

½ groşi

1. AR ↑ 19,5 mm, 1,14 g; Gumowski 1960, nr. 472.
Av. - Călăreţ. (ALE)XANDR I ◦ (MON)’
Rv. - Acvila. + (MAG)NI ◦ DVC’◦ LITVANIE

2. AR ↑ 20 mm, 0,95 g; Gumowski 1960, nr. 472.
Av. - Ca mai sus. ALEXANDR I ◦ MON’◦
Rv. - Ca mai sus. +MAG(N)I’ DVC’◦ LITVANIE

3. AR ← 20 mm, 1,12 g; Gumowski 1960, nr. 472.
Av. - Ca mai sus. ALEXANDR (I) MON’
Rv. - Ca mai sus. (MA)GNI ◦ DVC’ (LITV)ANIE

4. AR ↗ 20 mm, 1,10 g; Gumowski 1960, nr. 472.
Av. - Ca mai sus. ALEXANDR I MON
Rv. - Ca mai sus. MAGNI ◦ DVC’◦ LITVANIE +

Sigismund I cel Bătrân (1506-1548)

Lituania (Vilna)

½ groşi

1514

5. AR ↗ 19,5 mm, 1,04 g; Gumowski 1960, nr. 507.
Av. - Acvila încoronată. MON(ETA) **:** SIGISMV-ND I **:** 1514
Rv. - Ca mai sus. +MAGNI **:** DVCIS (L)ITVANIE **:**

1515

6. AR ↓ 20 mm, 0,99 g; Gumowski 1960, nr. 507.
Av. - Ca mai sus. + (MONE)TA **:** SIGISMVND I **:** 1515
Rv. - Ca mai sus. + MAGN(I DVC)IS **:** LITVANIE **:** ◦

1518

7. AR ↓ 19,5 mm, 1,00 g; Gumowski 1960, nr. 512.
Av. - Ca mai sus. +MONETA **:** SIGISMVND I 1518
Rv. - Ca mai sus. +MAGNI **:** DVCIS **:** (LIT)VANIE **:**

1520

8. AR ↑ 20 mm, 1,03 g; Gumowski 1960, nr. 507.
Av. - ca mai sus. +MON(ETA SIG)ISMVND I **:** 1520
Rv. - ca mai sus. +MAGNI ◦ DVCIS ◦ L(IT)VANIE ◦ **:** ◦

An neprecizat

9. AR → 20 mm, 1,02 g; cf. Gumowski 1960, nr. 512.
Av. - Ca mai sus. + MONETA **:** SIGISMVND I **:** 15? **:**
Rv. - Ca mai sus. + MA(GNI) DVCIS **:** LITVANIE **:**

Sigismund II August (1545/1548-1572)

Lituania(Vilna)

½ groşi

1560

10. AR → 20 mm, 1,01 g; Gumowski 1960, nr. 601.
Av. - Acvila. + SIGIS AVG REX PO MAG DUX L
Rv. - Călăreţ. MONETA MAGNI DVC(AT) LITVA

1562

11. AR ← 19,8 mm, 1,09 g; Gumowski 1960, nr. 602.
Av. - Ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ L ♣
Rv. - Ca mai sus. MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT ♣ LITV ♣

12. AR ↓ 20 mm, 1,13 g; Gumowski 1960, nr. 602.
Av. - ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ REX ♣ PO ♣ MAG ♣ DUX ♣ L ♣
Rv. - ca mai sus. MONETA ♣ MAGNI ♣ DVCAT ♣ LITV ♣

1565

13. AR ↑ 20 mm, 1,13 g; Gumowski 1960, nr. 603.
Av. - Ca mai sus. SIGIS ♣ AVG ♣ D ♣ G ♣ REX POLO ♣ M ♣ D ♣L
Rv. - Ca mai sus. MONETA (MAGNI) topor DVCAT ♣ LITV ♣

Sigismund III Vaza (1587-1632)

Coroana (Olkusz)

3 groşi

1597

14. AR → 20 mm, 2,19 g; Gumowski 1960, nr. 1054.
Av. - Bustul regelui. SIG 3 DG REX P MDL
Rv. – Scut încadrat de acvilă şi călăreţ. GROS • ARG TR R PO 97

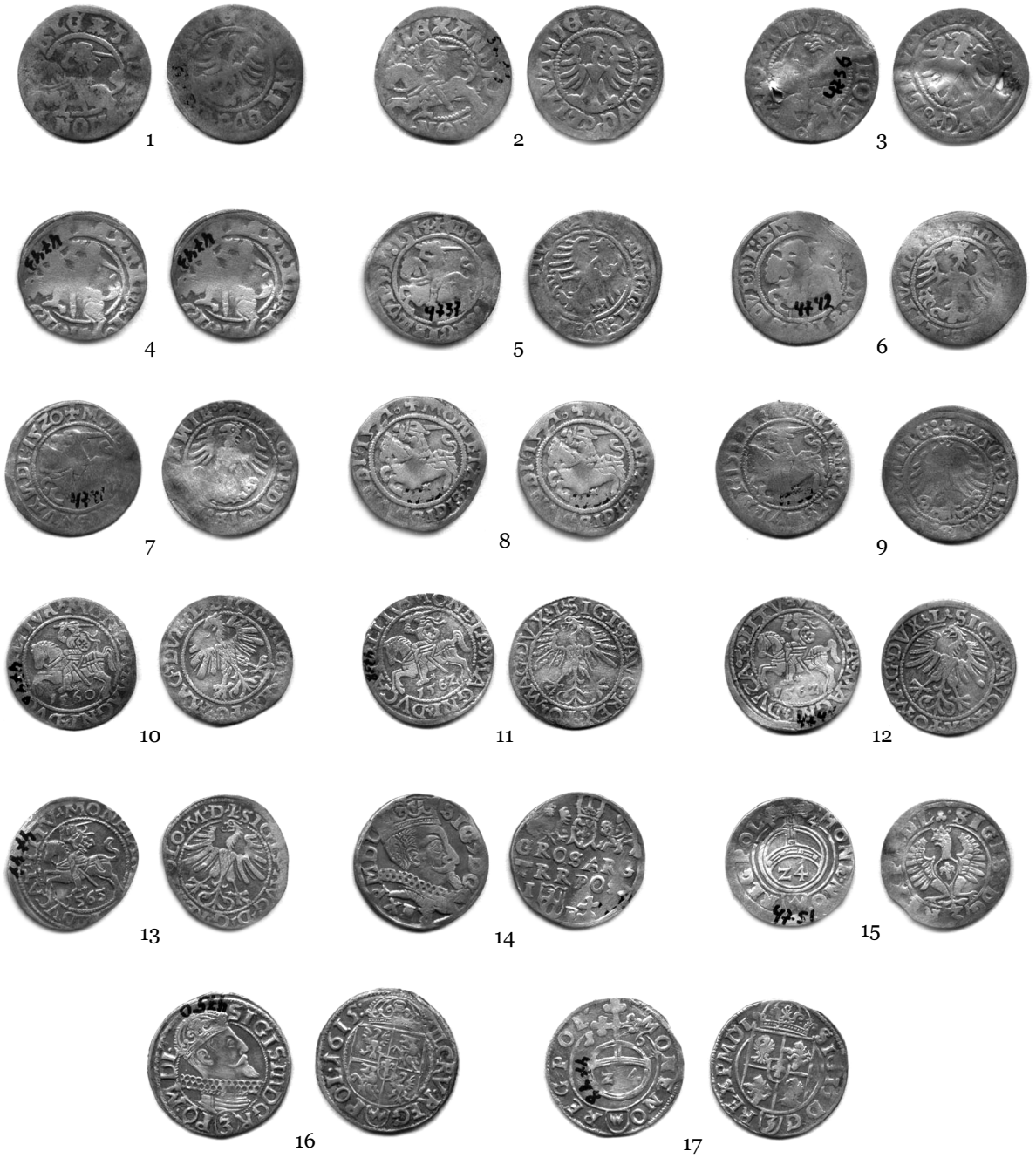

Tezaurul de la Morozeni.

Coroana

3 kreuzer

1615

15. AR ↑ 21 mm, 1,57 g; Gumowski 1960, nr. 982.
Av. - Glob cruciger. SIGIS III D G R PO **:** M D L •
Rv. - Acvilă cu coroană. III CRV • REG POL • 1615 **:**

1½ groşi

1614

16. AR → 18 mm, 1,80 g; Gumowski 1960, nr. 958.
Av. – Bustul regelui. SIGIS 3 DG REX P (M) D L **:**
Rv. – Scut încoronat. MONE • NO REG • POL

1616

17. AR → 21 mm, 1,37 g; Gumowski 1960, nr. 963.
Av. - Scut încoronat. SIGI 3 DG REX P M D L
Rv. - Glob cruciger. MONENO REG POL

Bibliografie

Butnariu 1994: V. Butnariu, Tezaurele din muzeele oraşului Chişinău din secolele XVI-XVIII (Chişinău 1994).

Butnariu 1998: V. Butnariu, Moldova între „spaţii monetare" şi „raţiuni de stat". Anii 1574-1611. SCN 12, 1988, 157-172.

Chiroşca 2008: A. Chiroşca, Un tezaur monetar din sec. al XVII-lea descoperit la Ciocâlteni, raionul Orhei. Tyragetia s.n. 2, vol. II [XVII], 2008, 99-112.

Dragnev 2005: D. Dragnev, Domnitorii Moldovei. Studii (Chişinău 2005).

Foit 1960: G. Foit, Un tezaur din secolele XV-XVII descoperit la Suceava. SCN 3, 1960, 511-517.

Foit 1967: G. Foit, Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava (Suceava 1967).

Murgescu 1996: B. Murgescu, Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea (Bucureşti 1996).

Gumowski 1960: M. Gumovski, Handbuch der Polnischen Numismatik (Graz 1960).

Кухар-Онишко, Травкин 1999: Н.А. Кухар-Онишко, С.Н. Травкин, Об одном монетном кладе с территории Молдавии. Stratum plus 6, 1999, 170-176.

Нудельман 1976: А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинёв 1976).

Нудельман 1988: А. Нудельман, Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинёв 1988).

Рябцевич 1977: В. Рябцевич, О чём рассказывают монеты (Минск 1977).

Two monetary treasures from the 16th and the 17th centuries from the collections of the NMAHM

Abstract

In the collections of the NMAHM are two medieval treasures similar as regarding their structure. These are the treasures from villages Mârzeşti and Morozeni, both discovered in the year 1962 in Orhei district during farming works.

The treasures contain each 17 polish coins made of white metal and are framed into the same chronological limits – the years 1501-1506 and the years 1615, 1616. The coins are issued during the reign of Alexandru the 1st (1492/1501-1506), Sigismund the 3rd the Old (1506-1548), Sigismund the 2nd August (1545/1548-1572) and Sigismund the 3rd Vaza (1587-1632). In both treasures predominate the Lithuanian ½ grosh: 16 ½ grosh from the period of the three consecutive reigns and a dreipolker from Sigismund the 3rd in the treasure from Mârzeşti and 13 ½ grosh from the same three reigns, 3 1 ½ grosh and a triple grosh from Sigismund the 3rd in the treasure from Morozeni.

We consider useful for researchers the introduction into the scientific circuit of the two coin deposits with the detailed description of the objects.

Два средневековых клада из коллекции НМАИМ

Резюме

В коллекции Национального Музея Археологии и Истории Молдовы хранятся два средневековых клада, найденные в 1962 году в сёлах Мырзешть и Морозень, Орхейского района.

В составе каждого из кладов входит по 17 европейских серебряных монет, которые принадлежат чеканке Великого Княжества Литовского. Все монеты выпущены правителями Польско-Литовского государства: Александром I (1492/1501-1506), Сигизмундом I Старым (1506-1548), Сигизмундом II Августом (1545/1548-1572) и Сигизмундом III (1587-1632). Почти все монеты являются полугрошами, кроме тех которые были выпущены в период правления Сигизмунда III (1587-1632).

Эти клады ещё раз подтверждают экономическую и политическую экспансию Литовско-Польского княжества в Восточной Европе XVI в.

04.03.2009

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

REGENȚĂ, PUTERE ŞI DOMNIE LA FEMININ (SEC. XIV-XVII)

Lilia Zabolotnaia

Nu este o noutate afirmaţia că istoria tradiţională este una creată şi scrisă de bărbaţi. Izvoarele narative şi documentare, precum şi contextul evoluţiei societăţii au favorizat această perspectivă (Iftimi 1999-2002, 37). Femeile au fost reduse la un statut inferior celui al unei fiinţe complete, definite sistematic ca fiind ele însele inferioare, condamnate la nesfârşite comparaţii nefavorabile cu normele masculine, cu imaginea perfectă, ideală şi incomparabilă, a celui mai desăvârşit bărbat, Dumnezeul lor (Miles 2008, 135).

Viaţa femeii din societatea medievală avea trei dimensiuni principale: familia, căsătoria şi religia. Pe parcursul Evului Mediu, femeia şi-a îndeplinit cu prisosinţă rolul de procreare. Femeile erau văzute ca fiind inferioare bărbaţilor, şi nu se bucurau întotdeauna de afecţiunea lor. Biserica le învăţa că trebuie să fie ascultătoare şi supuse bărbatului.

Suntem de acord cu afirmaţiile istoricilor, care se referă la statutul social şi juridic al femeilor în general. Observăm, însă, că situaţia femeilor din Moldova medievală se deosebea puţin de cea a femeilor din Europa. Fără îndoială, partea feminină era retrasă în spaţiul privat şi reprezenta latura conservatoare a societăţii (Iftimi 1999-2002, 37). Dar cercetările efectuate în ultimii ani aduc unele precizări în această problemă multilaterală. Ţinem să remarcăm, că relatările istorice arată evident că femeile din Moldova, mai ales cele din societatea înaltă, au avut şanse mult mai mari decât femeile din alte ţări europene.

Femeile din Moldova medievală au avut o situaţie privilegiată şi independentă în societate şi familie. La fel era şi poziţia lor juridică. Despre acest fapt ne vorbesc documentele normative, călătorii străini şi alte izvoare ale epocii. O confirmare a acestui fapt sunt actele juridice, ce certifică faptul că femeile din Moldova, spre deosebire de cele din Europa de Est şi de Vest, dispuneau de dreptul de a deţine averi mobile şi imobile, aveau dreptul la divorţ, administrau propria zestre, banii etc.

Surprinzător este că femeile din Moldova medievală aveau o anumită influenţă şi asupra puterii. Despre acesta ne vorbesc următoarele fapte:

- două dinastii domnitoare, a „Bogdăneştilor-Muşatinilor" şi a „Movileştilor", au fost determinate pe linie feminină;
- doamnele puteau lua parte la regenţă în timpul minoratului fiilor aleşi domni;
- doamnele aveau capacităţi de oameni politici în perioada de luptă pentru putere (a soţilor sau fiilor);
- la încheierea alianţelor dinastice (interne sau externe) fiicele domnilor deveneau arma rezolvării problemelor de ordin politic (interstatal, interteritorial etc.);
- numai în Ţara Moldovei la putere erau admişi copiii legitimi şi naturali. În aceste cazuri femeile obţineau un statut aparte şi erau cele care îşi protejau copiii la domnie.

Succesiunea domnilor la tron în Moldova medievală era specifică. Chiar de la începutul constituirii statului s-a impus principiul ereditar-electiv al succesiunii la tron. Cel numit domn trebuia să fie bărbat, „os de domn", adică fiu de domn. **Femeile nu aveau dreptul de succesiune la tron.** După cum afirmă Ştefan S. Gorovei, „drepturile la domnie nu s-au transmis niciodată prin femei" (Gorovei 1991, 25). Dar anume în Moldova două dinastii domnitoare, a „Bogdăneştilor-Muşatinilor" şi a „Movileştilor", s-au determinat pe linia feminină sau prin „sânge domnesc".

Dinastia Bogdăneştilor-Muşatinilor

Discuţiile pe marginea acestei probleme durează de mai mult timp şi nu s-au încheiat în prezent. Este una dintre cele mai controversate probleme ale istoriografiei româneşti. Unii cercetători susţin opinia stabilită în literatura istorică că prima dinastie domnitoare este a „Muşatinilor" (Gorovei 1991, 7-18; Iorga 1992, 43-45; Xenopol 1986, 32-40), alţii consideră că este corectă denumirea – dinastia „Bogdăneştilor-Muşatinilor" (Rezachevici 1980; Rezachevici 1995, 11-19; Rezachevici 2001, 432-442).

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 67-78.

Prima opinie este susţinută de către N. Iorga (Iorga 1992, 43-45), Petre P. Panaitescu (Panaitescu 1990, 85-86), A. Xenopol (Xenopol 1986, 32-40), Constantin Gane (Gane 1991, 21-24), Vlad Georgescu (Georgescu 1992, 37, 45, 71), Ştefan S. Gorovei (Gorovei 1991, 7-18) ş.a. N. Iorga afirma la acest capitol: „*Petru al Muşatei,* soţia lui Ştefan*... era domn legiuit, ca unul ce se trăgea prin mamă-sa din sângele întemeietorului,* din neamul lui Bogdan" (Iorga 1992, 44).

Petre P. Panaitescu aduce mai multe argumente şi considera „că cu moartea lui Laţcu încetează domnia familiei lui Bogdan întemeietorul. Laţcu avea o soră, Margareta, catolică şi ea, numită Muşata. Ea era căsătorită cu un boier Costea, şi fiul lor Petre luă domnia după Laţcu. *Petre Muşatin, adică fiul Muşatei, deoarece dreptul la domnie îl avea de la mama lui. Cu Petre Muşatin începe în Moldova o dinastie care durează până la sfârşitul veacului XVI* şi din care au făcut parte Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Petru Rareş" (Panaitescu 1990, 85).

C. Gane propune o altă explicaţie a originii dinastiei: „...vestita Muşata, a fost moldoveancă... fata lui Bogdan descălecătorul, sora lui Laţco... După moartea lui Bogdan şi a fiului său Laţco, *domnia, pentru a nu încăpea pe mâini străine, a fost dată lui Petru, fiul Muşatei.*

Petru era şi el fiu de domn. Îl putem privi ca adevăratul întemeietor al Moldovei. Căci tatăl său, Ştefan, bărbatul Muşatei, era voievodul Şepeniţei... *La moartea lui Ştefan i-a urmat în scaun fiul său, Petru, iar la stingerea dinastiei Bogdăneştilor, moldovenii l-au rugat să le fie şi lor domn, ca fiind nepot de fată al lui Bogdan... Astfel dinastia Bogdăneştilor va putea continua prin femei, astfel s-a înfiinţat domnia Muşatinilor în Moldova, astfel, prin această alegere... s-a creat adevărată Moldova.*

Muşata, fata de domn..., era mamă a trei domni – Petru, Roman şi Ştefan, bunica lui Alexandru cel Bun, răzbunica lui Ştefan cel Mare şi strămoaşa tuturor celorlalţi domni –Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, etc. Iată pentru ce numele ei de botez a rămas în istoria noastră un nume patrimonial, cunoscut de toată românimea timp de aproape 600 de ani" (Gane 1991, 21-22).

Un interes deosebit prezintă studiul monografic al lui Ştefan S. Gorovei „Muşatinii", în care autorul menţionează: „Împrejurările interne în care domnia Moldovei a fost preluată de Petru I, în 1375, ne sunt necunoscute. Putem doar bănui că tânărul prinţ – născut pe la 1350, cum rezultă din simple calcule genealogice şi cronologice – a trăit la curte, deprinzând, în cei opt ani ai domniei unchiului său Laţcu, câte ceva din secretele guvernării. Cum Laţcu nu avea decât un singur copil – şi acela era o fată, Anastasia, care nu putea moşteni tronul, e firesc... Petru era privit ca moştenitorul indiscutabil al lui Laţcu, că a fost educat în această perspectivă şi că trecerea cârmei de la unul la celălalt s-a făcut fără zguduiri şi fără lupte... În letopiseţul anonim al Moldovei, Petru I e arătat ca fiu al Muşatei. S-a crezut, o vreme, că această formulă ar putea indica originea drepturilor domneşti ale lui Petru I; în acest caz, Muşata ar fi trebuit să fie fiica lui Bogdan I. Ori, întreaga noastră istorie dovedeşte că în veacurile XIV-XVI drepturile la domnie nu s-au transmis niciodată prin femei. Apoi, printr-o înţelegere greşită a textelor, s-a socotit că indicaţia cronicii trebuie tradusă „fiu al lui Muşat", acceptat ca patronim! Pentru a restabili lucrurile, trebuie spus că, în realitate, termenul Muşatin – în contextul amintit al letopiseţului anonim – nu însemnă altceva decât a Muşatei" (Gorovei 1991, 25).

În altă lucrare a sa, Ştefan S. Gorovei subliniază: „*Cât despre discontinuitatea dinastiei Bogdăneştilor, nici nu se pune problema. Laţcu neavând urmaşi de sex masculin (căci la români succesiunea nu se transmitea prin femei), în scaunul domnesc a urmat, fireşte, un nepot al său de frate, nepot de fiu al lui Bogdan I, asigurând continuitatea firească a dinastiei*" (Gorovei 1997, 305-307).

Un aport esenţial la explicaţia acestei probleme discutabile în literatura istorică îl are şi Constantin Rezachevici: „Laţcu a fost urmat în scaun de un nepot de frate, *Petru,* pe care cronicile interne din secolele XV-XVI îl numesc *„fiul Muşatei*" (Rezachevici 2001, 432), aceasta deoarece *tatăl său murise*, desigur, mai demult, *fără a domni, iar mama sa a fost o figură cunoscută, foarte probabil implicată în viaţa politică a Moldovei în vremea ambilor fii ai săi care s-au succedat pe tron: Petru şi Roman,* aşadar, în ultimul sfert al veacului XIV.

În prima jumătate a secolului XVII Grigore Ureche a tradus greşit din slavă *„fiul Muşatei" prin „feciorul Muşatei"*. În a doua jumătate a aceluiaşi secol mitropolitul Dosoftei vorbeşte de „Pătruvodă pre urmă-i purceasă pre viţă, carele-i zic Muşatin în bună priinţă", formă care apare pe la 1770 şi în traducerea letopiseţului de la Putna da-

torată arhimandritului Vartolomei Măzăreanu de la mănăstirea Solca. Se ştie cum acest onomastic a devenit treptat nume de familie, a *Muşatinilor,* care s-a impus, în bună parte şi pe cale literară, în *dauna formei corecte: familia sau dinastia Bogdăneştilor, pe care o prefer, am folosit-o şi o folosesc ...în pofida unei tradiţii eronate!"* (Cronicile 1959, 6, 14, 44, 48, 55, 61, 168, 177; Rezachevici 2001, 446-447).

Considerăm, că este cazul să aducem argumente şi din documentele epocii.

Drept exemplu servesc: *„Letopiseţul anonim al Moldovei",* în limba slavă, cuprinzând istoria acestui principat între anii 1359-1507: „... şi **a domnit fiul Muşatei, Petru voievod, 12 ani**. Şi după el a domnit fratele lui, Roman voievod, 3 ani" (Cronicile 1959, 6, 14).

„Letopiseţul de Putna nr. 1" sau *„Povestire pe scurt despre domnii Moldovei"* cuprinde istoria acestei ţări, de la întemeiere, 1359, până la anul 1526: „**Petru voievod, fiul Muşatei a domnit 16 ani** şi a murit. Fratele lui, Roman voievod, a domnit 3 ani" (Cronicile 1959, 48)[1].

„Letopiseţul de la Putna nr. 2" sau *„Povestire pe scurt despre domnii Moldovei"* cuprinde perioada de la 1359 până la 1518. „...a **domnit fiul Muşatei ???, Petru, 16 ani**. Şi apoi a domnit fratele lui, Roman, 3 ani" (Cronicile 1959, 61)[2].

„Cronica moldo-rusă" – „... **a domnit Petru voievod, fiul Muşatei 16 ani**" (Cronicile 1959, 157)[3].

„Cronica moldo-polonă", „... Potim **sin Mussaczinow, Petr, bil hospodarem 8 lat**. Potim sin Petrow, Roman bil hospodarem osm lat. Potim Romanow brat, Stephan, bil hospodarem 7 lat" (Cronicile 1959, 168-169)[4].

După cum se vede din documentele citate mai sus, este incontestabil faptul că Petru Muşatin este numit ca fiul doamnei, Muşatei, şi nu după tatăl. O singură necoincidenţă în aceste izvoare este perioada domniei lui Petru Muşat, dar această problemă este cazul unei cercetări aparte.

În aceeaşi ordine de argumente aducem documentul din 1384, 1 mai, emis în oraşul Hârlău, în care Petru Muşat voievod dăruieşte bisericii Ioan Botezătorul, zidită de mama sa, Margareta, veniturile cântarului din cetatea Siretului: „Noi Petru voievodul, din mila lui Dumnezeu, *duce al Ţării Moldovei* luând aminte şi ţinând seama că *strălucita şi preamărită doamnă Margarita, mama noastră iubită şi vrednică de cinste*, a pus-din evlavie pentru Dumnezeu şi fericita Maria maica sa, ...să înalţe şi să se zidească în cetatea Siretului o biserică şi lăcaş al fraţilor călugări predicatori... Dat în a patra duminică în care se cântă Iubilate... în oraşul Hârlău la curte mamei noastre prea iubite" (Documente 1954, 1-2, doc. 1).

Adiţionând opiniile, constatăm definitiv, toţi cercetătorii susţin ideea că Muşata a jucat în rol aparte în denumirea dinastiei domnitoare, care a intrat în istorie ca dinastia Bogdăneştilor-Muşatinilor.

Alexandru Lăpuşneanu – primul domn „basarabean" sau continuatorul dinastiei Bogdăneştilor-Muşatinilor

Considerăm necesar să aducem un argument în favoarea doamnelor în istoria venirii la putere a lui Alexandru Lăpuşneanu. Se ştie că „Petrea stolnicul... poreclit Alexandru Lăpuşneanu" (Ureche 1990, 86), „un fiu din flori al lui Bogdan-vodă" (Iorga 1992, 102), după ce a obţinut puterea, a luat de soţie pe fiica lui Petru Rareş, Ruxanda. Despre acest eveniment scrie Grigore Ureche: „Deacă veni Alixandru-vodă Lăpuşneanu în ţară şi înseamnă pre Joldea la nas şi dede la călugărie, decii luo pre Roxanda, fata lui Pătru-vodă, *să-i fie doamnă lui,* care era mai nainte să o ia Jolde... Decii s-au cununat cu Roxanda şi au făcut nuntă" (Ureche 1990, 87).

La acest capitol apar mai multe întrebări. În primul rând, cum afirmă C. Rezachevici, „ce o îndemna pe ambiţioasa văduvă (Elena Ecaterina - n.n. *L.Z.*) să-l susţină pe Joldea, care *nu era os domnesc* şi nici măcar nu era socotit de neam ales?" (Rezachevici 2001, 613). A doua întrebare, de ce Elena Ecaterina nu a propus la domnie

[1] A fost descoperită de Ion Bogdan la Kiev şi publicată în volumul *Vechile cronici moldoveneşti până la Urechia* (Bucureşti 1891).

[2] A fost descoperită de Ion Bogdan în Biblioteca Publică din St. Petersburg.

[3] Este Cronica Moldovei care formează o anexă la letopiseţul rusesc *Воскресенская летопись*, formând capitolul al 13-lea al acestui letopiseţ. *Воскресенская летопись* este o compilaţie de cronici ruseşti, adunate în secolul al XVII-lea. Cronica Moldovei are un titlu separat: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început ţara Moldovei*. Cronica a fost alcătuită în cursul secolului al XVI-lea (Cronicile 1959, 157).

[4] *Cronica moldo-polonă,* numită astfel pentru că este o cronică a Moldovei scrisă în limba polonă, cuprinde istoria Moldovei între anul 1352, dată pe care cronicarul o atribuie descălicării lui Dragoş din Maramureş, şi anul 1564. Cu mare probabilitate cronica era scrisă în Moldova, în baza unui manuscris slav al vechilor anale. Autorul anonim, posibil, a fost un polon care a trăit ceva vreme în Moldova.

pe fiul ei cel mic, Constantin, care avea pe atunci cam 12 ani? Şi ultimă întrebare, de ce Alexandru Lăpuşneanu a insistat să se căsătorească cu Roxanda, care îi era verişoară?

În opinia noastră, explicaţia trebuie căutată în ambiţiile politice ale ambelor părţi. Elena Ecaterina era disperată după domniile fiilor ei Ilie şi Ştefan. „Cel dintâi s-a lepădat de credinţă şi a trecut la mahomedanism, renegare care a fost socotită ca o ruşine pentru ţară şi numele lui fu şters din pomelnice şi de pe pisaniile bisericilor. Ştefan Rareş era un om cu mintea tulburată şi boierii îl omorâră" (Panaitescu 1990, 155). Cu mare probabilitate, în această perioadă, Elena Ecaterina nu îndrăzni să propună să domnească fiul cel mic şi ea să fie regentă. Ea vroia să ridice la domnie o persoană pe care ar putea-o manipula şi dirija şi apoi, după ce Constantin va atinge vârsta majoratului, ca să-l poată scoate mai uşor din domnie. Roxanda era unica ei posibilitate să menţină domnia în mâinile sale.

În ceea ce priveşte scopul lui Alexandru Lăpuşneanu, considerăm că dânsul, la fel, căuta prin intermediul căsătoriei să-şi afirme dreptul la domnie. Este foarte surprinzător faptul că, obţinând puterea prin susţinerea politico-militară din parte polonezilor, mai avea nevoie şi de garanţii adăugătoare care puteau să-i ofere o apartenenţă la „os domnesc".

Meditând asupra acestei probleme, este cazul să ne oprim mai detaliat şi la unele episoade din viaţa domnitorului. Dacă el era fiul nelegitim al lui Bogdan III, atunci el era mai mic decât Ştefăniţă (1517-1527), *„întâiul născut al lui Bogdan III, dintr-o legătură nelegitimă cu o oarecare Stana"* (Rezachevici 2001, 553)[5], şi atunci, reiese că Alexandru Lăpuşneanu s-a născut aproximativ între anii 1509-1517. La începutul anilor '50 ai secolului al XVI-lea avea sub sau peste 40 de ani. Era o vârsta apreciabilă, destul de înaintată pentru acele vremuri şi este straniu că nu se pomeneşte, nici într-un document de epocă, despre viaţă lui până la domnie, în afară de menţiunile despre mama lui. Oare nu avea familie, copii, mai ales că până la domnie deţinea o dregătorie, funcţie de stolnic şi anume la această vârstă decide să lupte pentru puterea. Aceste fapte ne determină să credem că el ducea o viaţă politică destul de activă.

Despre nunta cu Ruxanda informaţiile la fel sunt foarte controversate. Dacă Grigorie Ureche scrie că nunta a fost chiar la începutul domniei, *Cronica lui Azarie* vorbeşte că evenimentul a avut loc numai peste doi ani: „După trecerea celui de al doilea an al domniei lui şi-a luat în căsătorie pe doamna *(Ţariţa!) binecinstitoare, Roxanda*, care era fiica lui Petru voievod cel Bătrân" (Cronicile 1959, 126, 130)[6].

Considerăm, că nunta posibil se reţinuse din cauza refuzului doamnei Elena Ecaterina, care era împotriva căsătoriei între veri.

Mai detaliat despre nuntă scrie *Cronica lui Eftimie* (Cronicile 1959)[7], din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu: „... marele domn Alexandru voivod, dacă a întocmit toată cârmuirea Moldovei sub dânsul... şi voievodul făcea strălucită sărbătoare şi veselea din suflet... *împreună cu preiubită mamă Anastasia doamna benecinstitoare* şi cu toţi boierii săi şi cu toţi oamenii lui care se aflau în palat" (Cronicile 1959, 124).

După cum arată izvorul, la ceremonialul de înscăunare a lui Alexandru Lăpuşneanu, despre mama lui Anastasia se scrie cu cele mai alese cuvinte de dragoste şi ea este numită *gospodja (!)* (Cronicile 1959, 124). Dar nimic nu se vorbeşte despre Ruxanda şi despre mama ei Elena Ecaterina.

Un interes deosebit în elucidarea evenimentelor prezintă şi alt document al epocii, *Cronica moldo-polonă* (Cronicile 1959, 164-167), în care se scria: „În anul 1552, Sigismund August regele Poloniei a aşezat ca voievod al Moldovei pe Alexandru, *tot neam moldovean*. Iar pe Joldea, prinzându-l moldovenii, i-au tăiat nasul şi l-au trimis la mănăstire. Acest Alexandru, când a ajuns domn a pus de au sugrumat pe bătrână soţie a lui Petru voievod, iar pe fiica ei, aceea care fusese după Joldea, şi-a luat-o de soţie" (Cronicile 1959, 185).

Atrage atenţie faptul că autorul îl numeşte pe Alexandru Lăpuşneanu „Tesz narodu voloskiego!" (*tot neam moldovean)* (Cronicile 1959, 185), dar nu scrie că este de neam domnesc.

[5] „...data naşterii nu i-a fost consemnată în cronici, părerile contemporanilor despre vârsta sa fiind aproximative... 1503, 1506, 1508, 1509".

[6] Cronica lui Azarie, scrisă în limba mediobulgară, cuprinde istoria Moldovei între anii 1551 şi 1574, urcarea în scaun a lui Petru Şchiopul. Estre o continuare a cronicii lui Macarie în forma completă, care ajunge până la 1551. Despre autorul cronicii nu ştim nimic altceva decât ceea ce spune el însuşi în cronică: „a fost cela mai mic ucenic" al lui Macarie, episcop de la Roman. Azarie, după cum arată numele său monahal, era călugăr.

[7] Eftimie a fost istoriograf oficial al domnului Alexandru Lăpuşneanu. Cronica a fost scrisă în limba slavonă şi cuprinde evenimentele din istoria Moldovei desfăşurate între anii 1541 şi 1554.

Posibil acest document l-a inspirat pe Nicolae Iorga să-l numească pe Alexandru Lăpuşneanu *„primul domn basarabean (după mama)"* (Iorga 1982, 611).

În afară de această opinie în istoriografie există viziunea că odată cu moartea lui Ştefan Rareş s-a stins dinastia Muşatinilor şi Alexandru Lăpuşneanu *„începu o domnie moldovenească nouă"* (Iorga 1918, 3; Iorga 1992, 102).

Considerăm că aceste viziuni sunt eronate, deoarece Alexandru Lăpuşneanu se trăgea din două ramuri domneşti: a Bogdăneştilor-Muşatinilor prin tatăl său (era nepotul lui Ştefan cel Mare) şi cea a Drăculeştilor din partea bunicii paterne Maria Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos (Pungă 1994, 37-39).

Posibil, că mama lui a fost din neam boieresc, odată ce el era recunoscut şi susţinut de un anumit grup de boieri din Moldova şi Polonia.

Alexandru Lapuşneanu, în *Cuvântul pentru zidirea mănăstirii Pângăraţi* se arată ca acesta a fost ales să fie domn „din pântecele maicii sale, ca sa fie stăpânitor în pământul Moldovei" (Pungă 1994, 198-199, 306; Năsturel 1983, 392-399).

Alexandru Vodă (anterior Petre stolnicul) era fiul natural al lui Bogdan al III-lea cu Anastasia de la Lăpuşna (Gorovei 1991, 98; Iftimi 2006a, 324-325). Deci, era „os domnesc", şi nu era necesar să invoce originea sa maternă în legătură cu ascensiunea la tron (Gorovei 1991, 98-106).

O confirmare a acestui fapt a fost relevată de Constantin Rezachevici. Încă înainte de a sosi în Moldova, Alexandru Lăpuşneanu i-a depus regelui polonez jurământ de credinţă. În textul omagiului şi al jurământului de credinţă, redactat la Bakota, la 5 septembrie 1552, Alexandru se intitula: *„Noi Petru Alexandru, domn al ţărilor Moldovei şi Valahiei"* (Rezachevici 2001, 617-619). La depunerea omagiului au asistat peste 60 de boieri moldoveni şi 23 nobili poloni şi comandanţi de frunte. Printre aceşti nobili era Stanisław Zamoyski, vânător de Helm (tatăl vestitului Jan Zamoyski) (Rezachevici 2001, 620; Pungă 1994, 197-199)[8].

[8] La depunerea jurământului din partea nobililor polonezi au asistat – Matias Włodek, căpitanul Caminiţei, Bernard Prethfici, staroste de Trębowla, Ioan Kamieniecki, voievodul Podoliei, N. Sieniawski, voievodul de Bełz, Stanisław Tarło, Cristofor Widoglowski, comandantul oastei de pedestraşi şi alţii. Dintre boierii moldoveni erau „...Negrilă «mare hatman», Dan vistierul, Mogâldea logofătul, Ion Moţoc, comisul, Neagu, staroste de Soroca, Toader, staroste de Hotin, Spancioc, vătaful ţinutului Iaşi etc.". Vezi Rezachevici 2001, 620.

Din partea boierilor moldoveni a fost prezent Ion Movilă, clucer de Suceava, căsătorit cu Maria, fiica lui Petru Rareş şi soră Ruxandei (după tată), soţia lui Alexandru Lăpuşneanu. Nou-numitul domn al Ţării Moldovei Alexandru Lăpuşneanu era cumnat cu Ion Movilă (tatăl lui Ieremia Movilă) (Hurmuzaki 1897, 185-186).

Erasm Otwinowski, care a trecut cu solie prin Moldova în „Relaţia călătoriei prin Moldova şi Dobrodgea" (1557) scria despre fratele lui Alexandru Lăpuşneanu: „Am petrecut noaptea pe dealuri în faţa oraşului Lăpuşnei, orăşel al fratelui domnului, care era vameş" (Călători 1970, 120).

După cum arată materialul documentar de epocă, Alexandru Lăpuşneanu, cu mare probabilitate provenea dintr-o familie boierească şi avea rude apropiate, mamă şi frate. Nimic nu se ştie despre viaţa lui personală până la căsătoria cu Ruxanda, fiica lui Petru Rareş. Dar cu toată certitudinea, putem afirma, că anume acest mariaj s-a încheiat din interes politic.

După cum afirmă Sorin Iftimi „Ruxanda, doamna lui Alexandru Lăpuşneanu *era doamnă prin naştere, nu doar prin căsătorie"* (Iftimi 2006a, 324-325; Iftimi 2006b, 298), edificând piatra de mormânt a fratelui său Ştefan voievod de la mănăstirea Probota (1552), precizează în inscripţie că este *„fiica* lui Io Petru Rareş voievod, iar *doamna* lui Alexandru voievod" (Iftimi 2006b, 303; Iorga 1903, 652, nota 4).

Căsătoria cu fiica domnului dubla şansele la domnie atât lui Alexandru Lăpuşneanu, cât şi urmaşilor lor. Posibil că nunta nu a avut loc iniţial din cauza Elenei Ecaterina, care spera că va domni fiul ei cel mic, Constantin, în primul rând, şi, în al doilea rând se împotrivea căsătoriei între rudele apropiate. Este curios că despre acest fapt nu se menţionează nici într-un document de epocă, cu toate că în Moldova medievală căsătoriile dintre veri erau interzise de biserică şi, în afară de acest caz, nu cunoaştem altul asemănător.

Constantin Gane scria despre această căsătorie: „mai cu voie, mai cu silă, ea să-i fie nevastă, deşi erau veri primari. Însă mitropolitul găsi cu cale să afirme că, după canoane, ei nu se înrudeau, întrucât Rareş şi Lăpuşneanu erau numai copii naturali" (Gane 1991, 63).

Nu suntem de acord cu aceste afirmaţii neajustate, care nu par să fie destul de convingătoare. Moldova era singura ţară din Europa unde copiii

naturali aveau aceleaşi drepturi la domnie ca şi copiii legitimi. Drept confirmare este cazul lui Petru Rareş şi cel al lui Alexandru Lăpuşneanu, copiii născuţi de la domn şi mamele lor fiind căsătorite şi nu ţiitoare. Ambii au obţinut domnia la o vârstă înaintată, apţi de a lupta pentru putere graţie originii lor, care putea fi confirmată în exlusivitate de mamă şi apoi recunoscută de societate.

În concluzie, presupunem că, în cariera politică a lui Alexandru Lăpuşneanu, doamnele (mama şi soţia) au jucat un rol decisiv. Mama lui era doamnă, care a născut „fiu de domn" şi acest statut i-a permis lui Petru Stolnicul să pretindă la domnie şi să devină domn „Alexandru-vodă, poreclit Lăpuşneanu" (Ureche 1990, 86). Căsătoria cu Ruxanda, la fel, a fost un instrument politic de confirmare de domn „prin sânge domnesc". Fiind născut „din os domnesc" şi înrudit cu doamnă „de sânge domnesc", Alexandru Lăpuşneanu, cu toată certitudinea, era continuatorul dinastiei Bogdăneştilor-Muşatinilor.

Dinastia „Movileştilor"

Una dintre cele mai acute şi discutabile probleme în literatura istorică este originea lui Ieremia Movilă şi a dreptului lui la domnie.

Acestei probleme istoricii i-au consacrat o serie de articole ştiinţifice, dar, cu regret, până în prezent lipseşte o lucrare de sinteză. În istoriografie există diferite opinii, una dintre care se bazează pe afirmaţia lui Ion Neculce că Movileştii provin de la aprodul Purice, salvator al lui Ştefan cel Mare în lupta de la Şcheia (1486) (Cazacu 1984, 193-195; Cazacu 1999, 69; Ciubotaru 1994, 143-149).

Şt.S. Gorovei, într-un studiu special „Din Purice-Movilă" şi „Barnovschi-Moghilă". Două explicaţii (nu numai) genealogice", prezintă dovezi convingătoare că Movileştii n-au avut legătură cu familia Purice şi că „...în «cuvânt» al lui Neculce se oglindeşte nu o tradiţie a familiei Movilă, ci una a familiei Purice" (Gorovei 1996, 329).

După părerea lui Şt. Gorovei, originea familiei Movilă „din sângele vechilor voievozi", trebuie căutată în ascendenţa pe linia feminină a movileştilor (Gorovei 1980, 325-330; Iorga 1910a, 2).

Într-un studiu special Şt.S. Gorovei analizează genealogia mamei lui Ieremia Movilă şi confirmă că Maria, soţia marelui logofăt Ion Movilă şi mama celor trei fii: Ieremia – domnul Moldovei, Simion – trecător în scaunul ambelor ţări şi Gheorghe, mitropolitul Moldovei, „a fost fiica lui Petru Rareş, probabil cea mai mare, născută dintr-o căsătorie anterioară cu Maria (+1529)" (Gorovei 1980, 326). De aceeaşi părere este şi Dumitru Nastase, care într-un articol confirmă: „... concluzia definitivă este că tatăl Mariei Movilă este «despotul» (după Ştefan Bogdan) Petru Rareş" (Nastase 1996, 303-306).

Pe marginea originii Mariei există mai multe ipoteze (Gane 1991, 124; Dworzaczek 1959, 89; Spieralski 1964, 116-117)[9], dar din toate dezbaterile ştiinţifice reiese singura şi indiscutabila concluzie că, în alegerea dinastiei Movileştilor la domnie, rolul determinant l-a jucat linia maternă, deoarece Maria a avut legătură de „sânge din sânge" de viţă domnească (Gorovei 1980, 330).

Un interes deosebit prezintă opinia renumitului cercetător I.C. Miclescu-Prăjescu. El a făcut o analiză profundă a documentelor de înscăunare a lui Ieremia Movilă şi a constatat un element foarte interesant: „trebuie relevat un detaliu semnificativ... nu se mai vorbeşte de „purcedere din os domnesc", ci din „sânge domnesc"... pentru prima data în istoria Moldovei, se ia în considerare nu doar descendenţa prin paternă, dar şi cea maternă" (Miclescu-Prăjescu 1997, 166). Oricare ar fi fost prestigiul politic, social, moral al lui Ieremia Movilă, el nu ar fi fost suficient spre a asigura înscăunarea Movileştilor ca dinastie, într-un moment când ştim că mai existau încă alţi urmaşi din os domnesc, care râvneau şi ei la scaunul din Iaşi, ca de pildă: Ion Bogdan, fiul lui Ştefăniţă; Bogdan, fiul lui Iancu Sasul; Wolfgang, fiul lui Rareş. I.C. Miclescu-Prăjescu scoate în evidenţă faptul că majoritatea domnitorilor Ţării Moldovei erau descendenţi din legături extraconjugale. „Dacă cercetăm şirul voievozilor, de la Ştefan cel Mare şi până la înscăunarea lui Ieremia Movilă în

[9] C. Gane considera că mama Mariei, „Ruxanda, era fata lui Brâncovici, despotul sârbilor, soră cu Doamna Elena a lui Petru Rareş. Ruxanda, Doamna lui Lăpuşneanu (fata lui Petru Rareş şi a Elenei Brâncovici) era, deci, vară primară cu această Maria Movilă. Se înţelege uşor, că copiii lui Ion şi ai Mariei, nepoţi de veri ai lui Lăpuşneanu, s-au ridicat repede în ranguri – mai ales pe vremea unei domnii care secerase vechea boierime pentru a înălţa în locu-i una nouă" (Gane 1991, 124). Istoricul polon Zd. Spieralski, bazat pe izvoare necitate, scrie că Maria era o soră mai tânără a Ruxandei Lăpuşneanu, fiind, deci, şi ea o fiică a Elenei Brâncovici şi că a fost căsătorită întâi cu Ion Joldea şi mai apoi (cel târziu în 1555) s-a recăsătorit cu Ion Movilă (Spieralski 1964, 116-117). Istoricul polonez Wl. Dworzaczek, în studiul său „Genealogia" îl trece pe Ion Movilă căsătorit pe la 1553/1555 cu Maria, „poate fiica lui Rareş, văduvă după un necunoscut" (Dworzaczek 1959, 89).

1595, găsim că dintre cei 21 de domni, ce se perindă timp de 90 de ani pe tronul Moldovei, numai 4 fii legitimi urmează în tihna tatălui lor. În celelalte peste 75% din cazuri, succesiunea trece la copii din flori, fie fraţi, fie fii ai predecesorilor" (Miclescu-Prăjescu 1997, 160)

Tatăl voievozilor Ieremia şi Simion a fost marele logofăt Ion Movilă de la Hudeşti, pe Başău, în ţinutul Dorohoi. Neamul boieresc Hudici nu avea nicio legătură cu „osul domnesc" şi originea domnească a Movileştilor „nu trebuie căutată în această direcţie, ci exclusiv prin linia mamei lor Maria", cneaghina marelui logofăt Ion Movilă care a fost fiica lui Petru Rareş (Miclescu-Prăjescu 1997, 167; Documente 1953, 41, 100). Autorul afirmă că prestigiul politic al lui Ieremia Movilă n-a fost suficient spre a aduce la înscăunarea lui în 1595. Că datina purcederii – dacă nu din os – cel puţin din sânge domnesc, a fost luată în consideraţie şi cu prilejul alegerii lui ca succesor al lui Aron Vodă, reiese clar din următoarele momente: 1) „nu v-am aşezat domn pe un oarecare vlăstar închipuit, ci un boier de neam moldovean... care este sânge din sânge" (Proclamaţia cancelarului Jan Zamoyski); 2) Ieremia... „din sângele vechilor voievozi" (raportul francez din 4 martie 1596); 3) „Ieremia este născut în acea ţară din cea mai veche şi mai luminată familie" (Diploma regelui Zygmunt III Waza din 25 martie 1597); 4) Ieremia „di casa reale" (instrucţiunile Sfântului Scaun din 1596) (Miclescu-Prăjescu 1997, 173).

Din toate dezbaterile ştiinţifice putem trage concluzia că, în accederea dinastiei Movileştilor la domnie, rolul determinant l-a jucat linia feminină. Maria, soţia marelui logofăt Ion Movilă şi mama celor trei fii – Ieremia, Simion şi Gheorghe, a avut legătură de „sânge din sânge" de viţă domnească.

Movileştii s-au afirmat ca dinastie domnitoare în Moldova pe linie feminină, tot pe această cale dinastia şi-a păstrat continuitatea. Linia masculină a lui Ieremia Movilă s-a stins după prima generaţie. Nici un fiu al lui Ieremia Movilă n-a fost căsătorit şi n-a lăsat urmaşi. Şi numai prin fiicele căsătorite cu demnitari polonezi, descendenţii lui Ieremia Movilă: nepoţii, nepoatele, strănepoţii, au devenit regi ai Poloniei, politicieni, poeţi, militari din suita regală etc., cei care s-au înrudit cu vestite familii regale din Europa (Zabolotnaia 2008, 37).

Regenţa doamnelor

Din documentele medievale observăm că soţiile voievozilor din Moldova şi Ţara Românească exercitau puterea aproape constant şi după obicei, înlocuind pe soţii lor când lipseau, ori tutelau pe fiii lor minori. Acest obicei românesc acordă doamnei conducerea treburilor publice. Doamna lua hotărâri şi împărţea dreptatea, sfătuindu-se cu marii dregători, când domnul era plecat la război ori în vreo călătorie mai îndelungată. Doamna exercita obligaţiile de rigoare când domnul nu lăsa locţiitor vreun „ispravnic de scaun"; dar, chiar şi când era desemnat vreunul, tot doamna era aceea care avea puterea conducerii. Acesta era un obicei de drept public, ce recunoştea femeilor, destul de larg, atribuţii de drept politic (Fotino 1972, 59).

Doamnele, care ajungeau la domnie, în situaţii critice, când se impuneau, erau energice şi hotărâte, participau activ la viaţa politică în sprijinul soţilor şi copiilor lor.

După cum am menţionat mai sus, nu este cunoscut nici un caz de succesiune a doamnelor la scaunul domnesc, dar ele puteau lua parte la „regenţă" în timpul minoratului fiilor aleşi domni. Ca regentă doamna avea dreptul să participe la sfatul ţării şi să ia decizii referitoare la probleme de importanţă majoră, ce ţineau de politică internă sau externă. Doamna avea drept la semnarea documentelor interne şi externe, la implicarea în conducerea ţării, era responsabilă pentru guvernare şi administrare.

Conform opiniei Şarlotei Solcan „doamnele, odată ce se implicau în lupta pentru dreptul la succesiune al fiilor sau ginerilor lor, au avut în vedere deopotrivă orientarea în hăţişul politic intern, pentru a asigura sprijinul unei părţi a boierimii, cât şi obţinerea sprijinului extern. În general au dat dovadă de mult realism politic... Cronicile arareori aminteau de această activitate a doamnelor văduve, consacrată asigurării domniei fiilor lor. Atenţia lor a fost mai mult captată de rolul acestor doamne după ce fiii ajungeau domni, iar ele regente. Măsurile luate în timpul regenţei acestor doamne, precum şi relaţiile personale ale naratorilor cu doamnele în cauza au influenţat mult imaginea pe care le-au creat-o şi au lăsat-o posterităţii" (Solcan 2005, 227).

Drept exemplu ne pot servi cazurile Elenei Ecaterina şi cel al fiicei sale Ruxanda, mai ales că, fiind contradictorii, merită a fi comparate. Ambele

doamne, mama şi fiica, s-au implicat destul de vădit în conducerea ţării pentru a asigura succesiunea urmaşilor lor.

Contemporanii o apreciază just pe Elena Ecaterina, cu referire la educaţia fiilor ea fiind descrisă mai mult negativ, învinuită că a cârmuit *„fără sobor şi fără pravilă”* (Cronicile 1959, 120).

În *Cronica lui Azarie*, care cuprinde perioada de până la începutul domniei lui Ştefan Rareş (1551), este scris defăimător despre domnia fiul cel mare al lui Petru Rareş. Autorul era contemporan cu evenimentele narate în cronică şi se numeşte Macarie episcop de Roman. A fost elevul lui Teoctist II mitropolitul Moldovei (1508-1528), pentru învăţătura şi caracterul căruia are cuvinte de laudă în cronica sa.

„Şi după sfatul episcopilor şi al întregului sfat a fost ridicat la înălţimea domniei şi pe tronul părintelui său Iliaş (1546-1551), un om cu inimă moale şi cu suflet slab; nu s-a arătat întru nimic asemănător tatălui său, *ca şi cum nu l-ar fi crescut ca fiu, ci pe toate le-a tulburat* şi le-a clintit, adică aşezămintele sfintelor biserici ale lui Dumnezeu şi legile domneşti şi de săraci nicidecum nu se îndura, pe sine socotea pre înţelept şi se făIea cu prinderea păsărilor. Şi îndeletnicindu-se cu acestea, îngâmfatul, ziua asculta fiilor lui Agar, iar noapte îşi apleca urechile şi inima *necuratelor turcoaice*, până ce şi-a dobândit locuinţă cu desăvârşire într-însul diavolul. Căci niciodată nu voia să vadă înaintea ochilor pe cei cu gânduri bune...

Dar voi povesti despre domnul Iliaş, cum a lăsat toate, şi domnia şi pe mamă, împreună cu fraţii şi tras de dorinţa înşelăciunilor turceşti a plecat... şi domnia nu a rămas fără stăpân, ci îndată ...au dat schipetrul lui Ştefan (1551-1552) cel cu inimă îndrăzneaţă, destinat de mai înainte pentru înălţimea domniei, *ieşit din acelaşi sânge ca şi Iliaş, dar cu naravuri cât de puţin asemănător*... s-a arătat ca domn cu suflet luminat, cu chip bun şi frumos” (Cronicile 1959, 100, 102, 104-105).

Despre aceste fapte ne vorbeşte şi *Cronica lui Eftimie*: „În anul 1544 luna mai, Petru a trimis pe fiul său cel mare, Iliaş, la Ţarigrad, la marele împărat singur stăpânitor, unde se numeşte la Porta împărătească şi l-a însoţit însuşi Petru voievod şi doamna Elena şi cu toţi boierii mari şi cu toţi arhireii şi cu toţi egumenii moldoveni, până la râul Dunărea.

Căci din tinereţe a fost învăţat în tainele creştine, însă mai târziu i-a plăcut mai mult legea izmailiteană şi musulmană a lui Mehmed, deci a lepădat dreapta credinţă... şi s-a ales ca sfetnici şi învăţători pe nişte agareni (adică turci. Legenda erudită spune că turcii sunt urmaşii lui Agar, pomenit în Psaltire)... a trimis să cumpere cu multe mii de aspri şi ducaţi de aur curve necurate turcoaice şi le-au dus la dânsul, şi a început, neruşinatul, să se înfrânze de la vin şi de la carnea de porc... Miercurea şi vinerea şi în cel 40 de zile, adică postul mare, mânca carne, ca şi în celelalte sfinte posturi.

După acestea toate, *îndemnu mamei sale, doamna Elena*, s-a făcut chinuitor şi pierzător de oameni... Boierii deci, dacă văzut atâta rău... au început să fugă din ţară.

Şi pe preasfinţitul şi curata căpetenie a preoţilor şi învăţător al Moldovei, chir Macarie episcop de Roman (1531-1558), l-au alungat din scaun, pe nedrept şi *fără sobor şi fără pravilă, cu sfatul şi îndemnul mamei sale* (gospodja - 112) *doamna Elena şi a lui Nour, şi a lui Mitrofan, care a fost episcop*”[10] (Cronicile 1959, 119 -120).

În afară de insulte şi învinuiri la adresa doamnei Elena de proastă guvernare a ţării de către fiul ei, autorul scrie că cel de-al doilea era la fel „revărsa reuatate” în jurul său.

„1551, luna iulie 11, a primit schipetrul domniei Moldovei Ştefan voivod cel Tânăr, al doilea fiu al lui Petru voievod. Şi acesta la început s-a arătat bun şi iubitor de Dumnezeu şi mângâia pe toţi şi dăruia bisericilor şi purta foarte creştineşte...

Dar nu mult după ceasta, s-a schimbat cu o prefacere neaşteptată şi iarăşi s-a revărsa reutatea... Şi a început să cugete şi să facă totul ca fratele, cu unele chiar să-l *întreacă*. Căci şi acesta a adus curve turcoaice şi hogi turci... acest murdar ucigaş băutor de sânge era plin de mânia *femeiască precum şi cea bărbătească* şi s-a murdărit pe sine de în toate faptele necuviincioase, făcea desfrânări şi jafuri, omoruri şi lăcomie... a fost omorât de sfatul boieresc, a primit răsplată vrednică a răutăţii sale, cu moarte rea s-a terminat viaţa desfrânată şi necurată” (Cronicile 1959, 121-122).

Printre aceste rânduri ale cronicarului, pline de ură şi dispreţ faţă de Elena şi fiii ei, apare întrebarea: cum o doamnă care era atât de ataşată de

[10] Episcop de Roman pe la 1550 şi apoi de Rădăuţi de la 1551.

soţul ei, de credinţă şi de ţară să crească „fii desfrânaţi… lacomi şi murdari ucigaşi"?

În schimb, fiica Elenei şi a lui Petru Rareş, Ruxanda, s-a manifestat ca o femeie independentă, puternică şi vrednică. Ea a fost o consoartă fidelă şi un sprijin bun pentru soţul ei Alexandru Lăpuşneanu, de aceea după moartea acestuia boierii i-au încredinţat tronul ţării anume ei, până la majoratul fiilor săi.

Textele originale ale epocii ilustrează elocvent viaţa şi activitatea politică a Ruxandei. În această ordine de idei aducem drept confirmare viziunea contemporanilor.

În *Cronica lui Azarie* găsim cele mai alese cuvinte despre capacităţile politice ale Ruxandei: „Când Bogdan a primit steagul domniei, fiind încă tânăr, *era ocârmuitoarea domnie mama lui, Ruxanda, iar îndrumători erau Gavriil logofătul (Mare logofăt, al Moldovei 1568-1571) şi Dumitru hatmanul (era atunci fost hatman şi pârcălab al Sucevei, dregătorie pe care o ocupase între 1557-1561) şi doamna (ţariţa!)) <u>cârmuitoarea peste toţi.</u> Căci era cu minte de bărbat, cu suflet mare, împodobită cu înţelepciune, căci era ea un rai însufleţit care-şi hrănea grădina cu binefaceri. Iar această (ţariţa!) doamnă prea darnică a cinstit cu mii de binefaceri pe cnezii care erau sub dânsa şi-i mângâia cu daruri foarte bogate şi mare cinste şi privind cu ochii în toate părţile, necruţând aurul şi fără să socotească, a vărsat ploaia pentru mângâierea celor chinuiţi de boale, cu binefaceri pentru cei neputincioşi şi săraci şi umplut cu binefaceri mâinile celor ce se trudeau cu bătrâneţe rele şi pline de dureri, iar pe preoţi îi îndemna la rugăciune cu milostenii mângâietoare spre bine şi călugărilor iubitori de Dumnezeu din mănăstiri, care duceau viaţa curată şi celor care petreceau în pustie viaţă plină de pătimi, le-a răcorit inimile cu dese cercetări. Şi peste tot hramurile sfinţite primeau adăpare, căci era ca un râu de aur cu undele de argint şi săracii s-au adăpat şi au băut până la săturare. Dar era foarte neputincioasă cu trupul şi întotdeauna îşi odihnea corpu pe aşternutul moale. Împreună, fiul şi mama, au stăpânit doi ani şi nouă luni. Şi din zi în zi îngreunându-se boalele si cereau să ia lutul fiinţei omeneşti. Şi şi-a plătit datoria împrumutată, adică a răposat în anul 1571, luna noiembrie* şi cu cinste a fost îngropată în lăcaşul de rugăciune care era întemeiat de dânşii, Slatina" (Cronicile 1959, 135, 148).

Letopiseţul lui Gr. Ureche menţionează la fel trăsături deosebite în caracterul Ruxandei: „După moartea lui Alexandru Vodă, fiind cocon bun din Bogdan Vodă de 15 ani, cu toţii s-au ridicat domn, lucrurile ţării le otcârmuia mumă-sa, Ruxanda, că era o femeie destoinică, înţeleaptă, cu dumnezeire, milostivă şi la toate bunătăţile plecată" (Ureche 1990, 86).

Această descriere a doamnei Ruxanda reflectă profund viziunea epocii asupra femeii, opinia că femeia regină, împărătească, era regenta copiilor săi.

Istoria europeană cunoaşte multe situaţii de acest gen. În cazul Ruxandei, faptul că ea era „înţeleaptă, destoinică, milostivă" era recunoscut de boieri, bărbaţi, care nu erau împotrivă să conducă ei înşişi ţara (sub orice pretext, având drepturi de regent sau fiind amanţi). Gr. Ureche vorbeşte despre înţelepciunea Ruxandei şi o apreciază pornind de la spusele altora, fapt ce măreşte meritele ei.

Unul dintre cele mai elocvente exemple este şi Elisabeta Movilă. După moartea lui Ieremia Movilă, ea a luptat pentru obţinerea scaunului de domnie pentru fiii săi. Miron Costin scria despre ea că „era o fămeie rea… răpitoare" (Costin 1990, 151). Elisabeta „gătisă moştenirea fiului ei Constantin şi pentru a face acest copil domn" (Iorga 1910b, 24), „au otrăvit pe cumnatu-său, pre Simion-vodă" (Costin 1990, 151).

După moartea lui Simion, Elisabeta a pornit o luptă crâncenă cu cumnată-sa Marghita, soţia lui Simion Movilă, care înaintase la domnie pe fiul său Mihăilaş. În cele din urmă învinge Constantin, fiul lui Ieremia, ajutat de cumnaţii săi din Polonia. Constantin era un copil, domn sub tutela mamei sale Elisabeta, o femeie energică şi îndrăzneaţă (1608-1611) (Panaitescu 1990, 191).

În urma bătăliei de la Cornul lui Sas pe Prut, Constantin era bătut de Ştefan Tomşa şi de turci. Constantin Movilă a murit în refugiu, dar Elisabeta nu a pierdut speranţa şi a început să pregătească o nouă expediţie din Polonia. Ştefan Tomşa nu avea susţinere din partea boierimii şi „aceste neaşedzări a lui Ştefan-vodă audzindu doamna lui Ieremie-vodă, având încă rămas un fecior copil mic, anume Bogdan-vodă, au îndemnatu pre ginerii săi, pre Vişnioviecţchi şi pre cneadzul Coreţchii din Ţara Leşească, şi atuncea amu era şi cu sfatul lui Nistor Ureche. *Au venit singură doamna cu*

ginerii săi, cu oşti asupra lui Ştefan-vodă cu oşti înainte la satu la Tătăreni... Fostu-au cel râzboi în anul 1615... după ce răzsipi a oştii lui Ştefan-vodă, au ieşit Ştefan-vodă în Ţara Muntenească *...Iară doamna lui Ieremiei-vodă, în Iaşi cu feciorul-său, cu Bogdan-vodă, însă toate divanurile era pre Nistor Ureche"* (Costin 1990, 151-152).

Documentul vorbeşte că domn al Moldovei a fost proclamat Alexandru Movilă, fratele lui Constantin, dar ţara era guvernată de fapt de doamna Elisabeta şi de vornicul Nistor Ureche, prieten fidel al familiei Movilă. Această domnie a fost de scurtă durată, deoarece peste un an turcii l-au scos din domnie pe Alexandru Movilă şi au luat în robie pe doamna Elisabeta şi pe copiii ei. Înainte de a pleca „doamna la mare ocară au sositu, de care singură au mărturisit către boieri... boierii, m-au ruşinat păgănul" (Costin 1990, 152). Doamna Elisabeta îşi desfăcu şi taie părul în semn de durere şi l-a pus într-o cutie rotundă argintată, care până în prezent se păstrează la mănăstirea Sucevița.

Sfârşitul „frumoasei, ambiţioasei şi mândrei" doamne Elisabeta a fost tragic. Nu a obţinut domnia pentru fiii ei, fusese turcită cu sila, dar a rămas în istorie în „două rânduri singură Doamnă a Ţării Moldovei" (Gane 1991, 148) şi mama celor patru fiice, care „prin căsătoriile lor cu demnitari polonezi, au păstrat genofondul Movileştilor, iar urmaşii lor s-au înrudit cu vestite familii regale din Europa" (Zabolotnaia 2008, 37).

În calitate de consideraţii finale, subliniem că problema femeii în vederea concepţiei istoriei politice prezintă atât interes pentru cunoaşterea trecutului nostru cât şi sugestii pentru o nouă viziune în istorie. Ţinem să menţionăm, la fel, că în acest scurt studiu am făcut o încercare de a schimba anumite accente ale istoriei, adică am propus să trecem istoria politică prin filtrul istoriei „feminine". Cu regret, tematica istoriei feminine era respinsă mulţi ani şi numai în ultimul deceniu este profund cercetată de colegii din România (Székely 1997a, 57-59; Székely 1997b, 74-76; Székely 1999, 75-77; Gonţa 1998, 269-276; Cazacu 1999, 1-16; Ghiţulescu 2000, 213-222; Ghiţulescu 2001, 255-263; Ghiţulescu 2002, 89-114; Ghiţulescu 2004; Iftimi 1999-2002; Iftimi 2006a; Iftimi 2006b; Ciupală 2003; Mazilu 2008). Fără a pretinde la soluţionarea deplină a problemei, considerăm indiscutabil faptul că studierea istoriei fără o viziune în ansamblu este unilaterală. Astfel, studiul dat este doar o tentativă de abordare a unei foarte delicate teme – rolul femeii în determinarea dinastiilor domnitoare în Moldova medievală şi regenţa doamnelor. Materialul documentar al epocii reflectă elocvent situaţia şi statutul femeilor. În mare măsură, în continuitatea dinastiilor domnitoare un rol important au jucat doamnele, adică pe linia feminină, „sânge din sânge" de viţă domnească. În afară de aceasta, faptele istorice arată că unele doamne din Moldova medievală erau adevărate personaje istorice.

Bibliografie

Cazacu 1984: M. Cazacu, A existat aprodul Purice? Magazin Istoric 4, IV, 1970, 69.

Cazacu 1984a: M. Cazacu, Pierre Mohyla (Petru Movilă) et la Roumanie: essai historique et bibliographique. Harvard Ukrainian Studies 1/2, VIII, 1984, 193-195.

Cazacu 1999: M. Cazacu, La famille et le statut de la femme en Moldavie (XIV-XIX siècles). Revista de Istorie Socială II-III (1997-1998), Iaşi, 1999, 1-16.

Cronicile 1959: Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan. Ediţie revăzută de Petre P. Panaitescu (Bucureşti 1959).

Călători 1970: Călători străini despre Ţările Române, vol. II (Bucureşti 1970).

Ciubotaru 1994: M. Ciubotaru, De la Vilneşti la Movilă lui Burcel. Observaţii onomastice şi istorice. Arhiva Genealogică 1-2, I (VI), 1994, 143-149.

Ciupală 2003: A. Ciupală, Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea (Bucureşti 2003).

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-vodă încoace, de unde este părăsitu de Ureche, vornicul de Ţara de giosu, scosu de Mironu Costinu, vornicul de Ţara de Josu, în oraşul Iaşi, în anul de la zidirea lumei 7183 iară de la naşterea mântuitorului lumii, lui Iisus Hristos, 1675 meseţe... dni (Chişinău: Hyperion 1990).

Dworzaczek 1959: Wl. Dworzaczek, Genealogia (Warszawa 1959).

Documente 1953: Documente privind Istoria României. Veacul XVII, A. Moldova, vol. II (1606-1610), redactor responsabil Mihail Roller (Bucureşti 1953).

Documente 1954: Documente privind Istoria României. Veacul XIV, XV. A. Moldova, vol. I (1384-1475), redactor responsabil Mihail Roller (Bucureşti 1954).

Fotino 1972: G. Fotino, Pagini din istoria dreptului românesc. Antologie, introducere, note şi bibliogarfie (Bucureşti 1972).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe (Chişinău 1991).

Georgescu 1992: V. Georgescu, Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre (Bucureşti 1992).

Ghiţulescu 2000: C. Ghiţulescu, Zestre între normă şi practică. Ţara Românească în secolul al XVII-lea (I). Studii şi Materiale de Istorie Medie XVIII, 2000, 213-222.

Ghiţulescu 2001: C. Ghiţulescu, Zestre între normă şi practică. Ţara Românească în secolul al XVII-lea (II). Studii şi Materiale de Istorie Medie XVIII, 2001, 255-263.

Ghiţulescu 2002: C. Ghiţulescu, Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea). Studii şi Materiale de Istorie Medie XX, 2002, 89-114.

Ghiţulescu 2004: C. Ghiţulescu, În şalvari şi cu işlic (Bucureşti 2004).

Gonţa 1998: Al.I. Gonţa, Femeia şi drepturile ei la moştenire în Moldova, după „obiceiul pământului". Studii de istorie medievală (texte selectate), Iaşi, 1998, 269-276.

Gorovei 1991: Şt.S. Gorovei, Muşatinii (Chişinău 1991).

Gorovei 1997: Şt.S. Gorovei, Întemeierea Moldovei. Probleme controversate (Iaşi 1997).

Gorovei 1996: Şt.S. Gorovei, „Din Purice-Movilă" şi „Barnovschi-Moghilă". Două explicaţii (nu numai) genealogice". Arhiva Genealogică 3-4, III (VIII), 1996.

Gorovei 1980: Şt.S. Gorovei, Pe marginea unei filiaţii incerte: Maria Movilă – fiica lui Petru Rareş. Cercetări istorice XI, 1980.

Hurmuzaki 1897: E. Hurmuzaki, Documente privind istoria românilor, Supliment II, vol. I (Bucureşti 1897).

Iftimi 1999-2002: S. Iftimi, Ipostaze feminine între medieval şi modern. Revista de Istorie Socială IV-VII, 1999-2002.

Iftimi 2006a: S. Iftimi, Un model cultural oriental: soţiile domnilor români (secolele XVI-XVII). In: De Potestate. Semne şi expresii în Evul Mediu românesc (Iaşi 2006).

Iftimi 2006b: S. Iftimi, Doamnele şi puterea. Statutul doamnei în Ţările Române. (Un proiect de cercetare). In: De Potestate. Semne şi expresii în Evul Mediu românesc (Iaşi 2006).

Iorga 1903: N. Iorga, Studii şi documente, vol. V (Bucureşti 1903).

Iorga 1910a: N. Iorga, Doamna lui Ieremia Vodă. In: A.R.M. S. I., s. II, t. XXXII, 1910, 2.

Iorga 1910b: N. Iorga, Viaţa femeilor în trecutul românesc (Vălenii de Munte 1910).

Iorga 1918: N. Iorga, Alexandru Lăpuşneanu – primul domn basarabean (după mamă). Revista Istorică 1-3, IV, 1918.

Iorga 1982: N. Iorga, Opere economice. Ediţie îngrijită de G. Penele (Bucureşti 1982).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria Românilor. Pentru poporul românesc (Chişinău 1992).

Istoria 1995: Istoria vieţii private. De la renaştere la epoca luminilor, (ed. de Ariès Philippe şi Duby Georges, traducerea Constanţa Tănăsescu), vol. VI (Bucureşti 1995).

Mazilu 2008: D.H. Mazilu, Văduvele sau despre istorie la feminin (Bucureşti 2008).

Miclescu-Prăjescu 1971: I. Miclescu-Prăjescu, New data regarding the instalation of Movilă Princes. The Slavonic and East European Rewiew XLIX. 1971.

Miclescu-Prăjescu 1997: I.C. Miclescu-Prajescu, Noi date privind înscăunarea Movileştilor. Arhiva Genealogică 1-2, IV(IX), Iaşi, 1997.

Miles 2008: R. Miles, Cine a pregătit Cina cea de taină? Istoria universală a femeilor, (traducerea Mono Bodo) (Bucureşti 2008).

Nastase 1996: D. Nastase, Maria, mama lui Ieremia Movilă, fiică a „despotului" Petru Rareş. Arhiva Genealogică III (VIII), 1996.

Năsturel 1983: P.Ş. Năsturel, Cuvântul pentru zidirea mănăstirii Pângăraţi. In: Buletinul Bibliotecii Române (Freiburg 1983).

Panaitescu 1990: P.P. Panaitescu, Istoria Românilor (Bucureşti 1990).

Pungă 1994: Gh. Pungă, Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (Iaşi 1994).

Rezachevici 1980: C. Rezachevici, Polonia în vremea Jagiellonilor. In: Studii şi articole de istorie, XLV-XLII (Bucureşti 1980).

Rezachevici 1995: C. Rezachevici, Cine a fost soţia lui Ilie Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un episod dinastic moldo-polono-lituan. Arhiva genealogică II (VII), 1995, 11-19.

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova. 1324-1881, vol. I, secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Solcan 2005: Ş. Solcan, Femeile din Moldova, Transilvania şi Ţara Românească în Evul Mediu (Bucureşti 2005).

Spieralski 1964: Zd. Spieralski, Awantury mołdawskie (Warszawa 1964).

Ureche 1990: G. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălicat ţara şi de cursul anilor şi de viiaţa domnilor carea scria de la Dragoş-vodă până la Aron-vodă (1359-1595). In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Zabolotnaia 2008: L. Zabolotnaia, Movilencele şi descendenţii. Pagini necunoscute. Unele contribuţii la genealogia descendenţilor lui Ieremia Movilă. Tyragetia S.N. 2, vol. II [XVII], 2008.

Székely 1997a: M.M. Székely, Pentru o istorie a vieţii zilnice. Magazin istoric, Anul XXXI, nr. 5 (362), 1997, 57-59.

Székely 1997b: M.M. Székely, Structuri de familie în societatea medievală moldovenească. Arhiva Genealogică 1-2, IV (IX), 1997, 74-76.

Székely 1999: M.M. Székely, Viaţa de familie în Moldova medievală. Magazin istoric 10 (367), an. XXXI, 1999, 75-77.

Xenopol 1986: A. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană. De la întemeirea Ţărilor Române până la moartea lui Petru Rareş 1546, ed. a IV-a, vol. II (ediţie îngrijită de N. Stoicescu, M. Simionescu) (Bucureşti 1986).

Regency, reign and power to feminine (centuries XIV-XVII)

Abstract

The issue of the woman in the conception of political history presents both suggestions or a new vision in history as interest towards acknowledgment of the past. It is worth mentioning also, that in this short study one has made an attempt to change the historical accents, in other words, one has proposed to filtrate the political history through the feminine perception. Unfortunately, history feminine theme was rejected many years and only in the last decade was deeply researched by the colleges in Romania. Without pretending to fully solve the problem, one considers indisputable that without studying the history of vision as a whole might be unilateral. In this way, the respective study is just an attempt of treating a very delicate issue-the role of the woman in determining the ruling dynasties in Medieval Moldova and the regency of the ladies. The documentary of the questioned era reflects the situation and the position of women. In the continuity of the dynasties, a leading role have played the ladies. In addition, historical facts show that some ladies from Medieval Moldova were true historical figures.

Женщина и власть (XIV-XVII вв.)

Резюме

В данной статье была сделана попытка сместить акценты в политической истории средневековой Молдовы и показать роль женского фактора в определении династий. Согласно нашим исследованиям, основанным на источниках, не известно ни одного случая правления женщин, однако главные господствующие династии в Молдове, Богдэнешти-Мушатинов, а также Мовилэ были в значительной степени определены по женской линии. Престол наследовался исключительно мужчинами, подтверждением служило их принадлежность к «кости» господарей, по женской линии «по крови». В обоих случаях, для признания законной преемственности в наследовании права на престол, господарями использовалась династическая правопреемственность по женской линии. В первом случае, Петр Мушат, внук Богдана I по матери, продолжил прервавшуюся по мужской линии династию Богдэнешти. Для признания права династии Мовилэ на престол в Молдове и признания ее международного статуса, необходимо было подтвердить свою преемственность с предшествующей господствующей династией Богдэнешти-Мушатинов, для чего было апеллировано к происхождению матери Иеремии Мовилэ. Мария Мовилэ была дочерью Петра Рареша и внучкой Стефана Великого.

Политическая активность женщин проявлялась в случае потери трона господарем, а если он погибал или умирал, жены становились регентами своих детей и полноправными правителями государства.

Другой характерной особенностью для Молдовы в указанный период были равные права на престол законнорожденных и незаконнорожденных детей. Большую роль в жизни таких детей играли их матери.

В заключении, необходимо отметить: исторический материал наглядно демонстрирует, что в средневековой Молдове женщины имели определенный юридическо-правовой статус, который позволял им проявлять политическую активность. Некоторые из женщин вошли в историю как яркие политические персонажи.

02.03.2009

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

SCHITUL TREBUJENI (*AL LUI BOSIE PÂRCĂLAB*) ŞI MOŞIA TREBUJENI/BUTUCENI DIN ŢINUTUL ORHEI

Sergius Ciocanu

Moşia Trebujeni din ţinutul Orheiului în evul mediu cuprindea o porţiune importantă a malului de nord a râului Răut, teritoriu pe care actualmente se află localităţile Trebujeni, Butuceni şi Morovaia. Răutul străbate zona formând meandre generoase, curgând printre maluri înalte şi stâncoase. Din vechime omul a încercat să adapteze necesităţilor sale cavităţile formate aici sub acţiunea eroziunii eoliene şi pluviale. Pe porţiunea corespunzătoare promontoriului Butuceni, malul Răutului conţine mai bine de 200 de peşteri de proveniență naturală şi antropică. Unul dintre cele mai interesante complexe de încăperi rupestre de aici este cel cunoscut sub denumirea de Schitul/Mănăstirea lui Bosie, el fiind situat la circa 15 metri înălţime deasupra Răutului, înaintea locului unde râul se abate de poalele stâncilor pentru a forma o mică cotitură. Aşezământul monastic respectiv se evidenţiază faţă de alte aşezăminte monastice rupestre de la noi prin faptul că a păstrat pe faţada bisericii inscripţii de secolul al XVII-lea. Spre regret, în afara acestor inscripţii nu sunt cunoscute alte documente care să se refere la istoria schitului. Lipsa semnalată a surselor istorice scrise ne-a îndemnat să apelăm la analiza factorilor care au putut influenţa existenţa lui istorică.

Dată fiind legătura strânsă între istoria aşezămintelor monastice şi istoria moşiilor pe care erau situate, am procedat la analiza dezvoltării istorice şi teritoriale a moşiei Trebujeni, de la primele atestări documentare până la începutul secolului al XIX-lea[1], când apar primele date statistice sigure referitor la mănăstirile şi schiturile din răsăritul Ţării Moldovei. Totodată, am trasat pe hartă hotarele medievale ale moşiei Trebujeni, propunând şi descrierea „curgerii" lor.

Unele aspecte importante ale istoriei moşiei Trebujeni au fost deja dezbătute de noi în cadrul unui studiu consacrat moşiei Peştera/Brăneşti şi schitului Peştera din acelaşi ţinut (Ciocanu 2008). Drept completare a studiului respectiv, am prezentat la anexă lista cronologică a celor mai importante evenimente legate de această moşie (vezi anexa III).

1. Moşia Trebujeni (Golăieşti) / Butuceni de la primele atestări documentare până la începutul secolului al XIX-lea

Primul document care se referă la moşia respectivă este datat 10 mai 1574 (Sava 1944, 18-19). Este o carte domnească prin care principele Ioan cel Cumplit (1572-1574) întărea marelui logofăt Ioan Golăi şi pârcălabului Ieremia două „*locuri din pustie*", cumpărate de aceştia de la domnie cu 8 cai şi 400 galbeni tătăreşti. Era vorba de moşia Oxentia de pe Nistru, situată, precum se preciza în document, între moşiile Molovata şi Mocşia[2], şi o moşie fără denumire, de pe Răut, situată lângă moşia Peştera.

„Locul din pustie" (moşia care ne interesează în contextul studiului nostru) se afla la capătul/capul dinspre Răut al moşiei Peştera, în amonte („*mai sus*") de vechiul Orhei. Pentru o mai exactă localizare a moşiei se preciza că aceasta era situată pe malul de est (dinspre Nistru) al Răutului, râul fiind traversat acolo de drumul vechiului Orhei la vadul situat sub stâncă, „în sus" de Chişinău. Se menţiona existenţa între hotarele moşiei de pe Răut a două mori de apă. Nu s-a specificat denumirea moşiei. În documentul din 13 decembrie 1582 eliberat pe numele văduvei lui Ioan Golăi se menţiona că moşia „*se numeşte <u>acum</u> Golăieşti*", desigur după numele stăpânilor, cuvântul *acum* fiind o aluzie la faptul că moşia a avut anterior o altă denumire (Sava 1944, 22).

Considerăm necesar a atrage atenţia asupra formulei „*din pustie*", întrebuinţată în actul domnesc din 1574[3]. Aceasta în contextul atestării existenţei pe teritoriul moşiei pe care urmau să fie „*aşeza-*

[1] Cercetări anterioare consacrate subiectului respectiv lipsesc.

[2] Actualmente localitatea poartă denumirea de Vascăuţi.

[3] Variatele semnificaţii medievale ale expresiei „*loc din pustie*" – loc în stăpânire domnească, loc ce nu s-a aflat anterior sub stăpânire boierească, loc separat/delimitat dintr-o moşie preexistentă mai mare etc. (Stahl 1998, 97-105).

te" sate, a două amenajări hidrotehnice complexe cum sunt morile de apă, doar întreţinerea şi buna funcţionare a cărora (a digului, a iazului, a însăşi construcţiei morii) implicând antrenarea constantă, de zi cu zi, a unor forţe de muncă. Faptul putea fi realizat doar în cazul dacă pe teritoriul respectiv la acea dată deja exista o comunitate umană, care se şi folosea de serviciile oferite de mori. Totodată, formula vagă utilizată în acelaşi act că: hotarul „locului" să fie „*aşa cât să poată trăi/folosi*" satul „*îndestul*", indică lipsa, în cazul nostru – lipsa parţială (doar dinspre unele direcţii)[4], a unor hotare preexistente, pe porţiunile lipsă ele doar urmând a fi stabilite. Ceea ce ne permite să susţinem că teritoriul vândut a făcut parte dintr-o moşie preexistentă mai mare. Acesta era şi raţionamentul neindicării vreunei denumiri pentru „locul" în cauză la momentul vinderii.

Este posibil că denumirea acelei moşii preexistente era – Chişinău. Toponimul Chişinău apare menţionat în mai multe documente din secolul al XVI-lea referitoare la zona respectivă a Răutului. Astfel, într-un document din 9 martie 1535 Petru Rareş întărea marelui logofăt, Toader Bubuiog, două moşii, una pe Răut, mai jos de Vadul de Piatră, alta pe un afluent al acestuia, printre moşiile de hotar ale cărora este menţionat şi Chişinăul (Catalog 1989, 252). Prin diploma din 27 februarie 1573 emisă de cancelaria lui Ioan cel Cumplit, urmaşilor lui Maxim Bolcoş li se întărea un „*loc din pustie*" de pe Răut, pentru localizarea acestuia oferindu-se două indicii geografice: „*la Chişinău*" şi „*la capul piscului/dealului Vătricii*" (Sava 1944, 16-17). Se menţiona că acest „*loc din pustie*[5]" era în stăpânirea lui Maxim Bolcoş încă din timpul lui Ştefan cel Mare. Din cuprinsul altor documente (Boga 1938, 10) desprindem, că dealul Vătricii era dealul care mărginea dinspre nord valea râuleţului Ivancea, la capul dinspre Răut al Vătricii fiind amplasat actualmente satul Furceni. La aceasta adăugăm şi documentul din 4 mai 1660, unde se menţionează expres denumirea veche a moşiei pe care au apărut Trebujenii – moşia „*Chişinău (...) ce să cheamă acmu Tărbujeni*" (Sava 1944, 110).

Pe data de 28 iunie 1576 (MEF 1961, 92-93) Petru Şchiopul voievod măreşte domeniul logofătului Ioan Golăi, vânzându-i „selişteа" Stojişte [6] şi moara de apă „a lui Mihăilaş" de lângă gura râuleţului Ivancea, subordonându-i morii respective întreg capul dinspre Răut al moşiei Peştera. Observăm, că în document nu se descrie hotarul Stojiştei [7]. Se specifică doar că aceasta se află „**шт къ въстокѣ, ѡ против тиҳ селах что сѣ нмѣноует Голъещи где идет мѣсто ѡ Лѣкачевка**", adică la est de Răut, între hotarul de vest al satelor numite Golăieşti şi râuleţul Lucaceuca, ceea ce indirect vorbeşte în favoarea existenţei aici a unor limite bine cunoscute. În schimb este descris amănunţit hotarul de delimitare a „morii" lui Mihăilaş faţă de partea rămasă a moşiei Peştera, de la gura râuleţului Ivancea până la hotarul de vest al moşiei Maşcăuţi. Este important să subliniem că din document se desprinde clar că pe moşia Golăieşti exista nu doar o singură localitate cu denumirea respectivă.

În 4 august 1588 Petru Şchiopul (Sava 1944, 23) întărea văduvelor logofătului Ioan Golăi şi a pârcălabului Ieremia părţile ce li se cuveneau din moşia Golăieşti. Anei, văduvei logofătului Golăi, îi era întărită partea „de sus", din amonte pe Răut, a moşiei Golăieşti, cu o moară de apă situată „sub Peştera" (*aici, pentru o mai exactă localizare s-a găsit de cuviinţă, pe de o parte, a se aminti vechea apartenenţă a malului de vis-a-vis al Răutului la moşia Peştera, iar, pe de alta, se punea în valoare elementul caracteristic al acelui mal – înălţarea lui pe stânci, acestea dominând Răutul şi moara respectivă*) (fig. 1a/1), la care se adăugau şi deja amintitele Mihăilaşă şi Stojişte. Teodorei, văduvei pârcălabului Ieremia, care era Golăiasă după naştere (Solomon 1998, 54), i se întărea partea „de jos", din aval pe Răut, a moşiei Golăieşti, cu o moară de apă situată „*în dreptul Feredeului*"[8].

Pe data de 20 noiembrie 1591 (Sava 1944, 25), fiul pârcălabului Ieremia, ieromonahul Gavrilie, stareţ al mănăstirii Bistriţa, vinde unei terţe persoane treimea ce-i revenea din jumătatea de jos a moşia Golăieşti, şi anume, treimea „din sus" a acestei părţi a moşiei, cu, respectiv, a treia parte

[4] Pe unele porţiuni hotarele erau prezente – avem în vedere menţionarea capului moşiei învecinate Peştera. Este cunoscut că şi alte moşii de alături, cum ar fi spre exemplu Macicăuţii/ Maşcăuţii, aveau la acea dată hotare stabile, de o vechime apreciabilă.

[5] În condiţiile descrise, formula „loc din pustie", utilizată în document, se referea la o situaţie demult consumată, fiind, cel mai probabil, preluată direct din diploma originală a lui Ştefan cel Mare.

[6] În câteva documente ulterioare pentru denumirea de Stojişte întâlnim variantele – Stuhucine şi Slujnice, dar şi Storjişte.

[7] Stojişte trebuia să fi fost şi ea parte componentă a preexistentei moşii Chişinău.

[8] Feredeu (din maghiarul feredő - baie). Ruinele băii şi astăzi pot fi văzute pe acel loc.

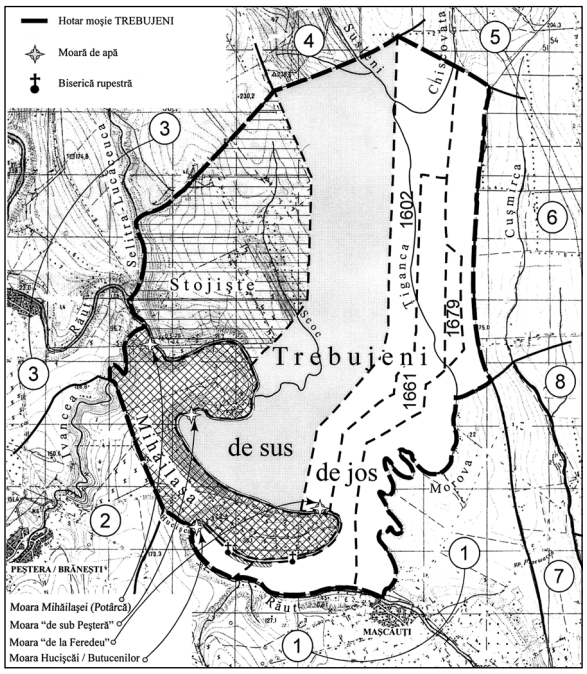

Fig. 1a. Moşia Trebujeni (sec. XVII) (plan de S. Ciocanu). Moşii: 1 - moşia Maşcăuţi; 2 - moşia Peştera/Movilău/Brăneşti; 3 - moşia Furceni; 4 - moşia Susleni; 5 - moşia Oxentia; 6 - moşia Marcăuţi; 7 - moşia Bălăşeşti.

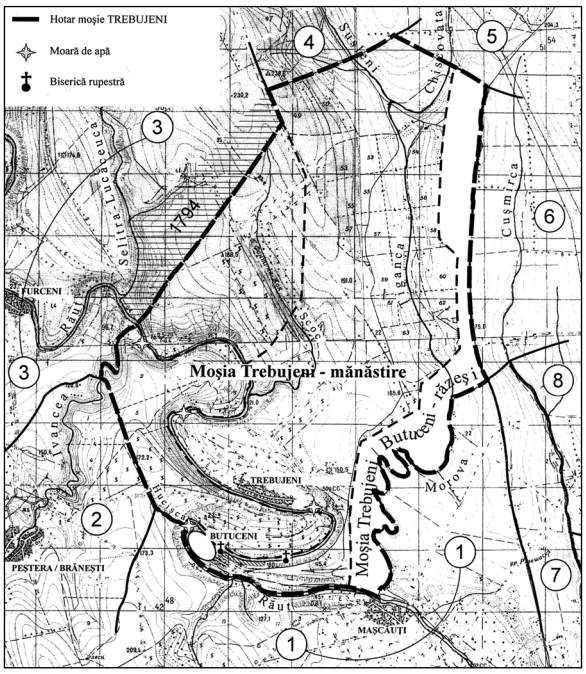

Fig. 1b. Moşia Trebujeni (sec. XVIII) (plan de S. Ciocanu).

din veniturile morii „*de la Feredeu*”. Remarcăm, că în acest document pentru prima dată moşia Golăieşti este numită Trebujeni[9]. Tot din acest document aflăm despre împărţirea jumătăţii „de jos” a moşiei între urmaşii lui Ieremia în trei părţi/bătrâni.

Peste un deceniu, la 21 august 1602 (Sava 1944, 31), această treime din jumătatea „de jos” a moşiei este cumpărată de Ana Golăiasa şi alipită jumătăţii deja stăpânite de ea a Golăieştilor. Conflictul apărut între Ana Golăiasa, pe de o parte, şi Teodora, văduva pârcălabului Ieremia, împreună cu ginerele ei, Simion Portărescu (Solomon 1998, 56), pe de alta, în privinţa „curgerii” hotarului între treimea cumpărată din partea de jos a moşiei Golăieşti şi cele două treimi rămase în stăpânirea urmaşilor pârcălabului a ajuns să fie mediat de Ieremia Movilă voievod. Acesta a dispus la 11 iulie 1603 ca fostul pârcălab Danciul să precizeze şi să stâlpească la faţa locului hotarul disputat, în conformitate cu hotarnica realizată anterior (post 1591) de logofătul Bălţatul (MEF 1961, 195). Considerăm important a remarca faptul că anume de numele Portăreştilor este legată apariţia denumirii de Butuceni pentru partea de jos a moşiei Golăieşti. Astfel, într-un document hotarnic din anul 1617, printre moşiile cu care se învecina satul Maşcăuţi era menţionată şi moşia Golăieştilor (partea ei „de jos”) „*ce-i zic şi Butucenii de pe Portărescul*” (Boga 1938, 15).

Ultimul document cunoscut care o atestă pe Ana Golăiasa drept stăpână a moşiei respective este datat 11 august 1603 (MEF 1982, 196-197). Era vorba şi aici de o întărire a stăpânirii ei asupra Golăieştilor, dată fiind pierderea documentelor asupra moşiei.

La mijlocul primului deceniu al secolului al XVII-lea voievodul Ieremia Movilă dispune realizarea unui ambiţios proiect de re-„facere” a fortificaţiei de pe fostul cap dinspre Răut al moşiei Peştera (Sava 1944, 48-49). Părerea tradiţional acceptată este că locul unde voievodul „*au avut gând să facă cetate*” coincidea cu promontoriul care actualmente adăposteşte ruinele „vechiului Orhei” (indiciu geografic care este utilizat de multe ori în documentele Trebujenilor şi ale moşiei învecinate Peştera/Brăneşti), şi unde, în anii respectivi, documentele menţionează existenţa unei localităţi care preia vechea denumire a moşiei – Peştera. Investigaţiile arheologice, deocamdată, nu au oferit date pe măsură să clarifice natura şi amploarea eforturilor constructive desfăşurate aici.

[9] Anatol Gorodenco (Городенко 1991, 108) considera greşit că pe la finele sec. XVI denumirea de Trebujeni se referea doar la partea de jos a moşiei, iar Golăieşti doar la partea de sus.

Întru susţinerea fortificaţiei de la Peştera, Ieremia Movilă a decis să „ia" mai „*multe sate boiereşti*" din împrejurimi, ca „*să fie ocol acelei cetăţi*" (Sava 1944, 48-49). Astfel, moşia Golăieşti/Trebujeni şi moşia Oxentia au fost trecute în „*ocolul cetăţii de la Peştera*".

Realizarea proiectului de revigorare a fortificaţiei peşterene a putut avea loc în perioada de timp cuprinsă între finele anului 1603 (când moşia este pentru ultima dată atestată între domeniile familiei Golăi) şi luna iunie a anului 1606, când a survenit decesul lui Ieremia Movilă. Dacă luăm în calcul că în acest răstimp a avut loc şi actul de donaţie a moşiei Trebujeni/Golăieşti către mănăstirea ieşeană Golia (eveniment dedus din faptul că la 1612 moşia a fost „întoarsă" anume ctitoriei neamului Golăi – mănăstirii Golia, închinate mănăstirii Vatoped de pe Muntele Athos), timpul de realizare a acestui proiect domnesc se reduce şi mai mult. Putem presupune existenţa unei conexiuni temporale între actul semnat de Ana Golăiasa privind donaţia mai multor moşii către mănăstirea Vatoped pe data de 30 mai 1604 (Sava 1936, 36-37) şi actul deocamdată necunoscut de donaţie a moşiilor Golăieşti şi Oxentia către aceeaşi mănăstire.

Pe 13 mai 1612 moşia Trebujeni, împreună cu Mihăilaşa şi târgul Peştera de pe Răut, au fost întoarse mănăstirii Golia (Sava 1936, 48-49). Voievozii Ţării Moldovei au continuat un timp să susţină localitatea, cel mai probabil negociind statutul ei privilegiat cu mănăstirea Golia. Un indiciu clar al acestui statut sunt două documente din anul 1617, care o atestă drept centru de pârcălăbie (din 18 iulie 1617 (Bianu 1907, 36-37) şi din 25 iulie 1617 (Sava 1944, 56)). Localitatea Peştera dispunea şi de un lăcaş de rugăciune, atestat prin menţionarea preotului local („*popa Tornea din Peştera*", 1617) (DIR AM 1956, 214). Ulterior, odată cu retragerea acestei susţineri din partea conducătorilor ţării, Peştera Goliei se ruralizează, pentru ca, la o dată rămasă necunoscută să dispară ca localitate separată, contopindu-se cu Trebujenii mănăstirii. Dacă este să ne referim la locul de amplasare al acestei localităţi în cadrul promontoriului omonim, cel mai probabil ea se întindea la vale de fundaţiile bisericii de aici.

Documentele deja amintite din anul 1617 se referă la delimitarea dintre părţile stăpânite în Trebujeni de mănăstirea Golia (jumătatea de sus plus o treime din jumătatea de jos a moşiei) şi cele două părţi rămase din jumătatea de jos a Golăieştilor/Trebujenilor (părţi numite, precum am arătat, şi „Butuceni") stăpânite de urmaşii pârcălabului Ieremia, adică de neamul Portăreştilor.

Circa 30 de ani, între 9 iunie 1630 (Sava 1944, 66) şi 4 mai 1660 (Sava 1944, 110) a doua treime din partea de jos a moşiei Trebujeni s-a aflat în stăpânirea marelui vornic Lupu Hăbăşescu, iar apoi a lui Nicolae Buhuş, mare medelnicer, ultimul dregător întorcând-o în 1660 Portăreştilor.

În anul care a urmat, Portăreştii, prin două donaţii succesive (9 aprilie şi 18 august 1661), au transmis mănăstirii Golia această treime din partea de jos a moşiei (Sava 1944, 111-113). La 20 martie 1677 pârcălabului de Orhei, Andrei Mihuleţ, primeşte în dar o şeptime şi un sfert de şeptime din treimea moşiei Trebujeni rămasă în stăpânirea Portăreştilor (Sava 1944, p.138-140), care terenuri, doi ani mai târziu, la 5 iunie 1679, le donează Goliei (Sava 1944, 146). Astfel, în anul 1679 mănăstirea Golia face ultima achiziţie teritorială în cadrul moşiei Trebujeni, situaţia respectivă conservându-se până în secolul al XX-lea. Totodată, Golia devine „co-proprietar" al denumirii geografice de Butuceni.

Portăreştii au continuat să păstreze cinci şeptimi şi 3/4 de şeptime din treimea de jos a părţii de moşie intrate cu circa un secol mai înainte, la 1574, în stăpânirea lui Ieremia pârcălab. Ei au păstrat şi o parte corespunzătoare din vatra satului, numit mai târziu Butuceni, şi o treime din venitul morii „*de la Feredeu*".

Anume această situaţie este atestată de harta moşiei Trebujeni a mănăstirii athonite Vatoped (care, după secularizarea averilor mănăstireşti din România, păstrează domeniile Goliei din Basarabia) din anul 1886, care cuprinde părţile stăpânite de mănăstire în Trebujeni, inclusiv Mihăilaşa cu Stojişte (fig. 2), fără însă a fi arătată partea răzăşească a moşiei.

Pentru o mai bună înţelegere a istoriei moşiei şi o mai strânsă conexiune a ei cu relităţile geografice existente, am procedat la trasarea pe harta topografică hotarele moşiei Trebujeni, aşa cum s-au format ele în anii 1574-1576, precum şi modificările în împărţirea internă survenite pe parcursul secolelor (fig. 1a, 1b). Pe hartă am indicat hotarele moşiilor împrejurăşe, locul de amplasare

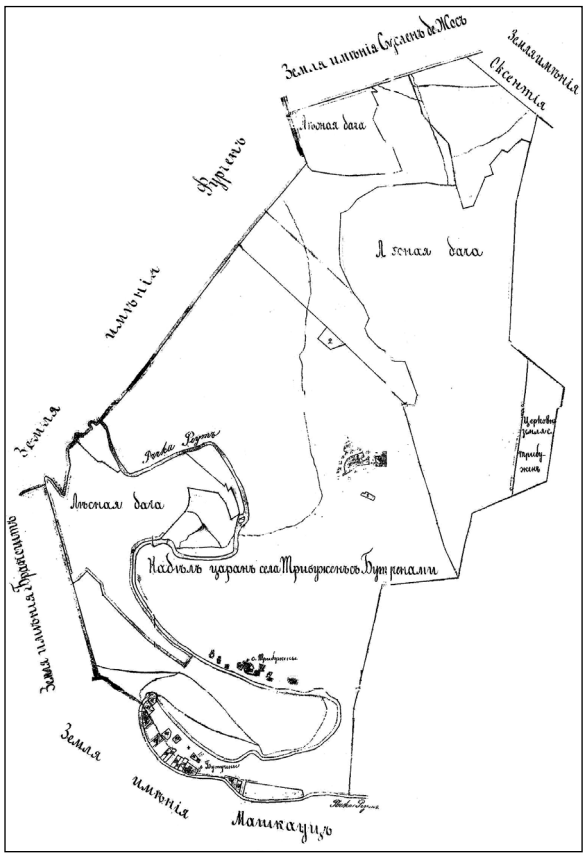

Fig. 2. Moşia Trebujeni. Plan (1886) (Arhiva MNEIN).

a morilor de apă şi a bisericilor rupestre ale moşiei Trebujeni, precum şi, referitor la partea de jos a Trebujenilor, am indicat anii când porţiuni din aceasta au trecut în stăpânirea părţii de sus a moşiei. În acest scop am utilizat documentele istorice publicate referitoare la problema hotarelor Trebujenilor, dar şi documente inedite păstrate în fondurile Arhivei Naţionale în care, punct după punct, se examinau hotarele moşiei respective. În baza documentelor menţionate, propunem şi o descriere a curgerii hotarelor moşiei Trebujeni, fapt care ne permite inclusiv punerea în valoare a unor toponime actualmente în mare parte date uitării.

Descrierea hotarului moşiei Trebujeni (împreună cu teritoriul dependent de ea a Stojiştei şi Mihăilaşei) o începem din locul căderii în Răut a râuleţului Ivancea (fig. 1a). Aici, la o distanţă de „*cât ar trage bine un voinic cu săgeata*” în aval pe Răut (Boga 1931, 5), se afla moara Mihăilaşei (loc numit actualmente „Potârcă”, după numele unei familii locale de morari din secolul al XVIII-lea (Boga 1931, 32)).

De la gura Ivancei, alături cu moşia Furceni, hotarul o pornea în direcţia nord-vest, urcând în amonte pe Răut până la gura râuleţului Lucaceuca (astăzi secat) (numit începând cu secolul al XVIII-lea – Selitra).

De aici, hotarul urca înspre nord pe matca văii Lucaceucăi/Selitrei, până la gura unei vâlcele laterale, Chipeuca/Chipeşca. Urca pe matca vâlcelei Chipeucăi până la obârşiile ei, şi înainta, trecând pe la fundul văii pârâiaşului Scoc (actualmente secat), până în muchia dealului dintre văile Scocului şi Împuţitei, unde joncţiona cu hotarul moşiei Susleni. (*La finele secolului al XVIII-lea această porţiune de hotar (pe linia: gura Ivancei – colţul moşiei Susleni) a fost modificată de comun acord între stăpânii moşiilor Trebujeni şi Furceni, malul de răsărit al văii Selitrei fiind cedat moşiei Furcenilor* [10].)

De acolo, alături cu moşia Susleni, hotarul înainta spre est, traversând văile pârâiaşelor Împuţita şi Susleni, urcând apoi până în capul dealului dintre valea Suslenilor şi valea Chiscovatei/Vâscovatei, la punctul de joncţiune cu moşia Oxentia.

De aici, alături cu moşia Oxentia, hotarul înainta spre sud-est, traversând valea Chiscovatei şi urcând până în muchia dealului dintre valea Chiscovatei şi valea Cuşmircăi, unde joncţiona cu teritoriul moşiei Marcăuţi.

Apoi, urmând muchia acestui deal, hotarul Trebujenilor întorcea spre sud şi înainta alături de moşia Marcăuţi până la cheutoarea acesteia cu moşiile Bălăşeşti şi Maşcăuţi.

De acolo, alături cu moşia Maşcăuţi, hotarul întorcea spre vest şi cobora, pe din sus de fântâna lui Lefter, până în matca pârâului Ţiganca. De aici, urmând cu fidelitate meandrele văii Ţigancei şi ale văii Morovei, hotarul înainta spre sud, până în locul căderii pârâului Morova (astăzi secat) în apa Răutului[11]. Din acest punct, alături cu deja menţionata moşie Macicăuţi, hotarul Trebujenilor urca în amonte pe Răut, până în locul căderii în acest râu a pârâului (astăzi secat) Hucişca. Aici Răutul era traversat de zăgazul morii Hucişcăi, numită şi moara Butucenilor (Boga 1938, 16). Apoi hotarul

[10] Această modificare de hotar, efectuată în baza mărturiei hotarnice a banului Darie Donici, din 30 iunie 1794, este explicată în ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 353 (f-v).
[11] Loc unde pe la mijlocul secolului al XIX-lea se va întemeia satul Morovăii.

urca, urmând matca văii Hucişcăi, până la cheutoarea moşiilor Maşcăuţi şi Peştera/Brăneşti.

De aici, alături cu moşia Peştera/Brăneşti, hotarul întorcea spre nord-vest, se unea cu drumul Orheiului şi înainta pe drum până la locul unde acesta traversa valea şi râuleţul Ivancea (unde în vechime a existat un pod).

De aici, alături cu moşia Furceni, hotarul pornea în aval pe matca văii Ivancei, urmându-i cu fidelitate meandrele, până în locul căderii râuleţului Ivancea în Răut, la locul de început al descrierii hotarului.

Am considerat necesar să evidenţiez pe harta Trebujenilor şi partea răzăşească a moşiei (atât cât a rămas în stăpânirea neamului Portăreştilor după anul 1679), delimitarea exactă pe teren a căreia a servit în decursul secolelor drept cauză a îndelungate procese judiciare între răzeşi şi mănăstire (fig. 1b).

În fondurile Arhivei Naţionale am depistat două documente extrem de utile pentru înţelegerea divizării interne a moşiei. Este vorba de hotarnica moşiei din 19 iulie 1743, alcătuită de medelnicerul Toader Carp şi biv vel serdarul Dimitrie Sava (a se vedea la Anexe doc. nr. 1). De fapt, un rezumat al acesteia a fost expus în cadrul unui document din 19 iulie 1781 publicat de Aurel Sava (Sava 1944, 290), aici însă fiind omise detalii importante legate de hotarul Stojiştei. Astfel, documentul arată că mijlocul distanţei între matca râuleţului Selitra (care era hotarul de vest al Stojiştei dinspre Furceni) şi matca Morovei (care constituia hotarul de est al Trebujenilor dinspre Maşcăuţi) oferea punctul de hotar între moşiile Golăieşti şi Stojişte. Iar mijlocul distanţei dintre astfel stabilitul hotar de vest al Trebujenilor şi aceeaşi matcă a Morovei constituia hotarul între partea de sus şi cea de jos a moşiei Trebujenilor. Al doilea document depistat de noi este hotarnica părţii răzeşeşti a moşiei Trebujeni, alcătuită de marele şetrar Vasile Căpotici şi de căpitanul Iacomi pe data de 27 iulie 1768 (a se vedea la Anexe doc. nr. 2). Utilizând aceste, dar şi alte documente, atât edite cât şi inedite, propunem descrierea hotarului părţii răzeşeşti a Trebujenilor.

Descrierea hotarului părţii răzeşeşti a Trebujenilor o începem, ca şi în documentul din 1768, de la punctul unde hotarul Trebujenilor joncţiona cu hotarul moşiilor Oxentia şi Marcăuţi, pe muchia dealului dintre văile Chiscovatei şi Cuşmircăi.

De aici hotarul, coincizând cu cel al moşiei Trebujeni, alături cu moşia Oxentia, înainta spre nord-vest, coborând pe panta de est a văii pârâiaşului Chiscovata. Neajungând la pârâiaş, el întorcea spre sud, înaintând pe coasta de est a văii pârâului Ţiganca (format de confluenţa Chiscovatei cu Suslenii). Pe urmă, urca puţin pieziş la deal, şi continua să înainteze spre sud pe drumul ce mergea deasupra văii Ţigancei. Apoi traversa pieziş, spre sud-vest, valea Ţigancei. De aici, înainta spre sud, apoi spre vest, atingând fundul unor vâlcele laterale văii Morovei, de unde întorcea iarăşi spre sud, înaintând pe costişa de est a văii Morovei. Ajungând pe muchia dealului dintre Răut şi Morova, el continua să înainteze spre sud, coborând înspre apa Răutului, până în hotarul moşiei Trebujeni cu Maşcăuţii (terminând delimitarea pământurilor răzeşeşti şi mănăstireşti ale Trebujenilor).

Din acest loc, hotarul părţii răzeşilor Portăreşti coincidea cu cel al moşiei Trebujeni. El cobora în aval pe Răut, până la gura pârâului Morova. De acolo, alături cu moşiile Maşcăuţi, Bălăşeşti şi Marcăuţi, el înainta spre nord, până la punctul de unde am început descrierea în cauză, pe muchia dealului Cuşmircăi, la locul de joncţiune a hotarelor moşiilor Trebujeni, Marcăuţi şi Oxentia.

Ultima modificare a hotarelor moşiei Trebujeni a avut loc la finele secolului al XVIII-lea. Este vorba de cedarea către moşia Furceni a părţii de vest a Stojiştei, şi anume, a văii râuleţului Selitra (Lucăceuca). Cedarea a fost documentată prin alcătuirea de către banul Darie Donici la 30 iunie 1794 a mărturiei hotarnice a moşiei Furceni. Într-un dosar de judecată din secolul al XIX-lea se făcea referinţă asupra dreptului incontestabil al moşiei Trebujeni (Stojişte) de a se întinde până în matca râuleţului Selitra[12]. Însă, deoarece stăpânul moşiei, mănăstirea Vatoped, niciodată nu a găsit de cuviinţă să revendice acest drept, hotarul a fost lăsat să treacă conform traseului stabilit în 1794 (fig. 1b).

Satele Trebujeni şi Butuceni nu întotdeauna s-au aflat pe locurile de amplasare actuale. Conform unor documente statistice de la începutul secolului al XIX-lea satul Trebujeni se află amplasat, „a fost aşezat" pe locul actual începând aproximativ cu anul 1770, iar satul Butuceni – în jurul anului 1795 (Tomescu 1931, 520). Aceasta este un indi-

[12] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 354 (cu regret, dosarul nu conţine textul mărturiei hotarnice de la 1794).

ciu direct asupra faptului că anterior localităţile în cauză aveau alte amplasamente.

Putem presupune o anumită legătură a anului 1770, respectiv – a transferului vetrei satului mănăstiresc Trebujeni, cu consecinţele războiului ruso-austro-turc din anii 1769-1774, inclusiv cu ciuma care a afectat Ţara Moldovei în anii 1770-1771. În ceea ce priveşte transferul vetrei Trebujenilor (de Jos) în locul de sat de la moara Butucenilor, evenimentul pare a fi legat de bântuirea puternicii epidemii de ciumă din 1795-1796, care molimă „*cu toată furia*" a atacat în acei ani mai multe ţinuturi ale ţării, inclusiv cel al Orheiului (Cernovodeanu 1993, 179).

Oricum, aflarea satului pe locul de la gura Morovei se pare că nu a fost de lungă durată. Aceasta deoarece la 1745 Iordache Guriţescu, strănepotul lui Dumitraşco Portărescu, emitentul unui document din 7 iulie 1743 (Sava 1944, 221), era înmormântat la 1745 anume pe locul de lângă moara Hucişcăi/Butucenilor (Brihuneţ 2006), ceea ce arată că locuitorii Trebujenilor (de Jos) la acel an încă nu se transferaseră la gura Morovei.

În această ordine de idei apare explicabilă, de exemplu, pretenţia transmisă de tradiţie a locuitorilor satului Morovaia[13] de a considera localitatea lor mai veche decât Butucenii. Trebuie să menţionăm un fapt important: satul respectiv a fost întemeiat de către răzeşi către mijlocul secolului al XIX-lea, la gura pârâului Morova, pe partea răzeşească a moşiei Trebujeni, localitatea preluând denumirea cursului de apă de alături şi fiind înregistrată de cancelaria rusească a regiunii drept – Morovaia. Se pare că până la 1795 localitatea răzeşilor trebujeneni se afla anume pe locul vetrei actualului sat Morovaia. Ipoteza este susţinută şi pe cale arheologică, pe locul Morovăii fiind descoperite vestigii de locuire umană databile cu secolele XVII-XVIII[14]. Dar nici locul actualului sat Butuceni nu a fost „viran", ci de asemenea reprezenta o vatră veche de sat, arheologii semnalând şi aici vestigii de locuire umană medievală. Este vorba, ca şi în cazul localităţii vecine, Peştera/Brăneşti (Ciocanu 2008, 143, 147), de fenomenul „migrării" satelor în cadrul teritoriului propriei moşii[15].

În ceea ce priveşte vatra satului Butuceni, documentele, precum am remarcat deja, relevă faptul că amplasamentul lui actual, pe teritoriul bătrânului de mijloc a jumătăţii de jos a moşiei Trebujeni, se situează exact pe aşa-numita vatră „regulamentară" a localităţii Trebujeni (de Jos). Deci este vorba anume de acea vatră a satului Trebujeni, care, conform documentelor de secol XVII, era divizată, ca şi jumătatea de jos a moşiei Trebujeni, ca şi moara „de la Feredeu" în trei părţi. Precum deja am notat, răzeşii Portăreşti au păstrat doar o treime din această vatră de sat, treime care avea contact cu locul situării morii de apă din faţa defileului Hucişca (moara Butucenilor), dar şi cu biserica rupestră a Naşterii Maicii Domnului. Documentele menţionează expres aflarea bisericii respective „*pe moşia noastră, răzeşească*" (Ciocanu 2008, 157). La mijlocul secolului al XIX-lea mănăstirea le propunea Portăreştilor, odată ce ei oricum locuiau pe vatra respectivă, să facă un schimb de teritoriu, răzeşii urmând să ia în stăpânire terenul respectiv, până la locul numit „şanţ" [16]. Considerăm că se avea în vedere valul/şanţul de apărare care traversează promontoriul Butuceni, situat la câteva zeci de metri spre est de altarul bisericii de zid Naşterea Maicii Domnului.

Dacă este să ne expunem opinia asupra posibilului loc de amplasare a vetrei de până la 1770 a satului mănăstiresc Trebujeni, considerăm că poate fi vorba de promontoriul Peştera (unde la începutul secolului al XVII-lea a fost situat târgul omonim), care până nu demult mai păstra urmele unui vechi cimitir (în apropierea fundaţiilor bisericii medievale). S-au păstrat şi imaginile a două pietre de mormânt de aici (Brihuneţ 2006, 69), particularităţile formale şi de prelucrare artistică a cărora sunt specifice secolului al XVIII-lea (ultima piatră a acestui cimitir a fost dislocată şi transferată într-o gospodărie particulară din Butuceni prin anul 1998). Întru susţinerea acestei ipoteze ar veni şi documentul din 18 iunie 1658 (emis înainte cu trei ani ca Golia să intre în stăpânirea bătrânului de mijloc al moşiei Trebujenuilor de Jos), în care se specifică faptul că localitatea/siliştea mănăstireacă Trebujeni se afla „*la Peşteră*" (Sava 1944).

[13] Ne exprimăm gratitudinea dlui Eugen Bâzgu pentru amabilitatea de a ne atrage atenţia asupra acestei tradiţii.

[14] Exprimăm sincere mulţumiri pentru informaţia respectivă dlui dr. hab. Gheorghe Postică.

[15] Asupra fenomenului de „migrare" a satelor, de „pendulare" a lor între vetre situate în cadrul hotarelor propriei moşii, ne vom opri mai detaliat în cadrul unui articol în curs de elaborare.

[16] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 97 - „до канавы".

2. Schitul Trebujenilor[17]

Lipsa documentelor scrise privind existenţa şi activitatea schitului Trebujeni, precum şi lipsa unei cercetări temeinice arheologice a sitului face dificilă o reconstituire, fie şi parţială a istoriei lui. Vom încerca să selectăm dintre puţinele date de ordin documentar (referitoare la moşie), precum şi dintre cele de ordin arheologic şi arhitectural date care ar putea să fie utile în acest sens.

Este de menţionat că „urme" de vieţuire monahală rupestră se întâlnesc doar în partea de jos a moşiei Trebujeni, iar pe partea de sus a moşiei astfel de urme nu au fost depistate. Din punct de vedere teritorial, stâncile care adăpostesc încăperile schitului erau situate pe treimea/bătrânul/ de mijloc a părţii de jos a moşiei Trebujeni, care cuprindea întreg promontoriul Butuceni (aici fiind situată şi vatra Trebujenilor de Jos/Butucenilor).

Din start considerăm necesar a sublinia că toate aceste „urme" se datorează activităţii unei singure comunităţi monahale în diferite etape a existenţei ei istorice, fapt susţinut şi de exemplul oferit de alte moşii şi de schiturile/mănăstirile de pe teritoriul lor, principiul de bază în acest sens fiind: o moşie – o singură comunitate monahală[18].

Convenţional, istoria schitului poate fi împărţită în trei perioade: 1) Perioada de până la anul 1574, când teritoriul moşiei pe care el activa era parte a domeniului voievodal. 2) Perioada anilor 1574-1661, când partea respectivă a moşiei a fost în stăpânire boierească. 3) Perioada cuprinsă între anul 1661 şi a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, timp în care teritoriul moşiei pe care era situat schitul s-a aflat în administrarea mănăstirii Golia. Această ultimă perioadă este marcată de o intervenţie constructivă de proporţie (1665), dar tot în cadrul ei are loc decăderea şi în fine desfiinţarea comunităţii monahale trebujenene.

Deoarece această comunitate nu dispunea de pământ propriu, ea a putut activa doar cu acordul stăpânilor acestei părţi de moşie. În primul rând era vorba de satisfacerea necesităţilor vitale ale călugărilor, legate de utilizarea liberă a pădurii, imaşului, pământului arabil, resurselor acvatice ş.a. De regulă, era vorba de acorduri verbale, care se reînnoiau odată cu schimbarea stăpânilor moşiei/părţii de moşie/ respective – „*îngăduind pe monahii vremii* (...) *a vieţui acolo făr' de supărare*", precum se nota într-un document referitor la un acord de natură similară încheiat între stăpânii unei părţi a moşiei Horodişte din ţinutul Orhei şi comunitatea monahală a locului (Ciocanu 2005, 27).

Dacă este să ne referim la Golia, mănăstirea a avut posibilitatea să se implice efectiv în chestiunile trebujenene doar începând cu anul 1612, când mai bine de jumătate din teritoriul moşiei respective, donat încă pe la 1604 de către familia lui Goläi logofăt, a intrat efectiv în stăpânirea ei. Însă doar în anul 1661 ea intră în stăpânirea acelei părţi a Trebujenilor (de jos) care conţinea stâncile în care erau săpate încăperile schitului rupestru.

Aici considerăm important a remarca faptul că printre donatorii de la 1661 ai bătrânului de mijloc al Trebujenilor de jos către mănăstirea Golia erau urmaşi ai unei feţe bisericeşti, preotul Theodor din Trebujeni (Sava 1944, 112). Se avea în vedere nu localitatea de pe partea de sus a moşiei, care şi actualmente poartă denumirea de Trebujeni, ci localitatea omonimă de pe partea de jos a moşiei, care doar către începutul secolului al XIX-lea începe să fie denumită oficial – Butuceni. Astfel, avem a face cu prima atestare, fie şi indirectă, a existenţei unui lăcaş de cult pe teritoriul de bază al moşiei Trebujeni (fără Mihăilaşa şi Stojişte). În această ordine de idei, nu putem exclude că preotul Theodor a slujit la biserica rupestră de aici.

Peşterile promontoriului Butuceni (numărul celor înregistrate depăşind cifra de 200) în principiu pot fi grupate în trei complexe de încăperi (fig. 3). *Complexul nr. 1*, cel mai vechi, întins de-a lungul Răutului pe o lungume de aproape cinci sute de metri, cuprinde majoritatea absolută a peşterilor de aici, săpate în stânci la diferite înălţimi, în diferite perioade istorice şi având destinaţii care încă mai trebuie precizate. *Complexul nr. 2*, situat la peste trei sute de metri spre est de primul, cuprinde încăperi rupestre grupate în cadrul aşa-numitei mănăstiri „a lui Bosie pârcălab", a căror caracter păstrează spiritul monahismului organizat, conservând inscripţii medievale din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. *Complexul nr. 3*, situat la extremitatea vestică a primului complex (fiind, de fapt, o subdiviziune a acestuia), este reprezentat de încăperile ale bisericii rupestre Naşterea Maicii Domnului, utilizate la finele secolului al XVI-

[17] Am considerat îndreptăţit a lega denumirea schitului de denumirea Trebujenilor, pornind de la faptul că majoritatea aşezămintelor monahale de pe teritoriul Ţării Moldovei purtau denumirea moşiei pe a căror teritoriu erau situate.

[18] Principiul este valabil cel puţin începând cu perioada istorică când s-au constituit înseşi moşiile ţării, respectiv, s-au stabilit hotarele lor.

II-lea - începutul celui de-al XIX-lea de călugării unui schit de pe moşia Peştera/Brăneşti.

În vara anilor 1999 şi 2000, în cadrul expediţiei arheologice de la Orheiul Vechi conduse de profesorul Gheorghe Postică, peşterile promontoriului Butuceni au beneficiat de o atentă cercetare realizată de speoarheologii ucraineni Timur Bobrovski şi Bogdan Riduş. Pentru prima dată au fost întocmite planuri şi secţiuni a majorităţii cavităţilor rupestre, precum şi s-a efectuat o descriere şi fixare preliminară a poziţiei fiecăreia dintre ele în cadrul versantului stâncos (Postică 2000; Idem 2001). Cercetări ale acestor peşteri au fost efectuate şi anterior, însă ele au comportat un caracter sporadic, rezultatele acestor investigaţii particulare rămânând în cea mai mare parte necunoscute.

Lipsa unei cercetări sistematice şi complexe/pluridisciplinare a fenomenului rupestru trebujenean/butucenean nu ne permite să ne pronunţăm asupra timpului exact al stabilirii aici a primei comunităţi monahale. Putem însă presupune că unul dintre factorii care a influenţat decizia respectivă a fost prezenţa pe versantul stâncos de nord al promontoriului care poartă astăzi denumirea de Butuceni a deja semnalatei mulţimi de cavităţi şi încăperi rupestre (grupate în cadrul complexului nr.1), parte dintre care de-a lungul vremii au fost adaptate necesităţilor monahilor. Posibil, anterior apariţiei schitului (deci, a unei vieţi monahale organizate) aici să fi viеţuit o seamă de sihaştri. Susţinând ipoteza înaintată de Timur Bobrovski (Postică 2000, 68), putem presupune că stabilirea aici a primei comunităţi monahale organizate a avut loc nu mai târziu de secolul al XV-lea.

Pentru a avea o închipuire corectă asupra cadrului natural medieval al locului, trebuie să se ţină cont de faptul că acum câteva sute de ani peisajul actual, cu stânci puternic erodate, practic lipsite de vegetaţie, arăta altfel. Promontoriile formate de meandrele Răutului, inclusiv o parte însemnată a stâncilor (în afara porţiunilor verticale, care nu permiteau acumularea solului), erau acoperite de pădure seculară, care pe alocuri cobora până la apa Răutului. Respectiv, imaginea amenajărilor rupestre era mult diferită de cea actuală. Prezenţa pădurii permitea organizarea unei locuiri retrase, mai mult sau mai puţin izolate de micile comunităţi umane laice din împrejurimi. Documentele atestă că pe unele porţiuni ale promontoriului Butuceni pădurea a supravieţuit până la începutul secolului al XIX-lea (Ciocanu 2008, 159). Însăşi denumirea de Butuceni este strâns legată de rezultatul acţiunilor de defrişare a pădurii (AER 2003)[19], faptul punând în valoare eforturile comunităţii umane de aici de a crea suprafeţe de teren propice locuirii şi agriculturii.

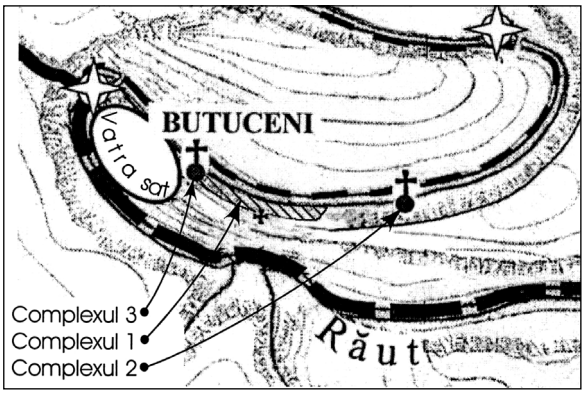

Fig. 3. Promontoriul Butuceni. Plan complexe rupestre (de S. Ciocanu).

Complexul de peşteri nr. 1 este format, precum deja am semnalat, dintr-un număr impunător de cavităţi rupestre, situate la înălţimi care variază între 20-50 metri deasupra nivelului apei Răutului. Cele mai multe dintre ele reprezintă grote/goluri naturale de dimensiuni reduse, formate graţie eroziunii eoliene şi pluviale. Aici au fost înregistrate 73 de încăperi rupestre care poartă pecetea clară a intervenţiei umane, ele fiind adaptate unei locuiri austere, atât solitare – formate dintr-un singur compartiment, care sunt şi cele mai numeroase (50 de încăperi), cât şi viеţuirii în grup (23 de încăperi) – formate, respectiv, din două sau mai multe compartimente (inclusiv: două încăperi din 10 compartimente, una – din 11 compartimente şi una – din 14 compartimente). Înălţimea celor mai multe încăperi variază între 1,5-1,6 metri. Majoritatea lor la origini au fost grote naturale, ulterior, într-o măsură mai mare sau mai mică, fiind prelucrate şi lărgite (fig. 4). Dar există şi o serie de încăperi executate integral de mâna omului, fără a se proceda la utilizarea vreunui gol natural preexistent (fig. 5). Cele mai multe încăperi rupestre sunt concentrate în partea de vest a complexului (începând de la locul marcat de actuala biserică de zid de pe coama promontoriului), aici fiind situat, pe cât se pare, centrul/nucleul de la care

[19] Loc cu pădure tăiată/defrişată (de la *butuci* – *„ceea ce a rămas în pământ după doborârea arborilor”*) (Godea 2007, 95). Atlasul Etnografic Român (AER) pune toponimul *Butuceni* în acelaşi rând logic cu toponimele *Curătură, Secătură, Jarişte, Runc, Poiană, Moină, Prisacă*.

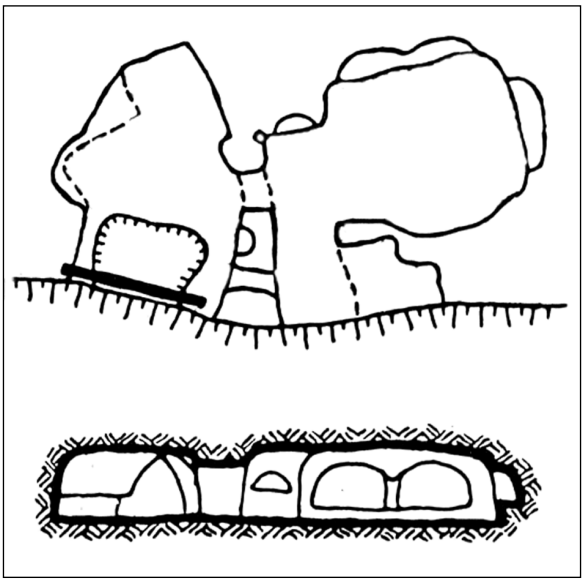

Fig. 4. Plan încăpere naturală adaptată şi amplificată (de T. Bobrovski, B. Riduş).

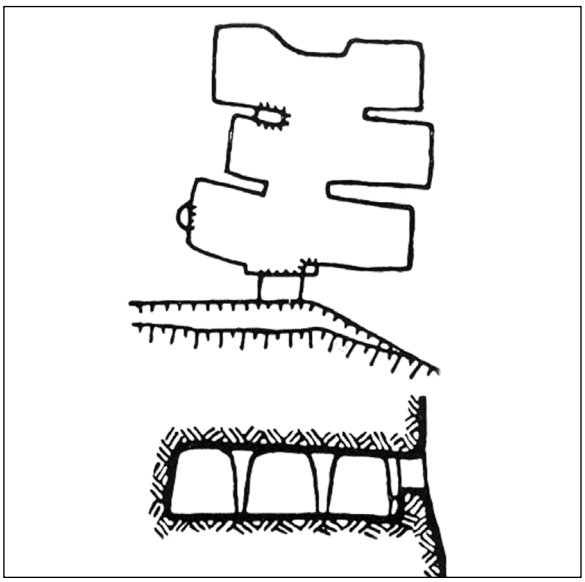

Fig. 5. Plan încăpere rupestră de proveniență artificială (de T. Bobrovski, B. Riduş).

a pornit „dezvoltarea" complexului respectiv. În stânca marcată de biserica de zid Naşterea Maicii Domnului este săpată şi o încăpere rupestră care, prin forma planului, dimensiuni (10,0×4,0×1,8 m) şi urmele de divizare interioară (lăcaşurile de), ar putea să fie atribuită unui lăcaş de cult (fig. 6). Deocamdată, nu ne putem pronunţa cu certitudine asupra caracterului utilizării tuturor acestor încăperi. Unele pot fi atribuite locuirii şi practicii monahale, altele, mai curând au servit drept locuri de refugiu/vieţuire temporară pentru reprezentanţii comunităţilor laice locale. Este de notat că cele mai multe dintre încăperile cu multe compartimente sunt executate la nivelurile superioare ale complexului. Peşterile de aici conţin şi destul de multe semne lapidare: atât de caracter profan, cât şi de certă proveniență creştină.

Complexul de peşteri nr. 2, cunoscut îndeobşte sub denumirea de „schitul pârcălabului Bosie", a beneficiat de-a lungul timpului de cele mai multe cercetări. El a atras atenţia cercetătorilor începând cu secolul al XIX-lea, în special datorită remarcabilelor inscripţii medievale păstrate aici. De fapt, acestea constituie unicele documente care atestă evenimente istorice legate de viaţa monahală de pe teritoriul moşiei Trebujeni şi care permit conexiunea temporală a etapelor de devenire constructivă a schitului. Anterior, am publicat articole consacrate bisericii rupestre (publicând pentru prima dată şi un plan al acesteia) şi istoricului descifrării acestor inscripţii lapidare, propunând

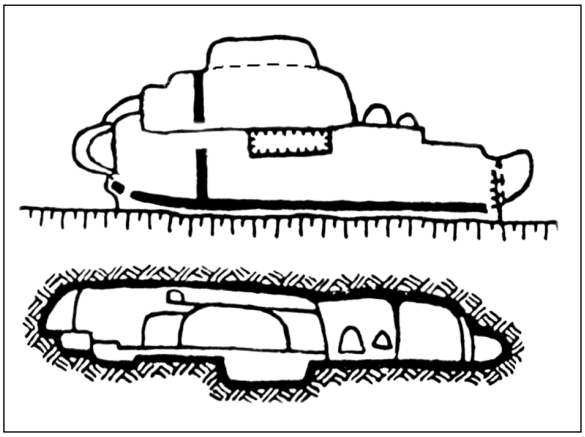

Fig. 6. Plan biserică rupestră (de T. Bobrovski, B. Riduş).

citirea precizată şi corectată a acestora, precum şi prezentând o inscripţie din anul 1656, până atunci necunoscută (Ciocanu 1998; Idem 2000).

Schitul rupestru constă dintr-o biserică cu hramul Sfântului Nicolae şi nouă încăperi-chilii. Biserica şi chiliile de la vest de ea sunt înşirate de-a lungul unei terase înguste, de circa 55 metri lungime, situate la înălţimea de circa 15 metri deasupra nivelului apei Răutului (fig. 7). Încăperile schitului sunt traversate de mai multe crăpături profunde ale masivului stâncii, fapt care, pe parcursul timpului, s-a răsfrânt negativ asupra integrităţii lor, favorizând procesele de eroziune a pietrei şi influenţând prăbuşiri de porţiuni de tavan şi de pereţi.

Încăperea bisericii rupestre este produsul a cel puţin trei etape de modelare a spaţiului ei interi-

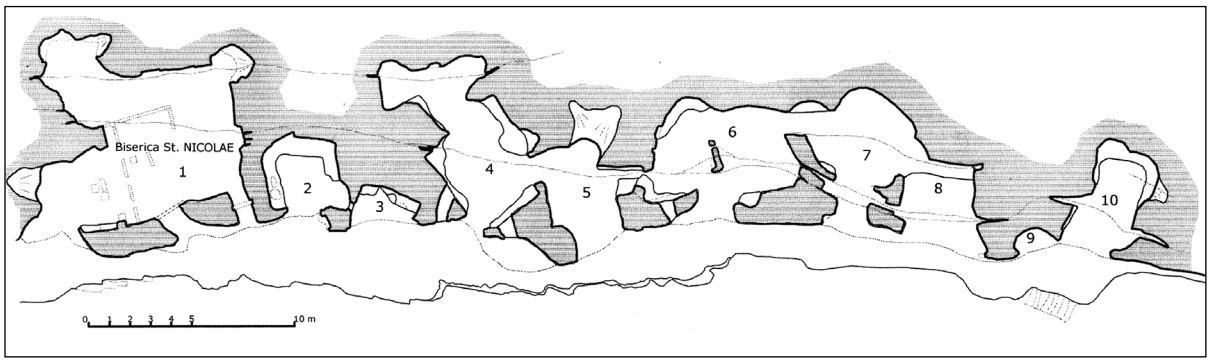

Fig. 7. Schitul Trebujeni. Plan biserică şi chilii rupestre (desen de S. Ciocanu şi E. Bâzgu).

or. Iniţial aici se aflau două/trei încăperi, posibil şi ele cu rosturi liturgice, însă cu o dispunere spaţială diferită de cea actuală. Într-o a doua etapă a avut loc unirea acestor încăperi în una singură, deja cu rosturi clare de biserică. Anume în această fază ea capătă caracteristicile spaţiale actuale (cca 10,0×6,0×2,5 m): orientare, segmentare în altar şi naos acoperite de o boltă puternic aplatizată. În altar se instalează o piatră specială pentru pristol, această încăpere fiind delimitată de naos printr-un iconostas de lemn (urmele/lăcaşurile acestor şi altor amenajări interioare s-au păstrat în podeaua şi pereţii bisericii). Tot atunci, în partea de vest a naosului sfântului lăcaş, se sapă un nou portal de intrare, protejat de un înger înaripat. Caracteristicile formale ale portalului (terminaţia în arc de cerc sprijinit de mici „umere"), evident influenţat de arhitectura de zid a timpului, permit concluzia că execuţia lui şi, implicit, a bisericii rupestre în formele pe care le vedem astăzi, a avut loc nu mai devreme de finele secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea, când în arhitectura Ţării Moldovei încep să pătrundă influenţe de origine sud-carpatică şi levantină (inclusiv la nivelul elementelor de plastică decorativă). Astfel că, putem lega intervenţiile constructive din etapa a doua a existenţei bisericii şi schitului de anii care au urmat accederii în 1574 a părţii de jos a moşiei Trebujeni/Golăieşti în stăpânirea familiei pârcălabului Ieremia. Nu excludem că aceste intervenţii au fost operate chiar de familia respectivului dregător.

Analiza formală a terasei, a fragmentelor de cornişă de piatră deasupra ei şi a fragmentelor rămase de la chiliile nr. 3 şi nr. 9 ce se deschid către terasă, este favorabilă presupunerii intrării iniţiale în biserică prin intermediul unei încăperi înguste cu rosturi de pridvor, acoperite de o proeminentă cornişă de piatră susţinută de pinteni de stâncă. Acest pridvor a servit inclusiv drept spaţiu de înhumare, aici fiind executate şi inscripţii de comemorare a ctitorilor: atât a celor vii, cât şi a celor decedaţi şi înhumaţi aici. După prăbuşirea cornişei, judecând după urmele păstrate în stâncă, aici a fost amenajată o construcţie de lemn cu rosturi similare – de a proteja intrarea în biserică şi în chilii.

A treia etapă constructivă în istoria schitului este legată de numele pârcălabului de Orhei, Bosie. Intervenţia lui a avut loc la puţin timp după intrarea acestei părţi a moşiei Trebujenilor în stăpânire mănăstirească. Este dificil să ne pronunţăm acum asupra faptului de ce anume Bosie a ajuns să intervină la ctitoria familiei pârcălabului Ieremia (în caz dacă acceptăm ipoteza ctitoririi schitului de Ieremieşti). Oricum, faptul a putut să se întâmple doar cu asentimentul stăpânului de drept al acestui pământ, mănăstirea Golia.

Intervenţia constructivă de bază operată de Bosie în cadrul schitului (intervenţie finalizată conform inscripţiei ctitoriceşti a acestuia în anul 1665) s-a referit la coborârea substanţială, cu circa 30 de cm a nivelului de călcare a terasei, a bisericii Sfântul Nicolae şi a unor chilii (fapt care a dus la dezafectarea vechilor gropi funerare de pe terasă, urme ale cărora au fost depistate de cercetarea arheologică). Este posibil ca iniţierea lucrărilor respective să fi fost legată de menţionata prăbuşire a cornişei de deasupra terasei.

În cadrul cercetărilor arheologice din anii 1999-2001, pe terasa din faţa bisericii şi a primelor încăperi de la vest de ea, au fost descoperite cinci gropi tombale care au păstrat înhumările propriu-zise, datate conform resturilor ceramice cu secolul al XVII-lea. Trei înhumări aparţin unor persoane mature, cel mai probabil, ctitori ai aşezământului monahal, iar una aparţine unui copil. Încă o înhumare, tot de copil, a fost depistată în interiorul bisericii rupestre. Pe cât se pare, aceştia erau copii ai ctitorilor mănăstirii.

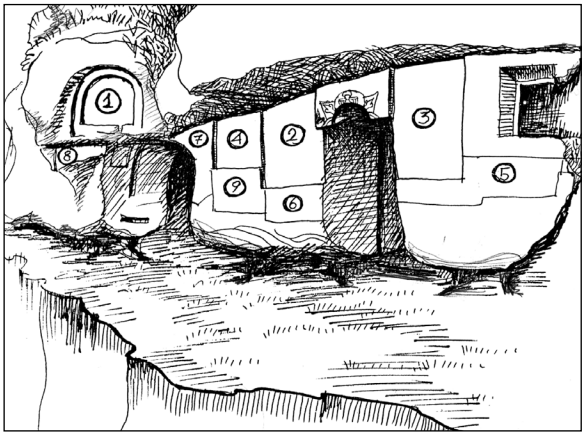

Fig. 8. Schitul Trebujeni. Faţada bisericii St. Nicolae. Schemă amplasare inscripţii (desen de S. Ciocanu): 1 - locul probabil al inscripţiei ce atesta hramul bisericii; 2 - pisania lu Bosie (1665); 3 - zapisul din 1689; 4 - inscripţia capilor schitului; 5 - pomelnic; 6 - inscripţie cu blazon; 7 - Pomelnicul lui Chiriac şi Toader; 8 - fragment de pomelnic; 9 - inscripţia lui Simion (1656).

Dacă este să ne referim la inscripţiile de pe pereţii exteriori ai bisericii (fig. 8), acestea s-au păstrat în special datorită „cornişei" de piatră de deasupra, reminiscenţă a tavanului încăperii rupestre menite a adăposti intrarea în lăcaşul de cult.

1) Inscripţia care atesta hramul bisericii rupestre se consideră că era situată într-o nişă arcuită de deasupra intrării de est în naosul bisericii. Actualmente inscripţia este puternic degradată şi de aceea practic indescifrabilă, desluşindu-se clar doar cele patru rânduri în care ea a fost divizată. Textul ei, „*Biserica Ierarhului lui Christos, a Sfântului Părinte Făcător de minuni, Nicolae*", este cunoscut datorită unei consemnări publicate în secolul al XIX-lea (Григорович 1871, 23).

Principalele două inscripţii de aici (ca mărime şi complexitate) flanchează portalul de vest, protejat de înger, al bisericii.

2) Inscripţia ctitoricească a pârcălabului Bosie (opt rânduri) se află la stânga de portal. Ea este încadrată într-un chenar asemănător unui sul desfăcut de hârtie, probabil, un cartuş heraldic. Inscripţia este timbrată de o coroană nobiliară deschisă cu trei fleuroane, fleuronul central fiind surmontat de o cruce. Inscripţia este executată într-un panou adâncit faţă de suprafaţa peretelui, astfel curăţindu-se locul de inscripţii mai vechi. Considerăm că aici s-a aflat inscripţia ctitorilor de până la anul 1665 ai schitului Trebujenilor.

СѢИ МѦНѦСТИР// РѦБЪ БЖІИ БОСІИ// ПЪРКѦЛѦБ ѠРХѢѠВ(С)// СЪВРЪШИ СЪ ПОДРЏ//ЖІѢМ И ЧѦДИ СВОИМИ// ВЪ ЧѢ(СТ) ГЏ БЏ ЗѦ Ѡ(Т)//ПЏЦѢНІѢ ГРѢХО(В) СВОИ(Х)// СѢЛѢВѦСТРЏ Л(Т) ҂РОГ

„Această mănăstire a făcut-o robul lui Dumnezeu Bosie, pârcalabul de Orhei, împreună cu soţia şi copii săi, spre cinstirea lui Dumnezeu, întru iertarea păcatelor sale. Seleveastru. În anul 7173 (1665)".

3) La dreapta de portalul menţionat se află o inscripţie lapidară scrisă în limba română (10 rânduri). Ca şi inscripţia pârcălabului Bosie, ea a fost executată într-un panou dreptunghiular adâncit faţă de suprafaţa peretelui.

ѦЧѢ(С)ТЏ ЗѦПИ(С) ЛѦЏ ФЪК//ЏТЪ ВѦСИЛЄ Ѧ(Н)ДЄ//ЄСКЏ(Л) ШИ КЏ РЪЗМИРИ//ЦЪ ЛЄКѦ Л ЗИЛЄЛЄ ЛЏИ// КОСТѦТИ(Н) ВО(Д) КЪ(Н)ДЏ Ѧ(Џ) ЄРЬ//НЯ(Т) ЏКРѦИНѦ Л ИВѦНЧЄ ШИ// ѦЏ ФО(С)ТЪ СТЄЦЪ ХѦТМѦ(Н)// ЛѦ ЏКРѦИНѦ ШИ НОИ Ѧ(М)// ЄРНѦТ(Џ) ѦТЏНЧЄ ѦИЧЄ// [ВЪ] ЛТО ҂РЧИ НОЄ(М) К

„Acestu zapis l-au făcut Vasile Andeescul şi cu Răzmiriţă Leca în zilele lui Constantin Vodă, cându au ernat Ucraina în Ivance. Şi au fost Steţă hatman la Ucraina. Şi noi am ernatu atunce aice. În anul 7198 (1689) noemvrie 20".

Pentru o localizare mai bună în timp, executorii inscripţiei aduc un omagiu domnului de atunci al Ţării Moldovei, Constantin Cantemir (1685-1693), şi menţionează iernatul unui detaşament de cazaci în frunte cu hatmanul lor în localitatea Ivancea. Steţă, hatmanul cazacilor din aşa-numita Ucrainăa Hanului, vasal al tătarilor din Crimeea, era o personalitate cunoscută în epocă. Cronicarul Ion Neculce îl menţiona în legătură cu asediul de către o oaste moldo-turco-căzăcească a cetăţii Soroca în anul 1692, ocupată în acel timp de o garnizoană poloneză (Letopiseţul 1990, 322).

4) La stânga de inscripţia pârcălabului Bosie se află o altă inscripţie executată în panou adâncit (patru rânduri), care, printre alţii, îl pomeneşte pe unul dintre stareţii din secolul al XVII-lea a schitului rupestru.

ПОМЄНИ ГИ Є(Р)МОНѦ(Х) ТОХИ(Л)// ІЄ(Р)МОНѦ(Х) ВѦ(Р)ЛѦ(М) ЄГЏМЄ(Н)// И СНЬ ЄГО ЄРЄ(Н) ПО(П) ЄНѦКІЄ// Ѡ(Т) КОТЄЛНИ(Ч)

„Pomeneşte doamne pe ieromonahul Tohil, pe ieromonahul Varlam, egumenul, şi pe fiul lui, preotul popa Enachie din Cotelnici".

5) O altă inscripţie-pomelnic (trei rânduri) se află sub inscripţia în limba română din anul 1689, fiind parţial distrusă de aceasta:

... МОНА(Х) ЄРЄН ДІѠНІСИЄ БИВ ПО(П) СТѦ(Н)// ...Ф(Т)? ЄЛ(П)ТЄМИА И ЧА Н(Х)// ...ЗІАНЖІА(ТС)? ГАХІѦ И ЧАДА И(Х) СИМЄѠ(Н) МАРИѦ// [ПИ]СА(Л) ЄРЪМОНА(Х) ЗА(ХА)РІѦ БІВ И ПО(П) ФОКА

„... monah. Iereu Dionisie[20]*. S-a tâmplat popa Stan. ... Elptemia şi copiii lor. ... Gahia şi copiii lor Simeon, Maria. A scris ieromonahul Zaharia. S-a tâmplat şi popa Foca*".

6) Mai jos de inscripţia pârcălabului Bosie se află inscripţia unui călugăr sau a unui ctitor (două rânduri), care, judecând după blazonul prezent aici, era de provenienţă nobilă. Cele patru cuvinte ale inscripţiei s-au păstrat rău, degradate fiind din cauza eroziunii suprafeţei pietrei.

Blazonul reprezintă un scut oval inclus într-un cartuş ornamental. În centrul câmpului scutului se află o figură geometrică, formată de combinarea herbului polonez Awdaniec (Lękawa) şi a crucii Sfântului Antoniu, ce are un al doilea demibraţ senestru. Figura este însoţită sus de monograma lui Christos, jos de litera M, în dextra de litera B, în senestra de litera H (sau N).

7) La dreapta de inscripţia conducătorilor schitului se află încă o inscripţie-pomelnic (şapte rânduri). Textul ei este plasat într-un chenar derptughular cu colţurile tăiate, încadrat de un alt chenar de forma unui scut cu terminaţie triunghiulară în partea superioară şi inferioară. Vârful superior al scutului este încununat de o cruce, spaţiul triunghiular de desubt fiind marcat de monograma lui Christos.

ПОМЄНИ ГИ// ДША РАБ(Ꙋ)// БЖІИ КИРИѦК// СЪ ПОДРꙊЖІЄ(М)// И РАБЪ БЖІИ ТОДЄР// Ѡ(Т) КРЪШЪНЪШАНІИ// В Л(Т)

„Pomeneşte Doamne sufletele robilor lui Dumnezeu Chiriac cu soţia, robului lui Dumnezeu Toader din Crăşănăşani. În anul."

8) Vis-à-vis de inscripţia lui Chiriac, de cealaltă parte a intrării arcuite de lângă iconostasul bisericii, mai existase o inscripţie-pomelnic executată din punct de vedere compoziţional practic similar. S-a păstrat doar partea superioară a chenarului încununat de cruce şi monograma lui Christos, precum şi partea superioară, actualmente indescifrabilă, a literelor primului rând al inscripţiei. Inscripţia a dispărut, fiind distrusă împreună cu fragmentul de rocă în care a fost tăiată.

9) Sub inscripţia conducătorilor aşezământului monastic se află inscripţia lui Simion (două rânduri). Aceasta este cea mai veche inscripţie datată ce s-a păstrat aici. Ea certifică existenţa schitului rupestru şi înaintea intervenţiei ctitoriceşti a pârcălabului Bosie şi este o dovadă în plus că intervenţia lui nu s-a referit la modificarea parametrilor exteriori ai bisericii.

РАБ БОЖІИ (...) СІМИѠНЪ АХНЅ// МЦА ФЄВРꙊАРІИѦ ЗЇ ДНѦ

„Robul lui Dumnezeu (...) Simion. 1656, luna lui fevruarie, în 17 zile".

Semnalăm aici şi o inscripţie puternic deteriorată de pe suprafaţa dinspre terasă a peretelui dintre încăperile nr.5 şi nr.6 ale schitului, pentru prima dată pusă în valoare de Timur Bobrovski şi Bogdan Riduş, care ar fi în opinia lor cea mai veche inscripţie a schitului (inclusiv din punctul de vedere al tehnicii de execuţie şi al caracterului literelor utilizate) pe care ei o datează cu finele secolului al XV-lea (Postică 2000, 72).

Cele nouă încăperi de la vest de biserica schitului (chilii, paraclise) de asemenea prezintă urme a câteva etape de prelucrare a spaţiului lor. Printre elementele de interes pot fi menţionate paturile de piatră, vetrele, deschiderile de ferestre, multitudinea de lăcaşuri de la diferite construcţii de lemn (pereţi despărţitori, pereţi exteriori, grinzi etc.), care trebuiau să asigure un anumit confort locuitorilor acestor locuinţe rupestre. În acele timpuri pereţii şi tavanul chiliilor erau unse cu lut şi spoite cu var. La fel şi podeaua era acoperită cu un strat egalizator de lut, menit a proteja de degradare suprafaţa stâncii. Pereţii încăperilor au păstrat multe urme de inscripţii şi semne lapidare (cruci de diferite forme şi mărimi, litere separate sau grupate în cuvinte şi propoziţii, cifre de ani ş.a.).

Încăperile „schitului pârcălabului Bosie" se deosebesc net de cele ale complexului nr.1. Dacă cele mai multe încăperi rupestre ale complexul nr.1

[20] Posibil trebuie de înţeles – ieromonahul Dionisie.

sunt situate izolat, la înălţimi şi distanţe dintre cele mai variate una faţă de alta, fapt care denotă o subordonare relativă voinţei conducătorului obştii monahale[21], atunci în cadrul *complexului nr. 2* dispunerea tuturor încăperilor la acelaşi nivel, înşirate la distanţă minimă una faţă de alta (sau unite între ele prin deschideri interne) de-a lugul unei terase unice, arată supunerea clară a vieţii monahale de aici unei discipline riguros respectate. Din punct de vedere temporal, „schitul pârcălabului Bosie" reprezintă o a doua etapă în dezvoltarea monahismului de pe teritoriul moşiei Trebujeni, apariţia lui fiind legată de părăsirea de către călugări a încăperilor *complexului nr. 1* şi organizarea pe amplasament nou a unei vieţi subordonate altor principii. Nu excludem continuarea utilizării unor peşteri ale complexului nr.1 de către schimnici, însă aceasta se făcea doar cu permisiunea stareţului şi soborului schitului, nucleul vieţii monahale oricum transferându-se definitiv în încăperile *complexului nr. 2*. Coroborate fiind datele oferite de arhitectura încăperilor rupestre şi de inscripţiile lapidare de aici, putem presupune realizarea acestui transfer aproximativ în cadrul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea.

Săparea complexului în unul dintre orizonturile calcaroase inferioare ale stâncilor butucenene (faţă de încăperile din complexul nr.1 care sunt săpate la înălţimi mult mai mari, cu accesibilitate redusă) ar sugera instaurarea în zonă a unei perioade de relativă siguranţă, dar şi ridicarea statutului comunităţii monahale, fapt care a impus asigurarea unui acces mai facil către biserică, lucrarea într-un mod deosebit a portalului de intrare, asigurarea unei înălţimi interioare corespunzătoare a bisericii şi chiliilor, săparea în pereţii chiliilor a unor goluri de fereastră ce prevăd locuri de instalare a ramelor pentru geamuri etc.

Considerăm că în sensul factorilor care au impulsionat/influenţat dezvoltarea schitului ar putea avea o anumită importanţă şi faptul că localitatea medievală care a existat pe promontoriul Peştera şi care, precum am relevat deja, trebuia să fie amplasată la vale de fundaţiile bisericii de aici, atingea apa Răutului anume vizavi de schitului rupestru. În acest sens nu apare întâmplătoare trecerea vechiului drum care traversa promontoriul Peştera (stare de fapt atestatată de harta de secol XIX a moşiei Trebujeni) (fig. 3) anume pe malul de aici al râului. Ar putea exista şi o anumită legătură între părăsirea vetrei acestei localităţi în secolul al XVIII-lea, dacă acceptăm ipoteza aflării pe acest loc a vetrei Trebujenilor de până la 1770-1771, şi risipirea comunităţii monahale a schitului.

Precum am relevat deja, putem vorbi cu certitudine doar despre existenţa schitului în perioada: secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea. Cu certitudine putem vorbi şi de faptul că spre finele secolului al XVIII-lea schitul nu mai funcţiona. Dovadă este activitatea în această perioadă pe teritoriul părţii de jos a Trebujenilor a călugărilor trăitori pe moşia localităţii învecinate Peştera/Brăneşti, activitate care putea avea loc doar în condiţiile lipsei aici a unei comunităţi monahale proprii.

Drept argument al încetării existenţei schitului Trebujenilor cu mult înainte de finele secolului al XVIII-lea, poate servi şi lipsa oricăror date privind existenţa lui în documentele din arhiva administraţiei eparhiale basarabene. Aceste documente au fost adunate începând cu anii 1809-1812, în ele, într-un fel sau altul, apărând menţionate toate aşezămintele monahale care au activat la finele secolului al XVIII-lea - începutul celui al XIX-lea. Faptul ne îndreptăţeşte să presupunem dizolvarea comunităţii monahale trebujenene *grosso modo* nu mai târziu de cel de-al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea, aceasta, cel mai probabil, fiind iremediabil afectată de unul dintre războaiele sau/şi de epidemiile care au bântuit în regiune.

Complexul de peşteri nr. 3 este reprezentat de încăperile rupestre ale bisericii Naşterea Maicii Domnului. Ne-am aplecat deja asupra bisericii respective în cadrul articolului consacrat schitului Peştera/Brăneşti (Ciocanu 2008), dată fiind utilizarea ei timp de circa două decenii de către călugării amintitului schit. Astfel că ne vom opri aici doar asupra lucrurilor care au relevanţă în sensul studiului de faţă.

Sfântul lăcaş are planul segmentat în altar, naos şi pronaos (fig. 9). În peretele de est a altarului sunt săpate două nişe pentru icoane şi intrarea în proscomidie. În peretele de sud este săpată o nişă pentru diaconicon. Dimensiunile naosului sunt practic similare celor ale compartimentului alta-

[21] Ne referim aici la perioada când încăperile *complexului nr. 1* au putut găzdui o astfel de comunitate.

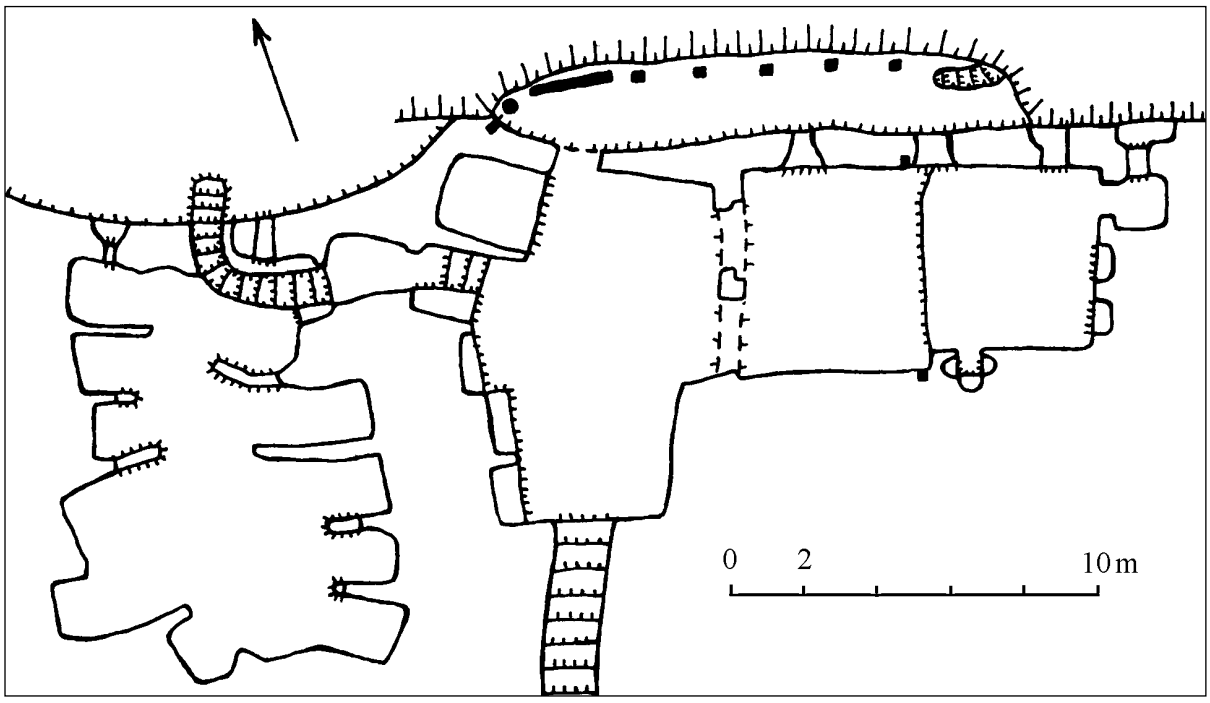

Fig. 9. Plan biserica rupestră Naşterea Maicii Domnului (de T. Bobrovski, B. Riduş).

rului, delimitarea acestor încăperi realizându-se prin intermediul unei treapte de circa 20 cm înălţime şi a unei mici lărgiri a naosului înspre sud. Ambele încăperi sunt acoperite de o boltă în semicilindru aplatizat. Două deschideri despărţite de un stâlp median asigură legătura naosului cu pronaosul. Ambele compartimente sunt de plan cvasipătrat, având împreună lungimea de circa 9 metri, înălţimea atingând cifra de 3 metri.

Pronaosul bisericii are un traseu poligonal, este acoperit cu un tavan drept. De fapt acesta este şi locul de unde a şi „pornit" execuţia bisericii Naşterii Maicii Domnului. Iniţialmente, pe acest loc exista o încăpere cu mai multe camere-compartimente, mărturie fiind camera păstrată în peretele de vest al pronaosului, la stânga de ieşirea spre terasă, şi urmele clare a încă patru camere-compartimente (în acelaşi perete de vest). Încăperi de acest tip, cu mai multe camere-compartimente în interior, sunt destul de răspândite în stâncile de aici (fig. 5). Accesul în ele este anevoios, de regulă fiind posibil doar prin intermediul unor deschideri înguste, situate la înălţimi considerabile.

Meşterii anonimi, care au cioplit biserica, au procedat în primul rând la mărirea intrării într-o astfel de încăpere. Ei au dezafectat o parte dintre compartimentele interioare şi, prin cioplirea până la o cotă rezonabilă a pardoselii şi tavanului, au mărit practic cu un metru înălţimea încăperii. Apoi ei s-au adâncit înspre est în stâncă, executând integral naosul şi pronaosul sfântului lăcaş. Accesul iniţial în naos pare că se realiza printr-o singură deschide, cea de nord. Ulterior, la o intervenţie asupra bisericii, s-a procedat la lărgirea naosului spre sud şi străpungerea celei de-a doua deschideri dintre compartimentele naosului şi pronaosului.

Pronaosul dispune de trei ieşiri. Prima, care este şi cea mai veche, asigură accesul spre o terasă îngustă, care flanchează biserica dinspre nord. Capătul de est al terasei păstrează trepte de la o scară abruptă, actualmente prăbuşită împreună cu fragmentul de stâncă în care a fost săpată, care cobora în trecut spre Răut.

A doua ieşire, săpată în peretele de vest al pronaosului, asigura şi ea accesul spre valea Răutului. Ea a fost executată mult mai târziu, după prăbuşirea stâncilor care conţineau cărarea ce accedea spre terasa din faţa sfântului lăcaş. Noul acces a unit biserica cu o altă încăpere compartimentată (11 compartimente, h=1,5 m), până atunci situată izolat.

Cea de-a treia ieşire, unica rămasă în uz, este săpată în peretele de sud al pronaosului, asigurând prin intermediul unui tunel de circa 25 de metri

lungime legătura bisericii cu localitatea Butuceni. Odată cu săparea în anul 1821 a tunelului respectiv, pronaosul bisericii a fost amplificat în direcţia sudică, astfel dezafectându-se încă câteva camere-compartimente de aici.

Unica informaţie referitoare la timpul îndepărtat al executării bisericii Naşterea Maicii Domnului este o descriere a acesteia de la începutul secolului al XIX-lea, unde se menţiona că intrările „*dispre prăpastie Răutului*" ea le are „*din vechi*" (Ciocanu 2008, 151). Faptul presupune că tradiţia orală, tradiţie transmisă de bunei şi străbunei, păstra doar ştiri privitoare la existenţa acestor intrări şi, implicit, a sfântului lăcaş. În aceste condiţii, existenţa bisericii în principalii ei parametri formali[22] poate fi cu siguranţă plasată anterior secolului al XVIII-lea.

Biserica respectivă se deosebeşte net de încăperile rupestre ale complexului nr.1, două dintre care ea şi le-a integrat – prin dimensiuni impunătoare[23], prin metoda de prelucrare a pietrei, prin formele interioare elaborate, executate conform unei cu totul alte filosofii a spaţiului. Este clar că apariţia ei nu este legată de timpurile vieţuirii monahilor în încăperile rupestre ale complexului. Ea a putut să fie executată doar după părăsirea peşterilor locului de către călugării reorganizaţi pe noul amplasament al „schitului pârcălabului Bosie". Totodată, aici nu poate fi vorba de o biserică legată direct de comunitatea monahală trebujeneană, care îşi avea biserica proprie.

Considerăm că aceasta biserică a aparţinut şi a fost utilizată de comunitatea laică a locului, stabilită cu traiul pe vatra satului de lângă „*moara Hucişcăi*". Nu este exclus ca săparea ei să fi fost comandată de unul dintre Ieremieşti. Oricum, realizarea acestui proiect a putut avea loc nu mai devreme de ultimul pătrar al secolului al XVI-lea. Timur Bobrovski şi Bogdan Riduş au atras atenţia şi asupra modalităţii similare de prelucrare a suprafeţei pietrei la biserica respectivă, pe porţiunile unde ea a rămas intactă (Postică 2000, 69), şi la cea a Sfântului Nicolae de la schitul Trebujenilor. De altfel, ei au atras atenţia că un astfel de tip de prelucrare nu se întâlneşte în interiorul altor obiective rupestre ale promontoriului.

La momentul repopulării de la 1795-1796 a vetrei Butucenilor, răzeşii Portăreşti, pentru a-şi satisface necesităţile spirituale, decid a reactiva biserica rupestră de aici. Schitul local al Trebujenilor fiind deja de mai mulţi ani părăsit, ei invită să slujească aici călugării de la schitul Peştera de pe moşia vecină Peştera/Brăneşti, care, din motive pe care le putem doar bănui, la acel moment erau fără un lăcaş de cult propriu. Călugării au acceptat invitaţia. Desigur, faptul a putut să se întâmple doar cu acordul autorităţilor eclesiastice, în cazul de faţă a Mitropoliei de Iaşi, în eparhia căreia se afla ţinutul Orhei.

Monahii peştereni zi de zi traversau hotarul moşiei Peştera/Brăneşti, unde ei locuiau şi unde erau situate construcţiile schitului lor, pentru a oficia servicii divine în biserica rupestră a satului Butuceni. Ei au utilizat biserica Naşterea Maicii Domnului până în prima jumătate a anului 1816, când schitul brăneştean, în urma unui conflict cu stăpânul moşiei respective, a fost desfiinţat, călugării fiind transferaţi la schitul Condriţa din ţinutul Lăpuşna. A existat o posibilitate pentru călugării peştereni de a nu fi mutaţi, în caz dacă răzeşii de Butuceni ar fi acceptat să-i primească oficial pe moşia lor, repartizându-le o suprafaţă anumită de pământ. Răzeşii acceptau verbal să-i găzduiască, însă nu au dorit să le elibereze un document în scris în acest sens (Ciocanu 2008, 156).

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea schitul Trebujenilor îşi încetează activitatea, iar la 1816 se rupe ultimul fir al tradiţiei monahale a locului.

Rezolvarea multiplelor probleme legate de istoria apariţiei şi dezvoltării aşezământului monastic trebujenean, dar şi de istoria şi dezvoltarea moşiei Trebujenilor ţine, precum am relevat şi anterior, de iniţierea aici a unor cercetări sitematice de ordin arheologic, arhitectural, documentar etc. Ne exprimăm speranţa că preconizata creare a *Rezervaţiei natural-culturale Orheiul Vechi* va impulsiona această cercetare şi va crea condiţiile necesare salvării monumentelor de arhitectură (rupestră şi vernaculară), arheologice şi naturale din aceste locuri marcate de un pitoresc deosebit.

[22] Desigur, cu excepţia tunelului de secol XIX.

[23] Spre exemplu, printre cele 73 de încăperi rupestre adaptate sau tăiate de mâna omului ale complexului nr. 1, doar una singură atinge înălţimea de 2 m, celelalte având înălţimi situate între 1,4-1,6 m.

ANEXE

I. Cronologia celor mai importante evenimente privind moşia Trebujeni şi localităţile de aici

Secolul XVI

ante 1574 – aflarea acestui teritoriu în stăpânire domnească.

1574 mai 10 – vinderea de către domnie a „locului" respectiv /cunoscut ulterior sub denumirea de Golăieşti/Trebujeni (cu două mori de apă)/ logofătului Ioan Golăi şi pârcălabului Ieremia.

1576 iunie 28 – prima atestare a denumirii de Golăieşti şi prima menţiune a existenţei a două localităţi cu această denumire pe moşia omonimă. Cumpărarea de la domnie de către logofătul Ioan Golăi a moşiei Stojişte şi a „morii lui Mihăilaş" (capul dinspre Răut a moşiei vecine Peştera) şi ataşarea lor părţii de sus a moşiei Golăieşti.

1588 august 4 – prima menţiune a divizării în două a moşiei Golăieşti, respectiv – partea „de sus", a urmaşilor logofătului Ioan Golăi şi – cea „de jos" a urmaşilor pârcălabului Ieremia, fiecărei părţi revenindu-i câte o moară de apă.

1591 noiembrie 20 – prima atestare denumirii de Trebujeni pentru moşia Golăieşti şi atestarea împărţirii părţii de jos a moşiei în trei bătrâni între urmaşii pârcălabului Ieremia. Vinderea bătrânului de sus (1/3) a părţii de jos a Trebujenilor/Golăieştilor aprodului Gorciul (împreună cu 1/3 din venitul morii de apă „de la Feredeu" şi 1/3 din vatra satului Trebujeni/Golăieşti („de Jos")).

Secolul XVII

21 august 1602 – aprodul Gorciu vinde bătrânul respectiv (1/3 din partea de jos a moşiei Trebujeni plus treimea din venitul morii de apă şi treimea din vatra satului de aici) Anei Golăi (care o anexează părţii de sus a moşiei Trebujeni/Golăieşti).

aprox. 1603-1604 – Ana Golăi donează mănăstirii Golia părţile ce le stăpânea din moşia Trebujeni/Golăieşti (partea de sus plus o treime din partea de jos).

aprox. 1604-1612 mai 13 – aflarea moşiei Trebujeni/Golăieşti în stăpânire domnească în legătură cu proiectul de refacere a cetăţii la Peştera pe Răut.

1612 mai 13 – domnia restituie mănăstirii Golia părţile ce le stăpânea din moşia Trebujeni/Golăieşti.

1616 octombrie 12/1617 august 7 – prima atestare a denumirii de Butuceni referitor la cei doi bătrâni din partea de jos a moşiei Golăieşti/ Trebujeni. Atestarea legăturii directe dintre denumirea de Butuceni şi familia Portăreştilor. Prima atestare a existenţei morii de apă de la gura defileului Hucişca (zisă şi a Butucenilor).

aprox. 1630 iunie 9 – trecerea în stăpânirea marelui vornic Lupu Hăbăşescu a bătrânului de mijloc din partea de jos a moşiei Trebujeni (împreună cu treimea corespunzătoare din vatra satului Trebujeni (de Jos) şi din venitul morii de apă „de la Feredeu").

aprox. mijlocul sec. XVII – trecerea bătrânului de mijloc din partea de jos a moşiei Trebujeni în stăpânirea marelui medelnicer Nicolae Buhuş.

1660 mai 4 – întoarcerea bătrânului de mijloc din partea de jos a moşiei Trebujeni în stăpânirea Portăreştilor (cedarea lui de către marele medelnicer Nicolae Buhuş). Atestarea faptului că denumirea de Chişinău este denumirea din vechime a moşiei Trebujeni.

1661 martie 29 şi **august 18** – Portăreştii donează bătrânul de mijloc din partea de jos a moşiei Trebujeni mănăstirii Golia. Astfel, mănăstirea a ajuns să deţină partea de sus a moşiei Trebujeni (cu moara „de sub Peşteră") şi două treimi din partea de jos a moşiei Trebujeni (cu, respectiv, 2/3 din venitul morii „de la Feredeu" şi 2/3 din vatra satului Trebujenii („de Jos")).

aprox. al treilea sfert al sec. XVII – înlocuirea definitivă a denumirii de Golăieşti (pentru moşie şi localităţi) cu cea de Trebujeni.

1665 – rectitorirea schitului rupestru al Trebujenilor de către pârcălabul Bosie de Orhei

1677 martie 20 – Portăreştii donează pârcălabului Andrei Mihuleţ 1/7 şi un sfert de şeptime din bătrânul de jos a moşiei Trebujenilor de Jos.

1679 iunie 5 – Andrei Mihuleţ donează acest pământ mănăstirii Golia.

Secolul XVIII

aprox. 1770-1771 – transferul/ „aşezarea” satului Trebujeni (de Sus) pe vatra actuală.

1794 – mănăstirea Golia cedează Furcenilor partea de vest a Stojiştei.

aprox. 1795-1796 – 1) transferul/ „aşezarea” răzeşilor trebujeneni pe vatra actualului sat Butuceni şi înlocuirea definitivă a denumirii de Trebujeni, pentru localitatea de pe partea de jos a moşiei omonime, cu cea de Butuceni; 2) invitarea monahilor schitului Peştera de a oficia servicii divine în biserica rupestră a Butucenilor.

Secolul XIX

aprox. anii ‘30-40 ai sec. XIX – întemeierea localităţii Morovaia pe partea răzeşească a moşiei Trebujeni (5 şeptimi şi 3 sferturi de şeptime din bătrânul de jos a părţii de jos a moşiei), în apropiere de gura defileului Morova.

II. Două documente inedite privind moşia Trebujeni păstrate în rezumate în fondurile Arhivei Naţionale

1. 7251 (1743) **iulie 19** (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 91-92. Rezumat românesc din sec. XIX)

Mărturie hotarnică a medelnicerului Toader Carp şi a lui Dimitrie Sava, biv vel serdar, pentru partea răzeşească şi mănăstirească a moşiei Trebujeni.

Mărturie hotarnică de la Toader Carp, medelniceri, şi Dimitrie, biv vel sărdar, arătătoare că mergând la satul Trebujănii ca să diosăbească partea Portăreştilor ce au în partea din gios a acei moşăi, au aflat că pe din gios Trebujănii să hotărăsc cu moşia Macicăuţăi, iar pe din sus n-au găsit hotar, fiind şi moşia Storjăştea tot a mănăstirei Goliei într-un hotar. Care priimind loc n-au avut hotară dispărţătoare*.

Pentru care, măsurând din sus din hotarul Storjăştii dispre Furceni păn în hotarul Trebujănilor dispre Macicăuţi, au găsit 150 funii căte 20 stănjăni funia. Din care au lăsat 75 funii Storjăştii şi 75 funii Trebujănilor. Şi că după scrisori s-au venit mănăstirei Goliei 37 pol funii giumătate de sat partea de sus, precum şi din giumătate, partea din gios, doî părţi, adică 24 pol funii. Iar a treia parte ce au rămas din partea din gios împărţăndu-să în şapte părţi s-au venit mănăstirei o parte şi un civert, adică una pol funii şi 6 stănjeni. Rămăind neamului Portărescului cinci părţi şi trei ciferturi, adică 10 funii şi 17 stănjăni.

Iar moara ci era, au dovedit că este pe partea din sus a Trebujănilor. Şi că vroind a stălpi partea Portăreştilor, diosăbi în partea din gios, ei n-au priimit din cuvănt că acel loc nu esti de hrană, fiind cu păduri şi petri. Şi că priimind şi vechilul egumenului mănăstirei Goliei, s-au învoit să-şi ia venitul ce li s-ar cuveni din cămpu şi din moara din gios, dacă să va face pe partea ce s-au ales Portăreştilor.

* Se are în vedere timpul redus de existenţă separată a moşiei Storjişte faţă de Trebujeni (1574-1576). În condiţiile aflării timp de secole a ambelor moşii în mâinile unui singur stapân (ale familiei Golăi, apoi ale mănăstirii Golia) nu a fost necesară menţinerea între ele a unui „hotar despărţitor” delimitat cu pietre.

2. 1768 iulie 27 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 89-90. Rezumat românesc din sec. XIX)

Mărturie hotarnică a marelui şetrar Vasilie Căpotici şi a căpitanului Iacomi pentru partea răzeşească a moşiei Trebujeni (parte cunoscută şi sub denumirea de Butuceni, iar de la mijlocul secolului al XIX-lea sub denumirea de Morovaia).

Mărturie hotarnică de la Vasilie Căpotici, vel şătrari, şi Iacomi, căpitan*, cuprinzătoare că după poronca gospod, mergând la satul Trebujănii a mănăstirei Goliei, ca să aleagă părţile răzăşilor Portăreşti, cinci părţi şi trei civerturi din ace moşie. Şi cu funie de 33 stănjăni şi a treia parte dintr-un stănjăn gospod au măsurat numita moşie. Şi au ales în partea din gios partea Portărescului unde au găsit, stălpind-o cu petre dispre partea mănăstirei. Şi că această moşie are doî mori în apa Răutului: o moară în partea de sus, a mănăstirii, iar din moara di pi parte din gios** – au venit Portăreştilor a treia parte.

Precum şi din cămp puind hotară. Întăi în gura Chiscovăţii, în capul dealului despre Susleni, la un loc de arie. Iar de acole, au purces în curmezăş dispre răsărit piste valea Chiscovăţii – păn deasupra hărtopului, unde este hotarul Marcăuţilor, şi au pus peatră, fiind chiotoare moşiei Trebujănilor. Şi de acolo, au purces drept la vale înapoi, de

au măsurat partea Portărescului. Şi unde au venit, au pus peatră hotar în protiva celuialalt.

Şi de acolo, au purces în gios costişa Ţăgancii dispre răsărit, puind peatră lăngă un stejar. Şi în stejar au făcut boor[***]. Şi de acolo, iarăş prin costişa Ţăgancei cam chezăş de asupra dealului, făcând doî boori. Şi eşând în deal, în drumul ci merge pi deasupra Ţăgancei dispre răsărit, şi au pus al treilea lăngă drum. Şi iarăş la vale cam chezăş pisti Ţăganca păn la dumbravă, puind peatră. Au început, tot spre apus – deasupra Răutului, puind peatră într-o movilă, şi între Morovoai. Iar de acolo înainte, în protiva hotarălor, păn în Răut. Unde să hotărăşti pe din gios cu Macicăuţii. Şi înainte cu Băloşăştii i Horilcanii iar[ăş] în sus, în hotarul Marcăuţălor, unde puind peatră, au făcut chiotoare Trebujănilor. Măsurând şi din sălişte din a şasa parte 48 stănjăni gospod. Pe care şi pe din gios şi pe din sus i-au stălpit cu petri hotară.

[*] titlul hotarnicilor precizat conf.: F.37, inv.4, d.1382, f.169(v)

[**] este vorba de moara numită „de la Feredeu"

[***] prezintă interes, din punct de vedere al posibilei forme a bourilor cu care se marcau hotarele de moşii, că în varianta de limbă rusă a documentului cuvântul boor/bour a fost tradus prin „*крестообразный знак*" (semn cruciform)

III. Cronologia celor mai importante evenimente privind moşia Peştera/Brăneşti şi schitul Peştera (adaos la articolul (Ciocanu 2008))

Secolul XVI

1574 mai 10 – prima atestare documentară a moşiei Peştera şi a capului ei dinspre Răut, menţionat drept indiciu de localizare a teritoriului moşiei Golăieşti/Trebujeni (cumpărate de la domnie de către logofătul Ioan Golăi şi pârcălabul Ieremia).

1576 iunie 28 – scindarea de către Petru Şchiopul a moşiei Peştera şi vinderea capului ei dinspre Răut (sub denumirea de „*moara lui Mihăilaş*"/ Mihăilaşa) logofătului Ioan Golăi, care îl alipeşte moşiei Golăieşti/Trebujeni.

aprox. 1595-1606 – schimbarea denumirii moşiei din Peştera în Movilău. Întemeierea/ facerea „*din pajişte*" a satului Movilău de către Ieremia Movilă. Construirea aici a curţii domneşti şi a bisericii domneşti. Constituirea ocolului Movilăului (format din mo;iile Maşcăuţi, Horilcani etc.).

Secolul XVII

1606-1607 – scoaterea moşiei Horilcani din ocolul Movilăului şi transmiterea ei în stăpânire boierească.

1608 ianuarie 22 – atestarea lui Aftenie, preotul domnesc din Movilău.

1609 noiembrie 15 – scoaterea moşiei Maşcăuţi din ocolul Movilăului şi restituirea ei către vechii stăpâni.

deceniul 2 sau 3 al sec. XVII – reîntoarcerii denumirii vechi a moşiei şi localităţii Movilău, care iarăşi încep să se numească Peştera.

1616 octombrie 12 – prima atestare a denumirii de Brăneşti referitor la moşia Peştera (Movilău)

1627 septembrie 11 – principele Miron Barnovschi întăreşte moşia Peştera „*ce se cheamă vechiul Orhei, în toate hotarele vechi ale Peşterei*" boierului Dănilă de Varniţa.

1632 august 9 – Dănilă de Varniţa divizează moşia Peştera în două şi donează o parte de moşie preotului domnesc Evornimie. Descrierea hotarelor moşiei Peştera după documente emise de cancelaria lui Miron Barnovschi.

1633 septembrie 6 – principele Moise Movilă donează o parte din moşia Peştera (partea preotului Evornimie, intrată în stăpânire domnească) logofătului Pătraşcu Ciogole.

1639 noiembrie 1 – Vasile Lupu întăreşte o parte din moşia Peştera (fostă a logofătului Ciogole, intrată iarăşi în stăpânire domnească) vel postelnicului Apostol Catargiu.

1641 martie 23 – Vasile Lupu întăreşte vel postelnicului Apostol Catargiu actul de cumpărare a celei de-a doua părţi a moşiei Peştera de la urmaşii boierului Dănilă de Varniţa.

1677 martie 20 – atestarea preotului Doroftei din satul Peştera/Brăneşti şi a vornicului Ursu de acolo.

Secolul XVIII

aprox. 1780 – transferul/"aşezarea" localităţii Peştera pe vatra actuală a satului Brăneşti; înlo-

cuirea definitivă a denumirii de Peştera, pentru localitate şi moşie, cu cea de Brăneşti.

finele sec. XVIII – în urma unei căsătorii moşia Brăneşti (Peştera) trece din stăpânirea familiei Catargi în cea a familiei Donici.

aprox. 1795-1796 – călugării schitului Peştera acceptă invitaţia comunităţii răzeşilor trebujeneni de a oficia servicii divine în biserica rupestră de lângă satul Butuceni.

1798 şi **1800** – atestarea stareţului schitului Peştera, ieromonahul Paisie.

Secolul XIX

primii ani ai sec. XIX – pustiirea schitului Peştera de o epidemie şi părăsirea lui.

aprox. 1805-1806 – reactivarea schitului Peştera de către monahul Victor.

1816 – închiderea/desfiinţarea schitului Peştera în urma conflictului cu stăpânul moşiei Brăneşti (Peştera), stolnicul Matei Donici.

Bibliografie

AER 2003: Atlasul etnografic român, Habitatul, vol. 1 (Bucureşti: Ed. Academiei Române 2003).

Bianu 1907: I. Bianu, Documente româneşti, vol. 1 (Bucureşti 1907).

Boga 1931: L. Boga, Documente din arhivele Basarabiei (1607-1806) (Chişinău 1931).

Boga 1938: L. Boga, Documente Basarabene, vol. XX (Chişinău 1938).

Brihuneţ 2006: Em. Brihuneţ, Stâlpi de piatră din zona Orheiului Vechi. In: Buletin Ştiinţific. Revistă de etnografie, ştiinţele naturii şi muzeologie, vol. 4 (Chişinău 2006).

Catalog 1989: Catalog de documente moldoveneşti din Arhivele Statului din Iaşi. Moldova, vol. I (1398-1595) (Bucureşti 1989).

Cernovodeanu 1993: P. Cernovodeanu, Paul Binder, Cavalerii apocalipsului. Calamităţi naturale din trecutul României (până la 1800) (Bucureşti 1993).

Ciocanu 1998: S. Ciocanu, Biserica rupestră de la mănăstirea «lui Bosie» din Orheiul Vechi, Basarabia. In: Arhitext Design, nr. 9-10 (Bucureşti 1998).

Ciocanu 2000: S. Ciocanu, Noi constatări privind biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii lui Bosie de la Orheiul Vechi şi inscripţiile ei medievale. Revista de Istorie a Moldovei 1-2, 2000.

Ciocanu 2005: S. Ciocanu, Mănăstirea Horodişte de lângă satul Ţipova. Consideraţii privind devenirea ei istorică. In: Buletin Ştiinţific. Revistă de etnografie, ştiinţele naturii şi muzeologie, vol. 3 (Chişinău 2005).

Ciocanu 2008: S. Ciocanu, Schitul Peştera şi moşia Peştera (Orheiul Vechi) din ţinutul Orhei (de la primele atestări documentare până în secolul al XIX-lea). Tyragetia s.n. 2, vol. II, 2008, 141-162.

DIR AM 1956: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (Bucureşti 1956).

Godea 2007: I. Godea, Dicţionarul etnologic român (Bucureşti 2007).

Letopiseţul 1990: Letopiseţul Ţării Moldovei, Ed. (Chişinău: Hyperion 1990).

MEF 1961: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. I (Chişinău 1961).

MEF 1982: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. III (Chişinău 1982).

Postică 2000: Gh. Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1999 de la Orheiul Vechi (Chişinău, 2000)

Postică 2001: Gh. Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 2000 de la Orheiul Vechi (Chişinău 2001).

Sava 1936: A. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (Bucureşti 1936).

Sava 1944: A. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Solomon 1998: Fl. Solomon, De la istoria ţării la istoria satului: cazul Portăreştilor din Trebujeni. Arhiva genealogică 3-4, Iaşi, 1998.

Stahl 1998: H. Stahl, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, vol. I (Bucureşti 1998).

Tomescu 1931: C. Tomescu, Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din ţinutul Orheiului. In: RSIABC, vol. 21 (Chişinău 1931).

Городенко 1991: А. Городенко, Семантические отношения топонимов «Требужень» и «Голэиешть». В сб.: Археологические исследования в Старом Орхее (Кишинев 1991).

Григорович 1871: В. Григорович, О надписях в скальном монастыре у с. Требужены. В сб.: Труды I Археологического съезда в Москве, том I (Москва 1871).

Orhei district Trebujeni hermitage („al lui Bosie pârcălab") and Trebujeni/Butuceni estate

Abstract

The article, on the basis of examination of published and unknown documents show some pages regarding the medieval history of Trebujeni (Butuceni) estate and of the localities on their territory - Trebujeni and Butuceni. Also, here is analyzing the beginnings and the historic development of the Trebujeni hermitage and of the cave Saint Nicholas and Nativity of Our Lady churches.

List of illustrations:

Fig. 1a. Trebujeni estate (17th century) (designed by S. Ciocanu). Estates: 1 - Maşcăuţi estate; 2 - Peştera/Movilău/Brăneşti estate; 3 - Furceni estate; 4 - Susleni estate; 5 - Oxentia estate; 6 - Marcăuţi estate; 7 - Bălăşeşti estate.

Fig. 1b. Trebujeni estate (18th century) (designed by S. Ciocanu).

Fig. 2. Golia's monastery Trebujeni estate (1886 year project).

Fig. 3. Butuceni promontory. Cave complexes project (designed by S. Ciocanu).

Fig. 4. Project of the adapted and enlarged natural cave room (designed by T. Bobrovski, B. Ridus).

Fig. 5. Project of the artificial cave room (designed by T.Bobrovski, B. Ridus).

Fig. 6. Project of the cave church (designed by T. Bobrovski, B. Ridus).

Fig. 7. Trebujeni hermitage. Project of the St. Nicolae church and of the cave cells (designed by S. Ciocanu, E. Bâzgu).

Fig. 8. Trebujeni hermitage. Inscriptions on the St. Nicolae church fasade (designed by S.Ciocanu): 1 - probable place of the church votive inscription; 2 - Bosie inscription (1665); 3 - inscription from 1689; 4 - inscription of the hermitage chief; 5 - remember inscription; 6 - inscription with coat of arms; 7 - Chiriac and Toader inscription; 8 - fragment of the inscription; 9 - Simion's inscription (1665).

Fig. 9. Project of the Nativity of Our Lady cave church (designed by T. Bobrovski, B. Ridus).

Скит Требужень („пыркэлаба Босие") и поместье Требужень/Бутучень уезда Орхей

Резюме

Статья раскрывает на основе анализа опубликованных и доселе неизвестных документов некоторые страницы средневековой истории поместья Требужень и населенных пунктов на ее территории – Требужень и Бутучень. Так же, здесь анализируются предпосылки возникновения и исторического развития скита Требужень, а также скальных церквей Святого Николая и Рождества Богородицы.

Список иллюстраций:

Рис. 1a. Поместье Требужень в 17 в. (план С. Чокану). Поместья: 1 - поместье Машкэуць; 2 - поместье Пештера/Брэнешть; 3 - поместье Фурчень; 4 - поместье Суслень; 5 - поместье Оксентия; 6 - поместье Маркэуць; 7 - поместье Бэлэшешть.

Рис. 1b. Поместье Требужень в 18 в. (план С. Чокану).

Рис. 2. Поместье Требужень монастыря Голия. План 1886 г.

Рис. 3. Бутученский мыс. Расположение скальных комплексов (план С. Чокану).

Рис. 4. План адаптированного и расширенного помещения природного происхождения (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

Рис. 5. План помещения искусственного происхождения (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

Рис. 6. План скальной церкви (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

Рис. 7. Скит Требужени. План Николаевской церви и скальных келий (план С. Чокану, Е. Бызгу)

Рис. 8. Скит Требужени. Фасад Николаевской церви. Схема расположения надписей (рис. С. Чокану): 1 - предполагаемое место надписи с именем церкви; 2 - надпись пыркэлаба Босие (1665); 3 - надпись 1689 года; 4 - надпись егумена Требуженского скита; 5 - поминальная надпись; 6 - надпись с гербом; 7 - поминальная надпись Кирияка и Тоадера; 8 - фрагмент надписи; 9 - надпись Симиона (1665).

Рис. 9. План скальной церкви Рождества Богородицы с. Бутучень (Т. Бобровский, Б. Ридуш).

09.02.2009

Dr. Sergius Ciocanu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: sercigni@yahoo.com

FORTIFICAŢIA MILITARĂ DIN SATUL SEMENI: „MASA LUI PETRU CEL MARE”

Vasile Iucal

În partea de nord a satului Semeni, raionul Ungheni, pe malul Prutului, se află rămăşiţele unei fortificaţii militare din pământ. Aceasta prezintă o suprafaţă plană, înconjurată de un şanţ cu diametrul de 60 de metri, lat de circa 27 metri şi adânc de aproximativ 3 metri. Originea şi timpul săpării sale sunt incerte, fapt care a dat de-a lungul vremii multă bătaie de cap, făcând posibilă apariţia diferitor speculaţii, atât din partea localnicilor, a istoricilor, dar mai ales a maşinii propagandistice sovietice.

De la bun început, ţinem să precizăm că studiul nostru nu urmăreşte în nici un caz scopul unor denigrări postume, aşa cum s-ar putea crede, la prima vedere, ci o încercare firească de a găsi un răspuns privind identitatea construcţiei respective, dar şi de a redefini unghiul de abordare a unui subiect exploatat odinioară exagerat, în scopul fundamentării unor postulate ideologice false.

Fortificaţia a fost identificată de regretatul istoric I. Hâncu la începutul deceniului opt al secolului trecut, în cadrul unei periegheze arheologice în raionul Ungheni (Хынку 1987, 21-22; Hâncu 1990, 120-123). Neîndoielnic, panorama acesteia a impresionat savantul, trezindu-i semne de întrebare, îndeosebi privind originea impunătoarei construcţii.

Primul pas întreprins pe cercetător întru aflarea răspunsului a fost lucrul cu hărţile topografice militare vechi. Potrivit afirmaţiilor reputatului cercetător, pe una dintre acestea, de pe la 1874, dânsul a identificat un semn, reprezentat de două cercuri concentrice, în interiorul cărora se afla un câmp haşurat. Lângă acesta stătea scris „Şanţul lui Petru cel Mare”. Pentru a se convinge de autenticitatea acestui indiciu, I. Hâncu spune că a trebuit să apeleze la folclor, făcând trimitere la o legendă despre „Masa lui Petru cel Mare”, culeasă de către folcloristul E. Junghietu la Semeni şi Petreşti. Istoricul susţine că personal a efectuat o documentare de teren, în cadrul căreia s-a convins că localnicii numesc şanţul cu pricina

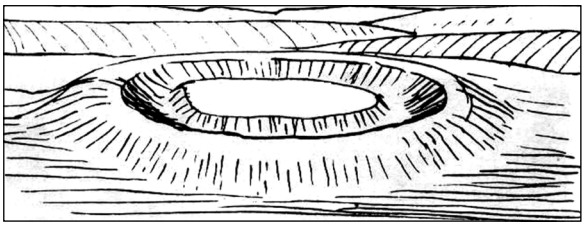

„Zamcă” şi „Masa lui Petru”. În fine, cercetătorul mai zice că a apelat la „Jurnalul de campanie a lui Petru cel Mare” şi Letopiseţul lui I. Neculce, hatman al armatei moldoveneşti în cadrul vestitei campanii de la Prut din 1711. Ultimul autor, afirmă istoricul, a descris „masa” în cauză, fapt ce l-a convins definitiv că impunătoarea fortificaţie de pământ de la Semeni nu este altceva decât locul unde a fost săpată în pământ cunoscuta „masă” de campanie a împăratului Rusiei Petru I, la care marele demnitar rus s-a întâlnit cu Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei, înainte de bătălia de la Stănileşti.

Pentru a consemna importanţa evenimentului, la sfârşitul anilor ‘80 ai secolului trecut, autorităţile locale au decis să instaleze în centrul fortificaţiei un monument. A fost turnat soclul chiar, dar schimbările survenite la începutul deceniului nouă, i-au determinat pe iniţiatori să renunţe la idee.

Mult timp această intenţie a fost dată uitării, iar monumentul s-a pierdut pe undeva prin şantierele din capitală. În anul 2001, însă câteva articole de presă au readus subiectul în actualitate, autorii lor insistând asupra „restabilirii adevărului”, necesităţii găsirii şi instalării monumentului la Semeni (Труд 2001). În 2005, autorităţile raionale au decis să dea curs doleanţei în cauză, dar s-au împiedicat de faptul că tot ce a publicat regretatul savant referitor la subiectul respectiv nu a fost făcut riguros, ştiinţific, cu note şi trimiteri la surse documentare. De aceea, faţă de identitatea „mesei” au apărut îndoieli, ceea ce i-a determinat pe edili să apeleze la cercetători care ar fi putut confirma afirmaţiile istoricului chişinăuian.

În acest sens cunoaştem argumentarea ştiinţifică a dlui Andrei Eşanu, doctor habilitat în istorie, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, expediată Secţiei de Cultură Ungheni în noiembrie 2006. Faptele prezentate de către neobositul cercetător însă, cu toată străduinţa domniei sale de a arăta că locul întâlnirii lui Petru şi Cantemir a fost satul Semeni, totuşi, converg spre localitatea Ţuţora. În fine, savantul a dat verdictul în favoarea instalării la Semeni a unui monument pentru imortalizarea prieteniei dintre cei doi suverani (Eşanu 2006). Astfel, că în toamna lui 2006, la marginea de sud-est a fortificaţiei, a fost instalat un crucifix din piatră de Cosăuţi, pe care stă scris: „Locul de întâlnire a domnitorului Moldovei Dimitrie Cantemir şi ţarului rus Petru I, 16 iulie 1711".

Acestea fiind spuse, în speranţa de a limpezi oarecum lucrurile, am decis să ne implicăm în căutarea unui răspuns. Din capul locului, ţinem să precizăm că întrebările la care trebuie să răspundem sunt următoarele: unde a fost locul exact al dislocării armatei ruse şi al întâlnirii celor doi suverani în cadrul campaniei din 1711? A existat într-adevăr celebra masă? În ce măsură legenda la care se face trimitere este credibilă şi, în fine, care este adevărata origine a construcţiei de la Semeni?

În acest scop, menţionăm că baza documentară folosită în cazul nostru nu a fost lărgită prea mult faţă de cea utilizată de regretatul istoric în mod special, pentru a arăta în ce măsură au fost argumentate postulatele.

Astfel, cu referire la prima parte a problemei, o relatare iniţială este furnizată de participantul nemijlocit la acele evenimente, în calitate de hatman al armatei moldoveneşti, cronicarul I. Neculce. Acesta scrie în Letopiseţul… său, că cele dintâi contingente militare ruseşti au ajuns la Prut pe data de 1 iunie 1711, fiind comandate de brigadierul moldovean Cropot. În aceeaşi zi ele au trecut râul pe la Zagarancea, fiind întâmpinate de Dimitrie Cantemir şi însoţite până la Bahlui, unde şi-au aşezat tabără „la podul lui Bâtcă" (Neculce 1990, 381-382).

În seara aceleiaşi zile, însuşi voievodul moldovean scria comandantului armatei ruse în Moldova, generalului Şeremetiev, care se afla la trecătoarea Nistrului de la Soroca: „Excelenţa Voastră, rog să vă grăbiţi cât se poate de repede şi scrieţi-mi când veţi ajunge la râul Prut, la Ţuţora… Şi dacă Dumnezeu îmi va permite, eu însumi voi fi acolo" (Мышлаевский 1898, 120).

Pe 5 iunie Şeremetiev era deja la Prut, în satul Ţuţora. Mareşalul însuşi raporta la 8 iunie ţarului că: „…am ajuns la râul Prut, mai jos de Iaşi, două mile, la Ţuţora" (Мышлаевский 1898, 123), fapt confirmat de acelaşi Neculce, care scrie că: „Nemaizăbovind vreme, a venit şi Şeremet la Ţuţora" (Neculce 1990, 382).

Pe data de 6 iunie, aflând despre sosirea lui Şeremetiev, spune cronicarul moldovean, Dimitrie Cantemir „au mers şi au trecut Prutul la Ţuţora şi s-au împreunat cu Şeremet" (Neculce 1990, 382).

După mai multe formalităţi petrecute pe malul Prutului şi relatate detaliat de diferiţi martori oculari, domnitorul s-a întors la Iaşi, iar Şeremetiev a rămas la Ţuţora, în aşteptarea împăratului rus.

Potrivit lui Neculce, pe 24 iunie Petru vine de la Soroca „dreptu preste câmpu la Prut, la Zagarance. Iară de acolo s-au pornit în jios pre Prutu, spre oastea lui Şeremet" (Neculce 1990, 382). Mai precis în detalii, Nicolae Costin confirmă spusele lui Neculce, arătând că la 24 iunie, mergând în jos, de-a lungul malului stâng al Prutului: „a sosit şi Petru, împăratul Moscului, cu obozul său la Prut, la Ţuţora" (Kogălniceanu 1874, 101-103). Acelaşi lucru afirmă şi Moro de Braze, ofiţer francez în armata lui Petru pe timpul Campaniei de la 1711, care spune că: „Înălţimea Sa nu s-a chinuit prea mult prin pustiu: mergând zi şi noapte, a ajuns la o frumoasă câmpie scăldată de Prut, unde şi-a instalat tabăra cu spatele spre râu" (Записки 1981, 199). Ţarul însuşi consemnează în jurnalul său de campanie: „pe data de 23 am mers de la Bălţi în marş toată noaptea 4 mile, până la Criniţa. De la Criniţa, după amiază, de la ora 4, am mers până noaptea, şi am ajuns la râul Prut, unde ne-am oprit la Ţuţora" (Походный журнал 1854, 49).

Prin urmare, din aceste relatări, care sunt ale unor participanţi direcţi ai acelor evenimente, nu reiese că ar fi fost o staţionare a trupelor ruse la Semeni. Adevărat că Neculce vorbeşte despre sosirea, în prima zi, a brigadierului Cropot la Zagarancea, unde domnitorul moldovean construise un pod, apoi ţarul însuşi a trecut pe aici spre Ţuţora, dar aflarea acestora a fost atât de episodică, încât edificarea unei fortificaţii apare inutilă.

De asemenea, este de înţeles că, deşi satul Semeni se află la doar circa 3 km nord de Zagarancea, cu siguranţă, dacă aici ar fi avut loc acţiuni sau concentrări militare, acestea ar fi fost menţionate neapărat în sursele timpului. Un asemenea lucru însă nu s-a întâmplat şi din cauza că în Moldova medievală circulaţia trupelor străine, intrate în ţară prin înţelegere cu domnitorii, din considerente economice şi strategice, era direcţionată pe rute strict stabilite. Acestea se numeau şleahuri. La fel au stat lucrurile şi în privinţa locurilor staţionării efectivelor militare străine. În acest sens, în Moldova secolelor XVI-XVIII, un astfel de loc a existat în partea de sud-est a Iaşului, pe ambele maluri ale Prutului, la circa 15 km distanţă. Este vorba de localitatea Ţuţora, cu vasta sa câmpie, cu vad de trecere, veche vamă şi târg domnesc. Aici, datorită existenţei unor bogate resurse naturale, dar şi poziţiei geografice faţă de Iaşi, domnitorii ţării, au înfiinţat, odată cu strămutarea capitalei la Iaşi, o branişte de mare importanţă strategică. Nu în zadar vechile cronici, documentele interne, dar şi rapoartele călătorilor străini, conţin numeroase relatări despre evenimente petrecute la Ţuţora pe parcursul veacurilor amintite. Lucrul este valabil şi pentru campania de la Prut din vara anului 1711. De aceea, când la 1 iunie Dimitrie Cantemir scria lui Şeremetiev să vină de la Nistru drept la Ţuţora, rugămintea domnitorului moldovean a fost îndeplinită întocmai de toate efectivele militare ruse, în frunte cu Petru cel Mare.

De asemenea, săparea şanţului de la Semeni de către ruşi este exclusă şi pe motiv că planul operaţiunilor militare ale acestora nu prevedea lupte cu turcii în preajma Iaşului. Petru preconiza doar să treacă pe aici pentru a joncţiona cu domnitorul moldovean, de unde trebuia să plece mai departe la Dunăre. Acolo urmau să aibă loc confruntările dintre armatele celor două imperii...

Ajuns la Ţuţora pe 24 iunie, în aceeaşi zi ţarul rus a trecut Prutul şi a plecat la Iaşi, unde în ziua următoare, duminică, domnitorul moldovean a organizat o primire solemnă marelui suveran (Neculce 1990, 338; Costin 1874, 102).

Pe 26 iunie, seara, Petru I s-a întors de la Iaşi în tabăra de la Ţuţora (Neculce 1990, 227; Costin 1874, 103). Aici, a doua zi, în cinstea împlinirii unui an de la biruinţa de la Poltava, repurtată asupra suedezilor, marele autocrat a organizat un impunător ospăţ, la care au fost invitaţi domnitorul, mitropolitul şi 15 boieri ai divanului, rămaşi fideli lui Cantemir.

Pe data de 27 iunie, însoţit de boieri, la Ţuţora a sosit şi Cantemir (Neculce 1990, 227; Costin 1874, 103; Петр Первый 1847, 75).

Aici, după o serie de formalităţi dedicate jubileului amintit, s-a improvizat o biserică „de cortu”, după cum relatează acelaşi Neculce, în care mitropolitul a oficiat o liturgie. „Iară oastea era strânsă şi era făcutu ca un ocolu mare, mai mult decât cuprinde curtea domnească”, mai susţine cronicarul (Neculce 1990, 388).

Apoi, împăratul a oferit un ospăţ, ocazie cu care a găsit o soluţie pe cât de simplă, pe atât de ingenioasă pentru a-i aşeza pe toţi invitaţii. Este vorba de legendara masă, despre care Neculce, în calitate de musafir şi, prin urmare, martor ocular, spune că: „au întinsu vreo cinci, şase corturi, unul lângă altul, de să ţine tot unul. Şi au pus masă suptu acel cortu, gios pre pământ, şi au săpat şanţu de au slobozit picioarele în gios”.

Acelaşi lucru menţionează şi Moro de Braze, care scrie că: „După liturghie, toţi generalii l-au urmat pe Înălţimea Sa la corturi, unde, în pământ, a fost săpată o masă de o lungime neobişnuită, pe care eu am numărat până la 110 locuri de ambele părţi” (Записки 1981, 200-201).

Deşi destul de zgârcit, Letopiseţul lui Nicolae Costin aminteşte de masa în cauză, indicând acelaşi loc al desfăşurării sale: „la Prutu, de cea parte (partea stângă – n.n.), la Ţuţora” (Costin 1874, 102).

În fine, studii vechi, consacrate subiectului, vorbesc în detalii despre faimosul ospăţ, dat de ţarul rus, arătând la unison Ţuţora ca loc al desfăşurării sale (Петр Первый 1847, 75).

Sunt doar câteva indicii, dintr-un şir întreg, din care reiese clar că locul mesei, căreia unii au înţeles şi înţeleg să-i dea o importanţă mai mare decât campaniei însăşi, nu a fost satul Semeni, ci Ţuţora, aşezare situată la circa 15 km sud de prima. Această localizare a fost cât se poate de firească, ea reieşind în mod logic din locul de dislocare a armatei ruse în prima fază a campaniei de la Prut.

În ziua următoare, pe 28 iunie, din ordinul ţarului, peste Prut au fost construite poduri.

În aceeaşi zi, după ce a semnat cunoscutul tratat cu Petru I, Dimitrie Cantemir a părăsit tabăra de la Ţuţora, plecând la Iaşi, însoţit fiind de câteva detaşamente de artilerie ruse, destinate pazei curţii domneşti.

La 29 iunie (Записки 1981, 202), a trecut Prutul şi ţarul. Petru intenţiona să înainteze în jos, spre a ajunge la Focşani, unde urma să joncţioneze cu contingentul generalului Rene, pentru a înainta împreună spre Dunăre. Planurile sale însă au fost zădărnicite de avansarea rapidă a turcilor, care, înconjurând armata rusă la Stănileşti, au forţat-o să părăsească în grabă Moldova.

Potrivit documentelor, retragerea nu s-a mai făcut pe acelaşi itinerar.

De la Stănileşti s-a mers în sus, pe partea dreaptă a Prutului. Pe 11 iulie, Dimitrie Cantemir şi ortacii săi au venit de la Iaşi: „au trecut Jijia pe la Popricani şi s-au tâlnit la Prut, la Zagarance, den ceastă parte, cu obuzul moschicescu", relatează cronicarul Neculce" (Neculce 1990, 399). S-a urcat până la Ştefăneşti, unde, pe 16 iulie, a fost trecut râul. S-a înaintat apoi spre Nistru, la vadul de la Movilău, plecându-se spre Rusia (Записки 1981, 231; Neculce 1990, 399-400).

Prin urmare, şi în această fază a conflictului edificarea de către ruşi a unor construcţii inginereşti militare, cu atât mai mult a fortificaţiei de la Semeni, este exclusă, localitatea în cauză rămânând în afara rutei de retragere a acestora. Astfel că şi inscripţia de pe crucifixul instalat acolo în 2006 este o ficţiune, care nu corespunde realităţilor istorice.

Un alt argument la care s-a recurs întru a atribui lui Petri I rolul de edificator al „mesei" de la marginea satului Semeni, a fost „legenda" culeasă de la localnici, care susţine, între altele, că însuşi numele satelor Semeni şi Petreşti provin de la regimentul Semyonovski şi, respectiv, de la cel al ţarului rus, fapt ce sugerează direct că aceste localităţi şi-ar începe existenţa de la 1711.

Nici în acest caz însă lucrurile nu se confirmă, căci prima localitate este atestată documentar încă la 1636 (Catalogul 1957, 224), avându-şi numele, probabil, de la mercenarii angajaţi pentru paza curţii domneşti de la Iaşi, numiţi în graiul timpului „seimeni" (Eremia 1987, 78). Satul Petreşti este şi mai vechi, cele dintâi documente înregistrându-l pe la 1587 (DIR 1953, 9)[1].

[1] Un document referitor la acest sat datează şi din 1645. Vezi Arhivele Basarabiei 1934, 380.

Acestea fiind spuse, rămâne întrebarea firească: totuşi, care este originea şanţului de la Semeni.

În lumina cercetărilor actuale, nu credem că suntem în măsură să oferim un răspuns definitiv. Putem afirma însă cu certitudine că avem a face cu o fortificaţie militară săpată în pământ, după toate probabilităţile în evul mediu târziu, sec. XVII-XVIII. Este perioada când – odată cu strămutarea capitalei ţării la Iaşi şi organizarea braniştii domneşti la Ţuţora – zona devine destul de vulnerabilă sub aspect militar, fiind ţinta unor numeroase incursiuni armate, fie turceşti, fie poloneze, tătăreşti, căzăceşti sau ruseşti. Există, în acest sens, numeroase mărturii documentare care vorbesc despre frecvente războaie la Prut, la Ţuţora, la Bogdăneşti, la Bolota şi, în fine, la Zagarancea.

Iată-l, bunăoară, pe hatmanul Bogdan Hmelniţki, instalându-şi aici, în 1650, tabăra căzăcească (Costin 1990, 199). Vedem apoi, în primăvara lui 1712, pe Stanislav Lescinski, regele polonez, aşezându-se cu oastea la Zagarancea (Neculce 1990, 411). În 1718 au urmat tătarii, după care, în 1739, sub comanda generalului Minih, au staţionat iarăşi ruşii (Neculce 1990, 464). Astfel că din atâtea întâmplări reies tot atâtea ocazii de a săpa atare întărituri (Iucal 2006, 88-90).

În cazul unor războaie, de exemplu, cronicile vorbesc despre acestea direct.

În lupta de la Ţuţora, bunăoară, din anul 1595, când s-au bătut polonezii cu turcii, Miron Costin scrie că: „N-au putut răbda leşii fără şanţuri, când au văzut atâta putere, ce ş-au întărit tabăra cu şanţuri prinprejiur". Şi în anul 1620, susţine acelaşi autor, confruntându-se din nou cu turcii, polonezii au recurs la aceeaşi strategie (Neculce 1990, 137, 157).

Urmele acelor întărituri din pământ se mai păstrează şi astăzi aici, în 2008 fiind reperat de către arheologi aşa-numitul „Şanţ al lui Zamoyski" (Tentiuc, Levinschi 2008). Acesta are o configuraţie similară fortificaţiei de la Semeni, cu excepţia părţii de nord, care este mărginită de malul abrupt al Prutului. Apoi, la Ţuţora, de pe malul drept al râului, cercetătorii au identificat un alt şanţ, ce uneşte în linie dreaptă Prutul cu Jijia şi care, de asemenea, este atribuit hatmanului Zamoyski (Chirica, Tanasachi 1985, 437).

În încheiere, s-ar putea înţelege, greşit, că încercăm, cu tot dinadinsul, să readresăm apartenenţa fortificaţiei de la Semeni altor împrejurări decât celor de sorginte rusească. Tot ce dorim însă, este să găsim un sens adecvat acestui expresiv monument istoric pentru zona Ungheniului. Altminteri, este un lucru care ne învaţă, pentru a câta oară, că în istorie, ca şi in alte domenii, lucrurile îşi au rânduiala lor. Iar atunci când această orânduială este primejduită de alte intenţii decât obiectivitatea istorică, ajungem la paradoxuri de genul fortificaţiei de la Semeni. Şi e regretabil.

Bibliografie

Catalogul 1957: Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele centrale ale statului, vol. II (Bucureşti 1957).

Chirica, Tanasachi 1985: V. Chirica, M. Tanasachi, Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi, vol. II (Iaşi 1985).

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Costin 1874: N. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei. In: M. Kogălniceanu, Cronicile României, vol. III (Iaşi 1874).

DIR 1953: Documente privind Istoria României. A. Moldova, vol. III (Bucureşti 1953).

Eremia 1987: A. Eremia, Tainele denumirilor geografice (Chişinău 1987).

Eşanu 2006: A. Eşanu, Argumentare ştiinţifică privitoare la înălţarea monumentului (sau complexului comemorativ) „Întâlnirea lui Dimitrie Cantemir, domn al Ţării Moldovei, cu Petru cel Mare, ţarul Rusiei, în iunie-iulie 1711” (Chişinău 2006), în manuscris.

Hâncu 1990: I. Hâncu, Vestigii strămoşeşti (Chişinău 1990).

Iucal 2006: V. Iucal, Ungheniul Medieval. Pyretus 2, Ungheni, 2006, 88-90.

Kogălniceanu 1874: M. Kogălniceanu, Cronicile României, vol. III (Iaşi 1874).

Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Tentiuc, Levinschi 2008: I. Tentiuc, A. Levinschi, Raport prealabil privind investigaţiile arheologice de la Ţuţora, com. Valea Mare, r-nul Ungheni în anul 2008 (în manuscris).

Записки 1981: Записки бригадира Моро де Бразе, касающиеся до турецкого похода 1711 года. В: А.С. Пушкин, Собрание сочинений в десяти томах, том VII (Москва, 1981).

Мышлаевский 1898: А.З. Мышлаевский, Война с Турцией 1711 г. (Санкт-Петербург 1898).

Петр Первый 1847: Петр Первый на берегах Прута. В: Журнал Министерства Народного Просвещения (Санкт-Петербург, январь 1847).

Походный журнал 1854: Походный журнал Петра I-го 1711 года (Санкт-Петербург 1854).

Труд 2001: Труд Молдова, 19 апреля, 24 мая 2001.

Хынку 1987: И. Хынку, Археологические памятники Унгенского района (Кишинев 1987).

The military fortification from Semeni village: „Petru cel Mare’s table”

Abstract

The author tries to find a proper answer for the question of the late military entrenchment situated on the bank of river Prut, on the North of Semeni village (Ungheni).

According to some historians statements, it represents so called „table” where took place the meeting of the Moldovian reigning D. Cantemir and Russian tzar Petru the Great in 1711 summer, during the well-known Prut Campaign.

Such opinion as this one was wrongly and exageratly exploited in the soviet time in order to give rise to some ideological assumptions.

Beginning with 2001, the subject was brought again into attention, focusing on the idea of installing a monument in that place.

Continuing to investigate and to consult the historical sources of that time, the author makes the conclusion that the meeting place of the two dignitaries was the old settlement Tutora, but the origins of the entrenchment in Semeni could have totally others work circumstances, frequently present in the region in the XVII-XVIII centuries.

Военное укрепление из села Семень: «Стол Петра Великого»

Резюме

На берегу реки Прут, в селе Семень (Унгень), находятся остатки земляного военного укрепления XVII-XVIII веков. На протяжении многих лет историки считали, что это нечто иное, как известный «Стол», за которым, летом 1711 г., встретились молдавский господарь Дмитрий Кантемир и русский царь Петр Великий. В советские времена данное мнение было принято как аксиома. Более того, начиная с 2001 года дискуссии касающихся происхождения этого сооружения возобновились, вследствие чего, в 2006 году, был воздвигнут памятник, напоминающий о той встречи.

Исследуя проблему, автор данной статьи доказывает, что Кантемир и Петр встретились не в Семень, а южнее, в селение Цуцора. А укрепление в селе Семень могло быть построено как русскими, так и турками, и казаками, и особенно поляками, сражавшихся здесь неоднократно в XVII веке, в стратегии ведения оборонительного боя которых, по старым письменным данным, было принято сооружать такие укрепления.

22.01.2009

Vasile Iucal, Muzeul de Istorie şi Etnografie Ungheni, str. N. Bălcescu, 9, MD-3606 Ungheni, Republica Moldova, e-mail: pyretus@yandex.ru

SATUL MOROZENI, ŢINUTUL ORHEI – DATAREA ŞI HOTARELE

Mihai Onilă

Istoria acestui sat de răzeşi, ca şi multe altele, reprezintă o parte componentă a istoriei neamului. Pentru majoritatea satelor noastre este caracteristic lipsa documentelor directe de înfiinţare şi de fixare a hotarelor. Totodată, în literatura de specialitate ele sunt datate cu documentul unde sunt menţionate prima dată. Or, aceasta nu înseamnă că satele iau fiinţă atunci, căci ele se întâlnesc deja existente şi cu o bună organizare social-politică. De aceea scopul articolului dat este de a determina cât mai precis perioada apariţiei satului şi ce hotar a avut. Pentru realizarea acestui scop, autorul foloseşte atât sursele documentare directe privind istoria comunităţii, cât şi indirecte, îndeosebi istoria genealogiei vechiului neam Danciu-Durac.

Conform principiului atestării satelor, după primul document în care este menţionat, satul Morozeni este de la 1 noiembrie 1614, când pitarul Vasile din sat este martor la o vindere a unei părţi de moşii marelui logofăt Beldiman din satul Sămăşcani, ţinutul Orhei. În acel document se menţionează următoarele: „Iată adică noi Grigorie, marele pitar şi Ionaşco al treilea logofăt şi Băseanul fost uricar şi Necula cămăraş de Ocnă şi Dumitru fost pitar şi Isac diac de Dişcova şi Vlasie pitărel de Morozeni şi Bocşe de Tărceţei şi Lupul de Verca, păh (ărnicel) şi Hanţul pitar de Sferjea şi Andronic păhărnicel de Horodişte, şi Duma, uş (ierelul) de Zahorna din ţinutul Sorocei, mărturisim noi toţi cu această scrisoare a noastră cum au venit înaintea noastră şi înaintea altor mulţi oameni buni şi bătrâni, slugi domneşti, Antemia, soţia lui Pătraşco, visternicelul şi sora ei Nastasia, fetele lui Văscan, nepoatele Dodoşei, şi strănepoatele lui Duma Ciochină de a lor bună voie, de nimeni silite şi nici asuprite şi au vândut a lor dreaptă ocină şi moşie din jumătatea de jos a satului Sămăşcani din jumătatea a patra parte, care este sub pădurea Horodiştei, până la fântână şi cu loc de iaz şi de moară pe râul satului, care este în ţinutul Orheiului. Aceasta au vândut-o Înălţimei sale panului Beldiman, marele logofăt cu optzeci de taleri de argint din uricul ce a avut străbunul lor Duma Ciochinescul de danie şi de întăritură de la bătrânul Ştefan Voevod…" (Sava 1944, 51). Însă, conform cercetărilor efectuate de cercetătorii Alexandru Ioan Gonţa (1990, 181) şi Vladimir Nicu (1991, 60), satul Morozeni, îşi are începutul în anul 1518. Autorii s-au bazat pe documentul de la 20 aprilie 1518, publicat în Documente privind istoria României, Bucureşti 1953. El prezintă o carte domnească de întăritură de la Ştefan cel Tânăr (1517-1527), dată boierului Ioan Morozanu pentru locul unui sat. Acesta, conform documentului, se află între râul „Ciuluci", „Fântâna Radului", „Gura văii Răului" (probabil Răutului) şi „drumul celu mare, ci merge la Nistru", adică şleah sau drum de tranzit. Acest loc, „din pustie" a fost dăruit boierului de către Ştefan cel Mare (1457-1504), „când au ostitu tătarii pământu", probabil după lupta de la Lipnic, din 1470. În el se menţionează următoarele: „Cu mila lui Dumnezeu, Io Ştefan voevod în pământulu Moldovii, însămnatu dinu silinţa noastri toate, pan verii prin audzire, au venitu înaintea noastră şi înaintea ai noştriloru boieru Moldovei, sluga noastră Ioan Morozanul şi s-au jăluitu noaă cu mari jalobă şi cu mare mărturie, di acolo, de la măriia sa şi dăn rostirea gurii lui amu primitu sate de la moşu domniei mele Ştefan vodă unu locu din pustie, între Ciuluci, Fântâna Radului, ednacu când au ostitu Tătarii pământu. Şi noi văzând a lui mari jalobă şi mari mărturie şi noi aşijderea şi dela noi încă lui amu dar şi am întăritu a lui dreptu di acmu, adică răspunsulu locu şi s-au slobozitu întrii Ciuluci, Fântâna Radului, ednacu, aşijderea lui şi uricu cu totu venitulu, lui şi copiilor lui şi nepoţiloru lui şi nepoţiloru nepoţiloru şi la totu neamului lui, ci s-a trage di aproapii nemişcatu să fie în veci, denu hotarule acestui la slobozitu, între Ciuluci, Fîntîna Radului, ednacu, adică ce să începe după şăsu, din Ciulucu stâlpu şi peste câmpu la gura Văii Răului, la stâlpu şi pe dealulu văii aceei din stâlpu până în stâlpu, până la drumul celu mari, ci merge la Nistru, şi drumul până la movila ce este în Ciuluculu celu mare şi peste Ciulucu la dealu, la stâlpu şi dela acela stâlpu peste câmpu, printre

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 117-122.

ţarină, dinu stâlpu în stâlpu, până în Ciulucu, la stâlpu de unde întăi amu începutu hotarului acelui locu slobozit. Şi pentru aceasta este credinţa a nostrui mai sus numit Ştefan voevodu şi credinţa priluarea blinatului fratele domniei mele, Petra, credinţa boieriloru noştri, credinţa boeruloru Isacu, credinţa boeriloru Petrea, credinţa boierului Negrilă, credinţa boierului Cozma, credinţa tuturoru boieriloru noştri, a mariloru şi miciloru. A noastră lucrare întăririi ca să întărească lui mai încredinţată şi mai întărită di acumu la mai multă întărire şi credinţare la toată această mai susu scrisoare, amu poruncitu noi a nostru credinciosulu boieru, Trotuşanul logofătu, să scrie, dea a nostră peceată să să spânzure cătră această carte a noastră. Secrietarulu Sămienu, în Săvicea (Suceava) la anul 7026 (1518) Aprilie 20" (DIR A 1953, 123-124).

Informaţia din acest document ne prezintă începutul unei localităţi, pe care autorii sus-menţionaţi îl consideră satul Morozeni, din ţinutul Orhei, numai că localizarea din document nu prea corespunde regiunii unde se află astăzi acest sat. Prin aceste locuri nu a curs şi nu curge râul Ciuluc. El este un afluent al Răutului, în care se varsă în regiunea satului Sărătenii Vechi (actualmente raionul Teleneşti), circa 30 km mai la nord de satul Morozeni. Se ştie însă că satul Morozeni din ţinutul Orhei se găseşte pe malurile râurilor Cula (afluent al Răutului), şi Răut, de-a lungul cărora trecea şi drumul de tranzit (şleahul) ce ducea spre Nistru. Tot ce ar corespunde localizării satului, din acest document, sunt denumirile de „Valea Răului" (probabil Răutului), „Drumul celu mare ci mergi la Nistru" şi numele Ioan Morozanu, de la numele căruia ar proveni şi satul Morozeni. Cu atât mai mult cu cât în lista documentelor false, care sunt prezentate la sfârşitul volumului, figurează şi acest document. Deci, un izvor direct, ce ar prezenta începuturile înfiinţării satului dat, nu exista. De aceea, pentru a determina perioada apariţiei satului, am folosit documentele indirecte şi istoria genealogiei persoanelor menţionate în ele, dar îndeosebi a neamului Danciu-Durac. Astfel, cu ocazia judecării litigiilor funciare apărute între târgoveţii din Orhei şi locuitorii din satele megieşe, la 28 iulie 1724, voievodul Moldovei Mihai Racoviţă întăreşte la 9 decembrie 1725 şi stăpânirea răzeşilor din Isacova şi Morozeni asupra acestor moşii: „Cartea aceluiaşi Domn Mihai Racoviţă Voevod, prin care întăreşte stăpânirea tuturor răzeşilor din Isacova şi Morozăni de ţinut Orheului, care moşâi li să trag lor di pi moşii lor Danciul ce au fost pârcălab şi di pi Durac cel bătrân, luându-ş şi venitul de a zăcea din tot locul, iar având cineva a răspunde să margă di faţă cu drese ci va ave" (Sava 1944, 195). Din informaţia acestui registru, reiese că răzeşii satelor Isacova şi Morozeni sunt urmaşii lui Danciu pârcălab şi Durac cel bătrân, şi că aceştia au fost descălecătorii acestor sate. Ambii au fost pârcălabi de Orhei. Primul este atestat în această funcţie la 12 martie 1572 (Sava 1944, 15) până la 10 mai 1574 (Sava 1944, 19-20) şi pune începuturile unei întregi dinastii de pârcălabi în această parte a ţării (Eşanu 2001, 64), iar al doilea este atestat la 25 iunie 1589 cu un oarecare Căpotici (Ghibănescu 1929, 125). Cât timp a deţinut funcţia de pârcălab la Orhei, nu se ştie, dar deja la 16 iunie 1951 era în post de pârcălab de Hotin (DIR A 1951, 30). În ce priveşte cum au ajuns ei, strămoşii răzeşilor, în aceste sate, ne dezvăluie documentul de la 18 septembrie 1783, care ne prezintă următoarele: „1783, Septemvrie 18.

Însemnare de câţi stânjini s'au găsit în moşâea Morozănii la măsurătoare în curmezâş, după analoghiea ci s'au făcut la trii măsuri după obicei pisti tot:

Stânj.	Palmi.	
1864	-	cari dându-să în patru părţî li
466		s'au venit pe parte şi mai dându-să iarăş în patru părţî pe patru fraţi anumi Sava Morozan, popa Unciul, Dumoai, Buna Dăncioai li s'au făcut:
116	4	şi socotindu-să a opta parti a Bunii Dăncioai pe trii ficiori anumi Irimiea şi Băluţa Urichioai şi Mărica moaşa Durăceştilor li s'au venit câţi:
38	7	baştina, iar Păşcăniţa fiind stearpă au înpărţât pi aceşti trii fraţ di mai sus arătaţ
38		Irimiea
38		Băluţa Urichioai
38		Mărica, moaşa Durăceştilor, partea Gligorcii şi mai dându-să iarăş în cinci părţî, pe cinci feciori a Gligorcii li s'au vinit:
11		Apostul Durac ci-l tragi Dima Ciornei

11		Chirieac Durac,
11		Alicsandra,
11		Dochiţa
11		Măricuţa, iar păţîli celi trei a lui Chirieac Durac şi a Dochiţăi i a Măricuţăi cari fac trii stânjini 3 palmi, au rămas în partea lui Pătraşcu i a nepoţilor săi, când vor veni iei să li răspundă.

Cumpărătura strămoşului Danciul pârcălab, ci ari pol bătrân cu zapis din partea din gios, pol bătrân din satul Morozănii s'au ales:

332		şi dându-să pi trei ficiori a lui li s'au vinit de frate:
77	5	Irimicii,
77	5	Băluţii Urichioai,
77	5	Măricea, moaşa Durăceştilor şi dându-să Marica pe 7 feciori li s'au venit câti:
11	1	Gligorcii Durac,
11	1	Costin Durac,
11	1	Marula Bericioai,
11	1	Dumitru,
11	1	Tona,
11	1	Doda (= Dorda),
11	1	Mihalce Durac şi mai înpărţând pi Gligorce Durac în cinci părţi pe cinci ficiori ai lui, li s'au venit câţi: ..." (Sava 1944, 303)

Din care reiese că pe moşia satului Morozeni locuiau, cel puţin la începutul sec. XVI, patru fraţi, copii ai lui Roman Morozanu: Sava Morozan, Popa Unciul, Dumoai şi Buna Dăncioai. Buna se căsătoreşte cu pârcălabul de Orhei, Danciul, din cauza caruia i se spunea „Dancioai". Aceştia au avut patru copii: Eremia, Băluţa Urichioai, Păşcăniţa şi Marica, „moaşa Durăceştilor". Aceasta din urmă se căsătoreşte cu pârcălabul de Orhei Stahor Durac (1574-1589) şi ca zestre primeşte partea de răsărit a moşiei, teritoriul actualului sat Isacova, care a fost împărţită mai apoi între cei şapte copii pe care i-au avut: Mihalcea, Ţona, Dumitra, Marola, Costin, Dorda şi Grigorcea. Astfel a fost creată spiţa de neam Morozan-Danciu-Durac, care au fost descălecătorii comunelor răzeşeşti, Morozeni şi Isacova. Iar dacă Danciu, atestat ca pârcălab la 1572, căsătorit cu Buna – unul din cei patru copii ai lui Roman Morozanul (Sava 1944, 132), şi primii locuitori atestaţi pe această moşie – îşi căsătoreşte fiica Marica cu pârcălabul Stahor Durac, atestat la 1584, atunci reiese că satul îşi are începuturile cel puţin la începutul secolului XVI.

Ba mai mult decât atât, cercetând perioada apariţiei acestor neamuri în ţinutul Orhei, se constată că satul îşi are începuturile chiar în perioada domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1504). Astfel, registrul cu data de 20 mai 1604 din perilipsisul documentelor moşiei Terşiţei din ţinutul Orhei, al marelui logofăt Dumitraşcu Sturza, cu data de 29 iunie 1784, ne comunică următoarele: „7112 mai, 20. Un suret de pe un ispisoc dela Irimiia Vodă cu care întăreşte unui Apostol paharnicul şi fraţilor săi şi rudeniilor lor, nepoţilor lui Isai Morozanul şi lui Gheorghii cu toţii fraţii şi rudeniile lor, nepoţii lui Ioan Papa pe a lor dreptă ocină şi moşii satul Trăciţăi pe Dobruşa la ţinutul Orheiului, asupra căruia sat au avut şi dresuri dela bătrânul Ştefan Vodă şi s-au strecat putrezind într-o groapă. Drept aceia le-au întărit stăpânire prin ispisocul acesta" (Sava 1944, 37). De aici reiese că Isai Morozanul şi Ioan Papa primesc moşii în acest sat pe timpul lui Ştefan cel Mare. Conform cercetătorului Aurel Sava, Ioan Papa se trage din neamul Durăceştilor (Sava 1944, 37). Că Durăceştii deţineau moşii de baştină (adică de la înfiinţarea satului) în acest sat ne comunică şi cartea de judecată a serdăriei Orheiului de la 3 martie 1805, cu privire la conflictul dintre neamul Durăceştilor şi Pintilie Untilă, cu Toader Dânga care au vândut vistiernicului Grigoraş Sturza părţile de moşie ce aveau Durăceştii în moşia Tărşiţei din ţinutul Orhei: „...Grigoraş Popăscu i preutul Ioniţa Manea şi cu alţii ai lor, neamul Durăceştilor la velet 1797, mart 10 prin jaloba, ce au dat la Domnul Alexandru Calimah Voevod, au arătat cum ca ar fi avut şi iei părţi di moşiie de baştină în moşiia Tărşăţăii dela acest ţinutu al Orheiului di pi neamul Durăcesc şi un Pintelii Untilă i Toader Dânga şi Sandul pi lângă părţili lor ar fi vândut şi părţile jăluitorilor... Dar pentru aceasta am jiudicat că jăluitorii acestiia să aibă a trage părţili di moşiie a mortului Pintelii Untilă dintr-acesti moşii, pe unde va ave spre împlinire acei părţi a lor ce au vândut Pintelii Untilă fără ştire şi primire lor luând di o potrivă stânjănii..." (Sava 1944, 382). Prin această carte de judecată serdăria Orheiului face parte lui Grigoraş Popăscu şi preotului Ioniţă, adică neamului Durăceştilor, deoarece ei aveau părţi de moşie de baştină în acest sat, ceea ce înseamnă moşii de la

înfiinţarea satului. Din documentele sus-menţionate reiese că neamurile Morozăneştii şi Durăceştii au fost la baza constituirii satului Terşiţăi cu drese de la Ştefan cel Mare. De aici rezultă că aceste neamuri apar în ţinutul Orhei, cel puţin în această perioadă. De aceea putem presupune că şi satul Morozeni apare tot în acest timp.

Referitor la hotarele satului în care a apărut şi a evoluat, putem constata că la asfinţit Morozenii se mărginea cu moşia satului Dişcova, care este atestat documentar prima dată la 1 noiembrie 1614 (Sava 1944, 51), odată cu prima atestare a Morozeniului. Hotarele de miază-noapte treceau pe râurile Cula şi Răut, pe malurile cărora trecea şi şleahul – drumul de tranzit ce venea dinspre capitala ţării şi ducea spre Nistru. La răsărit şi miază-zi hotarele pot fi reconstituite în baza hotarelor satului Isacova, căci în perioada apariţiei (sec. XV-XVI) aceste două sate constituiau o singură moşie. Astfel, primul document care atestă hotarele de răsărit este un registru din luna mai 1645 în care se menţiona următoarele: „O scrisoare din velet 7153, maiu scriind aşe, Gheorghii Ştefan Sulger i Apostol Pârcălabul de Orheiu: adică ni-au triimes Mariia Sa Vodă să socotim şi să alegim locul satului a Isacovii dinspre hotarul târgului. Deci am socotit cu oamini bun din târg anumi Gligorii ci au fost şoltuzul şi Sămion Mihuleţi şi Vasile Draghinici şi Tănasă Draghinici şi Enachi Ştefunleanca şi mulţi oamini buni de prinpregiur megieşi ca să vini hotarul satului Isacovii din drumul târgului la dial, pre Rublinca, pârâ în muchiia dialului, în Hârtop şi aşa merge tot înainte pârâ întră drumul în pădure şi zici că au şi stâlpit şi pentru credinţă au inscălit" (Sava 1944, 84). Reiese că hotarele de răsărit ale satului se mărgineau cu moşia târgului Orhei, şi trecea pe râuşorul Rublinca, un afluent al râului Varici ce se vărsa în râul Răut. Tot la aceste părţi de hotar, dar inclusiv cele de miază-zi, se referă şi mărturia hotarnică, făcută la 21 mai 1761 la indicaţia domnitorului de către Ioniţă Meleghie, vornic de Poartă, moşiei Orheiului şi a boierului Constatntin Râşcanu, făcută cu ajutorul oamenilor „orânduiţi" şi cei „buni şi bătrâni" care ştiau hotarele târgului. Pentru hotarele satului este important următorul amănunt din document: „...Aşijdere şi peste iaz în ceiaparte dispre apus să începi capul hotarului acestii moşii a dumisale stol. Constandin Râşcanul din drumul cel mari din gura pârâului Rublincii ci să hotărăşti cu Isacova şi acolo s-au pus piiatră hotar şi mergi Rublinca înspre apus şi viind într-un piscuşor în fundul Rublincii, s-au mai pus o piatră hotar şi de la acestu hotar drept în podişi acesti o movilă hotar, care şi această movilă să hotărăşti cu Isacova şi de acolo podişul la vali din dial de ulmii înalţi alături cu drumul Isacovii care drum să pogoară drept la podul lui Stăvilă, acolo s-au pus iarăşi o piatră hotar şi de acolo mergând pe costişa Vaticiului în sus prin dumbravă sau găsit o piatră hotar vechiu şi de acolo tot costişa pe Vatici" (Sava 1944, 245).

Hotarele de miază-zi – asfinţit ale satului se deduc din documentul de la 27 februarie 1602 prin care Ieremia Movilă dăruieşte lui Danciu „Din Orheiu" un loc pe apa Vaticiului cu mori şi fânaţ, pentru care a dat domniei un cal. Deoarece el este indiscifrabil, vom prezenta registrul documentului cuprins într-o hotărâre de la 30 aprilie 1818 a Departamentului 2 al Ocârmuirii Oblastii Basarabiei: „1-iu 7110, fevraur 4. Ispisoc de la domnul Irimia Movilă Voievod prin care să cuprinde că pe Danciul din Orheiu, miluindu-l cu un loc domnesc pe moşie Vaticiul, cu mori cu câte sunt acolo, cu loc de câmpu şi arături, prin cât va ave acolo di trebuinţă îi întăreşte stăpânire, pentru că Danciul încă au dat Domniei sale un cal bun împotriva acelui loc" (Sava 1944, 30). Din cele menţionate reiese că dacă locul dăruit „pe moşie Vaticul", denumire ce se trage de la râul Vatici, care curgea şi curge mai la sud de satul Morozeni – de la vest al est, era pământ domnesc şi alte sate nu existau, atunci deducem că hotarul de sud-vest al satului trecea pe râul Vatici. Că hotarul dat se afla pe acest râu ne confirmă şi suretul domnesc de întăritură de la Grigorie Alexandru Ghica pentru averea ctitorului mănăstirii Curchi, Iordache Curchi, de la 4 februarie 1765: „Noi Grigorie Alexandru Ghica Vvoda Bojiiu Milostiiu Gospodar Zemnli Moldavskoi. Dat-am carte Domniii mele lui Iordache Curchiul să fie volnicul cu carte Domniii mele a ţine şi a stăpâni doî părţi moşii de cumpărătură din parte de gios şi baştină câtă să va alege din satul Morozeni ot Orheiu, parte lui Isacu Morozan diacului. Aşijdere şi un iaz în Vătăciu cu vadu de moară şi doî poieni una dinspre Răsărit şi una dinspre Apus şi cu altu vadu de moară în poiană, care sintu cumpărătură di Isac Morozan..." (Tomescu 1929, 98). Din care rezultă că mănăstirea Curchi a fost construită pe teritoriul satului Morozeni şi anume la hotarele lui. Aceasta ne-o confirmă şi Diata ctitorului mănăstirii la

15 octombrie 1775, considerat primul document de atestare a mănăstirii. În el se menţiona următoarele: „Eu, Ioardache, feciorul lui Vasile Curchi, făcut-am această scrisoare. Cu mila şi ajiutorul lui Dumnezeu am fost datoriu să cheltuiescu din darul Domnul Dumnăzău şi am închinat-o sfântului mare mucenic Dumitrii, ca să ne fii şi nouă într-ajiutor, şi eu, din darul Domnului am datu schitului stupi o sută şi vaci cinsprezăci şi moară, ce esti din vali di schitu, în gura Hulbociocului, şi zapisili cele vechi şi celi noî a morii le-am datu toate schitului i-am datu moşii din satul din Morozeni câtă va alege, partea moşumeu a lui Istrati, ce să tragi di pi moşul nostru Isacu Morozanu, şi zapisili moşii am dat toati aceste schitului…" (Tomescu 1929, 99).

Astfel, în urma cercetărilor documentelor referitoare la satul Morozeni, ţinutul Orhei, atât directe, cât şi indirecte, dar îndeosebi genealogia spiţei de neam Morozan-Danciu-Durac, care pune începutul unei întregi dinastii de pârcălabi în această regiune a ţării, deducem că aceştia sunt şi descălecătorii satului Morozeni din ţinutul Orhei, cu drese de la Ştefan cel Mare (1457-1504). Iar referitor la hotarele satului, s-a constatat că conform documentului de la 30 martie 1582, 27 februarie 1602, 20 aprilie 1669, 18 noiembrie 1783, satul a luat fiinţă şi s-a dezvoltat în hotarele râurilor: Cula, Răut – N-V-N; r. Rublinca – E; r. Vatici – S şi s. Dişcova – V, care, cu unele schimbări (la Est a apărut satul Isacova, iar în partea de Sud-Vest mănăstirea Curchi), s-au păstrat până în prezent.

Bibliografie

Catalogul 1957: Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrala a Statului, vol. I, 1387-1620 (Bucureşti 1957).

DIR 1953: Documente privind Istoria României. Veacul 16. A. Moldova, vol. I (Bucureşti 1953).

Eşanu 2001: A. Eşanu, V. Eşanu, Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice (Chişinău 2001).

Ghibănescu 1929: Gh. Ghibănescu, Surete şi izvoade, vol. XXI (Bucureşti 1929).

Gonţa 1990: Al. Gonţa, Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri (Bucureşti 1990).

Nicu 1991: Vl. Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi, vol. II (Chişinău 1991).

Sava 1944: A.V. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Tomescu 1929: C. Tomescu, Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei). Arhivele Basarabiei 3, 1929, 98-113.

Morozeni village from Orhei district, chronology and borders (15th-18th centuries)

Abstract

The aim of the paper is to determine the chronology of Morozeni village from Orhei district and the borders within it appeared and developed. Because of the lack of direct documents, the author used for the purpose of the research the genealogical history of Danciu-Durac family, which are considered to be the founders of villages Isacova and Morozeni according to the document from 9th December 1725. That occurred as a result of the marriage between Danciu (1572-1574), the pîrcălab of Orhei, with Buna, the daughter of Roman Morozanu, the owner of the estate of Morozeni contemporary village. The marriage of Danciu's daughter, Marica, with the Stahor Durac, the pîrcălab of Orhei (1589), resulted in the creation of the lineage Morozanu-Danciu-Durac. According to the documents from 22nd May 1604 and 3rd March 1805 the families Morozanu and Durac had appeared in Orhei district with a beneficence document from the times of Ştefan cel Mare. It indicates that Morozeni village had appeared in that period as well (1457-1504), between the villages: Cula, Răut – N-W-N; v. Rublinca – E; rv Vatici – S; v. Dişcova – W and preserved, with a few changes, the same borders until the present.

Село Морозень Орхейского цинута, датировка и границы (XV-XIII вв.)

Резюме

В настоящем сообщении автор определяет время появления села Морозень Орхейского цинута и уточняет границы его владения в период возникновения и развития.

Поскольку прямых доказательств этим историческим событиям не существует, автор использует генеалогические данные древнего рода Данчу-Дурак, который в соответствии с документом от 9-го марта 1725 г.

является предком рэзэшей сёл Исакова и Морозень. Произошло это в результате женитьбы Орхейского пыркэлаба Данчу (1572-1574 г.) на Буне, дочери Романа Морозана, собственника владений до возникновения современного села Морозень. В последствие Марика, дочь пыркэлаба Данчу, выходит замуж за пыркэлаба Орхейского Стахора-Дурак (1589 г.) и, таким образом, формируется род Морозану-Данчу-Дурак. А на основании документов от 20 го мая 1604 г. и от 3-го марта 1805 г. род Морозану-Дурак появляется в Орхейском цинуте с дарственными грамотами во времена Стефана Великого. Таким образом, можно с уверенностью предполагать, что село Морозень появилось в период 1457-1504 гг. в границах рек: Кула-Рэут (северо-северо-запад), Рублинка (восток), Ватич (юг), село Дишкова (запад) и существует с незначительными изменениями до настоящего времени.

21.02.2009

Mihai Onilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

TIPĂRITURI NEMȚENE DIN SECOLUL XIX ÎN BASARABIA

Igor Cereteu

Tipografia de la Mănăstirea Neamţ a fost organizată cu ajutorul acordat mai întâi de Mihail Strilbiţki, iar ulterior inventarul a fost completat de alte persoane interesate de îmbogăţirea cu utilaje a acestei tiparniţe: monahul Teodosie Gravorul, ieromonahul Serafim Sucevеanul, schimonahul Lavrentie, iconomul Grigorie din Iaşi, arhimandritul Antonie Dumbravă etc. (Ivan 1969, 510-512). O mare contribuţie în organizarea acestei tipografii este datorată stareţilor Sofronie, Dorotei, Dosithei şi Ioan, care s-au aflat în fruntea instituţii monahale nemţene după trecerea la cele veşnice a lui Paisie Velicikovski.

În anul 1800 Dositei l-a convins pe Mihail Strilbiţki, care activase la Iaşi şi Dubăsari, să doneze utilaj necesar înfiinţării unei tiparniţe la Mănăstirea Neamţ. Mihail Strilbiţki a fost destul de receptiv la cererea monahilor nemţeni. Pregătirea şi organizarea tipografiei a durat până în anul 1807 (Voicescu 1974, 631) şi tot în acest an, la 4 iulie, apare primul volum al *Vieţilor sfinţilor* pe luna septembrie (Alexandru 1958, 110-119), urmat de celelalte volume pe întreg anul, care au văzut lumina tiparului până în 1814, şi care au constituit un prilej de bucurie pentru toţi românii. Aceste volume au fost cumpărate de credincioşii din întreg spaţiul românesc şi au circulat şi la est de Prut, provincie, înstrăinată în anul 1812.

O contribuţie majoră în activitatea acestei tipografii este datorată Mitropolitului Veniamin Costachi, care, stabilindu-se pentru o perioadă la această mănăstire, a adus utilaj tipografic de la Mitropolie (Alexandru 1958, 631). Stareţul Ioan, fiind încurajat de Mitropolitul Veniamin Costachi, a iniţiat o vastă activitate de traducere şi tipărire a literaturii bisericeşti şi astfel Mănăstirea Neamţ, devine cel mai de valoare centru editorial a acelor timpuri, ori cum il numeşte N. Iorga „atelierul cel mare de lucru pentru Biserică” (Iorga 1995, 219).

Tipografia a funcţionat atât în timpul şederii Mitropolitului Veniamin Costachi la Neamţ, cât şi după aceasta. Activitatea tipografiei a cunoscut şi perioade de stagnare. Răscoala eteriştilor din 1821 a dus la închiderea tipografiei, însă după depăşirea crizei a fost redeschisă (Voicescu 1974, 631-632; Ivan 1958, 318-319), iar pe Mineiul de pe luna ianuarie, ieşit de sub teascurile acestei tiparniţe în anul 1830, este specificat că a fost tipărit *întru însăşi a sa de nou făcută*.

Dintre stareţii, care s-au evidenţiat în activitatea tipografică a fost Neonil, care înzestrează atelierul cu utilaje noi şi performante, încât în această perioadă au ieşit numeroase tipărituri de conţinut liturgic. O altă figură proeminentă, care a contribuit la prosperarea tipografiei a fost stareţul Dionisie Romano, ucenicul stareţului Dometian, care, pe lângă alte activităţi culturale de la această mănăstire, a înzestrat tipografia de la Neamţ în anul 1856 cu litere aduse de la Praga şi hârtie de la Viena (Cocora 1960, 477-480). Datorită acestor două mari personalităţi tipografia de la Mănăstirea Neamţ a cunoscut o însemnată ascensiune, de sub teascurile căreia au ieşit valoroase opere ale culturii româneşti.

Evenimentele, desfăşurate mai târziu, marcate prin secularizarea averilor mănăstirilor închinate au dus la stoparea activităţii tipografice de la Neamţ, iar utilajul s-a risipit cu timpul: maşina cilindrică, achiziţionată prin contribuţia stareţului Neonil în anul 1847 din Viena a fost dusă la Focşani, apoi la Bucureşti, alte două teascuri au fost expediate prin monahul Isachie la Chişinău. De asemenea, alt teasc, împreună cu unele utilaje tipografice au fost trimise la Buzău, iar altele s-au pierdut (Ivan 1958, 315-325).

Arhimandritul Gherasim, perioada de păstorire a căruia se suprapune şi pe timpul secularizării averilor bisericeşti din 1859-1860, încearcă să redreseze situaţia. În această perioadă începe să fie tipărită Liturghia de la 1860. În titlul cărţii se menţionează că *s-au început prin zelul şi*

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 123-139.

supt stăriţiia Sfinţiei Sale părintelui Gherasim Arhimandrit. Iar acum finită supt sf(inţia) sa părintele duhovnicul Isihie locotenent de srareţ precum şi supt direcţia Comitetului Sfintelor Monastiri Atotţiitoriul şi Secul Sfinţiia lor părinţii ieromonahi Petru şi Anastasie monahii Ieremiia, Thimoteiu şi Sofronie Varnav membrii acelui comitet (BRM 1989, (32950), 107).

Un alt stareţ al acestei mănăstiri – Timotei – reorganizează tiparniţa, care este considerată cea de a doua tipografie de la Mănăstirea Neamţ (Ivan 1958, 320). Dintre tipăriturile ieşite în această perioadă se remarcă Ceasoslovul de la 1874, iar în predoslovia, semnată de Timotei se află o informaţie despre situaţia tiparniţei de la Neamţ şi unele momente despre înzestrarea ei de către acest din urmă stareţ. După anul 1883, datorită noilor cerinţe, impuse de condiţiile tehnice tipografia intră într-o perioadă de regres, iar în cele din urmă îşi încetează activitatea până în anul 1922 (Ivan 1958, 320-321).

Vieţile sfinţilor pe luna septembrie, ediţia din 1807 (BRV II (731), 507; Cartea Moldovei I, (45), 189-193), în trei exemplare[1], Primul exemplar este incomplet (lipsesc: foaia de titlu, 3 f. nenumerotate, f. 249-251). Foile la începutul cărţii sunt rupte la colţuri. Cartea este fără coperte şi cotor. Ultimele 3 foi sunt murdare şi desprinse de corpul cărţii. Nu are însemnări manuscrise.

Al doilea exemplar, fără note posesorale, are copertele din carton, îmbrăcat în piele de culoare cafenie, ruptă la colţuri. Pe cotor, imprimări din elemente florale. Necesită restaurare.

Al treilea exemplar are copertele din carton şi cotorul din pânză. În fişier este cu titlul de Minei de obşte (fără an şi fără locul ediţiei). Exemplar incomplet. Foile sunt rupte la margini. Cartea necesită restaurare.

Rânduiala cum se cântă cei 12 psalmi, ediţia din 1808 (BRV II, (750), 535; Cartea Moldovei I, (46), 193194), un exemplar[2]. Scoarţele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Gravuri: f. 2 nenum^{V}: Iisus Hristos Atotţiitirul, semnată de Protoierei Mihailu, Policarp Strelbiţchii; f. 35^{V}: Iisus Hristos Pantocrator, semnată de Protoierei Mihailu; f. 54^{V}: Maica Domnului cu pruncul, semnată de ierei Mihail; f. 102^{V}: Zodiacul; f. 117: Sfânta Născătoare de Dumnezeu. Greşeli în numerotarea tipografică a foilor.

Vieţile sfinţilor pe luna noiembrie, ediţia din 1811 (BRV III, (799), 54; Cartea Moldovei I, (49), 199-200), un exemplar[3], incomplet (cartea începe cu f. 7, lipseşte sfârşitul cărţii). Coperta este din lemn acoperit cu hârtie de nuanţă roşiatică. La f. 98^{V} gravură cu chipul Sfântului Ioan Gură de Aur. Greşeli în numerotarea tipografică a foilor: de două ori se repetă pagina 8.

Vieţile sfinţilor pe luna februarie, ediţia din 1812 (BRV III, (818), 71; Cartea Moldovei I, (50), 201), un exemplar[4], Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Colţul de sus a primei coperte şi coperta a doua sunt mâncate de cari. Cotorul este din piele şi are în partea de sus imprimat „FEVRUARIE". Potrivit însemnărilor[5] cartea a aparţinut parohiei Văscăuţi[6], din raionul Floreşti. La f. 191^{V} şi-a lăsat numele unul dintre cititorii cărţii sau un posesor: „Timofei Dimitriev Zâmbrean".

Vieţile sfinţilor pe luna iunie, ediţia din 1813 (BRV III, (841), 92; Cartea Moldovei II, (1), 52-55), un exemplar[7]. Copertele sunt din carton de culoare galbenă, uzat. Cotorul lipseşte. Foile sunt desprinse unele de altele. Primele două foi numerotate sunt rupte pe jumătate. Conform însemnărilor, cartea s-a aflat în biserica din satul Teşcurteni, în prezent raionul Ungheni[8].

Scara Sfântului Ioan Sinaitul, ediţia din 1814 (BRV III, (857), 106-109), un exemplar[9]. Cartea este fără coperte şi se păstrează într-o mapă de carton. Potrivit însemnărilor manuscri-

[1] Cărţile pot fi consultate la Biblioteca Naţională a Republicii Moldova cu nr. inv. 88715 (în continuare se va cita: BNRM) şi Biblioteca Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei cu nr. inv. 28592 şi 36014 (în continuare se va cita: BŞCAŞM).

[2] Exemplarul poate fi consultat la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, cu nr. inv. FB -14399 (în continuare se va cita: MNAIM).

[3] Cartea poate fi consultată la BNRM cu nr. inv. 84766.

[4] Exemplarul poate fi consultat la Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu", nr. inv. 5012 FB (în continuare se va cita: MLR).

[5] Însemnări: Forzaţul I: I. „Parohia Vascauţ". II. „1909 года, января 18-го дня прочитал книгу" <=În anul 1909 la 18 ianuarie am citit cartea>. F. 191v: „Timofei Dimitriev Zâmbrean".

[6] Exista o localitate Vascauţi în judeţul Suceava, dar aici este vorba de parohia Văscăuţi din actualul raion Floreşti, din Basarabia.

[7] Cartea se află în colecţia MLR, nr. inv. 2672 F. S.

[8] Însemnări: F. de titlu: „Aparţine bisericii din parohia Teşcureni, jud. Bălţi. Azi 1 martie 1938".

[9] Cartea se află în fondurile BNRM, cu nr. inv. IV-38437.

se[10], cartea s-a aflat pe parcursul deceniilor 5-6 ale secolului al XIX-lea în schitul Szgura, fără a fi indicată unitatea teritorial-administrativă în care se afla. Conform altei însemnări la 28 iulie 1897 a încetat din viaţă Vasile Mihailescu în etate de 34 ani, care a fost înmormântat în cimitirul Eternitatea din oraşul Iaşi.

Vieţile sfinţilor pe luna iulie, ediţia din 1814 (BRV III, (862), 111; Cartea Moldovei II, (3), 56-57), un exemplar[11]. Scoarţele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe margini chenar floral aplicat prin presare, şters. Pe centru un medalion de formă ovală şters. Cotorul este din pânză groasă. Potrivit însemnărilor sumare putem constata ca această carte a aparţinut la mijlocul secolului al XIX-lea unei mănăstiri[12].

Carte de ascultare, ediţia din 1817 (BRV III, (930), 178-181), un exemplar[13]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile copertelor chenar imprimat şters. Cotorul este din acelaşi material. În anul 1818, la 8 august, monahul Vartolomei dăruieşte cartea „spre vecinica pomenire(a) mea şi a părinţilor mei schitului Frumo(a)sa”[14]. Aici este vorba de Mănăstirea Frumoasa de pe teritoriul actualului raion Călăraşi, din partea centrală a Basarabiei, şi care a fost fondată la începutul secolului al XIX-lea (Locaşuri 2001, 44-47).

Psaltire, ediţia din 1817 (BRV III, (946), 189), un exemplar[15]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Chenar liniar triplu imprimat pe marginile copertelor. Colţare florale stilizate. Pe centrul primei coperte este aplicată prin presare crucea, mai jos „ПСАЛТЫРЬ”. Cotorul este din piele de culoare cafenie, uzat. Urme de cheutori. Cartea este desprinsă de coperte şi cotor. Foile sunt desprinse unele de altele. Potrivit însemnării preotului Nicolai Moşanul Psaltirea aparţinea în 1846 bisericii cu hramul Sfântului Mucenic Gheorghe din satul Novaci, din raionul Călăraşi din centrul Basarabiei[16].

Evanghelie, ediţia din 1821 (BRV III, (1120), 380; Cartea Moldovei II, (21), 80-82), un exemplar[17]. Scoarţele sunt din lemn acoperit cu metal de culoare galbenă. Pe colţurile primei coperte medalioane cu chipurile celor patru evanghelişti. Pe centru un alt medalion cu scena Învierii lui Iisus Hristos. Medalioanele au chenare din pietre preţioase de culoare roşie. Chenar floral evazat. Cotorul este din metal cu evazări geometrice. Pe marginile copertei a doua chenar geometric. Pe colţuri 4 suporturi metalice, iar pe centru un medalion cu chipul Maicii Domnului care se roagă. S-au păstrat două cheutori din metal. Evanghelia nu are însemnări manuscrise.

Antologhion, ediţia din 1825 (BRV III, (1232), 447-453; Poenaru 1973, 300; Cartea Moldovei II, (27, 28)), un exemplar[18]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, deteriorată, cu găuri de cari de lemn. Urme de cheutori. Foile sunt murdare de ceară, cu găuri de cari de lemn. Cartea necesită restaurare. La pagina 576 marca tipografică a lui Mihail Strilbiţchi. Din însemnările sumare putem stabili că în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea Antologhionul aparţinea bisericii din localitatea Dulceşti din stânga Prutului. Mai există o însemnare scrisă de către cântăreţul M. Nastase, fără a fi indicată şi localitatea sau biserica în care slujea[19].

[10] Însemnări: F. 2: I. „Isihie Ieromonah”. II. „Ilare Ieromonah duhovnic şi slujitori <la Sfântul> schit Szgura. 1856, iun(ie) 1 zi”. III „Pe această carte i-am primit banii de la schitul Szgura şi va rămâne a schitului veacinic. Serafim Ieroshidiiacon Hagiu”. F. 2-9: „Acest s(fânt) Ioan Scărariul l-am cumpărat de la s(fânt) părintele Isihie Ieromonah cu preţul de pre 20 lei şi cine o va înstreina-o să fii supt canonul celor şapte soboară. Serafim ieroshidiacon Hagiu, ucenic părintelui Irinarh ieroshimonah. 1841 oc(tom)vrie 27”. F. 68v: „În dziua de 28 iulie 1897 au încetat din viaţă scumpul şi prea iubitul nostru Vasile Mihailescu în etate de 34 ani. Înmormântat la 29 iuliu la cimitirul Eternitate din Iaşi. Şi pentru pomenire scrim pe această carte Dumnezeu să-l erte. I.Th. Mihailescu”. F. 108: „Fratile meu Vasile au murit la spitalul Râşcanu din Iaşi în dziua de 28 iulie 1897 şi înmormântat la 29 în cimitirul Eternitate din acest oraş. Şi pentru pomenire şi neuitare scriu pe această carte Dumnezeu să-i erte păcatele sale. I.Th. Mihailescu. 31 august 97”.

[11] Exemplarul poate fi cercetat la BNRM, nr. inv. 74498.

[12] Însemnări: F. 3: „Această carte este de obşte. 1847, ianuari în 7”.

[13] Cartea se află în Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova, Colecţii Speciale, nr. inv. 1689115 (în continuare se va cita: BUSM CS).

[14] Însemnări: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Eu smeritul Chiril îţi donez”. F. 9-19: „Această carte ce să numeşte Ascultărie este dată de mine monah Vartolomei spre vecinica pomenire(a) mea şi a părinţilor mei schitului Frumo(a)sa, şi cine o luo din bisărică supt canon până o întoarce iară înapoi. 1818, av(gust) 8 zile”.

[15] Exemplarul poate fi consultat la BNRM, nr. inv. IV-37024.

[16] Însemnări: F. 2-26: „<Această> Psaltiri iaste a bisearicii cu hramul Sfântului Mucenic Gheorghie din satul Novacii, uezdul Chişinăului întru care cu iscălitura me încredinţăm. Preot Nicolai Moşanul, anul 1846, apriil 23 zile”.

[17] Evanghelia poate fi consultată la BNRM, nr. inv. 57793.

[18] Cartea poate fi consultată la Muzeul Naţional de Artă al Moldovei, nr. inv. 3983 (în continuare se va cita: MNAM).

[19] Însemnări: F. 7-11: „Acesti Minei sunt a sfânt(ului) locaş de la Dulceşti. 1885, 26 april. Elisa Sturdza”. F. 23: „Acest Anfologhion esti a bisericei din Dulceşti. 1885, april 26, soţia Eliza Sturdza”. F. ultima liminară: „În anul Mântuirii 1919, luna iunie ziua 16. Subscriu pe această sfântă carti, fiind cântăreţ bisericesc al acestei parohii, fiind în interes de serviciu la această sfântă biserică. Cântăreţ M. Nastase”.

Psaltire, ediţia din 1824 (BRV III, (1216), p. 443), în două exemplare[20]. Primul exemplar are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din pânză, desprins de carte. Urme de cheutori. Foaia de titlu este deteriorată. Primele foi sunt îndoite la colţuri, unele rupte. Coperta a doua, colţul de sus dreapta, este acoperit cu pânză. Greşeli de paginaţie tipografică: 172, 183, 184 în loc de 182, 184, 187. Foile 188-199 sunt numerotate manual. Însemnările sumare pe care le are nu permit identificarea filierelor prin care a ajuns în Basarabia[21].

Al doilea exemplar are copertele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Stare bună de conservare. Provine din satul Cocieri, Transnistria. Din însemnări aflăm că Psaltirea a fost schimbată pe un ceasornic la 1 decembrie 1836 de la călugărul Clavdei de la Mănăstirea Neamţ, şi se mai aminteşte că posesorul cărţii un oarecare Ionică în acelaşi an a măritat-o pe Savastiţa, iar Psaltirea, probabil i-a fost dată zestre[22].

Minei pe luna ianuarie, ediţia din 1830 (BRV III, (1448), 691-692; Cartea Moldovei I, (34), 95-96), în patru exemplare[23]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie de diferite culori, predomină negru şi galben. Cotorul este din piele de culoare neagră cu imprimări florale şi de linii. Copertele sunt rupte la colţuri cu găuri de cari de lemn.

Al doilea exemplar are copertele din carton de culoare verde, deteriorate. Foile sunt desprinse de cotor şi unele de altele. Necesită restaurare.

Al treilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Ambele coperte sunt afectate în partea de jos şi sunt mâncate de cari. Cotorul este din piele, cu imprimări florale şi în partea de sus „IAHУAPIE". Majoritatea foilor cărţii sunt rupte în partea de jos. Text pe două coloane în negru şi roşu. Mineiul a aparţinut schitului Suruceni din partea centrala a Basarabiei[24].

Conform însemnărilor exemplarul patru este ca si precedentul din biblioteca schitului Suruceni. Există o însemnare fragmentată din care reiese ca acest minei a fost cumpărat de către monahul Galaction Tesaloniacul la 14 iulie 1833 şi dăruit bibliotecii bisericii cu hramul Sfântului Gheorghe de la acest schit[25]. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie, pe margini uzată. Partea de jos a cărţii este puternic afectată, mâncată de cari.

Istorie pentru sfinţirea bisericii ce se numeşte acum Mănăstirea Neamţ, ediţia din 1831 (BRM II, (29558), 800; BRV IV (488),158-159; Cartea Moldovei II, (36), 96-97), un exemplar[26]. Este o broşură din cinci foi, iar conţinutul este identic cu cel din Mineiul pe luna decembrie, tipărit la Mănăstirea Neamţ în anul 1832. Copertele sunt din carton, hârtie galbenă şi cafenie. Pe f. 1^{V} – gravură identică cu cea de pe mineiele tipărite la Neamţ. Pe o foaie curată de la începutul cărţii ştampilă cu următorul conţinut. „Din cărţile bibliotecei a săntei monastiri Dragomirna zidită de Mitropolitul Anastasiu Crimca 1602". Ştampila se repetă la p. 1, 2, 4 şi ultima foaie curată de la sfârşitul cărţii.

Minei pe luna februarie, ediţia din 1831 (BRM III, (37110), 351; Cartea Moldovei II, (39), 99-100), un exemplar[27]. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de diferite culori, predomină negru şi galben. Cotorul este din piele de culoare neagră cu imprimări florale şi de linii. Lipseşte *Către cetitori.*

[20] Primul exemplar poate fi consultat la MLR cu nr. inv. 11036 F.B., iar al doilea la MNAIM, nr. inv. FB - 23516.

[21] Însemnări: Forzaţul II: „Я начала ходить с божьей помощи в пятницу, 1 іюня по новому" <=Eu am început să merg cu ajutorul lui Dumnezeu, vineri, 1 iunie stil nou>. F. 1: „Господи приложи мне веру " <=Doamne dă-mi credinţa>.

[22] Însemnările exemplarului doi: F. 86^{V}-87: „Grigorii Medinschii". F. 148^{V}-154: I. „Această Pisaltiri esti a me(a), cumpărată de la sfânta mănăstiri Neam<ţu> <în anul> 1836, dechemvrei 1 di la un călugăru Clavdei. Am dat un ceasornec pi dânsa. Şi întru acestu an am măritat pi Savastiţa. Am scris să să ştii. Iar această Pisaltiri am luat pentru sufletul <nostru ca să să> citească pe dânsa. Şi am scris să să ştii. Ionică ...".

[23] Mineiele pe luna ianuarie pot fi consultate la: BNRM, nr. inv. 84061, MNAM, nr. inv. 4042, Arhiva Naţională a Republicii Moldova, F. 2119, inv. 6, d. 336 şi d. 335 (în continuare se va cita: ANRM).

[24] Însemnările exemplarului trei: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Ioan ispravnicu". Pe verso acestei foi: „Сія книга принадлежитъ Суручанскому скиту" <= Această aparţine schitului Suruceni>.

[25] Însemnările exemplarului patru: Pe o foaie curată de la începutul cărţii. F.I liminară: „Изъ числа книгъ Суручанскаго скита" <=Din cărţile schitului Suruceni>. F.2 nenum.-3: „Anul 1833, iulie 14 zile. Acest trup de Menei încunjurătoare pe an în doaosprezeci cărţi următoare pe fiişticare lună; una s-au cumpărat cu banii Monahului Galaction Tesaloniacul spre pomenirea lui de la sfântul jertfenic a besearicii din schitul Suruceni, unde să prăznuiaşte hramul sfântului Marelui Mucenic şi Purtătoriul de Biruinţe Gheorghie, le-au dăruit pentru ... întru acest întâiu Meneiu a lunii care s-au şi scris aicea spre ştiinţă <să fie>. Ianuarie. Nastoiateli Arhimandrit Gavriil".

[26] Exemplarul poate fi consultat la BŞCAŞM, cu nr. inv. 28757.

[27] Exemplarul poate fi consultat la BNRM, nr. inv. 84060.

Minei pe luna aprilie, ediţia din 1831 (BRM, III, (37112), 351; Cartea Moldovei II, (40), 100-101), un exemplar[28], incomplet. Lipseşte ultima foaie. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori, predomină roşu şi verde. Cotorul este din piele de culoare cafenie, cu imprimări florale, rupt în partea de sus.

Minei pe luna mai, ediţia din 1831 (BRM III, (37113), 351; Cartea Moldovei II, (41), 101-102), în două exemplare[29]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori, predomină roşu şi verde. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Foaia de titlu şi prima copertă sunt desprinse de carte.

Al doilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Copertele sunt roase la colţuri. Cotorul este din piele, bine conservat, cu imprimeu, iar în partea de sus „МАЙ".

Minei pe luna iunie, ediţia din 1831 (BRM III, (37114), 351; Cartea Moldovei II, (42), 102-103), în două exemplare[30]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori, predomină galben şi verde. Cotorul este din piele de culoare cafenie.

Exemplarul al doilea este cu copertele din carton acoperit cu hârtie de culoare neagră. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Cartea este desprinsă de coperte şi cotor. Sfârşitul cărţii este afectat. Pe forzaţul II citim numele unui posesor al cărţii: „Ierodiacon Filaret" şi astfel s-ar putea admite ca acest minei s-a aflat într-un mediu monastic.

Minei pe luna iulie, ediţia din 1831 (BRM III, (37115), 351; Cartea Moldovei II, (43), 103-104), în trei exemplare[31]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie. Cotorul este din piele. Cartea este murdară de untdelemn în partea de sus. Colţurile şi cotorul sunt găurite de cari de lemn.

Al doilea exemplar are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pielea la colţuri este deteriorată. Cotorul este din acelaşi material. În interiorul scoarţelor sunt adosate câte o foaie neagră. Din însemnări constatăm că Mineiele pe 12 luni, tipărite la Mănăstirea Neamţ în 1831-1832, au fost dăruite de maicile Evproxiia şi Fivroniia bisericii cu hramul Sfântului Dumitru din localitatea lor de baştină Bojoroga[32].

Exemplarul al treilea are copertele din carton, acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele, bine conservat. Foile sunt murdare, pete de ceară, unele desprinse de la cotor.

Minei pe luna august, ediţia din 1831 (BRM III, (37116), 351; Cartea Moldovei II, (44), 104-105), un exemplar[33]. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie, fragmentată pe margini. Cotorul este din piele de culoare cafenie cu imprimări florale. Foile sunt desprinse unele de altele. Foaia de titlu la acest Minei este pe luna martie, iar conţinutul corespunde lunii august. Din însemnări constatăm că mineiul pe luna august a aparţinut bisericii din satul Mănoileşti din raionul Ungheni[34].

Minei pe luna septembrie, ediţia din 1831 (BRM III, (37117), 351; Cartea Moldovei II, (37), 97-98), în patru exemplare[35]**.** Primul exemplar este cu scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cartea este desprinsă de coperte. Foile sunt uzate, desprinse de carte şi unele de altele. Necesită restaurare. Din însemnări constatăm ca această carte împreună cu alte mineie pe 12 luni au fost dăruite la 23 august 1834 de surorile Evpraxia şi Fivronia Buzneşti, cumpărate cu 400 de lei, pentru biserica din satul Bojoroga. În acelaşi timp aflăm că una dintre aceste surori a decedat la 22 ianuarie 1834[36].

Exemplarul al doilea este incomplet. Lipsesc ultimele 5 foi numerotate. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori, predomină negru şi galben.

[28] Exemplarul poate fi consultat la BNRM, nr. inv. 54059.

[29] Primul exemplar poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 84058, iar al doilea în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (fond 2119, inventar 6, dosar 337) (în continuare se va cita: ANRM).

[30] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (nr. inv. 84057 şi 84764).

[31] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (nr. inv. 84056, 68385) şi la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 338).

[32] Însemnări: F. 1-6: „Acesti douspr㎠zăci cărţi Minei sint afierosite la sfânta bisărică părinţască Bojoroga, hramul ei Sfintului Dimitrii Izvoriatoriul de Mir de maicile shimonahii Evproxiia şi Fivroniia Buznești spre vecinica pomenire lor şi a părinţilor lor şi a tot niamul lor".

[33] Exemplarul se află în colecţia BNRM cu nr. inv. 84055.

[34] Însemnări: F. 1-4: „Acest Mineiu di pi luna lui avgust este a bisăricii Sfintei Precuvioasei Paraschivei din satul Mănoileştii, uezdul Chişinăului".

[35] Exemplarele se află în fondurile BNRM (nr. inv. 67510, 84054), ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 339 şi 340).

[36] Însemnări: F. 1-7: „Acesti douspr㎠zăci Minii nou li afiărăsim noi surorili Evpraxia şi Fivronie Buzneşti la bisărica părinţască ci să prăznuieşti hramul Sfântului Dimitrii <Izvo>râtoriul de Mir la Bojoroga. Cumpărarea <lor este> patru sute de lei. Să fia spre vecinica pomenire lor şi a părinţilor lor şi a tot niamu lor. 1834, avgust 23. Să ştia de când au adormit pre iubita noastră surioară sfiinţia sa maica Fevronie shimonahia Buzne la 1834, ghenari 22".

Al treilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Colţul de jos al primei coperte este rupt şi mâncat de cari. Cotorul este din piele cu imprimeu floral pe orizontală, desprins de carte. Coperta a doua este deteriorată, ruptă şi mâncată de cari de lemn. Necesită restaurare. Pe f. 4 nenumerotată^{V} este scris, probabil numele unui posesor sau cititor: "Policorici".

Exemplarul patru are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele cu imprimeu floral pe orizontală, desprins de carte. Necesită restaurare. Cartea a aparţinut, potrivit însemnărilor, schitului Suruceni din partea centrală a Basarabiei[37].

Mimei pe luna octombrie, ediţia din 1832 (BRM II, (37118), (351); Cartea Moldovei. II, (38), 98-99), în două exemplare[38]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie vopsită în roşu şi verde. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Colţurile copertelor sunt deteriorate. Cartea este desprinsă în mai multe locuri.

Al doilea exemplar este cu coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele cu imprimeu floral, în partea de jos afectat. Colţurile de jos ale ambelor coperte sunt puternic afectate. Din însemnări constatăm că acest minei a aparţinut schitului Suruceni din centrul Basarabiei[39], iar mai târziu, în secolul al XX-lea, s-a aflat şi în Mănăstirea Noul Neamţ, de unde a fost depus la Arhiva Naţională a Republicii Moldova.

Minei pe luna noiembrie, ediţia din 1832 (BRM II, (37119), 351; Cartea Moldovei II, (46), 106-107), în patru exemplare[40]. Primul exemplar are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este desprins de prima copertă şi de foaia de titlu.

Exemplarul al doilea este incomplet. Lipsesc ultimele 56 foi şi 4 foi nenumerotate de la sfârşitul cărţii. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare verde. Cotorul şi colţurile copertelor sunt acoperite cu pânză de culoare albastră. Cartea a fost restaurată. Stare bună de conservare.

Exemplarul al treilea este incomplet: lipseşte foaia de titlu şi primele 5 foi numerotate. Copertele sunt din carton de culoare verde, deteriorate. Foile sunt desprinse de cotor şi de coperte. Cartea necesită restaurare.

Exemplarul patru are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele, cu imprimeu floral, bine conservat, dar desprins de carte. Foile în partea de jos sunt murdare de untdelemn.

Minei pe luna decembrie, ediţia din 1832 (BRM II, (37120), 351; Cartea Moldovei II, (47), 107-109), în patru exemplare[41]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie de nuanţă verde închisă. Colţurile de jos sunt rupte. Cotorul este din piele cu imprimări florale şi liniare, rupt în partea de sus. Copertele sunt desprinse de carte. Necesită restaurare.

Exemplarul al doilea are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele, cu imprimări florale, iar în partea de sus are aplicat prin presate „ДЕКЕМВРИЕ". Cartea este în stare bună de conservare.

Exemplarul al treilea are copertele din carton, iar cotorul din piele cu ornamente, cu urme de aurire. Din însemnări aflăm ca această carte a fost dăruită de către Lachi Papantili, la 7 februarie 1838, bisericii cu hramul Sfântul Ilie din actualul orăşel Teleneşti[42].

Exemplarul patru este incomplet: lipsesc ultimele 5 foi din 165 foi numerotate şi ultima foaie din 8 foi nenumerotate de la sfârşitul cărţii. Copertele sunt din carton, deteriorate. Cotorul lipseşte. Foile sunt murdare, cu găuri de cari de lemn. Cartea necesită restaurare.

Ceasoslov, ediţia din 1833 (BRM I, (11663), 643; Cartea Moldovei II, (48), 109-110), un exemplar[43]. Exemplar incomplet. Lipsesc: foaia de titlu, patru foi nenumerotate şi foile 322-332. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare roşie, de-

[37] Însemnări: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Изъ числа Суручанскаго Свято-Георгиевскаго скита" <=Din cărţile schitului Suruceni cu hramul Sfântului Gheorghe>.
[38] Primul exemplar poate fi consultat la BNRM (nr. inv. 84053), iar al doilea la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 341).
[39] Însemnări: Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „M. Serafim, m(ănăstir)ea Suruceni". F. 84: „Сего числа 1892 былъ въ Суруч(анский) скитъ. Преосвещенный Исакій" <=În anul 1892 am vizitat schitul Suruceni. Preosfinţitul Isaachii>.
[40] Primele două exemplare pot fi consultate la BNRM (nr. inv. 54052, 56859), al treilea exemplar se află la MNAM, cu nr. inv. 4046 şi exemplarul patru la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 342).
[41] Primul exemplar se află la BNRM (nr. inv. 84051), următoarele două exemplare în fondurile MLR cu nr. inv. 9707 F.B., 4210 F.B. Şi exemplarul patru la MNAM (nr. inv. 4044).
[42] Însemnări: F. 1-6: „Acist Menei a lunii lui dechemvrie este a bisăricii cu hramul Sfântului Proroc Ilie din târguşorul Teleneştii, uezdul Orheiului. S-au jărtfit la această bisărică de răposatul Lachi Papantilii la anul 1838, fevruarii 7 zile".
[43] Exemplarul poate fi consultat la MNAM, nr. inv. 4052.

teriorate. Cotorul este deteriorat, înlocuit cu hârtie. Foile sunt murdare de ceară, desprinse unele de altele. Un posesor sau cititor a scris că acest Ceasoslov a fost editat de Mihail Strilbiţchi în tipografia sa din Dubăsari[44].

Penticostarion, ediţia din 1834 (BRM III, (44754), 814; Cartea Moldovei II, (53), 114-115), un exemplar[45], cumpărat la 29 august 1834, adică chiar în anul în care a ieşit de sub tipar, de preotul Ioan Vartolome de la Focşani, pentru biserica din satul Larga, judeţul Bacău[46]. Cartea s-a aflat în biblioteca acestei biserici şi în perioada interbelică. Pe foaia de titlu şi pe prima foaie nenumerotată este aplicată o ştampilă rotundă, cerneală violetă cu următorul conţinut: „România. Parohia Larga. Comuna Dofteana. Judeţul Bacău". Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, deteriorată la colţuri. Chenar din ramuri, aplicat prin presare. Pe centrul primei coperte o compoziţie florală imprimată, de mici dimensiuni. Cotorul este din pânză lucioasă de culoare albastră. Fragmente de cheutori din piele.

Ceasoslov, ediţia din 1835 (BRM I, (11664), 643-644), un exemplar[47]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare roşiatică. Pe prima copertă chenar floral imprimat, pe centru este aplicat prin presare chipul Maicii Domnului. Cotorul este din piele de culoare roşietică cu elemente florale şi geometrice imprimate. Prima copertă este desprinsă de carte. Pe centrul copertei a doua chipul lui Iisus Hristos răstignit pe cruce.

Acatistier, ediţia din 1836 (BRM I, (263), 15; Cartea Moldovei II, (58), 119), un exemplar[48]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din acelaşi material, parţial afectat de cari de lemn. Colţurile copertelor sunt deteriorate. Interiorul cărţii este bine conservat. Pe centrul copertelor la exterior este imprimat câte un potir de dimensiuni reduse. Chenar geometric pe marginile ambelor coperte. Însemnările de pe Acatistier nu ne oferă date despre circulaţia cărţii sau biblioteca în care s-a aflat.

Octoih, ediţia din 1836 (BRM III, (42301), 661; Cartea Moldovei II, (61), 121-122), două exemplare[49]. Primul exemplar are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Urme de elemente imprimate ondulate. Pe centrul primei coperte un medalion care reprezintă o compoziţie florală ştearsă. Din însemnări aflăm ca această carte a aparţinut pe la 1858 călugărului de la Mănăstirea Noul Neamţ din Basarabia[50].

Exemplarul al doilea are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile copertelor ornamente vegetale, aplicate prin presare. Cotorul este din piele, deteriorat. Cartea necesită restaurare. Însemnările sunt foarte sumare, din care aflăm doar numele a doi posesori: f. 234: „Bejenari, 2 aprilie 1949" şi pe forzaţul II: „E. Negrea".

Platon, Viaţa Sfântului Paisie de la Mănăstirea Neamţ, ediţia din 1836 (BRM III, (45933), 885-886; Cartea Moldovei II, (62), 122-123), un exemplar[51]. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie colorată cu: vişiniu, galben, albastru, gri. Cotorul este din pânză de culoare cafenie.

Darvarius, Dimitrie Nicolau, Mânelnic hristianesc, ediţia din 1837 (BRM II, (16531), 25; Cartea Moldovei II, (64), 124-125), un exemplar[52]. Copertele sunt din carton acoperit cu piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor chenar în forma cifrei 8. Pe centrul primei coperte un medalion aurit cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua linii presate care formează romburi. Această carte a fost dăruiră la 9 aprilie 1837 de Grigore Popovici „aşăzători de sl(ove)" la tipografia Mănăstirii Neamţ fraţilor săi Vasilie şi Leon „să sileascâ spre a învăţa ştiinţă şi buna purtare spre a lor folos"[53].

---

[44] Însemnări: Forzaţul II: „Часослов издан протоереем владений Молдавии, Валахии и Бессарабии Михаилом Стрилбицким в собственной типографии г. Дубоссары" <= Ceasoslov editat de protoiereul Moldovei, Valahiei şi Basarabiei Mihail Strilbiţchi în tipografia sa din oraşul Dubăsari>.

[45] Penticostarionul se află la BNRM cu nr. inv. 56003.

[46] Însemnări: Forzaţul: I. „Gr. Hanganu. 1911, apr<ilie>". II. „Gheorghi Panadopul". Forzaţul II: „Această carte este cumpărată de la noi ot Focăşani cu lei 80 adica <opt>ăzeci lei. 1834, avgust 29. Cumpăratu este de priotul Ioan Vartolome din cotonul Larga, ţinutul Bacău, ocolul Turtuşului <sic!>".

[47] Ceasoslovul se află la MLR, nr. inv. 6777 F.B.

[48] Cartea poate fi consultată la MLR, nr. inv. 4022 F.B:

[49] Primul exemplar se află la BNRM cu nr. inv. 44395, iar al doilea la MNAM cu nr. inv. 4020.

[50] Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: „<Anul> 1858. Acest Octoih s-au cumpărat di la Miron Monah di la Noul Neamţ cu preţi 18 adi(că) optsprezăci rubli argint, în fiinţa poporănilor ai sat(ului)...". F. 1-8: „Acest Octoih este drept al meu, cumpărat cu preţi de trii galbini. Anul 1858, noiemvrie 30. Miron Monah". Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „S-au sfinţit potiriu 22 iunie 1892".

[51] Exemplarul poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 34468

[52] Cartea poate fi consultată la MLR, nr. inv. 808 F.B.

[53] Însemnări: F. 9-17: „Această cărticică o am dăruit eu Grigorie Popovici la fraţii mei Vasilie şi Leon Popovici ca mai cu aspră silinţă să să sileascâ spre a învăţa ştiinţă şi buna purtare spre a lor folos. Sf(ânta) M(onastire) Neamţul. 1837 apr(ilie) 19. Grigorie Popovici aşăzători de sl(ove)".

Hronograf, ediţia din 1837 (BRM II, (26782), 639; Cartea Moldovei II, (66), 125-127), un exemplar[54]. Cartea a fost cumpărată la 28 mai 1837 de către Gheorghi Neruţa, din satul Gheoltosu (actualul raion Cantemir din sudul Basarabiei) de la călugărul Manoil de la Mănăstirea Neamţ[55]. Copertele sunt din carton acoperite cu hârtie de culoare cafenie. Colţurile copertelor şi cotorul sunt din piele de culoare cafenie. Pe cotor elemente florale, aplicate prin presare. În partea de sus „HRONOGRAF".

Antologhion, vol 3, ediţia din 1840 (Cartea Moldovei II, (75)132-133)[56], un exemplar[57]. Scoarţele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar ondulat imprimat pe marginile copertelor. Pe centru un medalion floral, aplicat prin presare. Cotorul este din piele cu elemente florale aplicate prin presare. Pe centrul copertei a doua este imprimată litera X. Din însemnările posesorale aflăm că această carte aparţinea la 7 noiembrie 1870 monahului Climent de la Mănăstirea Căpriana, care la 1 decembrie acelaşi an o vinde împreună cu alte şase cărţi călugărului Filaret de la Mănăstirea Hâncu. La 18 septembrie 1882 cartea mai era în posesia acestui monah[58].

Psaltire, ediţia din 1843 (BRM III, (49466), 1088; Cartea Moldovei II, (78), 134-136), un exemplar[59]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe marginile copertelor chenar dublu, aplicat prin presare. Pe centru un medalion imprimat, cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele cu elemente geometrice, aplicat prin presare. Pe centrul copertei a doua este imprimat un cerc.

Pictorianu, Ion, Pidalion, ediţia din 1844 (BRM III, (45648), 869; Cartea Moldovei II, (83), 139-142), un exemplar[60], incomplet. Lipseşte foaia de titlu. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, roasă pe margini şi la colţuri. Pe marginile primei coperte chenar imprimat. Pe centru un medalion în formă de romb, şters. Urme de cheutori. Cotorul este din piele cu elemente florale, rupt în partea de jos. Lipseşte coperta a doua. Pidalionul a aparţinut în secolul XIX familiei Mariei şi a lui Gheorghe Antonoviciu din Suceava. După decesul soţului, care survine la 9/21 septembrie 1871, l-a dăruit (la 10/22 noiembrie acelaşi an) Societăţii pentru literatură şi cultură din Cernăuţi[61].

Minei pe luna septembrie, ediţia din 1845 (BRM III, (37129), 352), în două exemplare[62]. Cărţile sunt din biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ din Basarabia. Primul are o însemnare scrisă de monahul Andronic în decembrie 1883. La 1 septembrie 1932 a vizitat această mănăstire Patrichie Râmnentu, preşedintele corpului didactic din Banat (Timişoara), care a însemnat la p. 6 despre vizita sa[63]. Coperta cărţii este din carton acoperit cu piele de culoare vişinie. Chenar liniar simplu, pe centru chipul lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele cu imagini florale imprimate; în partea de jos imprimat „ТЕОФАН ІЕРОМОНАХЪ". Pe coperta a doua chenar liniar simplu, iar pe centru

[54] Exemplarul poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 9497.

[55] Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: I. „Această carte ci să chiamă Hronograf am cumpărat-o de la duhovnicu Manoil di la Mănăstirea Neamţului, când am fost la anul 1837, mai 28. Gheorghi Neruţa". II. „În anul 1838, ghenari 11 sara la no(u)ă ciasuri s-au cutremurat pământul foarti tari". F. 1: „Gheorghi Neruţa, Gheoltosu".

[56] Autorii BRM nu atestă exemplare.

[57] Antologhionul se află în fondurile BNRM, nr. inv. 85630.

[58] Însemnări: Forzaţul I: „Am cetit la vieţile sf(i)nţilor până ...esului monah Climen". Pe o foaie curată la începutul cărţii: „Сія книга принадлежитъ Іеромонаху Гинкульскаго Монастыря Филарету. 1882. Сентябрь 18". <Această carte aparţine Ieromonahului Mănăstirii Hâncu Filaret. 1882, 18 septembrie>. Pe aceeaşi foaieV: I. „Antologhie sau Florelegire de cânt, dat-am adivărată şi bine încredinţat". II. „Această Antologhie sau Floroleagere este a me drept". III. „Această sf(â)ntă carte ce să numeşte Antologhie sau Florealegere iaste dreaptă a me poslușnic Carp Stahie din Sfânta Monastire Hâncu". IV. „Iară acum în monastirea Chipriana ieromonah Climent. 1870. Noemvrie 7 zile". F.1-39: „Această carte ce să numeşte Heruvicariu este din numerul acelor şapte cărţi. Al 2-lea Utrinariu, al treilea Triodul şi Penticostariul, al 4-lea şi al 5-lea, 2 cărţi pe 12 luni ce să numesc Idiomilare, al 6-lea Prohodul Domnului, al 7-lea Anastasimatariul sint drepte a părintelui Igumenu Ghedeon nacialnicul Sfintei Monastirii Hâ(n)cului, cumpărate de la Ieromonahul Climent din Sfânta Monastire Chipriana cu preţi trezeci 30 ruble argint la anul 1870 dechemvrie 1 zi şi pentru că mi-au fost încredinţate mie pe o vreme pentru cântare am însămnat întrânsele, am şi iscălit monah Filaret".

[59] Exemplarul se află la BNRM cu nr. inv. 57808.

[60] Pidalionul poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 25269.

[61] Însemnări: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Întru amentirea lui Gheorghie Antonoviciu, casieriu comunal pensionat răpăusat în 9/21 septemvrie 1871. Se dăruieşte Pidalionul acesta Soţietăţii pentru literatură şi cultură română, carea se află în Cernăuţi de văduvita sa soţie Maria. Suceava, în 10/22 noemvrie 1871".

[62] Exemplarele se află în fondurile ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 344, 345).

[63] Însemnări: P. 6: „Am vizitat sfânta mănăstire azi în 1 septembrie 1932. Patrichie Rămneantu, Preşedintele corpului didactic din Banat (Timişoara)". F.1-5: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamţului şi cine o va înstreina ori prin ce feliu de chip dintru această chinovie a Preafericitului Părintelui Nostru stareţului Paisie Velicicovschie, să rămâie supt neertat canon şi neblagoslovenie Maicii Domnului şi a Părintelui Nostru. 1883, dechemvrie".

este imprimat un medalion floral. Starea de conservare a cărţii este bună.

Exemplarul al doilea are coperta din carton acoperit cu piele cafenie. În partea de jos şi la colţuri este deteriorată. Chenar liniar simplu, pe centru imprimat semnul crucii. Cotorul – pânză acoperit cu piele. Pe cotor, în partea de sus inscripţia „МИНЕЮЛ СЕНТЯБРЬ”, iar în partea de jos „1902”. Coperta a doua este deteriorată. Foile de la sfârşitul cărţii au fost restaurate.

Se constată unele deosebiri între acest exemplar şi exemplarul 344, inv. 6. În primul rând exemplarul 344 este tipărit în întregime în negru şi roşu. La exemplarul 345 cele 6 p. („Către cetitori” şi “Înainte cuvântare”) sunt tipărite doar în negru. În al doilea rând, la exemplarul 344 pe foaia de titlul nu este indicat „De ieromonahul Cleopa Tipograful”. Probabil, este vorba de două ediţii ale acestui minei.

Minei pe luna octombrie, ediţia din 1845 (BRM III, (37130), 352; Cartea Moldovei II, (88), 145-146), în două exemplare[64]. Copertele primului exemplar sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele, bine conservat, cu imprimări florale. Pe marginile primei coperte chenar floral, aplicat prin presare. Pe centru un medalion floral. Al doilea exemplar provine din biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ şi are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele şi este bine conservat. Pe prima copertă chenar liniar, imprimeu cu semnul crucii. În partea de jos a crucii „МОНАХЪ ТЕОДОСІЙ”.

Minei pe luna noiembrie, ediţia din 1845 (BRM III, (37131), 352), în două exemplare[65]. Primul exemplar are copertele din carton acoperit cu hârtie de culoare neagră şi galbenă, uzată la margini. Cotorul este din piele. Starea de conservare a cărţii este bună. A aparţinut ieroschimonahului Antim de la Mănăstirea Noul Neamţ, care a decedat la 19 ianuarie 1881[66].

Al doilea exemplar este de asemenea din biblioteca Noul Neamţ. Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii a fost scrisă o însemnare, potrivit căreia mineiul a fost „reparat la 30 noiembrie 1945 anul de monahia Versaviia”. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele, bine conservat. Pe prima copertă chenar liniar, imprimeu cu semnul crucii. În partea de jos a crucii „МОНАХЪ ТЕОДОСІЙ”. Coperta a doua necesită restaurare.

Minei pe luna decembrie, ediţia din 1845 (BRM III, (37132), 352), în cinci exemplare[67]. Primul exemplar a circulat într-un mediu monastic. Este cunoscut că a aparţinut Mănăstirilor Hârbovăţ, Curchi şi Noul Neamţ[68]. Coperta este din carton acoperit cu hârtie de culoare violetă. Pe centru este imprimat semnul crucii încadrat într-un chenar de formă dreptunghiulară. Cotorul este din piele, bine conservat.

Exemplarul al doilea are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie, afectrată. Cotorul este din piele şi are imprimat „МІНЕЮЛ ДЕКАБРЬ”, „1902”. Pe prima copertă chenar liniar, imprimeu cu semnul crucii. În partea de jos a crucii „МОНАХЪ ТЕОДОСІЙ”.

Al treilea exemplar a fost dăruit Mănăstirii Suruceni la 4 iunie 1895 de ieromonahul Xenofont[69]. Nu este cunoscut în care împrejurări cartea a ajuns în biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare roşiatică. Pe margini – chenar geometric şi floral, colţare; în interior un alt chenar geometric şi floral. În interiorul acestui chenar – imprimeu cu chipul lui Iisus Hristos răstignit pe cruce. Coperta a doua repetă aceleaşi imagini, doar că pe centru este imprimat un potir pe un scut şi o cruce; în partea de sus – soarele. Cotorul din piele este afectat. Pe cotor în partea de sus „МИНЕЯ ДЕКАБРЬ”. Cotorul este desprins de carte.

[64] Primul exemplar se află la MLR (nr. inv. 5018 F.S.), iar al doilea la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 350).

[65] Exemplarele se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 343 şi 349)

[66] Însemnări: F.1 nenum. – 1 num.^{v}: „Această sfântă carte au rămas de la ieroschimonahul Antim, carele la 19 ianuarie 1881 s-au mutat cătră Domnul şi cine o va înstreina, ori prin ce chip de la această sfântă nooa Monastire Neamţul, acela în veaci să rămâie supt neertat canon şi blagosloveniia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu şi a Preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie”.

[67] Primele patru exemplare pot fi consultate la ANRM (fond 2119, inv. 6, d. 346, 347, 348, 362), iar exemplarul cinci la MNAIM (nr. inv. FB-23497-2).

[68] Însemnările primului exemplar: Forzaţul I: „Strana Moldoven(e)asca. I. Ironim Moldovanu”. Pe o foaie curată la începutul cărţii: „Acest Minei este de la Mănăstirea Gârbovăţ, cu preţul 500 lei. 10 V.1943”. F. 1 num.: „Принадлежитъ Курковскому монастырю” <=Este a mănăstirii Curchi>.

[69] Însemnări: F.3^{V}- 70^{V}: „Acest Minei ci să numeşti luna lui dichemvara esti dăruit mănăstirii Surucenilor cu hramu(l) Sfântului Marilui Mucenic Gheorghii şi a Sfântului Ierarh Niculai. Esti dăruit di ieromonahul Xenofont spre vecinica pomeniri. 1895, iunii 4 zâli”.

Exemplarul patru are coperta din carton acoperit cu hârtie de nuanţă pestriţă în albastru, galben şi negru. Cotorul este din piele, cu imprimeu „DECHEMVRIE", alternat cu un imprimeu floral. În partea de jos este rupt. Colţurile de jos ale cărţii sunt roase. Exemplarul este incomplet. Lipseşte foaia de titlu şi „Către cetitori".

Exemplarul cinci este incomplet: lipsesc coperţele, foaia de titlu, primele 3 f. nenum. şi primele 3 foi numerotate. La începutul cărţii s-a anexat o pagină străină cu text imprimat care conţine un fragment din *Către cetitori*. În fişierul colecţiei este datat greşit cu anul 1832.

Rânduiala hirotoniei arhiereşti, ediţia din 1845, un exemplar[70]. Coperta este din carton acoperit cu piele artificială de culoare cafenie. Chenar floral imprimat pe marginile ambelor coperte. Pe centrul copertei a doua o compoziţie florală în formă de cruce. Starea de conservare a cărţii este bună. Din însemnările călugărului Andronic de la Mănăstirea Noul **Neamţ aflăm ca această** carte s-a aflat la 1864 în biblioteca acestei mănăstiri[71], unde s-a aflat până în momentul când o parte a bibliotecii a fost depozitată la Arhiva Naţională a Republicii Moldova.

Minei pe luna ianuarie, ediţia din 1846 (BRM III, (37121), 351), în două exemplare[72]. Coperta şi cotorul sunt din carton acoperit cu piele de culoare cafenie, nuanţă roşie. Pe cotor – imprimeu "МІНЕЯ ЯНВАРЬ". Pe prima copertă imprimeu floral şi geometric. Pe centru – chipul lui Iisus Hristos răstignit pe cruce. Pe centrul copertei a doua – un potir, o cruce şi o sabie. Starea de conservare a cărţii este bună. Potrivit însemnărilor primul exemplar a fost dăruit la 3 iunie 1895 de către ieromonahul Xenofont schitului Suruceni[73].

Exemplarul al doilea a fost dăruit în anul 1856 de către monahul Ilarion Mănăstirii Curchi, iar ulterior s-a aflat în biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ[74]. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Pe marginile copertelor chenar floral. Pe centrul primei coperte este imprimat chipul lui Iisus Hristos. Acest Minei este copertat împreună cu Mineiul lunii lui februarie cu acelaşi număr de inventar. Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna februarie, ediţia din 1846 (BRM III, (37122), 351), un exemplar[75], incomplet. Lipsesc ultimele 5 f. nenumerotate. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Pe marginile copertelor chenar floral. Pe centrul primei coperte este imprimat chipul lui Iisus Hristos. Acest Minei este copertat cu Mineiul lunii ianuarie cu acelaşi număr de inventar. Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna martie, ediţia din 1846 (BRM III, (37123), 351), în patru exemplare[76]. Primul exemplar are coperta din carton acoperit cu piele, deteriorată. S-au păstrat urme ale chenarului şi semnul crucii. Cotorul este din piele şi are imprimat „MINEIUL MART", „1902". Starea de conservare a cărţii este bună.

Exemplarul al doilea are coperta din carton acoperit cu piele artificială de culoare neagră. Cotorul este din acelaşi material. Pe prima copertă colţare florale imprimate colorate în verde şi portocaliu. Pe centru este imprimată crucea, vopsită în galben. Pe coperta a doua pe centru este imprimat un romb; colţare imprimate incolore.

Exemplar trei este incomplet. Lipseşte 1 f. din primele 2 f. nenumerotate după foaia de titlu. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie nuanţă deschisă. Pe ambele coperte chenare florale şi colţare imprimate. Pe centrul primei coperte este aplicată prin presare scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua sunt imprimate potirul pe Cartea Sfântă, crucea şi ancora. Cotorul este din acelaşi material cu imprimări liniare. În partea de jos „МАРТЪ". Conform însemnărilor

[70] Cartea se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 912).

[71] Însemnări: F. 1-10: „Această sfântă carte este a obştejitiei preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie, şi cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamţul, acela în veaci să rămâe supt neiertat canon şi neblagosloveniia Maicii Domnului şi a părintelui nostru. 1864. Andronic d(u)h(o)vn(i)c".

[72] Exemplarele se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 360, 361).

[73] Însemnările primului exemplar: F. 2-4: „Сія книга Минея мъсечная на месяц январь пожертвавана Іеромонахом Ксенофонтом Суручанскому Свято-Георгіевскому скиту для вечнаго его поминовенія. 1895 года, Іюня 3 дня" <Această carte, Minei pe luna ianuarie este dăruită de către ieromonahul Xenofont schitului Suruceni pentru a fi pomenit în veci. 1895, 3 iunie>.

[74] Însemnările exemplarului doi: F.1: „Mineiu iaste drept al mieu Monahului Ilarion cumpărat, pe care îl dăruesc sfintei mon(asti)r(i) din Curchi, unde este hramul Naşterea Maicei Domnului şi ori cine ar voi de ar înstreina în ori şi ce chip să fie subt ne iertat canon al Maicii Domnului şi a tuturor sfinţilor până nu le va întuarce iarăşi înapoi. 1856".

[75] Mineiul pe luna februarie poate fi consultat la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 361).

[76] Mineiele pe luna martie se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 358, 359, 1323, 357).

acest minei a fost dăruit la 4 iunie 1895 de către ieromonahul Xenofont schitului Suruceni[77].

Exemplarul patru are coperta din lemn acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Urme de cheutori. Pe marginile copertelor chenar floral. Pe centrul primei coperte este imprimat chipul lui Iisus Hristos. Acest Minei este copertat împreună cu Mineiele pe lunile aprilie şi mai cu acelaşi număr de inventar. Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna aprilie, ediţia din 1846 (BRM III, (37124), 351-352), un exemplar[78]. Acest minei a aparţinut monahului Ilarion, care în anul 1856 l-a dăruit Mănăstirii Curchi[79]. Coperta este din lemn acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Urme de cheutori. Pe marginile copertelor chenar floral. Pe centrul primei coperte este imprimat chipul lui Iisus Hristos. Acest Minei este legat împreună cu Mineiele pe lunile martie şi mai cu acelaşi număr de inventar. Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna mai, ediţia din 1846 (BRM III, (37125), 352), un exemplar[80]. Coperta este din lemn acoperit cu piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Urme de cheutori. Pe marginile copertelor chenar floral. Pe centrul primei coperte este imprimat chipul lui Iisus Hristos. Acest Minei este legat împreună cu Mineiele pe lunile martie şi aprilie cu acelaşi număr de inventar. Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna iunie, ediţia din 1846 (BRM III, (37126), 352), în două exemplare[81]. Din însemnările scrise de duhovnicul Andronic aflăm ca această carte se afla în biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ încă la 23 decembrie 1883[82]. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare roşiatică. Pe margini chenar liniar simplu, pe centru un imprimeu cu chipul lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele, desprins parţial de carte. Starea de conservare a cărţii este bună.

Al doilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele, deteriorată. S-au păstrat urme ale chenarului şi semnul crucii. Cotorul este din piele şi are imprimat „MINEIUL IIUNI", „1902". Starea de conservare a cărţii este bună.

Minei pe luna iulie, ediţia 1947 (BRM III, (37127), 352), în două exemplare[83]. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Chenar floral pe margini, iar pe centru – imprimată o floare stilizată. Cotorul este din piele şi este afectat în partea de jos. Are mai multe foi manuscrise. Acest Minei a fost dăruit de către ieromonahul Andronic în anul 1864 Mănăstirii Noul Neamţ[84].

Al doilea exemplar are coperta şi cotorul din carton acoperite cu pânză de culoare neagră. Starea de conservare a cărţii este bună. Pe coperta 1, colţare florale imprimate colorate în verde şi portocaliu. Pe centru este imprimată cruce, vopsită în galben. Pe coperta a doua pe centru este imprimat un romb; colţare imprimate incolore.

Minei pe luna august, ediţia din 1847 (BRM III, (37128), 352), în trei exemplare[85]. Primul exemplar are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Chenar floral pe margini, iar pe centru – imprimată o floare stilizată. Cotorul este din piele şi este afectat în partea de jos. Cartea a fost dăruită în anul 1864 de către ieromonahul Andronic Mănăstirii Noul Neamţ[86]

Exemplarul al doilea are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie, puternic afecta-

[77] Însemnările exemplarului trei: F. 3^{V}- 41^{V}: „Acest Minei ci să numeşti luna lui mart esti dăruit mănăstirii Surucenilor cu hramu(l) Sfântul Marilui Mucenic Gheorghi şi Sfântului Ierarh Niculai. Esti dăruit di ieromonahul Xenofont spre vecinica lui pominiri. 1895, iunii 4 zâli".

[78] Exemplarul se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 357).

[79] Însemnări: F.1: „Принадлежитъ Курковскому монастырю" <Aparţine Mănăstirii Curchi>. F.1: „Mineiu iaste drept al mieu Monahului Ilarion cumpărat, pe care îl dăruesc sfintei mon(asti)r(i) din Curchi, unde este hramul Naşterea Maicei Domnului şi ori cine ar voi de ar înstreina în ori şi ce chip să fie subt ne iertat canon al Maicii Domnului şi a tuturor sfinţilor până nu le va întuarce iarăşi înapoi. 1856".

[80] Cartea poate fi consultată la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 357).

[81] Mineiele pe luna iunie se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 356 şi 355).

[82] Însemnări de pe primul exemplar: F.1-5: „Această sfântă carte este ai acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamţului şi cine o va înstreina ori prin ce feliu chip dintru această chnovie a Preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie Velicicovschie, să rămâie supt neertat canon şi neblagoslovenie Maicii Domnului şi a părintelui nostru. 1883, dechemvrie 23".

[83] Exemplarele pot fi consultate la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 354, 353).

[84] Însemnările primului exemplar: F. 1-7: „Pre această sfântă carte o hotărăsc eu, multpăcătosul ieromonah Andronic ca să fie în veaci a obştejitiei Preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie şi cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooă Monastire Neamţului acela să rămâie în veaci supt neertat canon şi neblagosloveniia Maicii Domnului şi a părintelui nostru. 1864".

[85] Exemplarele se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 354, 3521, 352).

[86] Însemnări: F.1-7: „Pre această sfântă carte o hotărăsc eu, multpăcătosul ieromonah Andronic ca să fie în veaci a obştejitiei Preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie şi cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooă Monastire Neamţului acela să rămâie în veaci supt neertat canon şi neblagosloveniia Maicii Domnului şi a părintelui nostru. 1864".

tă, roasă. Cotorul este din piele şi este desprins de carte. Pe prima copertă chenar liniar, imprimeu cu semnul crucii. În partea de jos a crucii „МОНАХЪ ТЕОДОСІЙ”. Ultimele foi sunt restaurate nereuşit.

Al treilea exemplar, a aparţinut, ca şi precedentele, Mănăstirii Noul Neamţ şi are coperta din carton acoperit cu piele artificială de culoare neagră. Cotorul este din acelaşi material. Pe coperta 1, colţare florale imprimate colorate în verde şi portocaliu. Pe centru este imprimată crucea, vopsită în galben. Pe coperta a doua pe centru este imprimat un romb; colţare imprimate.

Agapie Criteanul, Aghioritul, Minunile Maicii Domnului, ediţia din 1847 (BRM I, (564), 34; Cartea Moldovei II, (90), 147-149), un exemplar[87]. Coperta originală, este din carton, piele cafenie. Pe centrul primei coperte un medalion cu maica Domnului cu Pruncul pe braţe, iar pe centrul copertei a doua, o floare presată de mici dimensiuni. Colţurile copertelor sunt deteriorate. Cotorul este din acelaşi material. Cartea a fost inventariată în anul 1939 cu nr. inv. 3689 în Secţia Bisericească la Muzeul judeţului Rădăuţi, iar din însemnări constatăm că a circulat prin Bucovina şi s-a aflat o perioadă în Storojineţ[88].

Triodion, ediţia din 1847 (BRM IV, (69170), 613; Cartea Moldovei II, (91), 149-151), un exemplar[89]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Colţurile copertelor sunt uzate. Cotorul este din piele, bine conservat. Pe cotor în partea de sus este imprimat „ТРИОДИОН”. Starea de conservare a cărţii este bună.

Molitvenic bogat, ediţia din 1848 (BRM III, 39105, 464; Cartea Moldovei II, (92), 151-152.), un exemplar[90]. Scoarţele sunt din lemn, piele neagră. Chenare din linii şi ondulate aplicate prin presare. Pe centru un medalion - Maica Domnului cu Pruncul. Pielea de pe coperta a doua este ruptă. Ultimele foi sunt rupte la colţuri, desprinse de carte. Necesită restaurare.

Penticostarion, ediţia din 1848 (BRM III, (44755), 814; Cartea Moldovei II, (93), 152-154), în două exemplare[91]. Primul exemplar are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din acelaşi material. Colţurile copertelor şi partea de jos a cotorului au fost restaurate şi adăugate cu pânză lucioasă de culoare cafenie nuanţă deschisă. Cartea a fost restaurată. Pe foaia de titlu este scris numele unui posesor „Ivan Constantinov Eliatt”.

Al doilea exemplar are coperta şi cotorul din carton acoperit cu piele de culoare cafenie nuanţă întunecată. După f. 110 urmează 4 foi scrise manual pe recto şi verso. Unele foi sunt restaurate de către amatori. Potrivit însemnărilor manuscrise Penticostarionul a fost cumpărat în anul 1864, se pare de la un Ghenadie duhovnic, de către ierodiaconul Isihie Donici pentru ieroschimonahul Andronic de la Mănăstirea Noul Neamţ[92].

Slujba Sfântului Mucenic Modest, ediţia din 1848[93], un exemplar[94]. Cartea nu are coperte şi este învelită cu hârtie de culoare cafenie nuanţă deschisă. Este fără însemnări marginale şi nu putem cunoaşte locul aflării ei în timp.

Ceasoslov, ediţia din 1850 (BRM I, (11666), 644; Cartea Moldovei II, (95), 154-155), în două exemplare[95]. Primul exemplar are coperta din lemn, piele cafenie. Pe marginile copertelor, chenare din elemente geometrice, iar în interiorul copertelor linii pe diagonală din aceleaşi elemente. Urme de cheutori din piele şi metal. Cotorul este din piele, bine conservat.

Al doilea exemplar este incomplet. Lipseşte foaia de titlu şi prima foaie nenumerotată. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Urme de imprimări florale pe marginile copertelor. Pe centrul primei coperte un medalion cu imaginea ştearsă. Urme de cheutori. Cotorul este din acelaşi material, are elemente florale şi liniare. În partea de sus „ЧАСОСЛОВ”. Copertele

[87] Cartea poate fi consultată la Biblioteca Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Secţia carte rară şi veche, nr. inv. 28855 (în continuare se va cita: BŞCAŞM).

[88] Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: „În amintirea mamei mele Haritina Mitrofanovici, născută Malcinschi Cupca. Eleonora Filievici. 28/I. 1940. Storojineţ”.

[89] Triodionul se află la MLR, cu nr. inv. 4212 F.B.

[90] Cartea poate fi consultată la BŞCAŞM cu nr. inv. 28534.

[91] Primul exemplar se află la BNRM (nr. inv. 56031), iar al doilea la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 904).

[92] Însemnări: F. 1 de titlu: „Din cărţile mele. Ghenadie dohov(ni)c Plaisa. 1850”. F. 1 nenum.-10: „De la carele s-au cumpărat cu 129 lei 20 parale prin Ierodiacon Isihie Donici, ucenicul mieu, în anul 1864 pentru noi Andronic Ieroshimonah i Duhovnic din Sfintele Monastiri Neamţul şi Secul în sfânta Nuaoa Monastire Neamţul, în besearică. Şi cine îl va în<streina ori prin ce feliu de> chipu dintru această chinovie a preafericitului păr<intelui nostru Paisie> Velicicovschie, acela să rămâi în <veci> neertat şi supt neblagosloveniia Maicii Domnului şi a preafericitului părintelui nostru. 1868”.

[93] Autorii BRM nu atestă exemplare a acestei ediţii.

[94] Cartea se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 907).

[95] Primul exemplar poate fi consultat la BŞCAŞM cu nr. inv. 36021, iar al doilea la BNRM, cu nr. inv. 84234.

şi cotorul sunt desprinse de corpul cărţii. Ceaslovul a circulat în centrul Basarabiei. Potrivit însemnărilor cartea a fost dăruită la 15 iulie 1879 bisericii cu hramul Sfintei Parascheva din Mănoileşti (actualul raion Ungheni) de către ieromonahii Theofan, Gherasim, Antonie, Theodosie[96].

Apostol, ediţia din 1851 (BRM I, (2833), 140; Cartea Moldovei II, (96), 155-156), în patru exemplare[97]. Primul exemplar are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Prima copertă şi foaia de titlu sunt desprinse de carte. Cotorul este din piele. Urme de cheutori. Pe centrul primei coperte un medalion şters.

Al doilea exemplar are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie, fragmentată. Cotorul este din acelaşi material, deteriorat. Cartea a fost restaurată. Stare bună de conservare. Din însemnările de la f. 8-11 se poate afla doar „Acest Apostol este a lui Petri diaconu şi l-am cumpărat în ... şi ori cini ar îndrăzni a-l fura să fii supt neertat canon"; şi altă informaţie pe aceleaşi file: „Acest sfânt Apostol esti a robului lu(i) Dumnezău Fiodor Gheorghiev Ploeniu, cumpărat di dânsu şi dat Sfintii Adormirea spre pomenire".

Exemplarul trei este cu copertele din carton îmbrăcat în piele de nuanţă roşiatică. Pe margini chenare imprimate. Pe centrul primei coperte un medalion aurit cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este din acelaşi material cu elemente florale, aplicate prin presare. Pe centrul copertei a doua un medalion aurit de formă ovală.

Exemplarul patru a circulat mai întâi în localitatea Talpalari, apoi în nordul Basarabiei în localitatea Sauca din raionul Ocniţa[98]. Copertele sunt din carton acoperit cu pânză de culoare cafenie. Cotorul lipseşte. Cartea este desprinsă de coperte şi foile unele de altele.

Slujba Sfântului Haralambie, ediţia din 1853 (BRM IV, (63773), 296), în două exemplare[99]. Primul exemplar s-a aflat în biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ[100]. Coperta este din carton acoperit cu hârtie multicoloră, în negru, galben, roz. Cotorul este din piele.

Al doilea exemplar nu are consemnări ale posesorilor şi nu putem cunoaşte traseul parcurs de carte, sau locul unde s-a aflat de la apariţie şi până în prezent. Exemplarul este incomplet. Începe cu f. 2 şi se termină cu f. 40. Lipseşte foaia de titlu.

Urmarea cântării de rugăciune, ediţia din 1853 (BRM IV, (70212), 670), un exemplar[101]. Conform însemnărilor cartea este din biblioteca Mănăstirii Noul Neamţ[102]. Pe f. 3-7 se află o însemnare fragmentată cu numele a doi călugări şi anul 1860: „Această cărticică s-au afierosit ... Ilarion din Sf(î)n(ul) Munte Afon de Teofilact ... 860". Coperta este din carton acoperit cu pânză de culoare cafenie. Cotorul este din acelaşi material. Pe cotor imprimat „МОЛЕБЕНЪ". Pe coperte – chenar liniar dublu. Starea de conservare a cărţii este bună.

Prolog, vol. I, ediţia din 1854 (BRM III, (49298), 1077-1078; Cartea Moldoovei II, (101), 160-161), în două exemplare[103]. Primul exemplar este cu copertele din carton, hârtie de mai multe culori. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Coperta necesită restaurare. Cuprinde lunile septembrie, octombrie, noiembrie. Hârtia are nuanţă verde-albastru.

Al doilea exemplar este incomplet. Lipseşte coperta, iar foaia de titlu este restaurată.

Prolog, vol. II, ediţia din 1854 (BRM III, (49298), 1077-1078; Cartea Moldovei II, (102), 161-162), în două exemplare[104]. Primul exemplar este cu copertele din carton, hârtie de mai multe culori. Cotorul este din piele de culoare cafenie.

[96] Însemnări: Forzaţul I: „s. Văsieni". F. 18-50: „Acest Ceaslov dăruit sfintii bisărici în satul Mănăileştii cu hramul Preacuviosii Paraschivii spre pomenirea de la noi iero(monah) Theofan, iero(monah) Gherasim, iero(monah) Antonie, iero(monah) Theodosie la anul 1879, iulie 15 zile".

[97] Primele trei exemplare se află la BNRM, cu nr. inv. 40556, 51466, 44394 şi exemplarul patru la MLR, cu nr. inv. 8784 F. B.

[98] Însemnările exemplarului patru: Pe o foaie curată la începutul cărţii: „Parohia Sauca, cerc 2, jud. Soroca". F. 1: „Din biblioteca bisericii Talpalarii"

[99] Primul exemplar este la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 905), iar al doilea la MLR, cu nr. inv. 8815 F.B.

[100] Însemnări de pe primul exemplar: F. 1-13: „Această sfântă carte este a acestei sfintei Monastiri Neamţului şi cine va îndrăzni prin ori şi ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie, acela în veaci să rămâie supt neertat canon şi neblagosloveniia preacuratei Maicii lui Dumnezeu şi a preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie".

[101] Cartea se află la ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 784).

[102] Însemnări: F. 1 nenum. -23: „Această cărticică este a acestei sfintei Nooaăi Monastiri Neamţului şi cine va îndrăzni prin ori şi ce feliu de chip a o înstreina dintru această chinovie acela în veci să rămâe supt neertat canon şi neblagosloveniia Preacuratei Maicii lui Dumnezeu şi aPreafericitului părintelui nostru stareţului Paisie".

[103] Primul exemplar se află la BŞCAŞM, nr. inv. 35984, iar al doilea la BNRM, cu nr. inv. 69048.

[104] Primul exemplar se află la BŞCAŞM cu nr. inv. 36019, iar al doilea la BNRM cu nr. inv. 56037.

Coperta necesită restaurare. Cuprinde lunile decembrie, ianuarie, februarie.

Al doilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Pe cotor este imprimată denumirea cărţii.

Prolog, vol. III, ediţia din 1855 (BRM III, (49299), 1078; Cartea Moldovei II, (104), 165-166), în trei exemplare[105]. Primul exemplar are copertele din carton, hârtie de mai multe culori. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Coperta necesită restaurare. Cuprinde lunile martie, aprilie, mai.

Al doilea exemplar este incomplet. Lipseşte foaia de titlu şi f. 264, 265. Coperta este din carton, pânză cafenie. Colţurile şi marginile copertelor sunt rupte. Cotorul este din pânză neagră, găurită. Pe o foaie curată de la începutul cărţii un posesor anonim a scris greşit anul tipăririi acestei cărţi – 1813.

Al treilea exemplar are coperta din carton acoperit cu piele cafenie ornamentată. Pe cotor este aplicată prin presare denumirea cărţii.

Prolog, vol. IV, ediţia din 1855 (BRM III, (49300), 1078; Cartea Moldovei II, (105), 166-167), în două exemplare[106]. Primul exemplar este cu copertele din carton, hârtie de mai multe culori. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Coperta necesită restaurare. Cuprinde lunile iunie, iulie şi august.

Exemplarul al doilea este incomplet, lipseşte cuprinsul cărţii. Coperta este din carton acoperit cu piele de culoare cafenie. Pe cotor este aplicată prin presare denumirea cărţii.

Ideomelar, vol. I, ediţia din 1856 (Cartea Moldovei II, (106), 167-168), în două exemplare[107]. Primul exemplar este legat împreună cu volumele II şi III. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este din acelaşi material. Stare bună de conservare.

Exemplarul al doilea este incomplet şi este copertat separat. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de nuanţă verde. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Primele două foi conţin foaia de titlu. Pe prima foaie figurează anul 1857, iar pe a doua anul 1856. Cartea a fost dăruită la 14 septembrie 1861 de către un călugăr de la Mănăstirea Neamţ Mănăstirii Hâncu din Basarabia[108].

Ideomelar, vol. II, ediţia din 1856 (Cartea Moldovei II, (107), 168-169)[109], un exemplar, copertat împreună cu vol. I şi III, cu acelaşi număr de inventar. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este din acelaşi material. Stare bună de conservare.

Orologhiu, ediţia din 1856 (BRM III, (42946), 702), un exemplar[110], incomplet. Lipsesc foaia de titlu şi prima foaie nenumerotată. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe centru un medalion imprimat, şters. Cotorul este din piele de culoare cafenie, deteriorat. Cartea este desprinsă de cotor şi de prima copertă. Foile până la 49 sunt rupte, desprinse unele de altele. Necesită restaurare. Cartea s-a aflat în biserica cu hramul Naşterii Maicii Domnului din satul Săhăicani din actualul raion Criuleni[111].

Ideomelar, vol. III, ediţia din 1857 (Cartea Moldovei II, (108), 169-170)[112] un exemplar, copertat împreună cu vol. I, II, cu acelaşi număr de inventar. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este din acelaşi material. Stare bună de conservare.

Ceasoslov, ediţia din 1858 (BRM I, (11667), 644; Cartea Moldovei II, (111), 173-176), un exemplar[113]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în pânză de culoare kaki. Cotorul este din acelaşi material. Stare bună de conservare a cărţii.

Evanghelie, ediţia din 1858 (BRM II, (20667), 269-270; Cartea Moldovei II, (112), 176-177), în

[105] Primele două exemplare pot fi consultate la BŞCAŞM cu nr. inv. 35983, 29755, iar al treilea la BNRM cu nr. inv. 56019

[106] Primul exemplar se află la BŞCAŞM cu nr. inv. 36089, iar al doilea la BNRM cu nr. inv. 56021.

[107] Exemplarele pot fi consultate la BNRM cu nr. inv. 84751 şi 84765.

[108] Însemnări: P. 1-21: „Această carte s-au dăruit S(fintei) M(ănăstiri) Hâncu, hramul Preacuvioasa Parascheva de ieromonahul Dometian (?) Pavlescu ot S(sfânta) M(ănăstire) Neamţului ca si fie nestrămutată pentru trebuinţa bisericii, iară cine va îndrăzni de a o înstreina de la numita biserică si-l judice Dumnezeu. 1861, sep(tembrie) 14”.

[109] Autorii BRM nu atestă exemplare.

[110] Exemplarul se află în fondurile BNRM, nr. inv. II-681642.

[111] Însemnări: Forzaţul I: „Schime Gheorghe. Serghii Feodorovici Chiriac”. Pe o foaie curată la sfârşitul cărţii: „Сія книга принадлежитъ псаломщикъ село Закайканы, Криулянский район, Оргеевский уездъ М.С.С.Р. Рождество Богородичной церкви. Георгий Ф. Кирияк” <Această carte este a psalmistului bisericii cu hramul Naşterii Maicii Domnului din satul Zăhăicani, raionul Criuleni, judeţul Orhei R.S.S.M Gheorghii Feodorovici Chiriac>. Forzaţul II: I. „Gheorghii Chiriac”. II. „Псаломщикъ Георгий Феодорович. Кирияк” <Psalmistul Gheorghii Feodorovici Chiriac>.

[112] Autorii BRM nu atestă exemplare.

[113] Exemplarul se află în colecţia BNRM, nr. inv. 37520.

două exemplare[114]. Copertele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare vişinie. Colţare metalice cu chipurile celor patru evanghelişti. Pe centru o stea cu 17 colţuri, având pe centru scena Înălţării lui Iisus Hristos. S-au păstrat două cheutori din metal. Pe coperta a doua colţare cu suporturi metalice. Pe centru o stea metalică cu opt colţuri având imaginea Sfintei Cruci. Cotorul este din carton, îmbrăcat în catifea vişinie.

Al doilea exemplar are coperta din carton acoperit cu hârtie colorată în negru şi albastru. Cotorul este din pânză de culoare neagră. Starea de conservare a cărţii este bună. Din însemnări aflăm că această Evanghelie a aparţinut Mănăstirii Noul Neamţ din Basarabia[115].

Liturghie, ediţia din 1860 (BRM III, (32950), 107; Cartea Moldovei II, (118), 184-185), în şapte exemplare[116]. Primul exemplar are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră. Chenar imprimat pe margini. Pe centrul primei coperte este aplicat prin presare semnul crucii. Cotorul este din piele de culoare neagră. Cartea este desprinsă de coperte şi cotor. Potrivit însemnărilor a circulat într-un mediu monastic şi s-a aflat începând cu luna octombrie 1921 în biblioteca Mănăstirii Saharna din Basarabia[117].

Exemplarul al doilea are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră, găurită de cari de lemn. Pe margini chenar dublu liniar. Pe centrul primei coperte un medalion cu chipul lui Iisus Hristos Pantocratorul. Pe centrul copertei a doua un medalion floral imprimat de formă dreptunghiulară. Pe forzaţul I este scris, probabil, numele satului din care provine: „Văsienî" şi este vorba, probabil, de localitatea Văsieni de lângă Mănoileştii Ungheniului.

Exemplarul trei este incomplet: lipsesc foaia de titlu şi prima foaie nenumerotată. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare neagră. Colţare geometrice imprimate. Cotorul este din pânză de culoare cachi. Din însemnări constatăm că această Liturghie a aparţinut bibliotecii Mănăstirii Neamţ, iar la 1 aprilie 1918, imediat după Marea Unire a fost dăruită creştinilor din Basarabia şi s-a aflat la biserica Sfântul Gheorghe din Chişinău[118].

Exemplarul patru este incomplet. Lipsesc foaia de titlu, prima foaie nenumerotată, foile 1-25, 66-104. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare vişinie. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Foile sunt murdare, cu pete de ceară şi untdelemn. Necesită restaurare. Dintr-o însemnare sumară pe o foaie curată la începutul cărţii aflăm că această Liturghie a aparţinut lui „Ieromonah Pangratie Popovici Dimitrivici. 1950 god, 3. XI, sf(ânta) Mănăstire Pripiceni Curchi. Acest Liturghier esti al meu propriu".

Exemplarul cinci are copertele din carton îmbrăcat în pânză de culoare cafenie, nuanţă roză. Foile sunt murdare de ceară, cu urme de pete de apă. Foile 312, 313 sunt tăiate excesiv pe margini. Cartea necesită restaurare. Liturghia face parte din numărul cărţilor dăruite de călugării Mănăstirii Neamţ creştinilor din Basarabia la 2 aprilie 1918 şi se pare s-a aflat la Mănăstirea Curchi[119].

Exemplarul şase are copertele din carton îmbrăcat în pânză de culoare albastră. Foile sunt murdare, cu pete de ceară şi untdelemn. Cartea necesită restaurare.

Ultimul exemplar, al şaptelea, nu are coperte şi cotor. Foile sunt murdare, cu pete de ceară şi untdelemn, mucegai. Cartea necesită restaurare.

Învăţături creştineşti, ediţia din 1861 (BRM II, (29994), 825), un exemplar[120]. Cartea are copertele din carton, hârtie neagră. Cotorul pânză maro. La p. 35 un posesor sau cititor şi-a lăsat numele pentru posteritate.

Slujba Sfântului Mucenic Modest, ediţia din 1861 (BRM IV, (63779), 296), un exemplar. Cartea are coperta din carton acoperit cu hârtie

[114] Primul exemplar poate fi consultat la BNRM (nr. inv. 70594), iar al doilea la ANRM (F. 2119, inventar 6, dosar 769).

[115] Însemnări: „Acest Evangelistariu este a sfintei Nooăi Monastiri Nemţului şi cine îl va înstreina ori prin ce chip, acela în veaci să râmâe supt neertat canon şi neblagosloveniia Preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu şi a Preafericitului părintelui nostru, stareţului Paisie".

[116] Exemplarele se află la: BNRM (nr. inv. 52937, 84230), Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală al Republicii Moldova (nr. inv. 25868), MNAM (nr. inv. 4071, 4066, 4068, 3618).

[117] Însemnări de pe primul exemplar: Forzaţul I: „13/II – 58. Mănăstirea Saharna". F. 1-6: „Această carte sfânta s-au jertvit sfintei monastiri din Zaharna, judeţul Orhei, Basarabia de ieromonahul a sfintei monastiri a voievodului Ştefan cel Bun şi Mare din Putna districtul Rădăuţi în Bucovina. Drimedont a lui Emanuil Nichitovici în 3 (16) octomvrie 1921".

[118] Însemnări de pe exemplarul trei: Forzaţul I: I. „Protoiereului Constantin Ursul" II. „Biserica Sf. Gheorghe din or. Kişinău". III. „Георгиевской церкви книга" <Cartea este a bisericii cu hramul Sfântului Gheorghe>. F. 1-3: „Din biblioteca Sfintei Monastiri Neamţu, România pentru biserica din Basarabia. 1 aprilie 1918".

[119] Însemnări de pe exemplarul cinci: F. 1-3: „Din biblioteca Sfintei Monastiri Neamţu (România) pentru Biserica din Basarabia, 2 aprilie 1918". F. 312: „Ierom(onah) Popovici Pancrati".

[120] Cartea se află la MLR, nr. inv. 9781 F. B.

multicoloră (gri, albastru, roşu). Cotorul este din pânză de culoare gri.

Petru Movilă, Mărturisirea ortodoxă, ediţia din 1864 (BRM III, (39571), 491), un exemplar, incomplet: lipsesc foaia de titlu şi primele două foi nenumerotate. Copertele sunt din carton, îmbrăcat în pânză de culoare cafenie, cu chenar executat prin presare. Cotorul este din piele şi are imprimat în partea de sus titlul cărţii: „МЪРТУРИСИРЕ ОРТОДОЗЪ”. Copertele sunt desprinse de carte. Foile în partea de jos au fost tăiate de către un posesor, pentru a lichida însemnarea veche. Din fragmentele rămase putem stabili că în anul 1872 a aparţinut Mănăstirii Noul Neamţ. Dintr-o altă însemnare putem afla ca această carte s-a aflat şi la Mănăstirea Răciula din Basarabia.

Ceasoslov, ediţia din 1874 (BRM I, (11668), 644; Cartea Moldovei II, (130), 195-196), în două exemplare. Copertele primul exemplar sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare albastră. Cotorul este din acelaşi material. Foile 55-58 sunt murdare de ceară.

Exemplarul doi este incomplet. Lipsesc foile până la 187. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare cafenie. Cotorul şi colţurile sunt din piele de culoare cafenie. Pe cotor, în partea de sus, este incrustat „ЧАСОСЛОВ”. Cartea este desprinsă de coperte şi cotor. Necesită restaurare.

Prin contribuţia ierarhilor Bisericii din Ţara Moldovei, cât şi a stareţilor Mănăstirii Neamţ tipografia nemţeană a scos pe parcursul funcţionării ei de sub teascurile sale numeroase titluri de carte bisericească, atât de utile creştinilor din întreg spaţiul românesc. Acestea pot fi întâlnite şi în prezent în bisericile din Basarabia şi sunt la fel de utile serviciilor divine ca şi în momentul când au fost tipărite. Aria de circulaţie a cărţilor este destul de vastă, iar Mănăstirea Neamţ devine unul dintre cele mai remarcabile focare de cultură şi spiritualitate românească. Preoţii şi enoriaşii din Basarabia, deşi înstrăinată după 1812 de spiritualitatea românească, vor simţi nevoia de carte bisericească, iar Mănăstirea Neamţ va fi unul din principalele focare de răspândire a culturii şi spiritualităţii româneşti la est de Prut. După revenirea Basarabiei în albia românească, în 1918, călugării de la această mănăstire vor dărui cărţi bisericeşti pentru Basarabia şi Bucovina, dovadă fiind, în acest sens, însemnările scrise de posesorii cărţilor, păstrate până în prezent.

Bibliografie

Alexandru 1958: D. Alexandru, 150 de ani de la apariţia „Vieţile sfinţilor” – 1807. Mitropolia Moldovei şi Sucevei 1-3, 1958, 110-119.

BRV: Bibliografia Românească Veche, tomul I, 1508-1716, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti 1903); tomul II, 1716-1808, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti, 1910); tomul III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu (Bucureşti 1912-1936); tomul IV, Adăogiri şi completări, 1508-1830, de Ioan Bianu şi Dan Simonescu (Bucureşti 1944).

BRM: Bibliografia Românească Modernă, vol. I, 1831-1918, A-C. Prefaţă de Gabriel Ştrempel (Bucureşti 1984); vol. II (Bucureşti 1986); vol. III (Bucureşti 1989); vol. IV (Bucureşti 1996).

Cartea Moldovei: Cartea Moldovei. Sec. XVII - înc. sec. XX. Ediţii vechi. Sec. XVII - înc. sec. XIX. Catalog general, vol. I (Chişinău 1990); Vol. II. Ediţii cu caractere chirilice (sec. XIX - înc. sec. XX), cu un studiu introductiv de A.I. Eşanu (Chişinău, 1992).

Cocora 1960: G. Cocora, Câteva ştiri despre tipografia de la Neamţu. MMS 7-8, 1960, 477-480.

Iorga 1995: N. Iorga, Istoria Bisericii Româneşti, vol. II (Bucureşti 1995).

Ivan 1958: I. Ivan, Tipografia de la Mănăstirea Neamţ. MMS 3-4, 1958, 318-319.

Ivan 1969: I. Ivan, Din istoricul tiparniţei de la Mănăstirea Neamţ. MMS 7-9, 1969, 510-512.

Locaşuri 2001: Locaşuri sfinte din Basarabia (red. coord. Iu. Babii) (Chişinău 2001).

Poenaru 1973: D. Poenaru, Contribuţii la bibliografia românească veche (Târgovişte 1973).

Voicescu 1974: C. Voicescu, Cărţi de spiritualitate ortodoxă scrise în limba greacă, traduse în româneşte şi tipărite la Mănăstirea Neamţ în secolul al XIX-lea. MMS 7-8, 1974.

[121] Cartea se află în fondurile ANRM (F. 2119, inv. 6, d. 907 A).
[122] Însemnări: Forzaţul I: „Spre folosul sufletesc fr. Feodor de la maica Clavdia din Sf. Mănăstire Răciula”.
[123] Cartea se află la BNRM, nr. inv. I-1223966.
[124] Exemplarele se află la BNRM (nr. inv. IV-37025 şi IV-37023).

The printings from Neamţ Monastery from XIX centuries in Bessarabia

Abstract

Through contribution of hierarchy of Moldova Country Churches as well as abbots of Neamţ Monastery, Neamţ printing-house printed numerous church books useful for Christians on the whole Romanian area. These can be met and nowadays in Bessarabia churches and are of use for the divine services as they were at the time they were printed. The area of these books circulation is vast enough, but Neamţ Monastery becomes one of the most remarkable cultural and spiritual Romanian centres. Priests and parishioners from Bessarabia, though estranged after 1812 by Romanian spirituality will feel the need of religious books and the Neamţ Monastery will be one of the principle centres of Romanian culture and spirituality spreading to the East of the Prut. After the return of Bessarabia in Romanian trough after 1918, monks of that monastery would present religious books to Bessarabia and Bucovina, the proof of which are the inscriptions made by the owners of the books preserved up to nowadays. Among the most illustrative books printed at Neamţ monastery and which circulated to the East of Prut are the following:

Нямецкие церковные книги XIX-го века в Бессарабии

Резюме

Посредством архиереев Церкви Молдовы, а также монахов монастыря Нямц были изданы многочисленные церковные книги, полезные христианам из всего румынского пространства. И сейчас их можно рассматривать в церквях Бессарабии, которые в равной степени полезны для богослужении. Территория распространения этих книг довольно обширна, а монастырь Нямц является одним из самых выдающихся центров румынской культуры и духовности. Священники и верующие Бессарабии, аннексированной царской Россией в 1812 году, будут нуждаться в потребности церковных книг и монастырь Нямц является одним из крупных центров распространения румынской культуры и духовности на востоке от реки Прут. После воссоединения Бессарабии и Буковины с Румынией в 1918 году, монахи из Нямц продолжали дарить церковные книги верующим из этих провинций, доказательством этому являются надписи владельцев книг.

09.12.2008

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

СТРАНИЦЫ ИЗ ИСТОРИИ КИШИНЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ

Игумен Ириней (Тафуня)

Одним из главных дел митрополита Гавриила (Бэнулеску-Бодони) в Кишиневско-Хотинской епархии было устройство в Кишиневе духовной семинарии. О необходимости ее открытия владыка говорил еще тогда, когда возглавлял Молдавскую митрополию. Он считал, что это не менее важно, чем строительство архиерейского дома. Посещая приходы края, архипастырь видел, что большинство священнослужителей епархии не имеют никакого образования, а многие из них просто не понимают смысла священнодействий. Не было даже подготовленных кандидатов для рукоположения в сан священника, а по распоряжению Святейшего Синода рукополагать разрешалось только лиц, имеющих специальное духовное образование. Кроме того, согласно Духовному регламенту в каждой епархии должны были действовать одна семинария, 10 уездных училищ и до 30 приходских школ (История 1996, 421).

По рекомендации Святейшего Синода духовные семинарии предполагалось устраивать в живописных местах, чтобы ничто не мешало учебному процессу. Наряду с учебными классами в семинарии должны были находиться и жилые помещения – для преподавателей и учеников. Последних требовалось расселять по возрастным группам. В одном помещении могли проживать не более 10 учеников. Кровати необходимо было иметь складные, так как часто спальные комнаты из-за недостатка помещений использовались днем для классных занятий. В каждой комнате должен был присутствовать надзиратель, чтобы следить за поведением семинаристов. Обо всех нарушениях он обязан был сообщать руководству духовной школы. Семинаристам запрещалась отлучаться из духовного заведения без ведома начальства. Их могли навещать родственники, которых в семинарии угощали обедом. В трапезной должны были читаться жития святых и сочинения учителей Церкви.

При духовной семинарии всегда были церковь, больница и библиотека. Каждый семинарист, достигший полной зрелости, приносил присягу на верность императору. Выпускники духовных семинарий имели преимущество перед теми, кто не получил образования. Раз в два года два лучших ученика посылались в академию, за которой была «закреплена» данная семинария[1]. Семинария несла все расходы по обучению этих студентов в академии, а также обеспечивала их одеждой и обувью. По окончании духовной академии они должны были вернуться в свою семинарию в качестве преподавателей. Таким образом, преподавательский состав духовной семинарии пополнялся исключительно за счет выпускников соответствующей академии. Решив открыть в Кишиневе духовную семинарию, митрополит Гавриил подал прошение в Святейший Синод и обратился с письмом к командующему русскими войсками адмиралу П.В. Чичагову. «Нужно устроить духовную семинарию, – писал архипастырь адмиралу, – и обучать в ней всем тем предметам, которые преподаются в других духовных семинариях» (Лотоцкий 1913, 4).

Владыка, опираясь на свой личный опыт, предложил устроить Кишиневскую духовную семинарию по образцу Киевской духовной академии, полный курс которой составлял восемь классов. Из них первые четыре считались низшими классами, пятый и шестой – средними, а седьмой и восьмой – высшими классами. По уставу духовных школ в семинариях преподавались следующие дисциплины: словесность, светская история, география, математика, физика, философия, Священное Писание, герменевтика, история Церкви, христианская археология, догматическое, нравственное и пастырское богословие, пасхалия. Обязательным было и изучение латинского, греческого и древнееврейского языков, а немецкого

[1] Кишиневская духовная семинария своих питомцев отправляла в Киевскую духовную академию.

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 141-157.

и французского – факультативным. Курс богословия читал сам ректор или префект, поскольку это был главный предмет духовной семинарии. Будущие пастыри должны были готовиться к рукоположению буквально с момента поступления в духовное заведение, ведь они призваны были стать «солью земли и светом мира» (Мф. 5, 13-14).

В августе 1812 г. адмирал Чичагов поручил губернатору Бесарабии Скарлату Стурзе (распоряжение 1220) согласовать с митрополитом Гавриилом все действия по открытию духовной семинарии и иных школ в крае.

Кишиневский архипастырь, будучи уверен, что получит положительный ответ из Святейшего Синода, уже 30 сентября 1812 г. издал указ об учреждении в городе духовной семинарии. В своем указе митрополит Гавриил определил и цели семинарии: «В школе должны обучаться дети как духовенства, так и иных сословий. Учащиеся своей образованностью и примерным поведением будут производить благоприятное впечатление на соседние народы, формируя у них положительный образ российского руководства этим краем» (Popovschi 1931, 69). Губернатор Стурза говорил Экзарху: «В Кишиневской духовной семинарии должно обучаться и светское юношество впредь до устройства гражданского училища» (Пархомовичь 1913, 9).

Преподавательский состав школы был сформирован из лиц, которые сотрудничали с владыкой еще в бытность его Экзархом Молдовы и Валахии. Многие из них были выпускниками Киевской духовной академии. Тем же указом владыка Гавриил назначил ректора, префекта и эконома. Во главе духовной семинарии, как упоминалось выше, должен был стоять протоиерей Петр Куницкий, бывший до этого ректором Ясской духовной школы, а ранее преподавателем Полтавской духовной семинарии. Префектом был назначен Иван Нестерович, преподававший в Киевской духовной академии и в Ясской школе, который готовился принять монашеский постриг. Должность эконома занял Исидор Гербановский. Кроме того, была составлена учебная программа. Студентам предстояло изучать Священное Писание Ветхого и Нового Заветов, катехизис, риторику и философию, а также латинский, греческий, славянский, румынский и русский языки. Предполагалось открыть сразу два класса: подготовительный и грамматический. Преподавателем подготовительного класса должен был стать Исидор Гербановский, а преподавателем грамматического – Иван Нестерович.

Таким образом, к октябрю 1812 г. практически все было подготовлено к началу занятий. Однако открытие духовной семинарии пришлось отложить до зимы 1813 г. Главной причиной задержки стало отсутствие подходящего помещения – средств на аренду не хватало, а своего здания для семинарии епархия не имела. В январе 1813 г. протоиерей Петр Куницкий подал на имя митрополита Гавриила рапорт, в котором предложил до построения собственного здания занять под семинарию две комнаты во втором этаже, предоставленные полковником Грабовским. Осмотрев их и найдя, что они пригодны для духовной школы, владыка принял решение открыть семинарию и издал следующий указ: «+В семинарии будут обучены всему необходимому: языкам, грамматике, письму. Священники и диаконы, имеющие детей достигших 8-летнего возраста, должны отправить их на учебу. Родители должны будут нести расходы по содержанию своих детей, обучение же будет бесплатным. Тридцать детей из семей бедного духовенства будут находиться на бесплатном обеспечении, включая их содержание в семинарии» (Лотоцкий 1913, 146-147).

Кишиневская духовная семинария находилась в этих комнатах до конца 1814 г., ибо в ноябре этого года митрополит Гавриил сообщил обер-прокурору Святейшего Синода князю А. Голицыну, что она переведена в церковный дом при кафедральном соборе. А в 1815 г. владыка писал ему, что дом, в котором размещена семинария, обветшал, стал неудобен и даже опасен для воспитанников духовной школы, которой теперь требуется, поэтому новое здание.

Новое здание для Кишиневской духовной семинарии строилось с 1813 по 1817 гг. С 26 сентября 1817 г. сразу по завершении строительства здесь начались занятия. Это был большой двухэтажный корпус длиной 13 сажен, шириной 7 сажен и высотой 6 сажен[2]. На первом этаже находились четыре класса, в которых обучались семинаристы, кабинет ректора, преподавательская комната и больница. На втором этаже также находились четыре

[2] 1 сажень – 2,13 м.

учебных класса и обширный зал с местом для певческого хора. В зале проходили экзамены, проводились беседы на воскресные евангельские и апостольские чтения, произносились слова и речи, с которыми обращались к ученикам студенты высших классов. Здесь же, на втором этаже, разместилась и библиотека, где хранились книги, отпечатанные в Кишиневской типографии и подаренные митрополитом Гавриилом духовной семинарии.

Другая сторона главного семинарского корпуса была отведена благородному юношеству Бессарабского края. За этим зданием находились кухня, пекарня, склад с погребом, сарай, несколько жилых помещений, конюшня и кучерское жилье. Позади всех построек был разбит великолепный сад.

В 1861 г. был заложен фундамент семинарской церкви в честь святителей Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоустого, и по окончании строительства в феврале 1862 г. храм был освящен.

В конце 70-х годов XIX столетия началась реконструкция семинарского корпуса, которая завершилась спустя 20 лет при епископе Иакове. На месте старого корпуса было построено новое четырехэтажное здание.

Дикастерия сообщила заранее благочинным, а через них и всем священнослужителям епархии, что 1 февраля 1813 г. согласно указу митрополита Гавриила начинаются занятия в семинарии.

Открытие Кишиневской духовной семинарии, состоялось 31 января 1813 г. Торжество началось в храме Божественной литургией, по окончании которой был отслужен молебен о ниспослании Святого Духа на учеников, а затем было провозглашено многолетие Царской фамилии и произнесено слово. Ученики целовали крест, и их окропляли святой водой. Далее в одном из классов семинарии было совершено малое освящение воды, и после провозглашения многолетий все классы окропили святой водой. В конце праздничной церемонии был зачитан приказ об открытии Кишиневской духовной семинарии. Учителям вручили списки учеников, и учебный год начался. Первым ученикам семинарии было от восьми до двенадцати лет. Правда, желающих обучаться в Кишиневской духовной семинарии оказалось немного. В день ее открытия в списках числилось всего десять учеников, пять из которых являлись представителями духовного сословия. По-видимому, большая часть учащихся были уроженцами Кишинева, как отмечается в ряде источников, ведь сельское население было проинформировано об открытии семинарии гораздо позднее городского. В 1813г. по благословению митрополита Гавриила в школу зачислялись и неграмотные дети. Для них был организован подготовительный класс, где они учились читать и писать. Для этого класса была составлена специальная программа, в которую входили следующие предметы: молдавский, русский, греческий и латинский языки, элементарная математика и катехизис. Но из всего предусмотренного в программе реально преподавались только чтение и письмо на русском и латинском языках. Изучение катехизиса проходило по воскресным дням. Несмотря на все привилегии, предоставляемые будущим студентам семинарии, духовенство не спешило отправлять своих детей на учебу в Кишинев. Так, из 53 студентов духовной семинарии, обучавшихся здесь в 1813 г., лишь семеро были из духовного сословия. Обеспокоенный таким положением дел, митрополит Гавриил 27 февраля 1813 г. издал новое распоряжение, согласно которому предусматривались меры наказания по отношению к духовенству, не желавшему отдавать своих детей на обучение в семинарию. А сами дети из духовного сословия, достигшие пятнадцатилетнего возраста, за отказ учиться должны были отчисляться из учебного заведения и отправляться в армию: «*Так как в стране многие дети священно- и церковнослужителей вовсе неграмотны и по неграмотности не могут занять священнические или диаконские места, вместо них вступают в духовное звание другие из светского звания, учившиеся грамоте. Дети же духовного происхождения остаются наравне с земскими обывателями. Взирая с болезненным сердцем на такое нерадение некоторых священно- и церковнослужителей о благе своих детей, пастырскою властью увещаем всех священно- и церковнослужителей непременно обучать детей своих. Сначала в домах читать по-русски и по-молдавски, или по крайней мере по-молдавски, потом – в высших епархиальных училищах при нашей резиденции и под нашим попечением.*

Вместе с сим увещанием напоминаем всем священно- и церковнослужителям, что отныне те, кто из священников, диаконов, дьячков и пономарей не будет иметь старания учить своих детей, будут замечены и по мере нерадения наказаны.

Дети, достигшие 15-летнего возраста, без научения грамоте будут исключены из духовного звания и переведены в светское звание для прохождения службы, где надобность укажет. Детей, обученных грамоте и не достигших 15-летнего возраста, повелеваем отправить в семинарию, то есть в высшее епархиальное училище, для больших наук и лучшего просвещения, чтобы они впоследствии могли быть просвещением своим полезны Церкви и государству» (Митрополит Кишиневский 1892, 263)[3]. Увещание митрополита Гавриила возымело действие – духовенство вверенной ему епархии решило все-таки отправить своих детей на учебу в Кишинев. Правда, бывали случаи, когда священники пытались не отпускать от себя детей под разными предлогами. Например, в апреле 1813 г. некий священник обратился к владыке с просьбой разрешить трем его детям обучаться грамоте при Добружском монастыре по той причине, что он одинок и не в состоянии содержать их в Кишиневе. Однако владыка предусмотрел и такие случаи, отметив в своем постановлении, что сиротские дети священнослужителей будут приниматься на содержание семинарии.

Кишиневская семинария, писал митрополит Гавриил в 1815 г., находящаяся «*по соседству с уездами Молдовы и Валахии, Болгарии и Австрии, должна выглядеть привлекательно, что свидетельствовало бы о заботе правительства о нуждах просвещения*» (Colesnic 1992, 2, 41).

В состав семинарского правления входили ректор, префект и эконом. Правление следило за учебным и воспитательным процессами, рассматривало ведомости успеваемости и поведения учеников, утверждало педагогические кадры, наблюдало за их деятельностью, проверяло ежедневные, ежемесячные и годичные планы, а также определяло, какие учебники необходимо использовать в процессе обучения. В число обязательных предметов входили логика, риторика, философия, богословие, история, география и математика. И языки: молдавский, русский, греческий и латинский. Факультативно изучались французский и немецкий. Кроме того, готовя семинаристов к пастырскому служению, преподаватели старались привить им любовь к молитве и к церковным службам. Они говорили с учениками о преданности отечеству, о почитании родителей, о целомудрии и добродетелях. О суетности мира сего и о том, что необходимо бороться с искушениями. Любовь к Богу и к ближним будет для них тем маяком, который поможет им не сойти со скорбного и тесного пути, ведущего в Царствие Небесное. А главное, нужно всегда быть искренними, причем не только на словах, чтобы с чистой совестью приступить к великому делу - стать служителем алтаря Господня. После утверждения обязательных дисциплин митрополит Гавриил поручил протоиерею Петру Куницкому разработать аналитическую программу для семинарии. В своем проекте ректор отметил, что приоритетное значение должен иметь молдавский язык, на котором будущим священнослужителям предстоит совершать богослужения. Поэтому на его изучение необходимо отвести наибольшее количество часов – 22 часа в обоих классах: 12 в подготовительном и 10 в грамматическом. За молдавским языком следовал греческий, на который отводилось 20 часов, потом русский и латинский (по 18 часов в обоих классах). Наименьшее количество часов (10) предусматривалось для математики[4].

Однако епископ Димитрий внес некоторые коррективы в этот проект, уменьшив количество часов, отведенных для молдавского языка, до 12 в обоих классах. Он также предложил преподавать русский и латинский языки в разные дни, так как они принадлежат двум различным языковым группам и учащиеся могут встретить определенные затруднения при их изучении. Было решено три дня в неделю отвести на освоение русского языка, а оставшиеся два дня – на освоение латинского. Причем продолжительность уроков по современным иностранным языкам должна была составлять один час, а не полтора, как планировал о. Петр Куницкий. Владыка Димитрий сократил на шесть часов время, предусмотренное

[3] Увещание митрополита Гавриила к священно- и церковнослужителям Кишиневской епархии по поводу обучения детей своих грамоте.

[4] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 422, f. 4.

для изучения русского языка. По воскресным, праздничным и торжественным дням занятия отменялись, чтобы семинаристы могли присутствовать на богослужениях. Все уроки принято было начинать и заканчивать по звонку колокольчика.

Так выглядел первый учебный план для низших классов в Кишиневской духовной семинарии:

Подготовительный класс

Русский язык - проф. Исидор Гербановский.
7.00-8.00 Русское чтение
8.00-8.30 Русское письмо
Латинский язык - проф. Исидор Гербановский
8.30-9.30 Латинское чтение
9.30-10.00 Латинское письмо
10.00-12.00 *Греческий язык* - проф. Николай Докимос

12.00-14.30 Обеденный перерыв

После перерыва:
Понедельник и среда
14.00-16.00 *Греческий язык* - проф. Николай Докимос
Пятница
Молдавский язык - проф., священник Иоанн.
14.00-15.00 Молдавское чтение.
15.00-16.00 Молдавское письмо.
Вторник и четверг
16.00-17.00 *Арифметика* - проф. Исидор Гербановский.

Грамматический класс

7.00-8.30 *Русский язык* - проф. Иван Нестерович.
8.30-10.00 *Латинский язык* - проф. Иван Нестерович.
10.00-12.00 *Молдавский язык* (грамматика) - проф., священник Иоанн.
12.00-14.00 Обеденный перерыв.

После перерыва:

Понедельник, среда и пятница
14.00-16.00 *Молдавский язык* - проф., священник Иоанн.
16.00-17.00 *Арифметик*а - проф. Иван Нестерович.
Вторник и четверг
14.00-16.00 *Греческий язык* - проф. Николай Докимос.
16.00-17.00 *Арифметика* - проф. Иван Нестерович.

По субботам занятия не проводились, ибо ученики должны были готовиться к вечерней службе. В воскресные дни семинаристы в 7.00 утра собирались в своих классах, куда приходили ректор и префект. Здесь читались Апостол и Евангелие недели, давалось толкование на прочитанные места из Священного Писания и произносились нравственные поучения. Семинаристам напоминалось, что главной заботой любого пастыря является проповедь Евангелия и что они должны уже с первого дня поступления в семинарию готовиться к принятию священнического сана. Затем все шли к началу Божественной литургии в храм, где каждый класс имел свое место. При учениках всегда находился воспитатель, который следил за тем, чтобы они вели себя благопристойно. Позже по решению семинарского правления студентам предписывалось во время Великого поста, кроме воскресных и праздничных дней, присутствовать на службах по средам и пятницам, ибо в эти дни совершается Божественная литургия Преждеосвященных даров. Они должны были также посещать вечерние богослужения по воскресеньям и каждый день до начала занятий слушать утренние молитвы.

В подготовительном классе семинаристы учились один год. Начинался учебный год в сентябре, а заканчивался в июле публичными экзаменами, на которых присутствовали архиерей, все преподаватели семинарии и другие приглашенные лица. Экзамены проходили с 5 по 15 июля с 8.00 до 11.00 часов во всех классах одновременно. По окончании этих экзаменов зачитывались списки учеников и студентов, получивших отличные оценки. Им вручались ценные подарки, в основном книги. Так, в 1821 г. два ученика подготовительного класса получили Краткий катехизис, три ученика инфимического класса – Священную библейскую историю, два воспитанника грамматического класса – Арифметику, два ученика синтаксического класса – Краткие правила латинского правописания, а два студента класса риторики и поэзии – Математическую географию. Семинаристы, не сдавшие экзамены, обучались еще год. Тогда же зачитывались списки учеников и студентов с низкой успеваемостью и неудовлетворительным поведением. Далее воспитанники семинарии во главе с ректором и преподавателями направлялись в храм для совершения благодарствен-

ного молебна об окончании учебного года, после чего все разъезжались на каникулы. Кроме того, в семинарии проводились экзамены перед Рождеством Христовым и Святой Пасхой. По их завершении воспитанники также отпускались на каникулы, которые продолжались две недели. Протопопы должны были контролировать отъезд семинаристов из духовной школы в установленные сроки.

Поскольку некоторые ученики по благословению митрополита Гавриила приступали к занятиям уже после начала учебного года, подготовительный класс пришлось разделить на две группы. В одну группу входили учащиеся, которые начинали учебный год вовремя, а в другую – те, кто опоздал. Соответственно, первая группа оканчивала занятия летом, вторая – в следующем учебном году.

Для подготовительного класса Святейшим Синодом были предоставлены учебники: Азбука для обучения русской грамоте (20 экз.) и Книга для чтения и письма на латыни (100 экз.). Специальная подгруппа подготовительного класса изучала русскую грамматику по учебнику Меморского, а латинскую – по учебнику Каменского. В 1817 г. по предложению преподавателей руководство семинарии решило образовать из особо одаренных учеников подготовительного класса группу, в которой они должны были обучаться раздельно грамматике русского и латинского языков. А с 1818 г. им планировалось преподавать чтение на молдавском и церковно-славянском языках.

В 1817-1818 учебном году в подготовительном классе числились 137 учащихся, из которых 22 продолжали обучение с предыдущего учебного 1816-1817 года. В 1818-1819 учебном году из 113 учеников подготовительного класса продолжали обучение второй год уже 49 человек, а 23 ученика занимались здесь третий год[5].

Стоит отметить, что до реформы 1823 г. подготовительный класс четыре раза закрывался. В этот класс принимались дети, не умеющие или плохо умеющие читать и писать. Грамматический, или инфимический (так он назывался с 1815 г.), класс, который следовал за подготовительным, был открыт в октябре 1813 г. Этот класс просуществовал до реформы 1823 г. Его учебная программа включала Священную библейскую историю, катехизис, синтаксис латинского языка, географию, арифметику, рисование и греческий язык. С 1819 г. к этим предметам добавился немецкий язык, а с 1822 г. – обиходное и портесное пение. Весь курс обучения занимал один год. В 1816 г. из 18 учеников грамматического класса 16 были переведены в следующий класс, а двое оставлены на второй год. Аналогично в 1820 г. 10 из 12 воспитанников семинарии перешли в синтаксический класс, а два человека были оставлены еще на один год обучения.

Таким образом, к июлю 1814 г. в семинарии было три ординарных класса: подготовительный, низший грамматический и синтаксический с одногодичным курсом обучения каждый. Синтаксический класс был открыт в 1814 г. и существовал до реформы 1823 г. Здесь преподавались следующие предметы: катехизис, арифметика (дробные числа), математическая география, рисование, история России, русская и латинская грамматика, синтаксис этих языков и греческий язык, а с 1816 г. – молдавский и немецкий языки. С сентября 1817 г. изучение молдавского и греческого языков отменили, вместо географии стали читать основы новейшего землеописания, а вместо истории России повторяли библейскую историю. В 1819-1820 гг. ввели пространную географию и молдавский язык, в сентябре 1820 г. – греческий язык, в 1821 г. – обиходное и портесное пение, а также церковный устав. И хотя синтаксический курс был одногодичным, не сдавшие экзамены обучались в этом классе два или три года.

Учащиеся должны были выполнять и домашние задания, например, перевести на русский язык с латинского те или иные тексты Библейской истории, выучить наизусть латинские пословицы и афоризмы. Из синтаксического класса, завершавшего низшие классы Кишиневской духовной семинарии, ученики переходили в класс риторики и поэзии (пиитический класс). Открыт он был в октябре 1814 г. для шести учеников, переведенных сюда (по благословению митрополита Гавриила) из Екатеринославской семинарии. В июле 1815 г. к ним присоединились еще 12 учеников, семь из которых были переведены из той же духовной семинарии.

[5] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 1, f. 4.

Класс риторики и поэзии делился на два разряда: низший и высший. Курс обучения был двухгодичным. Первый год семинаристы учились в низшем классе, а затем переходили в высший. Неуспевающие ученики обучались три или четыре года. Здесь преподавались следующие предметы: Священная история, пространный катехизис, история России, математическая география, арифметика, рисование и греческий язык. С начала 1816 г. к ним добавились латинская поэзия, молдавский и немецкий языки, с 1817 г. – алгебра, всеобщая география и всемирная история, а с 1822 г. – обиходное нотное пение, церковный устав, еврейский и французский языки. Кроме того, с сентября 1819г. по воскресным дням до начала Божественной литургии семинаристам читали книгу Иосифа Флавия «Иудейские древности».

Пиитику проходили по конспектам Бантыш-Каменского и предположительно по книге Аполлоса Байбакова, латинскую риторику – по учебнику Бургия, а русскую – по учебнику Ломоносова. Воспитанники переводили с латинского сочинения классиков или пословицы и частично выучивали их наизусть. Кроме того, они должны были сочинять собственные стихи, которые затем представлялись для оценки учителям. Многие стихи посвящались митрополиту Гавриилу. Лучшие из них были записаны в трех тетрадях и хранились в семинарской библиотеке.

После класса риторики и поэзии ученики переводились в философский класс, который наряду с богословским считался высшим. А воспитанники семинарии, начиная с этого класса, назывались студентами. Его открытие состоялось в сентябре 1817 г. после сдачи в эксплуатацию собственного семинарского корпуса и проходило в торжественной обстановке. Следует отметить, что к первому учебному году здесь было 152 студента: 69 – из духовного сословия и 83 – светские дети.

В учебную программу философского класса входили пространный катехизис и психология, философия и логика, алгебра и геометрия, математическая география и всемирная история, рисование, молдавский, немецкий и латинский языки. С 1818 г. студенты изучали дополнительно метафизику и физику, а с 1822 г. – обиходное нотное пение, церковный устав, французский и еврейский языки. Кроме того, они должны были составлять речи и проповеди на молдавском и русском языках. Речи произносились во время публичных ежемесячных экзаменов, а проповеди – в воскресные и праздничные дни в домовой архиерейской церкви или в приходских храмах Кишинева. Им также приходилось по очереди читать в семинарском зале по воскресеньям катехизис перед всеми воспитанниками духовной школы. Особое внимание уделялось развитию самостоятельного мышления. Преподаватели поощряли учащихся излагать собственное обоснованное мнение по пройденной на уроках тематике.

На момент открытия в философском классе было 9 студентов, а в 1818 г. к ним присоединились еще два человека. Однако вскоре один из них принял сан пресвитера, после чего был направлен на приход. Обучение в этом классе продолжалось два года. Курс психологии в первом учебном году включал ее определение и предмет, понятие о душе и связь души с телом, способность познания, чувство и воображение, замечания и суждения, отвлечения и размышления. Способности чувствования и хотения, причины чувствования и побуждения. Главный источник склонностей воли человеческой и разные роды страстей, причины различия человеческих характеров и основные признаки познания их. По логике студенты изучали законы мышления и его формы. Учащимся читались лекции об истине и заблуждениях. А в курсе космологии им предлагалось учение о Вселенной – бытии Божием и Его свойствах, о человеке и мире, о судьбе и естественных законах.

Программа второго года обучения предусматривала более углубленное изучение тех же самых предметов. Например, философия подразделялась на два вида: теоретическую и практическую. Теоретическая философия включала в себя экспериментальную психологию, логику и метафизику, а практическая – нравственную метафизику. На занятиях обсуждались вопросы о нравственном законе и совести, о добрых и злых делах, о благополучии и о способах его достижения, о добродетелях и пороках и о различиях между ними.

Для перевода в следующий, богословский, класс студенты обязаны были в течение года представить три реферата на русском и латинском языках с комментариями по определенно-

му философскому вопросу, а в конце учебного года сдать необходимые экзамены. Богословский класс был открыт в сентябре 1819 г. Обучение здесь также продолжалось два года. В этот класс были зачислены 10 воспитанников, в основном перешедшие из Екатеринославской семинарии. А в 1821 г. в него были приняты семь выпускников философского класса, которые поступили в эту школу 1 февраля 1813 г. и с успехом окончили ее в 1823 г. Пятеро из них стали первыми учениками Кишиневской духовной семинарии. В богословском классе преподавались Священное Писание, догматическое богословие, пастырское богословие, Библейская история и история Церкви. С 1820 г. были дополнительно введены церковное право, церковный устав и пасхалия, а с 1822 г. – нравственное богословие. Курс догматического богословия включал важнейшие темы: о Боге, о Его свойствах, о Святой Троице, о воплощении Иисуса Христа. О Священном Писании, о толковании на Священное Писание, о разделении его на Ветхий и Новый Заветы. О святой Церкви, о христианской вере и о человеке. Выпускники богословского класса получали диплом об окончании полного курса Кишиневской духовной семинарии.

До реформы 1823 г. должность ректора в семинарии занимали сначала протоиерей Петр Куницкий, а затем архимандрит Ириней (Нестерович), должность префекта – архимандрит Ириней (Нестерович) и после него Авраамий Жуминский, должность эконома – Исидор Гербановский, Феодор Огинский, Михаил Дыдицкий и Григорий Глижинский. В штате семинарии числились еще и восемь преподавателей.

После реформы 1823 г. Кишиневскую духовную семинарию возглавляли:

1) Протоиерей Виктор Пуришкевич – с 02.10.1824 г. исполнял обязанности ректора, а с 24.05.1826 г. по 31.12.1831 г. был ректором.
2) Архимандрит Филадельф – с 31.12.1831 г. по 15.04.1849 г.
3) Архимандрит Тихон – с 16.04.1849 г. по 31.05.1851 г.
4) Архимандрит Митрофан – с 31.05.1851 г. по 28.05.1862 г.
5) Архимандрит Варлаам – с 30.12.1861 г. исполнял обязанности ректора, а с 20.06.1862 г. по 21.01.1874 г. был ректором.

Зарплаты в семинарии были крайне низкими. Так, в 1813 г. ректор, бывший одновременно преподавателем богословия, получал 500 лей в год, префект, читавший философию – 300 лей в год, преподаватели: риторики – 200 лей, поэзии – 150 лей, синтаксиса – 150 лей, грамматики – 150 лей, греческого языка – 500 лей, немецкого языка – 150 лей, молдавского языка – 100 лей, молдавского пения – 100 лей, рисования – 100 лей, арифметики – 50 лей, истории – 50 лей и географии – 50 лей. Жить на эти деньги было, конечно, трудно. Преподавателям приходилось читать лекции по нескольким предметам или занимать по совместительству административные должности. Иногда руководство епархии, желая улучшить положение преподавателей, назначало их клириками Кишиневских храмов, где они имели дополнительный доход. Кроме того, им предоставлялись казенные квартиры. Некоторые преподаватели вели те или иные предметы в Благородном пансионе. Например, ректор семинарии, будучи одновременно директором пансиона и преподавателем Закона Божьего, получал там до 1000 лей в год, а помощник директора (префект семинарии) и эконом – до 800 лей (КЕВ 1885, 874). На содержание каждого ученика и обеспечение его одеждой и обувью полагалось по 250 лей в год.

За воспитательный процесс в Кишиневской духовной семинарии отвечал префект. Он должен был следить за тем, чтобы воспитанники исправно посещали занятия, не отлучались из Кишинева без разрешения руководства, вовремя возвращались после каникул, чтобы у них было все необходимое для учебы. Префект составлял для ректора списки учеников с низкой успеваемостью и неудовлетворительным поведением, а также тех, кто пропускал уроки без уважительной причины. При опоздании воспитанников к началу занятий после каникул он обязан был докладывать об этом семинарскому правлению, которое принимало меры для их возвращения в духовную школу. Непосредственное участие в воспитании семинаристов принимали преподаватели, обращаясь к ним с нравственными поучениями на всех уроках, и так называемые цензоры, или инспектора, которые назначались по одному на класс из учеников того же класса. Инспектора должны были надзирать за порядком: посещать квартиры учеников и следить за их поведением.

Конечно, авторитет таких инспекторов был невелик, и они не имели никакого влияния на своих одноклассников. Последние же довольно часто нарушали дисциплину. Многие семинаристы позволяли себе драться, ссориться, обижать младших, играть в карты (в том числе и на деньги), вести распутную жизнь, выпивать, не посещать уроки и богослужения. К ним применялись меры дисциплинарного взыскания: внушения, выговоры, а иногда и отчисления из семинарии. Фамилии провинившихся учеников вносили в особые списки, которые зачитывались по окончании публичных экзаменов.

В 1905 г. по всей России прокатилась волна беспорядков. Начались нестроения во многих учебных заведениях Русской Православной Церкви, в том числе и в Кишиневской духовной семинарии. 20 ноября семинаристы выставили руководству свои требования относительно реорганизации учебного и воспитательного процессов. Под этими требованиями подписалось около 360 учеников. Только воспитанники шестого класса отказались поставить свои подписи и подали заявление семинарскому правлению о желании продолжить занятия. Епископ Кишиневский Владимир доложил обо всем Святейшему Синоду, который принял решение «прекратить занятия в семинарии и распустить воспитанников по домам» (Пархомович 1913, 81).

В первой половине января 1906 г. занятия в семинарии возобновились. Ее ректором был назначен протоиерей Павел Казанский, занимавший ранее должность наблюдателя церковных школ Рязанской епархии. Ученики в конце учебного года были переведены в следующий класс без сдачи экзаменов, если имели удовлетворительные баллы. Экзамены сдавали лишь студенты выпускного класса.

В 1908 г. вновь начались беспорядки – 14 января студенты прекратили занятия. Поводом к этому послужило отчисление трех воспитанников, которые в ночь с 6 на 7 января разбили окна в квартирах ректора и инспектора семинарии. Студентам было предложено приступить к занятиям, но они отказались. Епископ Владимир распорядился закрыть первые пять классов и обязать учащихся этих классов в течение двух суток покинуть Кишинев. Студентам шестого класса, не участвовавшим в этих событиях, было разрешено продолжить учебу. Святейший Синод поддержал решение владыки, и 10 февраля 1908 г. из С.-Петербурга пришел следующий указ: «Занятия в 6-м классе продолжить, а первые 5 классов закрыть, воспитанников уволить». Вслед за этим указом 30 апреля 1908 г. из Синода поступило еще одно распоряжение:

1) Возобновить занятия в 1-5 классах семинарии с начала будущего учебного года.
2) Обратный прием в семинарию допустить только в отношении тех студентов, которые будут признаны семинарским правлением благонадежными к продолжению обучения, оставить таковых учеников в тех же классах на повторный курс.
3) Всех главных виновников произведенных беспорядков не допускать к обратному приему в семинарию, уволить таковых из семинарии навсегда (KEB 1908, nr. 26, 160).

***

Однако, несмотря на все трудности. Кишиневская семинария стала поистине рассадником просвещения в Бессарабии. Митрополит Гавриил придавал первостепенное значение делу образования в крае и уделял большое внимание подбору преподавательского состава. Здесь трудились такие знающие и опытные преподаватели, как уже упоминавшиеся выше протоиерей Петр Куницкий, архимандрит Ириней (Нестерович), Исидор Гербановский, архимандрит Иоанникий (Шиков).

Преподаватели Кишиневской семинарии

Протоиерей Петр Куницкий, первый ректор Кишиневской духовной семинарии, родился 8 января 1774 г. По окончании Полтавской духовной семинарии был назначен в ней учителем греческого и латинского языков и арифметики. 22 февраля 1797 г. принял сан священника и был включен в архиерейский штат. При этом он продолжал преподавать в семинарии.

В 1799 г. митрополитом Гавриилом иерей Петр был назначен ключарем Екатеринославского собора, а в 1800 г. возведен в сан протоиерея. В 1801 г. награжден наперсным золотым крестом. В 1803 г. переведен в Одессу и назначен настоятелем собора и благочинным одесских церквей. В 1808 г. награжден камилавкой и палицей.

После назначения митрополита Гавриила Экзархом Молдовы, Валахии и Бессарабии протоиерей Петр переехал к нему в Яссы и стал ректором Ясского Сокольского духовного училища, а также главой Молдо-Валашской Экзаршей Дикастерии. За заслуги перед Церковью был награжден в декабре 1809 г. орденом святой Анны II степени. В 1811 г. был направлен по благословению митрополита Гавриила в С.-Петербург, где императором Александром I был награжден митрой.

В 1812 г. вместе с владыкой Гавриилом уехал в Кишинев. Здесь был назначен настоятелем Никольской церкви и главой Экзаршей Дикастерии. С открытием Кишиневской духовной семинарии стал ее ректором. Занимал эту должность до 1821 г., после чего был переведен в Одесский собор. В 1837 г. отошел ко Господу.

Архимандрит Ириней (Нестерович) родился в 1780 г. В крещении был назван Иоанном. В 1805 г., окончив Киевскую духовную академию, остался преподавать в стенах Alma Mater. Преподавал в низших классах русский, немецкий и латинский языки и математику, а по воскресным дням читал лекции по катехизису. В грамматическом классе обучал воспитанников русскому и латинскому языкам. В 1811 г. переехал к митрополиту Гавриилу в Яссы. В столице Молдавии преподавал русский язык. Он самостоятельно выучил молдавский язык и знал его так хорошо, что спустя несколько лет уже читал на нем лекции.

В 1812 г. уехал с митрополитом Гавриилом в Бессарабию, а в 1813 г стал префектом Кишиневской духовной семинарии. С первых дней открытия этого духовного заведения преподавал здесь русский и латинский языки, а затем – русскую и латинскую поэзию, риторику, историю, философию и богословие. С 1813 по 1822 гг. по воскресным дням изъяснял ученикам и студентам Священное Писание и проводил катехизические беседы на молдавском и русском языках. 11 ноября 1813 г. по благословению владыки принял монашеский постриг с именем Ириней в Успенском храме Кэприанского монастыря (постриг совершил духовник Экзаршего штата иеросхимонах Феодосий), 17 ноября этого же года был рукоположен во иеродиакона, а 21 ноября – во иеромонаха (епископом Димитрием).

В 1815 г. стал настоятелем Свято-Успенского Городищенского монастыря, а с 1816 г. – членом Кишиневской Экзаршей Дикастерии. В 1817 г. игумен Ириней был возведен в сан архимандрита и назначен директором Бессарабского отделении Российского библейского общества. В 1819 г. награжден орденом святой Анны II степени.

С 19 марта 1821 г. архимандрит Ириней – ректор Кишиневской духовной семинарии. До 1826 г. он исполнял обязанности директора Благородного пансиона и был настоятелем Куркевского монастыря.

В 1830 г. был рукоположен во епископа Пензенского, а с 1835 г. стал архиепископом Иркутским. Здесь владыке Иринею приходилось вступаться за духовенство вверенной ему епархии, ибо священнослужители часто страдали от злоупотреблений местного генерал-губернатора. Владыка подвергался преследованиям со стороны светской власти и в конце концов был сослан в монастырь (История 1996, 298). Погребен в одном из монастырей Ярославской епархии, где в последнее время пребывал на покое.

Исидор Гербановский родился в семье священника. Окончил Киевскую духовную академию и был направлен в Минскую губернию, где преподавал Священную библейскую историю, русскую грамматику, географию и арифметику. В конце 1810 г. был переведен в Ясское духовное училище в качестве учителя русского языка. В Кишиневской духовной семинарии преподавал историю, арифметику и географию. В 1814 г. был назначен ключарем собора и библиотекарем семинарии.

В ноябре этого же года после возведения в сан протоиерея стал настоятелем Свято-Вознесенского храма города Кишинева. 4 мая 1818 г. награжден бархатной фиолетовой камилавкой. В январе 1819 г. был назначен благочинным Бендерского округа, а в марте 1821 г. переведен в Одессу, где читал лекции в Ришельевском лицее. Скончался в конце 40-х годов XIX века

Архимандрит Иоанникий (Шиков) родился в 1776 г. В крещении получил имя Иоанн. Духовного образования не имел. Брал частные уроки по русской грамматике, географии, математике, рисованию, гражданской архи-

тектуре и латинскому языку. 23 июня 1793 г. в Нямецкой Лавре принял монашеский постриг с именем Иоанникий. В этой знаменитой обители он изучал труды великого старца преподобного Паисия (Величковского). В ноябре 1805 г. стал насельником Александро-Невской Лавры, а 27 ноября 1807 г. митрополитом Новгородским Амвросием был рукоположен в сан иеродиакона. 5 октября 1810 г. переехал к митрополиту Гавриилу в Яссы, где был определен ризничным. В 1812 г. последовал за владыкой в Кишинев. С 1813 г. преподавал в духовной семинарии рисование, с 1814 г. – арифметику, с 1817 г. – алгебру, геометрию и математическую географию, а с 1821 г. – физику.

Начиная с 1813 г., наблюдал за строительными работами при постройке Кишиневского архиерейского дома, духовной семинарии, архиерейской ризницы, типографии, а также занимался перестройкой Кэприанского монастыря. 25 марта 1815 г. митрополитом Гавриилом был рукоположен в сан иеромонаха. В 1817 г. был назначен настоятелем Городищенского монастыря и казначеем комитета Бессарабского отделения Российского библейского общества. В начале 1819 г. стал библиотекарем Кишиневской духовной семинарии. 4 мая 1819 г. награжден золотым крестом.

С 1820 г. являлся членом Кишиневской Экзаршей Дикастерии и семинарского правления. В начале марта 1822 г. владыкой Димитрием был возведен в сан архимандрита, а в сентябре того же года назначен управляющим Кишиневской типографией. 26 мая 1823 г. награжден орденом святой Анны II степени.

В 1824 г. был назначен настоятелем Жабского монастыря и эклесиархом архиерейского дома. В марте 1827 г. стал настоятелем Хырбовэцкого монастыря, а через год – благочинным монастырей и скитов Бессарабии. В 1835 г. составил план Кишиневской Духовной Консистории. Скончался в 1845 г.

Все преподаватели и воспитанники семинарии с искренним глубоким почтением относились к митрополиту Гавриилу. И не только из уважения к его сану. Они видели в нем мудрого и заботливого архипастыря, всегда готового откликнуться на любое обращение к нему, наставить полезным советом. В день небесного покровителя владыки, не раз праздновавшийся в стенах духовного вертограда (в 1814, 1817 и 1820 гг.), в его адрес произносились торжественные речи, ему посвящались стихи. Лучшие из этих стихов записывались в специальные иллюстрированные тетради, которые позже были изданы. В третьей тетради была помещена небольшая акварель – птица пеликан, распростершая крылья над гнездом, расклевывает собственную грудь и своей плотью питает птенцов. Одно из стихотворений принадлежит преподавателю семинарии иеромонаху Иринею (Нестеровичу):

О муж Великий! Муж избранный!
Воззри на чад своих вокруг,
Дела твои се незабвенны,
Их ныне восхищает дух.
Докийския страны, вы свидетель,
Величия души его,
Вы зрели как всех благ Создатель,
Любя подвижника сего,
Возвел на путь блестящей славы.
И в конец земли державы!
И ты, о Киев! Град священный!
Святые веры, чистоты,
Залог вмещаюсь драгоценный,
Господь, где с горней высоты,
Стези открыл спасенья.
В водах Христа просвещения,
И ты сиянья блеск узрел,
Которым славно озарила,
Небесна благость Гавриила!
О, коль златой был твой удел!

Иеромонах Ириней, 1814 год.

Другой преподаватель Кишиневской духовной семинарии, Исидор Гербановский, перечисляя заслуги митрополита Гавриила, говорит о построенном им архиерейском доме. На табличке у входа в дом были написаны следующие слова: «Доме Аарон, благословите Господа» (Пс. 134, 19).

И ты воздвигнул славный храм,
Царю и Богу посвященный,
Дом Ааронов нареченный,
Храм первейший во граде сем.

Исидор Гербановский, 1814 год.

Заслуживает внимания и стихотворение студента Авраамия Антоновского:

Кто дел твоих славы,
Кто подвигов твоих не зрит?
Воззрим ли мы на град Полтаву,
Или на Киев знаменит:
И в первом был ты добр, полезен,
Урок твой был - добро творить.
Быть образцом в святыне, вере,
Предпринимать различные меры,
Чтобы благость ближнему излить.

Антоновский Авраамий, 1817 год.

Иоанн Бутта родился в 1794 г. в Молдавии. Его отец, священник Феодор, служил в селе Билак в Трансильвании. В 1806 г. Иоанн поступил в Баласефальскую духовную семинарию, где обучался до 1816 г., а в 1817 г. перешел в Кишиневскую семинарию. Здесь он в 1819 г. был определен учителем. Скончался 12 июля 1821 г. во время выпускных экзаменов, не успев закончить семинарию и принять сан пресвитера.

Иаков Гинкулов родился в 1800 г. в семье протоиерея Даниила, служившего в городе Овидиополе Тираспольского уезда. В 11-летнем возрасте поступил в Екатеринославскую духовную семинарию. В 1814 г. был переведен в Кишиневскую семинарию, где с 1819 г. совмещал учебу с преподаванием. В 1820г. по благословению митрополита Гавриила был направлен в С.-Петербург для усвоения ланкастерской системы обучения. В столице Российской империи провел два года. По окончании Кишиневской духовной семинарии остался здесь учителем и параллельно был назначен преподавателем в Благородном пансионе. Ему было поручено также организовать ланкастерские школы в Кишиневе. В 1830 г. Иаков поступил переводчиком в Азиатский департамент. В 1854 г. стал адъюнктом С.-Петербургского университета. Им составлен учебник по молдавскому языку.

Михаил Глижинский родился в 1795 г. в Тирасполе. Его отец, протоиерей Иоанн, служил в соборной Свято-Никольской церкви. В 1808 г. Михаил поступил в Екатеринославскую духовную семинарию, а в 1814 г. по благословению митрополита Гавриила перешел в Кишиневскую семинарию. В 1820 г. был назначен здесь учителем и по окончании духовной школы оставлен преподавателем. В 1821 г. стал секретарем семинарского правления, в 1822 г. – помощником секретаря Бессарабского отделения Российского библейского общества. В 1823 г. был рукоположен во священника и назначен клириком кафедрального собора в Кишиневе.

Михаил Дыдицкий родился в 1795 г. в семье священника Иосифа, служившего в селе Гозова в Галиции. В 1809 г. поступил в Бырыжанскую гимназию, а позднее – в Кишиневскую духовную семинарию, где с 1818 г. параллельно с учебой преподавал немецкий язык. По совместительству вел в Благородном пансионе занятия по немецкому языку, арифметике и географии, а также исполнял здесь должность эконома. По окончании духовной школы был оставлен в ней учителем. За ревностное отношение к своим обязанностям награжден золотыми часами с цепочкой.

В 1835 г. был назначен помощником инспектора, а в 1836 году – исполняющим обязанности инспектора Кишиневской духовной семинарии. В 1839 г. награжден знаком отличия за беспорочную службу. Скончался в 1845 г.

Авраамий Жуминский родился в 1796 г. в семье священника Алексея, служившего в селе Кривое озеро Херсонской губернии. В 1810 г. поступил в Екатеринославскую семинарию, а с 1815 г. продолжил свое образование в стенах Кишиневской духовной школы. С 1817 г. читал в Благородном пансионе Закон Божий, молдавскую и русскую грамматику, поэзию, риторику, всеобщую и российскую историю и философию на молдавском и русском языках. В 1819 г. был определен учителем семинарии и по ее окончании остался здесь преподавателем философии, исполняя одновременно обязанности префекта. На эту высокую должность его рекомендовал семинарскому правлению сам митрополит Гавриил. В 1823 г. Авраамий поступил в Киевскую духовную академию, которую окончил со степенью кандидата богословия. В 1826 г., по возвращении в Кишинев был назначен инспектором и преподавателем семинарии, а также помощником директора Благородного пансиона. В том же году был пострижен в монашество с именем Антоний, а затем возведен архиепископом Димитрием в сан пресвитера и назначен настоятелем Курского монастыря. Таким образом, он стал не

только первым выпускником Кишиневской семинарии, окончившим Киевскую духовную академию, но и первым воспитанником, принявшим монашество.

В 1830 г. в отчете ревизионной комиссии было отмечено, что хотя должность инспектора о. Антоний исполняет добросовестно, «между ним и ректором семинарии существуют противоречия, надежды на прекращение которых не видно, кроме разделения» (Лотоцкий 1813, 51). Архиепископ Димитрий в начале 1832 г. сообщил в Комиссию духовных училищ о строптивом и беспокойном характере игумена Антония и о непорядках в делах семинарского управления. 17 мая 1832 г. о. Антоний был переведен на должность инспектора Калужской духовной семинарии под надзор местного архипастыря. Скончался он в 1836 г. в Калуге.

Михаил Куциевский родился в 1795 г. Его отец, священник Иоанн, служил в селе Врадиевска Херсонской губернии. В 1821 г. Михаил окончил Кишиневскую духовную семинарию и после рукоположения в сан пресвитера служил предположительно на одном из приходов Бессарабии.

Тимофей Левитский родился в семье священника Алексея, служившего в селе Кривое озеро Херсонской губернии. В 1809 г. был зачислен в Екатеринославскую духовную семинарию, а в 1814 г. переведен в Кишиневскую семинарию, в которой с 1819 г. читал курс лекций по одной из дисциплин. В 1821 г. по окончании духовной школы был оставлен здесь учителем. В 1822 г. принял сан пресвитера и был определен для служения в кафедральный собор Кишинева. В 1823 г. был назначен в соборный храм Тирасполя и введен в состав местного духовного правления.

Филипп Лукьянов родился в 1793 г. в семье священника из села Дойбаны Тираспольского уезда. В 1806 г. Филипп поступил в Екатеринославскую духовную семинарию. В 1814 г. с открытием в Кишиневе новой семинарии перешел в нее и в 1818 г. был определен здесь учителем. По окончании Кишиневской духовной школы принял сан священника и был назначен протопопом в город Бричаны Хотинского уезда. При его назначении архиепископ Димитрий сказал: «Он истину Божественной веры нашей во Иисуса Христа непрестанно во всю жизнь свою ревностно свидетельствовать будет и словом и делом, являя между прочими христианскими подвигами и пример строжайшего бескорыстия».

Феодор Швайковский родился в 1795 г. в городе Дубоссары Тираспольского уезда в семье местного священника Григория. По окончании Кишиневской духовной семинарии принял сан пресвитера и служил на приходе.

***

С 1813 по 1823 гг. в Кишиневской духовной семинарии обучалось около 1500 человек, в том числе 850 детей из духовного сословия и 650 светских. Наибольшее число учеников (235) в семинарии было в 1819 г. Основную часть воспитанников составляли ученики низших классов. До 1820 г. светских детей в семинарии было намного больше, чем из духовенства, но позднее их соотношение изменилось. Светские ученики были из среды военных, дворян, мещан, купцов и частично из простонародья. Возраст учеников колебался от 6 (3 ученика в 1818 г.) до 28 (1 ученик в 1817 г.) лет. В период с 1813 по 1913 гг. Кишиневскую духовную семинарию окончили почти 2500 человек.

Это были высокообразованные люди, которые в дальнейшем подвизались на разных поприщах. Однако в первую очередь семинария готовила священнослужителей - почти весь контингент пастырей Бессарабии состоял из ее бывших питомцев.

Первые выпускники Кишиневской духовной семинарии Авраамий Антоновский родился в 1795 г. в семье священника Дамиана, который служил в селе Ананиевка Херсонской губернии. В 1813 г. Авраамий был переведен в Кишиневскую духовную семинарию из Екатеринославской семинарии. С 1817 г. параллельно с учебой преподавал ряд дисциплин. По окончании семинарии принял сан пресвитера и был назначен ключарем Кишиневского кафедрального собора. В 1823 г. стал помощником секретаря Бессарабского Отделения Российского библейского общества, а в 1825 г. – благочинным Оргеевского уезда.

Видные выпуски Кишиневской семинарии

Кишиневская духовная семинария за годы своего существования воспитала целую когорту талантливых учеников. Среди них были выдающиеся иерархи, заслуженные священники, видные ученые, композиторы, врачи. Вот некоторые из них:

Митрополит Арсений (Стадницкий) Новгородский. Один из кандидатов на патриарший престол в 1917 г.[6];

Архиепископ Севастиан (Вести) Костромской. Видный проповедник и прекрасный монах;

Протоиерей Михаил Чакир. Перевел на гагаузский язык Ветхий и Новый Заветы (его нередко называют поэтому равноапостольным), многие молитвы, акафисты, Краткую историю Церкви и др.;

Архимандрит Анатолий (Тихай). Японский миссионер. Трудился более 20 лет вместе со св. равноапостольным Николаем (Касаткиным). Был настоятелем церкви при Императорской миссии в Японии;

Священник Алексей Матеевич. Магистр богословия. Написал Limba noastra ("Наш язык"), нынешний гимн Республики Молдова;

Священник Михаил Березовский. Известный композитор и регент Кафедрального собора. Ему принадлежат многие церковно-музыкальные произведения;

Владимир Бушила. Доктор медицинских наук. Окончил медицинский факультет Бухарестского университета;

Мартирий Галин. Доктор медицинских наук. Окончил С.-Петербургскую медико-хирургическую академию. Был главным врачом Киевского военного госпиталя;

Константин Дашкевич. Доктор медицинских наук. Окончил С.-Петербургскую медико-хирургическую академию;

Петр Козак. Доктор медицинских наук. Окончил медицинский факультет Бухарестского университета;

Виктор Крэсеску, писатель;

Александру Плэмэдялэ, скульптор;

Симеон Савицкий. Доктор медицинских наук. Окончил юридический факультет Новороссиййского университета и Медико-хирургическую академию;

Георгий Самурян. Сотрудник МИД Румынии. Окончил филологический факультет Ясского университета и С.-Петербургский университет;

Михаил Стадницкий. Доктор медицинских наук. Окончил Медико-хирургическую академию;

Полихроний Сырку (поменял фамилию на Сирков). Доктор славянской филологии и преподаватель С.-Петербургского университета. Окончил С.-Петербургский университет. По поручению Академии наук в двух томах описал все рукописи епископа Порфирия (Успенского), а затем отредактировал дневник владыки Порфирия, изданный под названием «Книга моего бытия».

Список выпускников Кишиневской духовной семинарии можно было бы продолжить, но мы ограничимся здесь жизнеописаниями еще двух бывших студентов, причем остановимся на них более подробно.

Епископ Варлаам (Чернявский) родился 28 марта 1819 г. в селе Коболчино Хотинского уезда в семье священника. В крещении получил имя Василий. В детстве Василий много болел и по этой причине нигде не учился. Грамоту освоил в родительском доме. В 17 лет по просьбе отца был назначен псаломщиком (дьячком) в родном селе.

В январе 1836 г., взяв благословение у родителей, Василий ушел в Хыржавский монастырь. Около пяти лет подвизался в этой обители, изучая Священное Писание, читая творения святых отцов и молясь. Бог услышал своего избранника. Послушник Василий в возрасте 22 лет подал прошение в Святейший Синод о принятии его в Кишиневское духовное училище. Прошение было удовлетворено, и до 1845 г. он обучался в этом училище. Окончив его, 27-летний Василий поступил в Кишиневскую семинарию, где в апреле 1848 г. с разрешения Святейшего Синода он принял монашеский постриг с именем Варлаам. Через месяц Варлаам был рукоположен в сан иеромонаха.

В 1849 г. он стал экономом архиерейского дома и экзаменатором лиц, желавших принять свя-

[6] О нем см. кн.: иеромонаха Иринея (Тафуни) 2003.

щеннический сан. По окончании семинарии в 1851 г. был назначен настоятелем Фрумоасского монастыря и возведен в сан игумена. Однако обителью управлял недолго, так как поступил в С.-Петербургскую духовную академию, которую окончил в 1855 г. со степенью кандидата богословских наук и с правом получения степени магистра после двух лет преподавания.

С 1855 г. игумен Варлаам – преподаватель Екатеринославской духовной семинарии, а с 1859 г. – ее инспектор. В семинарии преподавал церковно-библейскую историю, литургику, обличительное богословие, церковное законоведение и греческий язык. 30 июня 1859 г. награжден золотым крестом.

В сентябре 1859 г. о. Варлаам вернулся в родную Кишиневскую семинарию, где стал инспектором и преподавателем литургики, гомилетики и церковного законоведения. В декабре 1860 г. был возведен в сан архимандрита, а через год назначен ректором семинарии и настоятелем сначала Фрумоасского и затем Куркевского монастырей. Кроме того, он был благочинным монастырей Кишиневской епархии, членом Духовной Консистории и членом Губернского статистического комитета. За ревностное служение архимандрит Варлаам был награжден 6 апреля 1865 г. орденом святой Анны II степени, 16 апреля 1868 г. – орденом святой Анны II степени с императорской короной и 12 апреля 1870 г. – орденом святого равноапостольного князя Владимира III степени.

Будучи ректором, он преподавал еще догматическое и нравственное богословие. При нем завершилось строительство семинарского храма, который был освящен 13 февраля 1862 г., было отделено от семинарии Кишиневское духовное мужское училище, сама семинария была преобразована по новому (1867 г.) уставу, произведены перестройка и ремонт ее главного корпуса и других зданий, после чего 22 января 1869 г. они были освящены. Вместе с М. Скворцовым о. Варлаам наладил выпуск Кишиневских Епархиальных Ведомостей, которые начали выходить с 1 апреля 1867 г., и был их первым редактором.

Трижды за эти годы (в 1868, 1869 и 1873 гг.) в семинарию приезжали комиссии, чтобы проверить уровень образования и состояние духовной школы, и все три раза находили ее состояние удовлетворительным. После проверки 1873 г. Григоревский писал: «Ученикам дается в 7.00 утра на завтрак чай с белым хлебом в достаточном количестве. Обед состоит из 3-х блюд, чисто приготовленных. Вместо ужина предлагается чай с хлебом, с согласия самих учеников. Спальни весьма поместительны, содержатся в должной чистоте, одеяла для учеников так хороши, что я таковых не видел ни в одной семинарии. Отец ректор как весьма опытный хозяин вникает во все подробности содержания учеников» (КЕВ 1907, nr. 44, 6).

В январе 1874 г. архимандрит Варлаам был вызван в С.-Петербург, а 25 апреля 1874 г. состоялись проводы о. ректора. В его честь был дан торжественный обед, на котором присутствовали преподаватели семинарии и мужского училища, а также многие священнослужители Кишинева. Во время обеда произносились проникновенные речи, и все выражали ему чувство признательности за его плодотворную деятельность. 26 апреля в семинарском храме был отслужен прощальный молебен, после которого один из студентов от лица воспитанников семинарии обратился к о. ректору с благодарственными словами, а затем и сам он произнес трогательную речь.

Преподаватели и студенты плакали, провожая любимого ректора. Они видели в нем «человека доброго и благожелательного, всегда старались исполнять его указания и распоряжения и делали это скорее из уважения к нему, чем из боязни» (Труды 1910, 8-9).

Архимандрит Варлаам 1 февраля 1875 г. был рукоположен во епископа Тотемского Вологодской епархии. На этой кафедре владыка находился немногим более года. Здесь за столь короткий срок он снискал всеобщее уважение и любовь. 9 сентября 1876 г. владыка Варлаам был назначен епископом Выборгским, викарием столичной кафедры, где служил до 1880г. 27 марта 1879 г. епископ Варлаам был награжден орденом святой Анны I степени. 26 июля 1880 г. назначен на Минскую и Туровскую кафедру. В 1889 г. награжден орденом святого равноапостольного князя Владимира II степени. Скончался 21 мая 1889 г. после непродолжительной болезни. Его отпевание совершил архиепископ Алексей Литовский и Виленский. Погребен в домовой церкви Минского архиерейского дома.

Александр Васильевич Вырлан родился в селе Селиште Оргеевского уезда в бедной семье пономаря. В 1876 г. окончил Кишиневскую духовную семинарию и, несмотря на свое тяжелое материальное положение, решил продолжить обучение в Новороссийском университете. Взяв из родительского дома на дорогу 75 копеек, немного ржаных сухарей, несколько кусков брынзы и пару овечьих шкурок, подаренных ему дядей на тулуп, Александр отправился пешком в Одессу. Здесь он подал прошение о принятии его в Новороссийский университет. Жил все это время в каком-то сарае. После успешной сдачи вступительных экзаменов был зачислен на историко-филологический факультет. Учась в университете, получал небольшую стипендию от Бессарабского земства и давал частные уроки.

По окончании университета со степенью кандидата филологических наук был назначен преподавателем в реальное училище города Николаева. В 1883 г. переведен в Одесскую Ришельевскую гимназию, а в 1894 г. – в Одесскую четвертую гимназию, где в 1899 г. получил должность инспектора. В 1903 г. стал директором Феодосийской мужской гимназии. С 1906 по 1907 гг. возглавлял Одесскую Ришельевскую гимназию. В 1907 г. был назначен директором коммерческого училища имени императора Николая I и статским советником.

Очевидно, что таких как Александр Вырлан, были единицы. Многие, окончив семинарию, из-за финансовых трудностей не могли продолжить учебу в высших учебных заведениях. Однако, несомненно, все выпускники Кишиневской духовной школы нашли свое место в жизни и были благодарны митрополиту Гавриилу за предоставленную им возможность получить образование в ее стенах.

***

Кишиневская духовная семинария не только сама стала центром распространения просвещения в крае, но и осуществляла контроль над всеми частными преподавателями. Такие полномочия ей были предоставлены в 1816 г. наместником Бессарабии генерал-губернатором Бахметьевым. В 1821 г. император Александр I подтвердил эти полномочия. В 1835 г. был издан приказ, согласно которому по прошествии семи лет молдавский язык должен быть выведен из употребления и заменен русским. Однако до 1872 г. церковные документы готовились на двух языках, пока архиепископ Павел (Лебедев) не отдал распоряжение впредь все архипастырские послания писать только по-русски.

Начиная с середины XIX в. «в стенах Кишиневской духовной семинарии во время перемены воспитанникам духовной школы не позволялось общаться между собой на молдавском языке» (Popovschi 1931, 113-121). А с 1867 г. молдавский язык здесь уже не преподавался. Но в 1906 г. Съезд депутатов от духовенства принял решение о преподавании молдавского языка и пения в Кишиневской духовной школе. По благословению архиепископа Владимира (Синьковского) эти предметы вновь были включены в школьную программу.

Библиография

Colesnic 1992: Iu. Colesnic, Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821). Columna 2, Chişinău, 1992.

Popovschi 1913: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în sec. al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 1931).

Ириней (Тафуня) 2003: Ириней (Тафуня), иеромонах. Жизнь, деятельность и исповедничество Митрополита Арсения (Стадницкого), сына молдавского народа (Кишинев: Изд-во Ново-Нямецкого монастыря 2003).

История 1996: История Русской Церкви. Книга восьмая, часть первая (Москва 1996).

КЕВ 1907: Кишиневские Епархиальные Ведомости, 44 (Кишинев 1907).

Лотоцкий 1913: П. Лотоцкий, История Кишиневской духовной семинарии (Кишинев 1913).

Митрополит Кишиневский 1892: Митрополит Кишиневский и Хотинский Гавриил. 27 февраля 1813 года. В: КЕВ 11 (Кишинев 1892).

Пархомовичь 1913: И. Пархомовичь, Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии (Кишинев 1913).

Труды 1910: Труды Бессарабского Церковного историко-археологического общества (Кишинев 1910).

Pagini din istoria Seminarului Duhovnicesc din Chişinău

Rezumat

Una din preocupările constante ale Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în eparhia nou-creată a Chişinăului şi Hotinului, a fost organizarea Seminarului Duhovnicesc din Chişinău. Mitropolitul era convins că iniţiativa sa va fi susţinută de către Sf. Sinod din Sankt Petersburg şi, deja în 30 septembrie 1813 a emis un ucaz în baza căruia urma să înceapă pregătirile. În ziua deschiderii Seminarului – 31 ianuarie 1813 – erau înscrişi 10 elevi, 5 dintre ei fiind din familiile clericilor.

În programa de studii a Seminarului erau prevăzute discipline obligatorii: logica, retorica, filosofia, religia, istoria, geografia, şi matematica. La fel, erau promovate limbile: româna, rusa, greaca şi latina; franceza şi germana – facultativ. În proiectul elaborat de către mitropolitul Gavriil se sublinia, între altele, că limbii „moldoveneşti" i se atribuie un rol prioritar deoarece este limba în care viitori slujitori ai cultului vor oficia serviciul divin. Respectiv erau prevăzute 22 de ore în ambele clase seminariale: 12 ore în clasele pregătitoare şi 10 în cele de „gramitică". Urma greaca, pentru care erau prevăzute 20 de ore, apoi rusa şi latina (câte 18 ore în fiecare clasă), iar pentru orele de matematică erau prevăzute doar 10 ore.

Pages from the history of the Theological Seminar from Chisinau

Abstract

One of metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's constant concerns in the new diocese of Chişinău and Hotin was organizing the Theological Seminar from Chişinău. Being convinced of support for his initiative from the Sankt Petersburg Saint Synod, the metropolitan had already issued on the 30th September 1813 a decree which set the basis for its establishment. 10 pupils had been enrolled by the Seminar's opening day – the 31st January 1813 –, 5 of them being from clergy families.

The Seminar's study program provided several compulsory subjects: logic, rhetoric, philosophy, religion, history, geography and mathematics. The Romanian, Russian, Greek and Latin languages were taught as well; French and German being facultative. The project elaborated by metropolitan Gavriil stipulated, among others, that the „Moldovan" language had a priority role because was the language in which the future clergy had to officiate the divine service. Each seminar class had 22 hours: 12 hours in the preparation classes and 10 in the „grammatical" ones. Then followed Greek with 20 hours, Russian and Latin (wit 18 hours in each class), and mathematics with only 10 hours.

02.03.2009.

Игумен Ириней (Тафуня), главный представитель Молдавской Православной Церкви в Российской Федерации.

DINAMICA ŞI STRUCTURA SOCIALĂ A POPULAŢIEI DIN SATUL TABANI, JUDEŢUL HOTIN, CONFORM DATELOR RECENSĂMINTELOR FISCALE DIN ANII ’20-’50 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

Valentin Tomuleţ

Deşi literatura de specialitate din Republica Moldova înregistrează un număr relativ mare de lucrări consacrate studierii istoriei locale, publicate, în special, în ultimii 10-20 de ani[1] şi care, privite în linii majore, conturează tabloul evolutiv al populaţiei localităţilor rurale cercetate, totuşi aceste lucrări suferă de mai multe lacune. Scrise de istorici profesionişti sau de publicişti, de cele mai multe ori la comandă, ele poartă un caracterul descriptiv, descriu procesele demografice mai mult în plan general şi mai puţin din punct de vedere analitic, trecând conştient cu vederea multitudinea de procese şi fenomene de ordin demografic care au avut loc în mediul rural, cum ar fi: natalitatea şi mortalitatea, excedentul natural, migraţiunea, dinamica şi compoziţia populaţiei, apartenenţa confesională, evoluţia vârstei etc. Folosind izvoarele publicate şi cele de arhivă, în special datele recensămintelor, ei se mulţumesc doar cu constatări generale – enumerarea listelor contribuabililor sau constatarea numărului general al populaţiei rurale, fără a face o analiză profundă şi minuţioasă a proceselor demografice care au avut loc în mediul rural în această perioadă. Lipseşte cu desăvârşire o analiză a recensămintelor fiscale prin prisma unor metode ştiinţifice de analiză a unor asemenea date de statistică demografică, deşi astfel de metode de cercetare nu numai că sunt bine cunoscute, dar au şi fost folosite pe larg, de-a lungul anilor, în cercetările istorice din Rusia (Бушен 1863, 134-138; Ден 1902, 90-92; Берг 1923; Подьяпольская 1952, 311-321; Яцунский 1958, 169-188; Кабузан 1959, 128-140; Лаппо 1960, 236-248 etc.), SUA (Demographic 1950-2008 etc.), România (Ciobanu 1992; Matei 1969; Populaţie 1972; Ciurea 1977 etc.), Ucraina (Кабузан 1991, 85-98; Кожолянко 1991, 98-31), Republica Moldova[2] (Зеленчук, Попович 1972, 7-24; Дмитриев 1973 etc.) şi alte ţări. Autorii nu fac o analiză comparativă a evoluţiei dinamicii populaţiei în baza datelor celor patru recensăminte fiscale, având în vedere numărul membrilor în fiecare familie, numărul total de persoane, inclusiv pe sexe: masculin şi feminin, numărul populaţiei conform evoluţiei vârstei, inclusiv pe sexe, nu iau în calcul procesele legate de mortalitatea populaţiei, migraţia populaţiei din mediul rural etc. Respectiv, o asemenea analiză ar putea scoate în evidenţă tendinţele demografice de ordin general şi particular care s-au manifestat în mediul rural în această perioadă.

De aceea, studierea dinamicii[3] populaţiei în baza recensămintelor fiscale din anii ’20-’50 ai secolului al XIX-lea prezintă un mare interes. Pornind de la aceasta, în articolul de faţă ne-am propus în calitate de subiect analiza proceselor demografice care au avut loc în satul Tabani, judeţul Hotin, în perioada respectivă.

Segmentul cronologic abordat în articolul de faţă cuprinde anii ’20-’50 ai secolului al XIX-lea şi include, de fapt, recensămintele fiscale din 1824, 1835, 1850 şi 1858. Recensământul fiscal din 1824, ca şi alte statistici, de care vom vorbi mai jos, ne-a servit mai mult ca indiciu pentru a compara şi determina evoluţia numărului total de gospodării ţărăneşti, din simplul considerent că datele acestuia enumără doar familiile contribuabililor la data efectuării recensământului. Recensămintele din anii 1835, 1850 şi 1858 sunt cu mult mai perfecte. Ele nu numai că stabilesc numărul familiilor de contribuabili la data efectuării recensământului, dar conţin şi informaţii destul de

[1] A se consulta lucrările scrise de: V. Stavilă, D. Poştarencu, N. Bulat, I. Leaşco, A. Furtună, I. Varta, V. Gajos, M. Bejan, A. Moraru, T. Ţopa, V. Trofăilă, V. Golub, V. Ciubucciu, S. Calabadău, Ia. Lupanciuc, P. Ţurcă, I. Stici, N. Andronic, V. Mucerschi, T. Ciumac, N. Florea, S. Damaschin, C. Reabţov, N. Cebanova, A. Maleşcova, N. Pruteanu etc.

[2] În acest sens, a se consulta: Istoria 1973, 1982; Madan 1996; Madan 2001; Ţurcanu 2005.

[3] Studierea dinamicii populaţiei ne oferă posibilitatea de a cunoaşte, în baza unei anumite localităţi rurale (satul Tabani, ţinutul Hotin), schimbările cantitative care s-au produs, sub raport numeric, într-un anumit interval de timp, în cazul nostru – 1824-1858.

detaliate despre numărul persoanelor de sex masculin şi feminin în fiecare familie, despre vârsta persoanelor la data efectuării recensământului, comparativ cu recensământul precedent, despre persoanele decedate în perioada de la un recensământ la altul, persoanele plecate sau venite în sat etc. Pentru a cerceta în evoluţie subiectul pus în discuţie, am fost nevoiţi să încălcăm limitele cronologice inferioare şi să apelăm la recensământul populaţiei din 1774, la statistica austriacă din 1788, la alte date statistice.

Importanţa cercetării temei este dictată, în primul rând, de reducerea substanţială, în prezent, a numărului populaţiei rurale în legătură cu ritmul rapid de urbanizare a societăţii contemporane, precum şi de complexitatea problemelor cu care se confruntă satul în perioada de tranziţie la economia de piaţă etc. O altă cauză ar fi şi lipsa unor lucrări speciale care ar aborda această problemă de pe principii ştiinţifice.

Până la mijlocul anilor '30 ai sec. al XIX-lea evidenţa populaţiei din Basarabia se efectua în baza a două forme principale de selectare a materialului factologic:

I. Recensămintele locale unice (единовременные):

- *Recensământul populaţiei din 1816-1817 (1817)* (Халиппа 1907, 8-229; Porucic 1933, 28-39; Tomescu 1931)[4].
- *Recensământul fiscal din 1820 (Orhei, trei ţinuturi din Bugeac)* (Tomescu 1929, 316-368)[5].
- *Recensământul fiscal din 1824 (Hotin)*[6] *etc.*

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în provincie a fost menţinută practica fiscală existentă în Principatul Moldovei încă din sec. al XVIII-lea, când evidenţa contribuabililor era efectuată pornind de la numărul de familii existente în fiecare aşezare rurală sau urbană[7]. Această modalitate de evidenţă a numărului de contribuabili s-a păstrat şi în Basarabia până la mijlocul anilor '30 ai sec. al XIX-lea. Despre acest sistem de perfectare a recensămintelor fiscale aflăm în unul din rapoartele administraţiei regionale adresat în 1833 Ministerului de Finanţe al Rusiei, în care se informa că ea nu dispune de date privind numărul populaţiei pe sexe, precum s-a solicitat în demersul ministerului în cauză, deoarece „...în Basarabia recensămintele locuitorilor se efectuează nu după numărul de persoane (*suflete*), ci după cel al familiilor, separând din acest număr doar burlacii"[8].

II. Statistica anuală a populaţiei efectuată de către autorităţile locale din Basarabia:

- *Listele privind împărţirea ţinuturilor în ocoale şi numărul de familii în fiecare ocol, prezentate de ispravnici guvernatorului civil al Basarabiei C.A. Catacazi (1820)*[9].
- *Descrierea statistică a ţinutului Orhei (1825)*[10].
- *Descrierea statistică a ţinutului Hotin (1827)*[11].
- *Lista târgurilor şi satelor (deseori a numărului de familii, inclusiv a membrilor de sex masculin şi feminin) întocmită de administraţia judeţeană (1814, 1822, 1832, 1836, 1837, 1841 etc.)*[12].
- *Lista localităţilor moşiereşti şi de stat şi numărul de gospodării aflate în ele, prezentată de ispravnici la cererea guvernatorului civil al Basarabiei A.I. Sorokunski (august 1830)*[13].
- *Listele privind numărul, amplasarea şi componenţa naţională a populaţiei Basarabiei, prezentate de administraţia locală guvernatorului militar al Basarabiei P.I. Fiodorov (1844)*[14] *etc.*

Conform „Regulamentului organizării administrative a Basarabiei" din 29 aprilie 1818, Expediţia a II-a (economico-financiară) a Guvernului Regional al Basarabiei primea anual, la 1 ianuarie, din fiecare sat, târguşor şi oraş informaţii despre numărul de familii şi apartenenţa lor socială. Ulterior, în legătură cu pregătirea unei noi reforme fiscale, administraţia regională hotărăşte

[4] Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (Moscova) (AIMSR), F. Arhiva Militaro-Ştiinţifică (AMŞ), d. 18582, f. 37-219; ANRM, F. 5, inv. 2, d. 495, p. I-II, p. 1-405.
[5] AIMSR, f. AŞM, d. 18589, p. I, Descrierea militaro-statistică a Basarabiei, f. 95-106.
[6] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 134, inv. 2, d. 780, p. IV, f. 348-349 verso.
[7] Despre modalitatea efectuării în Basarabia a recensământului din 1816-1817, a se vedea mai detaliat: (Халиппа 1907, *7*).
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1895, f. 47.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 716, p. II, f. 266-277 verso; p. III, 317-333 verso.
[10] AIMSR, F. AMŞ, 1825, d. 18593, p. II, Descrierea statistică a ţinutului Orhei, f. 1-24.
[11] AIMSR, F. AMŞ, 1827, d. 18593, p. III, Descrierea statistică a ţinutului Hotin, f. 1-25.
[12] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 43-45 verso; inv. 3, d. 747, f. 180-258; F. 6, inv. 2, d. 555, f. 5-52 verso; F. 2, inv. 1, d. 2326, d. 2591, p. I, f. 42-45 verso; F. 1-53; inv. 2, d. 2588, f. 150-154.
[13] ANRM, F. 2, inv. i, d. 1485, f. 1-43.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4126, f. 1-171.

efectuarea unui nou recensământ fiscal al populaţiei, după un program mult mai larg. În acest scop au fost create comisii judeţene (Защук 1863, 147-150). Însă recensământul fiscal a putut fi efectuat în Basarabia doar în anul 1824[15]. Cu regret, materialele acestui recensământ fiscal nu au inclus întreaga populaţie a regiunii, ele nu s-au păstrat integral şi conţin doar date generale despre locuitori (Положение 1969, 304-307).

Statistica populaţiei Basarabiei se mai completa şi prin diferite investigaţii efectuate de administraţia judeţeană, la cererea instituţiilor regionale sau imperiale, cu diferite ocazii.

De la mijlocul anilor '30 ai sec. al XIX-lea evidenţa populaţiei din Basarabia (în cazul nostru – a satului Tabani) se efectua în baza unor principii noi, răspândite pe întreg teritoriul imperiului[16] – recensămintele fiscale, numite *revizii*.

III. Recensămintele fiscale:

- *Recensământul fiscal din 1835*[17].
- *Recensământul fiscal din 1850*[18].
- *Recensământul fiscal din 1858*[19].

Începând cu anul 1835, când pe întreg teritoriul imperiului a fost realizat un nou recensământ fiscal al populaţiei, întocmit deja după alte principii, sursele statistice basarabene ce includ listele contribuabililor din localităţile rurale şi urbane conţin deja şi informaţii despre numărul locuitorilor după sexe. Noul recensământ fiscal calcula numărul populaţiei nu după numărul familiilor (gospodăriilor), dar după numărul membrilor de sex masculin şi feminin la data efectuării lui. Registrele erau alcătuite din două părţi: fila (din stânga) ce fixa persoanele de sex masculin, începând cu capul familiei, după care urmau feciorii în ordine descrescândă, părinţii sau alte rude, în cazul în care aceştia locuiau împreună cu această familie, vârsta fiecărui membru al familiei, anul de deces al persoanelor de sex masculin, anul şi locul de transferare cu traiul în altă localitate. Fila a doua (din dreapta) avea aceeaşi structură, dar fixa persoanele de sex feminin după aceleaşi principii ca şi fila întâi, fără a indica însă anul de deces al persoanelor de sex feminin. Recensământul indică şi legăturile de rudenie din cadrul familiei: soţ-soţie, fiu-fiică, tată-mamă, bunic-bunică, cumnat-cumnată etc. Recensămintele care au urmat (1850 şi 1858) mai indică şi vârsta membrilor familiei de sex masculin, comparativ cu recensământul fiscal precedent, din 1835 sau din 1850.

Prin urmare, începând cu anul 1835, populaţia din Basarabia, ca şi cea din guberniile interne ruse, era numărată nu ţinând cont de numărul familiilor, ca în trecut, dar în funcţie de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească sau comunitatea orăşenească, fără a se ţine cont de locul real de trai al locuitorilor. Din acest considerent, în timpul reviziilor nu erau incluse în numărul populaţiei rurale sau urbane acele persoane care, din alte motive personale, de ocupaţie sau de serviciu, la data efectuării recensământului se aflau în altă localitate. Respectiv, ele erau trecute în listele contribuabililor în satele sau oraşele unde erau domiciliate. Ca urmare, o asemenea modalitate de alcătuire a reviziilor a influenţat negativ determinarea numărului exact al populaţiei rurale şi urbane, constatare pe care au făcut-o majoritatea cercetătorilor, care s-au preocupat de această problemă (Зеленчук 1979, 9, etc.). De menţionat şi faptul că recensămintele se înfăptuiau în scopuri fiscale. Din acest considerent, unele persoane impozabile reuşeau să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. În plus, din listele contribuabililor erau omise persoanele scutite de impozite şi cele care la momentul efectuării recensământului beneficiau de anumite înlesniri şi privilegii. Ele conţineau şi date incomplete referitoare la numărul sufletelor de sex feminin. Totodată, recensămintele fiscale nu conţin date referitor la persoanele decedate de sex feminin. Prin urmare, recensămintele fiscale indicau un număr al populaţiei mai mic decât cel înregistrat în mediul rural sau urban la data efectuării recensământului (Яцунский 1957, 201-202).

Listele contribuabililor din satele, târgurile şi oraşele Basarabiei întocmite în anii 1824, 1835, 1850 şi 1858 sunt depozitate în fondul Administraţia Financiară a Basarabiei (fondul 134), iar dosare ce conţin date generale ale recensămintelor din 1850 şi 1858 – în fondul Administraţia Specială de Prestaţii Rurale a Basarabiei (fondul 24) al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova. Rezultate-

[15] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 780, p. I-IV.
[16] În anii 1719-1858 în Rusia au fost efectuate 10 recensămintele fiscale ale populaţiei.
[17] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, p. I, f. 108-129; d. 782, f. 60-62; p. II, d. 95, f. 221-224,; d. 101, f. 85 verso-86; d. 97, f. 171-174; p. III, d. 100, f. 326-328; d. 602, p. II, f. 105-133; d. 782, p. II, 60-62.
[18] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, p. IV, f. 479-525, 479-527 verso.
[19] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 435, p. I, f. 44-94; p. II, d. 511, f. 289-303.

le recensământului din 1858 au fost publicate de Comitetul Central de Statistică al Imperiului Rus (Список 1861, 1-75), Comitetul de Statistică al Basarabiei (Записки 1864, 14-18) şi cercetătorul A. Zaşciuk (Защук 1863, 224-267).

IV. Listele de evidenţă bisericească:

- *Informaţiile evidenţelor bisericeşti privind mişcarea naturală a populaţiei creştine (din anii '30-'40 ai sec. al XIX-lea – a întregii populaţii) din provincie*[20].
- *Listele privind evidenţa bisericească din anii '50 ai sec. al XIX-lea despre numărul, amplasarea şi componenţa naţională a populaţiei Basarabiei*[21].

V. Evidenţa administrativ-poliţienească a populaţiei

După anul 1858, recensământul pentru fixarea impozitelor a fost înlocuit cu evidenţa administrativ-poliţienească a populaţiei. Populaţia din Basarabia era înregistrată, spre deosebire de recensămintele fiscale, nu după principiul apartenenţei locuitorilor la o anumită comunitate, ci după prezenţa la o dată stabilită. În Imperiul Rus au fost realizate şase evidenţe administrativ-poliţieneşti generale – în anii 1859, 1863, 1867, 1870, 1885 şi 1896, populaţia fiind trecută în registre sub controlul poliţiilor locale. În Basarabia, evidenţele curente erau înfăptuite de către comitetele de statistică judeţean şi gubernial care acumulau informaţiile necesare privind numărul, componenţa socială, naţională şi confesională (dar nu de fiecare dată) şi mişcarea populaţiei. De regulă, administraţiile locale consemnau pe parcursul anului sporul natural şi indicii migrării populaţiei, adică adăugau la ultimele numărări ale locuitorilor noi-născuţii, persoanele venite în localitate şi excludeau persoanele decedate sau plecate din localitate.

VI. Listele de evidenţă militară:

- *Lista gospodăriilor şi numărul populaţiei de ambele sexe (în unele cazuri cu indicarea stărilor sociale), puse la dispoziţie de administraţia locală Cartierului General al Armatei de Sud (1854)*[22].
- *Listele familiilor contribuabililor care urmau să fie supuse serviciului militar conform Regulamentului din 1872* (Зеленчук 1979, 9-10) etc.

VII. Primul Recensământ General al populaţiei din 1897 (Первая 1905)[23]

VIII. Registrele parohiale de stare civilă:

- *Registrul parohial al bisericii cu hramul „Sf. Nicolae", satul Tabani, judeţul Hotin, din 1835*[24].
- *Registrele parohiale ale bisericii cu hramul „Sf. Nicolae", satul Tabani, judeţul Hotin, din 1873-1910*[25].

Numărul noi-născuţilor, cununiilor şi al peroanelor decedate este cunoscut graţie registrelor parohiale, alcătuite pe parcursul anilor de preoţii bisericii cu hramul Sf. Nicolae din satul Tabani, care sunt depozitate în fondul Registrelor Parohiale de Stare Civilă ale bisericilor din Basarabia (fondul 211) şi conţin informaţii destul de valoroase despre locuitorii satului, deşi fragmentare (doar pentru anul 1835), pentru prima jumătate a sec. al XIX-lea şi informaţii mai complete (din anii 1873-1910), pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea.

Pentru a înţelege schimbările care avut loc în dinamica populaţiei satului Tabani, judeţul Hotin, în anii '20-'50 ai sec. al XIX-lea, vom face o caracteristică succintă a numărului locuitorilor satului conform recensământului populaţiei Moldovei din anul 1774. Conform datelor statistice ale acestei surse, satul Tabani făcea parte din ocolul de Mijloc, ţinutul Hotin, şi număra 27 de familii de ţărani birnici (Moldova 1975, 157). Urmează, însă, să ţinem cont de faptul că în acest număr au fost incluşi doar capii de familie, iar bătrânii şi copiii de sex masculin (ca şi toate persoanele de sex feminin) au fost omişi. Prezintă interes numele de familie ţărăneşti înregistrate în sat în această perioadă: Ilie Focşa, Ion Bălan, Costin Văzdoagă, Costandin Robul (nume de familie care s-au păstrat în sat până în prezent), Vasile Brânzilă, Tănase Duca, Costandin Stelea, Simioin Tortul, Vasâle Popuşoi, Vasâle Moşne-

[20] A se vedea, spre exemplu, statistica pentru anul 1841: ANRM, F. 2, inv. i, d. 2591, p. I, f. 69, 71-74, 117-118 verso, 120, 129-148, 155-156 verso, 171-172 verso, 182, 186-186 verso.

[21] A se vedea, spre exemplu, statistica pentru mijlocul anilor '50 ai sec al XIX-lea: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2326, f. 1-101 verso; (Кабузан 1974, 124-155).

[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6070, f. 4-4 verso, 14-18 verso, 19-28, 30-50.

[23] ANRM, F. 151, inv. 1, d. 71, f. 1-285.

[24] ANRM, F. 211, inv. 1, d. 65, p. IV, f. 274-290.

[25] ANRM, F. 211, inv. 19, d. 10, f. 339-372; d. 14, f. 368-405; d. 17, f. 379-418; d. 20, f. 363-401; d. 23, f. 401-441; d. 26, f. 376-404; d. 29, f. 402-433; d. 160, f. 1-309; d. 161, f. 1-338, d. 162, f. 1-469 verso.

guță, Ioniță Furgiu, Apostol Groapă, Toader Hăbăraş, Dumitraş Nor (nume de familie care nu se mai întâlnesc în recensămintele ulterioare) ş.a. Din acelaşi izvor aflăm şi despre administrația sătească din acea perioadă: vornicul satului ea un oarecare Lupul[26], Efrem era fratele vornicului, iar Toader – cumnatul vornicului, Ioniță era sotnic, iar Echea – căpitan. Izvorul atestă şi despre un oarecare Vasâle, zis Olariul (probabil, olarul satului).

Pentru a ne imagina ce prezenta satul Tabani din punctul de vedere al numărului de gospodării țărăneşti în anii '70-'80 ai sec al XVIII-lea şi pentru a determina ritmul de creştere a acestora, să comparăm datele recensământului populației din 1774, cu datele statisticii din 1788, efectuate de administrația austriacă, după cucerirea la 24 octombrie 1788 a cetății Hotin, în vederea determinării veniturilor raialei Hotin, sub dominația otomană (*Tabelul 1*).

Tabelul 1

Numărul de gospodării țărăneşti în satele din raiaua Hotin, aflate în vecinătatea satului Tabani, în anii '70-'80 ai sec. al XVIII-lea*[26]

Localitatea**	**Conform recensământului populației din 1774**				**Conform statisticii din 1788*****		**Ritmul de creştere a gospodăriilor țărăneşti față de 1774**			
	Total familii	**În %**	**Inclusiv**		**Total birnici**	**În %**	**Total familii**	**În %**	**Inclusiv**	
			Birnici	**În %**					**Birnici**	**În %**
Balasineşti	25	2,5	23	92,0	25	2,8	-	-	2	8,7
Briceni	26	2,6	25	96,2	55	6,1	29	111,5	30	120,0
Bulboaca	21	2,1	19	90,5	42	4,7	21	100,0	23	121,1
Caracuşeni	132	13,1	122	92,4	70	7,8	-62	- 46,0	-52	-42,6
Cepeleuți	66	6,5	63	95,5	50	5,5	-16	- 24,2	-13	-20,6
Colicăuți	11	1,1	6	54,5	32	3,6	21	190,9	26	433,3
Corestăuți	46	4,5	45	97,8	67	7,4	21	45,7	22	48,9
Corjeuți	125	12,4	123	98,4	76	8,4	-49	- 39,2	-47	-38,2
Cotiujeni	175	17,3	146	83,4	100	11,1	-75	- 42,9	-46	-31,5
Grimăncăuți	36	3,5	34	94,4	-****	-	-	-	-	-
Hădărăuți	26	2,6	24	92,3	60	6,7	34	130,8	36	150,0
Hlinaia	45	4,4	42	93,3	53	5,9	8	17,8	11	26,2
Larga	140	13,9	136	97,1	84	9,3	-56	- 40,0	-52	-38,2
Rosuşeni	29	2,9	28	96,6	36	4,0	7	24,1	8	28,5
Tabani	***27***	***2,7***	***27***	***100,0***	***60***	***6,7***	***33***	***122,2***	***33***	***122,2***
Tețcani	13	1,3	13	100,0	-*****	-	-	-	-	-
Trebisăuți	24	2,4	22	91,7	41	4,6	17	70,8	19	86,4
Trestieni	14	1,4	12	85,7	-*****	-	-	-	-	-
Trinca	28	2,8	25	89,3	50	5,5	22	78,6	25	100,0
În total	**1009**	**100,0**	**935**	**92,7**	**901**	**100,0**	**+213/ -258**	**-**	**+235/ -210**	**-**

* Moldova 1975, 112-183; Popescu 1929, 400-401.
** *Denumirile de localități conform recensământului din 1774*: Balaşineştii, Bricenii, Bulboaca, Caracuşanii, Cepeleuții, Clecăuții, Corostăuții, Corjăuții, Cochiujenii, Hrămăncăuții, Hadărăuții, Hlinoaea, Larga, Rosuşalii, Tăbanul, Tițcanii, Trebesăuții, Trestienii, Trenca; *Conform statisticii din 1788*: Balaşineşti, Briseni, Bolboca, Caracuşeni, Cipiliuți, Culecuți, Corosuți, Corsuți, Cotijeni, Hadaruți, Hlina, Larga, Rosoşeni, Tabanul, Tescani, Trebeşuți, Trinca.
*** Satul Tabani făcea parte din partea de jos a raialei Hotin, care includea în componența sa 113 sate.
**** Sat neatestat în statistica din 1788.
***** Sate pustii la 1788.

[26] Vornicul satului, deşi intra în numărul familiilor impozabile, conform căruia era fixată suma totală a birului, cota lui era plătită şi prestată de ceilalți locuitori ai satului (Moldova 1975, p. I, 11-12).

Datele *Tabelului 1* demonstrează că la mijlocul anilor ’70 ai sec. al XVIII-lea satul Tabani, după numărul gospodăriilor ţărăneşti (27 la număr), rămânea cu mult în urma satelor Cotiujeni, Larga, Caracuşeni, Cepeleuţi, Corestăuţi, Hlinaia, Grimăncăuţi, Rosuşeni şi Trinca, dar depăşea numeric satele vecine – Trestieni, Colicăuţi, Briceni, Bulboaca, rămânând, totuşi, un sat cu un număr relativ mic de gospodării ţărăneşti. Datele recensământului din 1774 atestă că satul era alcătuit doar din gospodării de ţărani birnici, nu avea preot şi, respectiv, nu avea lăcaş de cult, ceea ce este o dovadă în plus că satul îşi schimbase nu demult vatra (după unele surse de arhivă, în anul 1760[27]) şi era în proces de constituire. Dar, după doar 15 ani, conform statisticii efectuate de administraţia austriacă în scurt timp după cucerirea la 24 octombrie 1788 a cetăţii Hotin, numărul gospodăriilor ţărăneşti în satul Tabani creste, în schimb numărul gospodăriilor ţărăneşti din alte sate se reduce substanţial. La 1788 satul Tabani număra deja 60 de gospodării de ţărani birnici. Tendinţa de creştere este evidentă, atât în raport cu numărul total al gospodăriilor, conform datelor recensământului populaţiei din 1774, cât şi din punctul de vedere al numărului birnicilor, satul plasându-se pe locul al doilea după satele Colicăuţi şi Hădărăuţi. Statistica de la 1788 atestă micşorarea numărului de gospodării ţărăneşti în satele mari – Cotiujeni, Larga, Caracuşeni şi Corjeuţi şi creşterea numărului de gospodării ţărăneşti în satele mai mici – Colicăuţi, Hădărăuţi, Tabani, Briceni şi Bulboaca.

Creşterea sau descreşterea numărului de gospodării ţărăneşti şi a numărului populaţiei din ţinutul Hotin în secolele XVIII-XIX a fost determinată de un şir de factori interni şi externi, examinaţi minuţios de istoricii Valentin Zelenciuc (Зеленчук 1979, 7-24) şi Ion Chirtoagă (Киртоагэ 1991, 74-81). Dintre aceşti factori menţionăm: strămutarea de populaţie din fostele provincii ale Regatului Polonez după cele trei împărţiri ale Poloniei (1772, 1793 şi 1795), inclusiv: din Galiţia, care a fost anexată de Austria, din Volânia şi Podolia, care au trecut în componenţa Imperiului Rus; staţionarea pe teritoriul Principatelor Române a armatelor ruse de ocupaţie; impunerea populaţiei la îndeplinirea anumitor dări şi prestaţii extraordinare, încartiruirea etc. Spre exemplu, conform Condicii Liuzilor din 1808, în condiţiile nefavorabile generate de războiul rusoturc (1806-1812) satul Tabani număra doar 54 de (liuzi[28]) gospodării ţărăneşti[29] – cu şase gospodării mai puţin ca în 1788 (satele Bulboaca – 37, Trebisăuţi – 50, Caracuşeni – 80, Grimăncăuţi – 85 de gospodării; cea mai mare creştere fiind înregistrată în satele Cepeleuţi – 130 de gospodării, Larga – 150 şi Cotiujeni – 180 de gospodării ţărăneşti [30]). Deşi numărul luzilor nu corespunde exact cu numărul gospodăriilor ţărăneşti şi nu ştim câte familii constituiau o liudă la 1808 în satul Tabani şi satele limitrofe, totuşi tendinţa poate fi uşor observată.

Prezintă interes forma de proprietate, structura socială a populaţiei şi numărul gospodăriilor ţărăneşti din satul Tabani şi satele limitrofe, ţinutul Hotin, în primii ani după anexarea Basarabiei la Rusia. Ştim cu certitudine că la data efectuării recensământului din 1817, satul Tabani era proprietatea căminarului[31] din Moldova Tudorache Ciure[32]. Cuprindea o suprafaţă de 1000 de fălci[33], inclusiv: 350 fălci fânaţuri, 100 – pământ arabil, 450 – păşune şi 100 fălci de stufăriş. Proprieta-

[27] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 398, p. III, f. 457 verso.

[28] ***Liuzi*** *(lude, liude, liudi)* – termen intrat în limba română prin canalul slav; a circulat documentar din sec. al XVIII-lea, cu două sensuri: *1.* oameni în general, oameni de rând; *2.* unitate impozabilă individuală sau colectivă (Instituţii 1988, 280). În 1808, în Moldova o liudă era alcătuită din 3, 5 sau 8 familii. În cazul familiilor sărace o liudă putea constitui până la 10 familii (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 108).

[29] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 48.

[30] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 48-51 verso.

[31] ***Căminar*** – dregător, care se ocupa cu strângerea venitului rezultat din darea percepută de domn asupra cârciumilor, răspândită în Moldova din sec. al XVII-lea. Din 25 aprilie 1640 – marele căminar. O parte din acest venit al domniei se dădea dregătorului. Pe timpul lui Dimitrie Cantemir, deşi nu avea scaun în divan, marele căminar era socotit în rândul boierilor mari. În sec. al XIX-lea, marele căminar rămăsese boier fără dregătorie (Instituţii 1988, 83).

[32] **Tudorache Ciure** (?-1833) – căminar, moşier la Moşeneţul, Cotela, Caracuşeni, Varaticul, Cărpaciul, Bedragi, Glina, Zălucea, Criva, Negreniţa, Şendreni, Costiceni, Nesfoaia, Chişla Sali, Cristineşti, Hănăuţi şi Şişcăuţi (Hotin), căsătorit cu Elisabeta, fiica jitnicerului Sandu Vârnav. Tatăl căminarului, paharnicul Vasile Cozma-Ciure ((?-1828) din Tâmpeştii-Sucevei, căsătorit cu Maria Ursache Davidel, era fiul lui Gavriil Cozma, un urmaş a lui Ioan Cozma, nobil ereditar din Transilvania la 1612 (Bezviconi 1943, 28-29).

[33] ***Falce*** – una dintre cele mai vechi forme de măsurare a suprafeţei: suprafaţa de fân cosită într-o zi. În Ţările Române a reprezentat o unitate de măsură a suprafeţelor echivalând cu aproximativ $1^{1}/_{2}$ hectar sau 3 pogoane. Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea, falcea moldovenească avea „80 de prăjini fălceşti”, iar la începutul sec. al XIX-lea i se fixează suprafaţa de 320 de prăjini pătrate (80:4), sau 2880 stânjeni pătraţi (240:12). În Moldova, falcea pare a fi, în această perioadă, o măsură pentru fânaţ şi nu pentru pământul cultivat cu cereale (Instituţii 1988, 190). În Basarabia, trei fălci constituiau patru *deseatine* (ANRM, F. 23, inv. 1, d. 6314, f. 3 verso).

rului îi mai aparţinea un iaz cu peşte şi o moară (Халиппа 1907, 27). Structura socială şi numărul gospodăriilor ţărăneşti şi-au găsit reflectate în datele recensământului populaţiei din 1817, efectuat în scurt timp după anexare, în scopul depunerii de către populaţie a jurământului de credinţă împăratului rus şi determinării numărului de contribuabili în teritoriu nou-anexat (*Tabelul 2*).

Tabelul 2

Categoriile sociale din satul Tabani şi satele limitrofe, ţinutul Hotin, conform datelor recensământului populaţiei din 1817*

Localitatea**	Categoriile sociale														Numărul total de capi de familii (gospodării) ***			
	Clerul					Mazilii		Ruptaşii	Ţăranii birnici									
	Preoţi	Văduve	Diaconi	Dascăli	Paracliseri	Gospodari	Văduve	Gospodari	Gospodari	Văduve	Burlaci	Scutiţi****	Total	În %	Femei	Bărbaţi	În total	În %
Bulboaca	1	1	-	1	1	-	-	-	43	2	8	1	**54**	**3,2**	3	55	**58**	**3,4**
Caracuşeni	2	-	-	2	1	-	-	3	155	15	24	9	**203**	**11,9**	15	196	**211**	**12,0**
Cepeleuţi	1	1	-	3	1	-	-	-	86	8	21	6	**121**	**7,1**	9	118	**127**	**7,2**
Colicăuţi	1	-	-	1	1	-	-	-	72	8	10	5	**95**	**5,6**	8	90	**98**	**5,5**
Corestăuţi	1	1	-	1	1	-	-	-	54	7	8	1	**70**	**4,1**	8	66	**74**	**4,1**
Corjeuţi	2	1	-	1	1	-	-	-	157	13	29	4	**203**	**11,9**	14	194	**208**	**11,9**
Cotiujeni	3	-	-	1	1	-	-	-	142	22	24	9	**197**	**11,5**	22	180	**202**	**11,0**
Grimăncăuţi	2	-	-	1	1	-	-	-	101	13	18	3	**135**	**7,9**	13	126	**139**	**7,7**
Larga	1	1	1	2	1	-	-	-	210	23	41	14	**288**	**13,4**	24	270	**294**	**16,6**
Tabani	***2***	***-***	***-***	***2***	***1***	***19***	***3***	***-***	***80***	***17***	***10***	***3***	***110***	***6,4***	***20***	***117***	***137***	***7,2***
Trebisăuţi	2	-	-	1	1	-	-	-	75	6	15	7	**103**	**6,0**	6	101	**107**	**6,2**
Trinca	2	-	-	-	1	-	-	-	96	14	16	1	**127**	**7,4**	14	116	**130**	**7,1**
În total	**20**	**5**	**1**	**16**	**12**	**19**	**3**	**3**	**1271**	**148**	**224**	**63**	**1706**	**100,0**	**156**	**1629**	**1785**	**100,0**
În %	**1,2**	**3,2**	**0,1**	**1,0**	**0,7**	**1,2**	**1,9**	**0,2**	**78,0**	**94,9**	**13,8**	**3,9**	**-**	**-**	**100,0**	**100,0**	**-**	**-**

* И. Халиппа 1907, 19, 20, 24, 26-28, 34; Constantin Teodorescu 1935, 56-65.
***Denumirile de localităţi, conform recensământului din 1817*: Bulboaca-Dămideni, Cipiliuţi, Caracuşeni-Duşceni, Culicăuţi, Corâstăuţi, Cojăuţi-Cişcani, Cotiujenii-Săncăuţi, Hrimancăuţi, Larga-Jăcoteni, Tăbani-Mlenăuţi, Tribisăuţi, Trinca-Şfetcăuţi. Satul Trestieni era pustiu.
*** În numărul total al populaţiei nu au fost incluşi proprietarii satelor.
**** Persoane scutite de plata dărilor (în izvor - *iertaţi*).

Datele *Tabelului 2* demonstrează, cu lux de amănunte, că în satul Tabani şi în satele limitrofe lui locuiau următoarele categorii sociale: reprezentanţii clerului, un număr redus de mazili[34] şi ruptaşi şi categoria de bază a populaţiei din mediul rural – ţăranii birnici. Că satul Tabani era un sat

[34] ***Mazil (mazâl)*** – în limba română a avut două sensuri: **1.** boier (dregător) înlocuit (mazilit) din dregătorie, care păstra toată viaţa titlul dregătoriei, precedat de particula *biv* (adică *fost, ex-*). **2.** Înmulţindu-se şi căzând „la sărăcie", mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei; era mai numeroasă decât boierimea în slujbă şi lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată (Instituţii 1988, 285). În Basarabia, ***mazilii*** constituiau o categorie socială privilegiată, similară şleahtei poloneze. Ei sunt urmaşii boierilor moldoveni şi ai boiernaşilor, care şi-au obţinut pe timpul domnitorilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel şătrar* (AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3). Cuvântul „mazil" este de provenienţă turcică şi însemna „destituiţi din serviciu, în retragere". El a apărut în Moldova în perioada dominaţiei otomane, la începutul sec. al XVII-lea şi era utilizat oficial atât cu referinţă la domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de guvernul turc, cât şi cu referinţă la boieri, pe care noul domnitor îi înlocuia cu alţii, confirmaţi în acest titlu. După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii şi-au păstrat denumirea şi statutul. În 1818 ei au fost confirmaţi în drepturi şi şi-au păstrat acele drepturi şi privilegii, de care au beneficiat în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi pedepsiţi fizic, fără aprobarea judecăţii; plăteau în folosul statului impozitul denumit dajdie, ce constituia 14 lei anual de la fiecare familie, şi participau la îndeplinirea prestaţiilor după obiceiul vechi. În 1847, mazilii împreună cu urmaşii ruptaşilor au fost egalaţi în drepturi cu odnodvorţii – categorie privilegiată de ţărani în Rusia. Astfel, din terminologia oficială a imperiului s-a scos cuvântul *mazil*. (AISR, F. 1291, inv. 48, 1904, d. 6, f. 109-111; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso).

bine constituit, cu un număr suficient de gospodării ţărăneşti ne dovedeşte acel fapt că în sat erau doi preoţi, doi dascăli şi un paracliser. Tabani era unicul sat din şirul celor enumerate în *Tabelul 2* (limitrofe lui), care avea gospodării de mazili – 19 gospodării administrate de bărbaţi şi trei gospodării administrate de văduve.

După numărul de gospodării care aparţineau ţăranilor birnici, înregistrate după capii de familie de sex masculin, satul Tabani rămânea cu mult în urma satelor Larga, Corjeuţi, Caracuşeni, Cotiujeni, Grimăncăuţi, Trinca şi Cepeleuţi, dar depăşea numeric satele vecine – Bulboaca, Corestăuţi, Colicăuţi şi Trebisăuţi, rămânând, totuşi, un sat cu un număr relativ mediu de gospodării ţărăneşti. Situaţia aproape că nu se schimbă (cu excepţia satului Trinca), chiar şi în cazul când vor vi luate în calcul şi gospodăriile administrate de văduve, care reflectă de fapt numărul total de gospodării înregistrate în sat.

Faptul că în izvor, alături de numărul gospodarilor, sunt indicate şi văduvele ne permite să determinăm numărul deceselor în rândul populaţiei mature, populaţiei apte de muncă sau, altfel spus – în rândul capilor de familii. Datele *Tabelului 2* ne permite să constatăm că mortalitatea în rândul capilor de familii din satul Tabani era cea mai mare, faţă de alte sate limitrofe lui: 17 (17%) gospodării administrate de văduve, deci 17 capi de familie decedaţi din numărul total de 100 de ţărani birnici[35] (pentru satele Bulboaca – 2 (4,3%), din 46, Caracuşeni – 15 (8,4%), din 179, Cepeleuţi – 8 (8%), din 100, Colicăuţi – 8 (9,4%), din 85, Corestăuţi – 7 (11,3%), din 62, Corjeuţi – 13 (7,5%), din 174, Grimăncăuţi – 13 (7,5%), din 117, Larga – 23 (9,3%), din 247, Trebisăuţi – 6 (6,8%), din 88 şi Trinca – 14 (12,6%), din 111 ţărani).

Ulterior, în baza statisticii referitoare la ţinutul Hotin, datată cu 13 decembrie 1818 - 1 martie 1819, în satul Tabani erau înregistrate deja 86 de gospodării ţărăneşti[36] (în satele Larga – 225, Corjeuţi – 159, Caracuşeni – 159, Cotiujeni – 152, Trestieni – 78, Colicăuţi – 72, Briceni sat – 69 de gospodării ţărăneşti etc.)[37], ceea ce confirmă, într-o anumită măsură, veridicitatea statisticii recensământului de la 1817 (cu excepţia satului Trestieni, care în timpul recensământului din 1817 era pustiu, iar acum atestat cu 78 de gospodării), în majoritatea satelor. Conform datelor recensământului fiscal din 1824, în satul Tabani era înregistrat deja un număr mai mic de gospodării ţărăneşti – 78[38]. Printre cele mai răspândite nume de familie erau: Traista, Epure, Tacu, Leporda, Dodu, Bolduma, Cenuşă, Sâtari, Cibotari, Vacariţa, Chicaroş, Nicolaesa, Stavilă, Jurat, Vataman, Vâzdoagă, Albu, Salagor, Burca, Leaşoc, Ciocanu, Burea, Gaina, Sârbu, Rus (Rusu), Caralaş, Purciuleanu, Trestiean, Gorobeţ, Focşa, Blajin, Duplachi, Banciu, Drucioc, Rub (Robu), Pacurari, Grosu, Mirones, Ungureanu, Robulisa (Robuleţ), Boghieanov, Covaliuc, Cociugul, Ananiev (Nani), Antonici, Ghirjev, Mihalaesa, Alexandroi, Onufriev, Lesnic, Nicolaev, Petrov, Ivanov, Griţcov ş.a. Multe din aceste nume de familie s-au păstrat în sat până astăzi, altele însă au dispărut (în special numele de familie slave). Unele din aceste familii erau deja în a doua sau a chiar în a treia şi a patra generaţie; altele însă erau familii înrudite. Sunt cunoscute familiile Vasile şi Ion Dodu, Dumitru şi Vasile Albu, Mihail şi Vasile Vacariţa, Petru, Mihail şi Damian Robu, Miron, Tanasie, Ion şi Mihalache Sâtari, Gavrilă, Sârghi, Ion şi Lupu Trestiean etc. Această cifră de 78 de gospodării ţărăneşti este confirmată şi de datele statistice pentru satul Tabani, judeţul Hotin din 4 iulie 1825[39] (pentru satele Larga – 235 de gospodării, Balasineşti – 228, Corjeuţi – 206, Caracuşeni – 184, Cotiujeni – 168, Trinca – 112, Colicăuţi – 77 de gospodării ţărăneşti)[40]. Diferenţa, deşi neesenţială, între aceste date statistice poate fi uşor lămurită: datele recensămintelor fiscale includeau doar populaţia contribuabilă; ca rezultat, aceste date indică un număr ceva mai mic al populaţiei, spre deosebire de numărul total al gospodăriilor întâlnite în alte date statistice.

Un izvor important în studierea istoriei rurale îl prezintă recensămintele fiscale din anii ’30-’50 ai sec. al XIX-lea. Studierea acestor date pentru anul 1835[41] (*Tabelul 3*) ne permite să stabilim dinamica numerică şi structura socială a populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, în perioada respectivă.

[35] La determinarea raportului în procente a deceselor capilor de familii nu s-au luat în consideraţie burlacii, care nu erau familişti.
[36] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 180, f. 14.
[37] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 180, f. 11-14.
[38] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 780, p. IV, f. 7, 348-349 verso.
[39] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 10 verso.
[40] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 10-12.
[41] Satul Tabani era proprietatea moşierului Lev Ivan Lisovski, funcţionar de clasa a IX-a (în ruseşte: *титулярный советник*) (ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, p. I, f. 108).

Tabelul 3

Dinamica populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1835*

Numărul membrilor în fiecare familie	Numărul total de familii	Raportul, în %	Numărul total de persoane	Raportul, în %	Inclusiv			
					Sex masculin	În %	Sex feminin	În %
2	1	1,1	2	0,3	2	0,6	-	-
3	4	4,5	12	2,0	5	1,5	7	2,6
4	9	10,2	36	6,1	19	5,9	17	6,3
5	***14***	***15,9***	***70***	***11,8***	***38***	***11,8***	***32***	***11,9***
6	***14***	***15,9***	***84***	***14,2***	***44***	***13,6***	***40***	***14,8***
7	***17***	***19,3***	***119***	***20,1***	***64***	***19,8***	***55***	***20,4***
8	***14***	***15,9***	***112***	***18,9***	***57***	***17,7***	***55***	***20,4***
9	6	6,8	54	9,1	36	11,2	18	6,7
10	3	3,4	30	5,1	18	5,6	12	4,4
11	2	2,3	22	3,7	13	4,0	9	3,3
12	2	2,3	24	4,0	15	4,6	9	3,3
14	2	2,3	28	4,7	12	3,7	16	5,9
În total**	**88**	**100,0**	**593**	**100,0**	**323**	**100,0**	**270**	**100,0**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, p. I, f. 108-129; d. 782, f. 61 verso-62.
** În numărul total nu au fost incluşi doi ruptaşi, patru familii de ţigani (30 de persoane) (Ibidem, d. 95, f. 221-225).

Datele *Tabelului 3* demonstrează că în satul Tabani prevalau familiile cu un număr relativ mare de persoane – de la cinci la opt membri în fiecare familie: 59 (67%) – din numărul total de 88 de familii, 385 (65%) – din numărul total de 593 persoane, inclusiv: 203 (62,9%) – din numărul total de 323 persoane de sex masculin şi 182 (67,5%) persoane – din numărul total de 270 persoane de sex feminin. Familiile cu un număr redus de membri în familie (2-4 persoane) erau puţine – doar 14 (15,8%) familii. Numărul familiilor mari, alcătuite din 9-10 şi 11-14 persoane, era mult mai redus şi constituia doar 15 (17,1%) din numărul total de familii, 158 (26,6%) din numărul total de persoane, inclusiv: 94 (29,1%) din numărul total de persoane de sex masculin şi 64 (23,7%) din numărul total de persoane de sex feminin.

Recensământul fiscal din 1835 demonstrează că în satul Tabani prevala populaţia de sex masculin: 323 (54,5%) persoane faţă de 270 (45,5%) de sex feminin. Aceasta rezidă în faptul că populaţia Basarabiei nu era supusă până în 1874 serviciului militar şi nu era implicată nemijlocit în confruntări militare, care ar fi adus la pieirea în masă a populaţiei de sex masculin. Asupra acestui fenomen au influenţat şi diverşi factori de ordin economic şi social, specifici provinciei.

Prezintă interes şi „vârsta familiilor" din sat, evaluată după vârsta soţului la data efectuării recensământului. Datele recensământului atestă că familii, în care vârsta soţului – capului familiei era până la 30 de ani nu existau, 71 (80,7%) de familii aveau vârsta soţului de la 30 la 70 de ani, inclusiv: între 30-34 – 12 (13,6%) familii, 35-39 ani – 8 (9,1%), 40-44 ani – 14 (15,9%), 45-49 ani – 6 (6,8%), 50-54 ani – 10 (11,4%), 55-59 ani – 5 (5,7%), 60-64 ani – 10 (11,4%) şi 65-69 ani – 6 (6,8%) familii. Din acest număr total de 71 de familii prevalau totuşi familiile în care vârsta soţului era între 30-40 de ani, ele numărând 40 (45,4%) de familii, iar între 50-60 de ani – 31 (35,3%) de familii. Vârsta matură – 30-70 de ani la majoritatea capilor de familii denotă că satul Tabani era un sat vechi, cu istorie şi structură socială, era bine constituit, succedându-se în el mai multe generaţii, mulţi din săteni fiind în relaţii de rudenie.

Alături de numele de familie cunoscute în perioada recensământului populaţiei din 1774 şi a recensământului fiscal din 1824, în listele recensământului fiscal din 1835, apar nume de familie noi, alte familii cresc numeric şi se ramifică, dând naştere altor familii noi, iar altele dispar. Din numele de familie apărute în listele acestui recensământ amintim numele de familie: Popa, Bardar, Cucier, Bardier, Gri-

goriev, Rusnac, Antos, Hârjeu, Chisari, Medveţchi, Şerbeţ, Padurari, Zaporojan, Melniciuc, Pascari, Cojucari, Buţcu, Borisov (Melnic) ş.a.

Prezintă interes structura socială şi dinamica numerică a populaţiei din satul Tabani în acest an, pe sexe, conform evoluţiei vârstei (*Tabelul 4*).

Tabelul 4

Dinamica populaţiei (conform evoluţiei vârstei) din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1835*

Categoria populaţiei	Numărul populaţiei conform evoluţiei vârstei															Numărul total de persoane
	Numărul total de familii	Sex masculin							Sex feminin							
		Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-60 ani	61-89 ani	90-110 ani**	Numărul total	Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-55 ani	56-89 ani	90-110 ani	Numărul total	
Ţărani	88	104	33	24	**136**	19	7	**323**	91	22	17	**126**	14	-	**270**	**593**
Ruptaşi	2	-	-	-	**2**	-	-	**2**	-	-	-	**-**	-	-	**-**	**2**
În total	**90**	**104**	**33**	**24**	**138**	**19**	**7**	**325**	**91**	**22**	**17**	**126**	**14**	**-**	**270**	**595**
În %	**-**	**32,0**	**10,2**	**7,4**	**41,2**	**5,8**	**2,2**	**54,6**	**33,7**	**8,1**	**6,3**	**46,7**	**5,2**	**-**	**45,4**	**100,0**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, f. 108-129; d.782, f. 61, verso-62.
** Leaşoc Grigori Mihailov – 103 ani, Tacu Procop Dumitru – 102 ani.

Datele *Tabelului 4* ne demonstrează că în 1835 categoria de bază a populaţiei satului – 88 (97,8%) de familii, sau 593 (99,7%) de persoane o constituiau ţăranii birnici şi doar două familii o alcătuiau ruptaşii[42] (Ion şi Mihailo Semion Boldurov (Boldu) în vârstă de 24 şi 22 de ani[43]). Datele *Tabelului* denotă destul de elocvent că aproximativ jumătate din populaţia satului – 138 (41,2%) de sex masculin şi 125 (46,7%) de sex feminin o constituia populaţia între 18 şi 60 de ani – populaţia aptă de muncă. Destul de evident era numărul copiilor până la 11 ani – 104 (32%) de sex masculin şi 91 (33,7%) de sex feminin. Ceva mai mic era numărul celor cu vârstă între 15 şi 17 ani – 24 (7,4%) de sex masculin şi 17 (6,37%) de sex feminin. Şi mai mic era numărul populaţiei în etate, între 60 şi 80 de ani.

Recensământul fiscal din 1835 a fost definitivat la 29 aprilie, preventiv fiind citit de trei ori în faţa adunării tuturor membrilor comunităţii săteşti, confirmat de reprezentanţii aleşi din partea comunităţii săteşti: Gavril Vasile Apopei (Popa), Dumitru Vasile Dodu, Vasile Ion Sâtari, Vasile Ştefan Leporda şi semnat (prin punerea ştampilei) de vornicul Gheorghe Vasile Caralaş[44].

Ulterior, la 25 august 1835 sunt alcătuite registre suplimentare ale recensământului care au inclus familiile de ţigani înregistrate în satul Tabani. În ele erau incluse 4 familii de ţigani (30 persoane): Gheorghe Nicolae Coca (nouă persoane), împreună cu familia fratelui său Ion Nicolae Coca (5 persoane), Vasile Vasile Coca (cinci persoane), Tanasii Enache Coca (opt persoane) şi Iordache Dănilă Frunze (trei persoane)[45]. Aceste familii de ţigani au fost cumpărate de moşierul Lev Lisovski în anul 1835 de la cneazul Alexandru Cantacuzino[46].

[42] ***Ruptaşi*** – categorie socială privilegiată; descendenţi din familii de preoţi; nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără decizia judecăţii; plăteau impozitul denumit dajdie, câte 15 lei de la fiecare familie şi achitau plata pentru prestaţii deopotrivă cu mazilii (Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), f. 560, inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso). Ruptaşii se împărţeau în trei grupuri: ruptaşi (descendenţi ai clerului), ruptaşi de vistierie şi ruptaşi de cămară. ***Rupta de cămară şi Rupta de vistierie*** erau strămoşii străinilor, care s-au aşezat în Basarabia până la anexarea ei la Imperiul Rus, şi micii slujitori, în special cei care se ocupau cu negoţul şi meşteşugăritul, beneficiau de diferite privilegii şi plăteau impozite în haznaua statului – *cămară, vistierie* (ANRM, F. 2, inv. 1, 1823-1824, d. 862, f. 113). Pentru a li se recunoaşte apartenenţa la categoria respectivă de contribuabili, ruptaşii din Basarabia, la fel ca şi mazilii, au prezentat actele care urmau să confirme statutul lor instituţiilor regionale atât în 1816, cât şi în 1834. De la 10 martie 1847 ei sunt transferaţi în categoria de odnodvorţi, concomitent cu mazilii.

[43] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, p. I, f. 61 verso.

[44] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 602, p. I, f. 128 verso-129.

[45] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 95, f. 221-224, 225-228.

[46] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 95, f. 226 verso.

Registrele suplimentare ale recensământului fiscal din 1835 mai includ şi numărul ţăranilor liberi, care n-au intrat în registrele de bază ale ţăranilor birnici. Deşi registrul alcătuit în august-decembrie 1835, ianuarie, iulie, august 1836 nu indică numele de familie a ţăranilor liberi, din el putem totuşi constata că pe moşia satului Tabani, ce aparţinea moşierului Lev Lisovski erau înregistraţi şi trei ţărani liberi (o persoană de sex masculin şi două de sex feminin)[47]. În decembrie 1835 a fost întocmite şi listele birnicilor care au fost omişi în timpul perfectării recensământului de bază din 29 aprilie 1835. În aceste liste au mai fost incluse încă trei persoane (una de sex masculin – un copil şi două de sex feminin – mama copilului şi o fată omisă din altă familie)[48].

Prezintă interes listele suplimentare ale recensământului fiscal din 1835 care indică persoanele transferate cu traiul în satul Tabani către această perioadă din alte sate sau oraşe ale Basarabiei şi din diferite localităţi ale Ucrainei. Conform registrelor întocmite la 22 ianuarie şi februarie 1846 în sat sau transferat cu traiul Gavrilă Vasile Bugleanov (72 ani)[49], Anderei Dumitru Catrinov (Gvozdoga) (37 ani) – ţărani din satul Vascăuţi şi Petru Vasile Cojuhari (49 ani) – mic-burghez din oraşul Hotin[50], Grigore Tudor Borisov (Melnic) (50 ani) şi Alexei Procop Ciopeliuk (38 ani) – ţărani din satele Kolocikoveţ şi Kolodiavka, judeţul Uşiţki, gubernia Podolia[51].

În numărul gospodăriilor din satul Tabani urmează de a fi incluse şi cele patru familii de clerici – doi preoţi, un diacon şi un paracliser (şapte persoane de sex masculin şi patru – de sex feminin)[52].

Schimbările care au intervenit în ritmul de creştere a populaţiei din satul Tabani şi satele limitrofe, după recensământul fiscal din 1835, sunt reflectate în *Tabelul 5*.

Tabelul 5

Datele statistice privind numărul de biserici, de gospodării şi de persoane în satul Tabani şi în localităţile limitrofe, judeţul Hotin, conform datelor statistice din martie-august 1836*

Localitatea	Numărul de biserici	Numărul de gospodării		Numărul de persoane					
						Inclusiv			
		În total	În %	În total	În %	Sex masculin	În %	Sex feminin	În %
Balasineşti	1	135	6,7	749	5,5	425	57,7	324	43,3
Briceni târg	2	437	21,8	4527	33,2	2300	50,8	2227	49,2
Bulboaca	1	46	2,3	280	1,3	145	51,8	135	48,2
Caracuşeni	1	124	6,2	1192	8,7	799	67,0	393	33,0
Colicăuţi	1	92	4,6	532	3,9	276	51,9	256	48,1
Corjeuţi	1	205	10,2	1336	9,8	683	51,1	653	48,9
Cotijeni	1	202	10,1	950	7,0	476	50,1	474	49,9
Grimăncăuţi	1	160	8,0	885	6,5	449	50,7	436	49,3
Larga	1	316	15,8	1611	11,1	854	53,0	757	47,0
Tabani**	***1***	***90***	***4,5***	***598***	***4,4***	***328***	***54,8***	***270***	***45,2***
Trebisăuţi	1	85	4,2	428	3,1	238	55,6	190	44,4
Trestieni	-	30	1,5	154	1,1	90	58,4	64	41,6
Trinca	1	83	4,1	395	2,9	198	50,1	197	49,9
În total	**13**	**2005**	**100,0**	**13637**	**100,0**	**7261**	**53,2**	**6376**	**46,8**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2326, f. 19-21, 25-26, 33.
** Numărul total de persoane diferă parţial (cu trei persoane) de datele recensământului fiscal din 1835.

[47] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 97, f. 4.
[48] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 97, f. 171-172.
[49] Se indică eronat – din satul Tabani, în satul Tabani.
[50] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 101, f. 85 verso-86.
[51] Ibidem, f. 149 verso-150.
[52] Ibidem, d. 100, f. 327 verso-328.

Datele *Tabelului 5* demonstrează că la mijlocul anilor ’30 ai sec. al XIX-lea satul Tabani, după numărul gospodăriilor ţărăneşti (90 la număr) şi după numărul populaţiei (598 de locuitori), rămânea cu mult în urma satelor Larga, Corjeuţi, Cotiujeni, Grimăncăuţi, Balasineşti, Caracuşeni, Colicăuţi şi, în special, Briceni târg, dar depăşea satele vecine – Trestieni, Bulboaca, Trinca, Trebisăuţi, rămânând, ca şi în anii ’70-’80 ai sec al XVIII-lea, un sat cu un număr relativ mic de gospodării ţărăneşti. Totuşi tendinţa de creştere este evidentă, atât în raport cu numărul total al gospodăriilor, conform datelor recensământului populaţiei din 1774, cât şi din punctul de vedere al numărului birnicilor, constituind pentru satul Tabani o creştere de 3,3 ori a numărului de gospodării în acest interval de timp (pentru satele Balasineşti – de 5,4 ori, Bulboaca – de 2,2 ori, Caracuşeni – de 0,9 ori, Colicăuţi – de 8,4 ori, Corjeuţi – de 1,6 ori, Cotiujeni – de 2 ori, Larga – de 2,3 ori, Trebisăuţi – de 3,5 ori, Trestieni – de 2,1 ori şi Trinca – de 3 ori). Acelaşi lucru poate fi observat şi în ce priveşte ritmul dinamicii populaţiei, care de asemenea a crescut.

Statistica din 1836 arată că în satul Tabani, ca şi în celelalte sate limitrofe, prevala populaţia de sex masculin: 328 (54,8%) persoane de sex masculin, faţă de 270 (45,2%) de sex feminin.

Acelaşi număr de 90 de gospodării ţărăneşti pentru satul Tabani este înregistrat şi de statistica din 1837. Pentru celelalte sate numărul gospodăriilor ţărăneşti a suferit anumite schimbări: Trestieni – 35 de gospodării, Bulboaca – 62, Corestăuţi – 90, Trebisăuţi – 93, Trinca – 111, Caracuşeni – 116, Balasineşti – 155, Grimăncăuţi – 173, Corjeuţi – 251 şi Larga – 317 gospodării[53]. Prin urmare tendinţa de creştere a numărului de gospodării ţărăneşti poate fi urmărită în majoritatea satelor (în afară de satul Caracuşeni).

În anul 1840 în satul Tabani erau înregistrate deja 100 de gospodării ţărăneşti şi o biserică[54]. Acelaşi număr de 100 de gospodării ţărăneşti pentru satul Tabani, întâlnim şi în statistica populaţiei pentru localităţile ţinutului Hotin de la 1841: pentru satele Trestieni – 40 de gospodării, Bulboaca – 64, Corestăuţi – 99, Trebisăuţi – 104, Caracuşeni – 120, Trinca – 120, Grimăncăuţi – 180, Larga – 227 şi Corjeuţi – 260 de gospodării[55].

Tendinţa de creştere a numărului populaţiei din satul Tabani la mijlocul sec. al XIX-lea este elucidată în *Tabelul 6*.

Tabelul 6

Dinamica populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1850*

Numărul membrilor în fiecare familie	Numărul total de familii	Raportul, în %	Numărul total de persoane	Raportul, în %	Inclusiv			
					Sex masculin	În %	Sex feminin	În %
2	14	9,0	28	3,6	15	3,6	13	3,6
3	**25**	**16,0**	**75**	**9,7**	**43**	**10,4**	**32**	**8,9**
4	**34**	**21,8**	**136**	**17,6**	**70**	**16,9**	**66**	**18,4**
5	**24**	**15,4**	**120**	**15,5**	**61**	**14,7**	**59**	**16,4**
6	**26**	**16,7**	**156**	**20,2**	**82**	**19,8**	**74**	**20,6**
7	13	8,3	91	11,8	50	12,0	41	11,4
8	14	9,0	112	14,5	64	15,4	48	13,4
9	4	2,5	36	4,7	18	4,3	18	5,0
10	2	1,3	20	2,6	12	2,9	8	2,2
În total**	**156**	**100,0**	**774**	**100,0**	**415**	**100,0**	**359**	**100,0**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 480 verso-523.
** În numărul total nu au fost incluşi 19 burlaci. Datele ce reflectă numărul total al bărbaţilor şi cel al femeilor diferă parţial de cele indicate în numărul total din izvor: bărbaţi – 428 de persoane, femei – 355 de persoane.

[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2588, f. 152-153.
[54] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, p. I, f. 45, 188 verso, 186.
[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, p. I, f. 42-45 verso.

Datele *Tabelului 6* reflectă cu lux de amănunte că, în decurs de 15 ani, numărul populației din satul Tabani a crescut de la 90 de gospodării țărăneşti în 1835 la 156 în anul 1850. Dispar familiile cu un număr destul de mare de persoane – 11-14 membri de familie şi creşte ponderea familiilor cu un număr mai mic de membri.

Dacă în datele recensământului fiscal din 1835 prevalau familiile cu 5 şi 8 membri, în cele ale recensământului din 1850 prevalau deja familiile cu 3 şi 6 membri. Din numărul total de 156 de familii, cele cu 3 şi 6 membri constituie 109 familii (69,9%) şi respectiv 478 (63%) – din numărul total de 774 persoane, inclusiv: 256 (61,5%) – din numărul total de 415 persoane de sex masculin şi 231 (64,3%) – din numărul total de 359 persoane de sex feminin. Familiile cu un număr redus de membri (2 persoane) erau puține – doar 14 familii (9%). Familiile mari, alcătuite din 7-8 şi 9-10 persoane, erau în număr de 33 (21,1%), respectiv – 259 (33,6%) din numărul total de persoane, inclusiv: 144 (34,6%) din numărul total de persoane de sex masculin şi 115 (32%) din numărul total de persoane de sex feminin.

Ca şi recensământul fiscal din 1835, datele recensământului din 1850 demonstrează că în satul Tabani prevala populația de sex masculin: 415 (53,6%) persoane de sex masculin față de 359 (46,4%) de sex feminin.

În ce priveşte „vârsta familiilor" din sat, o vom analiza, ca şi în cazul recensământului din 1835, ținând cont de vârsta soțului la data efectuării recensământului. De remarcat că în această perioadă de 15 ani în satul Tabani au decedat 42 (51,9%) capi de familii, din numărul total de 81 de persoane de sex masculin decedate. Gospodăria persoanelor decedate a fost moştenită de unul din fii[56]. Datele recensământului din 1850 atestă că familii, în care vârsta soțului – capului familiei era de la 20 până la 24 de ani erau doar 5 (3,2%); în 128 (64,1%) de familii vârsta soțului era de la 25 până la 60 de ani, inclusiv: între 25-30 ani – 27 (17,3%), 30-34 ani – 22 (14,1%), 35-39 ani – 14 (7,7%), 40-44 ani – 19 (12,2%), 45-49 ani – 23 (14,7%), 50-54 ani – 11 (7,1%), 55-59 ani – 12 (7,8%), 60-64 ani – 5 (3,2%), 65-69 ani – 7 (4,9%), 70-74 ani – 1 (0,6%), 75-79 – 3 (1,9%), 80-84 – 1 (0,6%), 90-94 – 1 (0,6%), 105 ani – 1 (0,6%) familie şi 3 (1,9%) familii erau conduse de văduve. Din acest număr total de 128 de familii prevalau totuşi familiile în care vârsta soțului varia între 25 şi 50 de ani: 25-29 de ani – 27 (21,1%) de familii, 30-34 de ani – 22 (17,2%) şi 45-49 – 23 (18%) de familii.

Spre deosebire de recensământul populației din 1774, în recensămintele fiscale din 1824 şi 1835 nume de familie nou-apărute în această perioadă de timp sunt mult mai puține, unele din ele sunt deja cunoscute, dar modificate. În schimb cresc şi se ramifică familiile deja cunoscute. Din numele de familie apărute în listele recensământului din 1850 amintim: Novac, Vacari, Aporciuleni (Purciuleanu), Groapă, Prisacari, Cuzmenco, Bugleanov (Bugulean), Borisov, Bilous, Gvozdoga (Vâzdoagă) şi familii noi de țigani Coca. Familia de țigani Coca a venit în sat din județul Soroca. S-a păstrat scrisoarea datată cu 28 iunie 1848 prin care moşierul Ivan Zosim, feciorul lui Koțovski din județul Soroca, îi eliberează pe țiganii Ion Roman Coca şi fiul său Gheorghe Ion Coca, împreună cu familiile lor (în total cinci persoane)[57].

În afară de aceste două familii de țigani, conform registrului din 1 iulie 1849, în satul Tabani mai locuiau încă 10 familii de țigani, 64 persoane (33 – sex masculin şi 31 – sex feminin): cele deja existente încă în urma recensământului fiscal din 1835 – Gheorghe Nicolae Coca, Ion Nicolae Coca, Tanase Enache Coca, Vasile Vasile Coca (decedat în 1840), Iordache Dănilă Frunză şi familiile formate şi nou-venite: Gheorghe Enache Coca, Tudor Enache Coca, Codrean Iordache Coca, Ilie Darie Dominica şi Tudor Vasile Dunafira[58].

Prezintă interes numele de familie ale celor mai longevivi locuitori ai satului. Ştiind numele de familie ale locuitorilor satului conform recensământului populației din 1774 şi recensămintelor fiscale din anii 1824 şi 1835 şi confruntându-le cu datele recensământului fiscal din 1850, care indică vârsta persoanelor de sex masculin, putem determina, deşi cu aproximație, timpul când aceste familii s-au aşezat cu traiul în acest sat. Spre exemplu, Vasile Mihail Dodu, născut în anul 1745, la data efectuării recensământului fiscal din 1850 avea vârsta de 105 ani[59]; respectiv, urma să fie inclus în lista recensământului populației din 1774. Gavrilă Vasile Bugleanov (Popa), născut în

[56] La calcularea „vârstei familiilor" s-a ținut cont de noii capi de familii.

[57] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 520 verso-524, 521-522

[58] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 170, f. 143-147.

[59] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 483 verso.

anul 1770, avea 80 de ani[60]. Lipsa lor în această listă atestă că ei au venit în sat mai târziu, din altă localitate.

Recensămintele fiscale sunt izvoare valoroase şi în cercetarea mişcărilor de populaţie în anii '30-'50 ai sec. al XIX-lea. În baza lor putem urmări populaţia cere a venit sau care a plecat din sat. Recensământul fiscal din 1850 atestă că din satul Tabani s-au transferat cu traiul în alte judeţe ale Basarabiei mai multe familii de ţărani. Conform deciziei Administraţiei Financiare din Basarabia din 24 august 1854, din satul Tabani s-au transferat cu traiul în satul Nimoreni, judeţul Chişinău, familiile Ion Vasile Trestiean (patru persoane), Ion Ion Trestiean (patru persoane), Gavrilă Ion Trestiean (trei persoane), Toadere Ion Dodu (trei persoane), Matei Ion Dodu (trei persoane), Gavrilă Mihail Chisari (Trestiean) (şase persoane), Sârghi Gavrilă Chisari (trei persoane), iar conform deciziei din 5 septembrie 1857 – familia Vasile Ion Dodu (trei persoane)[61].

Prezintă interes structura socială şi dinamica numerică a populaţiei din satul Tabani în acest an, pe sexe, conform evoluţiei vârstei (*Tabelul 7*).

Tabelul 7

Dinamica populaţiei (conform evoluţiei vârstei) din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1850*

Categoria populaţiei	Numărul populaţiei conform evoluţiei vârstei															Numărul total de persoane
	Numărul total de familii	Sex masculin							Sex feminin							
		Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-60 ani	61-89 ani	90-110 ani**	Numărul total	Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-55 ani	56-89 ani	90-110 ani	Numărul total	
Ţărani	154	137	26	31	**197**	13	2	**402**	129	24	21	**173**	3	1	**351**	**753**
Burlaci	19	-	-	-	**18**	1	-	**19**	-	-	-	-	-	-	-	**19**
Ţigani	2	3	1	-	**3**	-	-	**7**	2	-	-	**2**	-	-	**4**	**11**
Total	**175**	**140**	**27**	**31**	**218**	**14**	**2**	**428**	**131**	**24**	**21**	**173**	**3**	**1**	**355**	**783**
În %	-	**32,7**	**6,3**	**7,2**	**50,9**	**3,3**	**0,7**	**54,7**	**36,9**	**6,8**	**5,9**	**48,7**	**0,8**	**0,3**	**45,3**	**100,0**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 240 verso-523.
** Vasile Mihail Dodu – 105 ani.

Datele *Tabelului 7* demonstrează că în 1850 categoria de bază a populaţiei satului Tabani – 173 (98,9%) de familii, sau 772 (98,76%) de persoane – o constituiau ţăranii birnici şi doar două (1,1%) familii sau 11 (1,4%) persoane o alcătuiau ţiganii. Datele *Tabelului* denotă destul de elocvent că jumătate din populaţia satului o constituia populaţia între 18 şi 60 de ani – populaţia aptă de muncă: 218 (50,9%) persoane erau de sex masculin şi 173 (48,7%) persoane de sex feminin. Ca şi în cazul recensământului din 1835, destul de evident este numărul copiilor cu vârsta până la 11 ani – 140 (32,7%) de sex masculin şi 131 (36,9%) de sex feminin. Ceva mai mic este numărul celor cu vârstă între 12 şi 17 ani – 58 (13,5%) de sex masculin şi 45 (12,7%) de sex feminin. Şi mai mic este numărul populaţiei în etate, între 60 şi 80 de ani – 19 (4,1%) persoane de ambele sexe, iar între 90-110 ani – trei (1%) persoane de ambele sexe.

Recensământul fiscal din 1850 a fost definitivat la 17 octombrie, fiind confirmat de reprezentanţii aleşi din partea comunităţii săteşti Tabani: Onofrei Dumitru Robu, Ursu Procop Tacu, Dumitru Tudor Hârjeu, Andrei Nicolae Nicolaesa şi semnat (prin punerea ştampilei) de vornicul satului Ion Mihail Sâtari[62].

Peste opt ani de la recensământul fiscal din 1850, pe teritoriul Basarabiei a fost desfăşurat recensământul fiscal din 1858. Schimbările care au avut loc în dinamica populaţiei satului Tabani în această perioadă de timp sunt elucidate în *Tabelul 8*.

[60] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 480 verso.

[61] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 491 verso-493, 501 verso-503, 519 verso-520.

[62] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 524 verso-525.

Tabelul 8

Dinamica populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1858*

Numărul membrilor în fiecare familie	Numărul total de familii	Raportul, în %	Numărul total de persoane	Raportul, în %	Inclusiv			
					Sex masculin	În %	Sex feminin	În %
2	19	10,6	38	4,4	20	4,6	18	4,2
3	**29**	**16,1**	**87**	**10,1**	**44**	**10,1**	**43**	**10,1**
4	**41**	**22,8**	**164**	**19,1**	**82**	**19,0**	**82**	**19,2**
5	**35**	**19,4**	**175**	**20,4**	**88**	**20,4**	**87**	**20,4**
6	**24**	**13,3**	**144**	**16,8**	**82**	**19,0**	**62**	**14,5**
7	17	9,4	119	13,9	57	13,2	62	14,5
8	6	3,3	48	5,6	22	5,1	26	6,1
9	6	3,3	54	6,3	22	5,1	32	7,5
10	3	1,6	30	3,5	15	3,5	15	3,5
Total**	**180**	**100,0**	**859**	**100,0**	**432**	**100,0**	**427**	**100,0**

* ANRM F. 134, inv. 2, d. 435, f. 44-94.
** În numărul total nu au fost incluşi nouă burlaci. Datele ce reflectă numărul total al bărbaţilor şi al femeilor diferă parţial de cele indicate în numărul total din izvor: bărbaţi – 441 de persoane, femei – 435 de persoane.

Datele *Tabelului 8* reflectă cu lux de amănunte că în decurs de opt ani numărul populaţiei din satul Tabani a crescut: de la 156 de gospodării ţărăneşti în 1850 la 180 în anul 1858, iar al populaţiei – de la 774 la 859 (nefiind luaţi în calcul cei nouă burlacii).

Dacă în recensământul din 1835 prevalau familiile cu cinci şi opt membri, în recensământul fiscal din 1858, ca şi în recensământul din 1850, prevalau familiile cu trei şi şase membri. Din numărul total de 180 de familii, cu trei şi şase membri sunt înregistrate 129 (71,6%) de familii: 570 (66,4%) – din numărul total de 859 de persoane, inclusiv: 296 (68,5%) – din numărul total de 432 de persoane de sex masculin şi 274 (64,2%) – din numărul total de 427 persoane de sex feminin. Spre deosebire de recensământul fiscal din 1835 şi parţial cel din 1850, creşte numărul familiilor cu un număr redus de membri în familie (două persoane), constituind doar 19 (10,6%) familii. Numărul familiilor mari, alcătuite din 8-10 persoane era mult mai mic spre deosebire de familiile cu un număr redus de membri, variind între 1,6% şi 9,4% – din numărul total de familii, 3,5% şi 13,9% – din numărul total de persoane şi, respectiv, cam acelaşi procentaj de sex masculin şi de sex feminin.

Spre deosebire de recensământul fiscal din 1835 şi cel din 1850, datele recensământului fiscal din 1858 atestă o egalare a numărului populaţiei de sex masculin cu cea de sex feminin: populaţia de sex masculin constituia 432 (50,3%) persoane, cea de sex feminin – 427 (49,7%).

Ca şi în cazul recensămintelor fiscale din 1835 şi 1850, vom analiza „vârsta familiilor" din sat, având în vedere vârsta soţului la data efectuării recensământului. De remarcat că în această perioadă de opt ani în satul Tabani au decedat 28 capi de familii, din numărul total de 47 de persoane decedate. Datele recensământului din 1858 atestă că familii, în care vârsta soţului – capului familiei era de la 20 până la 24 de ani, erau doar cinci (3,2%), 22 (78,6%) de familii aveau vârsta soţului de la 30 până la 70 de ani, inclusiv: între 30-34 ani – 2 (7,1%), 35-39 ani – 2 (7,1%), 40-44 ani – 3 (10,7%), 45-49 ani – 6 (21,4%), 50-54 ani – 1 (3,6%), 55-59 ani – 3 (10,7%), 60-64 ani – 2 (7,1%), 65-69 ani – 3 (10,7%), 70-74 ani – 1 (3,6%), 75-79 – 2 (7,1%), 80-84 – 2 (7,1%) şi 105 ani – 1 (3,6%) familie. În acest număr total de 28 de familii, prevalau totuşi familiile în care vârsta soţului varia între 45 şi 50 de ani – 6 (21,4%) familii.

Spre deosebire de recensământul populaţiei din 1774, recensămintele fiscale din 1824 şi 1835, în recensământul din 1858, ca şi în recensământul din 1850, nume de familie nou-apărute în această perioadă de timp sunt mult mai puţine. În schimb,

ca şi în celelalte perioade, cresc şi se ramifică familiile deja cunoscute. Din numele de familie apărute în listele recensământului fiscal din 1858 evidenţiem: Şpărda (Leporda), Borodachi, Cocier, Placinta, Ghiclean (Viclean), Acaterinei (Vâzdoagă), Bobuţa, Gavrilov şi burlacul Slobodaniuc.

Conform registrului din 2 ianuarie 1859 în sat mai locuiau şi cele 12 familii de ţigani (39 persoane – sex masculin şi 46 – sex feminin). Pe parcursul acestor opt ani au rămas aceleaşi familii de ţigani, s-au schimbat doar capii de familie la şapte familii[63].

Dinamica numerică a populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, reflectată în recensământul fiscal din 1858, pe sexe, conform evoluţiei vârstei, este elucidată în *Tabelul 9*.

Tabelul 9

Dinamica populaţiei (conform evoluţiei vârstei) din satul Tabani, judeţul Hotin, conform datelor recensământului fiscal din anul 1858*

Categoria populaţiei	Numărul populaţiei conform evoluţiei vârstei															Numărul total de persoane
	Numărul total de familii	Sex masculin							Sex feminin							
		Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-60 ani	61-89 ani	90-110 ani	Numărul total	Până la 11 ani	12-14 ani	15-17 ani	18-55 ani	56-89 ani	90-110 ani	Numărul total	
Ţărani	180	116	28	33	**235**	20	-	**432**	139	31	35	**224**	6	-	**435**	**867**
Burlaci	9	-	-	-	7	2	-	**9**	-	-	-	**-**	-	-	**-**	**9**
Total	**189**	**116**	**28**	**33**	**242**	**22**	-	**441**	**139**	**31**	**35**	**224**	**6**	**-**	**435**	**876**
În %	**-**	**26,3**	**6,3**	**7,5**	**54,9**	**5,0**	**-**	**50,3**	**32,0**	**7,1**	**8,0**	**51,5**	**1,4**	**-**	**49,7**	**100,0**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 435, f. 44-94.

Datele *Tabelului 9* confirmă că categoria de bază a populaţiei satului Tabani în 1858, ca şi în perioadele precedente, o constituiau ţăranii birnici. Se observă însă tendinţa de egalare a populaţiei de sex feminin (435 persoane – 49,7%) cu cea de sex masculin (441 persoane – 50,3%). Datele *Tabelului* denotă destul de elocvent că mai mult de jumătate din populaţia satului o constituia populaţia între 18 şi 60 de ani – populaţia aptă de muncă: 242 (54,9%) persoane fiind de sex masculin şi 224 (51,5%) persoane de sex feminin. Ca şi în cazul celorlalte recensăminte fiscale, destul de evident este numărul copiilor până la 11 ani – 116 (26,3%) de sex masculin şi 139 (32%) de sex feminin. Ceva mai mic este numărul celor cu vârsta între 12 şi 17 ani – 51 (13,8%) de sex masculin şi 66 (15,1%) de sex feminin. Şi mai mic este numărul populaţiei în etate, între 60 şi 80 de ani – 28 (6,4%) persoane de ambele sexe, iar persoane între 90-110 ani în genere lipseau. Datele *Tabelului* atestă că în satul Tabani se năşteau mai mult persoane de sex feminin (139 persoane) decât cele se sex masculin (116 persoane).

Ca şi recensământul fiscal din 1850, recensământul din 1858 relevă că din satul Tabani s-au transferat cu traiul în alte judeţe ale Basarabiei mai multe familii de ţărani. Conform deciziei Administraţiei Financiare din Basarabia din 28 august 1854, alături de familiile deja plecate din sat, s-au mai transferat cu traiul, tot în satul Nimoreni, judeţul Chişinău, familiile Lupu Ion Trestiean (patru persoane), Grigore Ion Trestiean (trei persoane), Eremia Ion Dodu (trei persoane), Ion Sergiu Trestiean şi Simion Gavrilă Chisari[64].

După alte date, publicate de statistul rus A.Artemiev, în 1859 în satul Tabani erau înregistrate 160 de gospodării ţărăneşti, în care locuiau 465 persoane de sex masculin şi 467 – de sex feminin (Артемьев 1861, 59).

Recensământul fiscal din 1858 a fost definitivat la 1 septembrie, fiind confirmat de reprezentanţii aleşi din partea comunităţii săteşti Tabani: Iacob Ştefan Traista, Matei Gheorghe Traista, Ion Mihail Sâtari, Iacob Vasile Blajin şi semnat (prin punerea ştam-

[63] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 511, f. 298-303.
[64] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 435, p. I, f. 52 verso, 58 verso, 69 verso.

pilei, ca şi în cazul celorlalte recensăminte) de starostele (vornicul) satului Eftimie Mihail Sâtari[65].

Pentru a putea urmări schimbările care au avut loc în componența populației în anii '20-'50 ai sec. al XIX-lea, să comparăm datele recensămintelor fiscale din 1824, 1835, 1850 şi 1850, ținând cont de numărul total de familii, numărul total de persoane, repartizate pe sexe şi să determinăm creşterea în procente față de 1835, an în care populația era numărată nu prin a se lua în seamă numărul familiilor, ci în funcție de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească, fără a se ține cont de locul real de trai, cu indicarea obligatorie a sexului masculin şi celui feminin (*Tabelul 10*).

Tabelul 10

Dinamica populației din satul Tabani, județul Hotin, conform datelor recensămintelor fiscale din anii 1824, 1835, 1850 şi 1858*

Anii	Numărul total de familii**	Creşterea în %, față de 1835	Numărul de persoane***			Creşterea în %, față de 1835
			Sex masculin	Sex feminin	În total	
1824	78	-	-	-	-	-
1835	88	**100,0**	323	270	**593**	**100,0**
1850	156	**177,3**	415	359	**774**	**130,5**
1858	180	**204,5**	432	427	**859**	**144,9**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 281, f. 480 verso-520; d. 435, f. 44-94; d. 602, p. I, f. 108-129; d. 780, f. 348-349 verso; d. 782, f. 61 verso-62.
**În numărul total nu au fost incluşi burlacii şi ruptaşii.
***Izvorul nu indică numărul populației de sex masculin şi de sex feminin pentru anul 1824.

Datele *Tabelului 10* demonstrează că pe parcursul a 34 de ani numărul total de familii a crescut de 2,3 ori, constituind 78 de familii în 1824 şi 180 de familii în 1858. Tendința de creştere este una naturală, lentă, bazându-se atât pe seama sporului intern, cât şi pe seama migrațiilor din țările vecine şi guberniile limitrofe, variind în intervalul de timp de 11, 15 şi 8 ani de la 1,1 ori în anii 1824-1835, la 1,8 în anii 1835-1850 şi 1,2 ori în anii 1850-1858. Numărul populației de sex masculin prevala, deşi neesențial, față de cel de sex feminin, pe întreaga perioadă de timp, cu tendința de egalare în perioada recensământului fiscal din 1858.

Datele *Tabelului* scot în evidență faptul că tendința de creştere a numărului familiilor (177,3% – în 1850 şi 204,5% – în 1858) față de anul 1835 este cu mult mai mare decât tendința de creştere a numărului populației (130,5% – în 1850 şi 144,9% – în 1858), fapt ce demonstrează, o dată în plus, că în sat se formau, în permanență, familii tinere noi; familiile se roiau, iar satul era în proces de extindere şi dezvoltare.

Prin urmare analiza recensămintelor fiscale din anii '20-'50 ai secolului al XIX-lea, cu referire la satul Tabani, județul Hotin, ne permite să estimăm dinamica şi compoziția populației din sat în perioada respectivă de timp.

Recensămintele fiscale din anii 1835, 1850 şi 1858 sunt izvoare importante în studierea istoriei locale. Ele nu numai că stabilesc numărul familiilor de contribuabili la data efectuării recensământului, dar conțin şi informații destul de detaliate şi valoroase despre numărul persoanelor de ambele sexe în fiecare familie, vârsta persoanelor la data efectuării recensământului comparativ cu recensământul precedent, numărul persoanelor decedate în perioada de la un recensământ la altul etc. Recensămintele fiscale conțin informații utile în studierea strămutărilor de populație care s-au produs în această perioadă de timp, iar determinarea evoluției fiecărei familii țărăneşti în parte ajută la elaborarea arborelui genealogic al familiei etc.

[65] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 435, p. I, f. 93 verso-94.

Bibliografie

Bezviconi 1943: Gheorghe G. Bezviconi. Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru. Vol. II (Bucureşti 1943)

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Basarabia. Populaţia, istoria, cultura (Bucureşti-Chişinău 1992) (reeditare din 1941).

Ciurea 1977: D. Ciurea, Evoluţia aşezărilor şi a populaţiei rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XIV (Iaşi 1977).

Demographic 1950-2008: Demographic Yearbook. Fiftieth issue: 1948-2008 (New York, 1950-2008).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Bucureşti 1988).

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. I. 1918-1968 (Chişinău 1973).

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. II. 1969-1980 (Chişinău 1982).

Madan 1996: I. Madan, Cercetări în domeniul ştiinţelor umanistice la Universitatea de Stat din Moldova (1974-1995). Contribuţii bibliografice (Chişinău 1996).

Madan 2001: I. Madan, Istorie, arheologie, etnografie. 1981-2001. Contribuţii bibliografice (Chişinău 2001).

Matei 1969: D.Vl. Matei, Mişcări demografice în cadrul colonizării rurale din Ţara Românească şi Moldova (secolele XVII-XVIII). In: Studii şi Articole de Istorie, XIV (Bucureşti 1969).

Moldova 1975: Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, p. I. Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774 (Chişinău 1975).

Popescu 1929: M. Popescu, Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turceşti. Revista Arhivelor 5. Anul 1928-1929 (Bucureşti 1929).

Populaţie 1972: Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică, vol. I (sub redacţia lui Ştefan Pascu) (Cluj 1972).

Porucic 1933: T. Porucic, Regiunile naturale dintre Prut şi Nistru. In: Viaţa Basarabiei. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt Moldovenesc". Martie, anul II, nr. 3 (Chişinău 1933).

Teodorescu 1935: C. Teodorescu, Moldova şi Basarabia. 1807-1817. In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Anul VII, nr. 1, ianuarie-martie (Chişinău 1935)

Tomescu 1929: C.N. Tomescu, 99 de sate din ţinutul Orheiului la 1820. In: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, vol. XIX (Chişinău 1929).

Tomescu 1931: C.N. Tomescu, Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 de sate din ţinutul Orheiului (Chişinău 1931).

Ţurcanu 2005: I. Ţurcanu, Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău 2005).

Артемьев 1861: А.Артемьев. Список населенных мест по сведениям 1859 г. Бессарабская область (СПб., 1861).

Берг 1923: Л.С. Берг, Население Бессарабии. Этнографический состав и численность (Петроград 1923).

Брук, Кабузан 1980: С.И. Брук, В.М. Кабузан, Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в.–1917 г.). В: История СССР, Nr. 3 (Москва 1980).

Бушен 1863: А. Бушен, Статистические таблицы Российской империи, вып. 2 (Санкт Петербург 1863).

Ден 1902: В.Э. Ден, Население России по пятой ревизии, т. 1 (Москва 1902).

Дмитриев 1973: П.Г. Дмитриев, Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803) (Кишинев 1973).

Записки 1864: Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета. Том I (Кишинев 1864).

Защук 1863: А. Защук, Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Военное обозрение Бессарабской области (Санкт Петербург 1863).

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы) (Кишинев 1979).

Зеленчук, Попович 1972: В.С. Зеленчук, Ю.В. Попович, Население Хотинского уезда в XIX в. В сб.: Этнография и искусство Молдавии (Кишинев 1972).

Кабузан 1959: В.М. Кабузан, Материалы ревизий как источник по истории населения России XVIII - первой половины XIX в. (1718-1858). В: История СССР, Nr. 5, 1959.

Кабузан 1974: В.М. Кабузан, Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII - первая половина XIX вв.) (Кишинев 1974).

Кабузан 1991: В.М. Кабузан, Этнодемографическая ситуация в Галиции и на Буковине в конце XVIII - начале XX в. В сб.: Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (Кишинев 1991).

Киртоагэ 1991: И.Г. Киртоагэ, Население Хотинских земель в XVIII - начале XIX в. В сб.: Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (Кишинев 1991).

Кожолянко 1991: Г.К. Кожолянко, Эмиграция трудового населения Буковины в конце XVIII - начале XIX в. В сб.: Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (Кишинев 1991).

Лаппо 1960: Ф.И. Лаппо, Ревизские сказки как источник по истории русского крестьянства (по материалам 3-й ревизии). В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1960 (Киев 1962).

Первая 1905: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., ч. III. Бессарабская губерния (Санкт Петербург 1905).

Подьяпольская 1952: Е.П. Подьяпольская, Ревизские сказки как исторический источник. В сб.: Академику Б.Д. Грекову ко дню семидесятилетию (Москва 1952).

Положение 1969: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов (составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская), ч. I (Кишинев 1969).

Список 1861: Список населенных мест по сведениям 1859 года, ч. III. Бессарабская область (Санкт Петербург 1861).

Халиппа 1907: И. Халиппа, Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В сб.: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. 3 (Кишинев 1907).

Яцунский 1957: В.К. Яцунский, Изменения в размещении населения Европейской России в 1724-1916 гг. В: История СССР, Nr. 1 (Москва 1957).

Яцунский 1958: В.К. Яцунский, О выявлении и публикации источников по социально-экономической истории России XVIII-XIX вв. В сб.: Археографический ежегодник за 1957 год (Москва 1958).

The numerical dynamic and the social structure of the population of Tabani village, in Hotin county, according to the fiscal censuses in the 1820s–1850s

Abstract

Based on the fiscal censuses of 1824, 1835, 1850 and 1858 the author analyzes the shifts that occurred in the dynamics and composition of the population of Tabani village, in Hotin county, following the total number of families and persons, distributed by sexes, and determines the tendency of augmentation in per cent towards 1835, the year in which the population was counted not based on the number of the families, but depending on the community it was part of – the rural commune, without taking in consideration the real place of living, with the obligatory indication of the male and female sex.

The author ascertains that the fiscal censuses from the 1820s-1850s are important sources in the study of the local history. They contain not only data of the number of ratepayers on the day the census was accomplished, but also on the number of persons of both sexes in each family, the age of individuals and the persons deceased in the period from one census to another, etc. The fiscal censuses contain valuable information in the research of social structure of population, the form of property, the movement of population during this period of time. The determination of evolution of each of peasant family in particular, is helpful in elaboration of genealogical trees of people from this village, etc.

Численный состав и социальная структура населения села Табань Хотинского уезда, по данным ревизским сказкам ’20-’50 годов XIX века

Резюме

Широко используя ревизские сказки 1824, 1835, 1850 и 1858 годов, автор анализирует те изменения, которые происходили в динамике и составе населения села Табань Хотинского уезда, исходя из общего числа семей, общего числа жителей. Определяет также тенденцию его развития, в процентах, относительно 1835 года, когда подсчет населения начали проводить, не исходя из общего числа семей, а в зависимости от сельских общин, к которым они были приписаны, без учета реального места жительства, с обязательным указанием рода – мужского или женского.

Автор констатирует, что ревизские сказки ’20-’50 годов XIX в. являются важным источником в изучении истории городов и сел Бессарабии. Они не только дают возможность определить общее число семей, которые платили разные подати ко времени составления ревизий, но и содержат богатый и разнообразный материал относительно состава семьи, возраста каждого члена семьи ко времени составления ревизий, по сравнению с предыдущей ревизией, относительно числа жителей, умерших в промежутке между проводимыми ревизиями и т.д. Ревизские сказки содержат ценный с научной точки зрения материал для изучения социальной структуры населения, форм собственности, миграционных процессов, которые происходили в этот период. Изучение же каждой семьи в отдельности дает возможность составить генеалогическое древо крестьянских семей данного села.

20.01.2009

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

NUMĂRUL POPULAŢIEI EVREIEŞTI ŞI REPARTIZAREA ACESTEIA ÎN MEDIUL RURAL ŞI URBAN DIN BASARABIA (1812-1861)

Ion Gumenâi

Iţhac Korn în lucrarea sa „Облик бессарабского еврейства” afirma că o mare parte a evreilor din Basarabia locuiau în sate sau târguşoare de tip agrar, din care cauză erau supuşi unei influenţe puternice de asimilare a satului moldovenesc şi numai datorită mişcării hasidite care a apărut în acest teritoriu în anii ´50 ai secolului al XVIII, a fost posibilă conservarea moral-spirituală a evreilor (Корн 2002, 6-7).

Anume aceste afirmaţii ne-au făcut să ne preocupăm, mai îndeaproape, de problema enunţată mai sus, cu scopul de a stabili cu certitudine numărul populaţiei evreieşti din Basarabia şi repartizarea acesteia în mediul urban şi rural.

Soluţionarea acestei probleme este destul de dificilă, mai ales, pentru perioada incipientă a aflării teritoriului dintre Prut şi Nistru în componenţa Imperiului Rus. Până la momentul actual nu este încă stabilit numărul total a populaţiei care a intrat sub administraţie ţaristă în anul 1812.

Datele furnizate de către cercetările specialiştilor, preocupaţi de această problemă, sunt destul de controversate, cifra populaţiei Basarabiei la acel moment variind între 140 000 şi aproximativ 800 000 de persoane (Poştarencu 2006, 25-38).

În această situaţie este, desigur, destul de dificil de stabilit cu exactitate cota-parte pe care o avea populaţia evreiască în numărul total al populaţiei Basarabiei, cu atât mai mult cu cât nu există o lucrare sau autor care ar fi abordat această problemă îndeaproape. Este necesar totuşi să amintim aici că *Enciclopedia iudaică* vorbeşte despre un număr de 20 000 de evrei existenţi în spaţiul pruto-nistrean în momentul anexării, cifră care, după părerea noastră, este incorectă, ca şi cea enunţată de către L. Berg, care afirma ca aceasta era egala cu 5000 de suflete (Бepг 1923, 33). Situaţia se complică şi mai mult dacă luăm în consideraţie faptul că nu există încă o lucrare care ar aborda problema componenţei etnice a populaţiei Basarabiei la 1812 şi a repartizării acesteia în mediul urban şi rural.

Totuşi, pentru anul 1814 există un recensământ comandat de către Ministerul finanţelor din Sankt Peterburg, în care se arată că în Basarabia la acel moment locuiau 74045 de familii, dintre care 13262 reprezenta populaţia urbană. Acelaşi izvor arată că din numărul total al populaţiei, 2845 de familii reprezentau clericii şi slujitorii bisericeşti, 4043 – coloniştii, 6755 – industriaşii, meseriaşii şi comercianţii, 2842 – diverşi locuitori şi 57560 – restul locuitorilor (Ciobanu 1993, 69). Cu toate acestea nici sursa citată nu ne oferă o claritate asupra numărului evreilor din Basarabia, şi abia în baza recensământului din anul 1817 putem stabili cu aproximaţie numărul reprezentanţilor acestei etnii din spaţiul dintre Prut şi Nistru. Astfel, după cum arată Şt. Ciobanu bazându-se pe datele catagrafiei, populaţia Basarabiei la acel moment era compusă din 209 familii de nobili (436 bărbaţi, 400 femei), 3531 familii de preoţi (8280 bărbaţi, 8080 femei), 177 familii de postelnici (471 bărbaţi, 414 femei), 2825 familii de mazili (7136 bărbaţi, 6989 femei), 73666 familii de ţărani (187882 bărbaţi, 180448 femei), 10543 familii de orăşeni (26828 bărbaţi, 25887 femei), 1528 familii de colonişti (4109 bărbaţi, 4065 femei), 544 familii de armeni (430 bărbaţi, 310 femei), 4413 familii de evreii (11355 bărbaţi, 10709 femei), 1090 familii de ţigani (2952 bărbaţi, 2498 femei). Astfel, conform acestor date, avem un total de 98526 familii sau o populaţie de aproximativ 491579 de oameni, dintre care 250779 bărbaţi şi 240 800 de femei (Ciobanu 1993, 69-70).

La rândul său, Ion Nistor, bazându-se pe aceeaşi sursă, arată următoarea componenţă a Basarabiei la acel moment (Nistor 1991, 123) *(Tabelul 1)*.

În felul acesta Ştefan Ciobanu pentru anul 1817 vorbeşte de o populaţie evreiască de 4413 familii cu un număr total de 22064 de oameni, ceea ce, conform calculelor sale, constituia aproxima-

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 179-183.

Tabelul 1

Nr.	Etnia	Numărul familiilor	Numărul persoanelor	%
1	Români	83848	419249	86%
2	Ruteni	6000	30000	6,5%
3	Evrei	3826	19130	4,2%
4	Lipoveni	1200	6000	1,5%
5	Greci	640	3200	0,7%
6	Armeni	530	2650	0,6%
7	Bulgari	241	1205	0,25%
8	Găgăuzi	241	1205	0,25%
	Total	96526	482630	100%

tiv 4,5% din numărul total al populaţiei, iar Ion Nistor se opreşte la un număr de 3826 de familii sau 19130 de oameni cu o pondere de 4,2% din numărul total al populaţiei. În cazul dat nu putem fi de partea vreo unuia din autori, chiar şi decalajul fiind foarte mic, însă putem să afirmăm cu siguranţă că numărul populaţiei evreieşti constituia în anul 1817 aproximativ 20000 de persoane. Acest fapt ne şi permite să considerăm cifra enunţată şi de Enciclopedia iudaică ca fiind greşită deoarece este imposibil ca pe parcursul a cinci ani de zile numărul populaţiei evreieşti să fi rămas static şi să nu crescut deloc, ştiută fiind politica administraţiei ţariste, extrem de favorabilă în privinţa populării Basarabiei de către reprezentanţii religiei mozaice. Această politică, după părerea noastră, a dus, în cele din urmă, la permisiunea autorităţilor centrale de a constitui colonii agricole evreieşti în provincie. Este de înţeles că şi migrarea naturală a acestui element etnic în regiunea dată a fost extrem de pozitivă datorită situaţiei mult mai favorabile pe care o aveau aici, decât în restul Imperiului Rus şi îndeosebi în zona nord-vestică, de unde de fapt avem principala masă a evreilor emigraţi, exemplul cel mai clar fiind Polonia, unde politica ţaristă faţă de evrei era extrem de dură (Тихонов 2007, 122 şi urm.).

Or, datele respective nu ne permit să stabilim repartizarea acestei populaţii în mediul rural şi urban, fapt care însă poate fi analizat pe baza catagrafiei efectuate aproximativ 10 ani mai târziu, în momentul lichidării autonomiei Basarabiei, în 1828. Conform datelor acestei surse, la acel moment în Basarabia exista o populaţie de 30929 de evrei, dintr-un total de 517135 de locuitori, ce reprezenta 5,9% din totalul populaţiei. Evreimea basarabeană era repartizată în felul următor *(Tabelul 2)*:

Tabelul 2

Nr.	Unitatea administrativă	Numărul de persoane
1	oraşul Chişinău	10622
2	ţinutul Orhei	555
3	oraşul Izmail	536
4	ţinutul Izmail	-
5	oraşul Reni	69
6	oraşul Akkerman	694
7	ţinutul Akkerman	-
8	oraşul Chilia	254
9	oraşul Bender	1155
10	ţinutul Bender	369
11	oraşul Bălţi	1618
12	ţinutul Iaşi	4107
13	oraşul Hotin	4141
14	ţinutul Hotin	6809
	Total	30929

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199. f. 63.

Dacă considerăm că în statistica dată populaţia localizată în ţinuturi reprezintă populaţia rurală, iar în oraşe – cea urbană, atunci în baza cifrelor enunţate mai sus vom avea următorul tablou: populaţia evreiască rurală constituia 11840 de persoane, iar cea urbană 19089 de persoane, sau 38,28% şi respectiv 61,72%.

Totuşi este necesar de a stabili şi a vedea care era statutul acelor 38,28% ale populaţiei rurale evreieşti, menţionate în sursa istorică din anul 1828. Acest fapt poate fi reconstituit în baza altei catagrafii, realizată de către autorităţile administraţiei locale în anul 1837.

Conform izvorului, la acel moment pe teritoriul Basarabiei locuiau 42370 de evrei. Din aceştia în oraşul Chişinău erau 10383 de persoane, în Akkerman – 1015, în Hotin – 6349, în Bălţi – 1903, în Bender – 1261, în Orhei – 1948, în Soroca

– 1513, în Leova – 262[1]. Deci, 24634 de persoane sau 58,14% locuiau în mediul urban, iar restul de 17736 locuiau în ţinuturi (în original уезд), sau în mediul rural. Dar o analiză mai amănunţită a documentului ne arată că evreii din ţinutul Soroca locuiau în târguşoarele Raşcov (972 persoane) şi Otaci (2962 persoane), cei din ţinutul Orhei – în târguşoarele Teleneşti (1186 persoane), Tuzora (404 persoane), Rezina (329 persoane) şi Criuleni (807 persoane), cei din ţinutul Hotin – în târguşoarele Lipcani (1974 persoane), Novosuliţa (418 persoane) şi Briceni (3912 persoane); cei din ţinutul Chişinău locuiau în târguşorul Hânceşti – 503 persoane. Pentru ţinuturile Akkerman, Iaşi şi Bender nu avem indicate localităţile în care locuia populaţia evreiască, fiind indicat doar numărul total al evreilor în aceste unităţi administrative: Akkerman – 515, Iaşi – 3372, Bender – 382[2].

Deci, dacă la numărul populaţiei evreieşti, arătată ca fiind parte componentă a locuitorilor urbelor, mai adăugăm şi locuitorii evrei din diferite târguşoare, vom căpăta o cifră de 38101 persoane sau 89,92% populaţie evreiască urbană din numărul total al acesteia. Mai mult chiar, considerăm că, din cele trei ţinuturi unde nu se specifică localităţile de trai al evreilor, în două efectiv este vorba de o omisiune sau nepăsare din partea organelor ce au întocmit recensământul, deoarece este cunoscut faptul că în ţinutul Iaşi, de exemplu, existau târguşoarele Făleşti, Floreşti, Sculeni, sau în ţinutul Bender târguşorul Căuşeni, unde numărul populaţiei evreieşti este destul de mare, fapt ce poate fi demonstrat documentar. Aşadar şi în cazul acestor două ţinuturi în esenţă putem vorbi despre aşezarea evreilor în localităţi cu caracter urban, ca excepţie rămânând numai ţinutul Akkerman, unde populaţia evreiască se aşeza cu traiul în coloniile întemeiate de către populaţia germană.

Credem că la acel moment nu putem vorbi despre existenţa unei populaţii rurale evreieşti, sau a coloniilor întemeiate de aceasta. Acest lucru, după părerea noastră este demonstrat foarte clar de către A. Skalkovski. Deşi lucrarea sa este publicată în 1850, datele care sunt folosite se referă la anul 1844 (Скальковский 1850). Astfel, autorul arată că în Novorosia şi Basarabia se numărau aproximativ 95000 de mii de evrei, dintre care în prima locuiau 46312 persoane şi în a doua 48993 persoane, considerând totodată că pentru Basarabia numărul locuitorilor evrei este exagerat de mare. Totodată acesta arată că, în afară de 11911 suflete ocupate în agricultură, restul evreilor, ca şi confraţii lor se ocupă cu comerţul, meşteşugurile, şi principalul – cu vânzarea băuturilor alcoolice (Скальковский 1850, 313). Conform sursei citate, coloniile evreieşti au fost întemeiate în Novorosia formal în 1807. Între 1807 şi 1809 au fost înfiinţate nouă colonii. În 1810 în acestea erau 600 de familii sau 3640 de suflete, la care în 1810 a mai fost formată colonia Izlucistaia (Скальковский 1850, 313). După acest an procesul a fost oprit, deoarece se considera nerentabil, cheltuielile pentru crearea unor astfel de colonii fiind extrem de mari şi neargumentate (Полное собрание 1830, пр. 1). Întemeierea acestui tip de localităţi agrare se reia în 1837 şi până în 1844 mai sunt înfiinţate încă şase colonii. Către acest an coloniile evreieşti din Novorosia numărau 1657 de familii – 11911 suflete, repartizate în 15 localităţi cu o suprafaţă de 82380 desetine de pământ, şi anume: Romanovka, Novopoltavka, Novâi Berislavli, Lozovaia, Sagaidak, Malaia Seideminuha, Izraelevka, Bobrovâi Kut, Bolşoi şi Malâi Nagratav, Efengar, Inguleţ, Kameanka, Seideminuha (Скальковский 1850, 316). Deci, autorul arată că procesul de întemeiere a localităţilor rurale a avut loc numai în Novorosia, Basarabia nefiind încă încadrată în astfel de acţiuni din partea autorităţilor ţariste, lucru care, credem, se va desfăşura în perioada următoare.

Faptul că populaţia evreiască prefera mediul urban celui rural poate fi confirmat şi prin datele referitoare la activitatea comercială din acest spaţiu, negoţul, după cum este bine cunoscut, fiind una din principalele ocupaţii ale evreilor.

Astfel, după datele furnizate de către istoricul V. Tomuleţ, în anul 1834 din numărul total de 784650 de oameni, 4346 erau reprezentanţi ai burgheziei comerciale, dintre care 3016 sau 69,4% erau evrei. În 1851, din numărul total de 910830 de oameni, 5001 persoane constituiau burghezia comercială, din care 2789 sau 55,8% o constituiau evreii; în 1859 din numărul total de 903817 de oameni, 8747 de persoane o constituia burghezia comercială, din care 7552 sau 86,3% erau evrei (Tomuleţ 2005, 375).

Acelaşi autor ne arată că în 1858 populaţia evreiască din Basarabia, în funcţie de preocupările pe care le avea, se împărţea în: 6159 negustori (7,4%), 10200 agricultori (10,4%), 2294 meşteşugari (4,2%) şi 42509 persoane (78%) ce făceau parte din mica-burghezie (Tomuleţ 2005, 333). Deci, putem considera că numai 10,4% constituiau populaţia ce

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2691, f. 1-58.
[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2691, f. 1-58.

forma coloniile evreieşti întemeiate până la acea dată, şi despre care vom vorbi puţin mai jos.

Mai mult ca atât, negustorii evrei constituiau o majoritate net superioară practic în toate oraşele mari din Basarabia, constituind 81,6% din numărul total al negustorilor, numărul negustorilor creştini fiind mai mare doar în oraşele Reni şi Ismail (Tomuleţ 2005, 335).

Pentru perioada incipientă a reformelor burgheze în Imperiul Rus, avem datele cu referire la populaţia din Basarabia, publicate de către A. Zaşciuk, care însă sunt cam confuze. Conform acestora, la 1858 Basarabia număra o populaţie de 914679 oameni dintre care 78750 sau 9% din numărul total al populaţiei o reprezentau evreii (Защук 1862, 180). Dar acelaşi autor, ceva mai înainte, vorbind despre populaţia evreiască repartizată pe ţinuturi, ne prezintă un număr total de 78769 de persoane. Apoi, referindu-se la populaţia Basarabiei la 1861, acesta arată că la acel moment numărul populaţiei dintre Prut şi Nistru constituia 988430. Din punct de vedere confesional aceasta era repartizată în felul următor: 860583 – ortodocşi, 81172 – evrei, 24852 – luterani, 9447 – lipoveni, 5009 – catolici, 2254 – armeano-gregorieni şi 24 – mahomedani (Защук 1862, 187-195). Conform acestor date, evreii constituiau 8% din numărul total a populaţiei. În acest caz ne putem pune fireasca întrebare, care este cauza creşterii numărului tuturor confesiunilor şi o scădere de 1% numai la confesiunea mozaică? Ba mai mult ca atât, cum este posibilă o creştere a populaţiei cu câteva zeci de mii în momentul în care o parte a Basarabiei revine României? Aceste probleme constituie un subiect aparte. Referitor la problema pusă în discuţie, menţionăm că acelaşi autor consemnează pentru anul 1861, în spaţiul dintre Nistru şi Prut, 16 colonii evreieşti şi anume: în ţinutul Hotin – Lomacineţ, în ţinutul Soroca – Maramonovca Nouă, Liublin, Vertiujeni, Căpreşti, Zguriţa, Briciova, Dumbrăveni, Starovca şi Teleneştii Noi, în ţinutul Iaşi – Alexăndreni şi Valea lui Vlad, în ţinutul Orhei – Şibca şi Nicolaevca Blagodati, iar în ţinutul Chişinău – Holboaca sau Grătieşti şi Romanovca. Numărul total al populaţiei din aceste localităţi constituia 10589 persoane (Защук 1862, 173). Deci, putem să considerăm că numărul populaţiei evreieşti din mediul rural cu preocupări agricole o constituiau doar 13% din totalul populaţiei ce practica religia mozaică din Basarabia.

Înfiinţarea coloniilor agricole evreieşti, de la bun început nu a putut să rezolve problema suprapopulării Basarabiei cu reprezentanţi ai religiei mozaice, acestea fiind sortite la eşec din momentul apariţiei lor. Chiar acelaşi autor arăta, că coloniile au fost create pentru a deprinde populaţia evreiască cu munca agricolă şi astfel de a ridica nivelul de viaţă al acestora. În realitate, gospodăriile din aceste localităţi în scurt timp au ajuns într-o stare de decadenţă totală, populaţia de aici câştigându-şi existenţa prin comerţul ilegal cu diferite mărfuri, practicarea meşteşugului în condiţii rurale sau migrarea lor în oraşele sau târgurile apropiate cu toate că atât administraţia locală, cât şi poliţia încerca prin toate metodele împiedicarea acestui lucru (Защук 1862, 173).

Această situaţie este confirmată şi de unele date de la începutul secolului XX. În lista prezentată de L. Berg, întocmită în baza informaţiilor statistice despre populaţia rurală din Basarabia, culese de către V. Butovici, printre localităţile care numărau la 1916 peste 1000 de locuitori evrei, în afară de oraşe şi târguri mai erau amintite: Cliş-căuţii, Zguriţa, Dumbrăveni, Mărculeşti, Briceva, Alexăndreni, Valea lui Vlad, Tuzora şi Bairamcea (Берг 1923, 32).

Drept urmare, în baza datelor prezentate în rândurile de mai sus, putem trage următoarele concluzii:

1. Populaţia evreiască din Basarabia, în marea sa majoritate, prefera pentru trai mediul urban, din care cauză nu putem vorbi despre un pericol de asimilare a acestora de către mediului rural basarabean, după cum afirmă Iţhac Korn, deoarece aceştia se aflau în număr mic în satele din Basarabia.
2. De regulă populaţia evreiască prefera zona de nord şi centrală a Basarabiei, numărul acestora fiind destul de mic în partea sudică, evreii lipsind cu desăvârşire în coloniile bulgare şi găgăuze.
3. Datorită politicii administraţiei ţariste faţă de populaţia din Basarabia şi politicii de colonizare a acestei regiuni de către evrei, numărul lor în Basarabia a crescut destul de simţitor, ajungând în anul 1862, la începutul reformelor din Imperiul Rus, la 9% din numărul total al populaţiei. Acest fapt a dus la permisiunea înfiinţării pe teritoriul dintre Prut şi Nistru ca, de fapt, şi în Novorosia, a coloniilor agricole evreieşti, perioada de activitate a cărora a fost destul de scurtă. Populaţia de religie mozaică, nefiind deprinsă cu activităţile agricole, de regulă, revenea în oraşe şi târguri, sau încerca să-şi adapteze aptitudinile la mediul rural.

Bibliografie

Ciobanu 1993: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1993).

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău 1991).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Numărul populaţiei Basarabiei la 1812, Destin Românesc S.N. 2, 2006. 25-38.

Tomuleţ 2005: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2005).

Берг 1923: Л.С. Берг, Население Бессарабии, этнографический состав и численность (Петроград 1923).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область (Санкт-Петербург 1862).

Корн 2002: Ицхак Корн, Облик бессарабского еврейства (Тель Авив 2002).

Полное собрание 1830: Полное собрание законов Российской Империи съ 1649 года, Том 31 1810-1811 (Санкт-Петербург 1830).

Скальковский 1850: А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийкаго края, часть 1. География, этнография и народонаселение Новороссийскаго края (Одесса 1850).

Тихонов 2007: А.К. Тихонов, Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти 18 - начале 20 в. (Санкт-Петербург 2007).

The number of the Jewish population and its repartition in the rural and urban areas of Bessarabia (1812-1861)

Abstract

This article refers to the dynamics of the number of the Jewish population from Bessarabia for a period of approximately half a century and the way of its repartition in villages and towns. It is attempted to establish the number of the existent Jews at the moment of the annexation of Bessarabia by the Russian Empire based upon bibliographical data and original archival documents. The article tries to shed light on the problems referring to the priority territory for populating chosen by the Jews: rural or urban areas. According to the uncovered data the latter proved undoubtedly to be a priority.

Количество еврейского населения Бессарабии и ее распределение в сельской и городской среде (1812-1861)

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос о количестве еврейского населения на территории Бессарабии в период 1812-1861 гг. – от присоединения этой территории к Российской Империи и до начала реформ –, и ее распределение в сельских и городских местностях. В первую очередь, идет речь о количестве евреев, обитавших территорию между Прутом и Днестром в момент ее включения в состав царской России, поскольку в настоящее время выявлены большие расхождения между опубликованными цифрами и архивными материалами. На основе тех же данных можно проследить предпочтение евреев к расселению в городской среде и пренебрежение сельскими местностями.

14.11.2008

Dr. Ion Gumenâi, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gumenai@yahoo.com

COMERŢUL DE IARMAROC ÎN ORAŞELE ISMAIL, RENI ŞI CHILIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Maria Maftei

În pofida faptului că literatura de specialitate înregimentează un număr relativ mare de lucrări consacrate dezvoltării social-economice a Basarabiei, după anexarea ei la Imperiul Rus, constatăm că unele aspectele legate de comerţul de iarmaroc, au fost tratate insuficient în istoriografia sovietică. La fel, în perioada care a urmat după democratizarea societăţii moldoveneşti nu s-a acordat atenţia cuvenită şi nu s-a manifestat interesul deosebit al istoricilor faţă de această problemă.

În studiul de faţă, în baza izvoarelor de arhivă inedite, depistate în fondurile Filialei din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa şi Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, am încercat să elucidăm problema evoluţiei comerţului de iarmaroc în sudul Basarabiei, în oraşele-porturi Ismail, Reni şi Chilia, prin evidenţierea rolului lor în viaţa economică a Basarabiei, reflectând totodată şi impactul politicii comercial-vamale ruse asupra iarmaroacelor respective.

Întreg spectrul problemei a beneficiat doar de o caracterizare de ansamblu în studiile dedicate vieţii economice a Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Unele informaţii cu privire la tematica dată şi-au găsit reflectare în lucrările istoricilor V.I. Jukov (Жуков 1964), Ia.S. Grosul (Гросул 1956), M.P. Muntean (Мунтян 1971) etc. Cadrul cronologic al studiului cuprinde anii 1812-1856, de la anexarea, conform Păcii de la Bucureşti (16/28 mai 1812), a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus şi până la retrocedarea sudului Basarabiei Ţării Moldovei, conform Congresului de pace de la Paris din 30 martie 1856.

Guvernul ţarist a acordat o atenţie deosebită dezvoltării comerţului în Basarabia. Treptat ţinutul dintre Prut şi Nistru a fost transformat în piaţă avantajoasă de desfacere pentru mărfurile ruseşti. Începând cu anul 1813, în provincie pătrund, fără a plăti taxe vamale, mărfurile industriale ruseşti. În 1817, odată cu instituirea noii frontiere vamale la Prut şi Dunăre, este organizată o nouă structură vamală: la Reni este instituit un oficiu vamal, iar la Ismail – un punct vamal. Tariful vamal din 1816 a fost extins asupra mărfurilor exportate, iar pentru cele importate a fost păstrată „vama" ce constituia 3% ad valorem (Tomuleţ 2002, 91).

În primii treisprezece ani, după anexarea provinciei la Rusia, mărfurile străine (îndeosebi cele industriale) ocupau pe piaţa basarabeană un loc însemnat, iar influenţa negustorilor străini (austrieci, turci, moldoveni etc.), care beneficiau tradiţional de privilegii, era deosebit de puternică. Guvernul ţarist încuraja negustorii străini, iar celor ce primeau cetăţenia rusă le acorda înlesniri suplimentare. Astfel, în comerţul interior al ţinutului alături de negustorimea locală îşi consolidează poziţiile şi cea rusă. După adoptarea „Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia" din 17 februarie 1825 mărfurile ruse au început treptat să le înlăture pe cele străine de pe piaţa basarabeană (Tomuleţ 2002, 113-128), ceea ce a determinat o intensitate scăzută a importului din străinătate prin porturile Ismail şi Reni.

Pentru înviorarea comerţului prin porturile dunărene, conform ucazului Senatului din 6 octombrie 1828, în oraşul Ismail a fost deschisă, începând cu 24 decembrie[1], o vamă principală cu dreptul de înmagazinare a tuturor mărfurilor străine permise pentru import conform tarifului, în afară de cele destinate pentru portul din Sankt Petersburg. Motivul acordării de privilegii portului Ismail a fost dorinţa de a stimula comerţul la gurile Dunării, de a intensifica circulaţia de mărfuri în zonă, astfel ca să satisfacă necesităţile pieţei interne basarabene, compensând prin aceasta lipsa unei industrii proprii dezvoltate, dar mai ales de a crea un mediu propice valorificării depline a produselor autohtone, în primul rând, a celor agricole, care erau mult solicitate pe piaţa externă. Astfel se încerca atenuarea rivalităţii porturilor româneşti Galaţi şi Brăila. Faptul a provocat atât stagnarea dezvoltării industriei manufacturiere locale, cât şi izolarea teritoriului dintre Prut şi Nistru de procesul de formare a pieţei unice româneşti. Concomitent s-a accelerat procesul de ieşire a Basara-

[1] AISR, F. 19, inv. 3, d. 158, f. 12.

biei pe piaţa de desfacere a Rusiei, transformând treptat provincia într-o bază de furnizare a materiei prime. Acest proces a luat amploare odată cu lichidarea barierelor vamale de la Nistru (1830) şi transferarea acestora la Prut şi Dunăre.

Cordoanele sanitaro-vamale, ce delimitau Basarabia – unul la Nistru, iar altul la Prut şi Dunăre – cauzau comerţului multe incomodităţi, iar cu timpul au început să exercite o influenţă negativă asupra dezvoltării ţinutului. În memoriul „Despre organizarea financiară în regiunea Basarabia", datat cu anul 1829, administraţia regională menţiona că „... din cauza cordonului de la Nistru şi a dificultăţilor în transportul mărfurilor basarabene în guberniile limitrofe ale Rusiei, comerţul local este strâmtorat peste măsură în operaţiile sale"[2]. Cordonul vamal şi de carantină de la Nistru împiedica nu numai legăturile comerciale interguberniale, dar punea un şir de obstacole în calea lărgirii pieţei interne basarabene, frâna dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului în rândul ţărănimii[3]. Prin transferarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru pe râurile Prut şi Dunăre, particularităţile locale în administrarea comerţului au fost anulate, iar Basarabia a fost inclusă în sistemul vamal general al Imperiului Rus. Comerţul basarabean a fost influenţat şi de decizia Senatului din 26 septembrie 1830, care stratifica burghezia comercială din Basarabia în trei ghilde comerciale (Жуков 1964, 174).

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, comerţul intern era reprezentat, ca şi în perioada precedentă, de iarmaroacele tradiţionale. Cele mai însemnate iarmaroace din Basarabia erau Acoperământul Maicii Domnului din Ismail, Sf. Dumitru din Chişinău şi Buna Vestire din Bălţi. Aici se practica îndeosebi comerţul cu ridicata (cumpărare-vânzare de mărfuri în cantităţi mari, urmând a fi preluate de alte forme de comerţ cu amănuntul – care printr-o reţea de magazine etc. vând mărfurile cu bucata, în cantităţi mici). În anii '40-'50, aceste forme de comerţ îşi pierd treptat importanţa (Жуков 1964, 162; Гросул 1956, 105). Locul lor îl ocupă comerţul permanent atât în localităţile urbane, cât şi în cele rurale.

Iarmaroacele din cele trei oraşe din sudul Basarabiei, activau de două ori pe an – toamna şi primăvara, deci după finisarea recoltatului şi înainte de semănat. Aceste iarmaroace erau cunoscute ca manufacturiere, îndeosebi cele din Ismail, care la rândul lor aveau şi un circuit comercial mai mare, situaţie favorizată de statutul teritorial-administrativ al oraşului. Pornind de la importanţa strategico-geografică a portului Ismail, de la interesele de ordin politic şi considerând necesară subordonarea comerţului extern al Basarabiei prin porturile dunărene conducerii nemijlocite a guvernatorului general al Novorusiei şi Basarabiei, prin ucazul Senatului din 26 septembrie 1830 este instituită ***Administraţia Specială a oraşului Ismail***, ce includea porturile Reni şi Chilia, târguşorul Vâlcov şi aşezările Cugurlui, Sofian, Brosaca, Hadji-Curda, Hasan-Spag, Câşliţa, Muravleovca, Cimaşir. În fruntea Administraţiei a fost numit general-locotenentul S.A. Tucikov, căruia i-au fost subordonaţi comandanţii garnizoanelor cetăţilor Ismail şi Chilia, şi comandantul flotei dunărene (responsabil de paza sanitară şi de carantină) (Tomuleţ 2002, 340-351).

La iarmaroace se concentra comerţul cu mărfuri autohtone şi articole industriale aduse din Rusia şi din străinătate. Stabilirea relaţiilor comerciale în baza aducerii mărfurilor la iarmaroc şi cumpărarea de aici a mărfurilor autohtone de către negustorii ruşi şi străini au contribuit la dezvoltarea în continuare a comerţului regiunii cu mărfuri autohtone şi importate. Comerţul din oraşele sud-basarabene atrăgeau nu numai negustori autohtoni, dar şi negustori străini din guberniile interne ruse, şi de peste hotarele imperiului ţarist. Caracterul mărfurilor ruseşti manufacturial-industriale, se explică prin aceea că Basarabia nu avea producţie industrială proprie.

Iarmaroacele din Ismail activau 15 zile pe an, iar cele din Reni şi Chilia câte opt zile. Primele acte legislative ale Administraţiei Regionale cu referire la iarmaroace au fost emise în anul 1814 şi anume, dispoziţiile din 20 mai, 12 septembrie şi 29 octombrie prevedeau instituirea a câte patru iarmaroace anuale în oraşele Reni şi Chilia, şi cinci iarmaroace în oraşul Tucikov. Astfel, în oraşul Reni iarmaroacele urmau să fie organizate la 30 ianuarie de Sfânta Treime, 21 iulie de Sf. Petru, 26 octombrie de Sf. Dumitru şi la 25 martie de Buna Vestire; în Chilia – 23 aprilie la Sf. Gheorghe, 15 august la Adormirea Maicii Domnului, 6 decembrie la Sf. Nicolae şi la 2 februarie; în oraşul Tucikov – de 9 mai la Sf. Andrei, 15 august la Adormirea Maicii Domnului, 14 septembrie de Ziua Crucii, 26 octombrie de Sf. Dumitru şi 6 decembrie de Sf. Nicolae[4].

[2] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 45.
[3] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 42 verso-43.
[4] FIASRO, F. 513, inv. 1, d. 9, f. 3; d. 12, f. 1; d. 11, f. 2-2 verso.

Tabelul 1

Valoarea mărfurilor prezentate şi realizate la iarmaroacele din oraşul Ismail în anul 1832 (în mii ruble asignate) *

The list of goods presented to be sold at the fairs from the town Ismail in the year of 1832 (in thousands asigned roubles)

Denumirea mărfii	Înălţarea Domnului (sf. lui mai – înc. lui iunie)				Acoperământul Maicii Domnului (1-15 octombrie)				Valoarea totală a mărfurilor prezentate	În %	Valoarea totală a mărfurilor realizate	În %
	Valoarea mărfurilor prezentate	În %	Valoarea mărfurilor vândute	În %	Valoarea mărfurilor prezentate	În %	Valoarea mărfurilor vândute	În %				
Mărfuri manufacturiere	105,6	*74,9*	25,0	*59,6*	113,8	*72,0*	34,5	*59,1*	**219,4**	*73,4*	**59,5**	*59,3*
Veselă din porţelan şi lemn	8,0	*5,7*	3,7	*8,8*	9,5	*6,1*	4,0	*6,9*	**17,5**	*5,9*	**7,7**	*7,7*
Încălţăminte	6,2	*4,4*	1,8	*4,3*	8,6	*5,4*	5,2	*8,9*	**14,8**	*4,9*	**7,0**	*7,0*
Veselă din cupru, fontă, tinichea	3,8	*2,7*	1,8	*4,2*	4,6	*2,9*	2,2	*3,8*	**8,4**	*2,8*	**3,95**	*3,8*
Lână de oaie ţigăi şi simplă	6,0	*4,3*	3,2	*7,6*	1,5	*1,0*	1,0	*1,7*	**7,5**	*2,5*	**4,2**	*4,2*
Mărfuri de băcănie	5,0	*3,5*	2,4	*5,7*	8,5	*5,4*	4,8	*8,2*	**13,5**	*4,5*	**7,2**	*7,2*
Piei brute de vită, oaie, cai	2,0	*1,4*	1,2	*2,9*	2,6	*1,6*	2,6	*4,5*	**4,6**	*1,5*	**3,8**	*3,8*
Cărbune de lemn	0,8	*0,6*	0,8	*1,9*	0,9	*0,6*	0,5	*0,9*	**1,7**	*0,6*	**1,3**	*1,3*
Cojoace din piele de oaie	-	-	-	-	8,0	*5,1*	3,6	*6,2*	**8,0**	*2,7*	**3,6**	*3,6*
Alte mărfuri	3,6	*2,5*	2,1	*5,0*	-	-	-	-	**3,6**	*1,2*	**2,1**	*2,1*
Total	**141**	**100,0**	**42,0**	**100,0**	**158,1**	**100,0**	**58,4**	**100,0**	**299,1**	**100,0**	**100,4**	**100,0**

*FIASRO, F.56, inv. 1, d. 188, f. 16-17.

General-locotenentul S.A. Tucikov, printr-o dispoziţie din 2 iulie 1831 înaintată Prefecturii oraşului Chilia, elaborată în baza dispoziţiilor guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei din 8 iunie 1831, indica instituirea a câte două iarmaroace în oraşul Chilia, care urmau să activeze pe perioada de 9-17 mai şi 14-22 octombrie, şi două în oraşul Reni – la 23 aprilie-1 mai şi 8-15 septembrie[5]. Documentele de arhivă, începând cu anii ’30 ai sec. al XIX-lea, dovedesc funcţionarea doar a câte două iarmaroace anuale în aceste oraşe. În ceea ce priveşte activitatea iarmaroacelor instituite prin dispoziţiile din anii 1814, nu dispunem de informaţie documentară.

În sudul Basarabiei cel mai mare circuit comercial îl aveau iarmaroacele din Ismail, comparativ cu cele din Chilia şi Reni. Situaţia aceasta era generată de statutul teritorial-administrativ specific al oraşului, precum şi căile fluviale mult mai accesibile şi practice spre portul Ismail. Astfel, în perioada anilor ’30-’50 ai secolului al XIX-lea în oraşul Ismail activau anual două iarmaroace a câte cincisprezece zile fiecare: unul primăvara – numit Înălţarea Domnului (sf. lunii mai – începutul lunii iunie) şi al doilea toamna – Acoperământul Maicii Domnului (1-15 octombrie). În această perioadă, cel mai mare circuit comercial îl avea iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului, situaţie favorizată de recoltele bogate, şi de sporirea cererii la produsele cerealiere. Iarmaroacele din Ismail erau manufacturiere, deoarece predominau mărfurile manufacturiere de import, din guberniile interne ruse, precum şi de peste hotarele imperiului. Alături de mărfurile de import se vindeau şi mărfuri autohtone, care în mare parte erau produse agro-alimentare ca cerealele, vinul, mierea, sarea etc.

[5] FIASRO, F. 513, inv. 2, d. 12, f. 3-4.

În descrierea iarmaroacelor oraşului Ismail, din 16 noiembrie 1832 se conţin date importante despre valoarea mărfurilor şi tipul lor.

Astfel, la iarmarocul Înălţarea Domnului au fost importate mărfuri în valoare de 141 mii ruble asignate ca: veselă din lemn şi porţelan – 8000 ruble, vase din cupru şi tinichea – 3800 ruble, cizme şi pantofi – 6200 ruble, lână de oaie – 6000 ruble, piei de vită, cal şi oaie – 2000 ruble ş.a. Iar valoarea mărfurilor comercializate era de 41950 ruble asignate sau 29,8% din valoarea totală. La iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului, din valoarea totală a mărfurilor de 158,1 mii ruble asignate s-au vândut doar 36,9%. Deci, în anul 1832 în oraşul Ismail, la iarmaroc au fost importate mărfuri în valoare de 299,1 mii ruble asignate şi realizate în valoare de 100,35 mii ruble (33,6%) (Tabelul 1).

În anul 1835 volumul mărfurilor vândutr a scăzut până la 47500 ruble asignate, adică 18,9% din 251950 ruble asignate – valoarea mărfurilor prezentate. Prin urmare, putem constata că venitul în urma vânzărilor efectuate la aceste iarmaroace în anul 1835 a scăzut de două ori comparativ cu anul 1832. Această situaţie a fost condiţionată de recoltele slabe la cereale şi viţa-de-vie, şi plecarea la câştig a multor locuitori ai Basarabiei în diferite gubernii ruse. De asemenea, sursa precizează că în oraş apar gherete din piatră, ceea ce va stimula comerţul intern[6]. Istoricul M.P. Muntean susţine ideea că motivul predominant în reducerea circuitului comercial al iarmaroculuia fost cererea sporită pe piaţa externă la produsele cerealiere şi animaliere, din care considerent producătorul autohton orienta marfa spre piaţa externă, situaţia fiind favorizată şi de privilegiile de care beneficiau negustorii basarabeni pe piaţa internă rusă şi externă. Desfăşurarea operaţiilor de vânzare-cumpărare în afara iarmaroculuia fost un alt motiv al reducerii circuitului comercial al iarmaroculuia (Мунтян 1971, 315).

Astfel, comparând valoarea mărfurilor prezentate şi comercializate, constatăm că în anul 1832 iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului a avut un circuit comercial mai mare. Din valoarea totală a mărfurilor prezentate spre vânzare, de 299100 ruble asignate, iarmaroculuia respectiv îi reveneau 158100 ruble (52,9%), iar iarmaroculuia Înălţarea Domnului – 141000 ruble asignate (47,1%). În acest an predominante erau mărfurile manufacturiere (73,4%), vesela din porţelan şi lemn (5,9%), încălţămintea (5%), mărfurile de băcănie (4,5%) etc. Mărfurile vândute la iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului constituiau 58,2% din 100350 ruble asignate, valoarea totală a mărfurilor comercializate în Ismail, iar la iarmarocul Înălţarea Domnului – 41,8%. Atrage atenţia faptul că importul depăşea volumul vânzărilor. Aceasta poate fi explicată atât prin caracterul natural al gospodăriilor ţărăneşti, cât şi prin capacitatea redusă a populaţiei de a cumpăra.

Alături de negustorii autohtoni la iarmaroc participau şi negustori străini, veniţi din guberniile interne ruse sau de peste hotarele imperiului. Din dările de seamă din 30 mai şi 16 octombrie 1835 aflăm numele negustorilor antrenaţi în comerţul de iarmaroc şi valoarea mărfurilor importate de ei în oraşul Ismail. Din valoarea totală a mărfurilor de 251950 ruble asignate prezentate spre vânzare, negustorilor autohtoni le revenea 40,7%, iar negustorilor străini – 59,3%. Această superioritate valorică a mărfurilor importate de negustorii străini se explică prin numărul mare al persoanelor antrenate în comerţul de iarmaroc în acest an. Negustorii autohtoni au vândut mărfuri în valoare de 15800 ruble asignate sau 15,4% din 102650 ruble – valoarea mărfurilor importate şi 33,3 % din 47500 ruble asignate – valoarea totală a mărfurilor prezentate spre vânzare, iar negustorii străini respectiv – 66,7% din valoarea mărfurilor importate de 149300 ruble asignate şi 21,2% din valoarea totală a mărfurilor comercializate. După valoarea mărfurilor importate, în rândul negustorilor autohtoni, locul întâi revenea lui Mihail Bogomolov cu mărfuri în valoare de 18 mii ruble asignate, succedat de negustorii Nikita Trubaev (16 mii ruble), Mihail Avramov (16 mii ruble), Dmitri Cobcev (15 mii ruble), Feodor Tulcianov (13 mii ruble asignate) etc. În rândul negustorilor străini cele mai multe mărfuri au fost importate de Iacob Timofeev (25 mii ruble asignate), succedat de Ivan Grigoriev (13 mii ruble), Isac Piscariov (11 mii ruble), Egor Ivanov (10 mii ruble) ş.a[7].

În anul 1846, la iarmarocul Înălţarea Domnului s-au vândut mărfuri în valoare de 44129 ruble argint sau 30,8% din 143230 ruble – valoarea mărfurilor importate, iar la iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului din valoarea de totală de 286470 ruble argint, la fel au fost vândute 30,8 % (88271 ruble argint)[8]. Analiza comparativă a datelor confirmă încă o dată faptul că cel mai mare

[6] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 188, f. 15-15 verso.

[7] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 281, f. 30-32, 35, 36.

[8] FIASRO, F. 514, inv. 1, d. 207, f. 77.

Tabelul 2

Valoarea mărfurilor importate şi comercializate la iarmaroacele din oraşul Ismail în anul 1846 (în mii ruble asignate)*

The quantity of the imported and sold goods at the fairs from the town Ismail in the year of 1846 (in thousands asigned roubles)

Denumirea mărfii	Valoarea mărfurilor prezentate	În %	Raportul în % faţă de valoarea totală	Valoarea mărfurilor vândute	În % faţă de valoarea mărfurilor prezentate	Raportul în % faţă de valoarea totală
Mărfuri ruseşti:						
Articole din lână	84,6	*21,7*	*19,7*	*22,0*	*26,0*	*16,6*
Articole din bumbac	48,4	*12,4*	*11,3*	*16,3*	*33,7*	*12,3*
Articole din in şi cânepă	98,7	*25,3*	*23,0*	*22,0*	*22,3*	*16,6*
Mătăsuri	64,3	*16,5*	*15,0*	*21,2*	*33,0*	*16,0*
Piei diferite	10,3	*2,7*	*2,4*	*2,7*	*26,2*	*2,1*
Articole din metal	5,0	*1,3*	*1,2*	*1,5*	*29,4*	*1,1*
Articole din cupru	4,2	*1,1*	*1,0*	*2,0*	*48,3*	*1,5*
Zahăr	14,0	*3,6*	*3,3*	*6,8*	*48,6*	*5,1*
Veselă din faianţă	12,0	*3,1*	*2,8*	*6,4*	*53,3*	*4,8*
Cojoace de oaie	10,0	*2,6*	*2,3*	*4,6*	*46,0*	*3,5*
Articole de galanterie	18,0	*4,6*	*4,2*	*4,9*	*27,2*	*3,7*
Blănării	10,0	*2,6*	*2,3*	*3,6*	*36,0*	*2,7*
Alte mărfuri	10,2	*2,6*	*2,4*	*4,3*	*42,2*	*3,2*
În total	**389,7**	***100,0***	***90,7***	**118,3**	***30,4***	**89,4**
Mărfuri străine:						
Articole de mătase	15,0	*37,5*	*3,5*	6,3	*42,0*	4,8
Articole din lână	18,0	*45,0*	*4,2*	5,4	*30,0*	4,1
Ceai	7,0	*17,5*	*1,6*	2,4	*34,3*	1,8
În total	**40,0**	***100,0***	***9,3***	**14,1**	***35,3***	***10,6***
Valoarea totală	**429,7**	***100,0***	***100,0***	**132,4**	***30,8***	***100,0***

*FIASRO, F. 514, inv. 1, d. 207, f. 56-56 verso.

circuit comercial, în oraşul Ismail, îl avea iarmarocul Acoperământul Maicii Domnului.

Mărfurile importate la iarmaroacele din sudul Basarabiei erau în mare parte din guberniile ucrainene şi ruse, şi o mică parte de peste hotarele imperiului (Tabelul 2).

Din valoarea totală a mărfurilor importate în oraşul Ismail, în anul 1846, mărfurile ruseţti constituiau 90,7% (389700 ruble argint), iar mărfurile europene sau asiatice – 9,3 % (40000 ruble argint). Mărfurile importate din guberniile ruse şi ucrainene, în mare parte erau articole manufacturiere, dintre care rolul principal revenea articolelor din in şi cânepă (25,3%), lână (21,7%), mătase (16,5%) şi bumbac (12,4%). De peste hotarele imperiului au fost importate mărfuri în valoare de 40 mii ruble argint şi anume: articole din lână (45%), mătăsuri (37,5%) şi ceai (17,5%). În ceea ce priveşte comercializarea mărfurilor, ţinem să menţionăm că cele mai solicitate au fost textilele. Analiza comparativă a valorii articolelor din mătase şi lână vândute, ne demonstrează cu certitudine că cele importate din Europa şi Asia au fost mai solicitate. Şi anume, în 1846 valoarea articolelor din lână vândute a fost de 5400 ruble argint, ceea ce constituia 30,0% din valoarea articolelor de lână importate, iar valoarea articolelor din mătase constituia 42,0% din 15 mii ruble argint – valoarea mătăsurilor importate.

În anul 1846 la iarmaroc au fost aduse mărfuri în valoare de 429,7 mii ruble argint, mai mult decât în anul 1845 cu 321,22 mii ruble argint şi s-au vândut mărfuri în valoare de 132,4 mii ruble (30,8%), mai mult cu 89,92 mii ruble decât în anul 1845[9]. Deci, în anul 1845 la iarmaroc au fost aduse măr-

[9] FIASRO, F. 514, inv. 1, d. 207, f. 56-56 verso.

furi în valoare de 108,5 ruble argint şi au fost vândute mărfuri în valoare de 42,5 mii ruble (39,2%). Analiza comparativă a cifrelor ne permite să constatăm că în anul 1846 valoarea mărfurilor importate a crescut de 1,2 ori, iar valoarea mărfurilor vândute – de 3,1 ori. Cauzele care au generat situaţia dată au fost creşterea volumului mărfurilor importate şi a cererii consumatorului.

Circuitul comerţului de iarmaroc al oraşului Ismail în perioada anilor ’40-’50 poate fi urmărit din Tabelul 3.

Astfel în perioada anilor 1844-1856 la iarmarocul din oraşul Ismail au fost importate mărfuri în valoare totală de 1468,1 mii ruble argint. În perioada vizată cel mai mare circuit comercial s-a înregistrat în anul 1846, situaţie cauzată de recolta bogată din acest an. Cercetătorul Gh. Nebolsin consideră că majorarea circuitului comercial în anul 1846 a fost cauzată de creşterea volumului cerealelor exportate din Rusia prin porturile ei sudice, inclusiv Ismail şi Reni (Небольсин 1860, 54). Spre finele anilor ’40 s-a observat o reducere bruscă a volumului mărfurilor importate. Factorul predominant care s-a reflectat asupra micşorării în ansamblu a volumului mărfurilor aduse la iarmaroc a fost reducerea volumului cerealelor exportate. Această situaţie a fost cauzată de revoluţia paşoptistă, care a cuprins practic întreaga Europă, precum şi de ciuma, care a bântuit în anul 1848 în sudul Basarabiei. Un alt factor a fost minimalizarea rolului iarmaroacelor în comerţul intern. Dacă în primele trei decenii ale sec. al XIX-lea iarmaroacele constituiau forma principală a comerţului intern, apoi, începând cu anii ’40-’50 ele vor fi devansate de alte forme a comerţului intern ca pieţele şi prăvăliile. Circuitul comercial cel mai redus a fost înregistrat în anul 1856. Reducerea volumului comerţului de iarmaroc în anul 1856 a fost marcat de Războiul din Crimeea, care a generat mari modificări în politica comercială a Rusiei. Sistarea relaţiilor economice cu statele europene şi stoparea navigaţiei peste hotarele apusene şi sudice ale imperiului, şi-au pus amprenta asupra întregii economii ruse, inclusiv asupra comerţului intern. Deci, în perioada Războiului din Crimeea, navigaţia comercial-maritimă a fost mult limitată[10]. În timpul războiului a fost interzis exportul produselor necesare armatei ruseşti ca: pielea de oaie, carnea, stofa, vitele cornute, cabalinele, porcinele, rachiul şi vinul (din Basarabia, Podolia, Volânia), frânghiile, aţa, stofa grosolană (prin porturile Mării Negre şi Dunării), fânul (peste hotarele de sud-vest ale imperiului) (Нифонтов 1971, 82).

Un rol important în viaţa economică a guberniei revenea oraşului-port Chilia. În Chilia, la fel ca în Ismail, începând cu anii ’30 ai sec. al XIX-lea se organizau două iarmaroace anuale de opt zile: Sf. Parascovia, care activa în perioada 14-22 octombrie şi Sf. Nicolae, respectiv 9-17 mai. Sursele documentare certifică activitatea lor începând cu anul 1831, an în care la iarmarocul Sf. Parascovia au fost expuse mărfuri în valoare de 11633 ruble asignate şi s-au vândut în valoare de 4150 ruble. Mărfuri străine în acest an nu s-au importat[11]. Deci în anul 1831 la iarmarocul respectiv s-au vândut doar mărfuri autohtone şi mărfuri ruseşti.

Iarmaroacele din oraşul Chilia, la fel ca alte iarmaroace basarabene, atrăgeau nu numai negustori autohtoni, dar şi negustori din alte gubernii ale imperiului. Raportul Prefecturii oraşului Chilia din 15 ianuarie 1837 conţine date prezentate despre numele negustorilor, despre valoarea şi tipul mărfurilor importate la iarmaroc în anul 1836. Astfel, din gubernia Vladimir, au importat mărfuri la iarmaroacele oraşului Chilia următoarele persoane: Ermil Romanov, care a prezentat mărfuri în valoare de 3500 ruble asignate şi a vândut mărfuri în valoare de 600 ruble; Ignat Makeimov, respectiv – 3600 şi 600 ruble asignate; Xenofont Egorov – 3000 şi 600 ruble; Petru Ivanov – 2500 şi 800 ruble; Petru Fedotov – 2000 şi 600 ruble; Vasile Jiganov – 3000 şi 300 ruble, şi Egor Gorohov, care a importat mărfuri de 3500 ruble şi a vândut de 300 ruble asignate. Alături de comercianţii veniţi din gubernia Vladimir au importat mărfuri la iarmaroc şi negustori autohtoni ca: Gherşko Blank, negustor de ghilda a III-a din Ismail, care a prezentat mărfuri de 12000 ruble asignate şi a vândut doar 6,7% din mărfuri; Feodor Ivanov, negustor din Akkerman, a prezentat mărfuri de 3000 ruble asignate şi a vândut în sumă de 600 ruble; Semion Kolpakov Jivotovski, negustor din Chilia, respectiv – 5000 şi 2000 ruble asignate ş.a. Deci, în anul 1836 la iarmarocul din Chilia au făcut comerţ 19 persoane, care în mare parte erau veniţi din gubernia Vladimir. Ei au prezentat marfă în valoare de 58200 ruble asignate, din care au vândut doar 21,1% (12300 ruble asignate)[12].

[10] AISR, F. 560, inv. 38, d. 655, f. 15-15 verso.

[11] FIASRO, F. 513, inv. 2, d. 20, f. 10.

[12] FIASRO, F. 513, inv. 2, d. 36, f. 3-6.

Mărfurile manufacturiere importate din guberniile interne ale Rusiei ca postav, articole din in, cânepă şi mătase, piei şi blănuri, obiecte din metal, veselă din piatră şi porţelan, sticlă şi oglinzi din cristal ş.a., deţineau un loc important şi la iarmaroacele din oraşul Chilia. Din categoria mărfurilor străine importate, făceau parte ceaiul şi cafeaua. În rapoartele administraţiei guberniale din anii ’30-40 nu se face o delimitare între mărfurile importate din guberniile interne ale Rusiei şi mărfurile basarabene, ambele tipuri de mărfuri fiind incluse în categoria mărfurilor ruseşti. În rândul mărfurilor autohtone predominau cerealele şi peştele. În anul 1832 din valoarea totală a mărfurilor de 37500 ruble asignate, mărfurile autohtone constituiau 2700 (7,2%) ruble, în 1836 – 3200 (5,5%) ruble asignate, în 1838 – 13700 (9,15%) ruble asignate, în 1839 – 13800 (7,3%) ruble asignate, în 1840 – 10300 (20,2%) ruble argint[13], în 1841 – 980 (1,23%) ruble, în 1842 – 1980 (1,92%) ruble, în 1843 – 600 (2,48%) ruble, iar în 1844 – 880 ruble sau 1,38% din valoarea totală a mărfurilor importate[14]. Comparând cifrele, constatăm că cantitatea produselor autohtone variază de la un an la altul, situaţie generată de volumul recoltelor, de preţul mărfii etc.

În perioada anilor ’30-50 în oraşul-port Chilia cel mai mare circuit al comerţului de iarmaroc a fost înregistrat în anul 1842 după care a urmat o reducere bruscă (Tabelul 4).

Din raportul statistic al Prefecturii oraşului Chilia, din 18 ianuarie 1843, aflăm că în anul 1842 la iarmaroace au fost aduse pentru vânzare pânză, cit, zahăr şi ceai în valoare de 103220 ruble argint şi s-au comercializat mărfuri în valoare de 10810 (10,5%) ruble argint. Sursa menţionează că în Chilia în zilele de iarmaroc nu se vând oi şi cai[15].

În ceea ce priveşte volumul comerţului de iarmaroc, ţinem să menţionăm că cele mai mari tranzacţii comerciale aveau loc la iarmarocul Sf. Parascovia, care a dominat practic întreaga perioadă a anilor ’30-50 ai sec. al XIX-lea, cu excepţia anilor 1841 şi 1843, când iarmarocul Sf. Nicolae a înregistrat un circuit comercial mai mare. Şi anume, în anul 1841 la iarmarocul Sf. Nicolae s-au prezentat pentru vânzare mărfuri în valoare de 43045 ruble argint sau 54,2% din valoarea totală a mărfurilor importate pentru iarmaroc, pe când mărfurile importate la iarmarocul Sf. Parascovia constituiau doar 45,8%. Situaţie similară a avut loc şi în anul 1843, din valoarea totală a mărfurilor de 24248 ruble argint, mărfurile prezentate la iarmarocul Sf. Nicolae constituiau 59,8%, iar cele de la iarmarocul Sf. Parascovia – 40,2%. Dacă în perioada anilor ’30-’40 volumul comerţului de iarmaroc a variat de la o extremă la alta, atunci începând cu anul 1851 a fost într-o permanentă decădere, situaţie cauzată probabil de stingherirea portului Chilia de concurenţa portului Ismail, dar mai ales a portului Odesa, la care s-ar mai adăuga şi aplicarea unui nou tarif vamal în anul 1850. Atrage atenţie faptul că importul depăşea volumul vânzărilor, situaţie similară ca şi la iarmaroacele din oraşul Ismail. Aceasta poate fi explicată prin capacitatea redusă de cumpărare a populaţiei.

Prezintă interes raportul despre activitatea iarmaroacelor oraşului Chilia pe anul 1846, elaborat la indicaţiile Societăţii Imperiale Agricole a Rusiei de Sud în baza dispoziţiei guvernatorului militar al Basarabiei din 16 mai 1847. Conţinutul raportului pune în evidenţă principalele articole sau mărfuri comerciale, care circulau pe piaţa din sudul Basarabiei, accentuând totodată interesul autorităţilor faţă de aceste produse. Se insista asupra furnizării informaţiei despre cantitatea cerealelor importate şi vândute, despre preţul lor; cantitatea şi preţul vitelor cornute mari şi mici, ale cailor; preţul sării şi al păcurii; cantitatea şi preţul lânii de oaie simplă şi spaniolă, ale lemnului şi ale inventarului agricol etc.[16] În raport se specifică că în anul 1846 în Chilia au fost aduse din localităţile vecine 580 sferturi de secară, 309 sferturi de grâu şi 234 sferturi de orz pentru vânzare; 180 capete vite cornute mari şi 91 mici. Preţul vitelor, care erau cumpărate în mare parte pentru a fi tăiate şi pentru lucrările agricole, varia între 5 şi 12 ruble. Sursa califică comerţul cu vite de nivel redus, totodată stipulând că situaţia aceasta era generată de faptul că crescătorii de vite preferă să vândă vitele în oraşele Bălţi, Balta şi localitatea Sculeni, unde erau mai solicitate şi, respectiv, se vindeau la un preţ mai mare. Comercializarea cailor era neînsemnată din cauza achiziţionării lor din localităţile vecine. Păcura se vindea la preţul de 4,05 ruble argint, iar sarea – 0,40 ruble pudul. Lâna se exporta pe piaţa din colonia Tarutino, cheresteaua se aducea din Ismail pe Dunăre fiind destinată pentru construc-

[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3002, f. 12.
[14] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 188, f. 24-27; F. 513, inv. 2, d. 36, f. 1-2 verso, 7-8; inv. 1, d.204, f. 12-15.
[15] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 560, f. 16 verso.
[16] FIASRO, F. 513, inv. 1, d. 272, f. 2-3.

Tabelul 4

Circuitul comercial al iarmaroacelor din Chilia în anii '30-50 ai sec. al XIX-lea (ruble argint)*

The commercial circuit of the fairs from Chilia in the 30-50s of the 19th century (silver roubles)

Anul	Sf. Parascovia (14-22 octombrie)				Sf. Nicolae (9-17 mai)				Valoarea totală a mărfurilor prezentate	În %	Raportul în % din valoarea totală a mărfurilor prezentate	
	Valoarea mărfii prezentate	În %	Valoarea mărfurilor vândute	În %	Valoarea mărfii prezentate	În %	Valoarea mărfurilor vândute	În %			Sf. Parascovia	Sf. Nicolae
1831	3324	*0,5*	1186	*35,7*	-	-	-	-	**3324**	*0,34*	*100,0*	-
1832	4700	*0,8*	2461	*52,4*	6028,6	*1,6*	3057	50,7	**10729**	*1,09*	*43,8*	*56,2*
1835	7143	*1,2*	1714	*24,0*	-	-	-	-	**7143**	*0,73*	*100,0*	-
1836	16629	*2,7*	3514	*21,1*	-	-	-	-	**16629**	*1,69*	*100,0*	-
1838	32872	*5,4*	10330	*31,4*	9900	*2,6*	*2449*	24,7	**42771**	*4,34*	*76,9*	*23,1*
1839	35843	*5,9*	7557	*21,1*	18200	*4,7*	3643	20,0	**54043**	*5,49*	*66,3*	*33,7*
1841	36345	*6,0*	9350	*25,7*	43045	*11,4*	6735	*15,6*	**79390**	*8,06*	45,8	54,2
1842	54120	*8,9*	7663	*14,2*	49100	*13,0*	3145	*6,4*	**103220**	*10,5*	52,4	47,6
1843	9738	*1,6*	2328	*23,9*	14510	*3,8*	1918	*13,2*	**24248**	2,46	40,2	59,8
1844	40070	*6,6*	6376	*15,9*	23700	*6,3*	2191	*9,2*	**63770**	6,47	62,8	37,2
1845	55712	*9,2*	7411	*13,3*	30110	*8,0*	5455	*18,1*	**85822**	8,71	64,9	35,1
1846	79261	*13,1*	3780	*4,8*	15800	*4,2*	1600	*10,1*	**95061**	9,65	83,4	16,6
1848	32150	*5,3*	6140	*19,1*	28100	*7,4*	1671	*5,9*	**60250**	6,1	53,4	46,6
1849	32000	*5,3*	3301	*10,3*	27500	*7,3*	1580	*5,7*	**59500**	6,04	53,8	46,2
1850	40150	*6,6*	9150	*22,8*	26350	*7,0*	2705	*10,3*	**66.500**	6,75	60,4	39,6
1851	33050	*5,4*	6400	*19,4*	26650	*7,1*	2805	*10,5*	**59700**	6,06	55,4	44,6
1852	22725	*3,7*	5967	*26,3*	18965	*5,0*	2409	*12,7*	**41690**	4,23	54,5	45,5
1853	21370	*3,5*	5737	*26,8*	14730	*3,9*	4230	*28,7*	**36100**	3,66	59,2	40,8
1854	15890	*2,6*	4820	*30,3*	13870	*3,7*	3110	*22,4*	**29760**	3,02	53,4	46,6
1855	12450	*2,1*	3200	*25,7*	11340	*3,0*	2730	*24,1*	**23790**	2,42	52,3	47,7
1856	21580	*3,6*	5360	*24,8*	-	-	-	-	**21580**	2,19	100,0	-
În total	**607120**	***100,0***	**113745**	***18,7***	**377899**	***100,0***	**51432**	***13,6***	**985018**	**100,0**	**61,6**	**38,4**

*FIASRO, F. 513, inv. 1, d. 232, f. 26-29; d. 233, f. 78; d. 242, f. 43-46; d.268, f. 2; d. 264, f. 22-22 verso; d. 283, f. 28; d. 288, f. 75; inv. 2, d. 41, f. 63 verso; d. 48, f. 65 verso.; f. 56, inv. 1, d. 608, f. 26 verso, 35; F. 513, inv. 2, d. 54, F. 60; inv.1, d.303, f. 50

ţii. Unelte agricole nu se vindeau în oraşul Chilia, dar erau achiziţionate de către localnici din oraşul Ismail.[17] Prin urmare, sursa ne permite să constatăm că în oraşul-port Chilia la iarmaroace, alături de mărfurile aduse din guberniile interne ruse se comercializau şi produse autohtone ca cereale, vite, sare şi păcură. Un nou izvor documentar cu referire la iarmaroacele din oraşul Chilia, datat cu anul 1853, stipula că: "Aici se aduc doar mărfuri manufacturiere necesare pentru viaţa cotidiană a locuitorilor oraşului Chilia"[18].

Mărfuri industriale din Rusia se importau şi pentru iarmaroacele din oraşul Reni. Anual în oraş se organizau câte două iarmaroace, unul primăvara de Sf. Gheorghe la 23 aprilie - 1 mai şi altul toamna, la sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului în perioada de 8-15 septembrie. Ele activau câte o săptămână şi erau cu mult mai mici decât cele din Ismail şi Chilia. În anul 1832 la iarmarocul Sf. Gheorghe au fost prezentate pentru vânzare mărfuri manufacturiere şi de băcănie în valoare de 8200 ruble asignate şi au fost vândute – în valoare de 1200 ruble asignate sau 14,6%. La cel de al doilea iarmaroc, din 8-15 septembrie, în afară de mărfuri manufac-

[17] FIASRO, F. 513, inv. 1, d. 272, f. 2-3.
[18] Idem, F. 56, inv. 1, d. 608, f. 26 verso, 35.

turiere şi de băcănie (coloniale) au fost importate şi mărfuri autohtone, în valoare totală de 3800 ruble şi s-au vândut în valoare de 900 ruble asignate (23,7%)[19]. În 1842 nu au fost organizate iarmaroace.[20] În anii '40 ai sec. al XIX-lea iarmaroacele din Reni au avut un circuit comercial redus şi anume: în 1844 au fost importate mărfuri în valoare de 11,4 mii ruble argint şi comercializate în valoare de 5 mii ruble (43,9%), în 1845 respectiv 6 mii şi 2 mii ruble (33,3%), în 1846 – 4,8 mii şi 1,6 mii ruble (33,3%), în 1847 – 4,4 mii şi 1,5 mii ruble (34,1%), 1848 – 5,2 mii şi 2,3 mii ruble (44,2%), în 1849 – 8,2 mii şi 5,3 mii ruble argint (64,6%).[21] Aşadar, comparând cifrele, constatăm că în anul 1845 s-a redus volumul mărfurilor importate de 1,9 ori, iar volumul mărfurilor comercializate – de 2,5 ori, situaţie generată în primul rând de reducerea volumului mărfurilor importate. Această situaţie, de reducere a circuitului comerţului de iarmaroc, a continuat până în anul 1848, când se observă o creştere uşoară a volumului mărfurilor comercializate.

În perioada anilor '50 ai sec. al XIX-lea cel mai mare circuit comercial se înregistra la iarmarocul Adormirea Maicii Domnului (Tabelul 5). Probabil unul din factori a fost însăşi perioada de organizare a lui, toamna, după recoltat când volumul produselor autohtone era mult mai mare, şi aici ne referim la volumul cerealelor, unul din principalele produse ale iarmaroacelor sudice.

În oraşul Reni, în prima jumătate a anilor '50 ai sec. al XIX-lea cota cea mai înaltă a volumului comerţului de iarmaroc s-a înregistrat în anul 1853, în ajunul Războiului din Crimeea, după care volumul comerţului s-a redus. În perioada anilor 1850-1851 volumul mărfurilor aduse la iarmaroc a crescut de 1,4 ori, în 1851-1853 – de 1,08 ori, iar în perioada anilor 1853-1854 a scăzut de 1,07 ori şi a continuat să scadă. O situaţie similară a fost şi cu volumul mărfurilor comercializate, care s-au micşorat în funcţie de volumul mărfurilor importate la iarmaroc.

În concluzie, putem menţiona că, în prima jumătate a sec. al XIX-lea comerţul de iarmaroc din oraşele Ismail, Reni şi Chilia s-a aflat atât sub influenţa factorilor de ordin intern cât şi extern, este vorba aici de volumul recoltelor, de creşterea numerică a pieţelor şi prăvăliilor, de ciuma care a afectat nemijlocit sudul Basarabiei în anii 1848 şi 1855, de politica vamală rusă prin mijlocirea tarifelor din 1816, 1819, 1822 şi 1850, precum şi de situaţia politică externă, care în această perioadă s-a evidenţiat prin Războiul ruso-turc din 1828-1829 şi prin Războiul Crimeei.

Tabelul 5

Valoarea mărfurilor importate şi vândute la iarmaroacele din oraşul Reni în anii '50 ai sec. al XIX-lea (ruble argint)*

The worth volume of goods traffic at the fairs from the town Reni in the 50s of the 19th century (silver roubles)

Anii	Sf. Gheorghe (23 aprilie-1 mai)			Adormirea Maicii Domnului (8-15 septembrie)			În total		În % din valoarea totală a mărfurilor prezentate	Raportul în % din valoarea totală a mărfurilor prezentate	
	Valoarea mărfurilor prezentate	Valoarea mărfurilor vândute	*În % vândute*	Valoarea mărfurilor prezentate	Valoarea mărfurilor realizate	*În % vândute*	Valoarea mărfurilor prezentate	Valoarea mărfurilor vândute		Sf. Gheorghe	Adormirea Maicii Domnului
1850	3625	2235	*61,7*	3550	2300	*64,8*	**7175**	**4535**	*63,2*	*50,5*	*49,5*
1851	4117	2157	*52,4*	6200	2959	*47,7*	**10317**	**5116**	*49,6*	*39,9*	*60,1*
1852	-	-	-	-	-	-	**9500**	**6900**	*72,6*	-	-
1853	4990	3186	*63,8*	6247	3797	*60,8*	**11237**	**6983**	*62,1*	*44,4*	*55,6*
1854	4500	2750	*61,1*	6000	1500	*25,0*	**10500**	**4250**	*40,5*	*42,9*	*57,1*
1855	3750	2500	*66,7*	4700	1125	*23,9*	**8450**	**3625**	*42,9*	*44,4*	*55,6*

*AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 87; d. 71, f. 68; d. 78, f. 17 verso; inv. 6, d. 76, f. 82; d. 91, f. 87 verso-88; FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 608, f. 30. [123]

[1] Ibidem., d. 188, f. 20.
[2] Ibidem., d. 560, f. 9 verso-10 verso.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2137, f. 12; d. 4417, f. 531.

Bibliografie

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Гросул 1956: Я.С. Гросул, Крестьяне Бессарабии 1818-1861 г.г. (Кишинёв 1956).

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии 1812-1861 г.г. (Кишинёв 1964).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского Университета (исторический), вып. 117 (Кишинев 1971).

Небольсин 1860: Г. Небольсин, Статистическое обозрение внешней торговли России, ч. I (Санкт Петербург 1860).

Нифонтов 1971: А.С. Нифонтов, Внешняя торговля России во время восточной войны 1853-1856 гг. В сб.: Проблемы социально-экономической истории России (Москва 1971).

Fair trade in the towns Ismail, Reni and Chilia in the first half of the 19th century

Abstract

In the given study one has brought into discussion the problem of fair trade evolution only in the south of Basarabia, in the town-ports Ismail, Reni and Chilia, in the first half of the 19th century. The fairs were organised twice a year – in autumn and spring, before the sowing and after the harvesting. These fairs were known as being manufactured, especially those from Ismail, which respectively had also a greater commercial circuit, a situation favoured by the territorial- administrative statute of the specific town, as well as river – ways much easier of access and more practical towards the port of Ismail. Along with the goods of import, of which the main role was played by those made of flax, hemp, wool, cotton and silk, within the fairs were also sold local goods, most of them agro- food ones- cereal, wine, honey, salt etc. The fairs from the towns Reni and Chilia attracted not only local tradesmen, but also foreign ones, from the Russian internal provinces and abroad.

The fair trade in the south of Basarabia, in the period under discussion, was influenced by the harvests volume, the growth in number of the markets and shops, the Russian commercial and custom- house policy, as well as the plague in year 1848 and in year 1855 and the war in Crimeea.

Ярмарочная торговля в городах Измаил, Килия и Рени в первой половине XIX в.

Резюме

В данном сообщении рассматривается проблема развития ярмарочной торговли на юге Бессарабии в городах Измаил, Рени и Килия в первой половине XIX в. Ярмарки организовались два раза в году – осенью и весной, до вспашки и после сбора урожая. Мануфактурные ярмарки, проводившиеся как правила в г. Измаиле, имели больше торгового оборота, благодаря административному статусу города и тому, что водные пути к порту были более доступны. Вместе с импортными товарами, в ряду которых числились льняные, пеньковые, шерстяные, хлопчатобумажные и шелковые изделья, на ярмарках продавались и местные товары, большую часть которых занимали такие продовольственные товары как: зерновые, вино, мёд, соль и другие. В городах Измаил, Рени и Килия в ярмарочной торговле принимали участие как местное купечество, так и торговцы из других русских и украинских губерний, и из-за пределов империи.

На уровень торгового оборота ярмарок южной Бессарабии в обозначенный период оказывали влияние ежегодные урожаи, развитие сети базаров и лавок, торговая политика России, а также чума 1848 и 1855 годов и Крымская война.

26.01.2009

Maria Maftei, Muzeul Cahul, str. Tolstoi 4, or. Cahul, Republica Moldova, e-mail: marinamaftei@yahoo.com

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND EVOLUŢIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI LAIC ŞI BISERICESC DIN BASARABIA ÎN SEC. AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA

Tatiana Chicaroş

Tendinţele de modernizare care s-au impus ca strict necesare în viaţa economică, socială, politică şi culturală a Basarabiei pe parcursul secolului al XIX-lea prezintă un deosebit interes, deoarece cunoaşterea lor permite elucidarea particularităţilor evoluţiei provinciei sub regim de dominaţie ţaristă, contribuie la o abordare adecvată a multitudinii de probleme majore ce ţin de relaţiile social-economice, politice şi culturale ale Basarabiei cu Imperiul Rus în epoca modernă.

Factorul predominant în politica imperială a guvernului ţarist la periferiile naţionale devenise uniformizarea şi centralizarea sistemului administrativ-birocratic privind cârmuirea acestor teritorii. Elementul hotărâtor al politicii de uniformizare în domeniul cultural îl constituia rusificarea forţată a popoarelor neruse, menită să înlăture şi să lichideze particularităţile naţionale, să intensifice procesul de asimilare a lor. Existenţa acestor factori n-a putut să nu exercite o anumită influenţă asupra procesului cultural, a vieţii spirituale din Basarabia.

Istoricul F.F. Cibotaru menţionează că în procesul de formare a sistemului şcolar din Basarabia, în această perioadă pot fi determinate două trăsături specifice:

1) în comparaţie cu ritmul dezvoltării şcolilor din alte regiuni ale imperiului, în Basarabia aceasta se petrecea mai accelerat;
2) deschiderea treptată a şcolilor în Basarabia: în 1827 se înfiinţează şcoli lancasteriene, în 1828 – şcoli judeţene, iar în 1833 – liceul regional din Chişinău (Cibotaru 1962, 80).

Această idee poate fi pusă la îndoială: deşi persista iniţiativa de a deschide multe şcoli, în realitate premise pentru activitatea lor nu erau create, ca rezultat multe dintre ele erau închise după câteva luni de activitate.

Deschiderea şcolilor în această periferie a Rusiei se explică prin factori politici interni şi externi. *Mai întâi de toate*, în Basarabia erau cu mult mai puţine şcoli decât în alte regiuni ale imperiului şi de aceea, în interesele exploatării regiunii şi apropierii ei de tipul administrativ al guberniilor ruseşti, era necesar de a crea aceeaşi reţea şcolară, ca şi în regiunile centrale ale Rusiei. *În al doilea rând*, dorind să-şi consolideze poziţiile în Balcani, guvernul ţarist manifesta un oarecare liberalism în ceea ce priveşte organizarea vieţii popoarelor „eliberate" de sub jugul turcesc. Aceste împrejurări au determinat într-o oarecare măsură direcţia dezvoltării şcolilor în Basarabia în secolul al XIX-lea.

Învăţământul rusesc din Basarabia ia fiinţă odată cu fondarea în anul 1812 a Seminarului Teologic din Chişinău, datorită eforturilor depuse şi a insistenţei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Decretul despre deschiderea Seminarului Teologic a fost semnat la 30 septembrie 1812 (Eţco 2003, 4). Instituţia urma să activeze în baza vechilor regulamente din sec. al XVIII-lea din Rusia, conform cărora acesta avea un caracter eparhial, era subordonat în exclusivitate mitropolitului. Sistemul de învăţământ cuprindea trei trepte de studiu: învăţământul primar; învăţământul mediu; învăţământul superior.

Programul de studii în cadrul seminarului includea următoarele obiecte: logica, retorica, filosofia, teologia, istoria, geografia, matematica, limba greacă şi latină, limba rusă, limba română, zisă moldovenească, iar facultativ limba franceză şi germană.

În anul 1816 la insistenţa boierimii din Basarabia şi cu aprobarea împăratului Alexandru I, pe lângă Seminarul Teologic din Chişinău a fost fondat „*Pensionul pentru nobili*". Obiectivul principal al acestei instituţii de învăţământ consta „în pregătirea ... pentru ţinut a oamenilor şi funcţionarilor capabili şi folositori, cunoscători a limbii ruse şi moldoveneşti" (Jarcuţchi, Volcov 1992, 68). Totuşi, în 1828, când în Basarabia au început să fie instituite şcoli laice, admiterea la studii în această instituţie a fost suspendată.

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 195-202.

„*Pensionul pentru nobili*" era format din patru clase. Aici erau admişi copii între 8 şi 12 ani. Durata studiilor era de doi ani. Principalele obiecte incluse în programul de studii al pensionului erau: religia, limba rusă, limba română, limba greacă, limba latină, limba franceză şi germană, filologia, poezia rusă, geografia universală, geografia Rusiei, matematica, filosofia, dreptul, desenul, muzica şi cântul pe note. În anul 1831, în virtutea unor circumstanţe nefavorabile, această instituţie de învăţământ a fost închisă.

Alt tip de instituţie de învăţământ implementată de administraţia imperială rusă în Basarabia a fost şcolile duhovniceşti. Acestea erau destinate, în primul rând, pentru copiii clericilor. Până în anul 1828 responsabili de dezvoltarea învăţământului primar erau administraţiile comunelor rurale şi urbane. Odată cu aplicarea Regulamentului din 29 aprilie 1828 privind organizarea administrativă a Basarabiei, guvernul ţarist începe să înfiinţeze şcoli primare în oraşe, iar din 1830 şi în satele situate pe domeniile statului, cu mijloace acumulate de la ţărani. În satele situate pe moşiile boierilor, înfiinţarea şi funcţionarea şcolilor primare a fost încredinţată boierilor. Aceste şcoli nu erau supuse unor controale stricte din partea autorităţilor, nu dispuneau de un statut unic de organizare, nu aveau elaborat un program unic de studii, care ar fi reglementat procesul de învăţământ. Drept urmare, dascălii ce activau în cadrul şcolilor respective îşi elaborau un plan individual de lucru, conform căruia la absolvire elevii trebuiau să posede deprinderi practice de a citi şi a scrie în limba română şi slavonă, să cunoască cele patru operaţii matematice şi să posede cunoştinţe elementare în domeniul învăţăturii ortodoxe. Unicul manual utilizat era bucoavna slavonă (Eţco 2003, 5).

Tabelul 1

Numărul de elevi şi al instituţiilor de învăţământ secundar din Basarabia în perioada anilor 1889-1914*

Anul de învăţământ	Şcoli parohiale	Elevi					Şcoli de gramotă	Elevi					Nr. total de şcoli	Nr. total de elevi
		Numărul total	Inclusiv					Numărul total	Inclusiv					
			Băieţi	În %	Fete	În %			Băieţi	În %	Fete	În %		
1889/90	76	3544	3015	85,1	529	14,9	75	1970	1870	94,9	100	5,1	151	5514
1891/92	104	4168	3493	83,8	675	16,2	139	3811	3531	92,7	280	7,9	243	7979
1893/94	134	6455	5377	83,3	1078	16,7	173	5417	4942	91,2	475	8,8	309	11872
1895/96	178	8267	6910	83,6	1357	16,4	268	8965	7990	89,1	975	10,9	446	17232
1896/97	203	9194	7646	83,2	1548	16,8	296	11549	9890	85,6	1659	14,4	499	20743
1897/98	258	12225	10027	82,0	2198	17,9	304	10407	8972	86,2	1435	13,8	562	22632
1901/02	332	14069	10780	76,6	3289	23,4	256	9115	7246	79,5	1869	20,5	588	23184
1902/03	358	17410	13758	79,0	3652	21,0	239	9055	7333	81,1	1722	19,0	597	26465
1903/04	383	18949	14867	78,5	4082	21,5	215	7904	6273	79,4	1631	20,6	598	26853
1906/07	416	23957	18039	75,3	5918	24,7	179	6929	5029	72,6	1900	37,8	592	30886
1908/09	571	29202	21396	73,3	7806	26,7	31	1209	857	70,9	352	29,1	602	30411
1909/10	589	30690	22147	72,2	8543	27,8	29	1164	842	72,3	304	26,1	618	31854
1910/11	597	31164	23033	73,9	9131	29,3	32	1330	950	71,4	380	28,6	629	32494
1911/12	616	30197	20983	69,5	9214	30,5	40	1330	936	70,4	394	29,6	659	31527
1912/13	630	32101	22323	69,5	9778	30,5	33	1257	859	68,3	398	31,7	663	33358
1914/14	613	27942	18429	66,0	9513	30,0	33	1257	859	68,3	398	31,7	646	19686

KEB, 1880, №246, c. 1057; 1892, №9, c. 463; 1884, №20, c. 812; 1896, №15, c. 611-612; 1896, №1, c. 3-5; 1899, №1, c. 18; 1903, №3, c. 2; 1904, №4, c. 2, 17; 1905, №3, c. 1; 1909, №1, c. 2; 1910, №29, c. 2; 1911, №1, c. 1; 1912, №30-31, c. 1; 1913, №48, c. 4; 1913, №48, c. 2; Справочная книга 1916, 284-285.

Deoarece pe de o parte clericii locali nu cunoşteau limba rusă şi nu puteau fi angajaţi în calitate de dascăli, iar pe de altă parte populaţia autohtonă, în special ţărănimea, nu era entuziasmată să-şi dea copiii să facă carte rusească, se crea un obstacol substanţial pentru buna funcţionare a şcolilor. Astfel marea majoritate a şcolilor de acest gen au fost deschise în satele coloniştilor, în special în cele din judeţul Akkerman.

În 1844-1845, conform statisticii oficiale, în ţinut funcţionau 326 de şcoli bisericeşti parohiale, care numărau 346 învăţători şi 5177 elevi. În anii următori dinamica deschiderii şcolilor parohiale a cunoscut un regres. La finele anului 1856 în Basarabia funcţionau doar 156 de şcoli cu 207 învăţători şi 1855 elevi. Aşadar, la sfârşitul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea funcţionau doar 10% din numărul total de şcoli înregistrate iniţial (Пархомовичъ 1911, 37-38).

Materialele documentare publicate ne dau posibilitatea să urmărim dinamica numărului de şcoli şi de elevi pe parcursul anilor de învăţământ 1889-1914. Pentru elucidarea problemelor propuse aceste materiale sunt de o importanţă majoră. În baza datelor anuale am elaborat un tabel în care este evidenţiată, pe diferite categorii, evoluţia numerică a şcolilor şi a numărului elevilor care frecventau aceste instituţii de învăţământ.

Datele Tabelului 1 ne demonstrează că în această perioadă a persistat tendinţa de creştere a numărului şcolilor parohiale şi a elevilor ce îşi făceau studiile în aceste instituţii de învăţământ. Afirmaţia este valabilă şi pentru şcolile de gramotă, dar până în anul 1908. Aceasta se lămureşte prin instabilitatea şcolilor de gramotă, care aveau mai puţine case proprii, profesorii erau de o pregătire mai slabă decât cei din şcolile parohiale şi li se ofereau mai puţini bani pentru întreţinere. Ca urmare, unele şcoli erau închise. Tabelul ne dă posibilitate să observăm creşterea numărului de fete care frecventau şcolile primare. În anul de învăţământ 1889/90 în şcolile parohiale îşi făceau studiile 529 fete sau 14,9%, iar în anul 1914 din contingentul total de 9513 elevi care frecventau aceste şcoli, 30% era alcătuit de către sexul frumos.

Datele Tabelului 2 ne demonstrează, cu lux de amănunte, că persistă tendinţa de creştere a numărului şcolilor parohiale, respectiv şi a contingentului de elevi, în special de la mijlocul anilor ’90 ai sec. al XIX-lea: de la 76 de şcoli în anul de studii 1889/90, la 178 de şcoli în 1895/96 şi 630 în anul de studii 1912/13. O tendinţă deosebită se observă în evo-

Tabelul 2

Numărul şcolilor parohiale şi de gramotă din Basarabia în anii 1889-1914*

Anii	Numărul total de şcoli parohiale	Creştere în % faţă de 1889/90	Numărul total de şcoli de gramotă	Creştere în % faţă de 1889/90	Numărul total de şcoli	Creştere în % faţă de 1889/90
1889/90	76	100,0	75	100,0	151	100,0
1891/92	104	136,8	139	185,3	243	161,0
1893/94	134	176,3	173	230,6	309	204,6
1895/96	178	234,1	268	357,3	446	295,4
1896/97	203	273,7	296	394,6	499	330,5
1897/98	258	339,4	304	405,3	562	372,1
1901/02	332	436,8	256	341,3	588	389,4
1902/03	358	471,0	239	318,7	597	395,4
1904/04	383	503,9	215	286,7	598	396,0
1906/07	416	547,0	279	238,7	592	392,0
1908/09	571	751,3	31	44,0	602	399,0
1909/10	589	775,0	29	38,7	618	409,3
1910/11	597	785,5	32	42,7	629	416,5
1911/12	616	810,5	40	53,3	659	436,4
1912/13	630	828,9	33	44,0	663	439,1
1914/14	613	806,5	33	44,0	646	428,0

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 1.

luţia şcolilor de gramotă. Tendinţa de creştere a numărului acestor instituţii de învăţământ poate fi observată până în anul 1908, după care numărul acestor şcoli scade brusc: de la 279 în anul de studii 1906/07, la 31 în anul de studii 1908/09.

Totuşi, unii specialişti din domeniu au opinat că datele oficiale privind numărul elevilor în şcolile parohiale erau supraestimate. Directorul gimnaziului din Chişinău C. Ianovski afirma că cifrele indicate ale elevilor din şcolile parohiale pentru a corespunde realităţii trebuie micşorate cel puţin de două ori (Яновский 1867, 40).

Eficacitatea funcţionării acestor şcoli era minimă, de altfel în concepţia contemporanilor prin şcoală nici nu se urmărea de a da prea multă învăţătură poporului de jos. Mitropolitul Moscovei Filaret Drozdov punea la îndoială necesitatea de a da multă ştiinţă copiilor de ţărani, deoarece „educaţia, ce este superioară situaţiei naturale a omului, nu rareori se dovedeşte mai mult păgubitoare decât binefăcătoare şi de folos; ea seamănă multă neghină, dând naştere nemulţumirii printre acei oameni care caută să treacă din mediul de jos în cel de sus” (Щегловъ 1887, 241).

Parte componentă a învăţământului primar o constituiau şcolile lancasteriene. Ele au fost denumite astfel după numele conducătorului unei şcoli elementare din Londra – Joseph Lancaster. Acest sistem de şcoli se baza pe metoda de învăţământ reciproc, care în cazul unei organizări corecte permitea instruirea concomitentă de la 200 până la 800 de elevi, acestora cultivându-li-se deprinderi de a citi, a scrie, a socoti etc. Iniţial învăţătorul îi instruia pe cei mai capabili 10 elevi care, la rândul lor, urmau să instruiască colegii.

La 17 mai 1820 rezidentul imperial în Basarabia A.N. Bahmetev scria mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că Alexandru I, fiind convins de superioritate metodei de instruire reciprocă „a considerat folositor să se introducă acest procedeu de comunicare a cunoştinţelor elementare în Basarabia” (Халиппа 1902, 139). Pentru crearea şcolilor lancasteriene s-a impus necesitatea pregătirii cadrelor didactice. În acest scop la Petersburg au fost trimişi trei studenţi ai Seminarului Teologic din Chişinău: Iacov Hâncu[1], Laurenţiu Kuniţki şi Teodor Bobeică (Халиппа 1902, 139). În anul 1821, după ce au absolvit cursurile, ei au revenit la Chişinău şi au continuat studiile la seminar.

Elaborarea materialelor didactice, a manualelor şi tabelelor necesare pentru asigurarea procesului de studii a fost finisat abia în anul 1822. Către anul 1820 au fost traduse în limba română cărţile şi tabelele necesare care au fost trimise, pentru verificare, mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Însă materialele didactice pregătite nu au fost aprobate, sub pretext că au fost alcătuite după modele străine, şi au inclus multe principii dăunătoare cugetului şi inimii, fiind insuficient pătrunse de spiritul creştin (Халиппа 1902, 142). Ulterior au fost elaborate tabele noi care au fost trimise la Chişinău pentru a fi traduse în limba română şi editate în număr de 600 exemplare la Tipografia Eparhială (Халиппа 1902, 144). Prima şcoală lancasteriană s-a deschis la 7 februarie 1824 în Chişinău avându-l ca director pe Iacov Hâncu. În luna mai al aceluiaşi an s-au deschis şcoli similare la Bălţi şi Ismail, iar în 1827 numărul lor a fost completat de şcolile din Bender şi Hotin (Stoicov 1933, 18). Contingentul şcolar încadrat la studii în aceste şcoli ajungea în 1828 la 385 elevi, dintre care 120 îşi făceau studiile la şcoala din Chişinău, 50 – la cea din Hotin, 95 – la cea din Bălţi, 65 – la cea din Bender şi 55 – la cea din Ismail. În 1848 existau 12 şcoli lancasteriene: două în Chişinău, câte una în Hotin, Bălţi, Bender, Akkerman, Orhei, Soroca, Ismail, Cahul, Reni (Stoicov 1933, 19). Predarea materiei se făcea iniţial în limba română, ulterior fiind înlocuită cu rusa.

Ca şi în alte regiuni ale Imperiului Rus, în Basarabia au fost înfiinţate şi şcoli judeţene, care pregăteau mici funcţionari şi cadre calificate pentru industrie, comerţ şi gospodăria sătească. Şcolile judeţene funcţionau în baza Regulamentului din 5 noiembrie 1804. Acesta prevedea deschiderea instituţiei respective în fiecare oraş judeţean sau gubernial, în număr de până la trei unităţi, în funcţie de necesităţile urbei. Înfiinţarea şcolilor judeţene avea ca scop pregătirea elevilor pentru studiile de liceu şi acumularea cunoştinţelor de viaţă şi a celor necesare economiei. Disciplinele prevăzute de regulament erau: religia şi istoria biblică, drepturile omului şi a cetăţeanului, gramatica rusă, iar în acele gubernii, unde era necesar, şi gramatica limbii autohtonilor, ortografia, caligrafia, împărţirea cuvintelor pe silabe, geografia universală şi începuturile geografiei matematice,

[1] Iacov Ghinculov (Hâncu) – savant lingvist, autorul lucrărilor „Descrierea regulilor gramaticii vlaho-moldave” şi „Adunare de scrieri şi traduceri în proză şi versuri pentru exerciţii în limba vlaho-moldavă”, din 1839 şef al catedrei de limbă moldavo-vlahă a Universităţii din Petersburg.

geografia Rusiei, istoria universală, istoria Rusiei, aritmetica, geometria, istoria naturală şi bazele fizicii, educaţia tehnologică, desenul (Сборник 1864, 322-324). În 1828 a fost adoptată hotărârea de a organiza în fiecare judeţ din Basarabia câte o şcoală, ca urmare fiind deschise şase şcoli judeţene, la intervenţia comitetului şcolar din Harkov şi la insistenţa guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, M.S. Voronţov. În scrisoarea adresată guvernatorului civil al Basarabiei, din februarie 1826, M.S. Voronţov cerea „să se găsească clădiri, în care s-ar putea organiza şcoli judeţene, unde ar putea activa trei clase, o bibliotecă, o cancelarie, precum şi o încăpere pentru directorul şcolii. E de dorit, ca această clădire să se găsească în centrul oraşului" (Cibotaru 1962, 110).

Odată cu schimbarea regulamentului, în 1828 ele au fost reorganizate, fiind ruptă legătura cu liceele. Drept urmare, s-a micşorat şi numărul elevilor care frecventau aceste instituţii de învăţământ. Conform noului statut, în şcolile judeţene trebuiau să lucreze câte şapte învăţători, care ţineau cursuri de religie, limbă română, desen liniar şi desen. Aceste discipline erau predate de învăţători de specialitate, celelalte obiecte: aritmetica, geometria, istoria, geografia, limba rusă, precum şi cele facultative – latina, germana, franceza şi greaca erau predate de doi învăţători „de ştiinţe" (Eţco 2003, 6). Aici îşi făceau studiile copii de negustori, mici funcţionari, mici-burghezi etc. Eficienţa şcolilor nu era mare, având un număr redus de elevi, aceştia acumulau cunoştinţe elementare de carte. În multe cazuri instituţia era abandonată după primul an de studii.

Şcolile primare din Basarabia se aflau în responsabilitatea Ministerului Învăţământului Public şi a Ministerului de Interne. Şcolile coloniştilor germani apar încă din primul sfert al sec. al XIX-lea (18 şcoli din 24 au fost înfiinţate până în anul 1825), iar cele ale coloniştilor bulgari – începând cu anii '40 ai sec. al XIX-lea. Aceste şcoli aveau un program de studiu mult mai liber.

Dacă în prima jumătate a sec. al XIX-lea în domeniul învăţământului primar s-a format un sistem bine determinat şi ramificat în toate judeţele Basarabiei, apoi învăţământul mediu general era reprezentat numai de liceul din Chişinău, fondat în 1833 (Крачун 1950, 46). Conform noului statut şcolar din 1828 se creează două sisteme: al învăţământului elementar cu şcolile parohiale şi judeţene şi al învăţământului mediu şi superior cu licee şi universităţi. Statutul a legalizat aplicarea pedepselor corporale în şcoala primară şi în primele trei clase de liceu. De fapt aceste pedepse se aplicau în toate clasele liceale. Din cauza pedepselor şi umilinţelor din partea profesorilor se întâlnesc şi cazuri de sinucidere. Un astfel de caz s-a întâmplat în Liceul nr. 2 de băieţi din Chişinău. Elevul clasei a III-a Tautânski Ludovic, în vârstă de 13 ani, s-a sinucis din cauza că a fost umilit de profesor, în faţa colegilor, apoi ca pedeapsă a fost închis într-o încăpere unde a şi înnoptat, iar a doua zi elevul a fost găsit mort.[2]

Lipsa aşezămintelor de învăţământ mediu în regiune se resimţea tot mai puternic, mai ales după ce au fost închise toate şcolile particulare şi pensioanele în vederea „pregătirii" deschiderii liceului. După patru ani de muncă pregătitoare, cu ajutorul eforturilor depuse de profesorul Ilie Grinevici şi ale P.V. Arhanghel la 12 septembrie 1833, a fost deschis liceul regional din Chişinău (Лашков 1909, 5).

Primul director al liceului a fost numit V.P. Ozerov. Profesorii angajaţi în această instituţie de învăţământ aveau studii superiore. În primul an de activitate liceul era frecventat de 45 elevi, după versiunea lui N.V. Laşcov (Лашков 1909, 10-11), şi 42 de elevi conform menţiunilor lui F.F Cibotaru (Cibotaru 1962, 93), însă documentele de arhivă demonstrează că în anul deschiderii au fost admişi doar 40 de elevi[3]. Drept clădire pentru studii servea o casă închiriată, care era utilată cu table, hărţi, utilajul pentru cabinetul de fizică a fost donat de către liceul Richelieu din Odesa, iar cărţile pentru fondarea bibliotecii şcolare au fost donate de dvoreanul Karastati, o bibliotecă care era alcătuită din 2500 cărţi cu o tematică diferită, editate în mai multe limbi.

Începând cu anul 1840 în Basarabia se deschid şcoli pentru fete. În acelaşi an a fost deschis pensionul doamnei Anastasia Rizo. Ulterior, au fost deschise la Chişinău trei pensioane: în 1841 – pensionul francez al Theresei Fori; în 1851 – pensionul doamnelor Vera şi Liubovi Kozlov şi pensionul „Balen de Baliu"

Bazele învăţământului mediu pentru fete în Basarabia sunt puse, la 8 martie 1864, când Liubov Beliugov deschide la Chişinău primul Liceu pentru fete. Liceul dispunea de două clase începătoa-

[2] ANRM F. 1772, inv. 7, d. 26, f. 1-8.
[3] ANRM F. 1862, inv. 14, d. 2, f. 4.

re, fiind întreţinut cu banii proveniţi de la impozitarea nobilimii, bisericii şi mănăstirilor. Pornind de la considerentul că banii astfel adunaţi nu erau suficienţi pentru întreţinerea acestei instituţii de învăţământ (în anul 1871 a fost acumulată suma de 11000 ruble în loc de 70000 necesare desfăşurării procesului de instruire), zemstva regională decide să finanţeze din 1871 această instituţie de învăţământ, alocându-i 4440 ruble. Analizând această problemă, adunarea de zemstvă a decis: „Recunoscând importanţa şi necesitatea stringentă a dezvoltării învăţământului mediu pentru fete în regiune şi luând în calcul faptul că haznaua statului nu doreşte să contribuie la organizarea acestui liceu din Basarabia, că sumele stabilite de nobilime sunt insuficiente şi ţinându-se seama de faptul că liceul de fete asigură cerinţele tuturor stărilor şi claselor, acesta trebuie să fie întreţinut pe contul zemstvei, care reprezintă toată populaţia guberniei Basarabiei. Respectiv, toate cheltuielile pentru întreţinerea liceului pentru fete urmează să fie asigurate din contul zemstvei. Din acest moment liceul privat este transformat în liceu de stat cu denumirea Liceul de fete de zemstvă din Chişinău" (Будак 1961, 117).

Către anul 1871 în Basarabia exista doar un singur liceu pentru băieţi (deschis în 1833) şi unul pentru fete (deschis în 1864), ambele cu reşedinţa la Chişinău[4]. La 11 ianuarie 1871 Consiliul de Stat a luat decizia ca în oraşul Chişinău să fie deschisă o instituţie de învăţământ laic. Începând cu 1 iulie acelaşi an a fost deschis un gimnaziu clasic cu studierea obligatorie a limbii latine. Deşi s-a anunţat că deschiderea gimnaziului va avea loc în luna ianuarie în realitate el nu putea fi deschis mai degrabă de luna februarie, deoarece deschiderea gimnaziului trebuia precedată de numirea inspectorului şcolar, a profesorilor şi a altor persoane, în al doilea rând arendarea unei clădiri corespunzătoare şi în al treilea rând trebuiau organizate examenele de admitere (Кишиневская 1922, 7). La 1 ianuarie 1872, pe lângă gimnaziu a fost deschisă o clasă pregătitoare. În primul an în această clasă au fost înmatriculaţi 8 elevi. La finele primului an de activitate a gimnaziului 28 de elevi au primit adeverinţe de absolvire, 3 – diplome de merit, 63 – au fost promovaţi în clasele mai mari.

În anul 1874, pe lângă gimnaziu a fost deschisă încă o clasa pregătitoare pentru cei mici. Duma orăşenească a acordat 700 ruble pentru întreţinerea acestei clase. Tot în acel an a fost mărită şi taxa pentru studii, de la elevii clasei pregătitoare se încasa 20 de ruble anual, iar de la ceilalţi câte 30 de ruble anual. În această instituţie de învăţământ era şi o bibliotecă bogată (Кишиневская 1922, 20).

Necesitatea înfiinţării unor astfel de instituţii de învăţământ apare şi în alte judeţe ale Basarabiei. Între anii 1872-1881 în câteva oraşe judeţene au fost deschise gimnazii şi licee: la 10 decembrie 1872 Liceul din Akkerman cu cinci clase (o clasă pregătitoare şi patru de bază); în anul 1876 Gimnaziul din Bender cu cinci clase (una pregătitoare şi patru de bază); la 1 septembrie 1880 Gimnaziul din Bolgrad cu cinci clase (două pregătitoare şi trei de bază); la 28 septembrie 1880 Gimnaziul din Ismail cu patru clase (una pregătitoare şi trei de bază)[5]. Ulterior cele trei gimnazii vor fi transformate în licee (Книга 1881, 131).

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, în sfera învăţământului mediu creşte ponderea liceelor şi gimnaziilor deschise de persoane private. Astfel, în Chişinău, au fost create câteva licee particulare pentru fete şi pentru băieţi. De la implementarea regulamentului şcolar din 1864 şi până la sfârşitul sec. XIX-lea în Basarabia au fost deschise trei licee de stat pentru băieţi şi cinci pentru fete, dar şi un liceu particular pentru fete. În primii cinci ani ai sec. al XX-lea se observă un interes viu al persoanelor private pentru fondarea şcolilor medii. Astfel din 11 şcoli deschise în perioada anilor 1903-1907, cinci au luat fiinţă datorită eforturilor particularilor (Андриус 1952, 44).

Un rol important în susţinerea învăţământului le-a revenit după instituirea în anul 1869, zemstvei guberniale şi judeţene. La şedinţa din 23 noiembrie baronul Alexandru Stuart a insistat asupra necesităţii de a se lua unele măsuri în vederea dezvoltării învăţământului, deoarece acesta reprezenta viitorul Basarabiei (Журналы 1871, 73). Ca urmare a preocupărilor comitetelor şcolare de zemstvă, creşte numărul instituţiilor de învăţământ. Astfel, la mijlocul anilor '90 ai sec. al XIX-lea, în Basarabia existau opt instituţii de învăţământ pentru fete: patru licee, trei gimnazii şi o şcoală eparhială pentru fete, 12 licee pentru băieţi şi un seminar teologic. Deşi numărul şcolilor

[4] ANRM F. 1862, inv. 36, d. 9, f. 3, 5.

[5] Instituţiile de învăţământ mediu din Bolgrad şi Ismail existau din perioada administraţiei româneşti. După reanexarea teritoriului, administraţia rusă le reorganizează.

creştea, totuşi starea învăţământului la sfârşitul sec. al XIX-lea lăsa mult de dorit.

Trebuie să menţionăm că odată cu apariţia noilor idei politice numărul de şcoli medii s-a micşorat. În perioada 1908-1909 în Basarabia au fost deschise doar două şcoli medii şi acestea de către persoane particulare. Situaţia s-a repetat şi în perioada 1910-1915. Şcolile medii (gimnaziile şi liceele) ca şi mai înainte erau destinate pentru copiii dvorenimii, funcţionari şi feţe bisericeşti. Liceele rămâneau în continuare neaccesibile pentru copiii de ţărani. Către anul 1913 în Basarabia îşi făceau studiile 6838 elevi, dintre care doar 694, adică circa 10 % erau copii din familii de ţărani (Андриус 1952, 44).

Din 1914 până în 1917 în gubernia Basarabia nu a fost fondate licee nici pentru băieţi, nici pentru fete. Multe din cele care au funcţionat anterior au fost închise (Историческое 1987, 246).

Dacă e să facem o apreciere învăţământului din Basarabia în sec. al XIX – începutul sec. al XX-lea, putem sesiza dependenţa lui de diverşi factori de ordin politico-ideologici şi socio-economici specifici Imperiului Rus. În baza izvoarelor de arhivă şi a lucrărilor publicate putem afirma că crearea sistemului de învăţământ în Basarabia s-a realizat treptat, în funcţie de situaţia şi condiţiile impuse de moment. Textele Regulamentelor din Basarabia aveau un conţinut identic cu legile ruse, şcoala de aici reprezenta prototipul şcolii ruseşti cu predare bilingvă, iar începând cu anii ’70 doar în limba rusă.

Sistemul de învăţământ din Basarabia a fost subordonat mai întâi districtului de învăţământ din Harkov, apoi celui din Odesa, astfel pecetluindu-se soarta populaţiei băştinaşe. În rândul autohtonilor se înregistrează un analfabetism în masă cauzat atât de lipsa mijloacelor financiare a populaţiei pentru a-şi continua studiile, cât şi de slaba organizare şi funcţionare a reţelelor de şcoli în provincie, lipsa alocărilor de mijloace financiare din partea autorităţilor locale cât şi celor centrale, pregătirea insuficientă a profesorilor etc. În asemenea condiţii a apărut şi s-a dezvoltat sistemul şcolar din Basarabia în sec. al XIX-lea, pe de o parte, acesta a fost conceput ca un mecanism de rusificare, iar pe de altă parte, prin el se difuza ştiinţa de carte în rândul populaţiei. Aceste tentative au avut un succes parţial, deoarece legislaţia imperială rusă, extinsă şi în Basarabia, interzicea studierea materiilor de studiu în limba maternă. Astfel, procesul de studii nu a corespuns intereselor populaţiei autohtone.

Bibliografie

Cibotaru 1962: F.F. Cibotaru, Contribuţie la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866) (Chişinău 1962).

Eţco 2003: D. Eţco, Învăţământul din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea. In: Caiete de Istorie. Publicaţie editată de filiala din Republica Moldova a Fundaţiei Forului European pentru istorie şi cultură, nr. 4(8) (Chişinău 2003), 4-6.

Jarcuţchi, Volcov 1992: I.I. Jarcuţchi. S.V. Volcov, Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria (sec. XIX - înc. sec. XX). Revistă de Istorie a Moldovei 1, 1992.

Stoicov 1933: I. Stoicov. Istoria Învăţământului primar bisericesc în Basarabia sub dominarea rusă (1812-1817) (Chişinău 1933).

Андриус 1952: О Андриус, Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века (Кишинев 1952).

Будак 1961: И.Г. Будак, Буржуазные реформы 60-70-х годов XIX века в Бессарабии (Кишинев 1961). **Журналы 1871:** Журналы заседаний Бессарабского первого очередного Областного Земского Собрания. В сб.: Сборник Бессарабского Земства, №1, 1871.

Крачун 1950: Т. Крачун, Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР (Кишинев 1950).

Историческое 1987: Историческое значение присоединение Бессарабии и Левобережного Поднестровья к России (Кишинев 1987).

Кишиневская 1922: Кишиневская 2-я мужская гимназия. Краткий исторический очерк (Кишинёв 1922).

Книга 1881: Книга по Одесскому учебному округу за 1881 г. (Одесса 1881).

Лашков 1909: Н.В. Лашков, „12 сентября 1908 года в Кишинёвской 1-й гимназий (годичный акт за 1907/8 учебный год и чествование 75- лет существования гимназии)” (Кишинёв 1909).

Пархомовичъ 1911: И. Пархомовичъ, Деятельность Архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархией (12 ноября 1844 г. - 17 марта 1858 г.). В сб.: Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, т. VI (Кишинёв 1911), 1-93.

Сборник 1864: Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения, т. 1 (Санкт Петербург 1864).

Справочная книга 1916: Справочная книга Кишиневской епархии на 1915 год (Кишинёв 1916).

Халиппа 1902: И. Халиппа, Очеркъ истории народного образования первой половины XIX-го века. В сб.: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. 1 (Кишинёв 1902), 119-180.

Щегловъ 1887: Д. Щегловъ, К вопросу о церковно-приходской школе. В: КЕВ, т. VII, 1887, 237-246.

Яновский 1867: К. Яновский, Кишиневская гимназия. Историко-Статистический очерк. В сб.: Записки Бессарабского областного статистического комитета, т. 2 (Кишинев 1867).

Some considerations on the evolution of secular and religious education in Bessarabia in the 19th century - beginning of the 20th century

Abstract

The process of formation of the schooling system in Bessarabia during this period is characterized by the following features:

a) In comparison with the tendencies of scholarship development in other regions of Russian Empire it appears to be more accelerated, due to geo-strategical interests of the government in the newly annexed territory

b) Despite of government policy of conservatism in education and other spheres of life, in Bessarabia in an accelerated tempo were instituted from 1827 Lancastrian schools, that were teaching with innovative methods, from 1828 district schools, and in 1833 a Regional Lyceum in Chisinau.

Our researches showed that the education in Bessarabia evolved under direct political and ideological influence of Russian Empire. Thus based on archival and published materials we may ascertain that educational system in Bessarabia formed under general and moment needs of Russian government. Textually the educational regulations imposed in Bessarabia were identical to those Russian laws. The school represented the prototype of Russian school but initially with two languages of teaching. Still in 1870s only the Russian language remained, Romanian being completely excluded.

As a conclusion the educational system implemented in Bessarabia was conceived as a mechanism of Russification of local population.

Развитие светского и церковного образования в Бессарабии в XIX-ом - начале XX-го века

Резюме

Процесс формирования образовательной системы в Бессарабии в означенный период характеризуется следующими чертами:

а) по сравнению с тенденциями развития школы во внутренних губерниях Российской Империи она кажется более динамичной, из-за геостратегических интересов правительства в аннексированной территории.

б) несмотря на консервативную политику правительства в сфере образования, в Бессарабии с 1827 в ускоренном темпе были открыты ланкастерские школы, в 1828 – уездные школы, а в 1833 – Первая Кишиневская гимназия.

Наши исследования показали, что образование в Бессарабии в данный период развивалось под прямым идеологическим и политическим влиянием Российской Империи. Итак, на основе архивных и опубликованных материалах можно констатировать, что образовательная система в Бессарабии сформировалась исходя из общих кратковременных нужд Империи. Образовательные уставы, внедренные в Бессарабии, были идентичны российским. Русская школа была прототипом здешних школ, но изначально с двумя языками преподавания. Однако, начиная с 70-х гг. румынский язык был полностью исключен из школы и преподавание велось только на русском.

Образовательная система, внедренная в Бессарабии, была задумана как механизм русификации местного населения.

13.01.2009

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A BASARABIEI ÎN PERIOADA ȚARISTĂ

Dinu Poştarencu

Ne-am propus să abordăm problema cu privire la evoluţia diviziunii administrativ-teritoriale a Basarabiei în perioada dominaţiei ţariste din motivul că ea este tratată parţial în istoriografie.

În primul rând, menţionăm lucrarea lui Alexandru Boldur, în care, într-un subcapitol aparte, sunt redate principalele etape ale evoluţiei diviziunii administrativ-teritoriale a provinciei (Boldur 1992, 342-348). Al. Boldur a dezvoltat subiectul respectiv numai pe baza datelor extrase din surse tipărite, fără să dispună de materiale de arhivă. Din această cauză nu a specificat, bunăoară, când a fost desfiinţat ţinutul Hotărniceni. Concomitent, lipsesc şi alte precizări privitoare la structura ţinutală (judeţeană). În plus, Al. Boldur a acordat o atenţie insuficientă unităţilor administrative din cadrul judeţelor.

O serie de studii, dintre care le semnalăm pe cele semnate de Pavel Svinin (Свиньин 1867, 255), Aleksandr Zaşciuk (Защук 1862, 23), Alexis Nacco (А.Н. 1900, 133), I. Anţupov şi V. Jukov (Анцупов, Жуков 1957, 148, 153), Valentin Zelenciuc (Зеленчук 1979, 86), Sergiu Cornea (Cornea 2003, 26-27, 83, 109-110), conţin doar unele informaţii referitoare la diviziunea administrativ-teritorială a Basarabiei din anii 1812-1918.

Diviziunea ţinutală (judeţeană). De la bun început este oportun să precizăm că, un timp, instituţiile autocraţiei ţariste din Basarabia au întrebuinţat în actele emise, redactate în ruseşte, cuvântul românesc *ţinut*, paralel cu termenul rusesc *uezd*. Bunăoară, Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 1828 conţine în această ordine de idei următoarea stipulaţie: „Administraţia regiunii Basarabia se împarte în cea regională, judeţeană (uezdnoe) sau ţinutală şi orăşenească”[1]. Oficialităţile imperiale ruse au făcut uz de cuvântul *ţinut*, deoarece ele, în faza iniţială ce a urmat după anexare, au păstrat în provincia românească dintre Prut şi Nistru structurile administrativ-teritoriale caracteristice Principatului Moldovei, iar ulterior le-au introdus pe cele ruseşti. Prin urmare, atunci când ne referim la unităţile administrative ale Basarabiei de până în anii ‘30 ai secolului al XIX-lea, este necesar să folosim termenul *ţinut*, iar în cazul celor existente în continuare vom întrebuinţa termenul *judeţ* (traducând cuvântul rusesc *uezd*), prezent, actualmente, în terminologia administraţiei publice.

În acest context este cazul să relevăm că nu este recomandabil termenul *ţinut*, utilizat în istoriografie, cu sensul de regiunea Basarabiei, întrucât se iscă o oarecare confuzie.

Reprezentând o unitate administrativ-teritorială specifică Principatului Moldovei, termenul *ţinut* are următoarea accepţie, conform unui dicţionar referitor la instituţiile feudale din Ţările Române: „Circumscripţie administrativă moldovenească, corespunzătoare judeţului din Ţara Românească. Diferenţierea etimologică e semnificativă, în Ţara Românească punându-se accentul pe unitatea locală de jurisdicţie, iar în Moldova pe ideea implantării unor organe ale puterii domneşti într-o regiune *ţinută* pentru domnie, mai ales prin cetatea locală” (Instituţii 1988, 481).

La 1812, teritoriul Principatului Moldovei de la est de Prut, încorporat în Imperiul Rus, era divizat sub raport administrativ-teritorial în nouă ţinuturi: Hotin, Soroca, Iaşi (sectorul răsăritean, situat în stânga Prutului), Orhei, Hotărniceni, Bender, Codru, Greceni şi Tomarova (Poştarencu 2006, 43-49).

Din cauza ciumei care bântuia în oraşul Hotin, conducerea Basarabiei a luat decizia de a muta reşedinţa Pârcălăbiei ţinutului Hotin în târgul Briceni. În luna octombrie 1813, pârcălabul acestui ţinut, stolnicul Manolache Vârnav, raporta forurilor superioare din acest târg[2]. Reşedinţa pârcălăbiei s-a aflat la Briceni până la 25 iulie 1816, când rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, A.N.

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5v.

[2] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 23.

Bahmetev, a ordonat Departamentului al II-lea al Guvernului provinciei Basarabia să dea dispoziţie în vederea transferării ei în oraşul Hotin, unde a fost odinioară, ca urmare a dispariţiei ciumei[3].

Concomitent, se produce încă o schimbare de acest gen. La 21 septembrie 1813, ispravnicii ţinutului Bender au înaintat Departamentului al II-lea al Guvernului provinciei Basarabia un memoriu în care arătau că este nepotrivită aflarea sediului isprăvniciei în oraşul Bender (Tighina), din motivul situării lui la marginea ţinutului. Acest fapt creează incomodităţi atât isprăvniciei în administrarea ţinutului, cât şi populaţiei din localităţile îndepărtate, care este nevoită să se deplaseze la mari distanţe pentru a-şi soluţiona problemele în centrul ţinutal. Atrăgând atenţia autorităţilor chişinăuene asupra acestor dezavantaje, semnatarii memoriului au propus ca reşedinţa isprăvniciei să fie mutată în târgul Căuşeni, aşezat mai aproape de zona centrală a ţinutului[4]. Raportându-i-se în privinţa acestei propuneri, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, generalul-maior I.M. Harting, şi-a dat acordul la 18 octombrie 1813[5].

Pe data de 23 iulie 1816, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, a dispus Comitetului Provizoriu al Basarabiei să emită dispoziţia de rigoare în privinţa unirii ţinuturilor Codru şi Hotărniceni spre a forma un singur ţinut, cu denumirea de Codru, de asemenea în privinţa trecerii din componenţa ţinutului Bender în cea a ţinutului Tomarova a întregului spaţiu situat de partea dreaptă a Valului lui Traian, precum şi în privinţa modificării denumirii ţinutului Tomarova în Ismail şi transferării sediului isprăvniciei al acestui din urmă ţinut în oraşul Ismail. Luând cunoştinţă de acest ordin în cadrul şedinţei din 24 iulie 1816, membrii Comitetului Provizoriu al Basarabiei au decis să comunice Departamentului al II-lea al Guvernului provinciei Basarabia despre executarea lui cu exactitate[6].

Drept motiv de suprimare a ţinutului Hotărniceni a servit, credem, întinderea neînsemnată a acestuia, comparativ cu al celorlalte ţinuturi, dar, mai cu seamă, faptul că toată proprietatea funciară din cadrul lui îi aparţinea unei singure persoane, şi anume comisului Ioan (Iancu) Balş.

În conformitate cu prevederile Regulamentului privind organizarea administrativă a Basarabiei, promulgat de împăratul Alexandru I la 29 aprilie 1818, au fost desfiinţate ţinuturile Codru, Greceni şi Soroca şi creat ţinutul Akkerman. Astfel, din acest an, teritoriul Basarabiei devine împărţit în şase ţinuturi: Hotin (constituit din 176 de localităţi ale fostului ţinut Hotin + 30 de localităţi ale fostului ţinut Soroca + 12 localităţi ale fostului ţinut Iaşi), Iaşi (constituit din 130 de localităţi ale fostului ţinut Iaşi + 25 de localităţi ale fostului ţinut Orhei + 142 localităţi ale fostului ţinut Soroca), Orhei (constituit din 262 de localităţi ale fostului ţinut Orhei+ 30 de localităţi ale fostului ţinut Iaşi + 13 localităţi ale fostului ţinut Soroca), Bender (format din 33 de localităţi ale fostului ţinut Bender + 40 de localităţi ale fostului ţinut Codru + 11 localităţi ale fostului ţinut Orhei), Akkerman (alcătuit din 37 de localităţi ale fostului ţinut Bender + 16 localităţi ale fostului ţinut Ismail) şi Ismail, care întrunea 54 de localităţi ale fostului ţinut Ismail + 32 de localităţi ale fostului ţinut Greceni + 15 localităţi ale fostului ţinut Bender + 3 localităţi ale fostului ţinut Codru (Tomuleţ 2007, 295-316)[7].

Prin adresa din 2 ianuarie 1819, guvernatorul civil al Basarabiei, Constantin Catacazi, i-a comunicat mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că a poruncit Guvernului provinciei Basarabia să pună la dispoziţia Dicasteriei Duhovniceşti Exarhale de la Chişinău noua împărţire administrativ-teritorială[8]. Executând ordinul în cauză, Guvernul provinciei Basarabia i-a prezentat instituţiei ecleziastice lista localităţilor repartizate pe ţinuturi[9].

Analizând în linii generale diviziunea administrativ-teritorială din 1818, constatăm că factorii de decizie de la Chişinău au realizat transformări în zona de nord şi de sud a provinciei. În privinţa prefacerilor intervenite în partea de nord este inexplicabil motivul desfiinţării ţinutului Soroca, ca acesta, peste un timp, să fie restabilit. Era însă de aşteptat să fie micşorate dimensiunile ţinutului Bender (care cuprindea, în cea mai mare parte, fostul teritoriu al Basarabiei propriu-zise sau Bugeacul), deoarece era cel mai întins dintre ţinuturile basarabene (includea şi oraşele Akkerman, Ismail şi Chilia), ceea ce crea dificultăţi în activitatea de administrare. Iar ţinuturile Codru şi

[3] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 315, f. 1.
[4] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 59, f. 1.
[5] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 59, f. 4; F. 5, inv. 3, d. 3, f. 319.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 463, f. 66v.
[7] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 28.
[8] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2482, f. 2.
[9] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2482, f. 4-33 (lista localităţilor).

Greceni – cele mai mici după suprafaţă – au fost comasate cu scopul, evident, de a forma o unitate administrativ-teritorială mai mare. Realmente, ţinutul Codru nu era până într-atât de mic, cât avea o configuraţie dezavantajoasă, sub formă de potcoavă, fiind alcătuit din două fâşii: una situată de-a lungul Prutului (fostul ţinut Codru) şi alta (fostul ţinut Hotărniceni) – de-a lungul Valului lui Traian, cu direcţia spre est.

Privind în ansamblu împărţirea administrativ-teritorială adoptată în 1818, deducem că diriguitorii de atunci ai Basarabiei au tins să uniformizeze dimensiunile ţinuturilor, fără să se abată prea mult de la vechea organizare administrativ-teritorială.

Acest aranjament administrativ-teritorial a fost menţinut până la 26 septembrie 1830, când, prin decret imperial, conducerea de la Sankt Petersburg a introdus în Basarabia o structură administrativă deosebită, şi anume: Administraţia oraşului Ismail (Izmail'skoe Gradonacial'stvo). În subordinea instituţiei respective au fost trecute 11[10] localităţi din preajma oraşului Ismail: oraşele Chilia şi Reni şi nouă sate. Concomitent, ţinutului Ismail i-a fost schimbată denumirea în Leova, în cadrul lui fiind inclus un sector din perimetrul ţinutului Bender împreună cu târgul Leova. Acordându-i-se statut de oraş, localitatea Leova este desemnată în calitate de centru judeţean (Tomuleţ 2002, 340-341).

Instituind această administraţie specială în zona Dunării, puterea centrală a urmărit obiectivul de a-i atribui portului Ismail o importanţă strategică, spre a-l integra în circuitul comercial şi a concura cu porturile învecinate Galaţi şi Brăila.

Administraţia oraşului Ismail a încetat să existe odată cu trecerea teritoriului din sudul Basarabiei, la 1857, în componenţa Principatului Moldovei.

În virtutea decretului imperial din 18 decembrie 1835, dat publicităţii la 14 ianuarie 1836, în Basarabia au intervenit noi modificări de ordin administrativ-teritorial, aplicate, după cum se menţionează în decizie, cu scopul „de a exclude dificultăţile pe care le creează proporţiile nepotrivit de mari ale suprafeţelor şi numărului populaţiei unor judeţe din regiunea Basarabia comparativ cu celelalte". Din acest motiv s-a decis:

„1. Pe lângă cele şase judeţe existente în provincia Basarabia, să fie instituite două judeţe noi: Orhei şi Soroca, acestea fiind constituite din părţi ale judeţelor Hotin, Iaşi şi actualul judeţ Orhei, celui din urmă schimbându-i-se denumirea în Chişinău.

2. În concordanţă cu proiectul conducerii locale, hotarele judeţelor Hotin, Soroca, Orhei, Iaşi şi Chişinău vor fi trasate astfel. **a)** Cel al judeţului Hotin: la vest – de-a lungul frontierei cu Austria, pe pârâul Răchitna şi râul Ramenţa; la nord şi est – de-a lungul graniţelor cu Austria şi gubernia Podolia, pe râul Nistru, până la hotarul satului Naslavcea; la sud-est – linie de demarcaţie comună cu judeţul Soroca, de la hotarul satului Naslavcea, de-a lungul hotarelor ale satelor Bârnova, Paustova, Lipnic şi Ocniţa până la râul Ciuhur, apoi pe cursul acestui râu până la hotarul satului Ruseni; la sud se va mărgini cu posesiunile turceşti[11] şi cu judeţul Iaşi, de prima vecinătate fiind separat de râul Prut, până la vărsarea în el a râului Racovăţ, iar de a doua – de râul Racovăţ şi hotarul satului Edineţ, până la satul Ruseni. **b)** Cel al judeţului Iaşi: la vest – de-a lungul posesiunilor turceşti, pe râul Prut, de la vărsarea în el a râului Racovăţ până la hotarul existent dintre acest judeţ şi fostul judeţ Orhei, în prezent judeţul Chişinău; la nord va avea graniţă comună cu judeţul Hotin, după cum este indicat mai sus, pe râul Racovăţ şi pe marginea moşiei satului Edineţ, până la hotarul satului Ruseni; la est se va învecina cu judeţul Soroca, pe râul Răut, până la hotarul satului Pelinia, după care va continua de-a lungul hotarului acestui sat până la râul Cubolta şi, pe cursul acestui râu, până la hotarul satului Ţipleşti, apoi, traversând râul Cubolta, va trece pe marginea moşiilor satelor Heciu Vechi, Heciu Nou, Redi şi Sângerei până la râul Ciuluc şi, în josul acestei ape, până la hotarul satului Băneşti; la sud – graniţă comună cu judeţul Orhei şi Chişinău, de la hotarul satului Băneşti, de-a lungul hotarelor ale satelor Ciurcani (corect: Ciulucani - D.P.), Manureşti (corect: Mândreşti - D.P.) şi Beşeni, iar de aici, pe linia de demarcaţie dintre judeţul Iaşi şi fostul judeţ Orhei, actualmente ju-

[10] În 1837, Administraţiei oraşului Ismail îi erau subordonate următoarele sate: Vâlcov (cu un număr de 219 curţi), Vasilevca şi Pocrovca (55 de curţi), Hagi-Curda (110 curţi), Hasan-Spaghi (75 de curţi), Galileşti (131 de curţi), Jebrieni (60 de curţi), Caracicova (28 de curţi), Cara-Mahmet (236 de curţi), Câşliţa (120 de curţi), Muravliovca (52 de curţi) şi Cimaşir (74 de curţi) (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2588, f. 231).

[11] Adică, cu Principatul Moldovei, care nu era posesiune turcească, ci stat aflat sub suzeranitatea Porţii Otomane.

deţul Chişinău, până la râul Prut. **c)** Cel al judeţului Soroca: la vest se va mărgini cu judeţul Iaşi, pe linia ce îl separă de judeţul Soroca, descrisă mai sus; la nord-vest – graniţă comună cu judeţul Hotin, de la hotarul satului Naslavcea, de-a lungul hotarelor ale satelor Bârnova, Paustova, Lipnic şi Ocniţa, până la răul Ciuhur, apoi, pe cursul acestui râu, până la satul Ruseni; la nord şi est – graniţă comună cu gubernia Podolia, pe râul Nistru, de la satul Naslavcea până la hotarul existent între satele Socola şi Poiana; la sud se va învecina cu noul judeţ Orhei care se instituie, de la râul Ciuluc, pe limitele satelor Prepeliţa, Răzălăi, Bălăneşti (corect: Bălăşeşti - D.P.), Prodăneşti şi Căpreşti, unde se va uni cu linia de demarcaţie, existentă în prezent, între judeţul Iaşi şi fostul judeţ Orhei, actualmente judeţul Chişinău, până la râul Nistru. **d)** Cel al judeţului Chişinău: la vest – pe frontiera cu posesiunile turceşti, de-a lungul Prutului, de la graniţa judeţului Iaşi, în aval, până la hotarul existent cu judeţul Leova, adică până la hotarul satului Pogăneşti; la nord – pe graniţa existentă între judeţul Iaşi şi fostul judeţ Orhei, până la pârâul Pojăreni; la nord-est – hotar comun cu judeţul Orhei, pe pârâul Pojăreni până la vărsarea lui în râul Bâc, apoi în josul acestui râu până la hotarul satului Tătăreşti, continuând până la râul Ichel, după care urmează pe cursul acestui râu până la confluenţa lui cu râul Nistru; la est – un segment comun cu gubernia Herson, pe râul Nistru, de la gura râului Ichel până la graniţa judeţului Bender, stabilită între acest din urmă judeţ şi fostul judeţ Orhei; la sud – pe linia de demarcaţie, nemodificată, ale judeţelor Bender şi Leova. **e)** Cel al judeţului Orhei: la est – în vecinătate cu guberniile Podolia şi Herson, pe râul Nistru, de la linia ce separă acest judeţ de judeţul Soroca până la gura râului Ichel; la sud şi sud-vest, precum este consemnat anterior, este situat judeţul Chişinău; la nord – hotar comun cu judeţele Iaşi şi Soroca, de-a lungul limitelor acestor judeţe, descrise deja.

3. Hotarele judeţelor Bender, Leova şi Akkerman rămân neschimbate, cu excepţia trecerii din cuprinsul ultimului judeţ în subordinea Administraţiei oraşului Ismail a câtorva sate aşezate pe spaţiul dintre lacurile Chitai şi Sasâc.

4. Reşedinţele autorităţilor judeţene ale noilor judeţe Orhei şi Soroca se vor afla în târgurile Orhei şi Soroca, cărora li se acordă statut de oraş. [...]

5. Pentru a facilita legătura dintre locuitorii judeţului Leova cu instituţiile administrative ale judeţului şi judecătoria, precum şi în vederea creării unor condiţii mai optime pentru poliţia judeţeană de a-şi exercita obligaţiile, Administraţia Judeţeană Leova şi Judecătoria Judeţeană să fie transferate în târgul Frumoasa, căruia să i se schimbe denumirea în oraşul Cahul, la fel şi judeţul să se numească Cahul în loc de Leova, pe când oraşului Leova să i se acorde, ca mai înainte, statut de târg" (Полное 1856, 1187-1189)[12].

Astfel, în temeiul decretului în cauză au fost realizate două modificări esenţiale: a fost reînfiinţat judeţul Soroca şi divizat în două judeţul Orhei, care era cel mai vast. De fapt, prin divizarea judeţului Orhei s-a revenit la o situaţie administrativ-teritorială mai veche: configuraţia noului judeţ Chişinău coincidea, în mare măsură, cu cea a ţinutului Lăpuşna, care a existat în cadrul Principatului Moldovei până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când a fost contopit cu ţinutul Orhei, noua formaţie administrativ-teritorială numindu-se un timp ţinutul Orhei-Lăpuşna, iar la începutul secolului al XIX-lea – doar Orhei.

Obligat prin Tratatul de pace de la Paris din 1856 să-şi rectifice frontiera în zona basarabeană, Imperiul Rus a retrocedat Principatului Moldovei teritoriul din sudul Basarabiei limitrof Dunării, ceea ce a determinat operarea unor modificări în sistemul administrativ-teritorial al Basarabiei rămase sub administraţia rusă. Deoarece un segment al noii frontiere dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldovei a fost trasat pe cursul râului Ialpug, până la intersecţia acestuia cu Valul lui Traian de Jos, în stânga Ialpugului rămânând o porţiune din judeţul Cahul, în prima jumătate a anului 1857, administraţia ţaristă a întemeiat din localităţile situate pe această porţiune judeţul Comrat, cu centrul administrativ în satul Comrat. Despre intenţia de a înfiinţa judeţul Comrat se menţionează în adresa din 7 februarie 1857 expediată guvernatorului militar al Basarabiei, M.S. Ilinski, de către guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele A.G. Stroganov[13], iar un act din 21 septembrie 1857 conţine informaţia că

[12] Procesul de organizare a judeţelor Orhei şi Soroca este redat în următoarea sursă: ANRM, F. 6, inv. 2, d. 938.
[13] ANRM, F. 6, inv. 3, d. 910, f. 240.

judeţului Cahul îi fuseseră deja schimbată denumirea în Comrat[14].

Judeţul Comrat a existat până la 19 august 1858, când, prin dispoziţie imperială a fost desfiinţat. O parte din teritoriul judeţului Comrat a fost alipită la judeţul Bender, iar alta – la judeţul Akkerman (Защук 1862, 23).

În baza Legii pentru comunele urbane şi rurale, promulgată la 31 martie 1864 de către domnitorul Principatelor Române Unite Alexandru Ioan Cuza, pe lângă cele două judeţe existente în stânga Prutului – Cahul şi Ismail – a fost înfiinţat şi al treilea – judeţul Bolgrad.

După reanexarea de către Imperiul Rus a sectorului din sudul Basarabiei, potrivit clauzelor Tratatului de pace de la Berlin din 1878, autorităţile ţariste unesc cele trei judeţe româneşti – Bolgrad, Cahul şi Ismail – şi formează un singur judeţ, numit Ismail, care a existat până în 1918, în pofida tentativelor repetate ale guvernanţilor de a-l diviza şi a-l reorganiza, fiind păstrate în el legile româneşti. Reducerea proporţiilor lui s-a produs abia la 29 ianuarie 1918, când Sfatul Ţării a adoptat decizia privind înfiinţarea judeţului Cahul, prin detaşarea unei părţi a teritoriului judeţului Ismail, situată la nord şi nord-vest de linia trasată de la staţia de cale ferată Valul lui Traian spre sud-vest, între satele Curciu şi Vulcăneşti, Hagi-Abdul şi Împuţita, Cişmichioi şi Etulia, până la râul Prut, între oraşul Reni şi satul Giurgiuleşti. Misiunea de centru administrativ i-a fost acordată oraşului Cahul[15].

În conformitate cu decretul imperial din 6 martie 1887, judeţului Iaşi i-a fost schimbată denumirea în Bălţi.

Aşadar, la începutul anului 1918, teritoriul Basarabiei era împărţit în opt judeţe: Hotin, Bălţi, Soroca, Orhei, Chişinău, Bender, Akkerman şi Ismail. Aceste judeţe (plus judeţul Cahul) au fost păstrate pe tot răstimpul administraţiei româneşti, cu deosebirea că unora dintre ele le-a fost schimbată denumirea şi, în plus, au intervenit unele prefaceri ale hotarelor acestora.

În concluzie, menţionăm următoarele:

1. Pe parcursul celor 106 ani de dominaţie a autocraţiei imperiale ruse, sistemul administrativ-teritorial al Basarabiei a suportat o serie de modificări. Dintre transformările mai importante remarcăm: suprimarea ţinutului Hotărniceni, comasarea ţinuturilor Codru şi Greceni, divizarea judeţelor Bender şi Orhei.
2. Structura judeţeană a Basarabiei, stabilită prin decretul imperial din 1835, a fost menţinută în continuare până la încheierea stăpânirii ţariste.
3. În 1917 era cu un judeţ mai puţin în raport cu numărul lor existent la 1812.
4. O situaţie specifică a avut-o judeţul Ismail, constituit în urma unor circumstanţe politice.

Împărţirea în ocoale şi plase. În anul anexării la Imperiul Rus, ţinuturile dintre Prut şi Nistru erau subîmpărţite în ocoale.

Ca unitate administrativă în cadrul ţinutului, având acelaşi sens cu plasa din Ţara Românească, ocolul a fost introdus în Principatul Moldovei în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, în urma reformelor lui Constantin Mavrocordat (Instituţii 1988, 338).

La 14 mai 1812, marele vistiernic al Moldovei, Iordache Ruset-Roznovanu, i-a prezentat preşedintelui Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, senatorului V.I. Krasno-Milaşevici, lista localităţilor din Principatul Moldovei, repartizate pe ţinuturi şi ocoale. Potrivit acestei liste, ţinuturile din stânga Prutului erau alcătuite din următoarele ocoale[16]. Ţinutul Orhei (12 ocoale): Cogâlnic, Botna, Bâcovăţ, Faţa Bâcului, Ichel, Răutul de Jos, Răutul de Sus, Cula, Măietinilor, Câmpului, Nistrul de Sus şi Nistru de Jos. Ţinutul Soroca (7 ocoale): Mijlocului, Nistrul de Jos, Câmpul de Jos, Răut, Peste Răut, Câmpul de Sus şi Nistrul de Sus. Ţinutul Hotin (8 ocoale): Mijlocului, Nistrul de Sus, Prutul de Jos, Ciuhur, Prutul de Sus, Ghilavăţ, Raşcov şi Nistrul de Jos. Ţinutul Iaşi (7 ocoale, situate pe ambele maluri ale Prutului): Ciuhurul de Sus, Ciuhurul de Jos, Pese Prut, Turii, Braniştii, Copou şi Codru. Basarabia (4 ocoale, numite şi olaturi): Bender, Căuşeni, Akkerman şi Chilia. Ţinutul Tomarova (2 ocoale): Cahul şi Prut. Ţinuturile Ismail (includea târgul Ismail şi 5 sate), Codru, Greceni şi Hotărniceni nu erau divizate în ocoale.

Într-o listă de sate din ţinutul Bender (cuprindea Basarabia propriu-zisă), adresată senatorului

[14] ANRM, F. 6, inv. 3, d. 905, f. 41.
[15] ANRM, F. 727, inv. 2, d. 60, f. 12.
[16] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 5-58.

Krasno-Milaşevici la 31 mai 1812 de către Isprăvnicia ţinutului Bender, sunt enumerate şase olaturi: Bender, Nistrul de Jos, Câmpul Căuşenilor, Bugeac, Akkerman şi Chilia (История Молдавии 1969, 11-17).

Recensământul populaţiei din 1817 indică asupra faptului că, între timp, în ţinuturile din sudul Basarabiei au intervenit schimbări în privinţa ocoalelor. În ţinutul Bender erau patru ocoale: Bender, Căuşeni, Akkerman şi Bugeac; în ţinutul Codru – două ocoale: Codru şi Hotărniceni; în ţinutul Greceni – două ocoale: Cahul şi Prut; în ţinutul Ismail – patru ocoale: Chilia, Cahul, Ismail şi Prut. Ţinutul Iaşi era constituit din şase ocoale: Ciuhur, Prut, Câmpului, Codru, Braniştii şi Turii (Труды 1907, 8-229).

Prin decretul imperial din 22 martie 1818 este instituit Comitetul Tutelar al Coloniştilor din Sudul Rusiei, pus sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei. Acestui comitet i-au fost subordonate administraţiile coloniştilor străini din guberniile Herson, Taurida şi Ekaterinoslav şi regiunea Basarabia (Полное 1830, 154-158). Drept urmare, sectorul din sudul Basarabiei, pe care erau stabiliţi etnicii germani, a fost divizat sub aspect administrativ-teritorial în două circumscripţii: I şi a II-a, incluse în limitele ţinutului Akkerman (Статистическое 1899, 188).

Pentru a înlătura inconvenientele legate de denumirile acestor două circumscripţii, în luna mai 1829, I circumscripţie a fost numită Maloiaroslaveţ, iar cea de a II-a – Kleastiţ (Попечительный 2000, 17)

În conformitate cu decretul emis de Alexandru I la 29 decembrie 1819, teritoriul pus la dispoziţia coloniştilor transdanubieni a fost împărţit în patru circumscripţii: Prut, Cahul, Ismail şi Bugeac (Полное 1830, 517-520). Deoarece în decret se menţionează că circumscripţia Bugeac poate fi divizată în două, stipulaţia respectivă a fost aplicată şi, astfel, la 1827, pe lângă primele trei circumscripţii existau încă două: Bugeacul de Sus şi Bugeacul de Jos (Статистическое 1899, 397).

La 30 iunie 1826, împăratul Nicolae I a autorizat decizia Comitetului de Miniştri al Rusiei cu privire la instituirea în satele de pe domeniile statului din Basarabia a administraţiilor de plasă după tipul rusesc (Полное собрание 1830, 656-661). Pe baza acestei decizii au fost înfiinţate plasele Căuşeni şi Cimişlia în cadrul ţinutului Bender, plasa Medveja în ţinutul Hotin şi plasele Ivanovca şi Tatarbunar în ţinutul Akkerman.

În 1830, ţinutul Orhei avea 27 de ocoale (Alcedar, Rezina, Echimăuţi, Dobruşa, Şercani, Susleni, Sărăteni, Holercani, Pohorniceni, Işnovăţ, Mereni, Voinova, Ţibirica, Peresecina, Isacova, Crăsnăşeni, Sireţi, Căpriana, Volcineţ, Durleşti, Sângera, Ruseşti, Ciuciuleni, Lăpuşna, Cotul Morii, Boldureşti şi Nisporeni); ţinutul Bender – două plase (Căuşeni şi Cimişlia) şi patru ocoale (Nistru, Botna, Lăpuşna şi Prut); ţinutul Hotin – 16 ocoale (Hotin, Raşcov, Suliţa Nouă, Prutul de Sus, Lipcani, Racovăţ, Ciuhur, Prutul de Jos, Rujniţa, Molodova, Nistrul de Sus, Draghişte, Movilău, Nistrul de Jos, Cubolta şi Naslavcea); ţinutul Iaşi – 19 ocoale (Ciuhur, Prutul de Sus, Prutul de Jos, Turii, Braniştii, Şoltoaia, Făleşti, Codrul de Jos, Codrul de Sus, Teleneşti, Ciulucul, Răutul de Jos, Răutul de Mijloc, Răutul de Sus, Căinari, Nistrul de Sus, Nistrul de Jos, Soroca şi Raşcov)[17].

În 1836, modelul rusesc de plasă (volost') este introdus în toate judeţele basarabene.

La 1 ianuarie 1840, Ministerul Proprietăţilor Statului al Rusiei a operat unele modificări în sistemul de administrare a domeniilor statului din Basarabia, aflate sub jurisdicţia sa, introducând în calitate de subdiviziuni administrativ-teritoriale circumscripţia, plasa şi asociaţia rurală. Drept consecinţă, în judeţul Hotin a fost creată o circumscripţie (Hotin), cu o plasă (Medveja) şi două asociaţii rurale (Medveja şi Hâjdău); în judeţul Bender – o circumscripţie (Bender), două plase (Căuşeni şi Cimişlia) şi nouă asociaţii rurale (în cadrul plasei Căuşeni: Hârbovăţ, Hagimus, Copanca, Căuşeni şi Opaci; în cadrul plasei Cimişlia: Taraclia, Cimişlia, Abaclâgeaba şi Cenac, ultima făcând parte din componenţa judeţului Cahul); în judeţul Akkerman – o circumscripţie (Akkerman), două plase (Ivanovca şi Tatarbunar) şi opt asociaţii rurale (în cadrul plasei Ivanovca: Talmaz, Alexandrovca, Moldovca, Ţariceanca şi Olăneşti; în cadrul plasei Tatarbunar: Plahteevca, Divizia şi Tatarbunar)[18].

În 1849, Basarabia era divizată astfel din punct de vedere administrativ-teritorial (Военно-статистическое 1849, 12-15):

[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1485, f. 6-43.
[18] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 890, f. 26-28.

Judeţe	Plase şi circumscripţii
Hotin	Plase: Lipcani, Corjeuţi, Sculeni, Sulița Nouă, Briceni, Clişcăuţi, Chelmenţi, Stălineşti, Romancăuţi şi Grozinţi
Iaşi	Plase: Balatina, Slobozia Bălţi, Vulpeşti, Corneşti, Ciuciuieni, Copăceni, Făleşti, Sculeni şi Brânzeni
Soroca	Plase: Otaci, Visoca, Climăuţi, Bădiceni, Târnova, Cubolta, Ocolina, Căinari, Pepeni, Raşcov, Vasileuţi şi Cobâlea
Orhei	Plase: Teleneşti, Sămăşcani, Sirota, Pohorniceni, Işnovăţ, Criuleni, Dâşcova, Tuzora, Cineşeuţi, Voroteţ, Cerniţa, Seliște şi Căzăneşti
Chişinău	Plase: Bujor, Boldureşti, Zberoaia, Nisporeni, Costeşti, Hânceşti, Lăpuşna, Sireți, Găleşti sau Pănăşeşti, Horodişte, Mereni, Ialoveni şi Văsieni
Bender	Plase: Teliţa, Căinari, Căuşeni şi Cimişlia
Akkerman	Plase: Ivanovca, Tatarbunar şi Cara-Mahmed
Cahul	Plase: Coştangalia, Tigheci, Sărăţica şi Leova
Administraţia colonială Coloniile germane Coloniile transdanubienilor	 Circumscripţii: Maloiaroslaveţ, Kleastiţ şi Sărata Circumscripţii: Ismail, Bugeacul de Sus, Bugeacul de Jos şi Cahul-Prut
Administraţia ţăranilor de stat	Circumscripţii: Bender, Akkerman, Cahul şi Hotin
Administraţia cazacilor de la Dunăre	Cuprindea 10 staniţe

Prin adresa din 14 august 1853, Cârmuirea provinciei Basarabia l-a informat pe guvernatorul militar al Basarabiei că în 1844, conform ordinului Cârmuirii provinciei Basarabia, în judeţul Iaşi au fost reorganizate plasele, între care a fost constituită şi plasa Ciuciuieni, cu centrul administrativ în satul Ciuciuieni, ca urmare a comasării plaselor Ghiliceni şi Sângera. De această dată Cârmuirea a considerat necesar să transfere Administraţia plasei Ciuciuieni din satul Ciuciuieni în satul Ghiliceni, propunere care a fost acceptată de către guvernatorul militar[19].

Potrivit deciziei Cârmuirii provinciei Basarabia din 31 iulie 1857, administraţiile plaselor Cobâlea şi Visoca au fost mutate din satul Cobâlea în satul Cotiujenii Mari şi din satul Visoca în satul Arioneşti (Бессарабские 1857).

În 1862, localităţile de pe domeniile statului erau grupate doar pe plase, acestea fiind următoarele. În judeţul Akkerman: Divizia (3 sate), Tatarbunar (5 localităţi), Plahteevca (5 sate), Ivanovca (8 sate), Palanca (6 sate), Talmaz (4 sate) şi Alexandrovca (6 sate); în judeţul Bender: Cimişlia (6 localităţi), Abaclâgeaba (3 sate), Taraclia (5 sate), Căuşeni (6 localităţi), Fârlădeni (8 sate) şi Copanca (3 sate); în judeţul Hotin: Hâjdău (6 sate) şi Holohoreni (4 sate) (Памятная 1862, 269-272). Aleksandr Zaşciuk indică în cartea sa, apărută în 1862, vechea structură administrativ-teritorială (circumscripţii, plase şi asociaţii rurale) a localităţilor subordonate Ministerului Proprietăţilor Statului al Rusiei (Защук 1862, 26-27).

În 1863, cu scopul de a crea condiţii mai avantajoase, Cârmuirea provinciei Basarabia a dispus să fie transferate administraţiile de plasă din satul Sărăteni în satul Ciocâlteni, din satul Işnovăţ în satul Hârtopul Mic (sau Schit) şi din satul Dâşcova în satul Vâprova (Бессарабские 1863).

Prin decizia sa din 10 februarie 1864, Cârmuirea provinciei Basarabia i-a permis Poliţiei din judeţul Bender, conform solicitării acesteia, să suprime plasa Chiţcani, din cauza strămutării, ce avea să se producă în curând, a ţăranilor din satele Chiţcani şi Copanca pe moşia Ursoaia, satele respective împreună cu satul Leuntea urmând să fie trecute în componenţa plasei Teliţa (Бессарабские 1864, 86). Tot în acest an, în conformitate cu hotărârea Cârmuirii provinciei Basarabia din 5 martie 1864, Administraţia de plasă Corjeuţi a fost transferată în târgul Edineţ (Бессарабские 1864).

[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5943, f. 1.

Plasa Vâprova din judeţul Orhei era compusă din 18 sate: Selişte, Lucăşeuca, Isacova, Slobozia Isacova, Hirova, Morozeni, Dâşcova, Vâprova, Puţintei, Tabăra, Ghetlova, Hulboaca, Săseni, Valea Popii, Bravicea, Meleşeni, Breanova şi Ţibirica[20]. Potrivit deciziei din 10 iunie 1870 a Administraţiei Regionale în Problemele Sătenilor din Basarabia, plasa Vâprova a fost divizată în două plase: Bravicea şi Isacova[21].

Pe data de 26 iulie 1874, Administraţia Gubernială în Problemele Ţăranilor din Basarabia a adoptat hotărârea de a transfera Administraţia plasei Fârlădeni, judeţul Bender, din satul Fârlădeni în satul Varniţa[22].

În judeţul Ismail, reanexat în 1878, a fost păstrată comuna ca unitate administrativă, introdusă de autorităţile române. Comunele alcătuiau trei raioane comunale: Bolgrad, Cahul şi Ismail, care corespundeau celor trei judeţe româneşti de odinioară.

La 1890, tabloul plaselor se prezenta astfel (Статистика 1890). Judeţul Chişinău (13 plase): Boldureşti, Bujor, Văsieni, Vorniceni, Hânceşti, Zberoaia, Costeşti, Lăpuşna, Mereni, Nisporeni, Pârjolteni, Sireţi şi Ialoveni. Judeţul Akkerman (28 de plase): Acmanghit, Alexandrovca, Staro-Arţiz, Volontirovca (Volintiri), Divizia, Ivanovca-Bolgarskaia, Ivanovca-Ruskaia, Cleastiţ, Crasnoe, Cubei, Culevcea, Culm, Maloiaroslaveţ, Nicolaevca-Novorosiiskaia (reşedinţa în satul Bairamcea), Palanca, Paris, Plahteevca, Postal, Sărata Veche, Starocazacie, Talmaz, Tarutino, Tatarbunar, Taşlâc, Tepliţ, Şaba, Eighenghem şi Eighenfeld. Judeţul Bender (11 plase): Abaclâgeaba, Varniţa, Gura Galbenei (reşedinţa în Gura Galbenei cea Mare), Iosefsdorf, Căinari, Căuşeni (reşedinţa în Căuşenii Noi), Comrat, Taraclia, Teliţa, Ceadâr-Lunga şi Cimişlia. Judeţul Bălţi (10 plase): Balatina, Slobozia Bălţi, Glodeni, Corneşti, Chişcăreni, Copăceni, Făleşti, Zăbriceni, Sculeni şi Ungheni. Judeţul Ismail avea 112 comune. Judeţul Orhei (15 plase): Bravicea, Hârtop (reşedinţa în Hârtopul Mare), Izvoare, Isacova, Căzăneşti, Chiperceni, Cobâlea, Criuleni, Rezina, Sămăşcani (reşedinţa în Sămăşcanii de Sus), Susleni (reşedinţa în Suslenii de Sus), Teleneşti (reşedinţa în Teleneştii Vechi), Călăraşi, Ciocâlteni şi Cineşeuţi. Judeţul Soroca (12 plase): Otaci, Arioneşti, Climăuţi, Bădiceni, Târnova, Cotiujeni (reşedinţa în Cotiujenii Mari), Ocolina, Năduşita, Pepeni, Vadul Raşcov, Văscăuţi şi Floreşti. Judeţul Hotin (12 plase): Lipcani, Secureni, Suliţa Nouă, Edineţ, Dăncăuţi, Briceni, Clişcăuţi, Chelmenţi, Stălineşti, Romancăuţi, Rucşin şi Grozinţi.

La 5 noiembrie 1912, Administraţia Gubernială a Basarabiei a înştiinţat Comitetul Executiv (Uprava) al Zemstvei din judeţul Chişinău că de la 1 ianuarie 1913, satele Budeşti, Goian, Ciopleni, Cricova, Visterniceni, Chetros, Cruzeşti, Coloniţa, Vadul lui Vodă şi Poşta Veche urmau să fie excluse din componenţa plasei Mereni, deoarece din aceste sate a fost formată o plasă nouă – Budeşti, la care au fost alipite toate cătunele situate pe moşiile acestor sate: Tohatin, Cheltuitori, Fundul Tohatin, Corju (Chirjău), Bălţata, Sagaidac, Valea Satului, Valea Paladi, Maximovca, Buga, Valea Coloniţa, Cioara Borta, Ciocana, Fundul Ciocana, Goianul Nou şi Otovasca (Сборник 1914, 25)[23].

La finele acestei expuneri concluzionăm:

1. După încorporarea Basarabiei în Imperiul Rus, un timp, în sistemul ei de administrare au fost menţinute ocoalele – subdiviziuni ţinutale, specifice Principatului Moldovei.
2. În 1818, coloniile germane, apoi, în 1819, şi coloniile transdanubienilor au fost reunite în unităţi administrativ-teritoriale deosebite – circumscripţii.
3. În 1826, localităţile de pe domeniul statului au fost repartizate pe plase (volosti), care corespundeau modelului administrativ rusesc.
4. Tipul rusesc de plasă a fost introdus în restul Basarabiei în 1836.
5. Pe parcurs, numărul plaselor a variat în funcţie de modificările administrative intervenite.

[20] ANRM, F. 8, inv. 1, d. 41, f. 3.
[21] ANRM, F. 8, inv. 1, d. 41, f. 6.
[22] ANRM, F. 8, inv. 1, d. 853, f. 8.
[23] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1745, f. 261.

Bibliografie

Boldur 1992: A. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cornea 2003: S. Cornea, Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917) (Cahul 2003).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar (Bucureşti 1988).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830) (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2007: V. Tomuleţ, Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. II (Chişinău 2007).

Анцупов, Жуков 1957: И.А. Анцупов, В.И. Жуков, Реформы в управлении Бессарабией с 1812 по 1828 гг. В сб.: Ученые записки Кишиневского Государственного Университета, том XXVI (исторический) (Кишинев 1957).

А.Н. 1900: А.Н., Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812-1828 г. В сб.: Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей, том XXII (Одесса 1900).

Бессарабские 1857: Бессарабские областные ведомости, nr. 37, 14 сентября 1857.

Бессарабские 1863: Бессарабские областные ведомости, nr. 29, 20 июля 1863.

Бессарабские 1864: Бессарабские областные ведомости, 7 марта 1864.

Бессарабские 1864: Бессарабские областные ведомости, nr. 12, 21 марта 1864.

Военно-статистическое 1849: Военно-статистическое обозрение Российской империи, том XI, часть 3, Бессарабская область (Санкт Петербург 1849).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область, часть первая (Санкт Петербург 1862).

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

История Молдавии 1969: История Молдавии. Документы и материалы. Том III. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (Кишинев 1969).

Памятная 1862: Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год (Кишинев 1862).

Полное собрание 1830: Полное собрание законов Российской империи, том I (Санкт Петербург 1830).

Полное 1830а: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, том XXXVI (Санкт Петербург 1830).

Полное 1856: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том X, отделение второе (Санкт Петербург 1856).

Попечительный 2000: Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799-1833 гг. Аннотированная опись дел 1827-1833 г.г., том III (Одесса 2000).

Сборник 1914: Сборник постановлений уездных собраний Кишиневского Земства. 1904-1913 гг., часть III (Кишинев 1914).

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области. В сб.: Записки Одесского Общества Истории и Древностей, том VI (Одесса 1867).

Статистика 1890: Статистика Российской Империи. XV. Волости и гмины 1890 года. III. Бессарабская губерния. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел (Санкт Петербург 1890).

Статистическое 1899: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака (Аккерман 1899).

Труды 1907: Труды Бессарабской Губернской Архивной Комиссии, том III (Кишинев 1907).

Administrative-territorial division of Bessarabia in the Tzarist period

Abstract

The article describes the administrative-territorial organization of Bessarabia during Tzarist domination. Initially, it is presented the county -"judet"- structure evolution, followed the by a description of the smaller administrative units, within the county. They are called circles -"ocoale"- and civil parishes -"plase"-.

Административно-территориальное деление Бессарабии в царский период

Резюме

В статье затронут вопрос относительно административно-территориального деления Бессарабии в царский период. В начале представлена эволюция уездной структуры, после чего меньших административных единиц – околы и волости.

29.12.2008

Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

UNELE REFLECŢII ASUPRA MECANISMULUI EFECTUĂRII RECLAMEI ÎN BASARABIA (SFÂRŞITUL SEC. XIX - ÎNCEPUTUL SEC. XX)

Vera Serjant

Sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX se caracterizează printr-un avânt considerabil al dezvoltării reclamei în ţările europene. Aceasta se referă îndeosebi la activitatea editorială care trăia timpuri cu adevărat „de aur". În America apar adevăraţi giganţi ai mijloacelor de comunicare în masă, iar în Franţa primele inovaţii în domeniul reclamei.

În Rusia o înviorare deosebită a acestui proces are loc odată cu realizarea reformelor democratice din anii '60 ai sec. XIX. În 1862 s-a început reforma cenzurii. Conform „Noilor reguli temporare", se suspendau restricţiile asupra anunţurilor particulare, iar ziarele puteau să se vândă şi cu amănuntul. În 1865 s-a elaborat un Nou statut al cenzurii. În baza lui unele publicaţii periodice erau scutite de cenzură în cazul unor hotărâri speciale şi a unei plăţi de câteva mii de ruble. Dar şi acestea puteau fi în orice moment suspendate de administraţia locală. De mai multă libertate, în acest sens, se bucurau doar publicaţiile de stat şi cele ştiinţifice, precum şi literatura tradusă din limbi străine.

În Basarabia această activitate socială capătă şi ea proporţii însemnate. Suscitarea şi câştigarea interesului public, asupra anumitor mărfuri, a unor cărţi, a unor spectacole, a folosirii unor servicii are loc prin intermediul firmelor, afişelor, placardelor, panourilor şi, bineînţeles, al tipăriturilor. În continuare ne vom referi la unele aspecte ale modului de organizare a reclamei basarabene la hotarul dintre secolele XIX-XX. Este vorba de sistemul de localuri sau instituţii care aveau drept ocupaţie alcătuirea şi răspândirea reclamei.

Formele şi tipurile reclamei sunt diverse, precum e diversă însăşi viaţa. Purtători de reclamă pot fi orice: de la o cutie de chibrituri la un avion ba chiar şi o rachetă cosmică. Diversitatea mijloacelor folosite în prezent de industria publicitară este imensă. Care a fost situaţia la acest capitol în Basarabia la finele sec. XIX - începutul sec. XX?

Cele mai răspândite tipuri de reclamă în Basarabia erau: cea de stradă (afişajul public) şi cea tipărită. Firmele (magazinelor, atelierelor, hotelurilor etc.) ocupau primul loc în reclama de stradă. Ca model de astfel de reclamă ne poate servi atelierul de veşminte bisericeşti al lui F.A. Pavalachi, situat pe strada Alexandrovskaia, în casa Soborului. Caseta publicitară a acestui atelier conţine o imagine în care este reprezentată intrarea în acest local cu firma respectivă, realizată cu caractere ruseşti mari. În afară de firmă pe pereţii laterali sunt inscripţii: „Primeşte comenzi la stihare, rease, scufii, anterie, camilavci. F.A. Pavalaki" (KEB 1912)[1]. Pe pragul atelierului sunt reprezentaţi trei bărbaţi: doi preoţi şi un comerciant, probabil stăpânul atelierului, unul din cei mai cunoscuţi croitori de haine bisericeşti din Chişinău.

1. Casa de Comerţ a fraţilor P. şi A. Fitov, Chişinău.

2. Patiseria lui L.I. Mankov, Chişinău.

[1] Reclama acestui atelier este întâlnită pe parcursul multor ani pe paginile publicaţilor basarabene.

3. Bufetul lui N.R. Capmare din Grădina orăşenească, Chişinău.

4. Casa de Comerţ *K. Şehter şi Fraţii*, Chişinău.

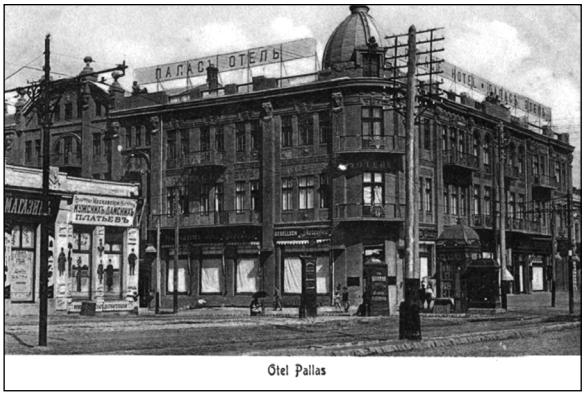

5. Hotelul *Pallas*, Chişinău.

Cei ce se ocupau de reclama de stradă erau oameni profesionişti. În 1889 a fost fondat primul Birou de reclamă al lui H. Iuliş din Chişinău. În anii 1908-1910 sediul lui se afla pe strada Haralampievskaia 32. Din 1910 îl avea drept asociat pe A. Bluştein, iar sediul lui se schimbă pe strada Minkovskaia 25. Era unicul Birou de reclamă din sudul Rusiei, acceptat de guvernator (AK 1912). Aici se primeau comenzi la diverse tipuri de reclamă, în special pentru localuri: pe acoperişul chioşcurilor (pe tamburele de fier), pe garduri (la ieşirea din gară şi intrarea în Chişinău), pe spe-

6. Casetă publicitară al atelierului de veşminte bisericeşti F.A. Pavalachi, publicată în revista *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1912.

zele scaunelor (din grădina orăşenească şi de pe bulevard), pe vitrinele speciale (din birourile poştale), pe chioşcuri, care erau amplasate pe toate străzile. Se mai executau reclame pe reversul programelor de teatru şi circ.

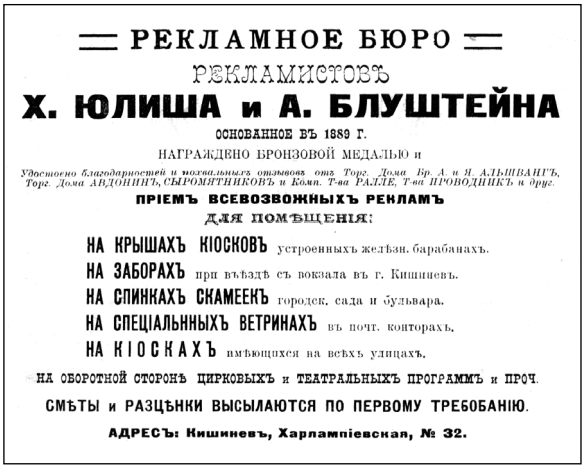

7. Casetă de prezentare a Biroului de reclamă Iuliş-Bluştein, publicată în *Адрес-календарь Бессарабской губерніи* pentru 1910, 1909.

Acest birou, pentru activitatea sa, a fost decorat cu medalia de bronz. A avut şi multe mulţumiri din partea Casei de Comerţ a fraţilor Alşvang, Casei de Comerţ Avdonin, Sîromeatnikov şi Societăţilor RALLE, PROVODNIK etc. (АК 1909).

Anunţul publicitar din ziarul *Бессарабская жизнь* nr. 219 din 25 septembrie 1908 aduce noi argumente despre activitatea Biroului, afirmând că reclamele erau primite atât de la firmele locale, cât şi de la cele din alte oraşe şi se efectuau după cele mai noi cerinţe.

Deşi conform informaţiei de care dispunem Biroul realiza diverse reclame, activitatea lui de bază se reducea la afişajul public.

El, însă, nu era unica instituţie care se ocupa cu acest gen de activitate. Cu acest tip de reclamă se ocupau şi unele ateliere de pictori. De exemplu atelierul pictorului Zelţman de pe strada Nicolaevskaia, situat în casa lui Hamudis, alături de magazinul lui Gver, îndeplinea comenzi de firme şi placarde: pe sticlă, lemn, fier; litere cu relief din lemn şi metal; firme noi „Brilliant”, diverse schiţe şi comenzi de gravare (АК 1913).

Din 1894 la Chişinău activa un alt pictor de firme, Gukştein. Sediul firmei lui se afla pe strada Nicolaevskaia colţ cu Mihailovskaia nr. 90. Realiza comenzi de picturi: pe sticlă, fier, lemn, muşama, metal etc. Executa impecabil embleme, medalii şi litere din lemn, grava pe sticlă (АК 1909). Executa firme, embleme şi medalii şi pictorul D. Rehelis, cu sediul în Chişinău, str. Benderskaia, colţ cu str. Şmidt (НГ 1912b).

„Clişee pentru diverse firme şi instituţii la dl CALMANSON, Chişinău, str. Puşkinskaia 30, telefon 22. Exterioare, faţade, magazine, portrete, embleme, medalii, figuri etc.” (НГ 1912a). Din conţinutul anunţului aflăm că este vorba de Calmanson, redactorul ziarului *Новая газета,* cunoscut proprietar de magazine şi ateliere în care se vindeau şi se reparau automobile, biciclete şi patefoane. Se vede că acest întreprinzător se ocupa şi cu executarea comenzilor pentru reclamă de stradă.

În lista de comenzi ale pictorilor din Chişinău este inclus şi placarda. Acest mijloc de reclamă este practicat foarte des de reclamiştii basarabeni. Se consideră că prima placardă a fost făcută de vânzătorul de cărţi Batdold în 1482, pentru reclama noii ediţii a „Geometriei” lui Euclid. Ea nu s-a păstrat.

În secolul XIX apare un nou tip de placardă-reclamă. Apariţia ei este legată de francezul Julien

РЕКЛАМНОЕ БЮРО
РЕКЛАМИСТОВЪ
Х. ЮЛИША и А. БЛУШТЕЙНА
ОСНОВАННОЕ ВЪ 1889 Г.
НАГРАЖДЕНО БРОНЗОВОЙ МЕДАЛЬЮ и
Удостоено благодарностей и похвальныхъ отзывовъ отъ Торг. Дома Бр. А. и Я. АЛЬШВАНГЪ, Торг. Дома АВДОНИНЪ, СЫРОМЯТНИКОВЪ и Комп. Т-ва РАЛЛЕ, Т-ва ПРОВОДНИКЪ и друг.
ПРІЕМЪ ВСЕВОЗМОЖНЫХЪ РЕКЛАМЪ
ДЛЯ ПОМѢЩЕНІЯ:
НА КРЫШАХЪ КІОСКОВЪ устроенныхъ желѣзн. барабанахъ.
НА ЗАБОРАХЪ при въѣздѣ съ вокзала въ г. Кишиневъ.
НА СПИНКАХЪ СКАМЕЕКЪ городск. сада и бульвара.
НА СПЕЦІАЛЬНЫХЪ ВЕТРИНАХЪ въ почт. конторахъ.
НА КІОСКАХЪ имѣющихся на всѣхъ улицахъ.
НА ОБОРОТНОЙ СТОРОНѢ ЦИРКОВЫХЪ и ТЕАТРАЛЬНЫХЪ ПРОГРАММЪ и ПРОЧ.
СМѢТЫ и РАЗЦѢНКИ ВЫСЫЛАЮТСЯ ПО ПЕРВОМУ ТРЕБОБАНІЮ.
АДРЕСЪ: Кишиневъ, Харлампіевская, № 32.

8. Casetă publicitară a Biroului de reclamă Iuliş-Bluştein, publicată în *Адрес-календарь Бессарабской Губернии* pentru 1913, 1912.

ЖИВОПИСЕЦЪ ВЫВѢСОКЪ
ГУКШТЕЙНЪ
Фирма существ. съ 1894 года.
ПРИНИМАЕТЪ ЗАКАЗЫ ВСЯКАГО РОДА ЖИВОПИСИ
НА СТЕКЛѢ, ЖЕЛѢЗѢ, ДЕРЕВѢ, КЛЕЕНКѢ, МЕТАЛЛѢ и ПРОЧ.
БЕЗУКОРИЗНЕННОЕ ВЫПОЛНЕНІЕ
ГЕРБОВЪ, МЕДАЛЕЙ и ДЕРЕВЯННЫХЪ БУКВЪ.
МОТИРОВКА И ВЫТРАВЛЕНІЕ РИСУНКОВЪ НА СТЕКЛѢ.
ПРИНИМАЮТСЯ ВСЯКІЯ
МАЛЯРНО-КОМНАТНЫЯ РАБОТЫ.
АДРЕСЪ: Кишиневъ, Николаевская, уг. Михайловской, д. № 90.

9. Reclama atelierului de firme Gukştein, publicată în *Адрес-календарь Бессарабской губернии* pentru 1910, 1909.

Chere, grafician şi decorator de scene, care a deschis în 1866 o litografie la Paris. El este considerat părintele placardei contemporane, punând la baza ei următoarele principii: bătătoare la ochi (ţipătoare) din contul contrastului de culori aprinse; imaginea şi textul ei să fie percepute din „mers”; laconică (toată atenţia să fie concentrată asupra obiectului principal).

Placarda avea o capacitate deosebită de a atrage publicul. Despre eficacitatea ei ne vorbeşte şi faptul că pentru răspândirea ziarului rusesc *Сельский вестник*[2] în rândurile populaţiei basarabene a

[2] Ziarul *Сельский вестник* s-a editat la Sankt Petersburg între anii 1881-1917, la început de trei ori pe săptămână, apoi zilnic. Era un organ al guvernului rus, care din iniţiativa acestuia este reorganizat, în 1905, într-un organ „mai viu şi de masă”, destinat în special ţăranilor în scopul manipulării politice a acestora în spiritul devotamentului statornic faţă de ţar, funcţionar şi biserică.

fost folosit şi acest mijloc de publicitate. Despre aceasta aflăm dintr-o circulară a Direcţiei Principale pentru Presă din 29 noiembrie 1911, adresată Guvernatorului Basarabiei, unde este rugat să întreprindă toate măsurile posibile pentru a mări numărul de abonaţi ai ziarului. „Cu acest scop ar fi raţional – se menţionează în circulară – de a familiariza populaţia cu programul ziarului prin intermediul anunţurilor gratuite inserate în toate publicaţiile de stat şi guvernamentale, precum şi prin afişarea de placarde speciale în cele mai aglomerate locuri. Numărul necesar de placarde pentru afişare şi modele de anunţuri pentru a fi publicate în publicaţiile de stat vor fi trimise de redacţia ziarului *Сельский вестник* la dispoziţia Î.V."[3]. Documentele de arhivă atestă că circulara menţionată mai sus nu era îndeplinită întocmai cerinţelor cerute. Sunt rapoarte ale organelor locale, care înştiinţau organele de resort că ţăranii basarabeni refuză de a se abona la acest ziar.

Al doilea tip de reclamă, cea mai răspândită în Basarabia la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX, era cea imprimată. Ea se producea în tipografii, atât în cele de stat, cât şi în cele particulare. Numărul tipografiilor a crescut considerabil, fapt ce a marcat apariţia publicaţiilor periodice şi în alte oraşe din Basarabia: Bălţi, Bender, Soroca, Orhei, Ismail, Akkerman etc. În anii 1900-1916 aici se editau 254 de ediţii periodice: 136 de ziare, 78 de reviste, almanahuri, suplimente literare, 14 îndrumare departamentale, calendare, 26 de culegeri de departament (Трубецкой 1968, 28). În 1889, cu permisiunea guvernatorului, apare şi prima publicaţie particulară – ziarul *Бессарабский вестник*, editat de E. Sokolova[4].

Tipografia de stat a Direcţiei Guberniale din Basarabia cu sediul pe strada Gostinaia, casa lui Kogan nr. 123, înzestrată cu şase maşini rapide de imprimat şi renovată cu cele mai noi caractere şi ornamente, primea diverse comenzi, atât de stat, cât şi particulare la preţuri moderate (БГВ 1899). Aici se editau: ziarul oficial *Бессарабские губернские ведомости*, o serie de calendare precum *Адрес-календарь Бессарабской губернии*, *Бессарабский адрес-календарь*, *Бессарабский сельскохозяйственный календарь* – supliment al revistei *Бессарабское сельское хозяйство*, care se edita la această tipografie şi multe alte publicaţii de stat. Dacă facem o paralelă între reclama efectuată de aceste publicaţii observăm că ziarul *Бессарабские Губернские Ведомости* făcea reclamă, îndeosebi, publicaţiilor periodice ruseşti. Reclama comercială se reducea la publicitatea făcută pentru câteva produse farmaceutice franceze[5], pentru unele bănci şi societăţi de asigurare.

Publicaţiile anuale (calendarele) şi revistele, spre deosebire de ziare, amplasau anunţurile publicitare la începutul şi sfârşitul lor, uneori şi pe copertă. Numărul lor era destul de impunător, iar mesajele cuprindeau uneori o pagină întreagă, având chenare frumos ornamentate. Cele mai multe oferte de publicitate aceste publicaţii le aveau din partea proprietarilor de fabrici, magazine şi hoteluri, a prestatorilor de servicii publice din întreaga gubernie.

Pe lângă editarea presei periodice în tipografii erau îndeplinite şi alte comenzi ale reclamei imprimate. Iată, de exemplu, ce comenzi realiza tipografia ziarului *Бессарабская жизнь*: „executăm diverse lucrări tipografice: imprimarea anunţurilor, placardelor, afişelor, publicarea broşurilor, a cărţilor de vizită etc. În acest scop tipografia a fost înzestrată cu cele mai performante caractere de litere. Noile maşini tipografice sunt puse în funcţiune cu ajutorul electricităţii" (БЖ 1905).

„Tipo-litografia lui E. Şlimovici din Chişinău, situată la colţul străzilor Nicolaevskaia şi Mihailovskaia, în casa proprie, telefon 106, îşi anunţa clienţii că după incendiul din luna decembrie 1904, îşi reîncepe activitatea şi primeşte comenzi tipografice. Tipo-litografia este înzestrată cu material calitativ şi litere atât ruseşti, cât şi franţuzeşti, slavoneşti, greceşti, evreieşti, româneşti (moldoveneşti), nemţeşti ce-i dă posibilitate să tipărească broşuri, reviste şi alte lucrări tipografice la preţuri moderate. Comenzile se execută cu acurateţe şi la timp" (КЕВ 1905).

Însă cel mai mare volum de lucru al tipografiilor îl constituia tipărirea presei periodice. Iar presa nu poate exista fără inserţie. Dezvoltarea presei prin publicitate a dat un nebănuit impuls presei. Prin publicitate presa a putut să se dezvolte la nivelul ei de astăzi (Petcu 2002, 163).

Să urmărim deci cum inserţia a influenţat presa. Cercetând fondurile de presă periodică şi o serie de dosare din fondurile ANRM, am constat că toate publicaţiile şi cele tipărite şi cele ce n-au vă-

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9346, f. 1.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8820, f. 1.

[5] Pe parcursul anilor 1890-1900, pe paginile ziarului se face reclamă doar următoarelor produse farmaceutice: sinapismele Rigollot, soluţia Matico Grillo şi pastilele Santal Midi.

zut lumina tiparului, aveau inclusă neapărat, în programul lor de activitate, şi rubrica *Anunţuri*. Anunţurile publicitare constituiau uneori unica sursă de existenţă a unor periodice. „Existenţa aproape a tuturor ziarelor, menţiona redactorul-editor al ziarului *Бессарабское эхо* Napoleon Hlopiţki, în cererea sa din 12 noiembrie 1912 către Guvernatorul Basarabiei, este bazată pe anunţurile primite pentru a fi publicate. Lipsa permisiunii de a le publica, mă face să închid afacerea”[6].

Condiţiile de publicare a anunţurilor publicitare erau foarte stricte. Fiind un produs al presei, supusă cenzurii, acestea urmau a fi publicate conform art. 39, 40 şi 41 al statutului cenzural. Ele erau cenzurate de către şeful de poliţie. Pentru a face reclamă firmei, băncii, magazinului sau hotelului, proprietarul era obligat să prezinte şefului de poliţie sau redactorului un document de confirmare a legalităţii întreprinderii sau afacerii lui. Redactorul ziarului *Новая газета* publica uneori chiar sub titlul ziarului următoarea informaţie: „Persoanele interesate, pot primi dovezi documentare, la redacţia ziarului” (НГ 1912a). Nu se permitea „şantajarea” publicului cu anunţuri compromiţătoare[7].

Aceasta, însă, n-a împiedicat apariţia noilor ziare, al căror număr a fost destul de impunător. Din contra, apar publicaţii specializate doar în reclamă: *Листок сельскохозяйственных и торгово-промышленных объявлений* (1902), se edita de două ori pe lună, *Торгово-промышленный листок объявлений* (1904-1905), apărea de patru ori în lună, *Бессарабская рекламная газета* (1912), *Бюро рекламы* (1914), cu regret, ultimele două nu s-au păstrat (Трубецкой 1968, 240, 241, 251, 258).

Reclama din ziarele de la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX avea un succes deosebit şi aceasta nu-i întâmplător. Ziarele erau, practic, unicele mijloace de informare în masă. Iar anunţul în ziare, al căror tiraj era destul de mare, aducea firmei noi clienţi şi de aici şi venit. Anume aceasta îi făcea pe editori să mărească spaţiul acordat anunţurilor.

Pentru publicarea anunţurilor erau stabilite anumite taxe, în funcţie de amplasarea acestora. Cel mai scump costau anunţurile tipărite pe prima pagină şi a doua sau a treia în partea de sus a ziarelor. Iată care erau preţurile anunţurilor la ziarul *Бессарабский вестник* în anul 1911: un rând pe-

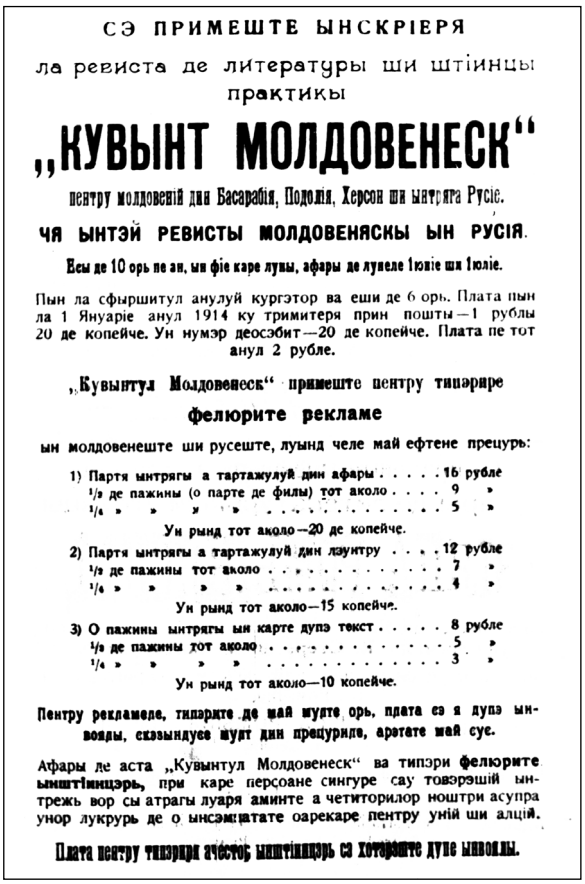

СЭ ПРИМЕШТЕ ЫНСКРІЕРЯ

ла ревиста де литературы ши штіинцы практикы

„КУВЫНТ МОЛДОВЕНЕСК“

пентру молдовенії дин Басарабія, Подолія, Херсон ши ынтрята Русіе.

ЧЯ ЫНТЭЙ РЕВИСТЫ МОЛДОВЕНЯСКЫ ЫН РУСІЯ.

Есы де 10 орь пе ан, ын фіе каре луны, афары де лунеле Іюніе ши Іюліе.

Пын ла сфыршитул анулуй кургэтор ва еши де 6 орь. Плата пын ла 1 Яуаріе анул 1914 ку тримитеря прин пошты—1 рублы 20 де копейче. Ун нумэр деосэбит—20 де копейче. Плата пе тот анул 2 рубле.

„Кувынтул Молдовеняск“ примеште пентру типэрире

фелюрите рекламе

ын молдовенеште ши русеште, луынд челе май еftене прецурь:

1) Партя ынтрягы а тартажулуй дин афары . . . . . 16 рубле
½ де пажины (о парте де филы) тот аколо . . . . 9 »
¼ » » » » . . . . . 5 »

Ун рынд тот аколо—20 де копейче.

2) Партя ынтрягы а тартажулуй дин лэунтру . . . . 12 рубле
½ де пажины тот аколо . . . . . 7 »
¼ » » » » . . . . . 4 »

Ун рынд тот аколо—15 копейче.

3) О пажины ынтрягы ын карте дупэ текст . . . . . 8 рубле
½ де пажины тот аколо . . . . . 5 »
¼ » » » » . . . . . 3 »

Ун рынд тот аколо—10 копейче.

Пентру рекламеле, типэрите де май мулте орь, плата се я дупэ ынвоялэ, скэзындусе мулт дин прецуриле, арэтате май сус.

Афары де аста „Кувынтул Молдовеняск“ ва типэри фелюрите ынштіинцэрь, при каре персоане сынгуре сау товэрэшій ынтрежь вор сы атрагы луаря аминте а четиторилор ноштри асупра унор лукрурь де о ынсэмнэтате оарекаре пентру уній ши алцій.

Плата пентру типеріря ачестор ынштіинцэрь се хотэрэште дупэ ынвоялэ.

10. Casetă publicitară a revistei *Cuvânt moldovenesc*, publicată în aceeaşi revistă, 1915.

tit înaintea textului – 35 copeici, după text – 20 copeici; pe pagina a doua sau a treia sus – 50 copeici (БВ 1911). Ziarul *Бессарабец* avea următoarea taxă pentru anunţuri: 1) pe prima pagină, pentru un rând petit într-o singură coloană la prima tipărire – 20 copeici, la a doua tipărire şi următoarele – 10 copeici; 2) pe paginile 4, 5 şi 6-pentru un rând petit într-o singură coloană la prima tipărire – 10 copeici, la a doua şi următoarele – 5 copeici. Plata pentru anunţurile anuale şi lunare le încasa conform unui acord special (Бессарабец 1901).

Pentru reviste cele mai scumpe erau anunţurile tipărite pe coperta din afară. Iată ce preţuri avea pentru inserţii revista *Cuvânt Moldovenesc*: 1) partea întreagă a copertei din afară – 16 ruble, ½ pagină tot acolo – 9 ruble, ¼ pagină – 5 ruble, un rând tot acolo – 20 copeici; 2) partea întreagă a copertei din interior – 12 ruble, ½ pagină tot acolo – 7 ruble, ¼ pagină – 4 ruble, un rând tot acolo – 15 copeici; 3) o pagină întreagă în carte după text – 8 ruble, ½ pagină tot acolo – 5 ruble, ¼ pagină – 3 ruble, un rând tot acolo – 10 copeici (КМ 1915).

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 19.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 29.

11. Casetă de prezentare a Agenţiei de publicitate Metţl din Moscova, publicată în ziarul *Новая газета*, 1912.

Revista *Кишиневские епархиальные ведомости*, de exemplu, pentru publicarea anunţurilor în anul 1908 a avut un venit de 102 rub. 85 cop. (КЕВ 1909).

Astfel se observă, că publicaţiile aveau graţie anunţului publicitar un suport financiar, ce contribuia direct la dezvoltarea, ba chiar şi evoluţia acestora. În mare parte ziarele au fost create de reclamă şi pentru reclamă.

În întreaga lume încep a apărea birouri de anunţuri (azi numite agenţii de publicitate) care se ocupau cu colectarea şi publicarea anunţurilor în presa periodică. Ocupaţia dată devine o profesie destul de profitabilă. Persoanele care stabilesc o relaţie între cei ce produc şi cei care cumpără prin intermediul presei, sunt numite agenţi publicitari.

Primul Birou de anunţuri (agenţie de publicitate) din Rusia a fost fondată în anul 1878 de către L.E. Metţl la Moscova. Ea avea deschise filiale la Varşovia, Sankt Petersburg, Vilno, Berlin, Paris, Boston, New York, Buffalo. Colecta anunţuri pentru toate publicaţiile din lume (НГ 1912b). De serviciile ei se foloseau şi ziarele basarabene (*Бессарабский вестник*, *Бессарабская жизнь*, *Бессарабец*, *Новая газета*[8] etc.). Ele primeau prin intermediul ei anunţuri din partea comercianţilor şi producătorilor străini şi a celor din Rusia. „Anunţurile de peste hotare şi din toate localităţile Imperiului Rus, cu excepţia guberniilor Basarabia, Herson şi Podolia, sunt primite la Biroul Central al lui Metţl din Moscova, strada Measniţkaia, casa lui Sîtov, şi în filiala lui din Sankt Petersburg, str. Bolşaia Morskaia nr. 11” (Бессарабец 1901).

Ziarele basarabene, după cum se vede din anunţul de mai sus, nu primeau prin intermediul acestui birou anunţuri din guberniile Basarabia, Herson şi Podolia. Atunci, cine îndeplinea funcţia de intermediar între producătorii şi cumpărătorii locali, cine colecta anunţurile pentru a fi publicate?

În Basarabia aceste funcţii le aveau redacţiile publicaţiilor. Deschideţi orice publicaţie şi veţi găsi pe paginile ei, neapărat, avize de felul acesta: „Abonarea şi colectarea anunţurilor se face la redacţie” şi mai departe este indicată adresa redacţiei, programul de lucru şi taxa anunţurilor. „Pentru anunţurile particulare redacţia este deschisă zilnic de la ora 12^{00} până la 14^{00}, în afară de sărbători. Biroul redacţiei este deschis zilnic între orele 9^{00}-6^{00}. Primirea anunţurilor urgente se face la orice oră” (БЖ 1905). Redacţiile erau responsabile de forma şi conţinutul anunţului, atât în faţa organelor de cenzură, cât şi a clienţilor. La rândul lor industriaşii şi comercianţii ţineau la reputaţia firmei lor şi nu permiteau compromiterea ei. Despre aceasta ne mărturiseşte şi scrisoarea cunoscutului proprietar de magazin de obiecte bisericeşti D.E. Spînulov, adresată redacţiei revistei *Наше объединение*, în care scrie următoarele: „În legătură cu articolul publicat de preotul C.B. în nr. 26 a mult stimatei reviste despre cumpărătura făcută (veşminte bisericeşti) în valoare de 115 ruble, care s-au dovedit a fi de o calitate rea şi având în vedere faptul că în Chişinău sunt doar două magazine de obiecte bisericeşti, eu rog redacţia să concretizeze în care magazin din cele două s-au cumpărat lucrurile. Eu nu le-am vândut. Rog acest lucru din considerentul că lipsa denumirii magazinului poate ştirbi din încrederea pe care o au stimaţii mei cumpărători faţă de magazinul meu. Cu respect, proprietarul magazinului de obiecte bisericeşti din oraşul Chişinău D. Spînulov” (НО 1910). Prezintă interes şi răspunsul redacţiei: „Veşmintele bisericeşti au fost cumpărate în magazinul lui Kara-Stoianov. Pentru o informare mai largă a preoţimii, anunţăm că la redacţie vin foarte multe scrisori cu rugămintea de a se remarca scumpetea lucrurilor din magazinul acestuia care, profitând de incompetenţa preoţilor în costul mărfurilor, ia preţuri întreite” (НО 1910).

Biroul de reclame Iuliş-Bluştein din Basarabia nu se ocupa cu colectarea anunţurilor. Activitatea lui

[8] Ziarul săptămânal *Новая газета* era editat la Chişinău, strada Puşkinskaia 30, apoi Alexandrovskaia 114, tel. 22, de către editorul Kalmanson, în propria tipografie. Se difuza în rândul publicului înstărit din Basarabia.

ţinea mai mult de afişajul public. De aceea, în baza constatărilor de mai sus putem afirma, că în Basarabia nu exista un birou central de colectare a anunţurilor pentru presa periodică de aici. Anunţurile se colectau la birourile sau redacţiile fiecărei publicaţii sau în punctele de colectare pentru respectiva publicaţie din alte oraşe. De exemplu, ziarul *Новая газета* avea puncte de colectare: în Bender la G. Grinfeld, str. Haruzin şi la chioşcul lui Ş. Natenzon; în Tiraspol la chioşcul lui G. Erlih; în Odesa la G. Zaks, str. Puşkinskaia, 7, tel. 27-66,

Магазинъ церковной утвари
Димитрія Егоровича Спынулова
(бывш. Бобурова)
Кишиневъ, Александровская ул Городск. д. (пассажъ)
ПАРЧА и ГОТОВЫЯ РИЗЫ.
раза серебряные и аплико вые.
Об КОЛОКОЛА ДЛЯ ЦЕРКВЕЙ.
Самовары, алюминіевая и эмалированная посуда, кофейники, сиропова и столовые приборы. Продажа афонск. лампад. масла, смирны и ладана.
ЦѢНЫ САМЫЯ ДОСТУПНЫЯ.

12. Reclama magazinului de obiecte bisericeşti D. Spînulov, publicată în *Новая газета*, 1912.

Z.C. Cornfeld, str. Kolodezi, 4, tel. 12-49 şi la B. Amcislavski, str. Kneajeskaia, 21 (НГ 1912a).

ПРОДАЖА,
ЦЕРКОВНОЙ УТВАРИ,
ОБРАЗОВЪ
въ серебряныхъ и
апликовыхъ ризахъ,
ПАРЧИ СЕРЕБРЯНОЙ
И АПЛИКЕ;
ГОТОВЫХЪ РИЗЪ,
шитыхъ плащаницъ,
ХОРУГВЕЙ
металическихъ и
суконныхъ
ПАНИКАДИЛЪ,
ЦБРКОВ. ПОДСВѢЧ.

МАГАЗИНЪ
ЦЕРКОВНОЙ УТВАРИ
Давида Феодоровича
КАРА-СТОЯНОВА
Главный магазинъ на Александровской ул., уг. Михайловской, домъ Соборный.
Довожу до свѣдѣнія уважаемыхъ покупателей что церковную утварь богатую выборомъ пріобрѣтаю изъ первыхъ рукъ Московскихъ фабрикъ Т. Д. И. Я. Бабаева и продаю по прейскуранту Бабаева цѣны дешевле чѣмъ вездѣ внѣ всякой конкуренціи въ чемъ лично каждый можетъ убѣдиться.
ВЪ КИШИНЕВѢ,

КОЛОКОЛА
СЕРЕБРЯННЫХЪ
МЕЛЬХІОРОВЫХЪ
ВЕЩЕЙ:
САМОВАРОВЪ
разныхъ фабрикъ,
КОФЕЙНИКОВЪ,
СТОЛОВЫХЪ НОЖЕЙ
разныхъ фабрикъ,
КЛЕЕНОКЪ
заграничныхъ и русскихъ фабрикъ,
МОСКОВСКИХЪ
СУНДУКОВЪ,
ЧЕМОДАНОВЪ
и т. п. предмет.

КОЛОКОЛА ЗАВОДА Финляндскаго и Оловянишникова.
Продажа Авонскаго лампаднаго масла, ладана и смирны.
Принимаю заказы; на всю церковную утварь, по самымъ доступнымъ цѣнамъ.
Большой выборъ иконъ пр. Серафима Саровскаго въ Кіотахъ и преп. Анны Кашинской.
ПРИНИМАЮ ЗАКАЗЫ НА НОВЫЕ ИКОНОСТАСЫ.

13. Reclama magazinului de obiecte bisericeşti Kara-Stoianov, publicată în *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1912.

Au fost încercări de a se deschide în Basarabia şi puncte de colectare a anunţurilor pentru publicaţiile din guberniile vecine. Locuitorul orăşelului Kameneţ-Podolsk (gubernia Podolia), Ipolit Betnarski, într-o cerere către guvernatorul Basarabiei roagă, la 1 aprilie 1911, să i se permită să deschidă în oraşele Chişinău, Bălţi şi Hotin puncte pentru vinderea foii ce-o edita „Услуга”, precum şi puncte de colectare a anunţurilor pentru ea[9]. Guvernatorul nu l-a refuzat, dar a cerut să se concretizeze cerinţa şi să fie nominalizate persoanele care vor conduce aceste birouri[10]. Aceasta ne dă dreptul să constatăm, că astfel de puncte au activat pe teritoriul Basarabiei.

Din datele de care dispunem rezultă, că mecanismul de organizare a reclamei basarabene includea în reţeaua lui o serie de instituţii: Biroul de reclamă al lui Iuliş-Bluştein, atelierele pictorilor Zelţman, Gukştein, Rehelis şi alţii din Chişinău, care aveau drept ocupaţie alcătuirea şi amplasarea reclamei pe străzile capitalei, precum şi ale altor oraşe; tipo-litografiile, unde se fabrica cel mai răspândit tip de reclamă nu numai în Basarabia, dar şi în întreaga lume – reclama imprimată.

Reclama efectuată de aceste instituţii a contribuit la dinamizarea activităţii comerciale şi industriale din ţinut. Ea a devenit o armă puternică de luptă împotriva concurenţei mari, care predomină lumea capitalistă.

Reclama comercială devine un factor important în stabilitatea financiară a presei periodice de aici. Prin publicitate presa a ajuns la nivelul ei de astăzi.

[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9081, f. 4.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9081, f. 11.

Bibliografie

Petcu 2002: M. Petcu, O istorie ilustrată a publicităţii româneşti (Bucureşti: Tritonic 2002).
АК 1909: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1910, 1909.
АК 1912: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913, 1912.
АК 1913: Адрес-календарь БГ на 1914 год, 1913.
Бессарабец 1901: Бессарабец 43, 16 февраля, 1901, 1.
БЖ 1905: Бессарабская жизнь 20, 22 января, 1905, 1.
БВ 1911: Бессарабский вестник 1, 23 ноября, 1911, 1.
БГВ 1899: Бессарабские губернские ведомости 2, 9 января, 1899, 5.
КЕВ 1905: Кишиневские епархиальные ведомости 7, 10 апреля, 1905, 146.
КЕВ 1909: Кишиневские епархиальные ведомости 5-6, 3 мая, 1909, 734.
КЕВ 1912: Кишиневские епархиальные ведомости, 8, 26 февраля, 1912, 223.
КМ 1915: Кувынт молдовеняск 5-6, мартие, 1915, 65.
НГ 1912a: Новая газета, 12 февраль, 1912, 1, 2, 4.
НГ 1912b: Новая газета, 14 март, 1912, 1, 4.
НО 1910: Наше объединение, 29-30, 1910, 26.
Трубецкой 1968: Б. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии 1854-1916 (Кишинев 1968).

Some reflections about the advertisement in Bessarabia (end of the 19th - beginning of the 20th centuries)

Abstract

The end of the 19th and the beginning of the 20th century is characterized by a considerable growth of the advertisement's role in developing the trade and industry in many foreign countries. An increase of this process in Russia takes place during the democratic reforms implemented in the 60ies of the 19th century. The development of the advertisement in Bessarabia registers significant proportions. The public's interest for certain goods, books, shows, services had been stirred and earned through posters, placards, panels, and, certainly, through the prints. The most spread ways of advertisement were: the street and printed publicity.

I will refer in this article only to some aspects of the organization and functioning of the Bessarabian advertisement system at the border of the centuries. It focuses firstly on the special institutions that were making advertisement – the publicity bureaus. The first bureau of publicity from Bessarabia was founded in 1889 by H. Iuliş and A. Bluştein. It was the only bureau of this profile from southern Russia.

Some painter workshops were making advertisement as well. Still, most of publicity was performed by the publishing houses. They were editing periodicals, which had the main role in promoting products and services on the Bessarabian market.

The editorial stuff of the publications turned into points of collecting ads; they were intermediaries between the producers and the costumers. The rubric „Anunţuri" (Advertisement) was present in most of the publishing programs.

The commercial publicity became an important factor for the local periodical press' financial stability. The advertisement played a part in the development of the press.

The advertisement made its contribution to a dynamic commercial and industrial activity in Bessarabia. It became a strong tool against the big competition predominating in the capitalist world.

List of illustrations:

1. The Trade House of P. and A. Fitov brothers, Chişinău.
2. The pastry shop of L.I. Mankov, Chişinău.
3. The canteen of N.R. Capmare from the City garden.
4. The Trade House *K. Şehter and the Brothers*, Chişinău.
5. *Pallas* Hotel, Chişinău.
6. The advertising box of F.A. Pavalachi church togs workshop, published in the *Кишиневские епархиальные ведомости* magazine, 1912.
7. The presentation box of Iuliş-Bluştein Advertising Bureau, published in *Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1910*, 1909.
8. The advertising box of Iuliş-Bluştein Advertising Bureau, published in *Адрес-календарь Бессарабской Губернии на 1913,* 1912.

9. The advertising of Gukştein firm workshop, published in *Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1910*, 1909.
10. The advertising box of *Cuvânt moldovenesc* magazine, published in the same magazine, 1915.
11. The presentation box of Metţl Advertising Agency from Moscow, published in *Новая газета* newspaper, 1912.
12. The advertising of D. Spînulov shop of cult objects, published in *Новая газета*, 1912.
13. The advertising of Kara-Stoianov shop of cult objects, published in *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1912

Некоторые взгляды на механизм создания рекламы в Бессарабии (конец XIX - начало XX вв.)

Резюме

В конце XIX - начало XX веков значительно возросло роль рекламы в развитии торговли и промышленности во многих странах мира. В России это развитие связанно с демократическими реформами ′60 годов XIX века. Среди них и реформа цензуры. В 1865 году был принят Новый цензурный устав. Это способствовало «оживлению» выхода периодических изданий, как в центре, так и на окраинах Российской империи.

В Бессарабии развитие рекламы приняло большой темп. Привлечь интерес публике к разным товарам, книгам, спектаклям, а также к разным сервисным услугам делалось посредством афиш, плакатов, щитов и печати. Самыми распространенными видами рекламы были: внешняя – вывески магазинов, мастерских, гостиниц, складов и печатная – газеты, журналы, календари, листки и прочие.

В данной статье затрагиваются лишь некоторые аспекты бессарабской рекламной системы. Речь идет в первую очередь о первых заведениях, где изготовлялась реклама – рекламные бюро. Бюро рекламы Юлиша-Блуштейна, единственный на юге России, был основан в 1889 г. в городе Кишиневе. Его деятельность сводилась в основном к изготовлению уличной рекламы. Этим же занимались и живописцы вывесок.

Печатная реклама выполнялась в типографиях. Здесь печатались разные виды печатной рекламы: плакаты, афиши, объявления. Но в основном печатались периодические издания. Раздел *Объявления* был включен в программу всех этих изданий. Это позволила изданиям существовать, а некоторым иметь даже прибыль. В Бессарабии сбором и печатанием объявлений занимались редакции и конторы периодических изданий.

Реклама способствовала развитию торговой и промышленной деятельности в Бессарабии. Она стала сильным оружием в борьбе с растущей конкуренции.

Список иллюстраций:

1. Торговый Дом братья П. и Ф. Фитовы, Кишинев.
2. Кафе Л.И. Манькова, Кишинев.
3. Буфет Н.Р. Капмаре, Городской Сад, Кишинев.
4. Торговый Дом *К. Шехтер и Братья*, Кишинев.
5. *Палась* Отель, Кишинев.
6. Рекламное объявление духовно-ризной мастерской Ф.А. Павалакий, опубликованное в журнале *Кишиневские епархиальные ведомости,* 1912.
7. Рекламное объявление Бюро Рекламы Юлиша-Блуштейна, опубликованное в *Адрес- календарь Бессарабской губернии на 1910*, 1909.
8. Рекламное объявление Бюро Рекламы Юлиша-Блуштейна, опубликованное в *Адрес- календарь Бессарабской губернии на 1913*, 1912.
9. Реклама мастерской по изготовлению вывесок Гукштейна, опубликованное в *Адрес- календарь Бессарабской губернии на 1910*, 1909.
10. Реклама журнала *Кувынт молдовеняск*, 1915.
11. Рекламное объявление Бюро рекламы Метцль в Москве, опубликованное в *Новая газета*, 1912.
12. Реклама магазина церковной утвари Д. Спынулова, опубликованное в *Новая газета*, 1912.
13. Реклама магазина церковной утвари Кара-Стоянова, опубликованное в *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1912.

20.01.2009

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

BISERICA – O IPOSTAZĂ A GESTULUI CARITABIL DIN BASARABIA ÎN EPOCA MODERNĂ

Ana Grițco

„...Numai cel ce dă dovedeşte
că este cu adevărat bogat."

Ernest Bernea

Conjunctura social-economică a stratificat dintotdeauna societatea în bogaţi şi săraci atât la sat cât şi la oraş. Profilarea mizeriei şi a sărăciei a avut drept consecinţă stimularea gândirii sociale, manifestată prin gesturi şi atitudini. Însuşi cuvântul „sărac", abordat terminologic, ne ajută să înţelegem incidenţa fenomenului sărăciei şi a imaginii sale în societate. Termeni ca „sărac", „pauper", „mişel", „calic", „cerşetor", „om fără căpătâi", „haimana" etc. indică o varietate terminologică ce „subîntinde o varietate socială". La nivelul vocabularului social, săracul se individualizează treptat, desemnându-l pe individul marcat de propria sărăcie, invaliditate, boală. Şi dacă până la începutul sec. al XIX-lea „săracul" nu era perceput ca un marginal, ci doar prin prisma simbolisticii creştine, ulterior, sub impactul creşterii explozive a numărului de săraci, percepţia se modifică.

Cum îi priveşte societatea? Cum se definesc ei? De când şi de ce există? Pentru un istoric aceste întrebări sunt tot atâtea provocări, gestul caritabil constituind o temă incitantă şi relativ nouă în istoriografia locală. Or, preocupările istoricilor pentru „marea istorie" politică şi militară, pentru aspectele economice şi diplomatice de anvergură, pentru teme sau momente controversate care generează polemici, a „umbrit", cumva, fenomenul *caritate, binefacere, filantropie* care a fost mai puţin abordat, „nefiind la modă". Lipseşte nu numai interesul, dar şi instrumentarul teoretic, conceptual şi metodologic pentru asemenea angajamente. Insuficienţa studiilor consacrate sărăciei este argumentată şi de lipsa surselor documentare, fenomenul fiind cercetat, preponderent, din presa timpului. Or, obiectivul acestei comunicări este de a identifica „fenomenul sărăciei" şi problemele puse, în mod explicit, de prezenţa săracilor în societatea basarabeană în epoca modernă şi ipostazierea gestului caritabil, în evoluţia de la mila creştinească spontană la instituţionalizarea filantropiei.

Politicile sociale, inclusiv cele contemporane, gestul individual de acordare a unui sprijin celui aflat în suferinţă, nu sunt lipsite de conotaţii religioase. Biserica, întemeiată de Hristos ca „aşezământ al dragostei către aproapele", în toate manifestările ei, este semnul cel mai caracteristic al creştinismului, spre deosebire de păgânism, unde mila era un fenomen sporadic ce izvora nu din cerinţe morale. În antichitate grija de cei săraci o aveau statul şi persoanele private, în special cele bogate, care plăteau un impozit special. De exemplu în Atena, cei săraci, neputincioşi de a-şi câştiga pâinea de toate zilele prin muncă, primeau zilnic pentru întreţinere o anumită taxă. Toate provinciile Imperiului Roman erau obligate să trimită la Roma o anumită cantitate de pâine, al cărei preţ îl stabilea Senatul. Aceste cazuri dovedesc că şi păgânii aveau lucruri frumoase, existau oameni înţelepţi care din interese de stat purtau grija celor nevoiaşi, dar actul de binefacere era lipsit de dragoste şi universalitate. În acest context, chiar şi cei mai mari filosofi ai timpului nu preţuiau mila. După Aristotel, poţi să fii darnic, însă nu din dragoste, dar din prietenie, deoarece prietenia, după dânsul, „este cu putinţă între oamenii de aceeaşi clasă, apoi, dărnicia lui nu-i priveşte pe săraci". Seneca în cele şapte cărţi „de binefacere", unde insistă asupra milosteniei chiar şi faţă de cei necăjiţi, el totuşi nu recunoaşte compătimirea şi mila, pentru că, după părerea lui, „acest sentiment l-ar înjosi pe cel înţelept" (Popovici 1926a, 31). Spre deosebire de păgânism, unde grija de săraci nu izvora din faptul că săracul e acelaşi om, ca şi cel bogat, ci din speranţa că prin acest mijloc „să ţină în cadrele cuviinţei" numeroasa clasă de săraci, care devenea un pericol social, manifestat prin jafuri şi răscoale, **creştinismul presupune mila şi iubirea faţă de aproapele**, dragostea faţă de toţi, fără deosebire de origine, stare, sex, vârstă etc. Or, dragostea faţă de semeni este considerată, pe drept cuvânt, una din carac-

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 223-228.

teristicile fundamentale ale credinţei creştine, Biserica Ortodoxă practicând dintotdeauna filantropia creştină, intensitatea acestei activităţi fiind direct dependentă de posibilităţile de manifestare şi dezvoltare a Bisericii însăşi. Creştinismul valorizează milostenia ca practică spirituală care „după Răstignire nu mai reprezintă opţiunea unor spirite eminente, ci datoria minimală a oricărui om trecut prin baia expiatore a Botezului" (Livadă-Cadeschi 1999, 31). Conform *Constituţiilor Apostolice,* care au instituţionalizat de timpuriu filantropia creştină, episcopul era investit cu responsabilitatea administrativă a operei caritabile a Bisericii. El trebuia „să ofere grijă părintească orfanilor, protecţie văduvelor, compasiune invalizilor, adăpost străinilor, hrană celor înfometaţi, apă celor însetaţi, haine celor goi..." (Livadă-Cadeschi 1999, 32). Mitropolitul Antim Ivireanul în *Cuvânt de învăţătură la Duminica Lăsatului de Sec de Brânză* menţiona că „...milostenia iaste de multe feluri... că de vei îndemna pe cineva să facă vreun bine, milostenie iaste, de vei sfătui pe cineva la lucrurile cele sufleteşti, milostenia iaste; milostenia iaste şi în scurte cuvinte, de vei da un pahar de apă rece cuiva în numele lui Hristos..." (Livadă-Cadeschi 1999, 35).

Perioada iniţială a creştinismului s-a distins prin înalta moralitate a urmaşilor lui Hristos, în special în timpurile sfinţilor apostoli, preţuind „acea dărnicie, acele fapte de milostenie, care se săvârşeau de bună voie". La creştinii vechi, după pilda sfinţilor apostoli, era obiceiul de a ajuta pe nevoiaşi, sub diverse forme, nu numai din comuna natală, dar şi din alte locuri.

Una din formele de jertfire în folosul săracilor era donarea averilor bisericeşti. Sf. Chiprian al Cartagenei, după încreştinare, şi-a vândut toate moşiile şi grădinile, iar banii i-a dat în folosul săracilor (Popovici 1926a, 38). Sf. Ioan Gură de Aur, pe când era episcop în Constantinopol, tot avutul său îl dă săracilor, întreţinând pe cont propriu mai mult de 7000 de oameni nevoiaşi, iar Sf. Vasile cel Mare nici nu avea o proprietate personală, deoarece tot ce agonisea împărţea celor nevoiaşi (Popovici 1926a, 39).

Sfinţii părinţi nu numai că îi ajutau pe cei săraci, dar îndemnau la aceasta şi pe creştini. Marii predicatori, în toată puterea talentului lor, îndemnau pe cei bogaţi la dărnicie şi milă. Astfel, despre milostenie, în Răsărit, adeseori propovăduiau Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore Teologul, Sf. Ioan Gură de Aur; iar în Apus – Sf. Ambrosie, Sf. Leon cel Mare şi alţii.

Dragostea faţă de cei săraci la creştini întotdeauna a fost mare, încât le veneau în ajutor şi unii nevoiaşi. Se considera, că trebuie de ajutat nu numai din prisosinţă, dar şi din lipsă. Se ştie că oamenii cei săraci luau asupra lor post benevol, cu scopul ca economiile din zilele de post, să fie jertfite pentru cei săraci. „În acea zi când posteşti, nu mânca nimic, afară de pâine şi apă, socotind cheltuielile care le-ai fi făcut în această zi pentru hrană, după rânduiala altor zile, ceea ce va rămâne, pune la o parte şi dă văduvei, orfanului, săracului" (Popovici 1926-2, 65). La fel şi averile Bisericii, canonic, sunt considerate că aparţin celor săraci. „Biserica are aur... pentru aceea, ca în caz de nevoie să dea ajutoare celor săraci, dacă nu-s pentru aceasta alte mijloace... Aurul aparţine săracilor, nu nouă..." (Popovici 1926b, 67).

Din cele mai vechi timpuri au luat naştere şi aşezămintele caritabile care erau administrate şi deservite de clerici şi puse sub autoritatea episcopilor. Acestea intrau în patrimoniul Bisericii, devenind bun ecleziastic, administrat de econom sub controlul episcopului. Veniturile produse de aşezămintele caritabile se împărţeau în: întreţinerea clerului; cheltuieli destinate liturghiei şi construcţiilor ecleziastice; întreţinerea săracilor şi răscumpărarea prizonierilor de război (Livadă-Cadeschi 1999, 33).

În anul 372 Sf. Vasile cel Mare a înfiinţat un mare spital lângă oraşul Chesaria. După numele întemeietorului, acest spital se numea Vasiliada. Aici se tratau „toţi neputincioşii şi nenorociţii, dar îndeosebi cei leproşi" (Popovici 1926b, 70). Pe lângă saloanele pentru bolnavi, aici erau încăperi pentru preoţi, medici şi servitori. Exemplul lui Sf. Vasile cel Mare a fost urmat şi de alţi episcopi, care au deschis asemenea spitale, îndeosebi în oraşele mari. Aşezămintele de binefacere din Constantinopol, înfiinţate încă pe timpul lui Constantin cel Mare, presupuneau case de educaţie pentru copiii părăsiţi, unde băieţii, sub conducerea specialiştilor, învăţau diferite meserii, iar fetiţele se dădeau la mănăstiri, unde călugăriţele le învăţau lucrul manual. Era important ca să beneficieze de ajutor cei care cu adevărat au nevoie. Se cerea experienţă ca să poţi deosebi pe adevăratul nevoiaş de cel ce cere din lăcomie, căci „cine are cu ce trăi şi din lenevire primeşte milostenie, acela va primi pedeapsă de la Dumnezeu, pentru că răpeşte bucă-

ţica celor săraci... Cine ajută pe cel sărac, acela dă Domnului şi de la Domnul va primi răsplată, – iar cine dă fiecărui trecător, acela aruncă unui câine, care te supără cu îndrăzneala sa, dar nu te muşcă cu sărăcia lui" (Popovici 1926-3, 37).

De-a lungul secolelor, o filă aparte în istoria filantropiei creştine au înscris-o mănăstirile. Deşi idealul celor de la mănăstire era de a atinge perfecţiunea vieţii lui Hristos, învăţătura creştină presupune şi implicarea în nevoile societăţii umane, filantropia fiind un element important al vieţii călugăreşti, aceasta devenind o practică în viaţa cotidiană a multor aşezăminte monastice. Încă din antichitate călugării nu erau absolviţi de datoria de a ajuta pe cei săraci. Întemeietorii monahismului – Sf. Antonie în Răsărit şi Sf. Benedict în Apus – în *Pravilele* lor pentru călugări, îi îndeamnă pe aceştia să nu uite a doua poruncă dumnezeiască: "Să iubeşti pe fratele tău ca pe tine însuţi" (Popovici 1926c, 35). Foarte timpuriu mănăstirea devine o forţă în viaţa socială, iar filantropia o practică statornică în viaţa cotidiană a multor aşezăminte monastice. Astfel, ceea ce călugării câştigau cu osteneala lor, întrebuinţau nu numai pentru nevoile lor, dar şi pentru spitale, aziluri, uneori şi pentru şcoli, care existau aproape pe lângă fiecare mănăstire. Mănăstirile basarabene, în rând cu alte activităţi, reprezentau adevărate centre de susţinere a celor nevoiaşi, orfani, bătrâni. Pe lângă mănăstiri erau deschise şcoli, unde, de obicei, studiau copii din familii vulnerabile, se deschideau sanatorii pentru bătrânii bolnavi. De exemplu, în anul 1908, din iniţiativa stareţului mănăstirii Dobruşa, imobilul de pe str. Haralampievskaia, 42 din Chişinău, proprietate a mănăstirii, arendată hotelului *Petersburg*, este donat pentru un azil al preoţilor în vârstă (KEB 1909, 70-76).

Răpirea Basarabiei de către Imperiul ţarist (1812) a avut consecinţe şi pentru Biserica basarabeană, aceasta confruntându-se cu noi probleme, printre care şi cea de a-şi reface şi dezvolta structurile ei filantropice. Apare necesitatea de reevaluare şi actualizare a argumentelor şi a practicii actelor de caritate, păstrând totodată din tradiţiile Bisericii Ortodoxe locale şi „urmând faptele înaintaşilor noştri". Biserica are chemarea, dar nu întotdeauna şi puterea. Preoţimea venea cu diverse apeluri pentru susţinerea populaţiei sărace, a bolnavilor, a invalizilor, a orfanilor şi a şomerilor din satele şi oraşele basarabene. Au fost constituite diverse comitete, asociaţii pentru strângerea şi împărţirea

Chişinău. Cantină ambulantă pentru săraci, înc. sec. XX.

ajutoarelor de hrană şi îmbrăcăminte. Biserica apare ca un „îndrumător al sufletelor creştine" ca să doneze bani pentru a susţine aceste instituţii, fiind asiguraţi că donaţiile sunt folosite numai în aceste scopuri. Au fost deschise ceainării, ospătării populare, unde cei neajutoraţi puteau servi un ceai gratis sau un prânz modest la un preţ modic.

Necesitatea reorganizării asistenţei sociale şi a mecanismului de organizare a actelor de caritate era vizibilă, în special, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când numărul celor care aveau nevoie de ajutor era impunător, iar asistenţa socială acordată fie de stat, fie de alte organisme nu făcea faţă din diverse motive, printre acestea fiind centralizarea instituţiilor de caritate în Sankt Petersburg şi Moscova şi, neregulile în gestionarea mijloacelor financiare, depistate în urma inventarierilor. Instituţiile abilitate din provincii erau obligate să expedieze sume concrete „la centru", indiferent dacă în instituţiile, care beneficiau de aceste ajutoare, erau şi din aceste provincii. De aceea, una din propunerile clerului basarabean era „ca donaţiile să fie folosite pentru necesităţile locale în ajutorul numărului impunător de bolnavi, orfani, bătrâni, văduve" (Болтян 1912, 1293-1296).

Conform *Regulamentului cu privire la epitropiile eparhiale*, adoptat la 2 august 1864, instituţiile cu caracter filantropic, din cadrul instituţiilor ecleziastice, aveau drept scop promovarea învăţământului primar, în special la sate, şi susţinerea morală şi materială a păturilor vulnerabile din societate (Положение 1905, 106-107). În acest scop a fost constituit Comitetul de tutelă, care includea parohul bisericii locale, „starosta" bisericii şi şeful de plasă, aleşi în cadrul unei adunări generale a enoriaşilor. În competenţa epitropiilor intra întreţinerea locaşurilor sfinte din localitate,

construcţia caselor pentru feţele bisericeşti, acordarea unor indemnizaţii celor nevoiaşi în cazuri de deces a unei persoane apropiate, întreţinerea cimitirelor etc. Un loc aparte în activitatea epitropiilor îl ocupa şcolarizarea copiilor şi întreţinerea spitalelor şi azilurile pentru bătrâni şi copii, aceştia primind ajutoare de la enoriaşi în urma colectelor sub formă de bani sau produse alimentare, îmbrăcăminte, încălţăminte etc.

Pentru societatea sătească din Basarabia secolului al XIX-lea, Biserica era cel mai sigur, uneori unicul sprijin în rezolvarea problemelor sociale. Instituţiile de caritate erau reprezentate de Biserica locală, în frunte cu parohul. Diverşi epitropi îşi propuneau un şir de acţiuni pentru ajutorarea copiilor, bătrânilor, bolnavilor, aceştia fiind îmbrăcaţi, hrăniţi, trataţi, copiii şcolarizaţi. Părintele Teodor, paroh al bisericii din s. Corjeva, jud. Chişinău, prin credinţa şi dorinţa de a sluji lui Dumnezeu prin a face bine celor din jur, era catalizatorul a unui şir de porniri creştine: colectarea mijloacelor băneşti pentru a susţine familiile sărace, mai ales în anii secetoşi; o preocupare aparte avea faţă de copiii satului, care la insistenţa şi cu contribuţia esenţială a Bisericii a construit o şcoală în sat, a completat biblioteca şcolii cu carte religioasă, a organizat excursii la diverse mănăstiri din Basarabia (KEB 1911, 1020-1030).

La începutul sec. al XIX-lea în Chişinău şi-a început activitatea azilul pentru bătrâne – *Azilul Covaldji*, despre activitatea căruia Î.P.S. Gurie avea să menţioneze „că aceasta este o adevărată slujire fratelui neputincios". În azil se adăposteau 28 de persoane şi 8 surori, din diferite mănăstiri, care îngrijeau de bătrâne. Locuiau câte 2-4 persoane în cameră, zilnic primeau hrană caldă; cele „în puteri" torceau, croşetau. Aprovizionarea azilului era asigurată de părintele Ioan Covaldji (de aici şi denumirea azilului), care vizita satele Basarabiei, adunând jertfe de la creştini. „Umblu două săptămâni, adun alimente, vin şi stau în azil două zile şi iar plec prin sate, pentru că azilul se hrăneşte cu ceea ce adun în aceste două săptămâni" (Luminătorul 1925, 7). Situaţia materială a Azilului s-a schimbat după 1918, când strădaniile părintelui Ioan Covaldji au fost susţinute şi de organizaţiile abilitate, alocându-se sume importante (Luminătorul 1927, 10-11).

Suferinţa umană este mai accentuată în timpul conflagraţiilor unde sărăcia se multiplică în urma ruinării vieţii social-economice. Instituţiile de binefacere existente sunt insuficiente pentru a-i cuprinde pe toţi cei ce au nevoie de ajutor, asistenţa socială fiind inevitabilă, iar drept urmare, îşi deschid uşile noi centre de ajutorare a copiilor orfani, invalizilor, văduvelor, ce „invadau" străzile Chişinăului în timpul Primului Război Mondial. Astfel, în şedinţa din 5 octombrie 1916, care şi-a ţinut lucrările în Casa Eparhială, Arhiepiscopul Serafim şi Î.P.S. Anastasie convoacă o adunare de iniţiativă a Epitropiei de binefacere, care funcţiona pe lângă Catedrală, menţionând „despre necesitatea de ospătării gratuite, ospătării ieftine, aziluri, îmbrăcăminte etc. pentru cei săraci" (Din trecutul 1936, 20). Astfel s-a pus baza Ospătăriei Populare, care şi-a început activitatea la 3 noiembrie 1916, în casele proprietarului D.M. Ciolac, amplasate pe str. Tighina, în faţa Pieţei Noi. Ospătăria devenise un important punct în viaţa socială a Chişinăului. Bătrâni şi tineri, femei şi copii, elevi din afara urbei, refugiaţii din Rusia – toţi aceştia găseau aici hrană, încălţăminte, haine, ajutoare băneşti. Activitatea „Ospătăriei Populare" depăşea cu mult nomenclatura ei, astfel încât Comitetul Ospătăriei devine o epitropie pentru săraci, o *Asociaţie de binefacere* pentru întreaga populaţie nevoiaşă din Chişinău. Manifestările Asociaţiei erau îndreptate în trei direcţii: religios-bisericesc, social-filantropic şi cultural-agricol (Din trecutul 1936, 32). Ospătăria Populară şi-a continuat activitatea şi după 1918, rezultatele activităţii având ecou nu numai în Chişinău. La 22 mai 1920 aceasta a fost vizitată de M.S. Regina Maria şi A.S.R. Principesa Elisaveta, însoţite de Î.P.S. Arhiepiscopul Gurie şi S.S. Visarion. Înalţii oaspeţi au fost întâmpinaţi de părintele Vasile Guma. Impresionată de cele văzute, la 22 noiembrie 1923 Regina Maria decide să ia sub patronajul său Ospătăria Populară din Chişinău. Drept mulţumire, o delegaţie, compusă din nouă persoane, în frunte cu părintele Vasile Guma s-au prezentat în audienţă la Castelul Peleş,

Chişinău. Regina Maria vizitând Ospătăria Populară (22.05.1920).

oferindu-i Suveranei un tablou, reprezentând Maiestatea sa pe când vizita Ospătăria din Chişinău (22.05.1920) (Din trecutul 1939, 52). Semnăturile din „Cartea de Aur" a Asociaţiei confirmă tangenţa acestei instituţii cu personalităţi marcante, precum Principesa Alexandra Cantacuzino, Mitropolitul Gurie Grosu, Arhimandritul Scriban, Pantelimon Halippa, Dumitru Bogos, Nichifor Crainic, Gala Galaction etc. (Din trecutul 1939, 55).

Biserica rămânea unul din principalii catalizatori al gesturilor de caritate, manifestate sub diverse forme. De exemplu, între 22 şi 29 mai 1910 în bisericile din Basarabia a fost organizată „Săptămâna orbilor", unde s-au făcut donaţii pentru nevăzători (KEB 1910a, 135-136). Instituţiile ecleziastice erau prezente, spiritual şi material, în cadrul unor manifestări, precum „Duminica bolnavilor", „Ziua mamei", „Ziua copilului". O formă de socializare a copiilor era şcolarizarea lor, de aceea Biserica a sprijinit moral şi material activitatea instituţiilor de învăţământ, plătind regulat burse sociale şi de merit elevilor şi studenţilor; cumpăra cărţi pentru biblioteci, avea grijă de condiţiile de trai şi de nivelul de calificare a pedagogilor din sistemul educaţional, în special, cel religios (KEB 1910b, 1553-1555). O contribuţie importantă în realizarea operelor de binefacere erau colectele, care, de obicei, se aprobau în cadrul şedinţelor Consistoriului Duhovnicesc şi aprobate de Î.P.S. Arhiepiscop. Astfel, pe parcursul anului, în biserici se stabileau noi colecte în anumite zile pentru diverse acţiuni cu mesaj de binefacere: completarea fondurilor ale anumitor societăţi filantropice sau crearea de noi instituţii de caritate (Luminătorul 1926, 16).

Îndemnul Bisericii de a-i ajuta pe cei „ce au nevoie" era susţinut şi de alte instituţii ecleziastice, asociaţii, societăţi, actul de caritate fiind unul din punctele lor de activitate. De exemplu, Societatea Biblică din Rusia[1], care avea drept scop traducerea şi răspândirea Bibliei în imperiu, în programul său de activitate era stipulată şi crearea unui şir de instituţii filantropice (Чистович 1873, 349).

Generalizând cele expuse mai sus, observăm că gravitatea sărăciei din Basarabia în perioada ţaristă, ce a determinat lipsuri materiale şi poziţie socială, a implicat eforturi majore din partea autorităţilor de a controla fenomenul, devenit un pericol social şi sanitar. Totodată fenomenul pauperizării a devenit o preocupare şi a Bisericii, care a încercat să menţină echilibrul social, dar şi atitudinea societăţii, constituită din milă şi bunăvoinţă faţă de invalizi şi bolnavi. Or, opera de ajutorare a aproapelui este mai consistentă atunci când ţinem cont că suntem creştini, iar cel ce „loveşte în creştinism, taie izvoarele iubirii de oameni" (Misionarul 1932, 157). Spre deosebire de stat, care are puterea, mijloacele şi organele prin care poate desfăşura o largă activitate de „uşurare a nevoilor mulţimii", Biserica are chemarea. „... Tămăduiţi pe cei neputincioşi, înviaţi pe cei morţi, căutaţi-i pe cei leproşi, pe demoni scoateţi-i afară, în dar aţi luat, în dar să daţi... Celui care cere de la tine dă-i... Fii milostiv, precum şi Tatăl vostru este milostiv..." (Misionarul 1929, 29). Aceasta, însă, nu însemna „cerşetorie", ci împlinirea unei datorii impuse de spiritul Evangheliei lui Hristos, activitatea filantropică fiind, pe lângă cea a propovăduirii, o notă esenţială a misiunii creştine.

Bibliografie

Din trecutul 1936: Din trecutul nostru, nr. 35, 1936.

Din trecutul 1939: Din trecutul nostru, nr. 10, 1939.

Livadă-Cadeschi 1999: L. Livadă-Cadeschi, Biserica, Prinţul, Individul. Trei ipostaze ale gestului caritabil. Revista de istorie socială II-III, 1997-1998, Iaşi, 1999.

Luminătorul 1925: Luminătorul 4 (15 februarie), 1925.

Luminătorul 1926: Luminătorul 5, 1926.

Luminătorul 1927: Luminătorul 4-5, 1927.

Misionarul 1929: Misionarul 1, 1929.

Misionarul 1932: Misionarul 2, 1932.

Popovici 1926a: C. Popovici, Îngrijirea de săraci la creştinii cei vechi. Luminătorul 7-8 (1-15 aprilie), 1926.

Popovici 1926b: C. Popovici, Îngrijirea de săraci la creştinii cei vechi. Luminătorul 15-16 (1-15 august), 1926.

Popovici 1926c: C. Popovici, Îngrijirea de săraci la creştinii cei vechi în Luminătorul 17 (1 septembrie), 1926.

[1] Societatea Biblică din Rusia a fost fondată în 1812, după modelul englez, şi avea drept scop traducerea şi răspândirea Bibliei. În Basarabia Societatea Biblică s-a constituit în anul 1817. De la începutul activităţii sale, Societatea traducea Biblia, editată de Sf. Sinod, ulterior vândută la preţuri modice, iar celor săraci era distribuită gratis.

Болтян 1912: И. Болтян, Крахи благотворительности. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 44, 1912.

KEB 1909: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 8 (22 февраля), 1909.

KEB 1910a: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 8, 1910.

KEB 1910b: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 43, 1910.

KEB 1911: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 27, 1911.

Положение 1905: Положение о Приходских Попечительствах при православных церквях. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 4, 1905.

Чистович 1873: И. Чистович, История перевода Библии на русский язык (Санкт Петербург 1873).

The church – o hypostasis of the charity gesture from Bessarabia in the modern period

Abstract

The social-economical conditions had always stratified the society intro rich and poor booth in village and town. The stimulation of the social thought was a direct consequence of the outline of misery and poverty and was manifested through Christian value gestures and attitudes for maintaining the social body solidarity.

Philanthropy, or the love for alike, was truly considered one of the fundamental characteristics of the Christian belief. The Orthodox Church had always practiced philanthropy; the intensity of this activity directly depended on the development and manifestation possibilities of the church itself. The annexation of Bessarabia by the Russian Empire had consequences for the Bessarabian church which had to confront itself with new problems, among which – to rebuilt and develop its philanthropic structures. The need to reevaluate and update the charity acts' arguments and practices arises, keeping therewith aspects from the local Orthodox Church tradition.

The materials found in archives and the press of that time informs the aimed reader, and not only, about the philanthropic activity of the Bessarabian church in the modern period. The results of the research conclude that the Bessarabian church had a philanthropic system characterized by its presence not only in province, but in other regions of the empire as well; getting involved in different charity acts at the "suggestion" of the "Synod". There were created funds, associations, societies for the support and help of sick, old and abandoned children. A substantial contribution had the church in the process of educating the young generation by an increase of the number of schools and by supplying the pupils with all necessary.

A special role in the philanthropic work had the convents. Although considered a "form of prayer", they represented authentic centers where the charity acts were performed.

Благотворительная деятельность церкви в Бессарабии. 1812-1918

Резюме

Социально-экономическая конъюнктура всегда делила население, как сельское, так и городское, на богатых и бедных. Вид нищеты и бедности пробуждал общественное сознание и побуждал общество к проявлению христианского милосердия и благотворительности.

Филантропия, или любовь к ближнему, является одной из фундаментальных характеристик христианской веры. Православная церковь всегда занималась христианской благотворительностью, и интенсивность этой деятельности напрямую зависела от возможностей и развития церкви. Аннексирование Бессарабии к Российской империи имело определённые последствия и для бессарабской церкви, столкнув её с новыми проблемами, среди которых – проблема реорганизации и развития благотворительных структур. Возникла необходимость переоценки и актуализации благотворительности, с одновременным сохранением некоторых традиций местной православной церкви.

Архивные материалы и пресса того времени свидетельствуют о благотворительности бессарабской церкви в период 1812-1918 гг. Исследования показали, что по желанию Синода бессарабская церковь осуществляла благотворительную деятельность не только в самой губернии, но и в других областях империи. Создавались фонды, ассоциации, общества, как для помощи больным, старикам и сиротам, так и для поддержки армии во время военных конфликтов. Существенный вклад церковь внесла в процесс просвещения молодого поколения, пополняя количество школ и обеспечивая учащихся всем необходимым.

Особую роль в деле христианской благотворительности исполняли монастыри, являвшиеся настоящими центрами милосердия.

17.02.2009

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PRESA ŞI CENZURĂ ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Maria Danilov

Presa basarabeană de la începutul secolului XX este, în linii mari, o reflectare complexă şi contradictorie a evenimentelor ce s-au petrecut în acest spaţiu, înţelegerea cărora – pentru cercetător chiar – prezintă *dificultăţi* şi în zilele noastre. Sursele bibliografice existente – de la contribuţiile rezumate în lucrări pe probleme şi subiecte aparte, la studii monografice de sinteză, nu ne oferă, din păcate, un tablou integral şi cuprinzător al istoriei presei propriu-zise (Boldur 1992, 465-481; Matcovschi 1976, 129-161; Levit 1981, 3-30; Трубецкой 1989, 270; Coval 1992, 274-288). La fel, se cere să precizăm că cercetările asupra istoriei presei basarabene, în special după anii ’90 ai sec. XX şi până la zi, – au fost /sunt în temei orientate spre valorizarea surselor documentare ce ţin de apariţia presei româneşti în Basarabia „sub stăpânirea rusă” (Fruntaşu 2002, 32-35; Grossu 2002, 22-26; Varta 2005, 25-54; Negru, 2008, 63-69). Au rămas în continuare nevalorificate sursele ce ţin de istoricul presei basarabene în ansamblul ei, al presei de orientare imperiala, de expresie rusă, şi care acoperă aproape în întregime spaţiul mediatic basarabean în intervalul 1854-1917. Nivelul actual al înţelegerii şi/sau cunoaşterii fenomenului presei basarabene este încă foarte vag, este abia la început de cale.

Demersul nostru istoriografic se înscrie în contextul unei abordări documentare asupra istoriei presei basarabene din perspectiva *cenzurii imperiale*. Or, aceasta din urma şi-a impus amprenta diriguitoare asupra întregului proces de constituire a presei basarabene. Şi mai mult, însuşi fenomenul presei din tot cuprinsul imperiului ţarist nu poate fi conceput şi realizat în întregime fără o raportare adecvata la instituţiile cenzurii. Sarcina noastră este doar de a lămuri şi de a scoate în evidenţă acele *particularităţi* ale presei basarabene de la începutul secolului XX. Motive pentru a invoca aceste obiective avem mai multe:

– Insuficienţa datelor istorice asupra titlurilor de ziare apărute în Basarabia în intervalul 1900-1918, inclusiv.
– Identificarea surselor documentare în vederea stabilirea volumului de informaţii privitor la cenzura presei din Basarabia la începutul sec. XX.
– Evidenţierea condiţiilor specifice de aplicare a legislaţiei imperiale privitor la cenzura presei în Basarabia în baza Manifestului din 17 octombrie 1905.

***

Particularităţile presei basarabene la începutul sec. XX

Cert este că presa basarabeană a evoluat – cum de altfel întregul proces cultural din această provincie, începând cu anul 1812 şi până la zi – în dependenţă de două influenţe, de două structuri, două modele, de fapt: cel românesc (se are în vedere factorul general românesc) şi, respectiv, cel rusesc, în structura căruia Basarabia a fost împinsă (o remodelare forţată timp de aproape două secole). Astfel, istoricul presei basarabeane se proiectează într-un model mult mai complex, mult mai contradictoriu decât apare în „istoria” lui B. Trubeţkoj (Трубецкой 1989, 1-270) sau în cea a lui D. Coval (Coval 1992, 251-303).

Moştenirea cea mai gravă pe care o are istoriografia basarabeană din perioada regimului totalitar este influenţa ideilor preconcepute asupra scrisului nostru istoric. Fenomenul presei basarabene în nici un caz nu trebuie singularizat. Istoricul nu are dreptul s-o facă. Cert este că efortul cercetătorului asupra problemei istoriei presei din Basarabia nu poate fi lipsit de duplicitatea contextelor social-istorice şi politice în care s-a plăsmuit modelul basarabean. De aceea, credem, se impune o analiză nu atât comparatistă a fenomenului presei basarabene, ci una de context, în ansamblul ei, raportată la realităţile concret-istorice ale fenomenului basarabean în totalitate, pus sub semnul unei abordări documentare.

Tabloul presei basarabene la începutul secolului XX este marcat, bineînţeles, de contextul evenimentelor istorice ce s-au produs în imperiul ţa-

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 229-244.

rist. În urma schimbărilor social-politice intervenite după revoluţia burgheză din anii 1905-1907, presa oficiala îşi pierde monopolul asupra pieţei mediatice din tot cuprinsul vastului imperiu, inclusiv în gubernia Basarabiei. Mărturiile aduse în discuţie înregistrează un număr impunător de titluri de ziare în intervalul 1912-1916 (marea majoritate, fiind scrise în ruseşte), aparţinând unor persoane particulare.

În linii mari, vom observa că îşi continuă apariţia – la începutul secolului XX – presa oficială de orientare imperială, aşa-zisa „presă monarhistă". În contextul abordării documentare a fenomenului presei basarabene este absolut necesar să observăm că datele de arhivă privind aplicarea restricţiilor de cenzură asupra presei oficiale din provincie se întâlnesc rar de tot. Or, acest gen de presă provincială este unul mai puţin afectat de instituţiile cenzurii ţariste. La fel, vom observa că presa de orientare general-democratică şi/sau liberală este cea mai numeroasa la început de secol XX. Informaţiile documentare asupra acestui gen de presă anume sunt atestate în arhivele locale, mai cu seamă, după proclamarea Înaltului Manifest din 17 octombrie 1905. După această limită cronologică, mai exact, începând cu anul 1906, putem vorbi de apariţia primei publicaţii in limba română – ziarul *Basarabia* (Varta 2005, 25). Cea mai abundentă informaţie documentară referitor la presa scrisă (în arhivele locale) este stocată între anii 1911-1913[1].

Lipsa unei tradiţii în promovarea jurnalismului profesional, de breaslă, – constituie o particularitate distinctă a presei basarabene la începutul secolului XX. În marea lor majoritate, persoanele care se lansau în domeniul ziaristicii, fie în calitate de editori, fie redactori de ziare erau persoane venite din alt domeniu de activitate, decât cel al presei scrise. Arhivele locale conţin suficiente probe în acest sens. Şi mai mult: lipsa unei tradiţii locale în promovarea presei scrise a condus la o mimare crasă după modele ce apăreau în guberniile centrale ale Imperiului Rus. Editarea ziarelor, revistelor, anuarelor se făcea, în temei, după un program foarte vast şi supraîncărcat cu materiale preluate după surse străine, ce nu aveau nici o legătură directă cu realităţile din provincie. Acele puţine cotidiene ce apăreau la Chişinău, neapărat aveau inserat la subtitlu titulatura de *„cotidian social-politic, literar şi economic*". Presa basarabeană din această perioada mai avea şi un spaţiu extins rezervat reclamei comerciale.

Lipsa de diversitate – iată o componentă distinctă a presei din Basarabia. O serie de publicaţii din această perioadă apăreau sub un titlu comun, precum au fost ediţiile gen „Bessarabetz"[2] sau „Drug"[3]. La fel, se făcea simţită lipsa unor ateliere tipografice în măsură să asigure o periodicitate constantă a publicaţilor periodice**.** La aceasta se mai adaugă şi lipsa de muncitori calificaţi în domeniu. Un număr important de titluri apărute în această perioadă au o durată de cel mult doi-trei ani de activitate, altele fiind identificate doar după surse de arhivă[4]. Cu atât mai mult cu cât sursele bibliografice existente nu ne dau o informaţie exactă asupra titlurilor apărute în Basarabia până la anul 1918, (inclusiv Presa Basarabeană 2002, 22-415).

Analiza surselor

Este tocmai important se precizăm, din capul locului ca, informaţiile documentare asupra istoriei presei basarabene sunt dispersate în diverse fonduri de depozitare ale arhivei din Chişinău. Cele ce reflectă nemijlocit activitatea instituţiilor de cenzura sunt, în marea lor majoritate, concentrate în fondul Guvernatorului civil din Basarabia şi în cel al Şefului de jandarmi din Chişinău. Sursele depozitate se constituie astfel, dintr-o impunătoare *corespondenţă* „strict secretă" distribuită atât între funcţionarii administraţiei locale de diferite nivele: *Guvernatorul civil al Basarabiei, Şeful Jandarmeriei guberniale, ispravnicul de judeţ, procurorul oraşului Chişinău*, cât şi cu cei din structurile superioare: Guvernatorului General al Basarabiei şi Novorossiei şi – la etapa finală – cu structurile centrale din Sankt Petersburg (Departamentul Principal pentru problemele presei şi cenzurii). Abundenţa acestui tip de documente de cancelarie, reflectă specificul administrării imperiale a provinciei, orientat exclusiv spre executarea întocmai a circularelor emise de către funcţionarii ministerelor imperiale din Sankt Petersburg. Ce ne oferă, totuşi, sursele cele dintâi?

[1] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 9126; 9167; 9163; 9164, 9277.

[2] Sub acelaşi titlu vezi: *Бессарабец* (1897-1906), editor Pavel Cruşevan; *Бессарабец* (1910-1911). A.V. Nour; *Бессарабец* (1914), editor I. Cecan; *Бессарабец* (1914), editor V.I. Tihonovici.

[3] Vezi ediţia îngrijită de Pavel Kruşevan din 1897-1905; *Другъ Бесарабии* (1911-1912), editor A.M. Balabaev*; Другъ Народа* (1912).

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9167, 9779.

Aceasta categorie de documente *de uz intern* – diverse *rapoarte, dispoziţii*, *note informative, petiţii* etc. – însumează preţioase informaţii despre anturajul jurnalistic provincial, despre condiţiile istorice propriu-zise în care se zbătea presa basarabeană la începutul secolului XX. Ele ne oferă date sigure privitor la *numele* şi *prenumele editorilor; vârsta acestora* şi *locul de trai*; *tipografia* unde urma să fie executat tiparul. Sunt la fel de preţioase datele privitor la conţinutul *programului propriu-zis* al ziarelor şi al revistelor ce urmau să apară. Toate aceste date – adunate la un loc – sunt o restituţie documentară adecvată surselor istorice. Ele ne creează, fără îndoială, o posibilitate unică de cunoaşterea obiectivă a realităţilor basarabene ce ţin de istoricul presei.

Presa şi cenzură. Documentar

Mărturiile aduse în discuţie, cronologic se înscriu pe segmentul anilor 1911-1916 şi sunt, în totalitatea lor, restituiri documentare asupra istoriei presei basarabene (scrise în ruseşte), din fondul Cancelariei Guvernatorului civil al Basarabiei. Instituţiile cenzurii, în această perioadă, activau în baza unor regulamente temporare ce erau ajustate, de fiecare dată, unor noi cerinţe, unor noi sarcini, intervenite în urma revoluţiei ruse din anii 1905-1907.

Pentru a închega o imagine adecvată realităţii concret-istorice în care s-a realizat presa din Basarabia în urma publicării Înaltului Manifest din 17 octombrie 1905, reproducem în continuare textul integral al documentului emis de către Direcţia Principală pentru presă şi expediată către „conducătorii de gubernii”[5].

Nr. 11723, octombrie 19, 1905: „*Înaltul Manifest din 17 octombrie, curent, a delegat către guvern îndatorirea de a executa întocmai voinţa Majestăţii Sale privitor la bazele libertăţilor civile dăruite: libertatea persoanei, a cuvântului, a adunărilor/ întrunirilor.*

În urma demersului întreprins către Direcţia Principală pentru Presă, s-a stabilit în ce măsură poate fi deja implementată libertatea cuvântului tipărit. Direcţia Principală pentru presă, executând circulara Ministerului Afacerilor Interne, consideră necesar de a delega unele sarcini către Comitetele de cenzură sau către unii cenzori pentru cenzură internă şi externă.

Cele anunţate anterior cu privire la libertăţi vor conduce în timpul apropiat la schimbări esenţiale în Statutul cenzurii şi la emiterea unor legi noi. Însă până atunci, Regulamentele anterioare privitor la cenzură rămân în vigoare; însă atitudinea cenzurii faţă de presa periodică trebuie schimbată conform cerinţelor stipulate în Înaltul Manifest.

Întrucât nici într-un stat nu există o libertate absolută a cuvântului tipărit, fără ca aceasta să fie limitată de legislaţia represivă a puterii, şi la noi asemenea legi întotdeauna vor limita libertatea cuvântului. Instituţiile de cenzură trebuie să se conducă în activitatea lor după legea penală, care prevede mai multe coordonate cu statut de cenzură şi articolele penale de acolo.

[...] Cenzorii trebuie să se conformeze cu noile condiţii asupra presei şi să nu treacă limita cerinţelor în plan personal, decât cele cerute de lege.

[...] Ministrul de Interne a găsit de cuviinţă ca odată cu emiterea Înaltului Manifest, imediat să fie anulate toate circularele emise în baza art. 140, Statutul de cenzură” (Комитет Цензуры 2006, 62-63)[6] .

Cert este că după anul 1905, instituţiile de cenzură continuau să-şi desfăşoare activitatea în baza unor regulamente vechi, acţiunile lor fiind racordate, de fiecare dată, unor instrucţiuni restrictive şi/sau temporare „până la emiterea noului Statut de cenzură” (Сурдило 1918, 1-52). În fapt, existau aceleaşi instituţii de cenzură, care militau pentru păstrarea unor interdicţii drastice faţă de presa de orientare liberal-democratică. Cenzura, fiind un instrument viabil al puterii un „atribut” indispensabil al acesteia (Petcu 2005, 9) a supravieţuit în Imperiul Rus şi după revoluţia din 1905-1907. Cert este că a fost elaborat un „*Regulament special al presei, aprobat pentru locuitorii Basarabiei în baza Înaltului Ucaz din 11 iunie 1907*”[7].

Aşa, după cum vom vedea din exemplele de mai jos, registrul interdicţiilor prevăzute de către cenzura imperială – după anul „libertăţilor presei” (1905), în zonele de frontieră, era multiplicat prin diverse dispoziţii ale funcţionarilor locali ce stăruiau astfel să asigure securitatea şi statornicia sistemului autocrat din imperiul ţarilor. Cele

[5] AISR, F. 776, inv. 34, d. 18, f. 1-2.

[6] AISR, F. 7778, inv. 34, d. 18, f. 1-2.

[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 6.

mai răspândite forme de cenzură asupra presei în aceşti ani erau sancţiunile şi/sau restricţiile administrative de tipul: *suspendarea editării ziarului, amenda cu anumite sume de bani* (până la 500 rub.), care, în lipsa sumei indicate prin recurs judiciar putea fi înlocuită cu arestul în închisoare. O elocvenţă în acest sens este şi cazul ziarului „Drug Bessarabii". Editorului publicaţiei – V. Yakubovici, i se aduc învinuiri pentru încălcarea art. 15. al Regulamentului obligatoriu (17 iunie 1907), încât este arestat pe termen de trei luni în Închisoarea Centrală din Chişinău[8]. Amintim în context că ziarul *Drug Bessarabii* nu a avut o apariţie constantă. Această publicaţie este considerată de către unii cercetători drept o continuare a ziarului „Drug" (1905-1914) şi care, în ani diferiţi apare sub diverse denumiri: *Другъ Бессарабии* (1911-1912)[9]; *Знамя* (Трубецкой 1989, 206; Presa Basarabeană 2002, 159). Citäm după „hotărârea" semnata de guvernatorul I.V. Kankrin[10]:

„Anul 1911, decembrie, ziua a 4-a, subsemnatul, guvernatorul Basarabiei, în baza procesului-verbal depus de către şeful poliţiei *din Chişinău, consilierul titular Petrovski, alcătuit pe 26 noiembrie 1911 de către pristavul sectorului 1, din care se vede că editorul ziarului „Drug Bessarabii", nobilul Vitold Yakubovici, pentru nerespectarea dispoziţiei emise de către viceguvernatorul, consilierul B. Merzinski, a şi confiscat nr. 7 al ziarului amintit din 26 noiembrie, curent. Editorul ziarului Vitold Yakubovici şi-a permis difuzarea publică a articolului „Meloci dnja", expus în două numere de ziar în vitrină, după sticlă, cu vedere spre str. Sinadino, unde se află şi redacţia ziarului. Ţinând cont de faptul că nr. 7 al ziarului n-a fost scos din vitrina după confiscarea acestuia, iar mărturia lui Vitold Yakubovici, în sensul că „au uitat", nu este un argument demn de atenţie, acesta va fi pedepsit.*

De aceea, editorul publicaţiei „Drug Bessarabii" şi proprietarul tipografiei V. Yakubovici, pentru încălcarea art. 15 al Regulamentului obligatoriu şi a deciziilor regulamentare amintite mai sus, la fel, ţinând cont de acele multe alte abateri de la Legislaţia Presei – deşi a fost de multe ori avertizat, va fi pedepsit cu restricţii administrative extreme – arest în Închisoare orăşenească din Chişinău pe termen de trei luni. Executarea acestei Hotărâri este pusă pe seama şeful poliţiei din Chişinău"[11] (Semnat în decembrie 5, 1910, nr. 30927).

După „dosarul" personal al lui V. Yakubovici – pus la dispoziţia guvernatorului – putem urmări şi alte decizii ale guvernatorului în legătură cu restricţiile aplicate redacţiei ziarului, cum ar fi, de pildă, *Lista actelor depuse la dosar şi expediate Ministerului Afacerilor Interne de către guvernatorul Basarabiei*:

1. Copia prezentată Dlui Ministru al Afacerilor Interne din 11 august 1910 cu nr. 1 7071
2. Copia prezentată Dlui Ministru al Afacerilor Interne din 1 martie 1911 sub nr. 5169
3. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 8 mai 1909
4. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 18 februarie 1910
5. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 19 februarie 1910
6. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 19 martie 1911
7. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 18 august 1911
8. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 16 noiembrie 1911
9. Copia Hotărârii guvernatorului Basarabiei din 3 decembrie 1911
10. Foto: grupul redacţional al ziarului *Drug Bessarabii* ş.a.
11. Nr. 13 al ziarului *Drug Bessarabii* din 3 decembrie 1911
12. Dosarul Cancelariei Guvernatorului civil nr. 9 din 1911 privitor la confiscarea nr. 47 al ziarului *Drug Bessarabii* din 27 februarie 1911
13. Dosarul Cancelariei Guvernatorului civil nr. 30 pe anul 1911 privitor la ziarul *Drug Bessarabii*.
14. Dosarul Cancelariei Guvernatorului civil nr. 31 pe anul 1911 privitor la confiscarea nr. 241 al ziarului *Drug Bessarabii* din 21 octombrie 1911

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 1.

[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 1-16; *Другъ Бессарабии* – „общесвенно-политическая, литературная и экономическая газета"; editor V.V. Yakubovici, redactor A.M. Balabaev; cotidian.

[10] Kankrin I.V (1908-1912); A. Boldur susţine că „acest guvernator era lipsit de tact şi nu-şi dădea seama de limitele puterii sale, din care cauză a avut multe neînţelegeri cu persoane din societatea înaltă" (Boldur 1992, 397).

[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 1.

15. Dosarul Cancelariei Guvernatorului civil nr. 35 din 1911 despe confiscarea ziarului *Drug Bessarabii* din 25 noiembrie 1911.
16. Dosarul Cancelariei Guvernatorului civil nr. 1907 pe anul 1911 privitor la intrdicţiile administrative asupra ziarului *Drug Bessarabii,* editat de Vitold Yakubovici"[12].

O adresă identică – „strict secretă" – este expediată pe numele Inspectorului închisorii din Chişinău (nr. 944). La aceasta se mai adaugă şi indicaţia riguroasă a guvernatorului: *„Rog, să dispuneţi să fie anunţat editorul ziarului Drug Bessarabii, V. Yakubovici, ce se întreţine sub arest în închisoarea din Chişinău, în legătură cu faptul că dosarul acestuia a fost înaintat deja către Ministerul de interne, cererea nu poate fi satisfăcută*"[13]. Rezultă din această semnalare că V. Yakubovici depusese deja o cerere prin care solicita eliberarea sa de sub arest. Din surse indirecte s-a identificat că cererea acestuia a fost semnată cu data 6 decembrie 1911[14]. Mai completăm aceste informaţii cu cele semnalate de către şeful închisorii din Chişinău: *„Adeverinţă. În baza hotărârii guvernatorului Basarabiei, – V. Yakubovici va fi întreţinut în închisoare pe un termen de trei luni, care va expira pe 4 martie 1912".* Actul este semnat în data de 6 decembrie 1912. Ceea ce este important (sau poate curios?) să reţinem este faptul că în data de 10 decembrie guvernatorul Basarabiei va fi „nevoit" totuşi să-l elibereze de sub arestul „administrativ" pe editorul ziarului *Drug Bessarabii*, V. Yakubovici.

Printre hârtiile din cancelaria guvernatorului (secţia 2), sub nr. 1999, decembrie 10, 1911, este trecut la categoria de „urgent" următorul text: *„Expediind copia Dispoziţiei mele din data arătată în legătură cu eliberarea editorului ziarului „Drug Bessarabii", Vitold Yakubovici, de sub arestul administrativ, propun, Înălţimea Voastră, să executaţi imediat ordonanţa mea şi să-mi raportaţi despre aceasta"[15]. Ordononţa ministrului de interne a fost executată în regim „de urgenţă" de către responsabilii administraţiei guberniale:*

Anul 1911, decembrie, ziua 10*: Subsemnatul, Guvernatorul Basarabiei, în baza telegramei primite de la Directorul Departamentul Poliţiei, vicedirectorul Agenţiei Telegrafice, Bălţi, vă informez privitor la „înştiinţarea" primită în ziua de 10 decembrie, curent, nr. 455, în legătură cu faptul că Ministrul Afacerilor Interne a anulat decizia mea din 4 decembrie 1911, privitor la arestul lui Vitold Yakubovici, editorul ziarului „Drug Bessarabii", în închisoarea din Chişinău, pe termen de trei luni. În vederea îndeplinirii acestei dispoziţii am hotărât: Yakubovici de sub arest să fie eliberat.*

Îndeplinirea acestei decizii va fi executată de către şeful Poliţiei din Chişinău"[16].

În seara aceleiaşi zile (10 decembrie 1911, orele opt) dispoziţia centrului a fost îndeplinită, fapt confirmat prin semnătura personală a lui V. Yakubovici[17], dar şi prin avizul expediat ministrului de interne din Sankt Petersburg de către şeful poliţiei din Chişinău[18]. Mărturiile conservate între filele dosarului de arhivă nu ne dau şi alte amănunte în privinţa „cazului V. Yakubovici". Cert este că anularea sancţiunilor de „arest administrativ" s-a făcut prin decizia funcţionarilor din Sankt Petersburg. Cum a reuşit să obţină aceste „privilegii" editorul din Chişinău**,** este greu să găsim un răspuns plauzibil. Dimpotrivă, funcţionarii din Petersburg nici nu fuseseră înştiinţaţi despre cele întâmplate la Chişinău: *„De ce, despre arestul lui V. Yakubovici, nu am fost înştiinţaţi, în timp util, conform prevederilor stipulate în Regulamentul din 14 decembrie 1905 (nr. 14704)?*", întreabă membrul Consiliului executor al Departamentului pentru presă, contele Golovnin[19]. A urmat imediat adresa de răspuns a guvernatorului din Chişinău: *„18 decembrie 1911, nr. 32064. Şeful guberniei, acţionând în calitate de persoană cu împuterniciri speciale conform art. 15, Cod de Legi. Tom. XIV, Statutul de Cenzură, ediţia 1906, privitor la presa, a considerat că articolul "Meloci dnja", publicat în nr. 7 al ziarului „*Drug Bessarabii", contribuie la *răspândirea premeditată a informaţiilor false despre conducerea guvernului, ceea ce duce la provocarea atitudinilor duşmănoase ale populaţiei faţă de guvern. În baza Manifestului din 24 noiembrie 1905, prin decizia din 26 noiembrie 1911, a fost aplicată sancţiunea*

[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 4-6.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 3
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 16
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 8
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 10.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 7-11; despre eliberarea de sub arest a lui V. Yakubovici a fost informat Ministerul Justiţiei.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 10. ANRM, F.2, inv. 1, d. 9126, f. 11.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, f. 12; adresa a fost recepţionată la Chişinău pe 16 decembrie 1911.

de arest administrativ asupra editorului şi iniţiat procesul de judecată în sectorul or. Chişinău, împotriva redactorului A. M. Balabaev (art. 3/ 1034, Regulament de pedeapsă (1902). Decizia finală în instanţa de judecată a fost întărită pe 2 decembrie, fapte despre care, în 14 decembrie, viceguvernatorul a anunţat Direcţia Presei. Cât priveşte aplicarea arestului administrativ pe termen de trei luni de închisoare asupra editorului ziarului „Drug Besssarabii", apoi aceasta sancţiune a fost aplicată în baza Hotărârii din 4 decembrie – pentru răspândirea articolului „Meloci dnja", ceea ce a şi provocat confiscarea nr. 7 al ziarului"[20].

Sursele locale au mai conservat ştiri despre o altă publicaţie cu titlu similar, de astă dată, „Друг Народа", care însă a rămas doar la nivelul unei intenţii publicistice ce nu s-a şi realizat[21] (Трубецкой 1991, 207; Presa Basarabeană 2002, [514] 159). Cotidianul lui Grigore Pronin urma să obţină autorizaţie din partea organelor puterii chiar la începutul anului 1912. Demersul acestuia către şeful guberniei a fost înregistrat cu data de 24 ianuarie: *„Cetăţeanul de onoare Grigore Gheorghevici Pronin, locuitor în or. Chişinău, str. Sadovaia, în casă proprie. În dorinţa de a edita la Chişinău, sub redacţia mea, un cotidian, de format mare, economic, politic şi literar, cu titlul de* „Друг Народа"*, rog, Înălţimea Voastră, să nu-mi refuzaţi prezentul demers.*

Ziarul se va tipări în tipografia mea proprie, str. Sadovaia, casă la curte.

Programul: *Ştiri oficiale: activitatea şi guvernului; ştirile Agenţiei telegrafice din Petersburg şi ale corespondenţilor titulari; cronica din străinătate; cronica presei; articole editoriale privitor la diverse probleme sociale; editoriale privitor la problemele generale şi regionale; cronica presei; cronica internă; cronica locală; cronica orăşenească; cronica accidentelor;*

Articole, povestiri, romane, poezie, foiletoane şi corespondenţe; caricatură şi şarje pe teme din actualitate zilei; ilustraţii în text şi suplimente separate teatru, muzică, spectacole, divertisment, sport; prin Rusia; diverse; anunţuri"[22].

În data de 16 februarie 1912, guvernatorul anunţa Departamentul pentru presă din Sankt Petersburg că a eliberat „Autorizaţie, *nr. 4438, în data de 14 februarie, 1912",* pentru editarea unui nou cotidian la Chişinău. De asemenea, erau înştiinţaţi cei din serviciul şefului de jandarmi din capitală[23].

Intenţiile cetăţeanului Pronin de a edita un cotidian „mare" cu program vast (pe 12 compartimente)[24] nu se deosebea cu nimic esenţial de alte cotidiene ce apăreau la Chişinău[25]. Preţul anual urma să fie stabilit „de 8 rub.; o jumătate de an – 4 rub.; 3 luni – 2 rub.; 1 lună – 75 cop.; un exemplar – 3 cop."[26].

Sub „ochiul de veghe" al Departamentului de poliţie se afla şi ziarul „Бессарабская жизнь", publicaţie de orientare liberal-democratică[27] (Трубецкой 1991, p. 199). În luna septembrie, 1912, redactorul acesteia *N.S. Taco* este ţinut trei luni la închisoare în baza Hotărârii din 20 septembrie 1912:

„Subsemnatul, guvernatorul Basarabiei, consider că articolul „Права хозяина", publicat în „Бессарабская жизнь" *, nr. 216 din 20 septembrie, anul curent, este îndreptat spre provocarea în mijlocul populaţiei, a unor sentimente duşmănoase faţă de organele conducerii de stat, iar redactorul N.S. Taco, publicând acest material a încălcat art. 14 al Regulamentului în vigoare, special adoptat pentru gubernia Basarabiei, în baza Înaltului Ucaz din 11 iunie 1907. În legătură cu cele expuse mai sus am hotărât:*

redactorul publicaţiei amintite, „Бессарабская жизнь"*, N.S. Taco urmează a fi amendat cu suma de 500 rub., iar în cazul lipsei de mijloace, amenda va fi înlocuită cu arest pe termen de trei luni. Îndeplinirea acestei decizii este delegată şefului de poliţie din Chişinău"*[28]**.**

Decodificarea materialului documentar surprinde uneori aspecte mai puţin cunoscute din realităţile cotidianului din epocă. Aşa se face că, însuşi şeful poliţiei din Chişinău întreprinde un demers

[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9126, , f. 13-14.
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 1. Sursele bibliografice menţionează că nu s-a păstrat nici un număr; cu titlu similar – „Drug Naroda", ziar „naţional-ţărănesc" a apărut în 1928, la Tighina, în limba rusă.
[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 1
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 6-12.
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 1.
[25] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 5.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9278, f. 2
[27] Această gazetă – „Бессарабская жизнь" – era antrenată în „primele libertăţi 1905-1907" şi milita pentru promovarea valorilor universale. Însă, în 1917, trece pe poziţiile şovinismului velicorus. Colaboratorii publicaţiei desfăşurau o agitaţie antiromânească acerbă, în special la sate, dar şi în unităţile militare.
[28] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 1.

în vederea eliberării lui Nicolae Taco de sub arest: 5 octombrie, nr. 1001, 1912 – Raport (către Guvernatorul Basarabiei):

*„Alăturând şi demersul redactorului „*Бессарабская жизнь*" Nicolae Taco, arestat pe termen de trei luni de închisoare, în baza hotărârii Înălţimii Voastre din 20 septembrie, curent, am onoarea să Vă aduc la cunoştinţă că, în legătură cu sărbătorirea zilei solemne de către Înălţimea Sa, Marele cneaz Alexei Nikolaevici, moştenitorul tronului, – consider că Taco poate fi eliberat de sub arest, de asemenea raportez că în perioada aflării în detenţie Taco a avut un comportament cuviincios"*[29]. Iată care erau motivele invocate de către redactorul Nicolae Taco, redactorul publicaţiei „Бессарабская жизнь" în petiţia înaintată pe numele guventorului Basarabiei *„În baza deciziei Înălţimii Voastre, eu mă aflu sub arest pe un termen de trei luni, începând cu ziua de 21 septembrie, curent. Având o sănătate şubredă, aflarea mea în închisoare complică şi mai mult această stare, nemaivorbind că acasă se chinuie soţia mea bolnavă şi neajutorată de nimeni. De aceea, rog, Înălţimea Voastră, să luaţi în consideraţie situaţia mea gravă în care mă aflu şi să dispuneţi pentru a fi eliberat de sub arest.*

Cu plecăciune Vă rog, să luaţi aminte de a mea rugăminte, deoarece aflarea în continuare sub arest va agrava mult sănătatea mea. 1912, 4 octombrie, Nicolae Savelie Taco"[30].

După patru zile, în data de 8 octombrie 1912 (nr. 32573), şeful guberniei adresa către şeful poliţiei din Chişinău, un răspuns negativ în legătură cu petiţia lui N. Taco:

„Vă propun Înălţimea Voastră, să anunţaţi redactorul ziarului „Бессарабская жизнь", Nicolae Savelie Taco, că rugămintea acestuia privitor la eliberarea sa de sub arestul administrativ nu se acceptă. Decizia mea a fost luată în baza hotărârii din 20 septembrie, curent, pentru neachitarea taxei de stat şi încălcarea Regulamentului special al presei, aprobat pentru locuitorii Basarabiei în baza Înaltului Ucaz din 11 iunie 1907. Decizia mea să i se aducă la cunoştinţă sub semnătură, iar certificatul să fie depus la cancelarie"[31]. Această decizie a şefului de gubernie însă nu s-a dovedit a fi definitivă. În contextul unor împrejurări nedecodificate încă – mărturiile din „dosarul lui Taco" nu ne spun nimic în această privinţă – editorul publicaţiei „Бессарабская жизнь", Nicolae Savelie Taco este eliberat din Închisoarea Centrală din Chişinău.

Hotărâre. *„Subsemnatul, guvernatorul Basarabiei, în legătură cu sărbătorirea zilei solemne de către Înălţimea Sa, Marele cneaz Alexei Nikolaevici, moştenitorul tronului, - am hotărât: N. S. Taco, redactorul ziarului Bessarabskaja Žizni, ce se află în închisoarea din Chişinău pe un termen de trei luni, în baza deciziei din 20 septembrie 1912,– să fie eliberat. Decizia să fie comunicată către Şeful poliţiei din Chişinău. 21 octombrie, 1912"*[32]. Acestei decizii prompte adoptate de către şeful guberniei i se alătura o listă-anexă, în care erau amintite numele altor deţinuţi din închisoarea Centrală din Chişinău. În dreptul fiecărui nume era indicat un termen redus al aflării lor în închisoare. Nicolae Savelie Taco era trecut primul pe această listă, fiind şi unicul care a fost pus în libertate[33].

Femei-ziariste. Către anul 1912, în Basarabia, apar o serie de noi publicaţii de orientare imperială/monarhică. Acest gen de presă a avut o susţinere permanentă în persoana şefului de gubernie. Spre exemplu, redacţia ziarului *Bessarabsckij listok*, care îşi anunţa intenţia de a-şi schimbă editorul la numai o săptămână după aprobarea „autorizaţiei", – nu întâmpina nici o piedică din partea acestuia. Ziarul *Bessarabsckij listok* avea la subtitlu: *„Za veru pravoslavnuju, ţarja samoderjavnogo. Otecestvo nerazdelnoe i Rossiju dlja russkich"*[34]. Promotorii unor asemenea concepte reacţionare – „Rusia pentru ruşi" (!) şi „Patria indivizibilă" (!) – se regăseau într-un număr impunător printre reprezentanţii păturii de mijloc, - mici funcţionari imperiali din Basarabia. În cazul nostru, este vorba de Ivan Ivanovici Dudcenko, fiu de ober-ofiţer şi soţia acestuia, Maria Kirilovna Dudcenko[35].

Autorizaţie: Ministerul Afacerilor Interne, Cancelaria, Secţia a 2-a, martie, ziua a 8-a, nr. 6310: *„În baza Înaltului Manifest din 24 noiembrie 1905, i se permite lui Ivan Dudcenko să editeze*

[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 3.
[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 4.
[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 6.
[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 5.
[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9163, f. 9.
[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 1-16.
[35] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 1-5.

în or. Chişinău, cotidianul „Bessarabskij Listok" sub răspundere personală, în baza următorului program:

Activitatea Dumei şi a Cosiliului de Stat; viaţa Zemstvei şi a oraşului; gospodăria sătească; cooperaţia; secţia de comerţ; ştiri economice şi agricole; cronica întâmplărilor; publicaţii de beletristică; ştiinţa şi viaţa; bibliografie; teatru, muzica şi spectacole; corespondenţă; viaţa în străinătate; cronica presei; întrebări şi răspunsuri; anunţuri; diverse.

Ziarul „Bessarabskij listok" se va tipări în Chişinău, la tipografia lui V.V. Yakubovici. Abonamentul anual – 6 rub.; pe jumătate de an – 3 rub; pe 3 luni – 2 rub.; 1 lună – 50 cop.; vânzarea cu amănuntul – 3 cop. Redactorul publicaţiei îşi asumă toată răspunderea pentru respectarea strictă a legislaţiei în vigoare"[36].

Cerere. *„Cu plecăciune, rog, Înălţimea Voastră să nu-mi refuzaţi dorinţa mea de a continua editarea ziarului „Bessarabskij listok", cu acelaşi program care i-a fost permis soţului meu Ivan Dudcenko, mai ales, ca în perioada precedentă de apariţie a publicaţiei, am deţinut, de fapt, funcţia de redactor-editor al acestui periodic.* Martie, 16, 1912"[37].

Demers către Judecătoria or. Chişinău / „strict secret": *„Şeful Poliţiei din or. Chişinău, prin dispoziţia din pe 19 martie, curent nr. 7673, solicită informaţii privitor la starea socială a fiicei de nobil, Maria Kirilovna Dudcenko, 28 de ani; din 20 septembrie 1900, locuieşte pe str. Bulgară".* La informaţiile solicitate – privitor la persoana în cauză – de către şeful Poliţiei din Chişinău se mai adăuga lista datelor de „ancheta tradiţională", verdictul „urgent-secret" şi indicaţia strictă: „datele vor fi depuse nu mai târziu de 26 martie"[38]. Datele „strict-secrete" asupra persoanei Maria Kirilovna Dudcenko au fost depuse în Cancelaria guvernatorului pe 28 martie 1912[39].

Raport. Şeful Poliţiei din or. Chişinău către Guvernatorul Basarabiei (nr. 3416, din 30 martie 1912: *„Respectând întocmai indicaţia Înălţimii Voastre, am dispus să fie înmânate actele de autorizaţie ale publicaţiei „Bessarabskij listok", nr. 8704, în două exemplare, sub semnătură, – Mariei Kirilovna Dudcenko, ce locuieşte în or. Chişinău, str. Bulgară nr. 7. La fel, i se va cere achitarea taxei stat pentru serviciile prestate, iar cel de al doilea exemplar, urmând să fie depus la Cancelarie"*[40].

Raport. Ministerul Afacerilor Interne, Cancelaria Guvernatorului din Basarabia, Secţia a 2-a, martie, 30, 1912, nr. 8707: *„Către Direcţia Principală pentru presă. Completând raportul din 8 martie nr. 6311, aducem la cunoştinţă că Ivan Ivanovici Dudcenko a încetat editarea ziarului „Bessarabskij listok", publicaţia, fiind editată, din data curentă, 30 martie 1912, cu permisiunea mea, de către soţia acestuia, Maria Dudcenko. Copia legitimaţiei se anexează"*[41].

Demers. Cancelaria Guvernatorului. Către Şeful Poliţiei din Chişinău: *„Cancelaria Gubernatorului la dispoziţia şefului de gubernie, roagă să dispuneţi să fie înmânată legitimaţia cu nr. 8704, în 2 exemplare, Mariei Dudcenko ce locuieşte în or. Chişinău. De asemenea, şeful cancelariei roagă să retrageţi de la Ivan Ivanovici Dudcenko legitimaţia eliberată acestuia pe 8 martie, curent, nr. 6310, cu dreptul de editare a ziarului „Bessarabskij listok", în 2 exemplare. Actele urmează a fi depuse la cancelarie. Secretarul cancelariei Guberniale [semnătura]. 2 aprilie 1912"*[42].

Certificat: *„Prin prezenta se confirmă că subsemnata, Maria Dudcenko, în aprilie, ziua a 6-a, 1912, am primit Adeverinţa nr. 8704, în 2 exemplare, achitând şi taxa de impozit de 2 rub. 50 cop. [semnatura]". Corespondenţa şi certificatul semnat de către I. Dudcenko pe 8 martie 1912, nr. 6310, au fost restituite şi depuse la cancelarie de către interimarul şefului de poliţie sub nr. 1053"*[43]. Începând cu nr. 9, 1912, „Bessarabskij listok" apare sub redacţia Mariei Dudcenko (Трубецкой 1989, 201).

Sursele de arhivă au conservat şi alte nume de femei-ziariste care se lansau în presa scrisă din Basarabia anului 1912. Printre acesteia se numără şi Sima Danilovna Gotkis, care a iniţiat, în 1912, editarea unui periodic sub titlul de «Вечерняя Заря».

[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 3. B. Trubeţkoj a trecut greşit începutul apariţiei acestei publicaţii cu data de 10 martie (sursele de arhivă indică data de 8 martie 1912).
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f.10.
[38] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f.7, 9, 11.
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 6.
[40] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 15.
[41] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 16.
[42] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 1.
[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166, f. 2.

Cerere: *„Prin prezenta confirm că doresc să editez în or. Chişinău, în limba rusă, sub redacţie proprie, ziarul „Вечерняя Заря" cu următorul program:*

Ştiri oficiale; telegrame; editoriale, ştiri interne şi externe, cronica presei; foiletoane mici; viaţa locală; cronica orăşenească; cronică penală/ judiciară; teatru, muzica şi artă; bibliografie; corespondenţe; beletristică; cronica vieţii locale; diverse; birou de informaţii; ilustrate-evenimente; anunţuri.

Februarie, ziua a 10-a, 1912; mic-burgheză, locuitoare a oraşului, Sima Gotkin"[44].

Aviz. Ministerul Afacerilor Interne, Cancelaria guvernatorului din Basarabia, Secţia a 2-a nr, 1148, 11 februarie, „strict/secret" : *„Şeful Poliţiei din Chişinău. Propun, Înălţimea Voastră, să colectaţi şi să-mi prezentaţi în regim de urgenţă, nu mai târziu de 18 februarie, datele indicate în anexă, asupra locuitorului or. Chişinău, str. Petrovsk nr. 6, Sima Danilovna Gotkis"*[45]. Prin intermediul corespondenţei „strict secrete" sunt avizaţi toţi funcţionarii aparatului imperial de administrare a provinciei (de la şeful de Poliţie – la comisarul de sector). Datele solicitate de către şeful guberniei au fost furnizate în timp util.

Raport. Şeful Poliţiei din Chişinău către guvernatorul Basarabiei /„secret": *„Îndeplinind dispoziţia Înălţimii Voastre, vă aduc la cunoştinţă că Sima Danilovna Gotkis are vârsta de 22 de ani; mic burghez din or. Hmelniţzki, str. Ivanovsk nr. 30; de confesiune iudaică. Din 10 mai 1909, locuieşte pe str. Petrovsk nr. 6; are un mod de viaţă sănătos; prestează lecţii particulare; în viaţa politică nu s-a manifestat; procese de judecată n-a avut. 18 februarie, 1912"*[46]. Aceste informaţii însă nu s-au dovedit a fi suficiente, de aceea guvernatorul a solicitat şefului de Poliţie ca acesta, prin intermediul „secţiei de căutare" să identifice şi să completeze datele referitor la persoana amintită (Sima Danilovna Gotkis)[47].

Raport. Şeful secţiei „de căutare", 18 februarie, 1912, nr. 240 / „secret": *„Îndeplinind dispoziţia Înălţimii Voastre, raportez ca Sima Danilovna Gotkis, a locuit pe str. Petrovsk, nr. 6, a absolvit Gimnaziul în data de 1 iunie 1909. În procese de judecată n-a fost implicată; manifestă un comportament loial şi, în genere, în perioada aflării în Chişinău nu i s-a fost observat alte manifestări în comportament"*[48].

Adeverinţă nr. 4845. *„În baza Înaltelor pravile despre cenzură şi tipar, se eliberează această autorizaţie Simei Danilovna Gotkis, prin care i se permite editarea ziarului „Vecerneja Zarja", în limba rusă, în Chişinău, sub răspunderea ei personală, în baza programului anunţat anterior. Ziarul se va tipări în tipografia lui G. Iu. Volin, în Casa orăşenească. Preţul anual – 6 rub.; 6 luni – 3 rub.; 3 luni – 1,5 rub.; 1 – 50 cop.; un exemplar – 2 cop.*

În calitate de redactor al ziarului amintit, subsemnata, Sima Danilovna Gotkis, îmi asum obligaţia să respect legislaţia în vigoare şi, respectiv, toate acele schimbări ce ar putea interveni în legislaţia presei.

Taxa de impozit a fost achitată [semnătură]. 24 februarie 1912"[49]. Se expedia, de asemenea, *„avizul* nr. 1448, *copia adeverinţei, programul*" către Direcţia Principală pentru presă din Sankt Petersburg, prin care se semnala despre apariţia unui nou organ de presă la Chişinău[50].

Presa-independentă

În Chişinăul anului 1912 au existat şi intenţii de a dura o presă „independentă", chiar dacă acest crez al autorilor a rămas afişat doar la subtitlul publicaţiei „Голос выборщика, газета независимая"/ *Golos Vyborscika*, ziar independent (Presa Basarabeană 2001, 187 [632]). Dar ce ne sugerează în acest sens mărturiile de arhivă?

Cerere: 14 martie 1912, nr. 2934 *„Secretarul gubernial Nicolai Alexandrovici Şafirov,*

Subsemnatul, prin prezenta confirm intenţia mea de a edita în or. Chişinău, sub redacţie proprie, un mare cotidian cu profil economic, politic şi literar, şi care va purta titlul de „Golos Vyborsčika".

Am onoarea, cu plecăciune să Vă rog, Înălţimea Voastră, să nu-mi refuzaţi eliberarea actelor necesare pentru editare. Zarul se va tipări în tipografia mea personală, cumpărată anul curent de la cetăţeanul P. L. Pronin. Ziarul va apărea în

[44] ANRM, F. 2, inv.1, d. 9275, f. 1.
[45] ANRM, F. 2, inv.1, d. 9275, f. 3.
[46] ANRM, F. 2, inv.1, d. 9275, f. 4.
[47] ANRM, F. 2, inv.1, d. 9275, f. 7.
[48] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9275, f. 8.
[49] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9275, f. 10-13.
[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9275, f. 9.

baza următorul program: partea oficială: activitatea şi directivele conducerii de stat; ştirile Agenţiei de Petersburg şi ale corespondenţilor titulari; cronica străină; viaţa în străinătate; editoriale privind probleme generale şi regionale; cronica presei; cronica internă; cronica locală; cronica orăşenească; cronica întâmplărilor; articole, povestiri, romane, poezie, foiletoane şi corespondenţe; caricatură şi şarge pe teme din actualitate zilei; ilustraţii în text şi suplimente separate; teatru, muzică, spectacole; sport; prin Rusia; anunţuri.

Preţul anual – 8 rub.;1/2 – 5 rub.; 3 luni – 2 rub.; 1 luna – 1 rub.; un exemplar – 3 cop.

Martie 10, 1912, Secretar gubernial Nicolai Şafirov"[51].

Datele „secrete" adunate în „raportul" (din 16 martie 1912, nr. 3401) şefului de Poliţie, privitor la persoana lui *Nicolai Şafirov*, mărturisesc că acesta *„actualmente nu este sub judecată, – cu excepţia unui proces de judecată avut în regiunea Odesei, în baza art. 419/ II. Are vârsta de 39 ani; locuieşte pe str. Leovsk din 29 septembrie 1911; în repetate rânduri a trecut cu traiul în Odesa, apoi s-a reîntors; căsătorit. A plecat într-o vizită la Petersburg, însă s-a reîntors pe 20 februarie, curent"*[52].

Adeverinţă. „Se *eliberează lui N. Al. Safirov, secretar gubernial, în baza Înaltului Regulament din 24 noiembrie 1906 şi a Statutului de Cenzură, prin care se aprobă editarea uni cotidian mare, cu profil economic, politic şi literar; în ruseşte, cu titlul de „Golos Vyborşcika". Pogramul se anexează.*

Ziarul se va tipări în tipografia lui G.A. Pronin. Redactorul îşi asumă să respecte legislaţia în vigoare şi cea care va aproba *privitor la Legea Presei.* 22 martie 1913"[53].

N.Al. Şafirov s-a aflat pe post de redactor al publicaţiei „independente *„Golos Vyborşcika",* doar câteva luni. În data de 31 august 1912, îşi declara intenţia de a retransmite dreptul de redactor către N. P. Yanuşevski[54]. Reproducem, în continuare, din materialele „strict secrete" ale serviciilor de jandarmerie din or. Chişinău şi Odesa:

Raport. Şeful oraşului Odesa. *„În anii 1904-1911, N.P Yanuşevski nu are procese; funcţii de stat n-a ocupat; nu este membru al unor Societăţi; pisar. Până în 12 mai, curent, a locuitt la Odesa; la Chişinău locuieşte temporar în familia lui Kvaşnin-Samarin; Nicolai Prokofievici are 41 de ani; provine din cetăţeni de onoare ai oraşului. La Chişinău locuieşte din 30 martie, curent; str. Leovsk, nr. 6; necăsătorit. Nu are o ocupaţie permanentă; prestează servicii de scris: reclamaţii şi adrese personale; completarea şi evidenţa unor registre de proprietate privată. În or. Chişinău – S. Kvaşin-Samarin şi N.P. Yanuşevski nu au avut procese de judecată; sub cercetare n-au fost. Comisarul Petrov. [semnătura]"*[55].

Raport/ „strict secret". Şeful poliţiei din Chişinău, august 1912, nr. 133: *„S. Kvaşin-Samarin a ocupat funcţia de ajutor de pristav în or. Odesa; şi-a făcut serviciul militar în regimentul de draguni, or. Kazan; în anii 1909-1911 a locuit în diverse oraşe din Rusia, inclusiv în Varşovia; are 28 de ani; de confesiune ortodoxă; provine din viţă de nobili. Din 12 mai, curent, locuieşte în Chişinău pe str. Leovsk, nr. 73. Mai înainte a locuit la Odesa. Actualmente este „cronicarul" ziarului „Drug". Aceste informaţii mai erau completate cu datele depuse de către şeful jandarmeriei din Basarabia, în 30 august 1912, (nr. 10670), care susţinea între altele, că „S. Kvaşin-Samarin şi N.P . Yanuşevski în dosarele jandarmeriei nu sunt identificaţi"*[56].

Cerere. 25 August, 1912. *„Prin prezenta aduc la cunoştinţă* că, *neavând posibilitatea să redactez publicaţia transmisă mie de către P.A. Şafirov, rog, Înălţimea Voastră să aprobaţi în calitate de redactor pe cetăţeanul de onoare N. P. Yanuşevski,* ***locuitor în or.*** *Chişinău, str. Leovsk,* ***în*** *casa nr. 10. Vă comunic, de asemenea, că datele privitor la activitatea lui N.P. Ianuşevski sunt depuse deja la serviciile subordonate Înălţimii Voastre.* S. Kvaşin-Samarin [semnătura]"[57].

Raport/„Secret". Şeful poliţiei din Chişinău. 1 septembrie 1912, nr. 133:

„N.P. Yanuşevschi locuieşte în Chişinău din 1904; până la acest an a locuit în or. Podolsk şi în di-

[51] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 1- 35; cronologic, sunt înregistrate: 22 ianuarie 1912-25 august 1912.
[52] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 2-6.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 13-19; în 22 martie 1912, este expediat avizul (nr. 8137) pe adresa Departamentului pentru Presă din Sankt Petersburg.
[54] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 22.
[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 23.
[56] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 24-25.
[57] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 33.

verse oraşe din Polonia; în ultimii trei ani, la fel ca şi în anii precedenţi, n-a ocupat nici o funcţie. Nu este membru al unor Societăţi; în serviciu militar n-a fost chemat"[58].

Adeverinţă. Ministerul Afacerilor Interne, Guvernatorul Basarabiei, Cancelaria, secţia a 2-a, septembrie 1, 1912, nr. 2722.

„În baza Înaltelor Pravile din 24 noiembrie 1906, se eliberează lui P.S. Kvaşin-Samarin, locuitor al or. Chişinău, aprobarea de a prelua dreptul de editor al cotidianului „Golos Vyborsčika" de la P. Şafirov, autorizat în 22 martie 1912, nr. 8133; iar în calitate de redactor se aprobă Nikolai Prokofievici Yanuşevski, cetăţean de onoare. Funcţia de redactor îl obligă să respecte întocmai legislaţia în vigoare"[59].

Cenzura reclamei

O altă publicaţie cu pretenţii de gazetă „social-politică, economică, literară şi satirică" – *Бессарабское Эхо* – îşi anunţa apariţia în toamna anului 1912 (Трубецкой 1989, 201). În fapt, această publicaţie, la fel ca şi multe alte periodice din acea vreme, îşi asigura existenţa din acoperirea spaţiului publicistic cu reclamă comercială. Mărturiile aduse în discuţie sunt o elocvenţă convingătoare în acest sens.

Cerere: 13 septembrie 1912 „Către Înălţimea Sa, Guvernatorul Basarabiei. Redactor-editor, secretar gubernial, Napoleon Ghenrihovici Hlopitzki, locuitor în sectorul 2 al or. Chişinău, str. Armenească nr. 2

„Intenţionând să editez în or. Chişinău un ziar de format mare, ce va apărea de trei ori pe săptămână cu titlul de „Bessarabskoe Eho", am onoarea, Înălţimea Voastră, cu plecăciune să rog, să nu-mi refuzaţi a elibera autorizaţie în două exemplare.

Ziarul se va tipări în tipografia „Progres" a lui Mandelbaum şi Boiko, str. Puşkin, în baza următorului program: *Partea oficială: activitatea şi dispoziţiile guvernului. Ştirile Agenţiei din Petersburg şi ale corespondenţilor titulari; cronică din străinătate; viaţa cotidiană în străinătate; editoriale despre problemele locale, regionale şi oraşului; cronica presei; cronica evenimentelor/ întâmplărilor; articole, povestiri, romane, poezie, foiletoane, corespondenţe; caricatură şi şarje din actualitatea zilei; ilustraţii în text şi secţia de suplimente; teatru, muzică şi panorame de publicitate; sportul în Rusia; diverse; prin Rusia; anunţuri"* [60].

Raport. Comisarul de poliţie a sectorului 2, or. Chişinău. 19 septembrie 1912: *„În legătură cu sarcina încredinţată mie, din 15 septembrie, curent, nr. 119, Vă aduc la cunoştinţă: s-a stabilit că nobilul Napoleon G. Hlopitzki, are 52 de ani; de confesiune romano-catolic; locuieşte în or. Chişinău permanent din 17 ianuarie 1912; str. Armenească, nr. 2; s-a transferat din casa A-3, str. Kolodovski. În momentul de faţă nu are nici o ocupaţie; există din leafa de pensie în mărime de 20 rub., retribuită din fondul Direcţiei locale de Stat, pentru merite în câmpul muncii, – a activat timp de 18 ani. S-a eliberat din funcţie, din propria dorinţă, în 1 aprilie 1912"*[61]. Procedura de legalizare şi de obţinere a autorizaţiei a fost obţinută în termen de zece zile. În 29 septembrie 1912, lui Napoleon G. Hlopitzki i se elibera „adeverinţa" cu numărul de înregistrare 31060[62]. Către luna noiembrie, 1912, Napoleon G. Hlopitzki a fost nevoit să obţină autorizaţie cu dreptul de a-şi schimba tipărirea ziarului la o altă tipografie.

Petiţie. Secretar gubernial G. Hlopiţzki, redactor-editor al ziarului „Bessarabskoe Eho": *„Am onoarea, cu plecăciune să Vă rog, Înălţimea Voastră, să nu-mi refuzaţi să încep tipărirea ziarului editat de mine, „Bessarabskoe Eho", în tipografia ce aparţine lui Alexandru Osipovici Lempert, în or. Chişinău, Casa Arhierească. Adeverinţa pentru editarea ziarului a fost eliberată în 29 septembrie cu nr. 31060. Rog să mi se înapoieze actul, în cazul când nu veţi mai avea nevoie. Noiembrie, ziua a 28-a, 1912. Secretar gubernial, G. Hlopitzki"* [63].

Sunt nespus de preţioase ştirile din „dosarul" ziarului *Bessarabskoe Eho,* ce scot la iveală unele aspecte mai puţin sau deloc cunoscute din activitatea editorială a presei basarabene la anul 1912. Reproducem unele date ce ţin de cenzura reclamei în presa de la Chişinău.

[58] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 31.
[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277, f. 27.
[60] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 1-49; *Бессарабское Эхо* – „политическая, литературная, общественно-экономическая и сатирическая газета".
[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 6.
[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 7.
[63] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 13.

Reclamaţie. Redactor-editor, secretar gubernial, Napoleon Ghenrihovici Hlopiţzki: *„În marea lor majoritate ziarele există în baza reclamei expediată pe adresa redacţiei în scopul de a fi publicată. Tocmai de aceea am şi iniţiat editarea unui ziar sub titlul de „Bessarabskoe Eho", la editarea căruia am cheltuit mulţi bani şi pe care, în timpul apropiat, va trebui să-l închid din motivul că, o bună parte din reclama trimisă la redacţie este interzisă pentru publicare de către şeful Poliţiei.*

În acelaşi timp, aceeaşi reclamă este publicată în alte două ziare din Chişinău, cum ar fi, de pildă, anunţurile frizerului Temnovici de la care urma să obţin anumite acte de confirmare cerute de poliţie, pe când cei de la „Novaja Gazeta", demult publică anunţurile acestuia fără a i cere nimic. Datorită acestor împrejurări, descrise mai sus, eu am ratat şansa de a câştiga sumă de 50 rub. La fel s-a procedat şi în cazul intenţiei mele de a publica anunţul privitor la atelierele de iconostase ale lui Tologaev din Chişinău, despre activitatea cărora se ştia de aproape un deceniu. Proprietarul a refuzat să prezinte redacţiei actele cerute, iar pierderea noastră pentru nepublicarea acestei reclame se estimează în valoare de 96 rub. Şirul acestor exemple poate fi continuat:

- a fost respinsă reclama propusă redacţiei de către învăţătorul Smepak, pe când acelaşi text, absolut identic fusese publicat deja în „Novoe Vremeja", pierderea noastră fiind de 30 rub;

Neîntemeiat s-a procedat şi în cazul reclamei lui Gorst, cerându-ni-se să excludem din conţinutul textului informaţiile privitor la reducerea preţurilor la mărfuri cu 25- 40 la sută. Între altele fie spus, ziarele „Drug" şi „Bessarabskja Žizni" au publicat reclama magazinelor de instrumente muzicale fără a scoate nimic din textul-propus de proprietar.

De la Agenţia de anunţuri a lui Pilin din Varşovia am primit la redacţie un anunţ cu titulatura: "Vă interesează, oare, tainele ştiinţei?", şi care nu este altceva decât titlul unui volum trecut prin cenzură la data de 10 octombrie, curent. Însă mie mi s-a interzis să public anunţul sub pretextul că, la mijloc, este vorba de o manipulare, pe când, ziarul „Novoe Vremea", nr. 47 din 22 octombrie a publicat anunţul. Pierderile mele, în acest caz, sunt de 18 rub.

Din contora de reclamă a lui Şaposnikov din Varşovia mi s-a expediat o carte cu titlul: „Puterea noastră este în noi înşine", volum care, la fel, a suportat cenzura, însă nouă ni s-a interzis reclama cărţii sub aceleaşi motive, amintite mai sus. În fine, datorită acestor împrejurări, firmele enumerate mai sus, nu ne mai trimit anunţuri, ci vor continua să trimită doar acelor redacţii de ziare care le publică respectând întocmai conţinutul textului expediat de client. Însă în cazul când nu va fi recepţionată reclama pe adresa redacţiei mele, eu voi fi nevoit să întrerup editarea ziarului.

Înţeleg că nu poate fi răspândită acea reclamă care este împotriva conducerii. Asemenea texte publicitare nu numai că ar fi fost refuzate de către redacţia ziarului meu, ci ar fi fost imediat reclamate către organele de judecată. În cazul nostru, este vorba doar despre tipul de reclamă comercială. Apoi, ştiut lucru că, nici o persoană de afacere din oraş, odată ce există Direcţia de meserii, nu şi-ar fi permis să facă publicitate în cazul când ar fi lipsit de autorizaţie, ceea ce ar fi dus direct la închiderea întreprinderii aflate sub privighere a inspectorilor. De aceea cred că şeful poliţiei locale a dat dovadă de mult pedantism, iar acel pachet de acte autorizate asupra reclamei putea fi cu uşurinţă solicitat de la inspectoratul Direcţiei şi în nici un caz de la redactorii ziarelor sau de la persoanele care ne oferă nouă reclama.

Cerinţele înaintate de către şeful Poliţiei, îmi provoacă o situaţie delicată în raport cu publicul, ceea ce s-a şi întâmplat deja. Autoritatea ziarului meu a scăzut mult, de aceea am găsit de cuviinţă să vă reclam şi unele mărturii în această privinţă:

1. Ziarul „Novaja Žizni" nr. 47 din 22 octombrie, curent, în care este publicată reclamă cu titlul „Vă interesaţi, oare, de tainele ştiinţei?", interzisă pe 10 octombrie; Adresa cu reclama lui Turchanski; 2. Anunţul învăţătorului Smipak; Anunţul lui Kubitzki; Anunţul cu titlul: „Puterea noastră este în noi înşine"; Anunţul lui Polnovici; Anunţul lui Tologaev; Anunţul depozitelor lui Borst.

Încă o dată, cu plecăciune, Vă rog, Înălţimea Voastră, să luaţi aminte de a mea rugăminte si să dispuneţi pentru a mi se permite publicarea reclamei în paginile ziarului editat de mine. Totodată, ţin să Vă amintesc că, în afară de textele amintite, în redacţia mea sunt încă multe alte oferte de reclamă, la fel interzise de a fi publicate, şi care alcătuiesc o sumă destul de însemnată. Noiembrie, ziua a 12, 1912"[64].

[64] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 19-19 verso.

Adresă. Ministerul Afacerilor Interne. Cancelaria, Secţia a 2-a. Către şeful Poliţiei din Chişinău.

„Rog să Vă expuneţi pe marginea acestei reclamaţii şi să ne expediaţi explicaţiile de rigoare în formă scrisă pentru a fi incluse în raportul către Şeful guberniei. Secretarul Cancelariei Guberniale, 13 noiembrie 1912”[65].

Raport. Şeful Poliţiei din Chişinău**.** În legătură cu interdicţiile aplicate reclamei şi plângerea lui N. Hlopitzki, redactorul ziarului „*Bessarabskoe Eho*” .

„Anunţurile publicitare sunt întotdeauna verificate de mine conform art. 41, Statutul de cenzură şi ale altor noi regulamente ce completează articolul amintit. Şi toate acestea sunt făcute cu multă atenţie, în scopul de a evita o eventuală şantajare a publicului de către întreprinzătorii care mizează să se pricopsească din acea reclamă. Astfel, de fiecare dată, când se solicită avizul pentru publicarea reclamei în ziare, eu neapărat cer să se prezinte personal clientul care execută comanda cu pachetul de acte care confirmă activitatea legală a întreprinderii sau a persoanei. Cei care într-adevăr sunt responsabili de ofertă îndeplinesc imediat aceste cerinţe.

Pentru editorii de ziare se fac şi excepţii, aceştia pot delega şi alte persoane din redacţie, însă neapărat vor invita reprezentantul firmei atunci când este vorba de întreprinderi mai puţin cunoscute. În acest caz cer şi prezentarea actelor necesare. Pentru că cei care adună anunţuri pentru publicare ulterioară în ziare, adeseori primesc acele comenzi fără a cunoaşte clientul, în special, această practică este răspândită în mijlocul ziarelor de tiraj mic. Editorii unor asemenea publicaţii, în scopul de a obţine mai multă reclamă, recurg la diverse căi de obţinere a acesteia – de la ameninţări directe până la discreditarea proprietarului. După cum mi s-a comunicat mie, asemenea cazuri sunt frecvente. Şi mai mult: în cazul când clientul refuză categoric asemenea servicii, oricum reclama apare în ziare şi atunci se cere achitarea taxei stabilite de editorul ziarului. Iar pentru a evita asemenea situaţie, vrând-nevrând trebuie să le plăteşti.

Asemenea cazuri, repet, se întâmplă în redacţiile ziarelor mici, care nu au nici un alt scop literar şi îşi încep apariţia fără a dispune de mijloace de existenţă. Un astfel de ziar este şi cel al lui Hlopitzki, „Bessarabskoe Eho”, de aceea şi sunt foarte atent în asemenea situaţii.

Un argument, în acest sens, poate servi scrisoarea lui Pelenovici tipărită în ziarul „Novaja Gazeta”, deoarece Hlopitzki n-a prezentat originalul, de aceea nu putea fi convingător un asemenea argument. Apoi, să ţin minte, cui, când şi ce fel de anunţuri au fost permise mai înainte este aproape imposibil. De aceea, doar prezentarea pachetului necesar de acte poate confirma activitatea legală a întreprinderii sau a proprietarului. Şi mai mult, această practică va fi aplicată şi pe viitor, mai ales, faţă de ziarele mărunte. Orice anunţ sau foi separate destinate pentru publicare în presă vor fi permise doar atunci când îmi vor fi prezentate de însuşi proprietarul sau de către persoana de încredere şi care îşi asumă responsabilitatea pentru conţinutul reclamei. Numai înaintarea acestor cerinţe vor conduce la evitarea, pe viitor, a unor neînţelegeri. Plângerea lui Hlopitzki a fost provocată, probabil, de concurenţa cu alte ziare. El, se vede, în loc să renunţe la o asemenea practică, a recurs la discuţii şi plângeri.

Comisarul de poliţie. Secretar de colegiu I.P. Dovgal. 27 noiembrie 1912”[66].

Notă explicativă. *R*edactorul-editor al ziarului „Novaja Gazeta” I. Kalmanson. Către şeful Poliţiei din Chişinău:

„În legătură cu plângerea redactorului ziarului „Bessarabskoe Eho”, Hlopitzki, la adresa ziarului condus de mine, Vă aduc la cunoştinţă, Înălţimea Voastră, că deţin toate actele necesare pentru avizul oricărui tip de reclamă apărută în ziar. De aceea şi nu mi s-a interzis publicarea acesteia niciodată. De pildă, Agenţia lui Pelinovici a prezentat întregul pachet de acte, iar cămînarul Sletnik personal a depus actele necesare la sectorul de poliţie. Este adevărat, în lipsa mea, a fost publicat anunţul agenţiei despre „Tainele ştiinţei” eu fiind plecat la Odesa. Apoi, în ziar era suficient spaţiu liber pentru reclamă, iar acest lucru n-a fost observat de Hlopitki (extrasul după original în anexă). La fel, prezint în anexă şi alte mărturii din „Bessarabskoe Eho”, pentru a vă demonstra că asemenea editori publică o reclamă de calitate proastă, provocând daune morale cititorilor. Afirmaţiile lui Hlopitzki, în sensul că,

[65] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 20.

[66] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 29-30.

eu public reclamă fără a prezenta şi actele necesare, este doar un mijloc de a-mi compromite reputaţia mea de editor. [Semnătura]

P.S. La cele expuse mai sus adăugăm că pretenţiile lui Hlopitzki nu au nici o acoperire, deoarece contora lui Pilin şi cea a lui Şatkov, au comandat reclama pentru a fi publicată. La fel, până la noi au ajuns ştiri că unii agenţi au propus pentru „Novaja Gazeta" foi-afişe cu reclamă interzisă ce au apărut în „Bessarackoe Eho"[67].

Raport. Şeful Poliţiei din Chişinău. Noiembrie 29, 1912, nr. 3441:

„În cancelaria Guvernatorului depun acest raport la care se anexează: plângerea redactorului-editor Napoleon Hlopitzki adresată vicegu-vernatorului în legătură cu refuzul de a publica „anunţuri şi reclamă"; „Nota explicativă" a redactorului G. Kalmanson, „Novaja Gazeta", împreună cu raportul din 27 septembrie. Am onoarea să informez cancelaria pentru a depune acest raport către şeful Guberniei. Sunt întru totul de acord cu argumentele expuse în acest raport"[68].

Din raportul şefului de poliţie din Chişinău (decembrie 8, 1912, nr. 3441) către redactorul-editor al ziarului „Bessarabskoe Eho", secretarul gubernial Napoleon Ghenrihovici Hlopitzki, mai constatăm că, în baza deciziei din 4 decembrie nr. 40748, Uprava guberniala a respins „petiţia" acestuia[69].

Scrisoare la redacţie. „Novaja Gazeta" 1912. *„Permiteţi-ne, prin intermediul ziarului Dvs., să aduc la cunoştinţa publicului următorul fapt: luna trecută am fost sesizat de Hlopitzki să public anunţuri în ziarul editat de el, însă aveam deja contractul încheiat cu ziarul Dvs. „Novaja Gazeta", iar anunţurile publicate deja mi-au adus un real folos şi atunci am refuzat propunerea acestuia, fapt care a fost urmat de ameninţări şi intimidări din partea editorului „Bessarabskoe Eho". Am fost nevoit, în cele din urmă, să depun, totuşi, un anunţ pentru a fi publicat în ziar, timp de o lună, achitând 4 rub. Ulterior, am aflat şi unele amănunte despre „autoritatea" ziarului condus de el şi am regretat mult acel fapt. Iar atunci când Hlopitzki a cerut şi acte pentru reclamă, eu, neavând încredere în afacerea lui, am refuzat să-i pun la dispoziţie actele cerute, sperând că aceasta va crea o posibilitate de a nu publica în acel ziar. Pentru moment, am aflat că editorul a depus o plângere. De fapt, el nu are actele necesare pentru a fi prezentate şefului de poliţie. În scopul de a evita unele pierderi, declar: am tot dreptul să public reclama la dorinţa mea şi de aceea n-am prezentat actele lui Hlopitzki. O.D. Pelinovici"*[70].

În arhivele locale s-au conservat date preţioase referitor la intenţia lui Vasile Kurdinovski, profesor la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău, de a edita în 1916, o revistă cu un program promiţător – *„Будущее и прошлое Бесарабии"/ Viitorul şi trecutul Basarabiei.* Din păcate, după cum se atestă în surse bibliografice de referinţă, această frumoasă iniţiativă nu a mai fost realizară (Трубецкой 1989, 203).

Cerere. 7 ianuarie 1916. Consilier de stat, profesorul Seminarului Duhovnicesc din Chişinău Vasilie Grigorevici Kurdinovski, locuitor în or. Chişinău, calea Hânceşti, vis-a-vis de Cimitirul Ortodox, în casa nr. 738. / Către Guvernatorul Basarabiei .

„În baza art. 1/7 a legislaţiei în vigoare, din 24 noiembrie 1905, am onoarea să Vă aduc la cunoştinţă, Înălţimea Voastră, că intenţionez să editez în Chişinău, o revistă cu titlul „Будущее и прошлое Бессарабии", în baza următorului program:

I. Pagina de literatură: *poezie – prioritar de autori basarabeni; povestiri, romane cu tematică actuală – creaţie proprie sau traduceri; investigaţii proprii cu subiecte de literatură, folclor din Rusia sau Basarabia şi chiar din străinătate; discuţii despre genurile literatură, poezie; recenzii la revistele literare mari ruseşti, şi care reflectă şi viaţa literară a Basarabiei;*

II. Pagină de pedagogie: *poezie, povestiri cu subiect despre procesul de studii, cu preponderenţă semnate de autori locali; diverse discuţii despre starea învăţământului secundar, mediu, laic şi duhovnicesc din Rusia şi din Occident; rezultatele muncii pedagogice în procesul educaţional al copiilor şi studenţilor; cronica revistelor ruseşti şi, după posibilităţi, şi a celor străine din domeniul pedagogic: ştiri despre învăţământul general la noi şi în străinătate.*

III: Vechea Basarabie/Basarabia antică. Arheologie: 1*) trecutul învie: cântece, poves-*

[67] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 31.
[68] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 34.
[69] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 40.
[70] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276, f. 49.

tiri, legende despre oraşe şi schituri din Basarabia; 2) romane cu subiect istoric, povestiri; 3) investigaţii arheologice ale monumentelor vechi din diverse domenii ale ştiinţei ecleziastic, civil, lingvistic, literar; 4) Cronica revistelor ruseşti din domeniul istoriei şi arheologiei; 5) discuţii cu subiect arheologic 6) ştiri şi corespondenţe despre noi descoperiri arheologice din Basarabia

IV. Tânăra Basarabie: a) secţia de publicare ale unor lucrări originale ale tinerilor cercetători basarabeni, în special ale elevilor din diferite instituţii; b) secţia de anunţuri

Revista se va tipări la Tipografia Eparhială din Chişinău, str. Haralampievskaia nr. 42; costul unui abonament anual va fi de 12 ruble. Redacţia îşi asumă responsabilitatea pentru respectarea legislaţiei presei"[71]. În data de 3 februarie 1916 a fost aprobată editarea revistei, iar profesorului de la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău Vasile Grigorevici Kurdinovski i s-a eliberat „Adeverinţa cu nr. 4676"[72].

Concluzii: Tabloul presei basarabene la începutul secolului XX este marcat de contextul evenimentelor istorice ce s-au produs în imperiul ţarist. În urma schimbărilor social-politice intervenite după revoluţia burgheză din anii 1905-1907, presa oficiala îşi pierde monopolul asupra pieţei mediatice din tot cuprinsul vastului imperiu, inclusiv în gubernia Basarabiei.

Mărturiile aduse în discuţie sunt o restituţie documentară adecvată surselor istorice. Astfel încât, perspectiva unei abordări documentare a fenomenului presei basarabene a condus la identificarea unui număr impunător de titluri de ziare apărute în intervalul 1912-1916 (scrise în ruseşte) şi aparţinând unor persoane particulare.

În baza Înaltului Ucaz din 11 iunie 1907 a fost elaborat/aprobat un *Regulament special al presei* pentru „locuitorii guberniei Basarabiei". Registrul interdicţiilor prevăzute de către cenzura imperială – după anul „libertăţilor presei" (1905), în zonele de frontieră, era multiplicat prin diverse dispoziţii ale funcţionarilor locali ce stăruiau astfel să asigure securitatea şi statornicia Imperiului Rus. Cele mai răspândite forme de cenzură asupra presei în aceşti ani erau sancţiunile şi/sau restricţiile administrative.

Surse

О разрешении Симы Готкин издавать газету под названием «Вечерняя Заря» (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9275).

О разрешение издать в г. Кишинев еженедельную газету «Голос выборщика» 22 ianuarie 1912 (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9277).

О разрешении Наполеону Хлопицкому издать в г. Кишинев газету «Бессарабское Эхо» (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9276)

Переписка с Бессарабским Губернатором и Кишиневским полицмейстером о разрешении Марии Дудченко издавать в г. Кишинев газету под названием „Бессарабский листок» (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9166).

Переписка по ходатайству Василия Курдиновского о разрешении ему издать журнал «Будущее и прошлое Бессарабии» (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9778).

Bibliografie

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Coval 1992: D. Coval, Din istoria jurnalisticii româneşti (Chişinău 1992).

Fruntaşu 2002: Iu. Fruntaşu, O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-1918 *(*Chişinău 2002).

Grossu, Palade 2002: S. Grossu, Gh. Palade, Presa din Basarabia în contextul socio-cultural de la începuturile ei până în 1957. In: Presa Basarabeană de la începuturi până în 1957. Catalog (Chişinău 2002).

Levit 1979: E. Levit, Primele încercări de editare a unui periodic în Basarabia şi răspândirea iniţială a presei ruse în ţinut. In: Pagini din istoria literaturii şi culturii moldoveneşti (Chişinău 1979).

Matcovschi 1976: A. Matcovschi, Prezenţe moldoveneşti în publicaţiile ruse din anii 1880-1905 (Chişinău 1976).

Negru 2008: Gh. Negru, Gheorghe Madan – cenzor al Imperiului Rus în Basarabia**.** Destin Românesc nr. 3-4 [An VIII].

Petcu 2005: M. Petcu, Cenzura în spaţiul cultural românesc (Bucureşti 2005).

[71] ANRM; F. 2, inv. 1, d. 9778, f. 1-2.
[72] ANRM; F. 2, inv. 1, d. 9778, f. 10.

Presa Basarabeană 2002: (Ed. L. Kulikovski) Presa Basarabeană de la începuturi până în 1957. Catalog (Chişinău 2002).

Varta 2005: I. Varta, Presa de limbă română din Basarabia în perioada primei revoluţii ruse (1905-1907), In: (Ed. M. Danilov) Presa din Basarabia: analize, contexte, valori (Chişinău 2005)

Комитет Цензуры 2006: (Состав. Н.А. Гриченко, Н.Г. Патрушева) Комитет Цензуры Иностранной в Петербурге. Документы и материалы (Санкт Петербург 2006).

Сурдило 1918: В. Сурдило, Первый Закон о цензуре. 1720-1721. В: Книжное Обозрение nr. 52 (Санкт Петербург 1918).

Трубецкой 1989: Б.А. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии 1854-1916 (Кишинев 1989).

Press and Censorship in Bessarabia at the beginning of XXth century

Abstract

Bessarabian press at the beginning of XXth century represents a complex and controversial reflexion of the events that took place in this area, events that are still difficult to understand for researchers.

Due to socio-political changes occurred after revolution 1905-1907, official press lost its control over media market of huge Imperia, including Bessarabian province. The evidences discussed in this paper, identify a large amount of newspapers titles between years 1900-1918 (mostly in Russian language) that belonged to individuals.

The paper represents a synthetic and documentary perspective on history of Bessarabian press in the context of imperial censorship. The phenomenon of press in tsarist imperia cannot be perceived and studied adequately, if not compared with censorship institutes. Our mission is to study and highlight the specifics of Bessarabian press at the beginning of XXt^{h} century. We have some reasons to fix these objectives:

– Lack of historical data about titles of newspapers appeared in Bessarabia between years 1900-1918;
– Identification of documentary sources, to identify the volume of information about press' censorship in Bessarabia at the beginning of XXth century;
– Recognition of special conditions of applying the tsarist censorship law in Bessarabia, on the basis of Manifest from October, 17, 1905.

Пресса и цензура в Бессарабии в начале 20-го века

Резюме

Пресса в Бессарабии начала 20-го века представляет собой противоречивое отражение событий, происходящих в этом пространстве, восприятие и понимание которых по сей день является сложной задачей для исследователя.

Вследствие социально-политических изменений, произошедших после революции 1905 г., официальная печать теряет свою монополию над рынком периодических изданий империи, в том числе и Бессарабии. Документальные источники того периода содержат сведения о наличии большого количества газет и иных периодических изданий в период 1900-1918 гг. (большинство наименований на русском языке), принадлежащих частным лицам.

Настоящее исследование является результатом документальных исследований истории печати Бессарабии в контексте истории цензуры. Нашей целью является освещение/выявление специфических характеристик бессарабской печати начала 20 века.

Есть несколько причин, по которым мы ставим такую задачу:

– Недостаток исторических сведений о наименованиях газет, появившихся в Бессарабии в период с 1900 по 1918 годы.
– Идентификация документальных источников с целью определения объема сведений о цензуре печати в Бессарабии начала 20 века.
– Определение специфических условий применения царского законодательства касающегося прессы, в Бессарабии, на основании Манифеста от 17 октября 1905 г.

16.02.2009

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

EROISM LA ROMÂNII ARDELENI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Tudor Roşu

Străbunicului meu, Dumitru Ignea,
Ostaş în Primul Război Mondial

Introducere

O discuţie pe marginea conceptualizării eroismului în Primul Război Mondial, în cazul românilor ardeleni, trebuie să distingă următoarele paliere în analiză: în primul rând, ce se înţelege prin noţiunea de ***erou*** în timpul desfăşurării marii conflagraţii – distingând şi aici perioada înainte de 28 august 1916, la intrarea României în război, respectiv perioada de după intrarea României în război; în al doilea rând, trebuie focalizată evoluţia conceptului de erou al „Marelui Război" în anii de pace, începând cu 1919. De asemenea, este necesară distincţia netă între: discursul, oficial şi neoficial, faţă de eroism în Transilvania, interesând în special raportarea populaţiei româneşti la aceasta; poziţia Regatului României faţă de eroii ardeleni şi discursul oficial. Cele enunţate constituie direcţiile principale pe care le va urmări analiza de faţă.

De asemenea, este necesară demarcarea netă între contingentele de români ardeleni care au îngroşat, începând cu 1916, rândurile armatei României, un subiect destul de exploatat în istoriografia română (Păcăţianu 1923; Nemoianu 1928; Botezan 1983; Dudaş 1993; Baboş 1997; Şerban 2003), respectiv „grosul" românilor ardeleni, ce au luptat în chip firesc, să zicem, de partea statului ai cărui cetăţeni erau. Pe aceştia din urmă scrisul istoric i-a ignorat în mare măsură[1].

Ardelenii în război în armata austro-ungară. Efective şi motivaţii

Primul Război Mondial a însemnat aşadar încorporarea în oştirea cezaro-crăiască a unui mare număr de români, din care o bună parte au căzut pe frontul de luptă. Exegeţii, istoricii, diferiţi scriitori români care s-au aplecat asupra acestei conflagraţii au fost întotdeauna în consens în ceea ce priveşte idealul celor aflaţi pe front, străin de interesele poporului român, ca de altfel străin de interesele majorităţii naţiunilor constituente ale Imperiului. Forţele armate erau supranaţionale, datorând credinţă şi supunere împăratului. Deşi armata era, conform pactului dualist, declarată unitară, au fost create Landwehr-ul pentru partea austriacă şi Honvédség-ul pentru partea maghiară a monarhiei (Şerban 2003, 15). Prin concesii, promisiuni, s-a încercat atragerea românilor de partea monarhiei, ataşarea lor de „patrie şi tron", cu speranţa pe undeva că prin acest mod s-ar putea atrage şi România de partea Puterilor Centrale.

În armata austro-ungară, românii reprezentau un procent mic, în comparaţie cu repartiţia procentelor pentru celelalte naţiuni, atât din punct de vedere al numărului ofiţerilor şi cadeţilor, rezervişti sau activi, cât şi al soldaţilor. Aproape 90% din ofiţeri erau germani sau maghiari, în timp ce trupa era formată în proporţie de peste 50% din soldaţi aparţinând naţionalităţilor supuse (Şerban 2003, 18; Maior 1985, 357). Românii se situau înaintea slovacilor, rutenilor, slovenilor şi italienilor în privinţa numărului ofiţerilor de carieră, situaţia fiind însă total diferită în ceea ce priveşte ofiţerii superiori şi generalii.

În ciuda problemelor existente, reacţia românilor la ordinele de mobilizare, ce au debutat imediat după declararea stării de război, a fost peste aşteptările guvernanţilor, considerată o mare victorie în planul politicii interne a monarhiei dualiste (Tăslăunanu 1915, 12)[2]. Dintre motivaţiile românilor care au dus la acest succes nu pot lipsi datoria tradiţională faţă de „bunul împărat", dar şi teama de autoritate. Modul de raportare faţă de

[1] De exemplu, noul tratat de *Istoria românilor* 2003 omite complet participarea românilor de partea Austro-Ungariei la război; în legătură cu tema respectivă, vezi Maior 1985.

[2] „Poporul nostru, la brutalităţile şi ameninţările guvernului unguresc, a răspuns prezentându-se sub steaguri înainte de termen şi într-un număr mai mare de cum a fost aşteptat. În primele zile ale lunii august, comandantul corpului al XII-lea de armată din Sibiu, a raportat Vienei, că Valachii au rămas loiali şi credincioşi Casei de Habsburg".

tron pare aproape nealterat comparativ cu epocile anterioare. De pildă, moartea arhiducelui Franz Ferdinand era anunţată într-un circular greco-catolic astfel: „Înălţimea Sa cesaree şi regească căzu jertfa unui atentat păcătos"; „Deplângem în decedatul Arhiduce pe razemul puternic al intereselor monarhiei, pe bărbatul ager întru împlinirea datorinţelor şi exemplar al fericirii casnice"[3]. La fel, într-un circular ortodox, moştenitorul tronului a căzut „jertfa unui atentat păcătos, josnic şi crudel, cauzat de o mână sacrilegă"[4]. Mai târziu, cu altă ocazie, supravieţuirea noului împărat, Carol al IV-lea, în urma unui accident, este întâmpinată cu apelul către preoţi de a aduce „rugăciune de mulţumire în Biserică pentru aceasta"[5].

Conţinutul discursului oficial, reluând poziţia autorităţilor, este însă radical diferit de ceea ce exprimau gazetele de dincolo de munţi, sub titlul de „Doine ardeleneşti": *„Bate-l, Doamne, pe 'mpăratul/ Că ne-a pustiit tot satul/ Şi ne-a dus în foc, sub steag/ Ce-am avut frumos şi drag,/ De-au rămas spini'n ogor/ Şi 'n suflet amar şi dor/ Şi-au rămas spini 'n poene/ Şi lacrimile pe gene/ Şi inima obidită/ Ca o floare veştejită.// Bate-l Doamne pe-mpăratul/ Că ne-a pustiit tot satul,/ Negru ne-a cernit veştmântul/ Şi ne-a 'nfiorat cuvântul./ Şi ni l-a făcut să poarte/ Numai bocete de moarte,/ Şi pe ochii cei de jar/ A adus blestem amar,/ Ca să vadă înainte/ Numai proaspete morminte*" (Suciu 1917).

Din memoriile participanţilor reiese că de multe ori a primat ***iubirea faţă de înaltul tron*** decât ***sentimentul naţional***. Ideologia ulterioară a exploatat, desigur, elementul din urmă. Şi fruntaşii români, în special prin PNR, au îndemnat populaţia românească la „supunere şi ascultare". Cu privire la starea de spirit la debutul războiului, Oct. C. Tăslăunanu nota că dacă România ar fi intrat în 1914 în Transilvania, „românii din armata austro-ungară ar fi înlesnit şi hotărât triumful armatelor române prin deserţiuni şi revolte". În schimb, decretarea şi apoi prelungirea neutralităţii Regatului României i-a dezorientat pe ardeleni şi i-a obligat la expectativă. Revolta împotriva monarhiei exista doar la nivel intenţional, în această fază a războiului: *„Nu eram un visător nebun, ci un erou în perspectivă. Totul atârna de la mine, de la românii cari eram ofiţeri. Am început să mă gândesc serios cum s-ar putea face o revoluţie. [...] În adâncul sufletului toţi ascundeam aceleaşi dorinţe şi nu aşteptam decât prilejul să le înfăptuim. [...] Ne închipuiam numai că suntem revoluţionari, dar nu eram. N-aveam nici unul sufletul pregătit pentru fapte. Strămoşii noştri iobagi ne îndemnau la precauţiune şi la aşteptarea fatalistă*" (Tăslăuanu 1915, 24). Pentru populaţia civilă, tendinţa spre revoltă a fost şi mai puţin prezentă; evoluţia evenimentelor le-a pus în faţă celor rămaşi acasă, pe lângă obligaţia susţinerii efortului de război, şi încercarea de supravieţuire în faţa inflaţiei şi a lipsei de alimente: „Au avut oamenii noştri şi pagubă după ei, dar de altă parte am avut şi noroc cu ei, căci ei [germanii] ne dădeau nouă ce noi nu aveam şi nici cu bani scumpi nu puteam căpăta. Noi le dădeam lor pâne, ouă, lapte, slănină, eară ei ne dădeau nouă tăbac, ţigări, cafea, zahăr, griş, hurez şi altele" (Rustoiu, Vaida 2008, 152).

Unii au ales totuşi calea refugiului în România sau, aflaţi pe front, au trecut în liniile inamicilor Austro-Ungariei. Cei mai mulţi au rămas însă în rândurile armatei austro-ungare, de teama represaliilor, împotriva lor sau a familiilor lor. În plus, la începutul conflictului autorităţile s-au arătat foarte permisive, lăsându-i pe români să îşi etaleze însemnele naţionale sau să cânte „Deşteaptăte, române!" (Şerban 2003, 15-20).

Mai exista şi credinţa că războiul va fi de scurtă durată şi că Puterile Centrale vor învinge, dar şi că românii îşi vor primi drepturile naţionale la finalul războiului. De pildă, încă şi în vara lui 1918, cu ocazia apelului la al optulea împrumut de război, situaţia se prezintă astfel: *„Apropiindu-ne de sfârşitul războiului suntem datori să dăm statului putinţa să-l termine cu bine, asigurându-ne averea şi integritatea monarhiei, pentru care şi poporul nostru a adus mari jertfe în vieţi şi sânge*"[6].

Din punct de vedere statistic, situaţia s-a prezentat după cum urmează. În cursul războiului au

[3] Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia (MNUAI), Colecţia de documente, D 8450, *Cercular către veneratul cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, VIII-1914, nr. 4463-1914, Blaj, 30/17 iun. 1914.

[4] Idem, D 8451, *Preonoraţilor Protopresbiteri şi Onorată Preoţime din arhidieceza noastră transilvană!*, nr. 7833/1914 Plen., Sibiu, 16/29 iun. 1914.

[5] Idem, D 8589, *Circular către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza ortodoxă română a Transilvaniei*, nr. 8373 Bis., Sibiu, 31 oct. 1917.

[6] Idem, D 8671, *Circular către toate Oficiile protopresbiteriale şi parohiale, către comitetele şi epitropiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza Transilvaniei*, nr. 6243 Pres., Sibiu, 11/24 iun. 1918.

fost încorporaţi în armata austro-ungară 489.544 de români transilvăneni, după statistica întocmită de ASTRA. Probabil cifra a fost mai mare. În 48 de luni de război, din iulie 1914 şi până în octombrie 1918, cele 19 cercuri de recrutare din Transilvania au expediat pe front fiecare câte 48 de „batalioane de marş", rezultând 912 batalioane cu un total de peste 650.000 de soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri (Şerban 2003, 24). Totodată, războiul a adus grele pierderi pentru românii ardeleni, 82.588 de morţi şi dispăruţi şi 63.304 de răniţi, invalizi şi bolnavi, apoi 79.226 orfani şi 38.630 de văduve, la care se mai adaugă miile de arestaţi şi de refugiaţi.

Sentimente, valori – a fi român şi *erou* în Austro-Ungaria

Dacă pentru ostaşii din România, capacitarea, ***însufleţirea***, s-a făcut în jurul îndemnului de eliberare a fraţilor de peste Carpaţi, crearea României Mari ocupând locul central între motivaţiile războiului, atât în discursul oficial cât şi în raţiunile trupei, motivaţia pentru discursul oficial austro-ungar a fost una dispersată şi exterioară, iar însuşirea semnificaţiilor acestuia de către românii aflaţi sub arme s-a făcut, inevitabil, într-o manieră aproximativă. ***Inamicul*** este, în armonios consens cu imaginea vehiculată de toate naţiunile angrenate în război, privit ca o entitate colectivă, fără nume şi personalitate, e plasat în exterior, „acolo" şi, nu în ultimul rând, dacă „noi" reprezentăm normalitatea, inamicul înseamnă grotesc (Fussell 1975, 75). Mai departe însă, se vorbeşte de ***valori*** ce nu par să aibă acoperire, de „unitatea patriei", de „memoria strămoşilor", „libertatea vieţii bisericeşti şi cetăţeneşti", „jertfa de sine", „virtuţi cetăţeneşti", „cauza sfântă a apărării patriei", de biruinţa „preponderenţei sufleteşti" asupra „preponderenţei numerice", „dragostea deaproapelui", „neumanitatea duşmanilor" ce s-au silit să clatine în popor „dragostea idealurilor şi să pustiească vieaţa sufletească ce hrăneşte dragostea de patrie".

„*Binecuvântare se va pogorî pe lucrarea lor apostolească şi recunoştinţa unei naţiuni întregi o va însoţi! Din punct de vedere religios naţiunea va plini dătorinţa sa cea mai nobilă şi va săvârşi lucrarea cea mai nobilă a espiării acolo, unde neumanitatea duşmanilor s-a silit să clatine în popor dragostea idealurilor şi să pustiească vieaţa sufletească, ce hrăneşte dragostea de patrie. Dar mişcarea aceasta este importantă şi din punct de vedere patriotic, naţional, căci va stârni dragostea pământului patriei, carele şi după moarte dă loc de odihnă dulce*". Recunoştinţa pentru cei căzuţi este necesară pentru că „*pe urma sângelui lor s-a născut viaţă naţională nouă, şi nici mormântul lor nu stă mai mult fără de semn, ci numele lor îl cuprinde în rugăciunile sale posteritatea recunoscătoare*"[7].

Dacă ***motivaţia*** este, iată, una extrem de dispersată, la fel, ***condiţia de erou*** este una extrem de permisivă. Făcând victime, războiul a dezvoltat peste tot pe unde a pătruns o semantică şi, mai ales, o ***retorică specifică*** (Fussell 1975, 21-23). Astfel, terminologia asociată capătă o nuanţă metaforică, atât în literatură, cât şi în textele oficiale. În circulare transmise tuturor oficiilor parohiale româneşti din Transilvania se vorbeşte de „jertfă" în loc de „scop" sau „ţel", de „altarul patriei", iar cei morţi devin „cei căzuţi" sau „cei dispăruţi". Şi despre „eroi" se vorbeşte cu mare uşurinţă. Uneori, termenul poate fi înlocuit de „adurmiţii viteji", dar semantica este aceeaşi. În acelaşi timp, se organizează serbări şcolare „*în care în mod vrednic de memoria eroilor să se arate scopul măreţ pentru care ei şi-au jertfit viaţa [...] O asemenea serbare voim să arătăm şi noi în amintirea cu laudă a eroilor patriei noastre, între cari la loc de frunte trebuie amintiţi şi fiii neamului nostru, cari căzuţi ca eroi în focul luptei, acum se odihnesc la sânul lui Avraam, în corturile drepţilor, iar trupurile lor sunt aşezate în mormânt străin până la învierea cea de obşte*"[8].

Prin Ordinul Ministerului ungar de culte şi instrucţiune, se decide ca în şcoli să se facă o sărbătoare a morţilor „să se arate scopul măreţiu pentru care ei şi-au jertfit viaţa". Cu ocazia sărbătorii pentru amintirea eroilor urmează să se facă colectă, „pentru ca din banii adunaţi mormintele lor să fie îngrijite"[9]. Se mai dispune ca în 19 nov. să se facă părăstas în fiecare biserică „pentru odihna sufletelor eroilor căzuţi în acest război", „să se

[7] Idem, D 8484, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, XIII-1915, nr. 5624-1915.
[8] Idem, D 8676, *Circular către toate Oficiile protopresbiteriale şi parohiale, către direcţiunile gimnaziului din Brad şi din Braşov, cea a şcoalei comerciale române din Braşov şi către cea a seminarului arhidiecezan din Sibiu*, nr. 10747 Scol. 1918, Sibiu, 18/31 oct. 1918.
[9] Idem, D 8568, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, XII-1917, nr. 4304-1917, Blaj, din şedinţa consistorială, 10 oct. 1917.

amintească cu laudă pomenirea eroilor căzuţi în război"; serbarea urmează să se anunţe cu opt zile înainte, ca poporul să se pregătească „cuviincios pentru această serbare a eroilor din acest crâncen război"[10]. Cuvântul ***erou*** este întrebuinţat la scară largă, într-o ***semantică*** laxă ce face trimitere mai ales la cei căzuţi, dar şi la cei care încă se află sub arme. Într-un circular bisericesc de o jumătate de pagină, spre exemplu, termenul *erou* apare de şapte ori[11], demonstrând, pe lângă semantica permisivă, şi o frecventă întrebuinţare.

Sau în alt circular: „*Mormintele acestea nu pot să rămână fără de semne! [...] Unitatea patriei noastre ei au apărat-o, ei au păzit pe seama noastră locul, în care înaintaşii noştri cercând ţară au văzut întâiadată patria, ei au alungat departe puterea aceea duşmană, carea nici în împărăţia sa nu apără libertatea vieţii bisericeşti şi cetăţeneşti. Ne este mai scump pământul acesta, decând odihnesc ei într-însul, pământul Carpaţilor, unde pomenirea lor, pilda glorioasă a jertfirii lor de sine va fi solul mănos al virtuţilor cetăţeneşti celor mai nobile*"[12]. Cu multă nonşalanţă, ce ar putea fi asociată impertinenţei, se vorbeşte în continuare despre „cauza sfântă a apărării patriei".

Pe parcursul războiului, ***a fi erou*** însemna, în litera discursului religios românesc, oglindit în circularele ce traversau Transilvania, a servi scopurilor „războiului ce se poartă în interesul patriei noastre", cu „patriotism" şi „entusiasm". Apelurile către populaţia civilă pornesc în dese rânduri de la registrul ajutării celor aflaţi pe front, prin subscriere la împrumutul de stat[13], „dovada de cel mai înalt şi mai cald patriotism"[14]. De pildă, cu ocazia deschiderii împrumutului al VII-lea de război, se spunea fără echivoc: „glorioasa noastră armată de aproape trei ani şi jumătate luptă cu rară vitejie pentru apărarea Tronului şi a patriei, şi pentru apărarea vieţii şi a avutului nostru". Este necesar ajutorul, „jertfa" „pentru a asigura armatei noastre deplină biruinţă asupra duşmanilor număroşi", „jertfă pe altarul patriei iubite"[15]. Sau, cu ocazia deschiderii următorului împrumut de război, cel de-al optulea: „Glorioasa noastră armată de aproape 4 ani luptă cu rară vitejie pentru apărarea Tronului şi a patriei, şi pentru apărarea vieţii şi a avutului nostru", iar împrumutul în sine este receptat ca „aducerea acestei jertfe pe altarul patriei iubite"[16].

Ajutorarea celor aflaţi pe front se face şi prin diverse colecte, strângeri de daruri[17], ocrotirea copiilor celor care slujesc pe front[18] etc. Aportul populaţiei civile la cauza celor de pe front trece drept un „scop măreţ şi umanitar"[19].

Cu ocazia declarării războiului este tradusă declaraţia de război într-un circular greco-catolic. Recomandările bisericii erau în felul următor: „am aflat în Domnul a dispune precum urmează: „[...] noi cetăţenii datorim patriei şi tronului credinţă de supuşi, cari cu promptitudine împlinim aceea ce se cere de la noi"; „Doamne! Mântuesce pe Imperatul, şi ne auzi pe noi ori în ce zi Te vom chema. Amin!"[20].

În egală măsură, Biserica este preocupată şi de conservarea imaginii de ***bun slujitor*** al poporului de naţionalitate română: „*Fiindcă în asemenea timpuri se fac multe vorbe de multe ori şi cu intenţiuni răutăcioase, de aceea, când Onorata preoţime va auzi şi va observa asemenea porniri*

[10] Idem, D 8586, *Circular către toate Oficiile protopresbiterile şi parohiale, către direcţiunile gimnaziului din Brad şi din Braşov, cea a şcoalei comerciale române din Braşov şi către cea a seminarului arhidiecezan din Sibiu*, nr. 7044/1917 Şcol., Sibiu, 21 sept. 1917.
[11] *Ibidem*.
[12] Idem, D 8484, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, XIII-1915, nr. 5624-1915.
[13] Populaţia civilă a răspuns acestor chemări într-o bună măsură. De exemplu, un simplu preot din judeţul Alba subscrisese, până la finele lui 1917, la toate cele şapte împrumuturi demarate, cu un total de 700 de coroane: vezi Rustoiu, Vaida 2008, 154.
[14] MNUAI, Colecţia de documente, D 8463, *Circular către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza ortodoxă română a Transilvaniei*, Sibiu, 28 oct. 1914, nr. 12.438 Bis.
[15] Idem, D 8596, *Circular către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale apoi către direcţiunile gimnaziului din Brad şi din Braşov, cea a şcoalei comerciale din Braşov, şi către cea a seminarului arhidiecezan din Sibiu*, nr. 8639 Şcol. 1917, Sibiu, 16/29 nov. 1917.
[16] Idem, D 8670, *Circulară către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale apoi către direcţiunile gimnaziului din Brad şi din Braşov, cea a şcoalei comerciale din Braşov, şi către cea a seminarului arhidiecezan din Sibiu*, nr. 6010 Şcol. 1918, Sibiu, 3/16 iun. 1918.
[17] Idem, D 8474, *Cercular către Veneratul cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, XX-1914, nr. 7851-1914; D 8594, *Circular către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza ortodoxă română a Transilvaniei.*
[18] Idem, D 8469, *Cercular*, nr. 6794-1914, p. 123-124.
[19] Idem, D 8463, *Circular către tote oficiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza ortodoxă română a Transilvaniei*, nr. 12.438 Bis., Sibiu 28 oct. 1914.
[20] Idem, D 8452, *Cercular către veneratul cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş, XI-1914*, Blaj, 28/15 iul. 1914.

periculoase, la poporul nostru, să se silească a-l feri de acelea"; „*Deşi credinţa şi loialitatea noastră către tron şi patrie este de veacuri recunoscută [...] poporul să se ferească de orice vorbe şi orice fapte, care ar putea arunca umbră asupra loialităţii, şi asupra iubirii lui de patrie, având încredere, după bunul Dumnezeu, în îngrijirea părintească a bunului nostru monarh şi a înaltei stăpâniri; şi aşa a face tot ce pretinde interesul iubitei noastre patrii [...] vă invităm ca în cazul începerii războiului să înălţaţi cu toţii fierbinţi rugăciuni către preabunul Dumnezeu pentru succesul armelor oştirilor noastre, şi pentru cât mai curânda restabilire a păcii de toţi mult dorite*"[21]. Totodată „*Biserica a turnat bărbăţie în ostaşi*", „*a fost cu ei şi până la gura mormântului încă au turnat bărbăţie în vitejii noştri*"[22].

Nu acelaşi lucru, evident, apărea în presa de la Bucureşti, unde, în revista *România Mare* (nr. 13-14, 10 apr.), raportarea soldatului ardelean la cauza războiului era exprimată astfel: „*Un'te duci bădicul meu/ De ţi-e drumu-aşa de greu?/ Mă duc puică să mă bat/ Pentru hoţul de 'mpărat./ Pentru Ungur, pentru Neamţ/ Ca să-mi zacă trupu 'n şanţ/ [...] Doamne, Doamne ce-am greşit/ De mă baţi aşa cumplit?/ Să mă bat sub steag străin/ La inimă cu venin./ De-ar fi ţara, ţara mea/ De-aş avea vreun bine în ea/ Mi-aş da inima din mine/ Să mi-o ştiu păzită bine./ Dar e neamţul peste noi/ Şi ne mână ca pe oi...*" (Botez 1916).

Ardelenii - *eroi* în România

Nu toţi ardelenii au privit intrarea României în război cu entuziasm. Scepticii, pornind şi de la ideea că războiul părea să nu îşi mai găsească sfârşitul, au văzut în momentul din 28 august 1916 un motiv în plus de suferinţă, amânând şi mai mult deznodământul conflictului. De pildă, un simplu preot de ţară, nota în acest sens: „*Pe când ne aşteptam ca războiul european, ce de doi ani de zile decurge cu mare înverşunare şi cu foarte mari jertfe [...] să se apropie de sfârşit şi să se pună odată pacea mult dorită, eată că, din bun senin, ne-am pomenit în ziua de Sânta Maria mare (15/28 august) cu ştirea neaşteptată cum că România, în presara zilei de Sânta Marie, a declarat războiu Monarchiei noastre Austro-Ungară*" (Rustoiu, Vaida 2008, 149). Dincolo de aceasta însă, dezertările românilor din armata austro-ungară au sporit substanţial după intrarea Regatului României în război. Cifra totală a românilor ardeleni care vor sluji în armata română în anii 1916-1919 se estimează la circa 100.000, una extrem de mare, vorbind de la sine, mai presus de alte explicaţii, de starea de spirit a ardelenilor. Fruntaşii românilor, oamenii de cultură, presa au combătut ideea că românii ar fi „trădători de patrie", oricum o patrie vitregă, trecând de partea inamicilor. Trecerea Carpaţilor şi înrolarea în România îi aducea automat celui în cauză eticheta de ***erou***: „*Vin ardelenii azi la noi/ Râvnind spre mari victorii,/ Să meargă'n luptă de eroi/ Sub steagul nostru la război,/ Cu noi, - desrobitorii!*" (Petală 1917); sau, în altă parte: „*Bine aţi venit în ţară, scumpi fraţi de suferinţă!/ Bine-aţi venit la noi!/ Sub steagul României e sfânta biruinţă,/ Şi oastea de eroi*" (Munteanu 1917).

Un alt aspect ce a determinat dezertările a fost cu siguranţă slaba capacitate de luptă a armatei austro-ungare şi înfrângerile suferite în luptă directă cu armata ţaristă. De asemenea, va fi contat şi prăpastia dintre ofiţerime şi soldaţi: ofiţerii unguri se manifestau împotriva soldaţilor români, auzind că România se pregăteşte pentru războiul împotriva Puterilor Centrale. Măruntele concesii naţionale făcute în primele zile de război au fost în scurt timp anulate, una după alta. Românii şi-au dat în scurt timp seama că greutăţile pe care le îndurau nu proveneau doar din specificul războiului, ci erau totodată efectul unei politici premeditate, contrare fiinţei lor naţionale. Prin urmare, peste 40.000 de români au dezertat din armata austro-ungară în primele săptămâni după intrarea României în război. La aceasta a contribuit în mare măsură şi propaganda României şi apelurile repetate către românii din armata austro-ungară. Un element al propagandei a fost tocmai atribuirea imediată a mărcii de *erou* pentru cei dezertaţi şi înrolaţi în armata română.

După Unire, transilvănenii urmăresc deciziile legiferatorilor de la Bucureşti în ceea ce priveşte eroii. ***Eroii celorlalţi*** sunt acum şi propriii lor eroi. Tiparul eroului are în vedere personaje sacrificate intereselor naţionale, scopurilor României în război. Dacă în alte spaţii ce fuseseră supuse războiului, eroul este artizanul victoriei, al

[21] Idem, D 8454, *Preaonoraţilor Protopresbiteri şi Onorată Preoţime din Arhidieceza noastră Transilvană!*, nr. 9033 Pres., Sibiu, 15/28 iul. 1914.
[22] Idem, D 8484, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, XIII-1915, Nr. 5624-1915.

eliberării etc., ceea ce contează în România este unificarea naţională, posibilă ca urmare a războiului. De aceea, cei aflaţi sub arme, mai mult sau mai puţin distinşi prin fapte măreţe, devin eroi ai întregirii. Recunoaşterea ultimă, în această cheie a raportului individului cu scopul războiului, transpare chiar din Rezoluţia Unirii, actul suprem al îndeplinirii ţelului războiului. Punctul VIII al acesteia era dedicat eroilor frontului: „Adunarea Naţională cu smerenie se închină memoriei acelor bravi români, care în acest război şi-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea şi unitatea naţiunii române". Cum împlinirea dezideratului „întregirii" obţine prim-planul, eroizarea, cu această ocazie, vizează pe toţi cei ce sunt consideraţi a fi luptat pentru atingerea acestuia, cu sau fără finalizarea dorită, adică extinzând condiţia de erou şi asupra celor care au luptat în alte războaie sau revolte, de-a lungul secolelor. Eroii cei mulţi ai Primului Război Mondial sunt puşi lângă „[...] toţi eroii neamului, din toate timpurile, care au suferit şi şi-au jertfit viaţa pentru existenţa neamului românesc, [...] Horea, Cloşca şi Crişan", lângă Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, regele Carol I ş.a.[23].

Eroii sunt mai presus de orice expresie. De pildă, cu ocazia stabilirii zilei de 20 mai ca zi a „Eroilor neamului", comemorarea lor e văzută ca „expresia cea mai desăvârşită a sufletului şi a eroismului românesc" ce „trebuie să pătrundă în conştiinţa întregului popor". În fiecare comună urmează să se ţină câte o solemnitate, făcându-se apel ca poporul să se prezinte în număr complet la liturghie; participarea şcolarilor trebuie să fie masivă; dacă există eroi în cimitire, poporul să meargă în procesiune la mormintele acestora; elevii urmează să lucreze un tablou conţinând numele tuturor morţilor din comună, numele fiind apoi săpate în placă de piatră sau în marmură; dar „caracterul serbării să fie patriotic fără a jigni însă sentimentele populaţiunei neromâneşti"[24]. La 1920 se anunţă şi în Transilvania proxima înfiinţare a Societăţii „Mormintele eroilor căzuţi în război", făcându-se apel la cler de a stărui pe lângă credincioşi ca să intre ca membri în Societate". Prin eroi se înţeleg şi aici cei „*căzuţi pe deosebitele câmpuri de luptă pentru înfăptuirea României Mari*", iar acestora urmează să li se ridice „*câte un sfânt monument din fiecare mormânt de erou*"[25].

Monumente închinate eroilor din Primul Război Mondial se ridică peste tot în Transilvania, în viitorul imediat sau mai târziu, cu invariabilă trimitere la eroismul celor căzuţi. În afara Transilvaniei, monumentele nu fac de asemenea distincţia între versanţii Carpaţilor, singurul lucru care contează fiind împlinirea scopului războiului. Arcul de Triumf, ridicat în 1922, poartă inscripţia „glorie celor ce prin lumina minţii şi puterea sufletului au pregătit unitatea naţională". Monumentul „Leul" (Bucureşti), dezvelit în 1926, punctează: „Spuneţi generaţiilor viitoare, că noi am făcut suprema jertfă, pe câmpurile de bătălie pentru întregirea neamului!". La fel, la Monumentul eroului necunoscut: „Aici doarme fericit întru Domnul Ostaşul Necunoscut, săvârşit din viaţă în jertfa pentru unitatea neamului românesc. Pe oasele lui odihneşte pământul României Întregite. 1916-1918".

Asimilarea conceptului de erou se particularizează, în egală măsură, pe fondul evoluţiei istorice din România imediat ulterioară războiului. Unirea de la 1 decembrie 1918, relativa nesiguranţă asupra solidităţii Unirii până la Tratatul de la Trianon, conflictul cu Ungaria din 1919, încoronarea lui Ferdinand din 15 octombrie 1922 ca rege al României Mari, împlinirea faptică, punerea în practică a actului de Unire, ce nu trebuia să creeze disensiuni între versanţii Carpaţilor, aflaţi în timpul beligeranţei în tabere diferite, toate acestea au prelungit sentimentul devenirii naţionale, prelungind pe mai departe şi împlinirea scopurilor Marelui Război şi influenţând pe mai departe şi conformaţia eroului pentru spaţiul românesc, impregnându-i o anumită specificitate. Aglomerarea acestor evenimente de maximă importanţă politică a prelungit deci amintirea războiului, alimentând şi justificând pe mai departe ideea sacrificiului. Pe acest fond, eroizarea a căpătat o nuanţă paradoxală: pe de-o parte, poziţia oficială a părut a fi foarte indulgentă cu toţi beligeranţii, lăsând uşa deschisă şi noilor cetăţeni ai României ce luptaseră împotriva viitoarei lor patrii, pe de alta însă, „literatura" oficială s-a arătat extrem de avară cu atribuirea etichetelor de erou, ce a pre-

[23] Vezi *Cultul eroilor noştri*, III, nr. 10-11, ian.-feb. 1923, p. 4.
[24] MNUAI, Colecţia de documente, D 8725, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, VI-1920, nr. 1546, Blaj, din şedinţa consistorială, 8 mai 1920.
[25] Idem, D 8724, *Cercular către Veneratul Cler al Arhidiecezei gr-cat. Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, V-1920, nr. 1187-1920, Blaj, din Şedinţa consistorială ţinută la 20 apr. 1920.

supus prezenţa războinică de partea Antantei, a învingătorilor, pentru „întregire". Totuşi, regula tinde să devină uneori discretă, nemaicontând de partea cui au luptat eroii. De exemplu, „pe multe tărâmuri ale Europei şi-a jertfit românismul feciorii în Marele Război", astfel că între eroi se numără deopotrivă şi „legionari români cari desertând din armata austro-ungară [care] şi-au făcut un titlu de glorie de a lupta alături de fraţi italieni, în contra pajurei ce-i asuprise", dar şi „români căzuţi pe frontul italian sub uniforma austriacă" (Eroii 1921, 20). Sau, cu mai mult lux de amănunte, cu ocazia dezvelirii unui monument la Ighel, în judeţul Alba (25 mai 1922), se teoretizează amintirea celor căzuţi „din pricina suferinţelor îndurate în marele război, pornit de austro-germani pentru supremaţia lumei şi pentru care – din nenorocire – şi soldatul român austro-maghiar a fost trimis să lupte – împins, amăgit, ameninţat. Toate neamurile din toată Austro-Ungaria dacă au luptat, a fost şi pentru drepturile lor negate de veacuri, şi prin urmare vitejii care au căzut merită toată glorificarea" (Dare de seamă 1922, 18).

Concluzii

A fi *erou* în anii războiului şi după încetarea acestuia este echivalent cu translaţia dinspre propria biografie spre statistica celor căzuţi şi cu reducerea aceleiaşi biografii până la extremul unei idei. O idee ce dă sens războiului şi morţii, ideea sacrificiului pentru îndeplinirea ţelurilor cetăţii. Însă problematica eroilor transilvăneni este una sinuoasă. Sinusurile ei sunt marcate de evoluţia războiului, ce i-a surprins pe românii de pe distincţii versanţi ai Carpaţilor în tabere diferite. Pe parcursul primilor ani ai conflagraţiei, deci până la intrarea României în război, ardelenii devin eroi, cel puţin în litera unui discurs oficial, prin sacrificarea pentru interesele fără substanţă şi forţă ale Austro-Ungariei. August 1916 aduce consistenţa ideii sacrificiului pentru idealul mult mai adânc al împlinirii naţionale. Prin această alternativă ce li se înfăţişează, românii ardeleni pot alege să devină eroi ai unui stat care nu este încă al lor. După 1918, actul eroizării cunoaşte o nivelare, evident, în jurul conceptualizării demarate încă din timpul războiului în tabăra învingătorilor, dar cu nuanţe specifice noii perioade, exprimând o anumită permisivitate faţă de foştii inamici şi actualii concetăţeni.

Există un fel de cod al tăcerii faţă de românii din armata austro-ungară, care nici nu au dezertat, nici nu s-au revoltat împotriva propriei conduceri. Această raportare s-a păstrat vreme de nouă decenii şi continuă chiar şi în ziua de azi. Scrierile istorice parcă încearcă, mai mult sau mai puţin făţiş, să scuze atitudinea celor care au rămas fideli jurământului militar, de parcă aceasta ar avea nevoie să fie scuzată. Nu mai departe, „Oficiul Naţional pentru Cultul Eroilor" ia în considerare în prezent, la capitolul eroi, doar pe cei jertfiţi de partea Antantei. La fel şi tratatele de istorie a românilor. Obişnuim să criticăm vehement istoriografia comunistă, de exemplu pentru faptul că trecea cu atâta uşurinţă peste perioada celui de-Al Doilea Război Mondial de dinainte de 23 august 1944, de parcă războiul ar fi început doar atunci. Însă rămânem la rândul nostru tributari unei istorii triumfaliste şi selective, refuzând dreptul la restituţie unei întregi generaţii.

Bibliografie

Baboş 1997: Al. Baboş, Voluntari ardeleni şi bucovineni în campania armatei române din anul 1917. 1917 de frontul de Est (Focşani 1997), 117-130.

Botez 1916: N.N. Botez, Cântece necăjite. România Mare, 13-14, 10 apr. 1916, apud D. Botez, Soldat şi poet pe frontul Marii Uniri. Colecţia pentru Cultul Eroilor (Bucureşti: Pro Transilvania 2006), 180-181.

Botezan 1983: L. Botezan, Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial. Acta Musei Napocensis 20, 1983, 273-292.

Dare de seamă 1922: Dare de seamă. In: Cultul eroilor noştri, III, nr. 3, 1922.

Dudaş 1993: V. Dudaş, Voluntari bănăţeni în armata română în anii primului război mondial. Analele Banatului 2, 1993, 308-326.

Eroii 1921: Eroii români căzuţi între streini. In: Cultul eroilor noştri, II, nr. 2, 1921.

Fussell 1975: P. Fussell, The Great War and Modern Memory (New York and London 1975).

Istoria românilor 2003: Istoria românilor, vol. VII, tom. II, (coord. Gh. Platon) De la Independenţă la Marea Unire (1878-1918) (Bucureşti 2003).

Maior 1985: L. Maior, Soldaţi români în armata austro-ungară (1914-1918). In: Civilizaţie medievală şi modernă românească (Cluj-Napoca: Dacia 1985).

Munteanu 1917: V. Munteanu, Sosirea ostaşilor ardeleni. Evenimentul, 104, 10 iunie 1917, apud D. Botez, Soldat şi poet pe frontul Marii Uniri. Colecţia pentru Cultul Eroilor (Bucureşti: Pro Transilvania 2006), 389.

Nemoianu 1928: P. Nemoianu, Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului (Timişoara 1928).

Păcăţianu 1923: T.V. Păcăţianu, Jertfele românilor din Ardeal, Banat... aduse în războiul mondial din anii 1914-1918 (Sibiu 1923).

Petală 1917: G-ral V.N. Petală, Vin Ardelenii! România, Organ al apărării Naţionale, Iaşi, 7 iunie 1917, apud D. Botez, Soldat şi poet pe frontul Marii Uniri. Colecţia pentru Cultul Eroilor (Bucureşti: Pro Transilvania 2006), 388.

Rustoiu, Dănilă 2008: I. Rustoiu, D. Vaida, Cronica parohiei Pâclişa (1901-1944) (Alba Iulia: Altip 2008).

Suciu 1917: I.V. Suciu, Doine ardeleneşti. Gazeta naţională Ardealul (Transilvania), Chişinău, 8, 19 nov. 1917, apud D. Botez, Soldat şi poet pe frontul Marii Uniri. Colecţia pentru Cultul Eroilor (Bucureşti: Pro Transilvania 2006), 588.

Şerban 2003: I.I. Şerban, Voluntari transilvăneni şi bucovineni din Rusia în Războiul pentru Întregirea Neamului (1916-1919) (Alba Iulia: Aeternitas 2003).

Tăslăuanu 1915: O.C. Tăslăuanu, 3 luni pe câmpul de război, ediţia a II-a, revăzută şi întregită (Bucureşti 1915).

Heroism and the Transylvanian Romanians in the First World War

Abstract

The present study discusses the perceptions on the hero during and after the First World War in official Romanian discourses (from Transylvania and from Romania), regarding the Romanian soldiers from Transylvania who were involved in the war, either fighting for their own country Austria-Hungary, either for their future country Romania.

These are the years when the concept of heroism receives firm and precise connotations. Being a hero comprises a full set of civic and national values that animate the armed man. Generally speaking, war has brought a radical change of register regarding the identification and praise of heroes, regardless of the place where it caused casualties. With Word War I, hero conceptualization is complete. The Romanian space proposes a formula adapted to our own realities, marked by the evolution of war and by its final result, as the hero becomes the creator of "the union", fulfilling the national dream. In this formula, it became difficult for the Transylvanian soldiers who fought for Austria-Hungary to be seen as heroes.

Dr. Tudor Roşu, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, str. Mihai Viteazul, nr. 12-14, 510010-Alba Iulia, Romania, e-mail: tudor.rosu@yahoo.co.uk

REVENDICĂRILE PREOȚIMII ÎN CADRUL CONGRESELOR EPARHIALE DIN ANUL 1917

Silvia Scutaru

Spre deosebire de celelalte provincii româneşti înstrăinate, mişcarea de renaştere naţională din Basarabia nu a cunoscut formele bine organizate şi argumentate din punct de vedere teoretic, deoarece acest teritoriu a avut specificul său, generat de politica promovată de Imperiul ţarist. Totuşi, smerenia şi cucernicia, cultivat în mireni cu atâta ardoare de preoţimea basarabeană, nu au fost o piedică pentru înfiripareа spiritului naţional şi a cerinţelor cu caracter religios. Încă în anii 1880-1890 unii elevi din Seminarul Teologic din Chişinău, fiind atraşi de mişcarea narodnicistă, au organizat o bibliotecă secretă. După diferite arestări şi deportări, anul 1898 a fost unul benefic pentru seminarişti, deoarece le-a deschis accesul la câteva universităţi din Imperiul Rus. Această decizie a influenţat pozitiv pregătirea viitorilor lideri politici basarabeni, care puteau studia mai uşor istoria românilor şi literatura română la Kiev, Odesa, Moscova sau Petersburg, unde cărţile româneşti ajungeau mai uşor, decât la Chişinău. Nucleul oamenilor politici ai Unirii din anul 1918 s-a format pe băncile Universităţii din Dorpat (azi Tartu, Estonia), unde au învăţat absolvenţi ai Seminarului Teologic din Chişinău – Gh. Ghicu, P. Grosu, Al. Groapă, Al. Oatul, N. Siminel, V. Maho, N. Flarov. Ei s-au angajat să lupte împotriva ţarismului, să contribuie la redeşteptarea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni, organizând un cor, care îşi începea reprezentaţiile cu „Deşteaptă-te, române!”.

Evident, febra mişcărilor sociale treptat pătrunde şi în spaţiul pruto-nistrean. Ca urmare, „după revoluţia rusească pentru Constituţie, în Basarabia s-au ivit forţe româneşti; şi clerul s-a amestecat în această neaşteptată mişcare, dând la iveală cărţi de slujbă ori de cetire bisericească pe moldoveneşte şi răspândind revista de predici „Luminătorul” (Iorga 1912, 175). Preotul P. Gheorghian considera, însă, că perioada anilor 1900-1917 a fost timpul decadenţei în familiile boiereşti şi ale preoţilor, deoarece erau puţine familii care nu ar fi vorbit limba rusă (Gheorghian 1926). Din aceste considerente, afirma el, în Basarabia până în anul 1905 se observă lipsă naţionalismului. O. Ghibu explica acest fenomen prin mentalitatea românilor basarabeni, pentru care autoritatea ţarului, a patriei şi a credinţei era ceva sacru, fapt alimentat din plin şi de preoţime. El considera că cel mai mult preoţimea a fost „ţarificată”: „Ţarii erau atât de „mari”, atât de „buni”, atât de munificenţi, încât întreceau orice imaginaţie pentru oamenii simpli, aşa că identificarea cu ei era cel mai natural lucru” (Ghibu 1923, 14).

Anul 1917 a deschis calea „romantismului naţional”, după cum afirma Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1993, 11). Ecourile acestor evenimente au găsit Basarabia măcinată de război. Mii de români basarabeni luptau, îndeplinidu-şi datoria fără a protesta. Situaţia dezastruoasă de pe front, bolile, foamea şi suferinţele au marcat mentalitatea lor, ei dorind terminarea războiului şi întoarcerea acasă. Vestea despre revoluţia din februarie 1917 nu a produs agitaţie între moldoveni. Ideile naţionale au ajuns aici mai târziu decât în alte zone ale Rusiei, dar sub influenţa ştirilor, care veneau din Rusia creşte nemulţumirea mai multor categorii de oameni. Ţăranii, preoţii, învăţătorii, ostaşii, cooperatorii au cerut, în cadrul diferitor întruniri „ca Moldovenii să fie din nou stăpâni în ţara lor...” (Cazacu 1928, 5).

Odată cu schimbările politice din Rusia, care au avut un larg răsunet în întregul imperiu, preoţimea basarabeană se organizează, pentru a-şi cere drepturile. Pentru a putea real pretinde la obţinerea dreptului de a face slujbă în limba română, de a se învăţa în limba maternă la sate, era nevoie de un congres, unde se vor pune în discuţie aceste probleme. Un rol important în activitatea clerului basarabean l-a avut congresul extraordinar a preoţimii şi mirenilor din eparhia Chişinăului, care s-a întrunit între 19-25 aprilie 1917[1].

[1] Ştefan Ciobanu spune că congresul a avut loc la 19-25 aprilie 1917, vezi nota 1, p. 96, în *Unirea Basarabiei* (Chişinău 1993); M. Păcurariu indică data de 19-20 aprilie 1917, vezi *Basarabia*, pag. 104; C. Botoran şi M. Retegan ne indică data de 18-24 aprilie, vezi *1918. Făurirea României Mari*, Vatra românească (Bucureşti 1998), p. 41; G. Popa-Lisseanu ne vorbeşte despre data de 19-22 aprilie 1917, vezi *Basarabia privire istorică* (Bucureşti 1924), p. 31.

Presa periodică a timpului ne permite să facem cunoştinţă cu condiţiile în care activau congresele eparhiale, cu ordinea zilei, discursurile deputaţilor, documentele şi rezoluţiile adoptate. În „Revista eparhială a Chişinăului" (*Кишинёвские Епархиальные Ведомости*) au fost publicate procesele-verbale ale congreselor eparhiale din aprilie şi august 1917, iar materialele congresului din august 1917 au fost analizate în organul de presă *Голос бессарабской церкви*. Revista *Luminătorul* publica pentru cititorii săi articole despre revendicările altor adunări, care aveau tangenţă cu hotărârile congreselor eparhiale ale clericilor din anul 1917. N. Popovschi, în lucrarea „Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi" ne prezintă destul de detaliat activitatea congreselor eparhiale anterioare, din care putem afla că de competenţa lor ţinea, în primul rând, rezolvarea problemelor, privind viaţa bisericească eparhială. Astfel congresele eparhiale, treptat, încep să capete un rol hotărâtor în viaţa bisericii, în pofida tendinţelor unor arhiepiscopi (ÎPS Serafim) de a diminua importanţa lor. Autorul subliniază că „chiar şi atunci când arhipăstorii credeau de cuviinţă să respingă hotărârile luate de congres, făceau aceasta cu multă precauţiune motivându-şi foarte amănunţit părerea asupra căreia insistau" (Popovschi 2000, 245).

Informaţii importante privind activitatea congreselor eparhiale din anul 1917 le găsim în studiul lui B. Buzilă „Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia", în care sunt prezentate rezoluţiile şi proiectele de organizare a eparhiei Chişinăului după revoluţia din februarie 1917, cerinţele cu caracter naţional ale clerului basarabean.

Congresul eparhial „extraordinar", din aprilie 1917, a fost o manifestare de proporţii a clerului şi păstoriţilor basarabeni: „Din cele 34 de regiuni duhovniceşti au participat câte 4 reprezentanţi ai preoţimii, blagocinul, misionarul şi 2 deputaţi, un staroste bisericesc şi un mirean din partea judeţului. Din oraşul Chişinău au luat parte toţi preoţii, apoi câte trei mireni de la fiecare parohie şi câte unul de la fiecare biserică de casă. De la Uniunea pedagogică a şcolilor duhovniceşti au participat 6 reprezentanţi. În total 250 de deputaţi"[2]. Pe lângă delegaţii clerului şi reprezentanţii mirenilor din eparhie, au avut drept de vot reprezentanţii instituţiilor eparhiale, organizaţiilor obşteşti şi militare, şi chiar reprezentanţii sectanţilor. Preşedinte al congresului a fost ales un laic – membrul judecătoriei de ocol Petru Gurschi, cuvântarea căruia s-a axat pe raportul Bisericii faţă de stat şi starea materială a clerului. Oratorul a subliniat că nu se doreşte despărţirea Bisericii de stat, ci „o unitate trainică şi nedespărţită. În aşa contopire spirituală, Biserica nu poate fi o piedică statului" (Parhomovici 1928, 72).

Vicepreşedinţi ai congresului au fost aleşi preoţii Ioan Andronic şi Teodor Belodanov, secretari – preoţii T. Bogos, I. Russul şi profesorul de seminar P. Lotoţchi, în prezidiu – preotul T. Ungureanu, diaconul G. Radomschi, cântăreţii M. Frăţiman, H. Dimitrov, M. Dumitrachi şi V. Lupanov (Buzilă 1996, 82).

Comitetul provizoriu a Partidului Naţional Moldovenesc s-a adresat preoţimii, cu prilejul adunării clericilor, afirmând: „În trecut preoţimea moldovenească nu a luptat cum ar fi trebuit pentru drepturile norodului nostru, aşa cum au luptat, de pildă, preoţimea din Transilvania, şi ei s-au plecat la voia stăpânirii vechi, uitând norodul în întuneric şi robie" (Комитетул 1917, 58). Comitetul chema preoţimea să fie în fruntea poporului, să lucreze pentru naţionalizarea Bisericii, să contribuie la introducerea limbii române în seminare, iar slujbele să fie făcute în limba poporului: „Preoţimea va avea să lucreze pentru naţionalizarea bisericii, aşa cum cere punctul 6 al programei partidului, adică ea, biserica moldovenească să ajungă autonomă cu mitropolit moldovean în frunte, în seminar să se înveţe învăţăturile în limba moldovenească şi în toate bisericile să se facă slujbele în limba norodului" (Луминэторул 1917, 60). În adresare se mai spunea: „Să ne întoarcem cu toţii la norodul nostru, să-l întărim, să-l ajutăm, să-l luminăm, pentru ca să nu ne osândească cei de azi şi cei din viitor că l-am fi putut ridica, dar n-am avut destulă dragoste pentru el" (Inculeţ 1994, 68).

La congres s-a discutat despre autonomia Basarabiei, care urma să se realizeze, în viziunea delegaţilor, prin respectarea „unităţii şi integrităţii Rusiei" (Чрезвычайное 1917, 61). Basarabia avea să fie administrată de un Consiliu Suprem (Divanul), membrii căruia erau aleşi de Adunarea reprezentanţilor populari din toată Basarabia în baza votului universal, egal, direct şi secret.

Clerul a cerut: „serviciul militar al ostaşilor basarabeni – în Basarabia, ... învăţarea istoriei Ba-

[2] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 1, f. 170.

sarabiei, istoriei poporului moldovean, culturii, literaturii, cântării naţionale moldoveneşti, care devin obligatorii pentru elevii moldoveni, iar pentru elevii altor naţiuni – la dorinţă...”[3].

Preoţii s-au pronunţat pentru convocarea Soborului bisericesc din Rusia până la deschiderea Adunării Constituante, pentru a elabora o strategie cu privire la raporturile dintre Stat şi Biserică. Preotul Gheorghe Dragancea s-a adresat deputaţilor cu propunerea de „a se uni pentru a putea fi cu adevărat indispensabili şi necesari poporului” (Чрезвычайное 1917, 59). Preoţii şi mirenii au cerut: „Să ne unim cu toţii sub un singur drapel pe care este scris: *Republică democratică* cu cea mai largă autonomie regională...” (Чрезвычайное 1917, 24). Congresul i-a rugat pe locuitorii Basarabiei „să păstreze unirea duhului în legătura păcii şi dragostei” (Inculeţ 1994, 69). Deputaţii au condamnat orice ură naţională, religioasă sau de clasă.

A fost aprobată comunicarea despre administrarea Bisericii în Basarabia autonomă, în care se precizează: „Biserica ortodoxă din Basarabia canonic se supune Bisericii Ortodoxe Ruse autocefale” (Чрезвычайное 1917, 63). În acelaşi timp, clerul cerea: „În fruntea Bisericii ortodoxe din Basarabia trebuie să steie o faţă, care cunoaşte obiceiurile locale şi care ştie nu numai limba rusă ci şi limba majorităţii populaţiei basarabene – limba moldovenească”[4].

Reprezentanţii jud. Soroca au vorbit despre necesitatea slujbelor în limba maternă, în satele moldoveneşti, P. Halippa şi P. Gore au povestit despre istoricul preoţimii în trecut şi rolul ei în viitor, au expus programul Partidului Naţional Moldovenesc în ce priveşte autonomia Basarabiei şi naţionalizarea instituţiilor ei.

Congresul a aprobat raportul despre administrarea eparhială la nivel de parohie, circumscripţie şi eparhie. Adunarea parohială urma să fie alcătuită din bărbaţi şi femei trecuţi de vârsta de 21 de ani. Adunarea alegea un Consiliu parohial pe trei ani (câte un reprezentant la o sută de oameni), responsabil de alegerile preoţimii, de actele de binefacere, de orânduirea bisericească. Toţi preoţii şi păstoriţii din circumscripţii alcătuiau Adunările de circumscripţii, alese pe trei ani. Aceste adunări desemnau câte un preot, un cântăreţ, doi mireni şi câte un reprezentant de la toate organizaţiile de binefacere şi culturale la congresele eparhiale. Organul executiv al congreselor eparhiale urma să fie Consiliul eparhial, alcătuit din 24 de preoţi şi mireni, ales pe trei ani, având trei secţiuni: bisericească, de culturalizare şi de binefacere (Чрезвычайное 1917, 69).

S-a discutat şi despre controversata problemă a pământului, deoarece unii deputaţi (ofiţerul Kolev) considerau inoportună deţinerea de către preoţime a unor loturi de pământ, invocând motivul că aceasta îi distrage pe preoţi de la cele sfinte. Preşedintele congresului, Gurschi era de părerea că: „Prelucrând pământul, preoţii au aceleaşi interese cu ţăranii, deci mai uşor le pot pricepe nevoile şi duc o viaţă cu ei” (Кувынт молдовенеск 33). S-a hotărât ca pământul bisericesc să rămână în mâinile preoţimii, până la Adunarea Întemeietoare, iar dacă la această adunare se va hotărî ca pământul bisericesc să fie împărţit ţăranilor, atunci preoţimea va susţine această hotărâre cu condiţia, când vor fi găsite mijloace a-i răsplăti luarea pământului.

Deputaţii a hotărât reactivarea imediată a Comitetului eparhial al tipografiei din fondatorii ei, pentru a optimiza activitatea de culturalizare bisericească, în conformitate cu hotărârile congreselor eparhiale din anii 1905 şi 1906. Preoţimea a cerut ca Comitetul eparhial al tipografiei să facă parte din Consiliul Frăţiei Naşterii lui Hristos şi Consiliul misionar (Чрезвычайное 1917, 66)

Deputaţii au ales o comisie de redactare a unui ziar în „limba moldovenească populară” având următoarea componenţă: preoţii C. Ursu, C. Popovici, C. Parfeniev, A. Baltaga, F. Bogos, V. Gumă şi G. Marinescu[5]. Comisia urma să redacteze şi broşuri de propagandă în limba română „pentru luminarea poporului” (Dăscălescu 1938, 12).

Un aspect distinctiv al congresului preoţimii a fost faptul că aici „...s-a desfăşurat o acerbă confruntare de idei între cei care se transformaseră într-o „castă cu interese proprii şi legată strâns de politica permanentă a ţarilor” şi cei care susţineau necesitatea propovăduirii ideii naţionale” (Botoran, Retegan 1998, 41)

Ca urmare a hotărârii congresului, în aprilie 1917 este înfiinţat Comitetul executiv al eparhiei

[3] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 3, f. 5.

[4] Arhivele Naţionale Bucureşti, Fondul personal Ion Pelivan, Dosar 344, f. 2 (verso).

[5] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 1, f. 171.

Chişinăului cu scopul de „a organiza viaţa bisericească eparhială pe noi baze şi a controla instituţiile eparhiale ”, având în componenţa sa 14 clerici şi mireni: preşedinte, profesorul de liceu N. Popovschi, secretar, profesorul de seminar Al. Ciulcov, vicepreşedinţi – Pavel Lotoţchi şi Teodor Bogos, casier – preotul Ioan Ştiuca etc. (От Кишинёвского 1917, 95).

Această reuniune a avut o semnificaţie deosebită, deoarece a fost „...prima liberă adunare a preoţimii şi mirenilor în Basarabia liberă”[6]. Ea a avut susţinerea diferitor organizaţii obşteşti din Basarabia. Aici s-au adoptat hotărâri importante de ordin politic şi religios: raporturile cu guvernul provizoriu, modul cârmuirii, necesitatea convocării urgente a Soborului Înalt, organizarea pe baze noi a poporatelor, problemele războiului etc. Totuşi reuniunea a avut un aspect negativ şi anume numărul mic al delegaţilor mireni.

Congresul eparhial extraordinar al clerului şi mirenilor se încadra în şirul larg de întruniri ale intelectualităţii, militarilor, ţărănimii din Basarabia, unde se discuta despre organizarea şi administrarea provinciei în noile condiţii, de către un parlament, introducerea limbii române în şcoli, biserici, administraţie. Una din hotărârile adunării ostaşilor moldoveni din Odesa din 8 aprilie 1917 se referea la biserică. „Viaţa bisericească să fie şi ea întocmită aşa, ca să răspundă nevoilor poporului. Fiind povăţuitoarea sufletească a credincioşilor, biserica trebuie să vorbească în limba lor: pentru moldoveni în limba moldovenească... Biserica Basarabiei să fie neatârnată în ocârmuirea ei de Biserica rusească, păstrând cu ea numai legăturile sufleteşti şi canonice. Ocârmuirea lăuntrică a bisericii basarabene să fie democratică, pentru ca şi mirenii să aibă glas la aşezarea vieţii bisericeşti. În fruntea bisericii să fie un mitropolit moldovan, ales de preoţi şi de mireni. Preoţii şi dascălii bisericilor să fie de asemenea aleşi de poporăni” (Ciobanu 1993, 93). La 15 mai, în casa eparhială din Chişinău, a avut loc adunarea femeilor ortodoxe, unde a fost ales ca preşedinte misionarul eparhial, preotul Teodosie Chirca (Луминэторул 1917a). Adunarea a hotărât înfiinţarea „unui comitet al femeilor pentru apărarea legii pravoslavnice şi al clerului duhovnicesc”. (Луминэторул 1917a, 54). Delegaţii din Lăpuşna, ţinutul Chişinău, sub preşedinţia lui D. Ciugureanu (preşedintele comitetului de voloste), în cadrul adunării din 16 mai, au cerut: „Biserica noastră moldovenească din Basarabia să fie de sine-stătătoare, arhiereii să fie moldoveni şi să fie aleşi de popor şi preoţime. Preoţimea să fie aleasă de mireni. În toate satele moldoveneşti slujba dumnezeiască să fie în limba noastră părintească” (Луминэторул 1917a, 63). Congresul învăţătorilor, care şi-a desfăşurat lucrările în Sala Eparhială din Chişinău, între 25-28 mai 1917, a optat pentru alfabetul latin şi naţionalizarea procesului de învăţământ din Basarabia.

Tot în primăvara anului 1917, la Kiev, se formează Rada Ucraineană, care avea intenţia de a îngloba Basarabia, chiar dacă toate congresele din Basarabia – al învăţătorilor, al preoţilor, al cooperaţiei etc. pledau pentru autonomia ţinutului, în cadrul Rusiei. Aflând că Rada Ucraineană urma să trimită la Petrograd o delegaţie specială pentru a obţine aprobarea decisivă a Guvernului rus şi fixarea hotarelor Ucrainei din 10 provincii, inclusiv Basarabia, V. Cristi a convocat, la 20 iulie 1917, o întrunire cu reprezentanţii a 20 de partide politice, organizaţii obşteşti şi organizaţii naţionale din Basarabia, pentru a discuta problema dată (Cristi 1933, 205). Din partea preoţimii au fost prezenţi preoţii C. Partenie şi Bogos. Părintele Partenie, delegatul Comitetului executiv eparhial, a declarat: „...la Congresul panrus al clerului şi mirenilor din Moscova, unde Domnia sa a reprezentat Basarabia, delegaţii Ucrainei au declarat dorinţa de a primi cu iubire în inimă Basarabia în sânul mumei Ucraina, dar, delegaţii Basarabiei au declarat în mod categoric, că în Basarabia nici nu s-a ridicat problema unirii Basarabiei cu Ucraina, că Basarabia şi Ucraina pretind la autonomie teritorială şi au rugat delegaţii Ucrainei să transmită această declaraţie Radei centrale” (Cristi 1933, 209)

Între 3-26 august 1917 este convocat încă un congres eparhial al preoţilor şi mirenilor. De data aceasta au fost prezenţi: 40 de mireni, trei delegaţi ai organizaţiilor militare, şase din partea comitetului de execuţie, 11 de la instituţiile eparhiale, 14 de la comitetul executiv eparhial, 25 din partea cântăreţilor, 29 din partea preoţilor (Parhomovici 1929, 73). Preşedinte a fost ales Alexandru Baltaga[7].

[6] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 3, f. 4.

[7] A. Baltaga a fost preşedinte al congreselor eparhiale timp de 25 de ani. Gala Galaction îl numea patriarh al preoţilor basarabeni. Ca membru al Sfatului Ţării, a votat înstrăinarea Basarabiei de Rusia şi unirea ei cu România. La 31 august 1940 este arestat de organele NKVD, deportat la Kazan, unde moare la 7 august 1941 *(n. a.)*

În primele patru zile de lucru, comisiile activau ziua, iar seara aveau loc şedinţele plenare, unde se discutau probleme generale, care nu vizau nemijlocit activitatea comisiilor. Deputaţii au aprobat dreptul congresului de a verifica activitatea Consistoriului duhovnicesc. Revizia avea caracter informativ şi se axa pe munca membrilor eligibili din Consistoriu şi trebuia să determine tipurile de dosare, care puteau fi transmise în circumscripţii în competenţa blagocinilor, cu scopul de a degreva activitatea Consistoriului.

În şedinţe s-a discutat problema directivelor, care trebuie date delegaţilor basarabeni la Înaltul Sobor din Rusia, pentru recunoaşterea şi întărirea autonomiei Bisericii basarabene, ca mitropolie, canonic supusă Bisericii ruse, hotărâre aprobată de congresul extraordinar al clerului şi mirenilor din luna aprilie 1917. Congresul a ales deputaţii la soborul bisericesc din Rusia, care urma să-şi desfăşoare activitatea la 16 august. Din partea preoţilor a fost ales A. Vâlcov, din partea dascălilor – D. Postoroncă, din partea mirenilor – domnii Gurschi, Moţoc şi Fotescu (Parhomovici 1929, 73). Deputaţii au făcut cunoştinţă cu telegrama preotului Ghepeţchi, deputat în fosta Duma imperială: „...Procurorul general va propune Sinodului să hotărască despre autonomia Bisericii din Basarabia, chestiune care va trebui ridicată şi la Soborul Înalt. După cuvintele Procurorului, autonomia Bisericii poate fi câştigată mai uşor, când va exista autonomie civilă (politică). Până când nu e gata proiectul organizării politice-toate pretenţiile vor fi numai vorbe... Raportul pentru Soborul înalt cere materiale locale. Deci îngrijiţi cu materiale istorice pe aleşii Dumneavoastră la Sobor...”[8]. Congresul a împuternicit mandatarii săi să ceară autonomia bisericească în baza doleanţelor stabilite de congresul din 19-25 aprilie 1917:

„1)Biserica Pravoslavnică din Basarabia, din punct de vedere canonic, se supune Bisericii autocefale pravoslavnice ruse.

3) În fruntea Bisericii Pravoslavnice din Basarabia trebuie să fie o persoană, care cunoaşte specificul poporului băştinaş, să ştie limba rusă şi limba majorităţii populaţie din Basarabia – moldovenilor [...].

7) Studierea limbii moldoveneşti, istoriei Basarabiei, literaturii, culturii, geografiei, studierea cântului naţional-moldovenesc, a cântului bisericesc moldovenesc – devin obiecte obligatorii în toate şcolile eparhiale-bisericeşti [...].

8) Studierea limbii, cântului, istoriei şi literaturii altor etnii conlocuitoare din Basarabia – ucraineni, bulgari, găgăuzi – în şcolile parohiale, din mediul acestor etnii – este obligatorie [...].

10) În toate parohiile cu populaţie exclusiv moldovenească, serviciul divin se va face în limba „moldovenească” (Журналы 1917, 24).

O serie de prevederi din regulamentul privind administrarea Bisericii ortodoxe din Basarabia autonomă, adoptat de congresul clericilor şi mirenilor din 19-25 aprilie 1917, au fost omise, deoarece, după părerea deputaţilor, reflectau probleme locale cu caracter temporar. Congresul a propus următoarele trei puncte: „a) Predarea religiei în Basarabia autonomă este obligatorie în toate şcolile; b) instituţiile bisericeşti de învăţământ rămân sub jurisdicţia bisericii; c) sub jurisdicţia bisericii rămân şi şcolile eparhiale – bisericeşti” (Журналы 1917, 24)

ÎPS Anastasie, prin rezoluţia nr. 3161 din 19 septembrie 1917, şi-a expus poziţia cu privire la hotărârile congresului: „Asupra introducerii la Soborul Înalt al proiectului de organizare în viitor a Bisericii basarabene pe bazele arătate în jurnalul preoţilor, nimic nu contrazic, dar îmi păstrez dreptul de a face la el adaosurile şi observaţiunile necesare la discutarea lui în şedinţa Soborului[9]. Menţionăm faptul că congresul a optat pentru vot de încredere Arhiepiscopului Anastasie, deşi, conform hotărârii congresului, înalta faţă bisericească trebuia să cunoască şi „limba moldovenească”.

Congresul a hotărât introducerea limbii „moldoveneşti”, începând cu anul de studii 1917-1918 în şcoala eparhială de fete şi în şcolile eparhiale de băieţi din Chişinău, Edineţ şi Ismail (Журналы 1917, 249). Este interesant faptul că deputaţii au recunoscut necesitatea introducerii grafiei latine, în procesul de învăţare a limbii „moldoveneşti”, în toate şcolile bisericeşti. Congresul a apreciat şi activitatea Societăţii istorico-arheologice şi a aprobat alocarea sumei de 5180 ruble pentru tipărirea volumelor X şi XI ale „Revistei Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Basarabia” (Журналы 1917, 36). Preoţimea i-a primit în rândurile deputaţilor Congresului pe delegaţii organizaţiei moldoveneşti a militarilor din garnizoana Odesa, subliniind faptul că aceştia reprezintă şai-

[8] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 56, f. 8.

[9] ANRM, F. 727, inv. 2, u.p. 3, f. 11.

zeci de mii de moldoveni, care-şi satisfac serviciul militar şi nu au avut posibilitatea de a alege deputaţi la congresul actual, dar cărora nu le sunt străine interesele Bisericii. Congresul a hotărât să accepte participarea la lucrările congresului, cu drept de vot, următorilor reprezentanţi: preoţii C. Parfeniev, V. Gafenco, D. Capcelea, A. Cozac şi O. Cefranov. Aceleaşi drepturi le-a primit şi preşedintele Comitetului executiv local Gheoghe Pântea (Журналы 1917, 9).

Congresul a hotărât să numească doi misionari, pentru a lupta cu sectanţii raţionalişti, mistici şi rascolnici şi unul, care îşi va exercita activitatea printre inochentişti. Deputaţii i-au ales în aceste funcţii pe protoiereii T. Chirică, I. Andronic şi pe A. Scvoznicov, care urmau a fi remuneraţi cu salariul anual de 3600 de ruble (Журналы 1917, 293). Deputaţii au mai ales patru membri ai Consistoriului şi şase membri (doi preoţi, un cântăreţ, trei mireni) ai Consiliului eparhial bisericesc.

La congres s-au discutat dările de seamă ale unor instituţii, care până acum nu erau în competenţa congresului eparhial. Este vorba de Consistoriul duhovnicesc, Comitetul clerical cu toate instituţiile sale, Epitropia eparhială, Consiliul Misionar, Frăţia Naşterii lui Hristos etc.

Deputaţii au adoptat proiectul reorganizării administrative a instituţiilor economice eparhiale, care urmau să fie conduse de preoţi fără parohii, diaconi, cântăreţi şi mireni, care nu aveau alte funcţii. Au fost stabilite unităţile economice eparhiale: fabrica de lumânări, magazinul de obiecte de cult, tipografia eparhială, casa emeritală, alte clădiri şi averi, care aduceau venit, banca eparhială, casa de ajutor reciproc şi vinificaţia.

Congresul a hotărât editarea revistei bisericeşti eparhiale cu titlul *Голос бессарабской церкви*, pe paginile căreia se vor publica articole cu caracter general şi local şi nu se vor accepta articole „îndreptate împotriva unei clase sociale” (Журналы 1917, 207).

În timpul lucrărilor congresului, preoţii au fost şocaţi de moartea tragică a protoiereului D. Baltaga, deputat la congresul eparhial. El a fost ucis de un grup de criminali, în casa lui proprie, în timpul unui jaf. Deputaţii l-au petrecut în ultimul drum pe cel ce a fost 47 de ani blagocin de circumscripţie.

Doleanţele şi argumentele preoţilor basarabeni, trimişi la lucrările Soborului au avut rezultatele scontate. La 15 august 1917 Soborul local al Rusiei, a ridicat „arhiepiscopia Chişinăului şi Hotinului la rangul de mitropolie a Basarabiei” (Pădurariu 1937, 95).

Congresele eparhiale din anul 1917 sunt o dovadă convingătoare că revendicările naţionale, promovate de Partidul Naţional Moldovenesc, au fost sprijinite, deopotrivă cu alte categorii sociale şi profesionale şi de către clerul basarabean. Preoţimea s-a pronunţat pentru autodeterminarea politică şi administrativă a Basarabiei, formulând, în acelaşi timp, cerinţe cu caracter special, pur bisericesc. Astfel, congresele eparhiale din anul 1917 au adoptat hotărâri de importanţă majoră pentru evoluţia ulterioară a vieţii bisericeşti eparhiale. Pentru prima dată, în cadrul congreselor, preoţii şi mirenii au colaborat împreună la soluţionarea problemelor din eparhie. Clerul a abordat problema relaţiilor dintre Biserică şi stat, cerând autonomie, susţinând astfel doleanţele de moment ale întregii societăţi basarabene. Preoţimea a pledat pentru ca limba română să ocupe un loc firesc în viaţa creştinilor basarabeni, manifestând astfel civism şi capacitatea de a înţelege problemele Basarabiei.

Bibliografie

Botoran, **Retegan 1998:** C. Botoran, M. Retegan, 1918. Făurirea României Mari (Bucureşti 1998).

Buzilă 1996: B. Buzilă, Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (Bucureşti-Chişinău 1996).

Cazacu 1928: P. Cazacu, Zece ani de la unire. Moldova dintre Prut şi Nistru 1918-1928 (Bucureşti 1928).

Ciobanu 1993: Şt. Ciobanu, Unirea Basarabiei (Chişinău 1993).

Cristi 1933: V. Cristi, O pagină inedită din istoria Basarabiei. Viaţa Basarabiei 4-5, 1933, 203-216.

Dăscălescu 1938: H. Dăscălescu, Revoluţia de la 1917. In: Basarbia. Lupta moldovenilor pentru limba, şcoala şi cultura naţională, extras din omagiu lui Constantin Kiriţescu (Chişinău 1938).

Gheorghian 1926: P. Gheorghian, Fapte şi amintiri. România nouă 86, 1926.

Ghibu 1923: O. Ghibu, Călătorind prin Basarabia (Chişinău 1923).

Inculeţ I1994: I. Inculeţ, O revoluţia trăită (Chişinău 1994).

Iorga 1912: N. Iorga, Basarabia noastră. Scrisă după o sută de ani de la răpirea de către ruşi (Vălenii-de-Munte 1912).

Păduraru 1937: T. Păduraru, Însemnări din timpul Unirii. Oameni şi evenimente. Viaţa Basarabiei 5-6, an. VI, 1937, 85-99.

Parhomovici 1929: I. Parhomovici, Scurtă schiţă istorică despre arhipăstorii Chişinăului şi Hotinului din timpul cel mai recent: 1914-1917: Arhiepiscopul Platon şi Arhiepiscopul Anastasie. Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău XIX, 1929, 1-125.

Popovschi 2000: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 2000).

Журналы 1917: Журналы съезда депутатов духовенства и мирян Кишинёвской епархии, 3-26 августа, 1917 год (Кишинёв 1917).

Кувынт молдовеняск 1917: Адунаря епархиалэ 33 (Кишинэу 1917).

Комитетул 1917: Комитетул времелник ал партидулуй национал молдовеняск. In: Ку прилежул адунэрий преоцилор №4 (Кишинэу 1917).

Луминэторул 1917: Штири, май, 1917, 39-43.

Луминэторул 1917a: Штири, юние, 1917, 51-64.

От Кишинёвского 1917: От Кишинёвского Епархиального Исполнительного Комитета. В сб.: КЕВ, №18-19, 1917, 95-96.

Чрезвычайное 1917: Чрезвычайное епархиальное собрание духовенства и мирян Кишинёвской епархии, состоявшееся в г. Кишинёве 19-25 апреля 1917 (Кишинёв 1917).

Clergy's requests during the eparchial congresses of 1917

Abstract

The year of 1917 meant war for Bessarabia. Together with the political changes in Russia, which had great echoes throughout the entire Empire, the Bessarabian clergy organized to demand their rights. In order to obtain the right to use the Romanian language in church and to study in Romanian in the rural areas, a congress was needed where many problems related to the church life from the Chisinau eparchy were to be discussed. Based on the documents and other materials from the archive, the present article will elucidate unknown aspects of Bessarabian clergy's activity during the eparchial congresses of 1917.

Требования бессарабского духовенства в рамках епархиальных съездах 1917 года

Резюме

Политические изменения в России 1917 года повлияли и на бессарабское духовенство, которое стало требовать церковную службу и обучение в школе на родном языке. Эти и другие вопросы можно было обсудить с трибуны епархиального съезда, высшего форума бессарабского духовенства. Статья раскрывает, на основе документов и архивных материалов, малоизвестные страницы об участии бессарабского духовенства в становлении церковной жизни в соответствии с изменениями происходившие в Бессарабии в 1917 году.

01.12. 2008

Silvia Scutaru, Liceul Teoretic „N. Iorga", str. Valea Crucii 4/1, MD-2064 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.scutaru@gmail.com

UN PICTOR UITAT – NICOLAE A. COLEADICI (1906-1937)

Vera Stăvilă

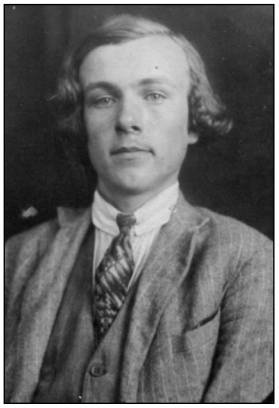

Printre pictorii care au activat la Chişinău în perioada interbelică a fost şi plasticianul Nicolae Coleadici, stins din viaţă mult prea timpuriu, la vârsta când abia deprinsese secretele artei figurative. Pentru generaţiile postbelice a rămas necunoscut deoarece majoritatea lucrărilor sale, create în anii de studenţie şi după absolvirea Şcolii de Arte Frumoase din Chişinău, s-au pierdut în vara lui 1941, la retragerea sovieticilor din Basarabia[1].

Cea mai importantă sursă de informare care ne permite să reconstituim parţial viaţa şi activitatea pictorului N. Coleadici este colecţia donată în 1990 Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei de către sora pictorului – Tatiana Dasacova[2]. Iniţial colecţia menţionată includea două tablouri, desene, documente şi fotografii de familie. Cele mai preţioase fotografii sunt realizate în atelierul „Gh. Vasserman" din oraşul Moghiliov-Podolsk. Prima este datată cu anul 1907. Este fotografiată mama Glicheria cu fiul Nicolae. A doua ţine de anul 1910 şi îl are în imagine pe N. Coleadici la vârsta de patru ani, alături de tatăl său[3]. Celelalte fotografii din colecţie sunt făcute de un amator şi îl au în imagine pe N. Coleadici gimnazist, student, alături de membrii familiei, de prieteni şi colegii de la Şcoala de Arte Frumoase din Chişinău. În anul 2008 colecţia a fost completată cu trei schiţe de tablou şi 16 obiecte provenite din familia Coleadici, achiziţionate de la Jana Medvedev, nepoata pictorului[4].

Informaţii inedite despre N. Coleadici găsim şi în fondul personal al pictorului Auguste Baillayre[5], colecţie de materiale care se păstrează la Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Acest fond include documente, fotografii şi opere originale ale unor pictori care au activat la Chişinău în anii '30-'40 ai secolului trecut. Tot aici se află şi cataloagele expoziţiilor Societăţii de Arte Frumoase la care participau pictori consacraţi dar şi elevi şi absolvenţi ai Şcolii de Arte Frumoase.

Nicolae Coleadici s-a născut în anul 1906, în satul Negrineţ, judeţul Hotin. A fost al doilea copil din familia lui Anton Coleadici, fiul lui Grigore Coleadici, militar rus, care după încheierea serviciului militar de 25 ani, se stabileşte cu traiul la Negrineţ. Anton Coleadici, administrator de moşie, a fost căsătorit cu Glicheria (n. 1880), fiica ţăranului Taras Ciolacu din satul Alexăndreni judeţul Bălţi. Despre Glicheria Ciolacu mai ştim că a absolvit cursurile şcolii populare din Zăbriceni (1893), şi şcoala agricolă şi gospodărie casnică „Maria Grinev" din s. Zăzuleni (1899) cu calificarea de economă[6]. Anton şi Glicheria Coleadici au mai avut încă patru copii: Natalia (1900-1906); Victor (n. 1910), primar de Negrineţ, decedat în 1946, de tif; Tatiana (1917-2008), în 1941 a fost învinuită de trecerea ilegală a frontierei cu România şi condamnată la patru ani de detenţie; Valentin (n. 1920), care acum doi ani mai era în viaţă şi locuia în or. Kirov, Rusia.

Nicolae Coleadici a copilărit şi a făcut şcoala primară la Negrineţ, iar studiile gimnaziale le-a urmat la Hotin. Ceilalţi copii din această familie, la insistenţa mamei Glicheria, după absolvirea şcolii primare din localitate îşi continuă studiile la Cernăuţi. De remarcat că tatăl, Anton Coleadici, a fost categoric împotrivă ca copiii săi să studieze prin şcoli; i-a văzut întotdeauna doar alături de el, acolo, la Negrineţ. Cea care a insistat ca odraslele să studieze a fost mama, Glicheria. Astfel, în anul 1926, fără acordul tatălui, Nicolae susţine examenul de admitere la Şcoala de Arte Frumoase din Chişinău, unde pentru concurs prezintă schiţa de

[1] ANRM, F. 3080, inv. 1, d. 2, f. 2.
[2] MNAIM, FB - 17985.
[3] MNAIM, FB - 17985-16.
[4] MNAIM, FB - 27717.
[5] ANRM, F. 2989.
[6] MNAIM, FB - 17985-1, 2.

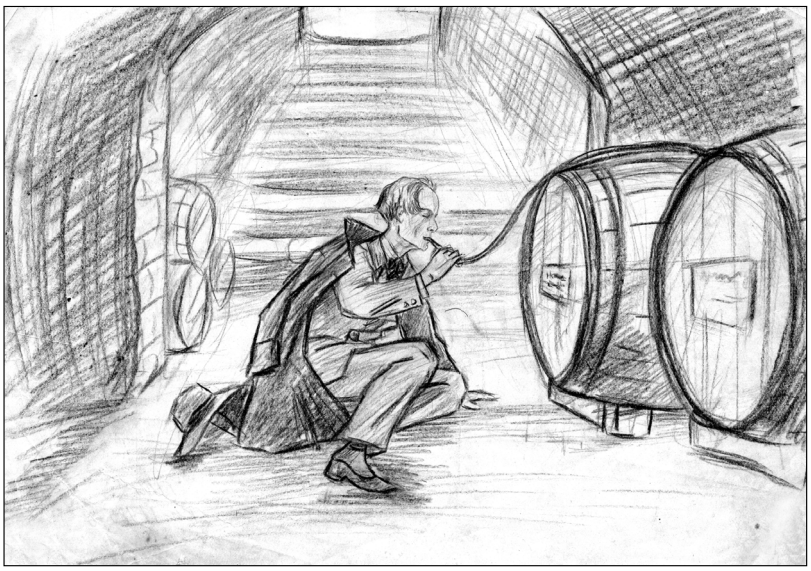

tablou „Şcoala din satul Negrineţ”, lucrare care se păstrează în patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei[7]. Ca urmare este admis la anul I, în clasa profesorului A. Baillayre, cunoscut pictor, grafician şi scenograf, absolvent al Academiei Regale de Arte Frumoase din Amsterdam, al Academiei de Arte din Petersburg şi al Universităţii din Grenoble.

La Şcoala de Arte Frumoase N. Coleadici studiază alături de C. Cobizev, V. Neciaev, T. Nicolaidi, V. Poleacova, A. Modval ş.a., avându-i ca profesori pe N. Ţiganco, E. Maleşevski, Ş. Ciobanu, P. Constantinescu-Iaşi şi Ş. Cogan.

În anii de studii N. Coleadici a avut ca model creaţia profesorului său A. Baillayre. Influenţa definitorie a maestrului este evidentă în lucrările pictorului. Drept exemplu serveşte compoziţia „Femeie cu ulcior”, realizată în anul 1928[8] (Stavilă 2000, 73).

În anul 1931 N. Coleadici a absolvit Şcoala de Arte Frumoase din Chişinău la specialitatea pictură şi este recomandat ca profesor de arte grafice[9].

Începând cu anul 1927, participă la expoziţiile Societăţii de Arte Frumoase, la care îşi expun lucrările şi alţi tineri talentaţi ca T. Chiriacov, E. Ivanovscaia, B. Nesvedov ş.a. (Stavilă 1990, 6). În anul 1930, la Salonul al V-lea al Societăţii de Arte Frumoase din Basarabia, Nicolae Coleadici participă cu o singură lucrare „Studiu pentru portret”[10].

Din 1930 pictorul N. Coleadici lipseşte un timp de la expoziţiile organizate de Societatea de Arte Frumoase. Însă, revine în anul 1934 la Salonul al IX-lea al Societăţii, cu şapte lucrări: un peisaj, o compoziţie, două capete şi trei desene. Tot în acest an, Societatea de Arte Frumoase din Basarabia organizează o expoziţie de pictură, sculptură şi artă decorativă la Bolgrad. Pictorul Nicolae Coleadici expune două lucrări: „Compoziţie“ şi „Portretul sculptoriţei C. Cobizev“[11].

Unele lucrări ale pictorului au fost mediatizate şi în presa periodică. De exemplu, revista „Viaţa Basarabiei” (rubrica *Cronică*) menţiona: „Portret a doi tineri”, autor N. Coleadici, este o lucrare psihologică şi foarte interesantă din punct de vedere al coloritului” (Viaţa Basarabiei 1934).

În tablourile sale pictorul abordează diverse subiecte, fiind pasionat în special de viaţa rurală. În lucrările „Pe malul Prutului” (1924) şi „La cosit” (1936), pictorul redă oamenii şi peisajele din nordul Basarabiei. Pe lângă picturi, N. Coleadici realizează şi desene, inclusiv pe teme umoristice „Lângă casa părintească” şi „În beci”[12]. A practicat şi portretul. Printre cei portretizaţi erau membrii familiei, prietenii, profesorii şi colegii de la Şcoala de Arte Frumoase. O parte din lucrările sale le-a dedicat dragostei sale neîmplinite faţă de sculptoriţa Claudia Cobizev.

[7] MNAIM, FB - 27706.
[8] Această lucrare se află in patrimoniul Muzeului Naţional de Arte Plastice din Chişinău.
[9] MNAIM, FB - 17985-3.
[10] ANRM, F. 2989, inv. 1, d. 78, f. 14.
[11] ANRM, F. 2989, inv. 1, d. 78, f. 9, 11.
[12] MNAIM, FB - 17985-7, 9.

Talentul şi sensibilitatea plastică i-au permis lui Nicolae Coleadici să facă şi pictură bisericească. Între altele, a zugrăvit interiorul bisericii din satul natal şi a pictat icoana „Maica Domnului".

În primăvara anului 1934, împreună cu pictorii V. Neceaev, V. Poleacov şi A. Modval, sub conducerea lui Alexandru Plămădeală, participă la pictarea catedralei oraşului Tighina. Conform unor surse, cel mai bine dintre tineri picta N. Coleadici şi V. Neciaev. Cu regret, ulterioarele repictări şi renovări au denaturat pictura şi azi este imposibil s-o identifici. Câteva din acele fresce, zugrăvite pe pereţii catedralei la care a participat şi pictorul N. Coleadici se păstrează într-o colecţie de 15 ilustrate cu imagine alb-negru, unite sub o copertă, pe care stă scris: „Centenarul catedralei din Tighina", colecţia a ieşit de sub tipar la tipografia lui B. Liberol din Chişinău în anul 1934 (Poştarencu 1992, 130).

Anul 1934 a fost unul foarte productiv în activitatea tânărului pictor. Tot în acest an pleacă la studii în străinătate, fiind îndrumat de profesorul său A. Baillayre şi susţinut de o persoană necunoscută din oraşul Chişinău, care i-a achitat taxa pentru studii la Academia Regală de Arte Frumoase din Amsterdam, Olanda.

După anul 1934 pictorul Nicolae Coleadici dispare din viaţa artistică a Basarabiei, şi nu se mai întâlneşte nici o informaţie despre el. Din relatările rudelor am constatat că la sfârşitul anului 1936 (după doi ani de studii), pictorul se întoarce acasă la Negrineţ, fiind grav bolnav de tuberculoză. Aici realizează ultima sa lucrare „Natură statică cu icoană"[13], executată pe pânză, în ulei, cu dimensiunile de 40,5×52 cm. Pictura prezintă icoana cu chipul Maicii Domnului aşezată pe un prosop. Alături o vază cu flori de primăvară şi un ulcior cu câteva fire de salcie îmbobocită. Acest tablou exprimă starea sufletească a pictorului grav bolnav.

În partea de sus a tabloului, în colţul drept este indicată data – 1936 şi numele – N. Coleadici.

În colecţia pictorului se află o imagine fotografică, care pe verso are o inscripţie: „18 ianuarie 1937; a murit Kolea". Aceasta este data morţii pictorului N. Coleadici. Este înmormântat la Negrineţ, sat pe care l-a iubit atât de mult şi l-a imortalizat în lucrările sale, alături de tatăl Anton şi sora Natalia.

Bibliografie

Poştarencu 1992: D. Poştarencu, Din Istoria Tighinei (Chişinău 1992).
Stavilă 1990: T. Stavilă, Arta plastică din Basarabia de la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX (Chişinău 1990).
Stavilă 2000: T. Stavilă, Arta plastică modernă din Basarabia (Chişinău 2000).
Viaţa Basarabiei 1934: Viaţa Basarabiei 4, 1934.

A forgotten painter – Nicolae A. Coleadici (1906-1937)

Abstract

Based upon archival documents and several collections from the heritage of the National Museum of Archaeology and History of Moldova, the author introduces in the scientific circles new data about the life and activity of the painter Nicolae Coleadici, graduate of the School of Fine Arts from Chişinău, a plastic arts artist which contributed to the development of the Bessarabian plastic arts in the interwar period.

Забытый художник – Николай А. Колядич (1906-1937)

Резюме

Статья освещает жизнь и творчество художника Н. Колядича, имя которого было почти неизвестно. В результате поисков автору удалось выявить уникальные документы, раскрывающие страницы его жизни и творчества. В работе использованы архивные материалы, которые доказывают, что Н. Колядич внёс определённый вклад в развитие живописи Бессарабии в межвоеный период.

20.01.2009

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

[13] MNAIM, FB - 17983.

THE STATUS OF THE HISTORIOGRAPHER IN THE FIRST STAGE OF THE COMMUNIST REGIME FROM ROMANIA (1948-1965). CASE STUDY: IOACHIM CRĂCIUN

Liviu Zgârciu

The instauration of the communist regime in Romania meant a moment of crisis for the whole Romanian culture, and things were the same bad for historiography, both from the point of view of the historical discourse, which adopts new tones, developed by a party which wished its identity to be justified politically, but also from the perspective of the specialists who underwent denigration processes by induced psychic terror and even physical[1]. The new political realities from after 1948 had a negative impact on the Romanian historians, great part of them being caught in the malaxator generated by the events, which moulded many destinies[2] fatidically. During the beginning period of the communist regime, the status of the historian was a precarious one, the fact that one was trained up and developed professionally in the interwar period which was denied vehemently by the new authorities, became a good reason for incrimination within the new context.

To discover the defining lines of this status, I insisted in my study upon the historian Ioachim Crăciun, the promoter of the Romanian Bibliological School[3]. Trained-up and well-known before 1948, Ioachim Crăciun was part from the category of the historians for whom the new realities from communist Romania forced, at least for the moment, the end of their professional career. After the act from 23 August 1944, considered the critical moment by the new authorities, Ioachim Crăciun shall continue his professional activity both with the History Institute, but especially within the university from Cluj, where the taught the course of General Historiography for a short period. Even more, in 1947, he was appointed dean at the University from Cluj[4]. While performing this function, he did his best to obtain the necessary support for the financing of the scientific publications, although sometimes he had to face the opposition of the Senate of the University from Cluj[5]. All these problems, normal in a Romanian historical school fully developed, were all of a sudden "annulled" in the moment when the ideological and political control of the communists was instituted.

Starting with 1947, year in which were formulated for the first time by Mihail Roller[6] in the pamphlet *Probleme de istorie (Historical issues)* the new

[1] Among the main specialized papers dedicated to the relation between the communist regime and the Romanian historiography in the totalitarian period we remember: Georgescu 1991; Kellog 1998; Țugui 1999; Zub 2000; Mihalache 2003; Müller 2003.

[2] Year 1948 is considered by the majority of the historians the year in which the communist regime was instituted officially, in Romania, after, on 30 December 1947, the same time with the dethronement of King Mihai, the popular republic was proclaimed. The first communist constitution was adopted on 13 April 1948, industrial, banking, insurance, mining and transport factories being nationalized, the education was restructured radically, a new law of cults was adopted (the Greek-Catholic Church was abolished), but especially was established the General Direction for the Security of the People, the Securitate as political militia.

[3] Ioachim Crăciun (1898-1971) native from a small village from Transylvania, Dârlos, Sibiu County, is part from the first generations of Romanians who chose, after 1918, to attend university in Bucharest. Being remarked ever since the last year of high school in Blaj, by the outstanding Romanian historian Nicolae Iorga, he enrolls prompted by the historian, to the historical section of the Faculty of Letters from Bucharest, in 1920. After graduation he returns in Transylvania, in Cluj where he is hired both to the National History Institute, and also to the newly established King Ferdinand I University. Mostly preoccupied with bibliology, as auxiliary science of historiography, he succeeds in a short time to create a famous bibliological school in Cluj. In 1932 was founded within this university centre the first university conference of bibliology, which was transformed in a department in 1943, Ioachim Crăciun being appointed a university professor. Next to the bibliological preoccupations Ioachim Crăciun remarked also in the Romanian historiography through his writings in which he debated political history, manifesting a special attraction towards the personality of the Wallachian Voivod, Mihai Viteazul. Unfortunately there doesn't exist at this moment a monograph dedicated exclusively to the historian from Cluj, but only a few articles and studies: Iancu 1983, 202-204; Edroiu 1994.

[4] *Cluj County* Branch of *National Archives* of Romania (DJCAN), Cluj University Fund, dossier 412/1947-1948, f. 5.

[5] Ibidem, f. 102.

[6] Mihail Roller (1908-1958) Romanian historigrapher of Jewish origin became the same time with the institution of the communist regime in Romania the official ideologist, initiating the process of indoctrination and communist propaganda, by the Soviet-Romanian textbook of History of Romania, published in 1947.

directions of the historical discourse, illustrated immediately by publishing the textbook of *History of Romania*, may be noticed a phenomenon of adaptation to the new circumstances as far as historiography is concerned (Roller 1947). The mass of the historians begins to divide, some adhering immediately to the regime's requirements, others remaining in expectation, and a small part are even opposing. Attempting to adapt to the new political realities, Ioachim Crăciun enrolls ever since June 1945 in the Social Democratic Party, and after the fusion of the socialists with the communists he becomes a member of the Romanian Workers' Party[7]. The new regime, interested in incorporating also a number of intellectuals, initiated different actions of verification in the scientific environments, to identify persons liable to such trust. Because of that, the authorities made both a professional evaluation but especially political of all the professors from the King Ferdinand University from Cluj, in 1947. Among these was also Ioachim Crăciun, who being enrolled in the right wing of the Social Democratic Party, was not in the area of political interest of the communists (Müller 2003, 290).

1948 marked decisively the evolution of the historical science in Romania, by the dissapearance of all core institutions. Thus, while in June the Romanian Academy is abrogated, being established the *Academy* of the People's *Republic* of *Romania,* in July, the Institutes of National History from Bucharest and Cluj suffered the same fate, instead of them being set up the History Institute of the Popular Republic of Romania, with a branch also in Cluj (Mândruț 1998, 565-580). As well, all specialized magazines are replaced with the magazine of the new institute *Studii (Studies)*. The following seven years in the Romanian historiography are marked by the promotion of Mihai Roller as a member of the Presidium of the *Academy* of the People's *Republic* of *Romania and chief editor of the main history magazine, Studii (Studies)*. It is the moment when to the interwar historiography began to be attributed a series of errors, which had to be remedied, because the party was trying to propose to the Romanians a new biography, which these, obedient had to appropriate without hesitations. It was reached a position in which old historiography was denounced, following which auxiliary sciences of history, such as bibliography are in an evident decline. Under these circumstances the realizations of Ioachim Crăciun in the field of bibliography were annulled. The bad influences of these attitudes and measures are realistically rendered today: "the great issues of historiography from the communist period – affirms Andi Mihalache – result from the absence of some auxiliary sciences proper to the domain, from the lack of interest to order information and access to it, to elaborate some propitious methods of reading the sources, not rarely subjected to deliberate falsifications" (Mihalache 2003, 12).

In general, period between 1948-1955 is one in which the party identified with the repressive authorities. Consolidation of the new regime was realized especially through its own coercive institutions, among which the Securitate had the main part. In the field of historiography, the appearance of the Securitate marks a new stage, in which the process of identification and purgation of the historians trained-up and affirmed in the "bourgeois-landowner" regime was intensified. Having at disposal such an evil instrument, the authorities proceed to a so called rehabilitation of the Romanian historical science. Thus, historians are pursued, terrorised, and the undesirable ones couldn't not teach or activate in the core institutions, and were even imprisoned. Still, by comparison with what has happened in the Union of Soviet Socialist Republics, extreme measures were limited, not happening massive arrests in this perimeter in Romania of the 50s. Imprisonment of great historians had a pedagogical, advertising character.

In the view of the new leaders, real historical writing should have been made according to Marxism, and the only model and inspiration source was offered by the Soviet science. Historians had to accept Marxism-Leninism as the only capable of assuring the scientific knowledge of the past. Because of that, to raise the ideological level, there are organized ever since 1949 courses of Marxism-Leninism for all scientific collaborators

[7] In an informative note from 1954 was stated that his enrolling in the Social Democratic Party was facilitated by the historian Ioan Moga and Minister of Education, Ştefan Voitec, creating this way „a favourable situation"; as a consequnce he was subsequently elected in the political bureau of the Social Democratic Party from Cluj. The National Council for the Study of the Securitate Archives (abbreviation *A*.C.N.S.A.S. will be used in the continuation of the study), Informative fund, dossier 3883, f. 16-17.

of all institutes belonging to the *Academy* of the People's *Republic* of *Romania*.

To maintain himself, Ioachim Crăciun tries "to correspond" to the new requirements, by attending both the "meetings of the Marxist-Leninist Circle"[8] where he "attempts to assimilate the Marxist-Leninist ideology"[9], activating in ARLUS[10] (Romanian Association for Strengthening the Relations with Soviet Union) and even translating to himself from Russian the specialty bibliography necessary to the historiography course that he taught. All these actions won't save him, his political background and the fact that he was married with the niece of Alexandru Vaida Voievod were key points in his dossier[11]. Following the verifications, accused that in 1948 he would have opposed in his quality as member of the Social Democratic Party to the fusion between socialists and communists, he is removed from the Romanian Workers' Party in December 1949[12]. This was the main reason why in 1954 he was in evidence of the Securitate's organs as "Social-Democratic suspect of right wing orientation"[13]. The consequences were natural for those times, between 1951 and 1952 he was removed both from the University and the Institute, where in 1949 he was head of a staff of 12 persons, charged with the study of Hungarian bibliography of the XIXth century[14].

Though, he maintains himself in the field, being employed by agreement, with the help of Constantin Daicoviciu[15], at the History Institute from Cluj, where he continues his preoccupations with issues of bibliography, but for a short period of time he won't publish anything[16]. This thing may be explained also by the fact that one of the best methods of uninvolvment towards the official discourse was the gathering as thorough as possible, over more years, of some sources, their long ordering, but which was not followed by any editorial concrete form. Ioachim Crăciun and the other researchers from Cluj who activated in the History Institute are accused of these practices in 1953, in a unsigned article, that appeared in the semi-official newspaper of the regime *Scânteia (the Spark)* and resumed in *Studii (Studies)* (About the activity of the Institute 1953, 31-36). Also here was criticized the activity of the Institute which: „appears rather poor compared to the conditions created for reaserchers from the field of history. This is mirrored also in the fact that in the *Studii şi cercetări ştiinţifice (Studies and scientific researches)* magazine (the organ of the branch from Cluj of the *Academy* of the People's *Republic* of *Romania*), during the period between 1951 and 1952 did not appear any history study", but especially the attitude of the institution's director, Constantin Daivoviciu. He was put on his guard subtilely that the Party didn't forget his past: „From 1945 onwards professor Daicoviciu hasn't published anymore any synthesis work from which to may observe to what extent the author revised his previous positions in the field of scientific research". In the view of the article's signer or signers, the support that Daicoviciu had given to his fellow colleagues, among who also to Ioachim Crăciun, purged at that date by the communists from the university education, was considered as being the main cause of the disastrous situation in which was found the Institute from Cluj: "The great privations and deficiencies in the scientific activity of the Institute are closely related to its internal life, by the leading methods that were utilized, the approached cadres' policy. In this respect must be stated that, in the absence of a good cadres' policy, there entered the Institute and maintained a series of cosmopolite bourgeois-nationalist elements who promoted obstinately antiscientific conceptions, idealistic and lacking the wish to make something positive on the field of scientific activity" (About the activity of the Institute 1953, 37).

Attacks of this type were also registered in the immediate period, among the most virulent contesters of the collective from Cluj, being Ladislau Banyai, one of the official historiographers of

[8] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier 3883, f. 5.
[9] Ibidem, f. 6.
[10] *Romanian Association for Strengthening the Relations with Soviet Union* (ARLUS) was founded on 20 October 1944 by a group of Romanian intellectuals and gradually became an instrument of Romania's Sovietization.
[11] Alexandru Vaida Voievod (1872-1950) important Romanian political figure involved directly in the events that led to the act from Alba Iulia, from 1st December 1918. After the instauration of the communist regime in Romania he was arrested and imposed house arrest in Sibiu, where he also died.
[12] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier 3883, f. 5.
[13] Ibidem f. 2.
[14] Ibidem f. 6.
[15] Constantin Daicoviciu (1898-1973) was a leading Romanian historian and archaeologist, professor, rector of Babeş-Bolyai University from Cluj Napoca.
[16] Involved in the Romanian political life from the years of the dictatorial regime of Carol II, Daicoviciu saved his career by adhering to the new realities from after 23 August 1944. See this issue debated to: Mărgineanu 1991.

the regime (Zub 2000, 73). The explanation for this attitude may be deduced from the content of the informative note from 1954, in which agent "Lucreţiu" related to the Securitate's organs that historian Ştefan Pascu[17] would have hold a discussion with Ioachim Crăciun, in which he stated that "Banyai is nervous lately, because it restarted in Oradea the process of the teachers from Bolyai, who wanted the autonomy of whole Transylvania"[18].

After 1955, things seem to return to a relative normality, the same time with the beginning of Rolle's decline, victim of the process triggered by Dej, a process of renewal and ethnicization of the cadres leading the Romanian Workers' Party. The first signs of the decline were perceived ever since the autumn of 1955, when that who was the mentor and ideological censor of the new historiography was not included in the official delegation that followed to represent Romania at the Xth World Congress of Historians, which took place on 4-11 September in Rome. With this occasion there came back as present interest the old preoccupations of selecting, classifying, description and annotation the historical writings made in Romania, of course only for the period after the institution of the communist regime. Thus, Petre Constantinescu-Iaşi[19] will hold in Rome a dissertation entitled *L'apport des historiens roumains a l'historiographie universelle depuis le 23 aôut 1944*, which was in fact an inventory of the historiographic activity after 1945 (Constantinescu-Iaşi 1955). According to the practices of time, this report had been adopted by Constantinescu-Iaşi in the virtue of the functions that he held, although it had been drawn-up by other historians (Zub 2000, 133). Also, the first scientific session of bibliology took place in Bucharest, during 15-16 December 1955, to which Ioan Crăciun at that time in disgrace, wasn't invited (The first session 1956).

For the university centre from Cluj year 1956 was of great importance, because important changes took place in the leadership of the institution, which were generated, it seems, by the events from Hungary. The appointment of Constantin Daicoviciu as rector of the Victor Babeş University, made possible the rehabilitation of some important historians from Transylvania, hired again both at the university or institute with the direct support of the new director. Among these was also Ioachim Crăciun, who made his comeback in that year in the publishing world with a study whose theme makes you think of what happened over the western border of Romania (Crăciun 1956, 199-212), was supported by Daicoviciu, to return to the university from Cluj. Thus, the new rector interced with Miron Constantinescu, the Minister of Education, for the acknowledgement of a delegation on the basis of which Crăciun might have held courses of history's auxiliary sciences (Müller 2003, 303).

From this moment on Ioachim Crăciun, like other rehabilitated fellow colleagues resume the editorial activity, but are closely supervised in continuation by the Securitate's organs. For example, Ioachim Crăciun involved in the realization of the annual bibliography of Romanian historiography from after 1944, making with this occasion a team composed from former students from the Bibliology course (Ştefan Pascu, I. Domşa) or graduates from the Faculty of History from Cluj (Gh. Hristodol, Marcel Ştirban, Gh. Iancu).

Also in those years are finalised by the collaboration to the treatise of Romania's History (IInd and IIIrd volumes), the preoccupations and researches of the professor from Cluj concerning the Romanian medieval manuscripts, printings and libraries, the historian synthesizing now historical information that he studied for four decades.

At the same time the Securitate's organs that supervised him strictly, paid great attention to the relations that Ioachim Crăciun had with the historians from Cluj[20]. Informers, not only participated in the discussions of Ioachim Crăciun and his colleagues, but a part of them worked in the Institute, perceptible fact from the tasks assigned by the Securitate officers to the informers: "...as being with him all the time where he works in the same institute, to find out which his connections are (...) other manifestations of his

[17] Ştefan Pascu (1914-1998) Romanian historian, Permanent Member of the Romanian Academy.

[18] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier 3883, f. 15.

[19] Petre Constantinescu-Iaşi (1892-1977) historian and Romanian communist militant, Permanent Member of the Romanian Academy, at the beginning of the 30s he was a university professor in Chişinău.

[20] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier 3883, f.10, 12, 14, 21, 23.

and from whom receives eventually other news or rumors"[21].

Year 1955 marked as we have stated above a freer period from the history of the Romanian communism, but this affirmation is valid if we report to the massive releases of the political prisoners, or to the communist leaders' initiation of external politics of distancing from Moscow. But to a great extent things didn't change, it was the same totalitarian regime, which looked to adapt its strategy in accordance with the new realities. This time also the Securitate remained the main instrument, but from this moment on violence and brutality began to give up in front of more refined measures, all having the same purpose, total control over population. In all this period the Securitate organs have intense measures of recruiting a number as possible as big of informants. There were had in mind those released from the communist prisons and camps, but also those who didn't "enjoy" till then such privileges. Any person that might have been blackmailed in any way became a potential informant of the Securitate, and unfortunately many Romanian historians were in this situation[22].

It is also the case of Ioachim Crăciun, who is recruited in 1956, the Securitate forcing him to accept by menancing that he will lose his job again[23]. For the historian from Cluj years 1951-1956 were the most difficult from his life, a period that he would recall terrified later, because then: "I starved, earning less than the minimum of a modest existence"[24]. It is easily to assume that confronted with such an alternative, one had to possess a superhuman resistance to refuse. Accepting the status of the Securitate informant is not to be blamed, in such conditions, more important is the way by which one understands to perform his „duty" towards the regime from that time. Happily, Ioachim Crăciun was intelligent enough to give informative notes, that only containted generalities[25].

The recruit of Ioachim Crăciun was part from a ampler operation of the Securitate which was ran in the spring of 1956, and through which was searched to join informatively as many of the leaders of the Social Democratic Party released from the communist prisons, following the general amnesty from 1955. The fact that the historian was in close relationships with these was the main reason why the Securitate organs turned their attention to him. The characterization of his activity as informer made by the Securitate, but also the proper informative notes issued by him, lead until this moment, to the conclusion that Ioachim Crăciun issued information of general character, thus avoiding to harm persons that he was obliged to denounce. Even the Securitate was often dissatisfied with the content of these notes, their author being accused that "often is looking to show that the elements from the actions in which he is engaged are old and are not interested anymore in the political life, that the bourgeoisie being coward by its nature won't commit itself to actions against revolution. He is stubborn and presents an attitude of reservation in relation with us"[26].

Interesting is the fact that at the same time he himself was supervised by other informants, who fulfiled their "duty" with a lot of passion, making such evil denunciations, that were questionable even for the authorities. For example, in 1955 the Securitate liutenant responsible for his supervision manifests an attitude of suspicion towards the account of one of the informants, who accused the bibliologist from Cluj, that in a discussion with the historian Pompiliu Teodor, referring to the release from prison of Silviu Dragomir and Ioan Lupaş, would have said the following; „only now are realising them after they had spent more than 5 years inprisoned? Does Groza think that he will escape from what expects him?/ here he made a gesture of a man being hanged"[27].

[21] Ibidem, f. 27.

[22] The fact that the communist regime was one that focused especially on beaurocracy, any decision or action had to be approved previously by a impressive series of decision factors, made that today the reconstitution of the period had in view in this study, to be somehow favoured by the existence of a precious archivistic fund. Just because of that, documents created by the Securitate are a documentary source of first importance for any historian that pays attention to those times. Although the Securitate archive was accessible to specialists only after Law no *187/1999* regarding the access to the own file and the deconspiration of the Securitate as a secret police was enacted. In Romania, the institution that received a part from the Securitate archive is *the* National Council for the Study of the Securitate Archives (C.N.S.A.S.), which functions from 2000.

[23] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier R 178437, f. 2-8.

[24] Ibidem, f. 83.

[25] Ibidem, f. 9-10, 18-23.

[26] Ibidem, f. 18.

[27] *A*.C.N.S.A.S., Informative fund, dossier 3883, f. 24.

Ioachim Crăciun had also problems concerning his activity carried out until 1947 next to Bibliography of Historical Sciences, collaboration regarded now with suspicion, if we consider that the anti-westernism theme was an important motif of Zhdanovist[28] discourse, standard for the ideologists of the communist regime[29]. In this way he was suspected also for an assumed affiliation to the Romanian-American Association established by more intellectuals in Sibiu, in 1945[30]. Although in the same period was found in Sibiu, Ioachim Crăciun didn't have any connection with the association, reason why he wasn't indicted in the law suit against the members of the organization, accused of espionage in favour of the Americans. Also, the list of the persons that participated in the setting-up gathering does not include his name[31]. In his turn, Nicolae Mărgineanu, one of the founders of the association, doesn't refer to the person of the former professor from Cluj in his autobiographic paper (Mărgineanu 1991).

From 1963, not being "registered with manifestations", his evidence patern was changed, from active to passive, becoming from that moment of minor interest[32], for the Securitate. His denunciations continue, but this time they are determined by professional rivalries and even personal grudge. Accusations of insuficient ideological preparation are replaced now with those of bad proffesional training in the field of bibliography.

The same time with the death of Gheorghe Gheorghiu-Dej in 1965, there was registered an attitude of official disinterest for the historical science and its organization way, fact that allowed historiography to develop and diversify as never met until then (Georgescu 1991, 58-66). Connections with Occident are resumed, by participation in congresses and preliminaries, by helding conferences and courses abroad. Of this relative tolerance tried to take advantage also Ioachim Crăciun both for resuming old collaborations with different specialized international institutions, suddenly interupted after 1945, but also to reintegrate himself within the historical editorial circuit. Unfortunately time wasn't patient with him, Ioachim Crăciun died in 1971, leaving behind an impressive scientific activity placed in the service of history's auxiliary sciences, such bibliography.

Unfortunately, the natural evolution of his bibliographic preoccupations initiated in the interwar period suffered a heavy blow after 1945, when history was completly subjected to politics. Even if the new realities perturbed and even interupted for a moment his preoccupations, he tried to adapt, and in the conditions in which he was obliged to sign a contract with the Securitate, he made an attempt to perserve human dignity. Supervised by the Securitate which was interested in his connections with the historians from Cluj, Ioachim Crăciun searched for a way to detach from these problems. That is why he had a distant relation with some of his colleagues and collaborators, thus avoiding to get involved in dialogues on political themes. The Securitate organs saw in this attitude, "a certain technique of isolation for not being involved in political debates"[33].

Truly, Ioachim Crăciun was, after the instituting of the communist regime, in a difficult situation of the historians obliged to appeal to different strategies to may survive. Writing the obituary of the famous bibliologist, historian Pompiliu Teodor noted: "Ioachim Crăciun, professor and bibliographer died on 2 June 1971. Leading personality of the superior Romanian school, historian of culture, is known in the country and abroad because of his prodigious scientific creation. (...) Ioachim Crăciun, the professor respected and loved by generations of students, was one from the many and chosen, who maybe renounced their own projects to make known those of the others" (Teodor 1971, 433).

[28] Andrei Zhdanov (1896-1948), Soviet politician, considered the theoretician of the Soviet cultural politics after in 1934 he fixed the norms of "socialist realism". In 1947 he represented the Union of Soviet Socialist Republics at the conference of the communist parties from Szklarska Poreba (Poland), where was finalized the new Stalinist political orientation, known as the Zhdanov Doctrine, which had at its basis the principle according which world was divided into two antagonistic camps, communist and capitalist.

[29] *A.C.N.S.A.S.,* Informative fund, dossier 3883, f.6

[30] Ibidem, f. 11, 28, 29.

[31] *A.C.N.S.A.S.,* Informative fund, dossier 513, f. 57.

[32] *A.C.N.S.A.S.,* Informative fund, dossier 3883, f. 43.

[33] Ibidem, f. 17.

Bibliography

Crăciun 1956: I. Crăciun, Răzvrătirea saşilor din Braşov în 1688. Studii şi Materiale de Istorie Medie I, 1956, 199-212.

Crăciun 1965: I. Crăciun, Câteva amintiri şi precizări despre începuturile Bibliologiei la Cluj. Studia Bibliologica II, 1966, 31-147.

Constantinescu-Iaşi 1955: P. Constantinescu-Iaşi, Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955 (Bucureşti 1955).

Despre activitatea Institutului 1953: Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj al Academiei R.P.R. Studii. Revistă de istorie şi filozofie VI, 2, 1953, 31-39.

Edroiu 1994: N. Edroiu, Ioachim Crăciun (1898-1971) şi Bibliologia românească. Bibliotheca Bibliologica I, Cluj-Napoca, 1994.

Georgescu 1991: Vl. Georgescu, Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români (1944-1977) (Bucureşti 1991).

Iancu 1983: Gh. Iancu, Cum l-am cunoscut pe Ioachim Crăciun. Biblioteca şi Învăţământul VII, 1983, 202-204.

Kellog 1998: Fr. Kellog, O istorie a istoriografiei româneşti (Iaşi 1998).

Mărgineanu 1991: N. Mărgineanu, Amfiteatre şi închisori. Mărturii asupra unui veac zbuciumat (Cluj-Napoca 1991).

Mihalache 2003: A. Mihalache, Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară" (Bucureşti 2003).

Müller 2003: Fl. Müller, Politică şi istoriografie în România. 1948-1964 (Bucureşti 2003).

Prima sesiune 1956: Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare – Bucureşti 15-16 decembrie 1953 – Comunicări şi discuţii (Bucureşti 1956).

Roller 1947: M. Roller, Probleme de istorie (Bucureşti 1947).

Teodor 1971: P. Teodor, Ioachim Crăciun 1899-1971. Revista Bibliotecilor 7, 1971, 433.

Ţugui 1999: P. Ţugui, Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej (Bucureşti 1999).

Zub 2000: Al. Zub, Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură (Iaşi 2000).

Statutul istoricului în prima etapă a regimului comunist din România (1948/1965). Studiu de caz: Ioachim Crăciun

Rezumat

Pentru istoriografia românească instaurarea regimului comunist a însemnat un adevărat dezastru. A avut de suferit discursul istoric, fiind din acel moment aservit partidului comunist, care căuta toate modalităţile să se legitimeze istoric, dar cel mai mult a avut de suferit specialistul. Faptul că s-a format şi desăvârşit profesional în perioada interbelică, renegată cu vehemenţă de noile autorităţi, devenea în noul context un motiv puternic de acuzare. După 1948, considerat anul în care regimul comunist s-a instaurat oficial în România, istoricii români au fost supuşi unui proces denigrator de teroare psihică şi chiar fizică, parte din ei fiind închişi, măsuri care au dus la declinul istoriografiei româneşti. Vidul care s-a format a fost umplut cu istorici agreaţi de regim, recrutaţi din diferite medii, dar mai ales din rândul activiştilor de partid. Din fericire, din anul 1955 situaţia a început să se amelioreze, datorită unor personalităţi precum Constantin Daicoviciu, care au reuşit treptat să convingă autorităţile comuniste să accepte reabilitarea şi reintegrarea generaţiei istoricilor interbelici.

Pentru a surprinde statutul istoricului în perioada anilor 1948-1965, considerată de specialişti primă etapă a comunismului românesc, am ales ca subiect al studiului nostru pe istoricul clujean Ioachim Crăciun. Format şi afirmat ca istoric înainte de 1948, Ioachim Crăciun s-a confruntat, asemenea istoricilor din generaţia lui, cu problemele şi nenorocirile care au marcat statutul istoricului în România acelor timpuri.

Le statut de l'historien dans la première étape du régime communiste de Roumanie (1948-1965). Etude de cas: Ioachim Crăciun

Résumé

Pour l'historiographie roumaine, l'instauration du régime communiste a signifié un véritable désastre. Le discours historique en a souffert, en étant à ce moment-là asservi au partide communiste, qui cherchait tous les moyens pour se légitimer du point de vue historique, mais le plus en a souffert le spécialiste. Le fait qu'il s'est formé et il s'est perfectionné dans la période d'entre les deux guerres mondiales, une période réniée véhémentement par les nouvelles autorités, cela a devenu, dans le nouveau contexte, une forte raison d'accusation. Après 1948, l'année dans laquelle le régime communiste a été instauré officiellement en Roumanie, les istoriens roumains ont été soumis à un processus dénigrateur de terreur psychique et surtout physique, une partie d'eux en étant enfermés –

des mésures qui ont mené au déclin de l'historiographie roumaine. Le vide qui s'est formé a été rempli par des istoriens agrées par le régime, récrutés des differents environements, mais surtout du rang des activistes du parti. Heureusement, dès l'année 1955, la situation a commencé à s'améliorer, grâce à quelques personalités comme Constantin Daicoviciu, des personnes qui ont réussi graduellement de convaincre les autorités communistes à accepter la réabilitation et la réintégration de la génération des historiens d'entre les deux guerres mondiales.

Pour surprendre le statut de l'historien dans la période des années 1948-1965, considérée par les spécialistes la première étape du communisme roumain, j'ai choisi comme sujet de mon étude l'historien de Cluj Ioachim Crăciun. Formé et affirmé comme historien avant 1948, Ioachim Crăciun s'est confronté, de la même manière que les historiens de sa période, avec les problèmes et les malheurs qui avaient marqué le statut de l'historien de Roumanie pendant ce temps-là.

15.12.2008

Liviu Zgârciu, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, str. Mihai Viteazul 12-14, 510010-Alba Iulia, Romania, e-mail: muzeulalba_relatiipublice@yahoo.com

ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ ХРИСТИАНСТВА У ГАГАУЗОВ БУДЖАКА И ИХ ОЦЕНКА С ИСТОРИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Ежи Хатлас

Основные периоды в религиозной жизни гагаузов Буджака связаны с государственной принадлежностью этой территории в исторической перспективе.

Гагаузы – это тюркоязычный этнос православного вероисповедания. Можно сказать, что православная вера гагаузов вместе с их языком – это традиционный фактор их принадлежности к этому этносу. О религии и религиозности гагаузов писали исследователи ещё начала XIX в. Михаил Чакир и Валентин Мошков, этой теме посвящены также и работы современных исследователей (Квилинкова 2006; Папцова 1, Папцова 2; и др.). По словам М. Чакир, «гагаузы везде придерживаются православной христианской веры» (Чакир 2005а, 80). Однако В. Мошков, что хотя гагаузы по своему вероисповеданию православные, но очень мало знакомы с сущностью этой религии (Мошков 2004, 199).

I. Гагаузы в Российской империи и Молдавском княжестве

Гагаузы переселялись в Буджак в конце XVIII - начале XIX в. из территории северо-восточной Болгарии, прежде всего из Добруджи (Каранастас-Радова 2001; История 2006, 71-99). Христианство они принесли с собой в Буджак из Болгарии. Уже в 1812 г., когда Бессарабия была включена в состав России, была установлена Бессарабская Епархия. Конечно, первоначально едва ли можно говорить о высоком уровне образования и знаний среди православных священников не был обычен, так как турками было создано множество препятствий для развития другой веры, не ислама. Поэтому отдельные важные формы религиозной жизни были оставлены, например, частое посещение церкви по воскресеньям или по празднованию религиозных праздников. Было очень мало Православных церквей было пока очень мало, а многие люди еще боялись идти в церковь. По этой причине в Османской империи православная религия вероисповедовалась в домашних условиях. Множество религиозных церемоний, которые должны были быть отслужены священником, в случае болгар и гагаузов осуществлялись в домашних условиях старшими мужчинами.

Такая ситуация диаметрально изменилась после переселения гагаузов в Буджак, где не было никакого религиозного гнёта для верующих крестьян. Колонисты начали строить новые церкви. Вследствие этого, по мнению Д. Чакира, была построена церковь в г. Чадыр-Лунга в 1825 г. (История 2006, 467). Однако она была довольно маленькая, и в 1860 г. было выстроено здание новой каменной церкви. Колонисты заселили в 1821 г. село Александровка, где первоначально был построен, скорее всего, молельный дом, а в 1878 г. было начато строительство храма Иоанна Богослова. В 1835 г. в Кубее была построена церковь Успения Пресвятой Богородицы на средства колонистов (Шабашов, Челак, Дыханов 1999, 16). Таким образом, возникли православные храмы в большинстве гагаузских сел Буджака. Что касается характера религиозности гагаузов, то имеются разные сведения, например, «хотя гагаузы, надо им отдать должное, весьма ревностно посещают свою церковь, но ведут себя в ней иногда просто непозволительно» (Мошков 1901, 43).

Большой проблемой православной церкви в Буджаке было то, что священники не знали языка прихожан, и это усугубляло зачастую их неуважительное отношение к инородцам. Так, В. Мошков (1901, 43) утверждал, что большинство гагаузов, слушая славянскую обедню, не понимало ни одного слова.

Примечательно, что гагаузы и болгары в прошлом не смешивались между собой в сёлах, в которых жили вместе. Например, в с. Кирсово, где была только одна церковь, одна её половина (правая) считалась болгарской, а вторая,

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 273-282.

Комрат – собор.

Авдарма – церковь.

Конгаз – церковь.

Чок-Майдан – церковь.

Кирсово – церковь.

Бешалма – церковь.

Томай – церковь.

Гайдары – церковь.

левая – гагаузской. Гагаузам и болгарам было запрещено переходить на сторону соседей (Мошков 1901, 34).

Православная церковь в Бессарабии занималась также просветительской деятельностью, вследствие чего во многих пунктах компактного проживания гагаузов в Буджаке возникли церковно-приходские школы. В с. Бешалма, с населением в 2.500 жителей, существовала не министерская, а церковно-приходская школа, организованная без какой-либо правительственной помощи. Школу посещали только 67 учеников – 65 мальчиков и 2 девочки (Мошков 1901, 31-33). Церковно-приходскую школу в 1876 г. закончил также великий деятель гагаузской культуры и одновременно священник Михаил Чакир. С 18 февраля 1842 г. в колонии Кубей заработало приходское училище (Шабашов, Челак, Дыханов 1999, 16). В с. Кирсово церковно-приходская школа заработала с 1892 г. Надо отметить, что церковную школу за свои деньги построил Михаил Чакир. В 1900 г. он открыл религиозную школу в Скиноаса, а с 1904 г. в Кишиневе издавал также церковную газету на гагаузском языке.

Согласно договору Парижского мира 1856 г., завершающего Крымскую войну, южная часть Бессарабии (т.н. Подунавье) было передано в руки Молдавского княжества, а после соединения с Валахией она находилась в Румынии до 1878 г. В Российской империи остались Комрат и Кубей, а в Молдавском княжестве, среди прочих, населенные пункты: Конгаз, Етулия, Вулканешты и Болград. Жители Подунавья, которые хотели переселиться в Россию, могли это сделать, и многие из них так и поступили. Отношения между гагаузскими и болгарскими колонистами, которые (или их предки) прибыли в Буджак из Болгарии, были непростые, однако не менее сложными были их отношения с молдавскими властями. Было много конфликтов. Но с религиозной точки зрения нельзя сказать, что были какие-либо притеснения народа по религиозным причинам, поскольку румыны также исповедовали православие.

II. Гагаузы в румынском государстве (1918-1940 гг. и 1941-1944 гг.)

Одними из наиболее проблематичных страниц в истории гагаузского этноса были периоды 1918-1940 и 1941-1944 гг. До сих пор оценка этих периодов в молдавской и украинской научной литературе носит преимущественно негативный характер – т.н. «румынская оккупация». Однако, зачастую вместо объективной оценки присутствуют, как и в прошлом, чистая пропаганда и демагогия.

Объективный анализ этого периода не входит в задачу не автора данного исследования. В этой статье мне бы хотелось лишь обратить внимание на некоторые факты, представляющие несомненную важность для изучения православия в Буджаке в указанный период:

1. В течение 1918-1940 гг. были открыты многие православные храмы в Буджаке. Не было никаких гонений на религию. Православная церковь была подчинена румынской православной церкви, но и в прошлом в Буджаке также не было независимой бессарабской церкви.

2. Строились новые Божьи дома. Хорошим примером может быть с. Александровка, где был построен монастырь. «С церковной точки зрения, возникновение монастыря, вызвано всеобщим покаянием народа, населяющего Бессарабский край, которое усилилось, по преданию, чудесным явлением царицы небесной в день памяти святой равноапостольной Марии Магдалины 4 августа 1924 г.» (Георгиев 2008, 76). «В 1926 г. епископ Иустиниан получил у румынских властей согласие на постройку мужского монастыря, и к концу года уже была освящена церковь Рождества Пресвятой Богородицы» (Георгиев 2008, 77). Этот монастырь, под названием «Скит Иустиниана», просуществовал до 1933 г. и был в 1934 г. реорганизован в женский.

3. В 1934 г. протоиерей Михаил Чакир издал свою книгу на гагаузском языке «История бессарабских гагаузов» (современные издание на русском языке – см. Чакир 2005а), а в 1937 г. опубликовал работу «Свадебные обряды гагаузов» (Чакир 2005б).

В каких условиях существовала в то время православная церковь в советской России, а потом и в Советском Союзе – хорошо известно всем. Хотя с религиозной точки зрения, этот период в истории Буджака не возможно оценивать только крайне негативно.

Кириет-Лунга – церковь.

Дезгинжа – церковь.

Етулия – церковь.

Ферапонтьевка – церковь.

Чадыр-Лунга – церковь.

Чадыр-Лунга – Свято-Дмитриевский монастырь.

Бешгиоз – церковь.

Светлый (Светлое) – церковь.

Буджак – молельный дом.

Верхний Конгазчик – молельный дом.

Котовское – молельный дом.

Чишмикиой – молельный дом.

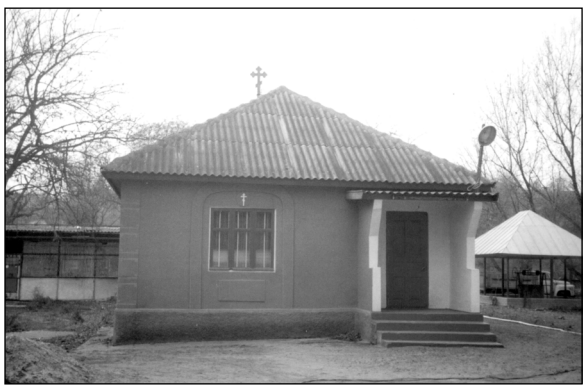

Вулканешты – молельный дом.

Вулканешты – строительство новой церкви (2006 г).

Вулканешты – строительство новой церкви (2008 г.).

Чадыр-Лунга.

Характеризуя тот период в политическом аспекте необходимо подчеркнуть следующее:

1. Неправомерно рассматривать совместно периоды 1918-1940 гг. и 1941-1944 гг. – годы мира и годы войны;
2. В Румынии времен Антонеску существовали антидемократические законы и практики, связанные с народными меньшинствами. Но необходимо подчеркнуть, что они были направлены не только исключительно против гагаузов, а против всего нерумынского населения, жившего тогда в румынском государстве. Судьбы евреев и цыган в Бессарабии во время второй мировой войны, были намного печальней, чем судьбы гагаузов и других народностей.
3. В научной литературе можно неоднократно прочитать, что гагаузы были высланы из румынского государства заграницу в эмиграцию. Но, пример с. Кубей показывает, что это не были массовые акции. Из огромного села, в котором проживало около 6.000 жителей, в межвоенный период уехало только около 30 человек (Шабашов, Челак, Дыханов 1999, 22). Не известно, сколько из них уехало по политическим причинам, а сколько – по чисто экономическим.
4. Принадлежность Бессарабии к Румынии в 1918-1940 гг. уберегла, скорее всего, жителей Буджака от кошмарного голода, который Сталин устроил на Украине в 1932-1933 гг. (Голодомор 2007).
5. Судьбы гагаузов, которые в это время уехали в Советский Союз, ясно показывают, что советская власть их также не любила. Сначала им была оказана помощь, чтобы они из-за границы могли проводить в Бессарабии коммунистическую пропаганду, а потом они были репрессированы.

В свете вышеизложенного, можно ещё раз обратить внимание, что время пребывания Буджака в румынском государстве нельзя оценивать однозначно негативно, прежде всего с религиозной точки зрения.

III. Гагаузы в советский период (1940-1941 гг. и 1944-1991 гг.)

23 августа 1939 г. гитлеровская Германия и сталинский Советский Союз подписали в Москве договор – т.н. „пакт Риббентропа-Молотова", к которому был сделан также дополнительный тайный протокол.

Некоторое время спустя, 17 сентября 1939 г., Советский Союз напал на Польшу и захватил половину территории польского государства. 26 июня 1940 г. правительство СССР направило в Бухарест ультиматум, целью которого был захват Бессарабии у румынского государства, а 28 июня 1940 г. советские войска перешли Днестр. Существующая до сих пор оценка этих событий в молдавской исторической литературе постоянно оценивается крайне несправедливо. Название этих событий, как «мирное разрешение Бессарабского вопроса» в книге, изданной в 2006 г., наилучший тому пример (История 2006, 317-320). В Бессарабии моментально начались новые порядки – были закрыты многие церкви, например, в 1940 г. в Кирсово, где также закрыли церковно-приходскую школу (Стойнов 1990, 109).

Годы советской власти в Молдове и на Украине – это годы гонений религии. Православные храмы, за исключением только небольшой их части, были закрыты. Многие церкви превратились в руины. На территории современной Гагаузской Автономии (*Gagauz Yeri*) открыты были только церкви в сс. Конгаз и Чок-Майдан. В 1959 г. старая церковь в с. Александровка была разрушена до основания, а на этом месте построен Дом культуры. Аналогичная ситуация случилась в с. Бешгиоз, где на месте церкви было построено здание школы. Таким же образом была разрушена православная церковь в с. Чишмикиой. В те годы вырастали поколения индифферентных к религии людей, и воспитывались поколения атеистов.

Православный женский монастырь (Свято-Рождество-Богородичный, который с 60-х гг. XX в. стал называться Свято-Михайловским, а с 1990 г. вновь – Рождество-Богородичный) в с. Александровка после Второй мировой войны существовал, но практически это были годы забвения (в 1940 г. часть монахинь ушла в Румынию). Здесь пребывали разные духовные лица из других закрытых властями монастырей Украины. В 1960 г. монастырь пытались разрушить.

В свете вышеизложенного можно без сомнения утверждать, что с релиогиозной точки

Чадыр-Лунга – строительство новой церкви (2006 г.).

Чадыр-Лунга – строительство новой церкви (2008 г.).

Верхний Конгазчик – строительство новой церкви.

Чишмикиой – строительство новой церкви.

Буджак – строительство новой церкви.

Чадыр-Лунга – протестанская церковь.

Вулканешты – дом баптистов.

Современный башкан Гагаузи, Михаил Формузал и автор текста, рядом с портретом М. Чакира (2008 г.).

Кишинев, могила Михаила Чакира.

зрения, период пребывания Буджака в Советском Союзе был очень тяжёлый и, зачастую, трагический.

IV. Гагаузы в Республике Молдова и на Украине

После распада Советского Союза возникли независимые государства. Большая часть исторического Буджака осталась в пределах Украины, а часть – в Республике Молдова. Место компактного проживания гагаузов пересекла государственная граница.

С этого времени с религиозной точки зрения многое улучшилось на этих территориях. Православные храмы вновь открываются, а во многих населённых пунктах компактного проживания гагаузов были построены новые здания. Уже с 1990 г. монастырь в с. Александровка ведёт исчисление своего нормального существования. Начинается строительство огромного собора в честь Пресвятой Троицы. С 1992 г. в селе существовал молельный дом в местном колхозе. До 2006 г. вся церковная служба проходила там. В 2003 г. приступили к строительству новой церкви Иоанна Богослова, которая была освящена, и богослужение началось в 2006 г. Все проповеди в этой церкви проводятся на гагаузском языке.

В настоящее время государство (и Молдова, и Украина) по закону гарантирует свободу вероисповедания граждан независимо от их конфессиональной принадлежности. Можно сказать, что сегодня вернулись условия, отвечающие международным стандартам по религии и культам. Наступила свобода не только в области вероисповедания. Многие граждане, уезжающие из Молдовы заграницу (на заработки, частным и служебным путём), оказываются в разных странах мира, где доминирует не православие, а другие религии (Турция, Центральная и Западная Европа). Спутниковое телевидение делает возможным увидеть, как живут люди в других странах мира, в том числе и то, что касается религии. Активисты многих культов приезжают в страну. В настоящее время религия в значительной степени стала частным делом. Таким образом, наступили огромные изменения условий функционирования религии у гагаузов (Хатлас 2008).

На территории южной Молдовы с 23.12.1994 года существует Гагаузская Автономия (*Gagauz Yeri*). В Гагаузии в последнее время возникло много храмов протестантов, но гагаузы, в своём большинстве, остались при православии, которое является верой их предков. Несмотря на тот факт, что и в прошлом, и в настоящее время религия носит только формальный характер, можно справедливо сказать, что гагаузы и сегодня христианский этнос, главным образом, православный. Хотя, например, жителей с. Александровка религиозность носит скорее формальный, практический характер, а у народа в целом основные догматы православной веры слабо известны (Георгиев 2008, 79). Тоже самое можно сказать о многих жителях Гагаузской Автономии (*Gagauz Yeri*) (Hatłas 2009).

Из вышеуказанных периодов существования христианства в Буджаке с религиозной точки зрения можно сделать вывод, что самым трагическим является только советский период – период гонений на религию. Но гагаузы пережили и эти времена.

Библиография

Ангели 2006: Ф. Ангели, Гагаузская Автономия. Люди и факты (1989-2005 гг.) (Кишинев 2006).

Ангели 2007: Ф. Ангели, Очерки истории гагаузов - потомков огузов (середина VIII - начало XXI вв.) (Кишинев 2007).

Георгиев 2008: М.Г. Георгиев, Из религиозной культуры гагаузов. Село Александровка на Одесщине. В сб.: Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я, вип. 2, (Одесса 2008), 76-79.

Голод 1993: Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов (Кишинев 1993).

Глодомор 2007: Глодомор 1932-1933 років на України. Документи и материали (Київ 2007).

Григоров 2008: Г. Григоров, Гагаузите в Османската империя – невидимо присъствие (Под печать).

История 2006: История и культура гагаузов (Комрат-Кишинэу 2006).

Каранастас-Радова 2001: О. Каранастас-Радова, Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII - первая четверть XIX вв.) (Кишинев-Комрат 2001).

Квилинкова 2005: Е. Квилинкова, Гагаузы Молдовы и Болгарии (Кишинев 2005).

Квилинкова 2006: Е. Квилинкова, Религиозность гагаузов и формы проявления религиозной идентичности (по этнографическим и архивным материалам XIX - первой половины XX в.). В сб.: Moldova Noastră (Chişinău 2006). http://www.moldovanoastra.md/ru/social.php?rubr=2737.

Мошков 1901: В. Мошков, Гагаузы Бендерского уезда. VII. Отношения гагаузов к другим народностям. Этнографическое обозрение № 2, кн. XLIX, 1901, 29-49.

Мошков 2004: В. Мошков, Гагаузы Бендерского уезда 1901. (Этнографические очерки и материалы) (Кишинев 2004).

Папцова 1: А.К. Папцова, Религиозный плюрализм в Гагаузии: тенденции последнего десятилетия. http://turkolog.narod.ru/info/I242.htm.

Папцова 2: А.К. Папцова, Некоторые архаические черты религиозности гагаузов в конце XIX -начале XX века. http://turkolog.narod.ru/info/I232.htm

Православные храмы 2004: Православные храмы в болгарских и гагаузских селениях юга Украины и Молдовы. (ред. И.М. Пушков) Юбилейный сборник по случаю 170-летия со дня заложения и 165-летия со дня освящения Болградского Спасо-Преображенского собора, 160-летия со дня постройки кладбищенской церкви во имя Святителя Митрофана Воронежского в городе Болграде, вып. 1 (Болград 2004).

Стойнов 1990: Г.С. Стойнов, Кирсово: 180 лет Башкўў. Кирсово в прошлом и настоящем (Кишинев 1990).

Шабашов, Челак, Дыханов 1999: А.В. Шабашов, Е.И. Челак, В.Я. Дыханов, Кубей и кубейцы. К 190-летию основания села Червеноармейское (Одесса 1999).

Шабашов 2002: А.В. Шабашов, Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа (Одесса 2002).

Чакир 2005а: М. Чакир, История гагаузов Бессарабии. Страницы истории и литературы гагаузов XIX - нач. XX вв. (Кишинэу 2005), 80-108.

Чакир 2005б: М. Чакир, Свадебные обряды гагаузов. В сб.: Страницы истории и литературы гагаузов XIX - нач. XX вв. (Кишинэу 2005), 108-112.

Хатлас 2008: Е. Хатлас, Православная вера у гагаузов - цементирующий элемент в жизни жители Гагаузской Автономии. Правда или миф? (Под печать).

Żyromski, Hatłas 2008: M. Żyromski, J. Hatłas, Religion in the life of the Gagauzians in the Budjak (Poznań 2008).

Hatłas 2009: J. Hatłas, Gagauzja i Gagauzi - historia oraz współczesność (Poznań 2009).

Etapele principale ale creştinismului la găgăuzii din Bugeac – punctul de vedere istoric şi evaluarea acestuia

Rezumat

Etapele principale de răspândire a credinţei creştine la găgăuzii din Bugeac sunt legate de organizarea statală a teritoriului său (şi al Basarabiei). Au fost identificate următoarele etape: I. Imperiul Rus şi Principatul Moldovei, II. Statul român (1918-1940 şi 1941-1944), III. Puterea sovietică (1940-1941 şi 1944-1991), Republica Moldova şi Ucraina. Credinţa creştină a fost practicată atât sub Imperiul Rus cât şi în timpul statului român. În Moldova şi

Ucraina contemporană există de asemenea şi alte mişcări religioase (datorită standardelor internaţionale). Unica excepţie o constituie perioada sovietică atunci când religia a fost combătută prin impunerea ateismului în regiunea Bugeac locuită de găgăuzi.

The main periods of Christianity at the Gagauzians in the Bugeac – the historical point of view and its evaluation

Abstract

The main periods of Christian faith development among the Gagauzians living in the Bugeac are connected with state organization of this territory (and Bessarabia). The following periods can be identified: I. Russian Empire and Moldovan Principality, II. The Romanian state 1918-1940 and 1941-1944, III The Soviet power (1940-1941 and 1944-1991), Republic of Moldova and Ukraine. The Christian faith functioned both under the Russian Empire and during the Romanian state. There are in the contemporary Moldova and Ukraine some new religious movements (according to the international standards). The only exception is the soviet period when the religion has been represses in favor of atheism in the area of Bugeac, inhabited by Gagauzians.

01.12.2008

Др. Ежи Хатлас, Университет имени Адама Мицкевича, Университетская Библиотека, ул. Ратайчака 38/40, 61-816 Познань, Польша, e-mail: hatlasj@yahoo.com

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ МССР (1958-1974)[1]

Ольга Щипакина

Цель данной статьи отразить в общих чертах историю развития гражданского воздушного флота республики в годы административно-командной системы. Как известно ни одна эпоха не характеризовалась только отрицательными сторонами, а несла в себе и положительные моменты.

Период с 1957-1974 гг. является важным в истории гражданского воздушного флота МССР. В эти годы парк гражданской авиации был полностью модернизирован и укомплектован высокопроизводительной техникой. Это дало возможность удовлетворить потребности населения в авиаперевозках, как на линиях средней дальности, так и на местных авиалиниях. За этот период гражданский воздушный флот МССР прошел путь от Молдавской отдельной авиагруппы до Управления гражданской авиации. Архивные документы, материалы периодической печати дают нам возможность проследить, как развивался воздушный транспорт республики в эти годы.

***

С конца 50-х годов народно-хозяйственный комплекс МССР все больше включался в общий организм народного хозяйства СССР, что потребовало значительного расширения транспортно-экономических связей. Быстрый рост городов, индустриализация, интенсификация и специализация сельского хозяйства – все это потребовало не только количественного роста перевозок, но и глубоких сдвигов во всей системе транспортного обслуживания народного хозяйства Молдавии. Во второй половине шестидесятых годов резко возросла доля овощей, фруктов, и винограда, вывозимых в свежем виде. В вывозе свежих фруктов и овощей стал широко использоваться воздушный транспорт (Яроцкий 1976, 26).

В период 1960-1970 гг. в СССР был заложен фундамент новой материально-технической базы гражданской авиации, реактивная техника стала ведущей на воздушном транспорте, осуществлялась комплексная механизация аэродромных и погрузочно-разгрузочных работ, улучшалась организация воздушных перевозок и обслуживание авиапассажиров, благодаря строительству и реконструкции многих аэропортов, проводились работы по дальнейшей автоматизации управления движением, взлетом и посадкой самолетов (Громов, Панченко 1987, 30).

Воздушный транспорт СССР развивался, прежде всего, как транспорт пассажирский. В связи с этим, основная цель, которая стояла в эти годы перед Аэрофлотом – увеличение объема пассажирских перевозок. Этой цели можно было достичь только на основе технического прогресса, внедрения в эксплуатацию новой авиационной техники. За короткий срок конструкторским коллективом во главе с А. Туполевым был создан самолет ТУ-104. В сентябре 1956 г. начались его регулярные полеты. В истории Аэрофлота наступил новый период- эра реактивной авиации. Широкое внедрение реактивной техники имело большое экономическое и народно-хозяйственное значение. Объемы перевозок к 1960 г. возросли в три раза. Гражданская авиация стала развиваться все более возрастающими темпами, выходя в ряд передовых отраслей народного хозяйства (Гражданская авиация 1977, 19)

К середине шестидесятых годов гражданская авиация вошла в жизнь каждой республики. Воздушные магистрали связали Москву со всеми крупными центрами страны и со столицами союзных республик. В эти годы прошли испытания и внедрились в эксплуатацию новые воздушные лайнеры. С магистральных трасс была полностью снята устаревшая авиатехника с поршневыми двигателями. В 1970 году Советский Союз стал членом междуна-

[1] Для этапа 1944-1957 гг. см. Щипакина 2008, 333-338.

родной организации гражданской авиации – ИКАО (Румянцева 1971, 13). Вступление СССР в ИКАО открыло широкие возможности для взаимного обмена научными и техническими достижениями в области развития мировой гражданской авиации и оказало большое влияние на ее дальнейший технический прогресс.

Высокие темпы развития гражданской авиации, постоянное оснащение ее новой техникой, возросшие народнохозяйственные задачи вызвали необходимость создания новых организационных структур и форм управления воздушным транспортом. В 1964 году было образовано Министерство гражданской авиации, которое осуществляло общее руководство воздушным транспортом. Министерство в качестве центрального аппарата имело соответствующие отраслевые управления и отделы. Второе звено в организационной структуре управления – производственные объединения и управления гражданской авиации. В основу организации управлений и производственных объединений был положен территориальный принцип. Управления и производственные объединения гражданской авиации были созданы для обслуживания союзных республик и наиболее крупных экономических районов страны. Каждая союзная республика имела одноименное управление или республиканское производственное объединение, расположенное в столице данной республики.

Третье звено организационной структуры – объединенные авиаотряды, в состав которых входили летные отряды, аэропорты и авиационно-технические базы (Громов, Панченко 1987, 235-237).

Гражданская авиация Молдавии за годы своего существования прошла следующие изменения организационной структуры: Молдавский отдельный авиаотряд (1944-1952); Молдавская авиагруппа в составе Украинского управления гражданского воздушного флота (1952-1957); Молдавская отдельная авиагруппа с непосредственным подчинением Министерству гражданской авиации СССР (1957-1965); Молдавское управление гражданской авиации (1965-1979); Молдавское республиканское производственное объединение гражданской авиации (1979-1991). (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 27). В 1993 г. Указом Президента Республики Молдова была создана Государственная администрация гражданской авиации Республики Молдова и компания Air Moldova (Запорожец 2004, 490).

Материально техническая база гражданской авиации включала в себя такие основные элементы как: воздушные суда, аэропорты, воздушные трассы, авиационно-технические базы и авиаремонтные заводы.

К воздушным судам относятся летательные аппараты – это самолеты и вертолеты. В зависимости от назначения они разделяются на пассажирские, грузовые и специального назначения.

Аэропорт представляет собой комплекс инженерных сооружений и оборудования предназначенный для обслуживания пассажиров, переработки багажа, грузов и почты, а так же выполнения технического обслуживания воздушных судов и обеспечения полетов. Аэропорты имеют аэродром, служебно-техническую и приаэродромную территорию. Аэродром является основной частью аэропорта. Он представляет собой специально подготовленный земляной участок, имеющий комплекс сооружений и оборудования, обеспечивающий взлеты, посадки, стоянку и обслуживание воздушных судов. Главное сооружение аэродрома – летные полосы для осуществления взлета и посадки самолетов. На служебно-технической территории размещаются здания и сооружения, предназначенные для выполнения технологических операций по обслуживанию пассажирских, грузовых и почтовых перевозок, а так же определенных видов технического обслуживания самолетов.

Приаэродромная территория – прилагающая к аэропорту местность, над которой в воздушном пространстве производится маневрирование воздушных судов.

Воздушная трасса – установленное воздушное пространство над поверхностью земли в виде коридора, в пределах которого выполняются полеты. Воздушные трассы подразделяются на международные, союзные, местные (Громов, Панченко 1987, 230-236)

Начало формирования современной сети аэропортов в СССР относится к концу 50-х годов, когда воздушный транспорт начал оснащаться многоместными скоростными самолетами.

Резко возросли пассажирские перевозки, в связи с этим встал вопрос о строительстве аэровокзалов.

В первые годы зарождения гражданской авиации, аэровокзалы представляли собой маленькие сооружения, они назывались аэростанциями. На авиалиниях эксплуатировались самолеты малой вместительности, перевозки были незначительными, багаж пассажиры держали при себе. К концу 50-х годов в крупных городах СССР появились первые аэровокзалы по обслуживанию пассажиров. Чуть позже был создан Государственный проектно-изыскательский институт «Аэропроект», который занимался проектированием аэропортов (Ермолаев 1977, 10).

В шестой пятилетке (1956-1960) предусматривались крупные капиталовложения в строительство новых аэропортов. Планировалось в эти годы завершить строительство 40 аэровокзалов в крупных центрах страны и почти во всех столицах союзных республик, в том числе и в Кишиневе (Гражданская авиация 1956, 2).

В столице МССР в 1960 году было закончено строительство нового аэропорта и сдан в эксплуатацию аэровокзал, рассчитанный на обслуживание 50 пассажиров в час.

К концу пятидесятых годов в МССР практически завершился период становления гражданской авиации. В 1957 году кишиневские авиаторы начали получать самолеты Ил-14, в которых было в два раза больше пассажирских мест, чем у самолетов Ли-2. Новые самолеты имели значительную дальность беспосадочного полета. Появилась возможность сократить количество промежуточных посадок, более регулярными стали полеты. В 1961 году молдавская авиагруппа получила более современный, многоместный самолет АН-10. Он стал основным транспортным воздушным лайнером. На нем выполнялось до 80% грузопассажирских перевозок. Самолеты Ли-2 и Ил-14 стали использоваться на внутриреспубликанских пассажирских перевозках. Были организованы регулярные полеты в города республики: Кахул, Вулкэнешть, Чадыр-Лунга, Леова, Бэлць, Каменка. (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 12-13)

Не смотря на получение новой техники, до 1967 г. Молдавское управление воздушного транспорта было планово-убыточным, план авиаперевозок из года в год не выполнялся. О неудовлетворительной работе авиаторов говорилось на III профконференции авиаработников Молдавии, которая проходила 23 апреля 1963 года. В Постановлении конференции указывалось:

«В Молдавской авиагруппе не полностью используется высокопроизводительная техника, самолетный парк турбовинтовой авиации имеет малый суточный налет, коммерческая загрузка едва достигает 65%, большой простой самолетного парка на ремонте и техническом обслуживании.

Недостаточно изучается экономика предприятий республики с целью привлечения грузов и пассажиров. В Молдавской отдельной авиагруппе в течение 4-х лет не выполняется план авиаперевозок. Еще не изжиты предпосылки к летным происшествием, имеют место случаи поломок техники на земле. Низкой остается регулярность полетов на местных воздушных линиях»[2].

В эти годы перед авиаторами Молдавии встал вопрос о дальнейших путях развития гражданской авиации в республике. Одни считали, что здесь надо развивать только сельскохозяйственную авиацию и местные внутриреспубликанские воздушные линии. Освоение большой газотурбинной авиации в условиях республики виделось неперспективным. Другие отстаивали необходимость развития в республике не только авиации специального применения, но и большой транспортной авиации, которая свяжет столицу Молдавии со многими промышленными и культурными центрами страны (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 12). Победила точка зрения о развитии большой транспортной авиации в республики. Учитывая перспективы дальнейшего развития гражданской авиации, для улучшения хозяйственного руководства подразделениями приказом министра гражданской авиации СССР №90 от 15 февраля 1966 года Молдавская отдельная авиагруппа была преобразована в Молдавское управление гражданской авиации. В том же году в составе управления были организованы два предприятия: Кишиневский авиаотряд и Бельцский авиаотряд.[3]

[2] AOSP RM, F. 2734, nr. 1, d. 14, f. 87.
[3] ANRM, F. 2848, inv. 26, d. 1069, f. 159.

Первым начальником Молдавского управления гражданской авиации стал А. Коротеев. При нем большая часть сельхозавиации была переведена в аэропорт Бэлць. Созданный Бэлцский авиаотряд взял на себя львиную долю сельхозработ в авиации спецприменения Молдавии.

В Кишиневе разрозненные и раздробленные авиаэскадрильи санавиации и сельхозработ были преобразованы в отдельный отряд (Запорожец 2004, 190).

Были открыты новые воздушные линии, позволяющие установить прямую воздушную связь столицы МССР с городами: Свердловск, Куйбышев, Донецк, Архангельск, Горький, Волгоград.

В справке, составленной для Совета Министров МССР в 1969 г. Начальник Молдавского управления гражданской авиации А. Коротеев отмечает: «Наряду с открытием новых воздушных линий, так же увеличилась частота движения самолетов. Так, в летний период на Москву выполняется 4 рейса ежедневно, на Ленинград – 2 рейса ежедневно, на Симферополь – 2 рейса ежедневно».

В 1968 году освоена эксплуатация турбовинтового самолета Ан-24, заменившего на воздушных линиях поршневой самолет Ил-14. На новой качественной основе обеспечиваются перевозки по местным воздушным линиям Молдавии, где находят применение тяжелые самолеты Ил-14, заменившие Ан-2. В 1968 г. в эксплуатацию поступил вертолет Ми-2»[4].

В шестидесятые годы все более широкое применение в сельском хозяйстве находят вертолеты. Один вертолет тип Ми-2 мог заменить труд 200 человек, занятых на опрыскивании винограда (Назаров 1969, 10).

Авиационно-химические работы во второй половине 60-х годов приобрели широкий размах. В 1965 году площадь обработанных посевов, садов, виноградников достигла 1 млн.га. В интервью корреспонденту газеты «Советская Молдавия» заместитель командира сельскохозяйственной авиации В. Прядун отмечал: «Сельскохозяйственная авиация в Молдавии твердо стала на вооружении земледелия. Теперь самолет и вертолет колхозники считают такой же сельскохозяйственной машиной как комбайн или трактор. Авиация проводит большой комплекс агротехнических мероприятий – от подкормки растений минеральными удобрениями до уничтожения болезней и вредителей посевов, садов и виноградников» (Советская Молдавия 1964).

В Совете Министров СССР в 1970 году был поднят вопрос о значительном увеличении парка сельскохозяйственных вертолетов в МССР и о строительстве технической базы для обслуживания вертолетной техники. В Национальном архиве Республики Молдова хранятся документы, подтверждающие этот факт. Архивные материалы, которые мы представляем в данной статье, публикуются впервые.

«Докладная министра гражданской авиации СССР Б. Бугаева в Совет Министров СССР от 20 октября 1970 года:

В соответствии с Вашим указанием Министерство гражданской авиации рассматривало вопрос дальнейшего увеличения использования вертолетов в сельском хозяйстве Молдавской ССР.

Докладываю, что имеется возможность в течение предстоящего пятилетия довести парк сельскохозяйственных вертолетов в Молдавской ССР до 150 единиц с соответствующим увеличением численности летно-технического персонала. Наличие такого количества вертолетов позволит обеспечить обработку в 1975 г. не менее 1,5 млн. га»[5].

«Письмо Председателю Совета Министров МССР П. Паскарю от министра гражданской авиации СССР Б. Бугаева, 21 октября 1970 года.

В связи с увеличением численности летно-технического персонала, на строительство технической базы для обслуживания вертолетной техники и жилья для личного состава потребуется 3-3,5 млн. рублей.

Министерство гражданской авиации СССР средств на эти цели не имеет»[6].

«Докладная заместителя начальника Молдавского управления гражданской авиации Щипакина Ю. заместителю председателя Госплана МССР В. Негруца, 11 декабря 1970 года.

[4] ANRM, F. 2848, inv. 26, d. 1069, f. 161.

[5] ANRM, F. 2848, inv. 26, d. 681, f. 47.

[6] ANRM, F. 2848, inv. 26, d. 681, f. 49.

1. Месторасположение вертолетного подразделения целесообразно предусмотреть в центре существующих и развивающихся насаждений садов и виноградников на площади не менее 120 га. Для этой цели считаем возможным использовать территорию существующего аэродрома ДОСААФ в Вадулуй-Водэ.
2. Для строительства первой очереди технической базы и жилого фонда вертолетного подразделения необходимо выделение капиталовложений за счет бюджета республики в сумме 3,5 млн. рублей.
3. Строительство жилого фонда предусмотреть в Кишиневе, в районе Рышкановки»[7].

«Письмо заместителя председателя Госплана МССР Негруца. В. председателю Совета Министров МССР Паскарь. П. 9 марта 1971г.

В связи с тем, что вопрос о возможности строительства указанной базы в республике пока не решен, Госплан МССР считает определять поставку вертолетов в настоящее время нецелесообразными»[8].

В советское время только центральный аппарат решал, сколько выделить самолетов, топлива, средств на освоение новой техники. Самостоятельно на местах решать эти вопросы не имели право. План работы, открытие новых воздушных линий, строительство новой взлетной полосы и другие вопросы, связанные с развитием авиации в республике решались в Совете Министров СССР и в Министерстве гражданской авиации СССР.

Архивные документы свидетельствуют, что увеличить парк сельскохозяйственных вертолетов до 150 единиц и построить техническую базу для обслуживания вертолетов не удалось в связи с тем, что Министерство гражданской авиации СССР не выделило нужных средств, а в республике не было возможности найти дополнительные капиталовложения на эти цели.

Начало семидесятых годов ознаменовалось для молдавских авиаторов крупным техническим прогрессом. В 1971 году в Кишинев прибыл реактивный самолет ТУ-134, рассчитанный на перевозку 80 человек. Скорость самолета – 900 км в час (Запорожец 2004, 192).

В 1974 году на местных линиях стал летать скоростной реактивный комфортабельный самолет Як-40. Он создан был коллективом конструкторского бюро, возглавляемый А.Яковлевым. Салон самолета, в зависимости от варианта загрузки рассчитан был на 24-32 места. Максимальная скорость самолета – 560 км в час. Этот самолет был рассчитан на обслуживание только местных авиалиний (Гражданская авиация 1977, 27).

В начале 70-х годов молдавским авиаторам удалось добиться создания мощного технического центра в Кишиневе и строительства усиленной взлетной полосы. В те годы о Молдавском управлении гражданской авиации заговорили с особым уважением. Причиной тому стали высокие показатели: перевозили в тот период 800-900 тысяч пассажиров в год. В 1974 году был сдан в эксплуатацию новый аэровокзальный комплекс с пропускной способностью 400 пассажиров в час. Совершали в те годы 40 рейсов по местным линиям и 40 вылетов внутри СССР. Более 3000пассажиров отправляли за сутки (Запорожец 2004, 193).

Журнал «Гражданская авиация» в 1977 году писал об авиации Молдавии «Среди зеленых виноградников поднялся аэровокзал из железобетона, стекла и пластика. В нем – новейшие средства информации пассажиров, механизированные и автоматизированные установки для обработки багажа, большие светлые залы, ресторан, почта, телеграф. Ныне Кишинев – крупный узел воздушных сообщений. На смену старой технике пришли современные лайнеры Ту-134, Як-40. В течение года аэропорт принимает и отправляет около восьмисот тысяч человек (в 1945 году было перевезено 750 человек). Порт связан регулярно действующими трассами с крупнейшими промышленными центрами СССР, курортами Крыма, Кавказа, Прибалтики, со многими городами и районами республики. Протяженность воздушных линий Молдавского управления гражданской авиации возросла в 20 раз, объем перевозок в 90 раз, объем применения авиации в народном хозяйстве – в 40 раз» (Арская 1977, 11-12).

Важную роль в улучшении обслуживания пассажиров сыграла автоматизированная система бронирования мест «Сирена» введенная в действие в центральном агентстве воздушных сообщений республики в 1972 г. С помощью

[7] ANRM, F. 2848, inv 26, d. 681, f. 52.
[8] ANRM, F. 2848, inv. 26, d. 681, f. 82.

пульта «Сирена» в течение дня производилось обслуживание до 400 пассажиров, вылетающих через Москву (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 29).

Период с 1957-1974 гг. стал поворотным этапом в истории развития гражданского воздушного флота МССР. Именно в эти годы, в непростых условиях расцвета административно-командной системы и партийного диктата были заложены основы новой материально-технической базы гражданского воздушного флота республики, широко стала применяться реактивная техника, расширялась сеть воздушных сообщений. Все это было достигнуто благодаря самоотверженному труду людей посвятивших свою жизнь авиации.

Библиография

Арская 1977: Н. Арская, В небе цветущей Молдавии. Гражданская авиация 8, 1977.

Гражданская авиация 1956: Гражданская авиация 7, 1956.

Гражданская авиация 1977: Гражданская авиация 10, 1977.

Громов, Панченко 1987: Н. Громов, Т. Панченко, Единая транспортная система (Москва 1987).

Запорожец 2004: В. Запорожец, Крылья Молдовы (Кишинев 2004).

Ермолаев 1977: В. Ермолаев, Предлагают зодчие. Гражданская авиация 10, 1977.

Ермолаев, Фрейдлин 1983: Е. Ермолаев, И. Фрейдлин, Горизонты авиаторов Молдавии (Кишинев 1983).

Назаров 1969: В. Назаров, Воздушный вездеход. Гражданская авиация 11, 1969.

Румянцева 1971: З.Румянцева, Мировой воздушный транспорт (Москва 1971).

Советская Молдавия 1964: Советская Молдавия, 18 августа, 1964 г.

Щипакина 2008: О. Щипакина, Из истории становления гражданского воздушного флота МССР (1944-1957). Tyragetia s.n. 2, vol. II, 2008, 333-338.

Яроцкий 1976: А. Яроцкий, Транспорт Молдавии (Кишинев 1976).

Dezvoltarea aviaţiei civile în RSSM (1958-1974)

Rezumat

În prezentul articol sunt reflectate probleme ale dezvoltării transportului aerian în RSSM in anii sistemului administrativ de comanda. În pofida dezechilibrului administrativ, sub dictatura căruia se afla chiar şi orarul circulaţiei avioanelor, transportul aerian era într-o dezvoltare continuă. Deja la sfârşitul anilor '60 aviaţia civilă juca un rol semnificativ în economia republicii. Avioanele aviaţiei civile aprovizionau transportarea pasagerilor, mărfurilor, poştei. La mijlocul anilor '70 transportul aerian în republică a devenit transport de masa, fiind accesibil pentru o mare parte a populaţiei. În aceşti ani aviaţia civila a trecut calea de la un aeogrup mic până la Direcţia moldovenească a aviaţiei civile.

The developing the civil aviation in the SSRM (1958-1974)

Abstract

In the present article are shown the problems of the development of the air transportation in the SSRM during the centralized system of command. Despite the administrative control, under which fell even the schedule of the air flights, the air transportation was in a continuous development. By the end of the 60ies the civil aviation was already playing a significant role in the economy of the republic. The airplanes of the civil aviation were ensuring the transportation of the passengers, goods, and mail. By the mid of the 70ies the air transportation became a mass transportation, accessible to the biggest part of the population. The civil aviation started from being a small air group and evolved to becoming an agency – Moldavian Command of civil aviation.

15.01.2009

Ольга Щипакина, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

ACTIVITATEA ATELIERULUI DE CONFECŢIONARE A ARTICOLELOR DE BIJUTERII DIN CHIŞINĂU ÎN ANII 1966-1972

Liliana Condraticova

Una din problemele esenţiale ale dezvoltării artei bijuteriilor în RSS Moldovenească o constituie apariţia şi activitatea atelierelor de giuvaiergerie, dotate cu utilaj corespunzător şi cadre profesioniste. Informaţiile depistate până la momentul dat (surse arhivistice, memorii ale meşterilor etc.) ne permit să afirmăm cu certitudine că orfevrăria se dezvolta pe linie ascendentă, păstrându-se tradiţiile şcolii autohtone moldoveneşti, fiind o bază considerabilă pentru continuarea dezvoltării artei bijuteriilor în perioada postbelică. Scopul demersului nostru constituie analiza activităţii atelierelor în RSS Moldovenească după 1944, accentul de bază fiind plasat pe atelierul de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău în perioada 1966-1972, atelierul, în baza căruia fusese deschisă Fabrica de Bijuterii din Chişinău în anul 1972.

Amintim, că în secolul al XIX-lea în Basarabia existau numeroase ateliere de giuvaiergerie, care denotă producţie meşteşugărească locală nu numai la Chişinău, dar şi în oraşele Soroca, Briceni, Vulcăneşti. Bijutierii basarabeni lucrau cu aur, argint, platină, diamante, cunoşteau tehnici şi tehnologii avansate de lucru, confecţionând atât bijuterii laice, cât şi inventar liturgic preţios (Opisul 1923). În perioada interbelică în Basarabia orfevrăria autohtonă este reprezentată prin atelierul Arhiepiscopiei de la Chişinău (Catalogul 1940), care era preocupat de confecţionarea variatelor cruciuliţe de aramă, ferecături de icoane şi cărţi sfinte, aurite sau, de cele mai dese ori, din alamă argintată. Podoabe laice din materii prime preţioase şi aliaje ieftine erau confecţionate în atelierele de giuvaiergerie plasate, de preferinţă, în centrul oraşului Chişinău, pe str. Puşkin, str. Haralampievscaia[1], str. Şmidt[2].

În perioada anilor 1944-1972 în RSSM este atestat atelierul de giuvaiergerie din or. Hânceşti, unde erau realizate bijuterii de aur[3]. Certificatul privind activitatea combinatului de producere din raionul Hânceşti (pe atunci Kotovsk) confirmă existenţa, printre cele nouă ateliere meşteşugăreşti şi de produse alimentare, a unui atelier de bijuterii, care se ocupa de confecţionarea şi repararea articolelor de giuvaiergerie. Pentru anul 1948 venitul brut al acestui atelier constituia 31.95 mii ruble, iar producerea de mărfuri se estimează la 42.6 mii ruble. În anii 1953-1965 în RSSM existau şi sectoare specializate în confecţionarea bijuteriilor în cadrul unor uzine şi fabrici din Chişinău. Aceste mărturii servesc la argumentarea tezei privind dezvoltarea continuă a orfevrăriei naţionale în secolele XIX-XX. Informaţiile oferite de cercetătorul M. Postnikova-Loseva (Постникова-Лосева 1974, 312-320) acordă posibilitatea stabilirii acestor ateliere, plasate la Uzina „*Электроширпотреб*”, la Fabrica „*Электрометаллоремонт*” şi la „*Fabrica confecţie şi reparaţie a articolelor de metal*”, toate amplasate la Chişinău[4]. La 1958 se organizează la nivel statal al industriei locale producerea articolelor de bijuterii din aur, producere efectuată la fabrica de poligrafie şi galanterie „Прорресс”[5], şi graţie surselor arhivistice am putut stabili numele directorului fabricii în perioada dată – un oarecare Gubari[6]. Datele operative privind realizarea planului de producţie industrială menţionează următoarele: lipsa articolelor de bijuterii de aur confecţionate la nivel centralizat în anul 1957; planul pentru anul 1958 constituie 500 mii ruble, de fapt fiind realizate 588 mii ruble, adică 117%[7]. Evaluarea bijuteriilor, aplicarea titlului şi marcarea bijuteriilor se efectuau la Biroul Regional de marcare din Odesa, Ucraina, deşi documentele de arhivă atestă primul Birou de Aplicare a Titlului

[1] Actualmente str. Alexandru cel Bun.
[2] Actualmente str. Mitropolit Dosoftei.
[3] AOSPRM, F. 51, reg. 7, d. 440, p. 29.

[4] Meşterii-bijutieri din republicile unionale şi autonome din URSS erau uniţi într-o Asociaţie a Bijutierilor, fondată la Moscova în anii 1920, aflată în subordinea Comisariatului Poporului pentru Finanţe. În 1937 a fost organizat „Главювелирторг”, care avea în structura sa 20 de birouri unionale. În 1959 această instituţie a fost reorganizată, fiind deschis câte un birou în fiecare republică unională. În perioada 1944-1975 în RSSM bijuteriile erau comercializate prin acest sistem.
[5] AOSPRM, F. 51, reg. 19, d. 237, 21.
[6] AOSPRM, F. 51, reg. 19, d. 237, 37.
[7] AOSPRM, F. 51, reg. 19, d. 237, 35.

şi Marcare a bijuteriilor la Chişinău la mijlocul secolului al XIX-lea[8].

În 1956 se deschide Uzina Experimentală din Chişinău („Экспериментально-Механический Завод" – КЭМЗ), iar la 1959 – Uzina Mecanică Experimentală („Опытно-Экспериментальный Механический Завод"), unde se confecţionau detalii nestandarte sau nespecifice pentru arta bijuteriilor, utilaj corespunzător, iar confecţionarea de insigne, variate embleme şi medalii constituie una din prerogativele de bază în activitatea acestor unităţi şi la etapa actuală (Кишинев 1984, 384, 539). În anul 1967, în baza unor ateliere mici şi medii de confecţionare şi reparare a articolelor de metal şi ceasornicărie, inclusiv a fabricii „Металлобытремонт", se deschide întreprinderea republicană „Universal". Din cele peste 77 de tipuri de servicii acordate populaţiei, se includ şi serviciile de reparare şi confecţionare a articolelor de bijuterii (Кишинев 1984, 497). În anii 1945-1953 (Кишинев 1984, 543) funcţionează întreprinderea „Молдвесоремтрест", care după 1953 devine Întreprindere de producere „Весомерприбор" (intrată ulterior, în anul 1976, în componenţa uzinei „Эталон"). De la „Весомерприбор" şi-au început activitatea mulţi meşteri, venind în atelierul de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău în calitate de ucenici pentru a studia noua meserie extrem de interesantă.

Meşterii atelierelor menţionate anterior au acumulat pe parcursul anilor cunoştinţe valoroase privind prelucrarea artistică a metalului preţios, posedarea tehnicilor de lucru şi schiţarea bijuteriilor conform cerinţelor populaţiei, toate formând fundamentul necesar pentru formarea unei ramuri puternice industriale, în 1966 manifestată prin deschiderea atelierului din Chişinău (care conform unor martori ai acestor evenimente, era numit în documentele de stat „Fabrica de confecţie a bijuteriilor"). Graţie documentelor depistate în arhiva Uzinei din Chişinău şi a memoriilor directorului Valentin Sunţov, am avut posibilitatea unicală de a restabili activitatea atelierului menţionat în perioada 1966-1972 şi a meşterilor-bijutieri care au stat la baza acestei întreprinderi, inclusiv imagini care caracterizează în mod deosebit această perioadă importantă pentru afirmarea orfevrăriei în RSS Moldovenească.

Atelierul de confecţionare a bijuteriilor din Chişinău (*Кишиневская мастерская ювелирных изделий*) este atestat pentru prima dată în documente în anul 1966, deşi unele fişe personale ale meşterilor denotă activitatea bijutierilor localnici în ateliere particulare şi deocamdată neatestate încă din anul 1960. Mai mult ca probabil că atestarea acestui atelier ţine de trecerea la 1966 a industriei de bijuterii din subordinea Ministerului de comerţ „Союзювелирторг" în subordinea Ministerului Industriei „Союзювелирпром" – Asociaţia industriei de bijuterii („Всесоюзное хозрасчетное объединение ювелирной промышленности"). Un număr considerabil de meşteri erau veniţi din republicile unionale, alţii au activat iniţial la Fabrica „Прогресс", menţionată anterior. Credem că aceşti meşteri, care au stat la baza orfevrăriei naţionale, merită înscrierea în lista meşterilor de artă decorativ-aplicată, din care motiv am considerat utilă plasarea în acest articol a informaţiilor privitor la meşterii care au activat în acest atelier în anii 1966-1972. Mulţi din ei au trecut ulterior cu activitatea la Fzina de bijuterii din Chişinău. Cu regret, însă, constatăm că, deja spre anii 1975-1977 la uzină practic nu mai lucrau meşteri ieşiţi din cadrul acestui atelier, ei deschizând ateliere particulare departe de hotarele republicii, cu excepţia unor meşteri care au lucrat până la finele secolului XX. Iată cum relatează primul director al Uzinei din Chişinău Valentin Sunţov[9] primele impresii la intrarea sa în funcţie privind acest atelier: *„Fabrica din Chişinău fusese deschisă în baza atelierelor particulare din sectorul Râşcani, de pe strada Carmanov, 24. Atelierele se aflau într-un semisubsol, în condiţii extrem de dificile de activitate. Directorul acestui atelier era un oarecare Kogan, iar adjunctul său Jignea Vasile. La data de 30 septembrie 1972, când am luat în primire atelierul, am găsit doar câteva strunguri vechi, de lemn... am găsit şi un sector de „topire a metalului" cu o singură lingotieră. În total, atelierul număra la acel moment circa 60 de lucrători, inclusiv conducerea, contabilitatea şi şoferul. În sectorul de modelieri lucra un pictor pe nume Fred Taxir, iar în sectorul de polizare şi finisare a bijuteriilor – unica femeie-bijutier Teslaru Liuba"*[10]. Informaţiile condensate în tabel includ anul de naştere şi localitatea, naţionalitatea, studiile, perioada de activitate şi specializarea profesionistă.

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5027.

[9] Ne exprimăm toată gratitudinea noastră dlui Valentin Sunţov, primul director al Fabricii de bijuterii din Chişinău în perioada anilor 1972-1982, pentru informaţiile şi imaginile oferite cu amabilitate.

[10] Arhiva personală V. Sunţov.

Meşteri bijutieri care au activat în atelierul de confecţionare a bijuteriilor din Chişinău în anii 1966-1972

Nr.	Nume, prenume	Anul de naştere, localitatea	Studii	Naţionalitatea	Specializarea
1.	**Bekker** Oivadi Moşkovici	1913, s. Ţahnauţi, r-nul Rezina	5 clase	evreu	Bijutier de categoria a V-a. A lucrat iniţial la Fabrica „Progress”, la atelier în 1957-1965
2.	**Zelițer** Nuosim Iţik-Leibovici	1899, or. Chişinău	7 clase	evreu	Din 1960 activează în sectorul de bijuterii, bijutier de categoria a III-a; 1965 – sectorul „Vesomerpribor”, bijutier de categoria a III-a
3.	**Murdasova** Lidia	1945, regiunea Cita, Rusia	10 clase	rus	Laborant al sectorului de bijuterii până la 1966
4.	**Pavlişin** Ivan Sergheevici	1934, regiunea Viniţa, Ucraina	Studii medii profesionale	ucrainean	Din 1958 la Fabrica „Progress”; După 1960 în sectorul de bijuterii, meşter de categoria a IV-a; 1965 – uzina „Vesomerpribor”, categoria IV
5.	**Pavlişina** Galina Feodorovna	1942, or. Saratov	10 clase	rus	Din 1961 lucrează la Fabrica de articole de metal, ulterior în atelier în calitate de laborant la sectorul de giuvaiergerie
6.	**Polişciuk** Ludmila Borisovna	1939, or. Dubăsari.	Medii speciale	evreu	Tehnic-tehnolog, s-a concediat la 1966
7.	**Golban** Iuri Vladimirovici	1946, or. Bălţi	10 clase	moldovean	1966 – ucenic al bijutierului; ulterior optician-bijutier de categoria I; 1968 – bijutier categoria I-II; 1970 – bijutier categoria III; 1973 – bijutier categoria IV, modelier categoria IV; 1973-1977 – bijutier categoria IV; 1982 – bijutier montator categoria IV; 1984-1986 – sectorul de metale nepreţioase, bijutier de categoria a IV-a
8.	**Kleiman** Ghern Mendeleevici	1948, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Iunie-septembrie 1966 – ucenic; ulterior bijutier de categoria I
9.	**Koifman** Natan Aizikovici	1923, or. Chişinău	4 clase	evreu	Din 1965 la Uzina „Vesomerpribor”, concediat la 1967, bijutier
10	**Mucinik** Alexandr Leibovici	1930, or. Orhei	7 clase	evreu	1960 – bijutier categoria III; sectorul de giuvaiergerie. La uzina „Vesomerpribor”; 1965-1967 – bijutier de categoria IV
11	**Suris** Ilia Elozarovic**i**	1934, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Ucenic de bijutier
12	**Vitenştein** Arnold Pinevici	1947, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Aprilie-iulie 1968 – ucenic, bijutier de categoria I
13	**Zavodisker** Haia Borisovna	1913, or. Teleneşti	4 clase	evreu	Iniţial la Artelul „Progress”, la 1960 transferată la fabrica „Progress”; 1960-1968 – şlefuitor de categoria II
14	**Kogan** Gherş Isaakovici	1908, regiunea Herson, Ucraina	7 clase	evreu	Fabrica „Progress”, la 1960 bijutier de categoria V; 1965 – maistru sectorul de giuvaiergerie al uzinei „Vesomerpribor”, categoria V; 1966-1968 – bijutier de categoria V la atelier
15	**Pascari** Alexei Kopelevici	1932, or. Hânceşti	USM	evreu	1968 – ajutorul maistrului în sectorul de giuvaiergerie
16	**Roitman** Sonea Volfovna	1947, s. Baimaclia, r-nul Cahul	Studii medii	evreu	Iunie-octombrie 1966 – ucenic; 1966-1968 – bijutier de categoria I

Nr.	Nume, prenume	Anul de naştere, localitatea	Studii	Naţionalitatea	Specializarea
17	**Sclearenco** Boris Mihailovici	1928, s. Cobâlca, r-nul Străşeni	Studii primare	rus	Iunie-august 1966 ucenic; 1966-1968 – bijutier de categoria I
18	**Slonimski** Naum Elevici	1950, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Iunie-noiembrie 1967 – ucenic; 1967-1968 – bijutier cat. I
19	**Ciuliski** Izea Mihailovic**i**	1946, or. Kotovsk, Ucraina	8 clase	evreu	1968 – ucenic de bijutier
20	**Libman** Zinaida Haimovna	1947, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Aprilie-mai 1968 ucenic; 1969 – şlefuitor de categoria I
21	**Mendiuc** Marea Grigorievna	1947, or. Chişinău	Studii medii	evreu	1968-1969 – economist principal al atelierului
22	**Reusov** Iuri Nicolaevici	1951, or. Chişinău	Studii medii	rus	Iulie-octombrie 1968 – ucenic; 1968-1969 bijutier de categoria I, revine la uzină peste doi ani după serviciul militar; 1971 – şlefuitor de categoria I; 1973 – bijutier de categoria II; 1975- 1976 – modelier, sectorul experimental
23	**Roşko** Meer Iakovlevici	1946, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Iulie 1968 – bijutier de categoria I; octombrie 1968-1969 – bijutier de categoria II
24	**Rujici** Valentina Livovna	regiunea Dnepropetrovsk, Ucraina	Studii medii spec.	ucrainean	1969 – laborant în sectorul de giuvaiergerie
25	**Sikşer** Isak Simhovici	1951, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Octombrie 1968 - februarie 1969 – ucenic, ulterior bijutier de categoria I
26	**Danilenko** Alexandr Ivanovici	1953, or. Dnepropetrovsk, Ucraina	Studii medii incompl.	ucrainean	Iulie-octombrie 1969 ucenic; până la 1970 – bijutier de categoria I
27	**Mendiuk** Grigori Grigorievici	1915, or. Chişinău	4 clase	evreu	1961 – bijutier categoria I; 1965 – uzina „Vesomerpribor”, bijutier categoria V; La atelier în 1965-1970 – bijutier categoria V; 1972-1974 – întreprinderea „Universal”, bijutier; Din 1974 la sectorul nr. 2, uzina de bijuterii, bijutier montator categoria II; apoi la sectorul experimental ca modelier; 1981 – sectorul nr. 7 modelier, sectorul nr. 8 – modelier; 1983 – bijutier montator categoria V.
28	**Roitman** Roman Vladimirovici	1951, or. Chişinău	9 clase	evreu	Iulie-decembrie 1967 – ucenic; 1968-1970 – bijutier de categoria I
29	**Unea** Moisei Gherşovici	1912, or. Chişinău	8 clase	evreu	1960 – bijutier de categoria IV; 1965 – uzina „Vesomerpribor”, sectorul de giuvaiergerie, 1965-1970 – bijutier categoria V
30	**Furer** Meer Salihovici	1948, or. Chişinău	9 clase	evreu	Ianuarie-aprilie 1964 – ucenic; bijutier de categoria I; la „Vesomerpribor” în 1965 – bijutier de categoria II; în 1966 – bijutier de categoria II; 1967-1970 – bijutier de categoria III
31	**Şor** Evghenia Moiseevna	1925, or. Orhei	Studii medii speciale	evreu	1966 – tehnic-tehnolog; 1970 – ajutor de maistru

Nr.	Nume, prenume	Anul de naştere, localitatea	Studii	Naţionalitatea	Specializarea
32	**Batrâncea** Piotr Mihailovici	1951, s. Marcauţi, r-ul Dubăsari	10 clase	moldovean	Mai-septembrie 1967 – ucenic; bijutier de categoria I; 1968-1971 – bijutier de categoria II, 1973-1977 – bijutier de categoria II
33	**Berelehis** Mihail Volifovici	1947, or. Chişinău	Studii medii	evreu	1971 – ucenic al bijutierului montator
34	**Zisman** Gavril Abramovici	1953, or. Chişinău	Studii medii	evreu	1971 – ucenic de bijutier
35	**Ploşkin** Viktor Vladimirovici	1945, or. Fergana	Studii medii	evreu	Iniţial a lucrat la întreprinderea „Universal”, bijutier de categoria I; La atelier în 1970-1971 – bijutier de categoria I
36	**Bubis** Moisei Davidovici	1913, or. Chişinău	Cursuri de contabil	evreu	1968-1973 contabil-şef al atelierului
37	**Buzilo** Boris Mirovici	1949, Râbniţa	studii medii	evreu	1971-1973 bijutier
38	**Godoroja** Vasili Arionovici	1948, or. Chişinău	9 clase	evreu	Ianuarie-mai 1969 – ucenic de bijutier, bijutier categoria I; 1970-1973 – bijutier de categoria II
39	**Goldenberg** Valeri Iosifovici	1942, regiunea Ivanov, Rusia	10 clase	evreu	1959 – bijutier de categoria IV; 1965 – atelierul din Chişinău, bijutier de categoria IV; 1972 – maistru bijutier; 1973 – maistru de instruire al bijutierilor
40	**Jignea** Vasile Gheorghievici	1942, or. Chişinău	UPS „I. Creangă”	moldovean	1964 – atelierul de bijuterii din Chişinău, bijutier categoria II; 1965 – bijutier categoria IV; 1966 – maistru bijutier; 1973 – şef de secţie; La 1973 este transferat la întreprinderea „Universal” în sectorul de giuvaiergerie; 1974-1982 – director adjunct pe probleme comerciale al Fabricii de bijuterii din Chişinău
41	**Zlobinski** Vladimir Alexandrovici	1939, or. Leningrad, Rusia	Studii superioare	evreu	1970 – inginer sectorul de giuvaiergerie; 1973 – maistru al secţiei de giuvaiergerie
42	**Zemleak** Eduard Iurievici	1942, or. Odesa, Ucraina	Studii medii speciale	evreu	1968 – tehnolog al atelierului de bijuterii; 1970 – bijutier de categoria I, tehnic-tehnolog; 1972-1973 – inginer tehnician
43	**Kogan** Mihail Zelimanovici	1931, or. Chişinău	Studii medii speciale	evreu	Director al atelierului de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău (în unele surse menţionat ca „fabrică”). Eliberat din funcţie conform ordinului Asociaţiei industriei de bijuterii din URSS la 20.02.1973.
44	**Kojuşnea** Beniamin Ţalikovici	1926, or. Chişinău	8 clase	evreu	Iniţial a lucrat la uzina „Vesomerpribor”, din 1960 este transferat la fabrica de bijuterii; meşter turnător de categoria VI la sectorul de giuvaiergerie; Din 1965 la „Vesomerpribor”, bijutier categoria VI; 1966-1972 – bijutier-turnător de categoria VI

Nr.	Nume, prenume	Anul de naştere, localitatea	Studii	Naţionalitatea	Specializarea
45	**Kroitor** Mark Srulievici	1941, or. Leova	10 clase	evreu	Ianuarie-mai 1967 – ucenic, apoi bijutier categoria I; noiembrie 1967 – bijutier categoria II; mai 1968 – bijutier categoria III; decembrie 1970-1972 – bijutier categoria IV.
46	**Plotkin** Viktor Vladimirovici	1945, or. Fergana, Uzbekistan	Studii medii	evreu	1971-1973 bijutier montator categoria I
47	**Katughin** Valeri Alexandrovici	1942, regiunea Ekaterinburg, Rusia	Studii medii speciale	rus	Octombrie-noiembrie 1971 – ucenic, apoi bijutier categoria I; din 1973 – bijutier categoria II; 1974 – maistru superior (decedat la 1977).
48	**Şvarţman-Şihman** Rozalia Iţikovna	1953, or. Chişinău	Studii medii speciale	evreu	1971-1974 – contabil-şef iniţial la atelierul de confecţionare a bijuteriilor din Chişinău, ulterior la Fabrica de bijuterii
49	**Guleaev** Alexandr Ivanovici	regiunea Doneţk, Ucraina	Studii superioare	rus	1970-1975 inginer tehnolog, iniţial la atelier, după care la uzina de bijuterii din Chişinău
50	**Kupriuşin** Iuri Petrovici	1941, s. Antonovka, regiunea Gorki, Rusia	Studii medii speciale	rus	Şcoala de arte din Krasnoe Selo, Rusia, specialitatea prelucrarea artistică a metalului, profesia pictor-bijutier; repartizat la lucru de Ministerul industriei; August 1968 - aprilie 1972 – pictor de categoria III; din 1972 – pictor de categoria I; 1973 – pictor principal; şef de secţie interimar; 1973-1976 – bijutier-modelier
51	**Şofeli** David Iosifovici	1946, or. Chişinău	10 clase	evreu	August-octombrie 1968 – ucenic, bijutier categoria I; din 1970 bijutier categoria II; 1971 - bijutier categoria III; 1973 – bijutier categoria IV; 1974 – bijutier modelier; 1975 - 1976 – bijutier de categoria IV.
52	**Bureak** Monea Filipovici	1946, or. Chişinău	Studii medii	evreu	Iulie-octombrie 1969 – ucenic, bijutier categoria I; din 1970 – bijutier categoria II; la 1973 – bijutier categoria III; până la 1977 – bijutier categoria IV;
53	**Goiher** Leonid Simonovici	1949, or. Odesa, Ucraina	Studii medii	evreu	1971 – ucenic, bijutier categoria I; 1972 – bijutier categoria II; 1973 – bijutier categoria III; 1974 – maistru de sector, bijutier montator categoria III, bijutier categoria IV; 1977 – bijutier categoria IV
54	**Emelianov** Iuri Nicolaevici	1945, regiunea Kemerov, Rusia	Studii medii	rus	1971-1977 energetician al atelierului de bijuterii, apoi la Fabrica de bijuterii din Chişinău
55	**Samorin** Vladimir Ilici	1944, or. Chişinău	8 clase	rus	1966 – ucenic, atelierul de confecţionare a bijuteriilor; din 1970 – bijutier categoria I; 1971 – bijutier categoria II; 1973-1979 – bijutier categoria III

Nr.	Nume, prenume	Anul de naştere, localitatea	Studii	Naţionalitatea	Specializarea
56	**Railean** Maria Ivanovna	1924, s. Colibaş, r-nul Vulcăneşti	4 clase	moldovean	Iniţial a lucrat la fabrica „Progress”; 1960 – şlefuitor categoria II; 1965 – „Vesomerpribor”, sectorul de giuvaiergerie, şlefuitor categoria II; 1968 – şlefuitor categoria III; 1973 – şlefuitor categoria IV, sectorul nr. 3 Fabrica de bijuterii
57	**Timotin** Gheorghe	1949, s. Durleşti, r-nul Străşeni	Studii superioare	moldovean	În atelier lucrează din 1970, din 1978 devine inginer la Fabrica de bijuterii
58	**Taxir** Fred Şmulevici. Este decorat cu medalia „Veteran al muncii”	1946, or. Chişinău	Studii medii	evreu	1968 – ucenic, categoria I; 1970 – bijutier categoria II; 1971 – bijutier categoria III; 1973 – bijutier categoria IV; 1974 – sectorul experimental nr. 2, bijutier categoria IV; 1975 – sectorul experimental, bijutier modelier; 1981 – modelier; 1988 – bijutier montator de categoria IV
59	**Teslaru** Liubovi Stepanovna. Decorată cu medalia „Veteran al muncii”	1937, regiunea Poltava, Ucraina	Studii medii	ucrainean	1969 – şlefuitor categoria I; 1972 – şlefuitor categoria II; 1973 – şlefuitr categoria III; 1975-1992 – sectorul nr. 2, şlefuitor categoria IV.
60	**Ţurcan** Maria Ivanovna	1924, s. Colibaş, r-nul Vulcăneşti	4 clase	moldovean	A lucrat la Fabrica „Progress”, 1960 – şlefuitor categoria II; din 1968 – şlefuitor categoria III; 1973-1983 – şlefuitor categoria IV;
61	**Samarin** Vladimir Ilici	1944, or. Chişinău	Studii medii	rus	1966 – ucenic lăcătuş, sectorul nr. 2; 1967 – categoria I, II, III; 1970 – montator categoria I; 1973 – bijutier categoria II, III, IV; 1983 – bijutier categoria IV; 1984 – modelier, sectorul de pictori şi modelieri; 1988-1989 – bijutier montator categoria IV

∗ Arhiva Uzinei de Bijuterii din Chişinău. Registru 3, dosar 28; registru 3, dosar 29; registru 3, dosar 32; registru 3, dosar 33; registru 3, dosar 69.

Informaţiile depistate în arhivele Fabricii din Chişinău, mărturiile lucrătorilor, cât şi unele surse istorice, ne-au permis să tragem următoarele concluzii privind activitatea atelierului din Chişinău în perioada anilor 1966-1972:

- În atelierul din Chişinău erau luaţi ucenici cu studii medii complete sau incomplete, chiar şi primare, care după 2-4 luni de instruire însuşeau profesia de bijutier cu următoarele specializări: turnător, montator, bijutier fixator, şlefuitor, modelier şi pictor;
- categoria inferioară era categoria I, pentru care se cereau în linii generale studii de la 2 la 4/6 luni, în funcţie de măiestria ucenicului şi de nivelul profesionist al maistrului specialist. Categoriile obţinute I, II, III sau IV erau în permanenţă reconfirmate după unele examene de specialitate. Categoriile superioare IV şi V, sau cea mai calificată, categoria a VI-a, erau acordate în exclusivitate meşterilor de performanţă. În medie, pentru a obţine o categorie nouă se cerea 1-3 ani de lucru intens şi aptitudini profesioniste;
- din punct de vedere etnic avem următoarea repartizare a naţionalităţilor care au profesat prelucrarea artistică a metalului în perioada

1

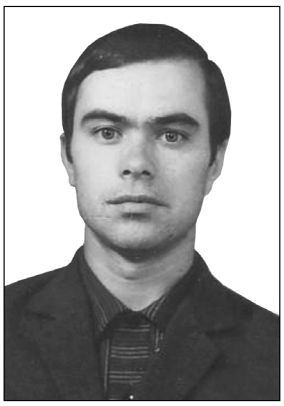
2

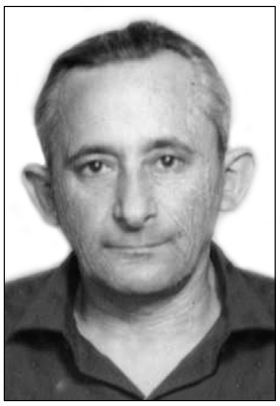
3

4

5

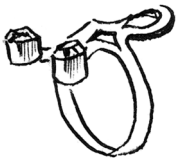
6

7

8

9

1 - Liubovi Teslaru. Prima şi unica femeie bijutier la 1966-1972; 2 - Bijutierul Iuri Kupriuşin; 3 - Bijutierul Grigorie Mendiuk; 4 - Cercei. Aur, caboşon de corindon. Autor Iu. Kupriuşin; 5 - Pandantiv. Aur, lapis-lazuli. Autor şi executor A. Burgaz; 6 - Inel. Aur, corindon. Autor şi executor Gr. Mendiuk; 7 - Inel. Aur, corindon. Autor ВНИИЮВЕЛИРпром, executor F. Taxir; 8 - Inel. Aur, corindon. Autor şi executor Gr. Mendiuk; 9 - Inel. Aur, agat. Autor şi executor Iu. Kupriuşin.

studiată. Din 61 de meşteri ai atelierului sunt atestaţi 10 ruşi (16.5%), 4 ucraineni (6.5%), 6 moldoveni (9.8%) şi restul, 41 de lucrători – evrei (67.2%). Dacă ţinem cont de aceste informaţii, constatăm că moldoveni erau foarte puţini, pe când cei de etnie evreiească erau extrem de numeroşi, de altfel, situaţie specifică şi pentru Basarabia interbelică – de exemplu, deja cunoscutele ateliere ale lui Ţalic Grobdruc, Alucher, Bergher H., Hamidus, Lerner, Manţovici M., Vaizer ş.a.;

- din punct de vedere geografic avem 43 meşteri născuţi în Moldova (70,5%) – şi 18 veniţi de peste hotarele republicii (29,5%);
- din punct de vedere al instruirii avem următoarea statistică, luând în consideraţie studiile efectuate: studii medii – 35 (57,3%); studii medii incomplete – 14 (23%); studii superioare – 5 (8,2%); studii specializate în domeniu – 1 (1,7%); studii primare – 6 (9,8%);
- avem specialişti cu o vechime considerabilă în muncă, activând, practic, de la formarea acestui atelier, precum Teslaru L., Samarin V., Taxir F., Ţurcanu M., Mendiuc G., Golban Iu., dar avem şi lucrători care au studiat timp de 1-3 ani meseria, după care au plecat pentru a lucra la întreprinderea „Universal”, dar în cele mai dese cazuri, au emigrat peste hotarele ţării. În medie, meşterii lucrează 5-7 ani în acest atelier, mulţi din ei continuând activitatea deja în cadrul Fabricii de bijuterii din Chişinău după 1972, fiind decoraţi cu medalia „Veteran al muncii” (L. Teslaru, V. Samarin ş.a.);
- meritul incontestabil al directorului atelierului din Chişinău Kogan Mihail constă în formarea unei şcoli de giuvaiergerie autohtonă şi promovarea tradiţiilor naţionale privind portul podoabelor în perioada vizată. Articolele erau confecţionate din aur cu titlul 375, aliaje nepreţioase metalice, cu variate motive fitomorfe gravate, cele mai renumite fiind cerceii moldoveneşti. Din pietre preţioase se utilizau, luând în consideraţie unele modele păstrate, agatul, corindonul, lapis-lazulitul, nefritul, se întâlneşte şi opal nobil sau granat.

Atelierul din Chişinău de confecţionare a articolelor de bijuterii a constituit o bază fundamentală pentru formarea Fabricii de bijuterii la capitolul meşteri bijutieri, care au continuat tradiţiile artistice şi tehnologice din orfevrăria autohtonă.

Bibliografie

Opisul 1923: Opisul Societăţii istorico-arheologice bisericeşti basarabene (Chişinău 1923).
Catalogul 1940: Catalogul Atelierelor Arhiepiscopiei (Chişinău 1940).
Постникова-Лосева 1974: М.М. Постникова-Лосева, Русское ювелирное искусство (Москва 1974).
Кишинев 1984: Кишинев. Энциклопедия (Кишинев 1984).

L'atelier d'orfévrerie du Chişinău dans les 1966-1972 années

Résumé

Dans cet article l'auteur parle sur l'atelier des objets d'orfévrerie du Chişinău du 1966-1972 années et présente les principales traites de l'orfévrerie nationale. Cet atelier a formé le fondement de l'activite de la Fabrique de Bijoux du Chişinău, fondé à 1972 année. Les bijoux sont confectionnent par les spécialistes réputés, qui utilisent les metaux et les pierres précieux. Pendant les 1944-1972 années au Moldova ont fonctionné les entreprise ou sont confectionné des joailleries – la Fabrique "Elektroshirpotreb", la Fabrique "Elektrometalloremont" et la Fabrique "Progress", fondé à 1958 année. L'appréciation et l'évaluation des bijoux est réalisé dans le Bireau de la Odessa.

Les photo:

1. Liubovi Teslaru. La femme joaillière dans les 1966-1972 années.
2. Le bijoutier Iuri Kupriuşin.
3. Le bijoutier Grigorie Mendiuk.
4. Boucles d'oreilles. L'or, cabochon corindon. L'auteur Iu. Kupriuşin.
5. Pendentif. L'or, lapis-lazuli. L'auteur et l'éxecuteur A. Burgaz.
6. Bague. L'or, corindon. L'auteur et l'éxecuteur Gr. Mendiuk.
7. Bague. L'or, corindon. L'auteur et l'éxecuteur F. Taxir.
8. Bague. L'or, corindon. L'auteur et l'éxecuteur Gr. Mendiuk.
9. Bague. L'or, l'agat. L'auteur et l'éxecuteur Iu. Kupriuşin.

Кишиневская мастерская ювелирных изделий в 1966-1972 гг.

Резюме

В XX веке в молдавских городах активно работали мастера-ювелиры. В 1944-1972 гг. в Молдове действовали предприятия, на которых изготавливались ювелирные украшения – фабрика «Электроширпотреб», фабрика «Электрометаллоремонт», фабрика металлоизделий и ремонта и фабрика «Прогресс», открытая в 1958 г. Маркировка и оценка изделий производилась в Одесском Пробирном Бюро. В 1972 г., в рамках общесоюзной промышленной программы Союзювелирпрома, в Кишиневе построен Ювелирный завод, во главе с первым директором Валентином Георгиевичем Сунцовым. Здесь работали специалисты выпускники специализированных художественных училищ России и местные мастера, самостоятельно изучившие ювелирное дело. Эти мастера изготавливали оригинальные золотые ювелирные изделия, использую драгоценные камни (корундовая группа, нефрит, агат, сард).

Список иллюстраций:

1. Любовь Теслару. Первая и единственная женщина-ювелир в 1966-1972 гг.
2. Ювелир Юрий Купрюшин.
3. Ювелир Григорий Мендюк.
4. Серьги. Золото, корунд. Автор Ю. Купрюшин.
5. Кулон. Золото, лазурит. Автор и изготовитель А. Бургаз.
6. Кольцо. Золото, корунд. Автор и изготовитель Г. Мендюк.
7. Кольцо. Золото, корунд. Автор ВНИИЮВЕЛИРпром, изготовитель Ф. Таксир.
8. Кольцо. Золото, корунд. Автор и изготовитель Г. Мендюк.
9. Кольцо. Золото, агат. Автор и изготовитель Ю. Купрюшин.

16.02.2009

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova

POLITICA STATULUI SOVIETIC FAŢĂ DE FAMILIE: ETAPE ŞI REPERE LEGISLATIVE

Diana Sofian

Odată cu instaurarea puterii sovietice în Rusia, a fost lansat un proiect politic utopic de schimbare a societăţii. Noua putere căuta să se legitimeze prin diferite mijloace, inclusiv prin condamnarea vechiului regim, considerat a nu fi în stare să instituie echitatea socială, bazată pe egalitatea în drepturi a cetăţenilor, inclusiv în ceea ce priveşte apartenenţa de gen. Societatea urma să fie schimbată conform unei utopii politice care pretindea a fi democratică, dar care, până la urmă s-a dovedit nu mai mult decât o stratagemă ideologică. Politica faţă de familie a fost promovată ca parte a unui proces mai larg, care prevedea schimbarea radicală a societăţii zise burgheze, iar scopul declarat era acela de a lichida vechea orânduire în relaţiile interpersonale şi crearea unui nou model de familie de tip sovietic. Prin urmare, politica faţă de familie poate fi înţeleasă ca o serie de măsuri sau acţiuni ale statului, menite a modifica structura, componenţa, valorile şi, nu în ultimul rând, funcţia sa în societate. Subiectul politicii faţă de familie nu este nemijlocit numai familia, dar şi instituţiile sociale, politice, economice, ce influenţează existenţa şi funcţionarea familiei ca parte componentă a societăţii (Вишневский 1992, 26).

Direcţiile politicii faţă de familie au variat în funcţie de evoluţiile politice, sociale, economice şi ideologice. Acest lucru devine uşor detectabil dacă urmărim mai îndeaproape evoluţia legislaţiei sovietice faţă de familie.

Pentru a înţelege acest proces de promovare a unei noi politici faţă de familie este necesar de a menţiona scopurile declarate ale Revoluţiei din octombrie 1917 în acest sens. Măsurile puterii sovietice în ceea ce priveşte rolul familiei în societate au fost dictate de ideologia comunistă, care, într-o primă fază, percepea familia ca o instituţie a societăţii burgheze, un refugiu al vechiului regim ce se bazează pe proprietatea privată, apreciată, la rândul ei, ca o sursă a tuturor inegalităţilor şi a coruperii naturii umane. Scopul revoluţiei culturale sovietice era, printre altele, de a lichida această reminiscenţă a vechiul regim. Familiei îi revenea un rol secundar în educaţia „omului nou". Totodată „treburile casnice" legate de familie au fost interpretate ca elemente ce oprimă femeia de la activitatea economică productivă ce se prezenta ca un pericol la adresa noilor idealuri ale clasei muncitoare (Бальдицына 2005).

În funcţie de evoluţia atitudinii regimului faţă de familie, putem vorbi de mai multe etape ale politicii faţă de familie. Prima etapă coincide cu anii 1917-1930 (Рабжаева 2003), al cărei corolar consta în emanciparea politică a femeii şi lichidarea familiei ca instituţie. Cu alte cuvinte, femeia era privită drept un element retrograd nu numai datorită nivelului mare al analfabetismului printre femei în raport cu bărbaţii, dar şi datorită ataşamentului special al femeii faţă de proprietatea privată, sentimentul religios şi aservirii femeii (Kerblay 1977, 113). Regimul a declarat război acestor reminiscenţe ale vechii societăţi, considerându-se că femeia nu este pregătită pentru schimbări de tip sovietic (Здравомыслова, Темкина 2003, 305). Evident că această politică faţă de femeie a afectat dramatic şi atitudinea regimului faţă de familie în general. De aceea există o relaţie intimă între politica regimului bolşevic faţă de femeie, pe de-o parte, şi faţă de familie, pe de altă parte. Prin schimbarea rolului femeii în societate, a mobilizării ei de partea şi în slujba regimului, se urmărea deci şi distrugerea instituţiei familiale, apreciată ca un bastion al valorilor şi tradiţionalismului societăţii capitaliste.

Această viziune a felului în care trebuia schimbat rolul femeii şi al familiei în societate era inspirată din preceptele clasicilor marxismului şi anume din lucrările lui Engels. În lucrarea „Principiile comunismului", la întrebarea „Ce influenţă va avea societatea comunistă asupra familiei?", răspunsul suna în felul următor: „Relaţiile dintre sexe vor deveni exclusiv personale, private, privesc doar persoanele interesate şi societatea nu se va implica. Aceasta va fi posibil datorită lichidării proprietăţii private şi educării copiilor de către societate, ca urmare se vor distruge două principii ale fami-

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 299-304.

liei legate de proprietatea privată – dependenţa soţiei de soţ şi a copiilor faţă de părinţi" (Энгельс 1955, 336-337).

Referindu-se la acelaşi subiect, A.M. Kollontai declara în discursul său din 1918 de la primul congres al femeilor muncitoare din toată Rusia: „Acum, când trecem la socialism, gospodăria casnică este o rămăşiţă dăunătoare a vechiului regim. Gospodăria casnică retrogradă şi înapoiată trebuie să dispară" (Коллонтай 1919, 23). Ea considera că „familia ca unitate gospodărească", din punctul de vedere al economiei naţionale trebuie recunoscută nu numai inutilă, dar şi dăunătoare (Коллонтай 1919, 25).

În contextul anarhiei care a dominat în primii ani ai regimului şi care a fost cuprins de libertatea relaţiilor între sexe, fără responsabilităţi, unele persoane deschid chiar „agenţii de dragoste liberă". În oraşul Vladimir, spre exemplu, printr-un decret din 1918 toate femeile au fost declarate proprietate de stat la împlinirea a 18 ani (Kerblay 1977, 113). Desigur, societatea nu era pregătită pentru asemenea măsuri radicale, din aceleaşi motive comunele de familii, aşa cum au fost numite de către inginerii oraşelor în anii 1920, niciodată nu au mers mai departe de stadiul experimental, mai ales odată ce foametea a dispărut.

Analizând impactul politicii statului faţă de elementul religios ce caracteriza „vechiul tip de familie", regimul a înlocuit căsătoria ecleziastică cu acea civilă. Astfel, în octombrie 1917, comisarului Asigurărilor Sociale A.M. Kollontai i-a revenit responsabilitatea de a implementa în practică legislaţia timpurie care să abolească căsătoria religioasă şi să instituie căsătoria civilă (Kerblay 1977, 113). Ulterior, printr-un decret al Comisiei Centrale Executive şi al Sovietului Comisarilor Poporului de la 18 decembrie 1917 a fost adoptat Codul cu privire la „Căsătoria civilă, copii şi întocmirea actelor despre starea civilă" (Декреты 1955, 160). În următoarea zi, 19 decembrie 1917, printr-un decret al celor două instituţii menţionate a fost introdusă legea cu privire la divorţ. Este de remarcat că un cod asemănător a existat în Rusia ţaristă, dar una din caracteristicile principale ale celui nou, introdus de bolşevici, prevedea eliminarea instituţiei ecleziastice în înregistrarea căsătoriei şi înlocuirea cu oficiul de stare civilă. Celelalte schimbări introduse de noul cod se refereau la vârsta de mariaj; interzicerea căsătoriilor între rude etc. Şi au fost împrumutate cu modificări neesenţiale din vechiul cod ţarist, chiar şi dreptul soţiei la libera circulaţie, la muncă au fost preluate din ultimele acte legislative ale Dumei ţariste (Стайтс 2004, 490). Toate aceste acte legislative adoptate în anul 1917 aveau următoarele obiective: de a distruge legăturile de căsnicie în familie care au fost afectate de ascensiunea ideologică şi economică a anilor de după război, ceea ce însemna că era posibil ca divorţul să fie făcut pe baza consimţământului mutual sau la cererea unuia sau altui soţ (Art. 87) printr-o simplă vizită la oficiul stării civile; să stabilească egalitatea tuturor copiilor indiferent de descendenţa lor (legitimă sau nelegitimă, fapt ce a dus la recunoaşterea tuturor uniunilor până atunci nerecunoscute de vechea legislaţie), de a stabili drepturi egale pentru bărbaţi şi femei conform legislaţiei matrimoniale prin abolirea dependenţei soţiei faţă de soţ (Kerblay 1977, 113).

Caracteristic pentru perioada anilor 1920 este încercarea de a introduce aşa-numita „nuntă roşie", practicată de către membrii comsomolului şi secţiei pentru femei şi se oficia chiar în incinta întreprinderilor. Această ceremonie avea loc în prezenţa întregului colectiv, jurământul tinerilor având mai degrabă un caracter demonstrativ decât unul personal, ceea ce contravenea de fapt principiilor expuse în tezele lui Engels. Un asemenea jurământ îl găsim în romanul „Nunta câinilor" (1925) de Brâkin: *„Promiteţi voi, – întreabă conducătorul ceremoniei, – să urmaţi calea comunismului la fel de curajos, precum şi să vă desprindeţi împotiva bisericii şi vechilor tradiţii? Veţi educa copiii în spiritul pionieresc, să le daţi studii, iniţiindu-i în metodele de conducere a gospodăriei obşteşti şi educându-i pentru cauza revoluţiei mondiale? Atunci, în numele conducătorului V.I. Lenin, declar căsătoria roşie încheiată"* (Стайтс 2004, 491). Asemenea tip de căsătorie nu a prins rădăcini, marea majoritate preferând ca acestea să fie încheiate la oficiul de stare civilă. Interesant este faptul că după căsătoria civilă, unele cupluri se şi cununau la biserică, dar cu timpul această practică a început să fie întâlnită din ce în ce mai rar, datorită propagandei ateiste, dar mai ales a terorii sau pedepselor aplicate faţă de cei care îndrăzneau să nu respecte preceptele ideologice comuniste.

Puterea sovietică a înţeles să emancipeze femeia şi prin introducerea unei legislaţii mai permisive în ceea ce priveşte întreruperea sarcinii. Prin de-

cretul comisarului poporului pentru sănătate şi al comisarul poporului pentru justiţie, din 1920, s-a permis practicarea în instituţiile medicale a avorturilor, motivând că femeia este în drept să-şi controleze fertilitatea şi mărimea familiei. În urma acestui decret, numai în anul 1925 în oraşul Leningrad 60,4 la sută dintre femei au recurs la această operaţie (Рабжаева 2004).

În anii 1920 au apărut o serie de lucrări teoretice semnate de Alexandra Kollontai în care s-a abordat problema despre necesitatea de a promova o politică coerentă a statului faţă de familie şi femeie. Aceste propuneri au survenit ca rezultat al înmulţirii practicii divorţurilor. O cauză a acestui fenomen era Codul despre familie din 1918, în urma căruia femeia cu copii minori devine vulnerabilă, fără surse de existenţă, în voia sorţii. Pentru a repara „neajunsurile" strecurate în codul din 1918 şi a-şi întări poziţiile în rândurile femeilor, în noiembrie 1926 s-a adoptat un nou Cod despre „Căsătorie, familie şi tutelă". Conform acestuia, se stipula că în urma divorţului, averea este considerată comună şi se va împărţi în cote egale; a fost schimbat şi cenzul de vârstă pentru cei care doreau să se căsătorească, pentru ambele sexe, minimul de vârstă fiind stabilit la 18 ani (Кодекс законов 1965).

În ansamblu, această primă etapă a politicii statului faţă de familie se caracterizează prin diversitatea relaţiilor familiale. Este perioada în care se aprobă şi se legalizează diverse tipuri de familie. Sfârşitul acestei politici liberale faţă de familie, cum indică I.N. Tartakovskaia, a fost marcată de apariţia unui articol care purta titlul „Marx şi Engels împotriva comunismului vulgar şi a liberalismului sexual" (1927), publicat de către directorul Institutului „Marx-Engels" D. Rezanova (Рабжаева 2004). Aceasta dezaprobă libertatea sexuală, desfrânarea şi punea problema protecţiei dreptului mamei şi al copilului.

Schimbările ce au survenit în instituţia familiei în prima etapă a regimului bolşevic prevedeau atingerea unor scopuri complexe, prin intermediul lichidării proprietăţii private în familie, cu referire, evident, la gospodăria casnică. Pe de altă parte, emanciparea femeii a fost promovată şi din cauza insuficienţei forţei de muncă în industrie şi agricultură; distrugerea vechiului tip de familie, tradiţional, bazat pe normele cutumiare; înlăturarea bisericii ca instituţie ce reglementează viaţa de familie. Această politică a avut urmări care au influenţat evoluţia structurii familiei în care s-a ignorat dreptul la alegerea unui model, fie nou, fie vechi, de către individ; s-a ignorat rolul sociocultural al familiei în societate; s-au rupt legăturile tradiţionale prin încercarea de a implementa unele tradiţii noi a de către noul regim.

Următoarea etapă a politicii faţă de familie a cuprins anii 1930 - mijlocul anilor 1950 (Рабжаева 2003). Aceasta se caracterizează prin instituirea unei legislaţii represive faţă de familie. În perioada dată are loc constituirea propriu-zisă a tipului nuclear al familiei sovietice şi a consolidării moralei comuniste.

Prima jumătate a anilor 1930 pot fi numiţi anii „marii renunţări" (1930-1934) în sensul că se renunţă la politica revoluţionară faţă de familie. Cauza acestei renunţări se explică prin faptul că statul a realizat impactul dezastruos al legislaţiei revoluţionare şi şi-a propus să redreseze situaţia în acest domeniu. Problema demografică şi cea „strategică", menite a consolida valorile ideologiei comuniste erau motivate de necesitatea industrializării, invocându-se faptul că altfel construcţia comunismului este în pericol din cauza izolării pe plan internaţional al „primului stat al ţăranilor şi muncitorilor" (Рабжаева 2004). Statul îşi propunea, prin urmare, să convingă populaţia că principalele obligaţii care trebuie onorate sunt cele faţă de stat, şi nicidecum cele individuale (Здравомыслова, Темкина 2003, 311).

În oraşe, o bună parte a bărbaţilor se mobilizau la construcţii. Pe de altă parte, mobilitatea geografică sporită, devenită un fel de nomadism, a contribuit substanţial la erodarea şi eliminarea totală a modelului de familie de tip tradiţional, numit în mod peiorativ burghez. Colectivizarea agriculturii a influenţat de asemenea schimbarea tradiţiilor de familie. Se considera că agenţii schimbării în localităţile rurale trebuiau să devină o categorie socială nouă, de „ţărance luminate".

Industrializarea ţării a provocat migrarea în masă a populaţiei de la sate în centrele industriale, ceea ce a dus la ruperea propriu-zisă de familia tradiţională, cu tot cu reminiscenţele vechilor relaţii de tip patriarhal. Se schimbă treptat mărimea şi tipul de familie, formându-se un nou tip de familie, anume cel *nuclear* sau *de nucleu*. Familia nouă renunţă la relaţiile bazate pe modelul patriarhal-autoritar, acceptă unul mai „democratic" având la bază valorile noii societăţi egalitare de tip co-

munist. Dezvoltarea familiei nucleare se datorează efectului colateral al industrializării staliniste, legat de tendinţa societăţii industriale spre individualism şi stabilirea unei vieţi private în contextul migraţiei muncitorilor. În acest nou context, femeile, spre exemplu, îndeplinesc o funcţie dublă, de muncitoare la uzină sau fabrică, dar şi de mame care cresc copii. Pentru realizarea acestui scop, anume de a menţine şi de a utiliza la maxim toate resursele umane, se creează instituţii specializate. Acestea sunt menite să crească şi să educe tânăra generaţie în spiritul moralei şi valorilor comuniste, iar mamei i se dă posibilitatea de a munci la egal cu soţul, cel care tradiţional îndeplinea rolul de întreţinător unic al familiei.

În condiţiile politicii represive a regimului, care se accentuează odată cu renunţarea la NEP, se promovează metode strategice adaptive. Această politică coincide cu perioada primului plan cincinal de industrializare forţată, colectivizare, proiectul revoluţiei culturale şi declarării oficiale de către stat a rezolvării problemei femeieşti.

Noua Constituţie din 1936, art. (122) (Конституция 1936, 12) a confirmat egalitatea între bărbaţi şi femei şi a recunoscut proprietatea privată asupra averii mobile domestice şi transmiterea ei prin moştenire. Decretul ce a apărut mai târziu a limitat libertatea de care se bucurau femeile în anii 1920. Spre exemplu, a fost restricţionat dreptul la avort, încurajându-se astfel fertilitatea femeilor şi, respectiv, creşterea demografică. Prin hotărârea de la 27 iunie 1936, intitulată „Despre interzicerea avorturilor" se prevedea majorarea ajutorului social acordat femeilor ce au născut, familiilor cu mulţi copii, extinderea reţelei de instituţii medicale, creşe, grădiniţe; aceeaşi lege se referea la schimbarea legislaţiei cu privire la divorţ şi răspunderea penală pentru neachitarea pensiilor alimentare pentru copii (Охрана 1947, 27).

O altă hotărâre a fost menită să încurajeze tendinţa de a avea mulţi copii, anume hotărârea din 8 iulie 1944, adoptată de către Prezidiul Sovietului Suprem al URSS intitulată „Despre mărirea ajutorului social destinat femeilor însărcinate, mamelor cu mulţi copii, mamelor solitare; despre protejarea maternităţii şi copilăriei; cu privire la introducerii distincţiei de onoare a ordinului „Mamă Eroină", a distincţiei „Slavă Maternităţii" şi a „Medaliei maternităţii" (Охрана 1947, 27). Ordinele, subvenţiile, înlesnirile ce le plătea statul, nu erau altceva decât o strategie ideologică de a arăta cât de mult ţinea regimul comunist la familie şi această politică avea drept scop a consolida poziţiile moralei comuniste. Este evident, pe de altă parte, că aceste înlesniri se onorau de regulă, dar erau insuficiente în cazul unei familii mari. Sigur că odată cu sporul demografic al populaţiei a apărut problema spaţiului locativ. La acest capitol statul creează apartamente comunale, care lipsesc familia de spaţiul privat/individual, deseori acesta limitându-se la 15-20 m^2. Apartamentele comune, de fapt, s-au transformat într-o formă de control social, menit să asigure o supraveghere reciprocă între familiile ce locuiau împreună (Здравомыслова, Темкина 2003, 311). Este de remarcat că politica asigurării familiei cu spaţiul locativ nu era eficientă. Au existat mii şi mii de cazuri când într-o cameră de apartament comunal locuiau două sau chiar trei generaţii ale familiei, ceea ce a permis în următoarea etapă ca familia să renunţe la serviciile instituţiilor de stat precum creşa sau grădiniţa.

Stabilizarea familiei şi întărirea valorilor morale s-a datorat factorului pasiv, psihologic, deoarece indivizii simţeau necesitatea de a se uni, pentru a supravieţui, în contextul politicii represive promovate sub regimul lui Stalin. Familia devine o instituţie stabilă, dar şi controlabilă, în care fiecare individ îşi exercită funcţiile sale prescrise de către stat.

Următoarea etapă a politicii faţă de familie coincide cu mijlocul anilor 1950 şi care a durat până la destrămarea URSS (Рабжаева 2003). Este perioada de liberalizare şi, totodată, de criză a politicii sistemului totalitar faţă de familie.

Această etapă se caracterizează prin dezgheţul din timpul lui Hruşiov şi stagnarea din timpul lui Brejnev, în ambele perioade principalul agent care reglează politica socială faţă de familie fiind tot statul, evident.

Aşa-numita liberalizare a politicii faţă de familie este legată în primul rând de descriminalizarea avortului în 1955 (Указ 1955) şi susţinerea din nou a valorilor maternităţii. Noua politică promovată prin această lege a acordat dreptul instituţiei familiale de a lua decizii individuale în ceea ce priveşte naşterea copiilor. În urma legalizării avortului, s-a creat aşa-numita cultură a contraceptivelor (ca să invocăm terminologia demografilor) prin care avorturile medicale devin o practică în masă la femei şi una din metodele de planificare a familiei (Здравомыслова, Темкина 2003, 314).

Adoptarea în 1968 a Codului căsătoriei şi familiei (*Ведомости 1968, 241*), a suspendat majoritatea actelor legislative care au fost introduse în timpurile staliniste. Noul cod de legi prevedea simplificarea procedurii de divorţ (aceasta se făcea direct la oficiul stării civile, cu excepţia cazurilor mai complicate când problema se rezolva în judecată, conform noii legi, nu mai era nevoie de a da public în ziar înştiinţare despre divorţ) (Kerblay 1977, 114). Modificări esenţiale au fost făcute şi la capitolul naşterilor în afara căsătoriei. Cu alte cuvinte, dacă în timpul stalinismului în certificatul de naştere al copilului, la o mamă solitară se nega paternitatea chiar şi în cazul acordului tatălui de a da copilului numele său, în această perioadă se acceptă recunoaşterea paternă benevolă sau prin procesul de judecată (Основы 1968).

Multitudinea indemnizaţiilor destinate familiei şi susţinerii acestei instituţii a fost, de fapt, o consecinţă a schimbării discursului politic faţă de familie. Promovarea maternităţii în contextul legalizării avortului, liberalizării procedurii de divorţ, recunoaşterii paternităţii asupra copiilor născuţi în afara căsătoriei au fost elementele ce au caracterizat trecerea familiei într-o sferă individuală. Aceasta s-a datorat incapacităţii infrastructurii sociale (instituţiile medicale, educative) de a asigura necesităţile elementare ale familiei, constrângând-o să adopte strategii individuale pentru soluţionarea problemelor apărute. În aşa mod, familia devine o unitate autonomă, care există în mare măsură în afara sistemului statal, în ciuda strădaniilor regimului de a controla familia.

În discursul oficial apare deja noţiunea de „familie – celulă a societăţii", pentru care este caracteristică divizarea mai mult sau mai puţin clară a rolurilor între bărbat şi femeie. Totodată, în discursul oficial se atinge şi problema despre combinarea eficientă a două roluri ale femeii: de mamă, pe de-o parte, şi de muncitoare, pe de alta (Здравомыслова, Темкина 2003, 315).

Familia în această perioadă s-a distanţat de stat, creându-şi o identitate proprie. În acelaşi timp, privatizarea acestei sfere a dat naştere unei interpretări a neo-tradiţionalismului faţă de rolul femeii şi lansarea unor idei privind limitarea participării femeii la viaţa publică (Здравомыслова, Темкина 2003, 317).

În concluzie, vom menţiona că au existat trei perioade majore în politica faţă de familie a regimului sovietic. Iniţial, imediat după Revoluţia din octombrie 1917, regimul bolşevic a dus un adevărat război împotriva familiei din considerentul că aceasta era văzută ca un bastion al valorilor societăţii capitaliste. Emanciparea femeii şi chiar încurajarea unui libertinaj sexual a fost corolarul acestei politici. Atitudinea statului sovietic faţă de familie se schimbă din 1929, când este adoptat primul plan cincinal şi, mai ales, de la mijlocul anilor 1930, odată ce se constată regresul demografic şi deficitul forţei de muncă datorat victimelor represiunilor, foametei, dar şi unei politici considerate deja nechibzuite faţă de familie. A treia perioada majoră coincide cu anii de după Stalin până la colapsul Uniunii Sovietice în 1991 şi e caracterizată de reluarea de către propaganda oficială a unor lozinci precum „familia – celulă a societăţii", care transmit un mesaj foarte clar despre noua atitudine a statului sovietic faţă de familie. Cu toate acestea, asistăm la un proces mai mult decât contradictoriu, întrucât deşi la nivelul discursului oficial se perorează grija crescândă a statului faţă de familie, în realitate familia devine din ce în ce mai mult o instituţie autonomă, pentru că problemele pe care le are trebuie să le rezolve, de regulă, fără concursul şi, uneori, contra intereselor statului.

Această problematică, politica sovietică faţă de familie este importantă întrucât consecinţele ei sunt vizibile şi astăzi în statele post-sovietice, inclusiv în Republica Moldova. Dacă a existat sau nu în RSS Moldovenească o politică specifică a regimului faţă de familie şi dacă tradiţiile naţionale ale majorităţii populaţiei au avut un rol important în obstrucţionarea acestei politici – acestea sunt alte chestiuni de care ne vom preocupa într-un articol viitor.

Bibliografie

Kerblay 1977: B. Kerblay, Modern Soviet Society (New York: Pantheon Books 1977).

Бальдицына 2005: Е.И. Бальдицына, Государство и семья в советский период. Сборник научных трудов Северо-Кавказского государственного технического университета. Серия «Гуманитарные науки» N.1 (13), 2005. hptt://www.ncstu.ru.

Ведомости 1968*:* Ведомости Верховного Совета СССР, N. 27, 1968.

Вишневский 1992: (Ред. А.Г. Вишневский) Эволюция семьи и семейная политика в СССР (Москва: Наука 1992).

Декреты 1955: Декреты Советской власти, т. 1 (Москва 1955).

Здравомыслова, Темкина 2003: Е.А. Здравомыслова, А.А. Темкина, Государственное конструирование гендера в советском обществе. Журнал исследований социальной политики 3-4, т. 1, 2003.

Кодекс 1965: Кодекс законов о браке семье и опеке. Принят третьей сессией ВЦИК созыва 19 ноября 1926 (Москва 1965).

Коллонтай 1919: А.М. Коллонтай, Семья и коммунистическое государство (Киев 1919).

Конституция 1936: Конституция (основной закон Союза Советских Социалистических Республик) 1936 (Москва 1936).

Основы 1968: Основы законодательства Союза ССР и союзных республик: «О браке и семье» (Москва 1968).

Охрана 1947: Охрана здоровья и права женщин в СССР. Сборник законодательных и ведомственных актов (Москва 1947).

Рабжаева 2003: М.В. Рабжаева, Семья в русском обществе: исторический и социокультурный анализ (Рязань 2003). http://www.gender-cent.ryazan.ru/rabzhaeva1.htm

Рабжаева 2004: М.В. Рабжаева, Историко-социальный анализ практик семейной политики в России XX века. Социологические исследования 6, 2004. 6*www.isras.ru/files/File/Socis/2004-06/rabzhaeva.pdf*

Стайтс 2004: Ст. Ричард, Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм 1860-1930 (Москва 2004).

Указ 1955: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноября 1955 года «Об отмене запретов абортов». В сб.: *Ведомости Верховного Совета СССР, N. 11 (Москва 1955).*

Энгельс 1955: Ф. Энгельс, Принципы коммунизма. В: К. Маркс, Ф. Энгельс, Собрание сочинений. Изд. 2-е, т. 4 (Москва: Госполитиздат 1955).

Family policy of Soviet regime: stages and legislative basis

Abstract

The article presents a short introduction on the family policy pursued by the Soviet regime from its creation in 1917 to its collapse in 1991. The author distinguishes several stages of this policy. The changes in this respect were determined by the changing interests of the Soviet Union in certain periods of its history. For instance, immediately after the Revolution of 1917, the Bolsheviks disregarded the family and even encouraged at the ideological and legislative levels the destruction of family because of its supposedly bourgeois character and bulwark of private property and capitalist values. Afterwards, sensing the damaging effect of this policy on demographic growth, Stalin decided in mid 1930s to reverse this policy. His followers continued this trend using however various methods in attaining almost the same goals.

Семейная политика советского режима: периодизация и законодательство

Резюме

Статья представляет собой краткое введение в политику советского режима с его создания в 1917 году до ее распада в 1991 году по отношению к семье. Автор выделяет несколько этапов этой политики, которые были определены в связи с изменением интересов Советского Союза в различные периоды своей истории (или существования). Например, сразу после Октябрьской революции 1917 года, большевики пренебрегали семьей и даже призывали, на идеологических и правовых основах, разрушение семьи, из-за её якобы буржуазного характера, который считался оплотом частной собственности в капиталистическом обществе. Понимая последствия демографической катастрофы, Сталин решил в середине 1930-х годов радикально изменить политику в отношении семьи. Его последователи продолжали ту же тенденцию, но с использованием иных средств и методов.

02.03.2009

Diana Sofian, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: casudiana@yahoo.com

CONSIDERAŢII ASUPRA CONSECINŢELOR REFORMEI AGRARE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Octavian Zelinski

Procesul de reformare a agriculturii Republicii Moldova, desfăşurat în anii '90 ai secolului al XX-lea a avut, pe lângă consecinţele de ordin economic, importante consecinţe de ordin social asupra populaţiei rurale a republicii. Principala consecinţă socială a fost pauperizarea masivă a locuitorilor satelor, cauzată de dispariţia locurilor de muncă în fostele gospodării agricole colective (colhozuri şi sovhozuri), dar şi de procesul inechitabil de distribuţie a patrimoniului valoric şi a cotelor-părţi de teren în urma disoluţiei acestor structuri. Contrar opiniei încetăţenite de ceva timp în rândul cetăţenilor Republicii Moldova, sărăcia a fost o realitate în satele în Republica Moldova şi înainte de introducerea reformelor de piaţă. Datorită angajării depline a populaţiei în câmpul muncii, unei distribuiri egale a veniturilor şi stabilităţii preţurilor în timpul perioadei socialiste, sărăcia cauzată de venituri mici a fost nesemnificativă şi a afectat, în principal, categoriile marginale ale populaţiei.

Revenirea, în anii 1991-1992, a Republicii Moldova la proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, inclusiv asupra pământului, n-a fost soldată cu creşterea imediată a productivităţii şi volumelor de producţie în sectorul agroalimentar. Drept consecinţă, în loc de a se îmbogăţi majoritatea ţăranilor, în urma privatizării pământurilor, au devenit mai săraci în sensul obţinerii veniturilor curente.

Tranziţia[1] spre o economie de piaţă a afectat de o manieră clară starea de lucruri în mediul rural. O examinare mai atentă denotă că situaţia din perioadă anterioară tranziţiei era mai puţin pozitivă decât sugerează datele statistice despre venituri din Republica Moldova, pentru că distribuirea consumului real era afectată de o distribuire a bunurilor cu raţia, sisteme duble de distribuire, pieţe paralele şi diferenţe regionale în livrarea bunurilor de consum. Aceşti factori aveau un efect de inegalitate evident asupra distribuirii sărăciei de consum şi bunăstării familiilor. Cu toate acestea, inegalitatea şi sărăcia din perioadă anterioară tranziţiei era mică, în comparaţie cu situaţia de la mijlocul anilor '90.

O altă consecinţă nu mai puţin importantă a procesului de tranziţie este degradarea accentuată a infrastructurii rurale[2]. Situaţia economică dificilă a ţării a dus la imposibilitatea menţinerii acestei infrastructuri într-o stare acceptabilă, nemaivorbind de dezvoltarea sau extinderea ei.

Astfel, scopul articolului de faţă este de a elucida consecinţele reformei agrare în două dintre domeniile cele mai importante ale mediului rural:

– social (cu precădere în ceea ce priveşte veniturile populaţiei rurale, evoluţia nivelului lor de viaţă în comparaţie cu cel al locuitorilor din mediul urban);
– al infrastructurii.

De asemenea, articolul îşi propune formularea unor recomandări privind căile de ieşire din impas a localităţilor rurale ale ţării.

Tabloul sărăciei în mediul rural la începutul anilor 2000:

În Republica Moldova, inegalitatea în venituri şi sărăcia au început să crească în anii 1990-1991, exact înainte de lansarea oficială a tranziţiei. Extinderea lor, în următorii cincisprezece ani, este indiscutabilă, deşi nivelul şi tendinţele ei pentru anii 1989-1996 pot fi estimate doar aproximativ, prin metode indirecte din cauza inexistenţei unui studiu aprofundat al bugetelor gospodăriilor casnice. În pofida deteriorării grave a condiţiilor de viaţă, în anii 1992-1996, sărăcia a fost recunoscută de politicieni abia în anul 1997, când au fost prezentate primele cercetări ale bugetelor gospodăriilor casnice.

[1] Or, reforma agrară este un aspect al tranziţiei de la economia centralizată la cea de piaţă.

[2] Drumuri, reţele de alimentare cu apă, gaze, construcţii sociale etc.

În anii 1991-1996, ţara a fost devastată de o gravă criză economică, colapsul a provocat majorarea masivă a preţurilor pentru resursele energetice, conflictul intern din 1992 şi inundaţiile din 1992 şi 1994 au avut un efect negativ major asupra agriculturii şi sectorului de prelucrare a produselor alimentare. Această perioadă a fost caracterizată prin declinul brusc şi prelungit al PIB-ului *per capita* şi creşterea remarcabilă a inegalităţii veniturilor. Deşi nu există informaţii exacte disponibile, se poate estima cu titlu de probă că în urma colapsului economic, hiperinflaţiei şi creşterii severe a inegalităţii, rata sărăciei *per capita* s-a majorat, în această perioadă, până la 65-70% în anul 1995, şi, posibil, chiar mai mult, conform unui studiu al Biroului PNUD pentru politici de dezvoltare (Politici 2005, 95).

Colapsul catastrofal al sectorului de producţie este responsabil pentru mai mult de jumătate din creşterea sărăciei şi în anii 1991-1996. Pe parcursul acestei perioade, totuşi, sărăcia s-a extins şi din cauza înrăutăţirii remarcabile a distribuirii veniturilor. Indicele Gini al distribuirii veniturilor brute s-a majorat de la 0,250, în 1989, până la 0,392, în 1992 şi s-a stabilizat la aproximativ acelaşi nivel în anii 1993-1995. În anii 1997-1998, inegalitatea a ajuns la coeficientul Gini de 0,44, iar sărăcia a crescut până la peste 70%.

Analizând particularităţile sărăciei în Moldova, putem să afirmăm, cu deplină certitudine, că, după o serie de caracteristici ale acestui fenomen, noi suntem aproape de situaţia ţărilor incluse de ONU în categoria celor subdezvoltate. Şi anume, ca şi în ţările subdezvoltate, sărăcia din Moldova se caracterizează prin:

1) venituri medii, mici ale populaţiei, deşi se manifestă o tendinţă de creştere a veniturilor reale;
2) veniturile salariale şi alte venituri monetare deţin o pondere mică în structura veniturilor, mai ales în zona rurală;
3) în structura cheltuielilor o pondere înaltă revine cheltuielilor pentru produsele alimentare;
4) extinderea activităţilor agricole de subzistenţă şi predominarea sectorului agricol în economia rurală, care o face vulnerabilă la factorii climaterici nefavorabili;
5) inegalitatea înaltă a veniturilor;
6) riscuri de insecuritate alimentară;
7) starea precară a sănătăţii populaţiei sărace;
8) standarde joase de viaţă.

În prezent, cauzele principale ale sărăciei rurale sunt:

a. schimbările socio-demografice nefavorabile ale comunităţii rurale (inclusiv exodul);
b. parcelarea excesivă a exploataţiilor agricole private şi aplicarea tehnologiilor învechite;
c. decapitalizarea agriculturii, deposedarea în masă a ţăranilor de patrimoniul agricol;
d. motivaţia scăzută a conducătorilor întreprinderilor mari de a intensifica procesul de producţie;
e. managementul instituţional neefectiv al agriculturii post-privatizare;
f. pasivitatea pronunţată a organelor de administrare publică locală privind crearea unui sistem agricol modern;
g. schimonosirile structurale ale sectorului de producţie agricolă, lipsa locurilor de muncă, şomajul latent;
h. lipsa susţinerii sectorului agrar din partea statului;
i. lipsa cunoştinţelor şi experienţei manageriale ale proprietarilor noi de pământ şi patrimoniului agricol;
j. marketingul neadecvat, speculaţiile excesive ale intermediarilor neorganizaţi şi neîncadraţi în structurile legiferate;
k. pierderea pieţelor externe de desfacere a produselor agroalimentare, accesul limitat al intermediarilor străini (cumpărătorilor) pe piaţa internă de desfacere;
l. lipsa activităţilor non-agricole în spaţiul rural[3];
m. dezvoltarea slabă a infrastructurii rurale, ceea ce provoacă atât lipsa locurilor de muncă pentru locuitorii satelor, cât şi împiedică accesul ţăranilor la serviciile necesare;
n. calamităţile naturale de amploare, care au loc şi influenţează negativ agricultura autohtonă cu o periodicitate îngrijorătoare.

În perioada sovietică, în Moldova, exista o sărăcie mică latentă şi, în pofida sistemului sofisticat de asistenţă şi protecţie socială, mai ales familiile cu mulţi copii erau vulnerabile în faţa sărăciei. Dar, odată cu creşterea şi intrarea în câmpul muncii a copiilor proveniţi din aceste familii, şansele lor

[3] Business mic, servicii, comerţ etc.

individuale de evadare din starea de sărăcie erau înalte. În prezent, sărăcia capătă o caracteristică de auto-perpetuare extrem de periculoasă, care se manifestă în toate ţările în curs de dezvoltare. Se creează un cerc vicios al sărăciei, când sărăcia, într-un fel, se transmite „prin moştenire", copiii celor săraci riscând să rămână săraci la rândul lor. Această particularitate va deveni încă mai pregnantă, dacă va persista actuala situaţie când copiii celor săraci nu pot obţine o educaţie bună.

Familiile create de ei, de asemenea, riscă mai mult să intre în categoria celor sărace. Conform estimărilor, dacă capul familiei are un nivel jos de educaţie, familia este expusă unui risc de 2,5 ori mai mare de a deveni săracă, decât în cazul în care capul familiei are studii superioare.

Moldova este caracterizată şi de o polarizare înaltă a veniturilor. Ca raport al primei şi ultimei quintile, distribuţia veniturilor în Moldova este similară cu cea din asemenea ţări ca Algeria, Vietnam, Cambodgia şi Laos.

O tendinţă importantă şi specifică a inegalităţii veniturilor şi sărăciei în Republica Moldova este concentrarea ei în spaţiul rural şi în oraşele mici. Săracii sunt disproporţionat de des localizaţi în oraşe mici, caracterizate prin industrie distrusă sau dificilă de restructurat. Raportul profunzimii inegalităţii dintre oraşele mici şi cele mari este de cinci ori. Totuşi, deşi sărăcia a fost cea mai acută în oraşele mici, majoritatea celor săraci locuiesc în localităţile rurale, şi inegalitatea dintre venituri este mai accentuată în localităţile rurale. Aceasta este explicată atât de faptul că populaţia rurală este predominantă (cca 60% din totalul populaţiei), cât şi de persistenţa obiectiv mai înaltă a sărăciei în mediul rural. Ultima este explicată de prezenţa mai mare a factorilor care generează sărăcie anume în mediul rural. Este vorba de nivelul mediu mai scăzut al educaţiei, de lipsa oportunităţilor economice, de familiile numeroase, de productivitatea scăzută a muncii, de oportunităţile extrem de limitate de angajare în afara sectorului agricol, de dependenţa şi vulnerabilitatea înaltă faţă de mediul extern.

Analiza stării socio-demografice şi tendinţelor dominante în sectorul rural arată prezenţa schimbărilor la mai mulţi indicatori esenţiali. Ne referim, în primul rând, rata negativă a mişcării naturale, care în localităţi rurale a atins nivelul de – 2,7 la 1000 de locuitori şi manifestă o tendinţă tot mai pronunţată de declin. Pentru comparaţie, în localităţile urbane în aceeaşi perioadă indiciul respectiv a constituit – 0,3/1000, adică este mult mai mic. Dacă în localităţile urbane un pensionar este sprijinit prin contribuţia a cinci persoane în vârstă aptă de muncă, apoi în localităţi rurale această corelaţie constituie numai 1/3. Numărul total al pensionarilor în anul 2003 a atins nivelul de 14 persoane la 100 de locuitori, adică a crescut în comparaţie cu anul 1990 aproape cu 10%. Luând în consideraţie mişcările migraţionale ale populaţiei rurale, procesul de depopulare şi, mai ales, procesul de îmbătrânire a satului devine mult mai evident şi pronunţat atât în comparaţie cu localităţile urbane, cât şi în comparaţie cu perioadele precedente. Cu toate că reformele în sectorul agrar n-au avut alternative, fiind executate în grabă (practic, în anii 1999-2000), ele au provocat, fie şi neintenţionat, apariţia mai multor cauze de sărăcie a populaţiei rurale.

Mai precis să fie spus, în prezent spaţiul rural suferă nu de reforma ca atare, ci de lipsa schimbărilor adevărate, de inconsecvenţa şi imperfecţiunea modificărilor privind relaţiile de proprietate şi de producere.

Deoarece scopul final al reformării – restabilirea în drepturile lor legitime ale stăpânilor adevăraţi asupra pământului şi descătuşarea iniţiativei lor de întreprinzător, precum şi renaşterea motivării de activitate economică pe baza proprietăţii private în condiţiile pieţei libere, n-a fost atins practic în nici o localitate, reforma ca atare pentru majoritatea ţărănimii autohtone s-a transformat într-un lanţ fără de sfârşit de jefuire şi de sărăcire. De exemplu, costul activelor materiale pe termen lung privatizate formal şi ulterior date în arendă la întreprinderi agricole (mari) s-a micşorat de la 8,4 mlrd. de lei în anul 1998 până la 2,5 mlrd. lei în anul 2001, adică mai mult de 3,3 ori, valoarea absolută a acestor active în calcul la 1 ha de pământ lucrat (pământul arabil plus plantaţii multianuale) s-a micşorat la începutul anului 2002 până la 4-5 mii lei, constituind doar 15-18 % din necesitatea lor, calculată conform normativelor.

Important, că uzura excesivă a mijloacelor fixe din sectorul agrar practic nu este compensată prin investiţiile, a căror mărime în sectorul privat al agriculturii în ultimii ani se cifrează la nivel de doar 44 lei/ha. Prin urmare, se constatată ritmuri accelerate de decapitalizare a agriculturii, ceea ce

prezintă, alături de veniturile mizerabile curente ale populaţiei rurale, încă un semn de sărăcie alarmante a lor.

Finalizarea reformei agrare a fost planificată sub forma creării întreprinderilor agricole private cu un nivel înalt de competitivitate. Cu părere de rău, în prezent aşa fel de unităţi economice, create în urma reformării agriculturii, sunt unitare.

Până în anul 2003, majoritatea covârşitoare a ţăranilor (690,8 mii de persoane sau 65,7 %) n-au primit, efectiv, cotele de pământ în natură sau le-au dat în arendă întreprinderilor agricole mari şi mijlocii. Ca rezultat, în regim de arendă către perioada analizată erau lucrate mai mult de 1 mln. ha de pământ agricol sau 65,9 % din fondul funciar agricol al ţării. Datele statistice ne arată că drept o cauză esenţială a sărăciei rurale serveşte nivelul extrem de scăzut de gospodărire a arendaşilor (independent de formele lor organizatorico-juridice). Fiind calculată în preţuri curente ale anului 2001, producţia agricolă a arendaşilor se cifrează la nivelul de doar 3159 lei pentru 1 ha, ceea ce constituie mai puţin decât 1/3 în comparaţie cu productivitatea unui hectar a gospodăriilor ţărăneşti auxiliare, lucrat în condiţiile cu adevărat private. De menţionat, că nici cele 519 mii ha, lucrate în cadrul a aproximativ 279 mii de gospodării ţărăneşti înregistrate, cu suprafaţa medie 1,86 ha, divizată de obicei pe mai multe loturi, nu îi bucură pe ţărani cu succese palpabile.

Măsurată în preţuri curente ale anului 2001, producţia agricolă în aceste gospodării a constituit numai 3837 lei/ha, ceea ce abia este de ajuns ca să fie acoperite cheltuielile. Concluzia nu poate fi decât constatarea incapacităţilor acestor gospodării supraparcelate, lipsite de investiţii şi, corespunzător, de perspective.

Prin urmare, arenda excesivă a pământurilor în cadrul întreprinderilor mari, pe de o parte, şi supraparcelarea acestor pământuri în cadrul gospodăriilor private de dimensiuni mici (în majoritatea lor individuale, nu familiale), pe de altă parte, pot fi apreciate ca nişte cauze principale ale sărăciei rurale.

Alături de starea demografică nefavorabilă şi reformele nereuşite, agricultura, la fel ca şi tot spaţiul rural, suferă mult din lipsa susţinerii financiare din partea statului. Se are în vedere atât necesitatea de a subvenţiona unele domenii de activitate agricolă (producerea laptelui, de exemplu), cât şi de a face investiţii, inclusiv în dezvoltarea infrastructurii rurale. În prezent nivelul de subvenţionare a sectorului agrar este foarte limitat, atât prin direcţiile selectate, cât şi prin sumele alocate de bani. În anul 2002 au fost subvenţionaţi agricultorii, care s-au adresat la băncile comerciale după credite (suma subvenţiei constituie 30 mln. lei). La fiecare un leu de producţie agricolă statul a subvenţionat sectorul agrar în sumă de numai 0,35 bani, pe când conform opiniei specialiştilor numai pentru reanimarea producerii laptelui şi a cărnii sunt necesare mai mult de 700 mln. lei de subvenţii anual.

Totuşi, în perioada analizată de noi începe a se manifesta unele tendinţe pozitive în domeniul ***reducerii inegalităţii veniturilor populaţiei***. După anul 2000, în cele din urmă, a început creşterea economică durabilă. Întru ilustrarea celor spuse, vom recurge, în cele ce urmează, la o vastă analiză statistică a structurii, nivelului, polarizării veniturilor pe mediile de locuire – urban şi rural. Coeficientul concentrării veniturilor disponibile (coeficientul *Gini*) a avut o tendinţă oscilatorie, în direcţie descrescătoare, în perioada anilor 2000-2006.

Raportul dintre veniturile quintilei cele mai bogate (Q5) faţă de veniturile quintilei cele mai sărace (Q1) s-a micşorat, din 1999 până în 2006, cu 35%, fapt ce denotă o sporire semnificativă a veniturilor celor mai sărace 20% de locuitori ai ţării. Situaţia dată a fost, indiscutabil, o realizare destul de importantă a politicilor sociale guvernamentale.

Cele mai accentuate diminuări ale coeficientului *Gini* s-au înregistrat în anii 2003 şi 2006. Ameliorarea din 2003 a fost caracterizată de creşterea bruscă a ponderii veniturilor quintilei inferioare, în pofida descreşterii volumului producţiei agricole din acelaşi an, confirmând efectul favorabil al extinderii universale a producţiei (6,3%) asupra distribuirii veniturilor şi sărăciei. Apare însă întrebarea: Care este cauza creşterii coeficientului *Gini* în următorii doi ani, dacă vorbim despre o ameliorare a veniturilor celor mai sărace pături sociale? Creşterea coeficientului *Gini* în 2004-2005 s-a produs din cauza creşterii superioare a veniturilor quintilei a cincea, în comparaţie cu creşterea veniturilor celorlalte quintile. Aceasta ne vorbeşte despre fenomenul îmbogăţirii celei mai bogate pături a societăţii şi îndepărtarea, după nivelul de venituri, de celelalte pături sociale. Deşi, în anul 2006, ponderea veniturilor

Tabelul 1.

Distribuţia pe quintile a veniturilor disponibile ale populaţiei, anii 1999-2006
(Statistica 2006)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Distribuţia venitului disponibil pe quintile de venit, %:								
I quintilă	4,5	4,6	4,3	4,6	5,8	5,5	4,7	6,2
II quintilă	9,8	10,4	10,4	10,4	11,2	10,6	10,4	11,5
III quintilă	14,7	15,1	14,8	15,0	15,5	15,3	15,8	16,0
IV quintilă	22,0	21,9	21,7	21,6	21,8	21,7	22,3	22,5
V quintilă	49,0	48,0	48,8	48,3	45,7	46,8	46,7	43,8
Total	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Raportul Q5/Q1	10,89	10,43	11,35	10,5	7,88	8,51	9,94	7,1

populaţiei din quintila superioară s-a diminuat în favoarea celorlalte quintile, totuşi, discrepanţa dintre veniturile primelor patru quintile şi a cincea rămâne destul de mare.

O tendinţă importantă în dinamica veniturilor este modificarea ponderii diferitelor elemente de venit în ansamblul veniturilor disponibile. Pentru o analiză mai detaliată a structurii veniturilor pe quintile vom analiza dinamica ponderii diferitelor elemente de venit în total venit disponibil în diferite medii de reşedinţă.

Cercetările statistice denotă că în mediul urban, curba ponderii veniturilor salariale în veniturile totale tinde să aibă o formă concavă, adică mai ridicată la prima şi a cincea quintilă. Curba veniturilor salariale, în mediul rural, este plasată mai jos, ceea ce ne indică un nivel mai scăzut al salariilor, având, totodată, o formă convexă, mai scăzută în prima şi ultima quintilă şi mai ridicată în quintila a treia. Apropierea ponderii salariului în quintila a treia în diverse medii de reşedinţă se întâmplă din cauza că la această categorie sunt plasate persoanele cu un nivel mediu al salariului care, de regulă, sunt angajate în sfera bugetară cu un salariu mai puţin eterogen.

Analizând în paralel veniturile din activitatea individuală agricolă la sat şi la oraş, am observat aceeaşi tendinţă de descreştere a ponderii veniturilor odată cu deplasarea de la prima la a cincea quintilă. Ceea ce ne demonstrează că persoanele cu un venit mai ridicat au tendinţa de a se ocupa din ce în ce mai puţin cu activitatea agricolă.

Ponderea veniturilor din acest tip de activitate, în prima quintilă, este mai ridicat în mediul urban comparativ cu cel rural. În quintila a cincea, observăm egalarea ponderii veniturilor la oraşe şi sate. De asemenea, putem menţiona că, veniturile încasate din activităţi non-agricole (pe cont propriu, din realizarea produselor din activitatea individuală de muncă, precum şi profiturile obţinute în urma activităţii de comerţ-intermediar) sunt caracteristice populaţiei din quintila a treia, din mediul urban. În localităţile rurale, ponderea cea mai mare a veniturilor din activitatea individuală non-agricolă, o au persoanele din quintila a cincea.

Deşi veniturile din proprietate au valori relativ mici atât la oraşe, cât şi la sate, observăm că veniturile din mediul rural, la persoanele din primele patru quintile, sunt mai ridicate decât cele din mediul urban. La quintila a cincea, situaţia se schimbă, persoanele din localităţile urbane primesc aproape de două ori mai mult venit din proprietate. Aceasta se datorează, în primul rând, dividendelor încasate din activitatea de antreprenoriat, care, la oraş, este mai dezvoltată.

Ponderea prestaţiilor diferă cel mai mult în prima quintilă, astfel, prestaţiile în localităţile rurale sunt mai mari cu 12,6%, comparativ cu cele din localităţile urbane. Aceasta se datorează ponderii mai mari a pensionarilor şi a familiilor cu mulţi copii la sate. În următoarele trei quintile, mărimea prestaţiilor este aproximativ egală. De regulă, din această categorie, fac parte pensionarii, care, pe lângă pensii şi dotaţii, mai primesc prestaţii suplimentare de la buget. Observăm că ponderea prestaţiilor în quintila a cincea cunoaşte o scădere bruscă şi se egalează cu mărimea pensiilor. Din această categorie, fac parte, de regulă, persoanele recent pensionate, care, pe lângă pensiile primite, mai au şi alte surse de venit: salarii, venituri din proprietate sau poate din activitatea individuală agricolă. Ponderea indemnizaţiior pentru copii, la această quintilă, aproape că e nulă.

Curba altor venituri atât în mediul urban, cât şi în cel rural, are o tendinţă crescătoare. De la quintila a IV-a la a V-a, această creştere este chiar bruscă, mai cu seamă în mediul rural. Deoarece cea mai mare pondere, în această categorie de venituri, o au remitenţele, putem afirma, cu certitudine, că persoanele din quintila a cincea sunt principalii beneficiari de transferuri de peste hotare. Din cele analizate mai sus, putem trage următoarele concluzii: cei mai săraci 20% din totalul populaţiei Republicii Moldova îşi formează bugetele din veniturile provenite din agricultură, salarii şi prestaţii sociale. Aceştia nu au venit din proprietăţi şi puţin probabil că sunt implicaţi în munca individuală non-agricolă. În localităţile rurale, aproape jumătate din venituri sunt venituri în natură.

Persoanele din prima quintilă, de regulă, nu au posibilităţi financiare de a părăsi mediul lor de reşedinţă pentru a obţine venituri mai mari, de aceea, categoria veniturilor din transferuri de peste hotare la ei e neesenţială, iar salariile pe care le primesc sunt foarte mici. Din această categorie, o bună parte este formată din persoanele din păturile social-vulnerabile, de aceea 26,3% din prestaţiile sociale sunt distribuite lor.

La cealaltă extremitate, se situează cei mai bogaţi – 20% din populaţie. Aceştia, în mare măsură, sunt persoane angajate care deţin salarii ce depăşesc cu mult minimul de existenţă. Sunt persoanele angajate ale companiilor cu investiţii străine, persoanele angajate în sectorul financiar-bancar, precum şi persoanele cu posturi de conducere. O bună parte din persoanele cele mai bogate (22,9%) îşi câştigă veniturile din transferurile de peste hotare.

O tendinţă importantă şi specifică a inegalităţii veniturilor şi sărăciei, în Republica Moldova, este ***concentrarea ei în spaţiul rural*** şi în oraşele mici. Concentrarea inegalităţii în localităţile rurale şi oraşele mici a crescut stabil atât în timpul colapsului, cât şi pe durata perioadei de recuperare. De asemenea, săracii sunt disproporţionat de des localizaţi în oraşe mici, caracterizate prin industrie distrusă sau dificil de restructurat. Raportul profunzimii inegalităţii între oraşele mici şi cele mari este de cinci ori. Aceasta înseamnă că, în oraşele mici, locuiesc proporţional mai mulţi săraci decât în oraşele mari, iar că raportul dintre persoanele cu un venit de 300-400 lei lunar din oraşele mici e de trei ori mai mare, decât aceeaşi categorie de persoane din oraşele mari. Totodată, în oraşele mari, locuiesc de şapte ori mai multe persoane cu venituri ce depăşesc 1000 lei lunar, decât în oraşele mici. Veniturile modeste din oraşele mici sunt dependente de modelul industrializării adoptat în perioada sovietică, când, în fiecare oraş, erau construite câteva fabrici de mărime medie, ceea ce a creat o structură foarte puţin diversificată, similară celei din ţările Europei de Vest şi din Statele Unite în aceeaşi perioadă. După liberalizare, aceste fabrici au demonstrat o capacitate limitată de a concura pe piaţă. Pe lângă aceasta, în timp ce locuitorii din spaţiul rural îşi puteau suplimenta consumul de alimente prin practicarea agriculturii, cei din oraşele mici nu aveau această posibilitate.

Totuşi, deşi sărăcia a fost cea mai acută în oraşele mici, majoritatea celor săraci locuiesc în localităţile rurale, unde inegalitatea dintre venituri este mai accentuată.

Cauza sărăciei în spaţiul rural o constituie oportunităţile extrem de limitate de angajare în afara sectorului agricol. Majoritatea cuprinzătoare a locuitorilor din spaţiul rural au lucrat pământul primit ca urmare a reformei funciare sau au fost angajaţi la gospodăriile agricole mai mari.

În multe ţări, săracii fac parte, adesea, din familii „incomplete", din familii cu un număr mare de persoane neangajate, din familii conduse de pensionari sau din familii cu membri cu dizabilităţi în componenţă. Aceste caracteristici se referă doar parţial la Republica Moldova, ale cărei caracteristici demografice diferă esenţial de alte ţări cu acelaşi venit *per capita*. În Republica Moldova, cauza principală a sărăciei nu constă în numărul mare de persoane întreţinute. Creşterea numărului de persoane în gospodărie duce la o diminuare lentă a veniturilor disponibile medii pe o persoană. În gospodăriile numeroase (5 şi mai multe persoane), – rata sărăciei, în anul 2006, a constituit 39% (Statistica 2006).

Analiza datelor prezentate de Biroul Naţional de Statistică sugerează că veniturile disponibile scad, iar rata sărăciei şi sărăciei extreme sporeşte constant odată cu creşterea numărului de copii într-o familie. Astfel, în anul 2006, rata sărăciei persoanelor din gospodăriile cu trei şi mai mulţi copii a constituit 48%. Membrii acestor familii sunt mai săraci decât media, pentru că sistemul de subvenţii pentru copii nu include toate familiile sau

pentru că subvenţiile nu sunt suficiente pentru eliminarea sărăciei şi pentru că părinţii ar fi fost săraci, chiar dacă nu aveau copii. Aceste familii formează o cotă relativ mică. Numărul mediu de copii per familie a scăzut considerabil după independenţă, în conformitate cu descreşterea ratei totale a fertilităţii de la 2,3-2,4%, în 1989-1991, la 1,2%, în 2005 (Statistica 2006). Incidenţa sporită a sărăciei în familiile mari poate însemna că sărăcia este asociată cu şomajul sau angajarea cu program flexibil a femeilor care trebuie să aibă grijă de copii. Această problemă poate fi soluţionată prin implementarea politicilor pentru îngrijirea copiilor şi pentru pieţele muncii care ar facilita angajarea femeilor.

Nivelul sărăciei printre pensionari a fost înalt, nu însă în mod semnificativ diferit de media pe ţară, dar riscul lor de a fi supuşi sărăciei extreme era mai mic decât media pe ţară. Faptul că nivelul sărăciei este relativ scăzut printre pensionari se datorează cuprinderii aproape totale a sistemului de pensii moştenit din perioada sovietică, care a supravieţuit colapsului bugetar din primul deceniu al tranziţiei. Viitorul acestui sistem a fost pus sub semnul de întrebării şi, în consecinţă, guvernul a introdus (dar a implementat doar limitat) un sistem obligatoriu de asigurare a pensiilor.

O privire asupra situaţiei medii poate fi iluzorie, deoarece pensionarii constituie un grup eterogen. Nivelurile pensiilor variază considerabil, veteranii de război, veteranii de muncă şi alte categorii privilegiate au pensii mai mari decât media, iar unele categorii primesc pensii mult mai mici decât media. În general, transferurile de pensii sunt moderate regresive. Pensionarii rurali sunt supuşi unui risc mai mic de a deveni săraci, deoarece ei deţin loturi de pământ. Situaţia este inversă pentru oraşele mari, unde o parte din pensionari sunt angajaţi.

Experienţa internaţională demonstrează că gospodăriile casnice conduse de femei sunt, deseori, supuse unui risc de a deveni sărace mai mare decât media. Aceste gospodării casnice şi, în general, femeile sunt mult mai vulnerabile în faţa sărăciei, pentru că sunt supuse mai multor forme de discriminare ce le afectează poziţia pe piaţa muncii şi accesul la unele servicii sociale, precum studiile, însă, pentru Republica Moldova situaţia este diametral opusă. Cercetările bugetelor gospodăriilor casnice şi alte studii evidenţiază faptul că gospodăriile casnice conduse de femei sunt supuse unui nivel puţin mai mic al sărăciei, decât cele conduse de bărbaţi. Această constatare poate fi explicată prin prezenţa a trei factori: nivelul de studii printre femei este acelaşi ca printre bărbaţi (o moştenire a perioadei sovietice), industriile care au fost distruse angajau, în primul rând, bărbaţi şi, probabil, gospodăriile casnice conduse de femei primesc mai multe transferuri de peste hotare.

În majoritatea ţărilor în curs de dezvoltare, nivelul studiilor este un bun indicator al riscului de sărăcie, dar mai puţin în economiile în curs de tranziţie. În anul 2005, persoanele analfabete şi fără studii alcătuiau 15,1 % din populaţie, populaţia cu studii primare – 16,6%, cu diferite tipuri de studii medii de specialitate şi secundare de toate tipurile – 60,2% şi persoanele cu studii superioare – 8,1% (www.reporter.md). Cu toate că studiile secundare sunt, de obicei, o modalitate de a obţine venituri mai ridicate, aceasta nu este valabil pentru Moldova, unde ponderea persoanelor cu asemenea studii este destul de înaltă, iar cererea lor pe piaţa forţei de muncă – destul de mică, din cauza şomajului masiv şi salariilor mici. Veniturile acestei categorii de persoane întrece doar cu 100 de lei veniturile persoanelor cu studii de bază şi primare. Paradoxal, dar din cauza prestaţiilor sociale pe care le primesc persoanele fără studii şi analfabeţii, veniturile disponibile ale acestora întrec veniturile disponibile ale persoanelor cu studii primare şi sunt mai mici decât veniturile persoanelor cu studii secundare de specialitate doar cu 16%. Doar persoanele cu studii superioare au venituri mai ridicate şi riscul sărăciei este mai redus (tabelul 2).

Extinderea accesului la studiile superioare ar crea condiţii de creştere a veniturilor populaţiei şi reducere a sărăciei, pentru că persoanele care absolvesc instituţiile de învăţământ trebuie să fie asigurate şi cu locuri de muncă.

Transferurile de peste hotare pot avea un efect benefic asupra veniturilor şi sărăciei, deşi pot afecta negativ alte aspecte ale bunăstării gospodăriilor casnice. Republica Moldova ilustrează foarte bine acest compromis, deoarece este una din ţările cu cele mai mari exporturi ale forţei de muncă, cu cele mai mari transferuri de peste hotare ca pondere în PIB şi transferuri private ca venituri. Subestimarea general recunoscută a transferurilor

Tabelul 2.

Distribuţia veniturilor disponibile după nivelul de studii, anul 2005, medii lunare pe o persoană, lei
(Statistica 2006)

	Nivel de studii:			
	Superior	**Mediu general şi de specialitate**	**De bază şi primar**	**Fără studii primare şi analfabeţi**
Venituri disponibile	**809,0**	**488,9**	**371,0**	**410,9**
inclusiv în % pe surse:				
Venit din activitatea salarială	56,5	45,7	15,7	4,2
Venit din activitatea individuală agricolă	6,4	22,4	39,2	32,4
Venit din activitatea individuală non-agricolă	6,9	3,5	1,0	0,3
Venit din proprietate	1,2	0,4	0,6	0,2
Prestaţii sociale	12,5	9,1	30,8	46,9
pensii	10,7	7,7	27,9	43,5
indemnizaţii pentru copii	0,3	0,4	0,4	0,0
compensaţii	0,5	0,4	1,2	1,9
Alte transferuri curente	0,0	0,1	0,1	0,2
Alte venituri	16,4	18,8	12,5	15,8
dintre care primite gratis	16,1	18,0	11,5	15,3

din străinătate la nivelul gospodăriilor casnice şi la nivel naţional poate conduce la supraestimarea sărăciei, pentru că cercetările bugetelor gospodăriilor casnice arată că transferurile de peste hotare au avut un impact real considerabil asupra măririi veniturilor şi reducerii sărăciei; pentru că mult mai multe familii ar fi rămas sub pragul sărăciei, dacă nu exista posibilitatea migraţiei. Ca o estimare aproximativă, migraţia a redus incidenţa sărăciei, în anul 2006, cu circa 20-25 puncte procentuale (www.reporter.md).

Pentru a analiza efectele inegalităţii veniturilor şi sărăciei, este crucial să cunoaştem dacă, în decursul anilor, sărăcia afectează aceleaşi categorii de populaţie sau nu. Dacă afectează aceleaşi categorii, soluţia la problema sărăciei este mai complexă, deoarece, prin definiţie, sărăcia are un caracter structural. Într-adevăr, „eternii săraci" adoptă strategii nedurabile de a înfrunta sărăcia, ca, de exemplu, vinderea bunurilor în lipsa banilor (pământ, case, animale şi a bunurilor de consum pe termen lung), retragerea copiilor de la şcoli, şi acţiuni sociale şi umane distructive, precum prostituţia, traficul de organe şi exploatarea muncii copiilor. Aceste acţiuni comportă riscuri considerabile, consolidează sărăcia celor ce le adoptă, cresc probabilitatea transmiterii ei către următoarele generaţii şi produc o cultură a sărăciei şi dependenţei.

Cercetările bugetelor gospodăriilor casnice din Republica Moldova, executate de Biroul Naţional de Statistică, permit identificarea dinamicii sărăciei pentru fiecare gospodărie casnică şi, prin agregare, de a evalua dacă sărăcia în Moldova este predominant temporară sau permanentă. Pe parcursul anilor 1997-2006 – 86% din populaţie a trăit în sărăcie cel puţin un an. Pentru majoritatea acestor persoane, sărăcia a fost un fenomen temporar: 15,1% din gospodăriile casnice au trăit în sărăcie un an, 20,7% – doi ani, 24,1 % – trei ani şi 26,5% – patru ani.

Acest grup de săraci permanenţi a fost format predominant din familii cu mulţi copii, cu capul familiei deţinând doar studii secundare, sau din familii formate de persoane în vârstă, care nu sunt rude, dar locuiesc împreună.

Persistenţa veniturilor mici şi inegalitatea înaltă ar putea cauza apatia săracilor, pe termen lung, şi pierderea speranţei de a ieşi din „cercul vicios" al sărăciei. Mai întâi, atunci când inegalitatea se extinde considerabil, stimulentele celor săraci de a se angaja se reduc. Al doilea motiv presupune că inegalitatea înaltă restrânge accesul la educaţie şi

servicii de ocrotire a sănătăţii pentru un segment mare al populaţiei. În al treilea rând, când pieţele financiare sunt imperfecte şi cei săraci nu pot obţine credite, oportunităţile de investiţii sunt concentrate în mâinile celor bogaţi, care investesc în activităţi cu venituri descrescătoare, în timp ce cei săraci, care s-ar implica în activităţi de producţie, nu pot să-şi realizeze potenţialul productiv. În al patrulea rând, inegalitatea înaltă poate reduce impozitele şi accesul la serviciile publice de bază, care sunt esenţiale pentru creştere şi coeziune socială, după cum s-a întâmplat în Republica Moldova. În fine, un grad înaintat al stratificării sociale poate crea instabilitate politică, subestimând eficienţa politicilor publice.

Parţial, creşterea inegalităţii, la începutul anilor ’90, în Moldova, a fost inevitabilă, ţinând cont de schimbările sistemului economic, colapsul producţiei şi stagnarea prelungită consecutivă. Dar o parte a ei este disfuncţională, legată de ineficienţa dezvoltării legale şi instituţionale din primii ani ai tranziţiei, care nu a reuşit să prevină acumularea relativă şi absolută a bunăstării în mâinile unui grup mic. După cum a fost menţionat anterior, aceste modificări ale inegalităţii au contribuit semnificativ la creşterea ratei sărăciei în primul deceniu al tranziţiei. Politicile de reducere a sărăciei trebuie să-şi propună drept scop diminuarea nivelului de inegalitate.

Concluzionând, am putea afirma că inegalitatea în venituri şi sărăcia în mediul rural din Republica Moldova au caracteristici comune cu inegalitatea şi sărăcia din alte ţări aflate în tranziţie din regiune, dar este determinată şi de unele aspecte specifice, care solicită analize şi politici ajustate la situaţia din ţară. Principalele constatări ale analizei sugerează:

– Inegalitatea şi sărăcia s-au extins rapid după anul 1991. Cu puţine excepţii, ele încă nu au revenit la nivelurile înregistrate înainte de tranziţie. Înţelegerea completă a tendinţelor, cauzelor şi răspunsurilor, în situaţia dificilă curentă şi a realizărilor ce trebuie recuperate, necesită studierea problemei inegalităţilor şi sărăciei, în contextul istoric adecvat, adică al anilor 1989-2006.
– Spre deosebire de ţările în curs de dezvoltare, din America Latină, afectate de criza datoriilor din anii ’80, dar similar cu alte republici ale fostei Uniuni Sovietice, tendinţele multor indicatori ai bunăstării arată o evidentă variaţie conjugată. Aceasta sugerează că extinderea inegalităţilor şi sărăciei are un caracter structural şi multilateral.
– Variaţia conjugată puternică între indicatorii bunăstării demonstrează că sărăcia, în Republica Moldova, îmbină: 1) venituri şi consumuri mici pentru majoritatea populaţiei, 2) rate înalte ale mortalităţii şi morbidităţii, 3) acces redus la serviciile subvenţionate de ocrotire a sănătăţii şi educaţie, 4) excludere socială sporită, 5) participare limitată la procesul de luare a deciziilor şi 6) lipsa de împuternicire a celor săraci. Problema nu poate fi rezolvată numai prin implementarea unor politici axate pe atenuarea inegalităţilor de venituri, dar necesită o abordare mai globală.
– Profilul sărăciei, bazat pe analiza datelor disponibile şi pe o trecere în revistă a studiilor existente, prezintă o imagine ce a fost observată în câteva alte ţări aflate în curs de tranziţie. Sărăcia este, în general, o problemă a localităţilor rurale, şaptezeci de procente din totalul săracilor sunt lucrători agricoli şi fermieri mici. Gospodăriile casnice în orăşelele mici, în care funcţiona o fabrică sau o uzină, au fost afectate cel mai grav, deşi numărul acestora este relativ mic.

Factorii demografici – genul, vârsta înaintată şi dizabilităţile – nu au reprezentat cauzele dominante ale sărăciei (deşi aceştia contează pentru unele categorii, de exemplu, familiile cu trei sau mai mulţi copii). De asemenea, nivelul educaţiei nu influenţează semnificativ nivelul sărăciei, cu excepţia persoanelor cu studii superioare. Această ultimă constatare, tipică pentru economiile în curs de tranziţie, nu este caracteristică pentru alte ţări în curs de dezvoltare cu venituri *per capita* similare.

– Motivele unei asemenea deteriorări vaste a bunăstării între anii 1991 şi 2000 şi ameliorările modeste înregistrate mai târziu au rezultat din colapsul anilor 1992-1996, criza financiară din 1998-1999 şi ricoşeul remarcabil al creşterii care a început în 2001. În studiile despre sărăcia din Republica Moldova, adesea, a fost ignorat faptul că extinderea iniţială a sărăciei cauzate de venituri mici a rezultat din creşterea inegalităţii pe parcursul acelei perioade în mod similar, perspectivele de reducere a sărăciei depind de capacitatea politicilor aplicate de

a stimula un model mai echitabil de creştere. În contextul factorilor multipli, care afectează nivelul de trai, o ofensivă serioasă împotriva sărăciei necesită intervenţii pe mai multe fronturi, printr-o creştere economică în favoarea celor săraci caracterizată prin investiţii mai semnificative în agricultură, creştere caracterizată printr-o rată mai mare a ocupaţiei, politici de sprijin pentru piaţa muncii şi mobilizarea transferurilor de peste hotare ale imigranţilor.

Este important să se facă distincţie între sărăcie şi inegalitate, căci sunt necesare politici diferite, dar complementare, pentru a le reduce pe ambele. Programele de reducere a sărăciei pentru cei aflaţi mai jos de un anumit nivel al veniturilor pot diminua numărul gospodăriilor casnice sărace, dar au un impact foarte mic asupra nivelului inegalităţii.

În termeni de politică economică, dar şi de perspectivă istorică, eradicarea sărăciei poate fi realizată fie prin asigurarea unor rate înalte de creştere economică şi care ar conduce la sporirea generală a veniturilor în societate, fie prin crearea unui sistem de redistribuire de la păturile înavuţite în favoarea celor mai sărace.

Pe termen scurt, o creştere economică înaltă poate fi incompatibilă cu un sistem foarte generos de asistenţă socială, de aceea, problema majoră de politică economică constă în asigurarea unui echilibru durabil între eficienţa economică şi echitatea socială necesare pentru creşterea prosperităţii generale.

Faptul că sărăcia şi inegalitatea sunt mult mai pronunţate în sate decât în oraşe, iar populaţia rurală este mai numeroasă decât cea urbană, imprimă o importanţă deosebită realizării, în mediul rural, a strategiilor de creştere economică şi reducere a sărăciei.

Reducerea inegalităţii necesită, pe lângă majorarea veniturilor săracilor, prevenirea unei concentrări excesive a bunăstării în mâinile unui procent mic al populaţiei şi stimularea unei creşteri a clasei de mijloc. Astfel, în perspectivă istorică, vor fi prevenite şocurile sociale, caracteristice ţărilor cu un înalt nivel de polarizare socială, cauzată de diferenţele mari între veniturile păturilor bogate şi sărace ale societăţii.[4]

[4] Brazilia, India, Nigeria etc.

Având în vedere acest scop major este necesar de a pune accentul pe următoarele obiective sociale:

– formarea la sate a unui potenţial uman adecvat modern pe plan educaţional, ştiinţific, tehnologic, inovativ, cultural şi moral;
– crearea în mediul rural a condiţiilor economice pentru populaţia aptă de muncă în vederea ridicării substanţiale a nivelului bunăstării în baza propriilor venituri şi asigurării unei vieţi decente;
– asigurarea accesului general la serviciile sociale minimale, de calitate acceptabilă, în special, în domeniul învăţământului şi al ocrotirii sănătăţii;
– reducerea sărăciei, diminuarea diferenţei în nivelul de trai, asigurarea protecţiei sociale a celor mai vulnerabile categorii ale populaţiei – pensionar, familii cu mulţi copii etc.;
– perfecţionarea sistemului de pensii, în special pentru pensionarii din agricultură;
– asigurarea protecţiei sociale a şomerilor[5], reorientarea şi formarea profesională a lor, facilitarea angajării în câmpul muncii a acestora şi susţinerea lor în iniţierea activităţilor de antreprenoriat;
– asigurarea creşterii economice durabile atât în sectorul agroalimentar, cât şi în sferele economice nonagricole, astfel încât de această creştere să beneficieze toate categoriile de populaţie rurală;
– reducerea sărăciei ca fenomen social, a inechităţii şi a excluziunii sociale la sat;
– continuarea proceselor de reformare a sectorului agroalimentar. Scopul acestor activităţi va consta în crearea întreprinderilor agricole de dimensiuni optime, implementarea tehnologiilor avansate, realizărilor ştiinţifice, a sistemelor de conexiuni între diferite componente ale sferei agroalimentare, necesare pentru asigurarea creşterii productivităţii şi competitivităţii produselor agricole pe plan internaţional, realizându-se, astfel, o trecere de la cantitate la calitate şi valoare adăugată sporită;
– asigurarea şi direcţionarea, preponderent în mediul rural, a suportului tehnic şi financiar din partea donatorilor internaţionali.

[5] Rata şomajului, în pofida metodologiei moldoveneşti defectuoase de stabilire a ei – excluzându-i din rândul şomerilor pe cei ce deţin cote de pământ – este foare înaltă la sate.

Bibliografie

Bădina 1996: O. Bădina, România şi Republica Moldova. Agricultura şi rolul în perioada de tranziţie (Bucureşti 1996).

Negruţa 2007: A. Negruţa, Raportul privind CBGC, 2006, Biroul Naţional de Statistică (Chişinău 2007).

Politici 2005: Republica Moldova: politici de creştere economică, crearea locurilor de muncă şi reducerea sărăciei (Chişinău 2005).

Programul 2005: Programul Naţional „Satul Moldovenesc" (2005-2015), Guvernul Republicii Moldova, 2005.

Starea 2004: Starea mediului în Republica Moldova în anul 2003. Raport naţional (Chişinău: MERN, INECO 2004), 43-52.

Statistica 2003: Anuarul statistic al Republicii Moldova. Anul 2003 (Chişinău 2004).

Statistica 2006: Anuarul statistic al Republicii Moldova. Anul 2006 (Chişinău 2007).

Considérations sur les conséquences de la réforme agraire en République de Moldova

Résumé

Le processus de réforme de l'agriculture de la République de Moldova, déroulé pendant les années 90 du 20eme siècle, a eu, en outre les conséquences d'ordre économiques, des importantes conséquences sur le plan social en ce qui concerne la population rurale du pays. La conséquence sociale la plus importante de la transition vers une économie de marché (or, la réforme agraire n'est qu'un aspect de la transition de l'économie du système administratif soviétique vers une économie viable de marché) a été la paupérisation massive des habitants du milieu rural, suite tant à la dissolution des kolkhozes et des sovkhozes (et, par conséquent, à une haute taux du chômage parmi les habitants du milieu rural), qu'à la distribution inéquitable du patrimoine des entreprises susmentionnées et des quotes équivalentes de terrain aux paysans.

La transition vers l'économie de marché a eu, de même façon, des conséquences importantes en ce qui concerne l'infrastructure sociale rurale. La situation économique difficile du pays et des villages a rendu impossible maintenance de l'infrastructure soviétique, tant plus - le développement.

Ainsi, le but de l'article est d'élucider les conséquences de la réforme agraire en Moldavie sur deux plans:

– dans le domaine social (s'agissant d'une analyse de la pauvreté dans le milieu rural, de l'évolution des revenus des paysans par comparaison avec ceux des habitants des villes, etc.);
– dans le domaine de l'infrastructure.

De même façon on va proposer des solutions en vue de dépaser la profonde crise dont les villages moldaves se trouvent suite aux réformes.

Общие положения, касающиеся последствий аграрной реформы в Республике Молдова

Резюме

Для сельского населения Республики Молдова процесс реформирования сельского хозяйства страны в 90-е годы прошлого столетия имел серьезные последствия не только в экономическом, но и в социальном плане. Главным социальным последствием данного процесса стало массивное обеднение сельских жителей, вследствие отсутствия рабочих мест на селе (так как основные работодатели советского времени – колхозы и совхозы – были расформированы) и несправедливого распределения имущества бывших сельскохозяйственных предприятий и земельных квот.

Переходный период значительно изменил в худшую (с экономической точки зрения) сторону социально-экономическую жизнь на селе. Подробный анализ последствий переходного периода позволяет заявить, что экономические реформы 90-х имели катастрофические последствия также для социальной инфраструктуры молдавских сел. Трудное экономическое положение страны привело к отсутствию возможности поддержать ранее созданную довольно развитую, однако, громоздкую инфраструктуру села, не говоря уже о ее дальнейшем развитии.

Исходя из вышесказанного, целью данной статьи является изучение последствий экономических реформ 90-х на селе в двух плоскостях:

– в социальной сфере (в первую очередь, анализируя процесс обеднения сельского населения) и
– в сфере инфраструктуры.

Также, были сформулированы предложения по улучшению положения дел в сфере выхода сельских населенных пунктов из тяжелого социально-экономического положения.

05.12.2008

Octavian Zelinski, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: octavian.zelinski@opentechnet.net

MOMENTE DE REFERINȚĂ DIN EVOLUȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

Elena Ploşniţă

În a doua jumătate a anului 2008, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a demarat realizarea unui program de manifestări ştiinţifice şi culturale dedicate aniversării a 25-a de la înfiinţarea instituţiei. În mod firesc, aniversarea a început la muzeu prin organizarea în zilele de 17-18 octombrie 2008 a sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice care a reunit contribuţii ştiinţifice importante ale muzeografilor şi cercetătorilor din republică şi din străinătate, menite să pună în evidenţă dimensiunea ştiinţifică a instituţiei muzeale.

Şirul momentelor aniversare a continuat cu lansarea volumului *Studii de muzeologie,* volumul I ce a completat în mod sigur drumul de 25 de ani al muzeului. Este o culegere tematică care pune la dispoziţia celor interesaţi rezultatele unor investigaţii ale Muzeului şi cuprinde articole şi studii semnate de cercetători şi muzeografi din Republica Moldova, România, Ucraina. Lucrarea a apărut în condiţii grafice foarte bune la editura Bons Offices, în seria „Biblioteca Tyragetia", coordonată de dr. hab. E. Sava şi dr. A. Zanoci.

A dat strălucire momentului aniversar şi vernisajul, la 25 decembrie 2008, al expoziţiei „Fascinaţia şi splendoarea podoabelor" (piese de podoabă din colecţiile muzeului). Expoziţia a reunit circa 800 de piese, dintre care 90% au fost expuse în premieră, marea majoritate constituind-o cele din categoria „tezaur". Au fost etalate diverse categorii de obiecte de podoabă-capilare: pandantive, cercei şi inele de tâmplă, agrafe de păr; obiecte pentru înfrumuseţarea corpului: inele, brăţări, cercei, coliere, mărgele, lănţişoare; accesorii vestimentare: aplici, nasturi, fibule. Reperele cronologice în care s-a încadrat discursul expoziţional sunt: Paleolitic - Epoca contemporană.

Aniversării a 25-a de la înfiinţarea Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei este consacrat şi prezentul articol. Am ales această temă în prelungirea preocupărilor noastre de muzeologie, în virtutea valorificării unor documente noi, depistate în cursul investigaţiilor efectuate în arhive şi biblioteci, dar şi datorită faptului că ne facem meseria în această instituţie şi considerăm că este datoria noastră de a trata în mod generos subiectul apariţiei şi funcţionării acestui muzeu naţional al Republicii Moldova.

Ne-am propus să abordăm problematica complexă a muzeului, reflectând anumite dimensiuni ştiinţifice ale acestei instituţii prestigioase care poartă titulatura Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. În cele ce urmează vom încerca să prezentăm, să punem în valoare calităţile, valenţele şi resursele muzeului, nu numai pentru că această instituţie a ajuns la un ceas aniversar, dar şi din motivul că acest muzeu are un destin aparte, plin de conţinut şi semnificaţii şi în plus este tribuna reprezentativă a muzeografiei de istorie din republică.

Repere de instituţionalizare

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a ajuns la 25 de ani de existenţă şi activitate. Istoria muzeului pe parcursul acestei perioade este determinată în mod fundamental de evoluţia societăţii, de conştiinţa socială, de nivelul de dezvoltare a ştiinţei istorice şi a muzeologiei contemporane.

Primele idei privind organizarea unui muzeu de istorie la Chişinău au fost lansate la sfârşitul secolului al XIX-lea. Muzeul de istorie a fost un deziderat abordat de Societăţile cultural-ştiinţifice din Basarabia epocii moderne. Basarabia a fost una din puţinele gubernii ale Imperiului Rus care a avut oameni de ştiinţă şi cultură ce au elaborat conceptul de muzeu de istorie şi au promovat consecvent ideea necesităţii şi utilităţii muzeului de istorie, unui muzeu pentru individualizare naţională. Printre aceştia merită să fie nominalizaţi I. Halippa, P. Gore, Şt. Ciobanu ş.a. Ideea muzeului de istorie a dăinuit în societate, a frământat minţile intelectualilor aproape un veac, ca prin comandă politică să devină realitate culturală abia în anul 1983. Chiar şi la această dată, 1983,

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 317-327.

muzeul de istorie rămânea a fi o instituţie dorită, necesară pentru studierea şi cunoaşterea istoriei. Muzeul de istorie a fost înfiinţat prin Hotărârea comună a CC al PCM şi Consiliului de Miniştri al RSSM din 29 noiembrie 1983 „Cu privire la utilizarea monumentului istoric – clădirea fostului gimnaziu de băieţi din Chişinău, unde a învăţat şi S. Lazo", la propunerea Ministerului Culturii. Actul de înfiinţare a muzeului de istorie poartă data de 21 decembrie 1983, dată la care este emis ordinul Ministerului Culturii nr. 561 „Cu privire la reprofilarea muzeelor". Unul din punctele acestui ordin prevedea reprofilarea Muzeului de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal al RSSM în Muzeul de Stat de Studiere a Ţinutului Natal al RSSM. Motivul creării muzeului de istorie în acest ordin este explicat prin „interesul tot mai sporit al populaţiei faţă de trecutul şi prezentul istoric al ţinutului, succesele în domeniile ştiinţei, tehnicii şi culturii, precum şi de ineficienţa muzeelor cu profil de istorie de rang republican din Chişinău care au o tematică expoziţională identică realizată în linii mari în baza copiilor fotodocumentare".

Baza patrimonială a muzeului au constituit-o fondurile Muzeului republican al gloriei militare, pe care le-a încorporat, şi fondul de piese cu valoare istorică deţinut de Muzeul de Stat de Studiere a Ţinutului al RSSM. Conform ordinului nr. 561 din 21 decembrie 1983 al Ministerului Culturii, Muzeul de Studiere a Ţinutului al RSSM a fost obligat să transmită o parte din patrimoniul său noului muzeu creat. Odată cu această decizie au apărut discuţii, dezbateri, nemulţumiri în ceea ce priveşte problema transferului de patrimoniu. O bună parte din muzeografii Muzeului de Stat de Studiere a Ţinutului al RSSM considerau că noul muzeu de istorie creat trebuie să-şi constituie patrimoniul său, fără transferuri. Problema această a fost repusă cu regularitate pe tapet şi continuă să genereze dezbateri şi controverse între muzeografii din ambele instituţii, unii cu obligaţia de transmitere, alţii cu datoria de proprietate. Dar suntem convinşi că această problemă trebuie judecată şi apreciată doar prin prisma scopului şi a rezultatului. Nimeni nu poate neglija necesitatea existenţei şi funcţionării muzeului de istorie. Inexistenţa lui ar fi provocat ieri şi astăzi probleme grave în societate, ar fi diminuat interesele statului Republica Moldova pe arena internaţională. Privind retrospectiv înfiinţarea muzeului, evoluţia lui, astăzi afirmăm cu toată convingerea că crearea şi activitatea acestei instituţii a fost necesară şi nu poate fi pusă la îndoială de nimeni. Muzeul mai are o semnificaţie deosebită: a introdus şi a stimulat în mod sistematic cercetarea muzeologică şi cercetarea istorică în muzeu, în special pe cea arheologică, în general a impus muzeele ca pe un important partener de cercetare. Este un atu al acestui muzeu.

Ne punem întrebarea: De ce abia la 1983 a fost posibilă înfiinţarea muzeului de istorie? Suntem obligaţi să menţionăm că înfiinţarea muzeului nu a fost un răspuns la demersul savanţilor istorici moldoveni de la Academia de Ştiinţe a Moldovei sau de la diverse instituţii de învăţământ. În plus, subliniem că până la 1957 la Chişinău funcţiona Muzeul Republican de Studiere a Ţinutului al RSSM, iar prin Hotărârea nr. 137 din 17 februarie 1957 a Consiliului de Miniştri al RSSM acest muzeu este reorganizat şi în peisajul cultural al republicii apare Muzeul de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului[1]. Deci, componenta istorică în principalul muzeu al republicii, real apare numai în 1957. Totodată, menţionăm că în lumea academică, problema organizării unui muzeu de istorie nu a fost discutată oficial niciodată. Ceea ce a constituit problema numărul unu pentru savanţii Academiei RSSM a fost ideea organizării unui muzeu de etnografie, a unui muzeu de arheologie, a Muzeului Satului. Hotărârea nr. 486 din 10 noiembrie 1958 „Despre situaţia şi măsurile de îmbunătăţire a cercetării etnografice" prevedea deschiderea Muzeului de Etnografie a RSSM şi a Muzeului Satului la Chişinău[2]. În 1965 ideile academicienilor şi ale Ministerului Culturii s-au modificat, la această dată discutându-se problema creării unui muzeu de etnografie şi arheologie[3]. Şi aceasta se întâmpla numai datorită iniţiativei organizării unui muzeu de etnografie, iniţiativa aparţinând reputatului etnograf V. Zelenciuc.

Răspunsul la întrebare trebuie căutat în Hotărârea Plenarei CC al PCUS din 1982 „Despre îmbunătăţirea activităţii ideologico-educative a muzeelor", care a pus problema rolului instituţiei muzeale şi, în primul rând, al muzeului de istorie în procesul de creare a concepţiei marxist-leniniste despre lume şi de educare a omului nou – sovietic. În Hotărârea plenarei se menţiona faptul că „datorită îmbunătăţirii nivelului de educaţie şi

[1] ANRM, F. P - 2261, d. 204, f. 76.
[2] ANRM, F. P - 2261, d. 216, f. 92-93.
[3] ANRM, F. P - 2261, d. 302, f. 27.

instruire a poporului sovietic a crescut interesul oamenilor faţă de istorie, iar muzeul de istorie fiind cel mai important mijloc în arsenalul activităţii ideologice trebuie să contribuie la educaţia omului nou". Hotărârea nominalizată cerea optimizarea activităţii muzeelor existente, organizarea muzeelor de istorie în republicile unionale, iar Academia de Ştiinţe a URSS şi Ministerul Culturii al URSS trebuiau să monitorizeze acest proces. Reţeaua muzeală urma să fie amplificată, în acest scop fiind folosite monumentele de istorie şi cultură. Aspiraţiile partidului comunist în ceea ce priveşte educaţia omului sovietic puteau fi realizate prin mesajul expoziţional al tuturor categoriilor de muzee, dar rolul principal era acordat muzeului de istorie. RSS Moldovenească nu avea un muzeu de istorie în formulă independentă. Începând cu luna martie 1983 Ministerul Culturii, la indicaţia Consiliului de Miniştri al RSSM, studiază problema expoziţiilor muzeale cu profil de istorie din republică şi ajunge la concluzia că toate sunt identice şi sunt create pe cópii. Sunt căutate modalităţi de înfiinţare a muzeului de istorie, soluţia acceptabilă fiind propusă la sfârşitul anului 1983, muzeul fiind oficial înfiinţat şi alocându-i-se pentru sediu o clădire istorică în centrul oraşului – fostul Liceu de băieţi nr. 1 din Chişinău.

Muzeul în evoluţia sa a cunoscut mai multe perioade, a avut în activitatea sa mai multe momente de referinţă. În 2004, în evoluţia muzeului au fost fixate cronologic două etape: prima – 1984-1989, a doua – 1990-2004 (Cornețchi 2004, 241). Cercetările noastre efectuate în fondurile arhivistice muzeale au demonstrat un lucru foarte clar – muzeul în evoluţia sa are câteva repere de maximă semnificaţie. Având în vedere acest lucru, considerăm că în dezvoltarea muzeului putem evidenţia trei perioade distincte:

– perioada stabilirii muzeului ca instituţie publică – 1984-1991 – în acest răstimp muzeul suferă influenţe ideologice, este politizat, are loc o didacticizare şi uniformizare a mesajului muzeal, structura funcţională şi patrimonială a muzeului are la bază periodizarea de tip exclusivist marxist;
– perioada democratizării muzeului – 1992-2005 – în această perioadă are loc o restructurare a funcţiilor muzeale, sunt definite politicile de cercetare şi dezvoltare a patrimoniului muzeal, de prezentare expoziţională;
– începutul unei reorganizări conceptuale a muzeului – 2006 – începând cu această dată muzeul încearcă să stabilească nişte direcţii strategice de dezvoltare a instituţiei, de elaborare a unor proiecte şi programe strategice, având în vedere componenta tematică dublă a muzeului, este perioada de definire a misiunii muzeului la etapa actuală.

Prăbuşirea comunismului reprezintă, indiscutabil, fenomenul politic cel mai important de la sfârşitul secolului al XX-lea. Activitatea muzeului după destrămarea URSS şi proclamarea independenţei Republicii Moldova s-a desfăşurat pe cu totul alte coordonate, modelate de schimbările regimului politic şi de interesul naţional. La 22 octombrie 1991, prin ordinul Ministerului Culturii nr. 231 „Cu privire la perfecţionarea activităţii muzeelor republicane", Muzeul de Stat de Istorie al RSSM îşi schimbă titulatura în Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

La începutul secolului al XXI-lea, muzeul a cunoscut serioase şi profunde metamorfoze determinate, în primul rând, de Hotărârea Guvernului nr. 1326 din 14.12.2005 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" şi nr. 68 din 14.02.2006, de Ordinul Ministerului Culturii şi Turismului nr. 302p din 26.12.2005 şi nr. 47p din 27.02.2006, de Hotărârea nr. 83 din 21.04.2006 a Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Toate hotărârile nominalizate au condus la încadrarea Secţiei de Arheologie a Institutului de Arheologie şi Etnografie a Academiei de Ştiinţe a Moldovei (intrată în vocabularul ştiinţific şi public ca Muzeul de Arheologie) în Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei. Din această integrare centralizată şi dirijistă, propusă de AŞM şi promovată de Guvernul Republicii Moldova, a rezultat Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Deci, începând cu anul 2006 instituţia muzeală de istorie, înfiinţată în 1983 poartă titulatura – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Astăzi muzeul este o instituţie publică, cu o personalitate recunoscută, are simboluri proprii: stemă şi drapel, aprobate prin ordinul directorului nr.8 din 125 martie 2004 şi de către Comisia Naţională de Heraldică din 19 martie 2004 (Tabac 2004, 204).

Constatăm că ideea muzeului de istorie a trebuit să parcurgă o cale lungă, anevoioasă, ca să devină instituţie muzeală reală abia la 1983.

Constituirea şi dezvoltarea patrimoniului

În practica muzeologică cercetarea ştiinţifică ocupă un loc important în ansamblul activităţilor specifice ale muzeului. Anume cercetarea ştiinţifică „constituie calea cea mai importantă de dezvoltare a patrimoniului muzeal; constituie baza evidenţei ştiinţifice a acestuia; fundamentează raţional acţiunea de conservare-restaurare a acestui patrimoniu; orientează în raport cu structura şi opţiunile publicului activitatea de valorificare a patrimoniului muzeal" (Florescu 1998, 56). Problema cercetării ştiinţifice în instituţia muzeală reprezintă un subiect care a reţinut atenţia multor cercetători. Muzeul este privit, conceput şi perceput ca un institut specific de cercetare (Nestupny 1968, 34). Jiři Nestupny considera cercetarea de muzeu ca „funcţie vitală pentru lărgirea orizontului cunoaşterii asupra patrimoniului istoric". Iar una din funcţiile de bază ale muzeului în cadrul cercetării este constituirea şi dezvoltarea patrimoniului, altfel spus „cercetarea culturii materiale şi a naturii în scop de colectare, de constituire şi de dezvoltare a patrimoniului cultural, este o activitate esenţială: fără colecţii muzeul nu poate exista" (Florescu 1998, 20). Odată cu organizarea Muzeului de istorie în 1983, autorităţile coordonatoare şi-au asumat multiple responsabilităţi în ceea ce priveşte constituirea patrimoniului muzeului, în primul rând, asigurarea transferului patrimoniului cu caracter istoric din fondurile Muzeului de Stat de Studiere a Ţinutului Natal şi alocarea mijloacelor pentru achiziţia de bunuri culturale. Deşi ordinul Ministerului Culturii nr. 521 din 21 decembrie 1983 stipula reorganizarea Muzeului de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal în două muzee distincte, cu transmiterea fondului de piese cu profil istoric Muzeului de Stat de Istorie, la sfârşitul anului 1984 au fost înregistrate, luate la evidenţă doar 5174 de piese din acest fond. În Raportul instituţiei pe anul 1984 se menţionează că „din cauze subiective şi obiective cele mai importante colecţii arheologice, numismatice şi de piese medievale nu au putut fi recuperate". În anii 1984-1987, potrivit statisticilor oferite de Rapoartele anuale de activitate ale muzeului în Patrimoniu din colecţiile Muzeului de Studiere a Ţinutului al RSSM au intrat doar 35.949 unităţi, dintre care 20.791 fond de bază. Este necesar să menţionăm că „aceste piese reflectau dezvoltarea societăţii umane pe teritoriul Moldovei din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Dintre ele trebuie menţionate colecţiile: piese arheologice, inclusiv renumitul tezaur de la Olăneşti; tezaure monetare; documente, fotografii, obiecte ale unor personalităţi care au contribuit la dezvoltarea social-economică şi culturală a Moldovei şi altele" (Borodac 2004, 224). Şi astăzi suntem nevoiţi să constatăm că nu tot patrimoniul cu caracter istoric a fost transmis Muzeului de Istorie. Cele mai semnificative acte şi documente istorice, colecţii arheologice, tezaure monetare au rămas în fondurile Muzeului de Stat de Studiere a Ţinutului al RSSM, astăzi Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Dacă apelăm la practica muzeală internaţională, trebuie să recunoaştem că în Europa separarea colecţiilor muzeale constituite istoric din diferite tipuri de surse şi conform diverselor discipline ştiinţifice, este de neconceput. Din păcate, în spaţiul nostru, aceasta este o tradiţie, o tendinţă mai veche, materializată la diverse etape de evoluţie a muzeografiei moldoveneşti. Nu este prima dată când în muzeografia moldovenească se desfac muzee, se despart colecţii. Acelaşi Muzeu de Etnografie şi Istorie Naturală (Muzeul Zemstvei) în 1918 a înghiţit patrimoniul Muzeului de Istorie al Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia. Toate demersurile ce au urmat nu au soluţionat problema retrocedării acestui patrimoniu pentru crearea la Chişinău a Muzeului istorico-arheologic în perioada interbelică.

Dezvoltarea patrimoniului este o activitate ştiinţifică şi se face pe baza unei concepţii bine definite, ca parte componentă a concepţiei generale de dezvoltare a muzeului. Concepţia de dezvoltare a patrimoniului trebuie să cuprindă în mod obligatoriu: scopul şi sarcinile, direcţiile prioritare de activitate, principiile ştiinţifice de organizare a colecţiilor, bazele conceptuale de completare, cercetarea şi utilizarea colecţiilor muzeale (Основы 2005, 229). În plus, scopul principal al dezvoltării patrimoniului este documentarea realităţii istorice.

Problemele care urmau a fi rezolvate în primii ani de existenţă a muzeului, în dezvoltarea patrimoniului pot fi structurate astfel:

– organizarea ştiinţifică a colecţiilor, identificarea şi selectarea bunurilor culturale de semnificaţie muzeală, expertiza lor, introducerea în colecţiile muzeale;
– cercetarea multilaterală a colecţiilor şi obiectelor muzeale intrate în muzeu;

– documentarea, fixarea rezultatelor evidenţei ştiinţifice în documentele informative, în sistemul de păstrare;
– organizarea sistemului de control privind conservarea şi restaurarea patrimoniului muzeal.

Este important să menţionăm că constituirea şi dezvoltarea patrimoniului este reglementată de actele normative, în care sunt stipulate ordinea şi regulile evidenţei, inventarierea, păstrarea, utilizarea obiectelor muzeale. Până în 2003, muzeul a utilizat actele normative din perioada regimului sovietic. Abia în 2002 este adoptată Legea muzeelor nr. 1596-XV din 27 decembrie 2002, iar în 2003, prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1111 din 11 septembrie 2003, este aprobat Regulamentul privind evidenţa şi conservarea patrimoniului cultural mobil, care reglementează într-o anumită măsură procesul de evidenţă a patrimoniului, dar nu reprezintă o metodologie fermă de constituire şi dezvoltare a patrimoniului muzeal.

În perioada 1984-1991 izvoarele de dezvoltare a patrimoniului muzeal au fost diverse:

– donaţiile de carte şi obiecte de istorie militară din muzeele Sankt Petersburgului şi Moscovei;
– fondurile de patrimoniu ale muzeelor politice, lichidate odată cu începutul restructurării societăţii sovietice;
– cercetarea de teren, în linii mari deplasările şi expediţiile de cercetare şi documentare.

Bunurile culturale acumulate în fondurile muzeului au permis stabilirea unei anumite cantităţi de patrimoniu istorico-cultural. Calitatea şi conţinutul patrimoniului nu corespundeau realităţilor istorice, patrimoniul nu reflecta istoria naţională şi nu răspundea aspiraţiilor populaţiei locale. Majoritatea pieselor reflectau perioada sovietică de dezvoltare a societăţii moldoveneşti. Dezvoltarea patrimoniului s-a făcut conform principiului tematic.

În anii 1992-2005, sursele de completare a patrimoniului muzeal s-au modificat într-o anumită măsură, principalele fiind:

– cercetarea de teren, în general săpăturile arheologice;
– patrimoniul din muzeele închise;
– donaţiile membrilor societăţii civile;
– achiziţiile celor mai reprezentative piese pentru istoria naţională.

În această perioadă o atenţie deosebită este acordată problemelor de istorie naţională, în mod deosebit istoriei medievale şi moderne, sunt colectate piese ce reflectă istoria românilor basarabeni şi care au completat petele albe existente în structura patrimoniului. Dezvoltarea patrimoniului s-a făcut respectând atât principiul sistematic cât şi cel tematic; utilizând principiul sistematic s-a realizat amplificarea colecţiilor de acelaşi tip de obiecte muzeale, rezultatul unei asemenea completări a fost apariţia colecţiilor tipologice; completarea tematică a condus la crearea colecţiilor tematice cu obiecte din diverse categorii de patrimoniu.

Începând cu 2006, în politica de dezvoltare a patrimoniului au intervenit schimbări structurale. La începutul etapei putem evidenţia două surse principale:

– achiziţiile pieselor cu proprietăţi de unicat şi raritate;
– colecţiile arheologice din fostul Muzeu de Arheologie al AŞM.

O atenţie deosebită este acordată colectării pieselor ce au aparţinut unor personalităţi marcante ale culturii şi istoriei naţionale.

În general, trebuie să menţionăm că pe parcursul evoluţiei muzeului, principiul de bază al constituirii patrimoniului a fost şi rămâne şi astăzi cel al semnificaţiei istorice şi culturale a obiectului, iar criteriile de selectare aplicate – reprezentativitatea şi starea de conservare. O atenţie deosebită este acordată proprietăţilor pieselor ce intrau în muzeu – unicitatea şi raritatea.

Totodată, structura patrimoniului se construieşte după principiile de clasificare a surselor materiale, surselor scrise, surselor figurative. Iar politica de dezvoltare a patrimoniului muzeal a fost şi este determinată de ideologia dominantă în societate, pentru că muzeul serveşte intereselor societăţii şi de fapt îndeplineşte comenzile ei. Dezvoltarea ştiinţei, a societăţii, în general, a muzeologiei influenţează procesul de dezvoltare a patrimoniului muzeal.

Muzeul de istorie şi ştiinţa istorică

Este cunoscut faptul că nici o activitate muzeală nu poate fi realizată fără o cercetare ştiinţifică fundamentată. La orice etapă de dezvoltare a muzeului sunt elaborate, stabilite direcţiile de cercetare ştiinţifică, care, de fapt, sunt determinate pe

de o parte de apartenenţa la disciplina de profil, iar pe de altă parte de locul pe care îl ocupă muzeul în sistemul instituţiilor sociale.

Între ştiinţa istorică şi muzeul de istorie există o legătură şi interdependenţă reciprocă. La baza funcţionării acestei legături stau factori obiectivi, cum ar fi comunitatea de funcţii sociale, impactul realizărilor ştiinţei istorice asupra activităţii muzeului, utilizarea de către ştiinţa istorică a colecţiilor muzeale ca bază izvoristică, documentară. Dezvoltarea ştiinţei istorice, ansamblul cunoştinţelor sistematizate, formează baza teoretică pentru realizarea principalelor funcţii sociale ale muzeului: documentarea istorică şi comunicarea. Muzeul, la rândul său, contribuie la realizarea funcţiilor de bază ale ştiinţei istorice:

– studiază, formează, sistematizează baza documentară şi obiectuală, antrenând colecţiile muzeale în sfera cercetării ştiinţifice;
– realizează cercetări ştiinţifice pe o tematică istorică actuală, diversă, astfel participând la elaborarea şi acumularea cunoştinţelor istorice;
– muzeul realizează prin mijloace muzeistice specifice, prin expoziţie, în primul rând, propaganda cunoştinţelor istorice.

Specificul procesului de propagandă a cunoştinţelor istorice constă nu în introducerea mecanică, în practică, a cunoştinţelor istorice; specificul acesta presupune transpunerea cunoştinţelor istorice din limbajul ştiinţei fundamentale în limbajul expoziţiei muzeale, ceea ce, de fapt, este una din sarcinile de bază ale muzeologiei. Rolul muzeului în propaganda cunoştinţelor istorice este greu de reconsiderat. Studierea istoriei, familiarizarea cu cunoştinţele istorice este unul din factorii importanţi în crearea concepţiei omului despre lume, determină atitudinea civică a fiecărui individ.

În activitatea sa muzeul de istorie se bazează pe realizările ştiinţei istorice care determină direcţiile tematice de cercetare şi formează baza ştiinţifică a activităţii expoziţionale şi educaţionale.

Muzeul de istorie este un reper real de influenţă a ştiinţei istorice asupra societăţii. Şi această influenţă este exercitată, în primul rând, prin activitatea expoziţională. Expoziţia nu este altceva decât un mijloc de fixare a memoriei istorice, un mijloc de fixare a rezultatelor cercetării ştiinţifice. Tematica de idei a expoziţiei, structura, sistematizarea şi prezentarea patrimoniului au la bază principiile teoretice metodologice şi metodice ale ştiinţei istorice.

Orice muzeu trebuie să aibă program de cercetare, în procesul lui de elaborare trebuie să fie determinate lacunele şi carenţele atât de cunoaştere cât şi de patrimoniu muzeal.

Ar mai fi de menţionat că analiza aspectelor cercetării fundamentale şi cercetării aplicative în muzeu demonstrează că ele se interpretează în grade diferite, la toate nivelele procedurale ale cercetării (Florescu 1998, 59). Iar finalitatea cercetării de muzeu este una educaţională. Distingem mai multe tipuri de cercetare muzeală: cercetarea specifică, cercetarea de arheometrie (investigaţia structurală-paleotehnică şi de conservare) şi cercetarea psiho-sociologică a publicului de muzeu şi a publicului în general. Cercetarea specifică însumează mai multe genuri, inclusiv cercetarea de arheologie şi cercetarea istorică de muzeu. Cercetarea psiho-sociologică a publicului presupune o investigaţie cu caracter statistic a structurilor de public şi a opţiunilor publicului.

Pornind de la cele analizate anterior, vom încerca să determinăm rolul şi locul muzeului de istorie în cercetarea fundamentală şi aplicativă, să determinăm direcţiile de cercetare în diverse perioade de evoluţie a muzeului.

Este necesar să subliniem că în perioada regimului sovietic, muzeul de istorie avea statut oficial de instituţie cultural-ştiinţifică. Statutul acesta asigura muzeului dreptul la o dominantă, multilaterală activitate ştiinţifică. În practică, lucrurile au evoluat altfel. Până în 1989, muzeul nu avea specificate în cadrul programelor de activitate şi direcţiile de cercetare, erau nominalizate doar unele teme legate de război. Anume în 1989 „intervin schimbări în activitatea de cercetare, pentru prima dată în planul de lucru al muzeului fiind incluse teme ce vizau represiunile staliniste din anii ‘40-50 ai secolului XX, foamea organizată din anii 1946-1947, deportările de masă ale ţăranilor din anul 1949. De asemenea încep să fie studiate şi acumulate piese de muzeu referitoare la „perestroika”, organizaţiile şi mişcările naţionale” (Cornеţchi 2004, 252).

În anii 1989-1991 au fost puse bazele unor direcţii concrete de cercetare ştiinţifică. Important este să menţionăm că anume acum sunt propuse idei, concepte privind tematica cercetării problemelor de istorie naţională, se conturează profilul a trei probleme de cercetare:

– represiunile, deportările, totalitarismul stalinist în RSS Moldovenească;
– tezaurele monetare, tezaurele de podoabă în colecţiile muzeale din republică;
– personalităţi marcante ale istoriei şi culturii naţionale.

În prima etapă de evoluţie a muzeului, instituţia nu a întreprins investigaţii arheologice. Referitor la cercetarea psiho-sociologică a publicului trebuie să menţionăm că în 1991 este realizat sondajul de opinie a vizitatorului muzeal „Vizitatorul şi expoziţia muzeală". A fost o cercetare de structură bazată pe ancheta făcută cu ajutorul unui chestionar elaborat de cercetătorii Institutului de Filozofie, Sociologie şi Drept al AŞM. Au răspuns la întrebările chestionarului vizitatorii expoziţiilor „Pagini de istorie multimilenară", „Geto-dacii. Istorie şi civilizaţie". Rezultatele sondajului nu au fost publicate, informaţia nu a fost introdusă nici în circuitul public, nici în cel ştiinţific, ea a servit ca reper în ulterioarele investigaţii ale cercetătorilor de la institut pe problemele legate de interesele şi doleanţele publicului în societatea contemporană.

Anul 1992, îl considerăm ca an al începutului unei noi perioade de dezvoltare a Muzeului de istorie. Proclamarea independenţei şi suveranităţii statului Republica Moldova însemna pentru muzeografia moldovenească, în general, şi în mod special pentru muzeul de istorie schimbarea paradigmei ştiinţifice, definirea obiectivelor muzeului într-o nouă societate pornită în drumul său de democratizare a regimului politic şi de trecere de la o economie socialistă la o economie de piaţă. În noile condiţii muzeul şi-a restructurat activitatea, şi-a specificat priorităţile, şi-a definit perspectiva de dezvoltare. Scopul cercetării istorice de muzeu a fost elucidarea unor probleme de istorie naţională mai puţin cunoscute sau interpretate subiectiv în perioada anterioară, cercetarea ştiinţifică a fost pusă în slujba valorificării patrimoniului muzeal. Au fost identificate şi direcţiile de cercetare:

– viaţa cultural-spirituală a românilor basarabeni în perioada regimului ţarist;
– rezistenţa antisovietică în RSS Moldovenească;
– stabilirea şi evoluţia muzeografiei moldoveneşti;
– valorificarea ştiinţifică şi publică a patrimoniului muzeal;
– tipologia iconografică creştină;
– protejarea patrimoniului cultural în Basarabia;
– viaţa şi activitatea personalităţilor marcante.

Investigaţiile arheologice de toate tipurile – cercetarea topografică, săpătura arheologică (în scopul de a recupera bunurile de natură arheologică şi informaţia contextuală) şi cercetarea de cabinet au demarat în muzeu abia în 1998. Cercetătorii muzeului au efectuat investigaţii arheologice în etapa a doua de evoluţie a muzeului pe opt şantiere arheologice, organizând câteva zeci de expediţii. Rezultatele cercetărilor arheologice au fost reflectate în rapoartele ştiinţifice anuale, în publicaţii ştiinţifice. Dar ceea ce este important pentru instituţia muzeală, în cadrul cercetărilor au fost recuperate piese arheologice, de categoria patrimoniu, fapt ce a permis înjghebarea colecţiei arheologice şi valorificarea ei publică prin organizarea unor expoziţii tematice temporare.

Cercetările de arhiometrie nu au constituit obiectivul programului de cercetare al muzeului în anii 1992-2005. Investigaţiile structurale, de conservare, au preocupat pe muzeografi doar accidental şi numai sub raport de sistematizare patrimonială.

Publicul, cu aşteptările sale, cu specificul său a fost o temă importantă în cadrul cercetării psiho-sociologice. Gusturile, opiniile, doleanţele publicului vizitator şi ale celui potenţial au fost subiecte de actualitate pentru cercetătorii muzeului. O evaluare interesantă a opiniilor vizitatorilor muzeului a fost realizată în cadrul proiectului „Publicul înainte de toate". Rezultatele investigaţiei şi-au găsit o reflectare detaliată în Raportul „Muzeul Naţional şi Publicul Vizitator", publicat în 1999. În Raport sunt prezentate mai multe concluzii, dar principala este ca în activitatea muzeală, în relaţia muzeului cu publicul să se treacă de la paradigma orientată spre obiect la paradigma orientată spre Om.

Rezultatele investigaţiilor întreprinse de muzeu au fost prezentate în această perioadă în cadrul manifestărilor ştiinţifice naţionale şi internaţionale, inclusiv în cadrul sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice, debutul ei fiind făcut în 1991. Aceste sesiuni confirmă, anual, importanţa de necontestat a cercetării ştiinţifice, iar comunicările excelează de fiecare dată prin seriozitatea documentării şi diversitatea tematică. Dezbaterile serioase ale diverselor tematici în cadrul mai mul-

tor reuniuni ştiinţifice au avut darul să stimuleze şi să orienteze spre soluţii activitatea ştiinţifică a muzeului de istorie.

În anul 2006, în istoria muzeului începe o nouă perioadă de evoluţie, este o perioadă de modificări radicale în structura muzeului ce urmează a fi conştientizată de muzeografi şi analizată în viitor de muzeologi şi cercetători. Astăzi putem doar menţiona că au fost stabilite priorităţile în domeniul cercetării care cuprind o problematică variată, inclusiv:

– cercetarea patrimoniului muzeal prin conceperea şi proiectarea unei realităţi fenomenologice, prin valorificarea ştiinţifică superioară a diverselor colecţii muzeale în dimensiunile unui dialog naţional şi internaţional ştiinţific;
– modernizarea procesului de identificare, tipologizare, sistematizare a categoriilor de patrimoniu istorico-cultural în scopul susţinerii permanente a evidenţei ştiinţifice muzeale care este indispensabilă şi fundamentală pentru cercetarea, protejarea şi conservarea patrimoniului muzeal;
– definirea problemelor majore specifice ale muzeografiei moldoveneşti şi identificarea perspectivelor de evoluţie a sistemului muzeal din republică în context naţional şi internaţional;
– investigarea rolului şi a factorului cultural în dezvoltarea societăţii moldoveneşti pe parcursul secolelor XVIII-XX;
– întreţinerea unui dialog permanent cu publicul muzeal prin intermediul unui program expoziţional diversificat tematic şi muzeotehnic.

O problemă actuală pentru muzeu rămâne şi astăzi cunoaşterea publicului, cercetările trebuie făcute anual pentru a cunoaşte curba de evoluţie a interesului faţă de muzeu şi de oferta educaţională a muzeului. Cunoaşterea publicului este importantă pentru că ea semnalează eficienţa activităţii muzeale cu vizitatorul muzeului, în mod special astăzi, când criza de public este un fenomen real.

Forme de valorificare a rezultatelor ştiinţifice

În muzeologia contemporană sunt recunoscute mai multe forme de valorificare a rezultatelor cercetării ştiinţifice în muzeu, dar cele principale sunt articolul, raportul, monografia, repertoriul şi catalogul. Dacă primele trei sunt comune pentru orice tip de cercetare, apoi repertoriul şi catalogul sunt caracteristice disciplinelor specifice muzeului. Până în 1992 în istoria muzeului sunt înregistrate doar anumite forme de valorificare a rezultatelor ştiinţifice (în special, articolul). Lipsesc cu desăvârşire cataloagele de colecţii, monografiile, rapoartele arheologice.

În decembrie 1991, pentru prima dată în istoria muzeului, muzeografii prezintă public rezultatele cercetărilor în cadrul primei sesiuni de comunicări ştiinţifice. Aceasta va deveni ulterior principala manifestare ştiinţifică a muzeului cu participarea activă a muzeografilor şi cercetătorilor din diverse institute academice din republică şi din străinătate. Dezbaterile serioase din cadrul sesiunilor anuale cu o tematică diversă de istorie, arheologie, muzeologie au stimulat permanent interesul pentru muzeu ca instituţie ştiinţifică, au orientat cercetătorii spre o anumită tematică de probleme necercetate din istoria naţională. Rezultatele cercetărilor ştiinţifice fiind prezentate în cadrul sesiunilor anuale sunt publicate în *Tyragetia*, care apare începând cu 1992. În perioada 1992-2007 *Tyragetia* a apărut în formulă de *Anuar*, iar începând cu 2007, apare sub formă de revistă ştiinţifică cu două numere anuale: nr. 1 – Arheologie. Istorie Antică, nr. 2 – Istorie. Muzeologie. Este important să subliniem că *Tyragetia* însumează articole – ca formă de valorificare a rezultatelor ştiinţifice şi a „devenit cunoscută şi apreciată nu numai în Republica Moldova, dar şi peste hotarele ei. Astăzi această revistă poate fi întâlnită pe rafturile bibliotecilor atât din ţară, cât şi ale celor din România, Ucraina, Rusia, Germania" (Zanoci 2008, 160).

Alte forme de valorificare a rezultatelor ştiinţifice: monografii, cataloage, culegeri tematice sunt publicate în „Biblioteca Tyragetia", o serie ştiinţifică proprie doar Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, care apare începând cu anul 2000. Este necesar să menţionăm că tematica acestei serii este variată, dar în linii generale cuprinde probleme de istorie naţională, viaţa şi activitatea unor personalităţi marcante, prezentarea celor mai semnificative colecţii muzeale. În această serie au apărut primele forme de evidenţă ştiinţifică – cataloagele de colecţii ale muzeului, de carte românească, de carte poştală ilustrată. Astăzi *Tyragetia* este o revistă cu multă autoritate, scena dezbaterilor specializate din domeniul istoriei, arheologiei şi muzeologiei. Revista caută să identifice priorităţile ştiinţei

istorice şi să propună soluţii şi realizări în domeniu.

Muzeul a înscris în palmaresul formelor de valorificare şi repertoriile, în primul rând merită a fi menţionat Repertoriul tezaurelor monetare din muzeele naţionale şi Repertoriul victimelor regimului totalitarismului comunist, ultimul ieşit de sub tipar în 4 volume cu titlul de *Cartea Memoriei* (catalog). Cartea Memoriei este „o Carte Sfântă izvorâtă din marea dorinţă de a readuce în memorie numele tuturor victimelor nevinovate ale guvernării comuniste, de a recupera istoria adevărată" (Cartea 1999, III).

O altă formă onorabilă pentru cercetarea ştiinţifică în muzeu este monografia. Monografiile semnate de muzeografi apar ca formă de valorificare a rezultatelor ştiinţifice abia în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Tematica este variată: de la arheologie şi probleme de istorie naţională – rezistenţa antisovietică, biserica în epoca medievală, până la probleme de stabilirea şi evoluţia muzeografiei basarabene şi protejarea patrimoniului istorico-cultural.

Valorificarea rezultatelor ştiinţifice argumentează faptul că cercetarea ştiinţifică pentru cei din muzeu este o preocupare constantă şi, în linii mari, este pusă în slujba valorificării patrimoniului muzeal şi analizei unor probleme ce ţin de istoria naţională. Aceste cataloage dovedesc nivelul de profesionalism ştiinţific în cunoaşterea analitică a propriului patrimoniu muzeal. Sunt publicaţii ştiinţifice, publicaţii captivante şi ele se înscriu în şirul prestigioaselor titluri menţionate, care fac cinste autorilor dedicaţi domeniului şi muzeului ca instituţie ştiinţifică. Ar mai fi de adăugat că publicarea tuturor materialelor ce ţin de prezentarea colecţiilor muzeale este şi o cale de democratizare a instituţiei muzeale. Muzeul fiind o instituţie publică, serveşte publicul, iar publicul are dreptul să cunoască ce protejează şi cum ocroteşte muzeul patrimoniul istorico-cultural.

O altă formă de valorificare a rezultatelor este expoziţia muzeală. Expoziţia „semnifică în fond, chiar raţiunea de a fi a muzeului iar calitatea sa ca ofertă publică contribuie în mod esenţial la susţinerea credibilităţii şi personalităţii acestuia" (Opriş 2008, 94). Muzeul şi-a amplificat permanent demersul expoziţional, încercând să creeze şi să prezinte publicului expoziţii interesante şi atrăgătoare. În 1991 muzeul a deschis prima expoziţie permanentă pentru vizitatori „Pagini de istorie milenară". În anii 1992-2005 muzeografiei instituţiei au continuat să organizeze cu inspiraţie şi har expoziţii diverse după natura temei, sistemul de prezentare, după modul în care a fost tratat materialul. În palmaresul expoziţiilor temporare create în muzeu s-au înscris diferite tipuri de expoziţie: expoziţie-experiment, expoziţie-problemă, expoziţie de autor, expoziţie multimedia, expoziţie omagială, expoziţie de colecţie, expoziţie tematică. Subliniem că pe parcursul secolului XX în muzeologie s-a pus un accent deosebit pe prezenţa în mod obligatoriu în fiecare muzeu a expoziţiei permanente, tematice, inclusiv în muzeele din republică. Astăzi una din provocările muzeologiei contemporane este trecerea la expoziţiile temporare chiar şi în cele mai mari muzee ale lumii, însuşi „accentul pe expoziţia temporară – nu pe colecţiile permanente – vădeşte un nou tip de ofertă muzeală dinamică şi adecvată cerinţelor culturii urbane" (Opriş 2008, 11).

Spectacolul expoziţional, scenariile tematice şi ale regiilor sunt încă aşteptate în spaţiile de expunere ale muzeului. O expoziţie astăzi trebuie să fie o fericită îmbinare între imagine, sunet şi exponat, între structura şi funcţia textelor. Vizitatorul contemporan are nevoie de expoziţii de cunoaştere, de reflecţie, de descoperire, cu aspecte novatoare atât în plan tematic cât şi muzeotehnic. Expoziţia muzeală este un factor esenţial al funcţionării instituţiei care, prin efectele sale, determină prezenţa sau lipsa publicului vizitator.

În loc de concluzii

Istoria Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei pe parcursul celor 25 de ani reprezintă o perioadă de spectaculoasă evoluţie. Vizând fundamental salvarea şi conservarea patrimoniului cultural-istoric, cunoaşterea şi educaţia, Muzeul are astăzi o triplă semnificaţie: instituţie culturală, instituţie ştiinţifică, instituţie educaţională. La cei 25 de ani putem afirma că este o instituţie muzeală cu personalitate, recunoscută ca instituţie culturală şi ştiinţifică în republică şi peste hotarele ei. Autoritatea pe care şi-a dobândit-o muzeul pe parcursul celor 25 de ani, trebuie consolidată şi întreţinută. Începutul veacului XXI aşază la capitolul Perspective un imens spaţiu de modernizare în Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei:

– implicarea permanentă a cercetării în fundamentarea acţiunilor muzeului (expoziţii, activităţi culturale, educaţie, conservare, restaurare);
– aplicarea rezultatelor cercetării – orientarea cu precădere spre cercetarea aplicată;
– realizarea de parteneriate de cercetare în cadrul programelor europene;
– diversificarea programelor culturale pe baza analizei de marketing;
– deschiderea către integrarea informaţională globală;
– o politică concretă de management şi marketing muzeal.

Actualul director prin puternicul colectiv de specialişti are obligaţia să gireze o profundă schimbare în muzeu, care să asigure o reorganizare conceptuală a instituţiei printr-o strategie concretă şi eficientă.

Bibliografie

Andrieş-Tabac 2004: S. Andrieş-Tabac, Debutul heraldicii muzeale în Republica Moldova. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 200-215.

Borodac 2004: E. Borodac, Completarea şi păstrarea patrimoniului MNIM. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 223-229.

Cartea 1999: Cartea Memoriei, vol. I (Chişinău 1999).

Cornețchi 2004: A. Cornețchi, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei la 20 de ani de activitate. Istorie şi evoluţie. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 241-298.

Florescu 1998: R. Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1998).

Nestupny 1968: J. Nestupny, Museum and research (Prague 1968).

Opriş 2008: I. Opriş, Provocarea noilor muzeografii (Brăila 2008).

Zanoci 2008: A. Zanoci, File din activitatea editorială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. In: Studii de muzeologie, vol. 1 (Chişinău 2008).

Moments of reference from the activity of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

The article is consecrated to the 25th anniversary from the creation of the National Museum of Archaeology and History of Moldova. The author determines three distinct periods in the 25 years of museum evolution:

– 1983-1991, the period of functional organization and heritage collection formed on a periodization of exclusively Marxist type;
– 1992-2005, the period of museum democratization during which are defined the educational and research issues and the development of heritage;
– 2006 – marked the beginning of a new period of deep conceptual change of the museum, of defining the museums' mission.

Each period forwards certain tasks, resolves certain museum problems and shows different particularities in the museum development as a cultural-scientific institution. Important in the evolution of the museum were and remain the issues referring to the development of the heritage, the relation and the interaction of the history museum with the historical science, with the forms of scientific results valorization in the museum. Instead of conclusions are presented the museum modernization expectations at the beginning of the 21st century, among which:

– the permanent involvement of research in underlying museum actions (exhibitions, cultural activities, education, conservation, restoration);
– application of the research results – orienting mostly toward applied research;
– establishing research partnerships within European programs;
– diversifying cultural programs on marketing analysis;
– opening towards global informational integration;
– a well defined museum management and marketing policy.

Важнейшие моменты из истории развития Национального музея археологии и истории Молдовы

Резюме

Статья посвящена 25-летию со дня создания Национального музея археологии и истории Молдовы. В истории развития музея на протяжении 25 лет автор статьи выделяет три периода:

– 1983-1991 годы, этот период становления музея как культурного и научного учреждения. Вся деятельность музея за данный период была основана на марксистско-ленинской методологии.
– 1992- 2005 годы, этот период демократизации музея, когда чётко были определены задачи и социальные функции музея. Исходя из поставленных задач, на первый план выдвигались научно-фондовая, научно-исследовательская работы и коммуникативная функция музея.
– с 2006 года начинается новый период в истории развития музея. Главные задачи музея – концептуальное реформирование музея и определение его мисси на современном этапе.

Каждый период развития музея имел свои особенности и решал определенные задачи. Но постоянными задачами были и остаются – проблемы общность объекта и методы исследования между музееведением и историческими дисциплинами, музееведческое исследование в области охраны и хранения музейных фондов, в области музейной коммуникации.

В заключение автор выделяет несколько задач, решение которых могут содействовать модернизации музея и его дальнейшего развития. В их числе:

– развитие прикладного музееведения;
– использование результатов научных исследований в музейной практике;
– разработка и использование музейного менеджмента и музейного маркетинга;
– развитие коммуникационных аспектов музейной деятельности;
– участие в музейных международных проектах и программам;
– внедрение информационных технологий во всех отраслях музейной деятельности;
– разработка и внедрение на основе музейного маркетинга разнообразных культурных программ.

02.03.2009

Dr. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CONSIDERAŢII PRIVIND OPORTUNITATEA VALORIFICĂRII MUZEOGRAFICE A PATRIMONIULUI ISTORIC AL MĂNĂSTIRII CĂPRIANA

Elena Postică

Dintre lăcaşele monastice creştine din Republica Moldova, cel mai vechi şi, pe bună dreptate, cel mai semnificativ din punct de vedere al spiritualităţii şi valorii istorice este Mănăstirea Căpriana.

Apărută prin anii '20 ai secolului al XV-lea, drept ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun, „Mănăstirea de la Vişnevăţ", după cum era denumită în hrisovul domnesc de la 10 februarie 1429, avea să traverseze în următoarele secole un parcurs spectaculos şi să se impună drept unul dintre cele mai importante aşezăminte de cultură creştină ortodoxă de la extrema de răsărit a lumii româneşti (Postică, Constantinescu 1996, 19).

Istoria Mănăstirii Căpriana este indisolubil legată de istoria Ţării Moldovei şi de marile personalităţi ale neamului. Dacă Alexandru cel Bun a construit prima biserică de lemn la Căpriana, Ştefan cel Mare a zidit prima biserică din piatră pe care fiul său Petru Rareş a reconstruit-o din temelie. Domnitorii Moldovei au înzestrat mănăstirea cu moşii, odoare şi veşminte scumpe. Graţie acestui sprijin, dar şi a eforturilor comunităţii monahale de aici, chiar de la începuturi, Mănăstirea Căpriana devine un important centru de cultură şi spiritualitate. Primul stareţ al *mănăstirii de la Vişnevăţ* a fost unul dintre cei mai mari cărturari ai vremii – egumenul Chiprian, autorul lucrării hagiografice „Jitia sau viaţa cuviosului nostru părinte Varvar, cel izvorâtor de mir, care s-a ostenit în muntele Palagonez" (N. Dabija), cea mai veche operă versificată, atestată documentar în spaţiul dintre Prut şi Nistru. La Căpriana a trăit şi a activat egumenul Eftimie, cronicarul de curte al domnitorului Alexandru Lăpuşneanu, sol al principelui Moldovei la Moscova. Tot aici Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi-a scris cele mai valoroase lucrări cu caracter religios şi didactic. Pe lângă mănăstire a funcţionat o vestită şcoală de copişti şi, din 1905, un seminar teologic (Ilviţchi 1999, 47). Vechea mănăstire voievodală a avut o bibliotecă bogată, una dintre cele mai vechi în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Începuturile ei au fost puse încă în secolul al XV-lea de către egumenul Chiprian şi deja în sec. al XVI-lea mănăstirea deţinea o întreagă bibliotecă de literatură religioasă în cea mai mare parte cărţi manuscrise. Dintre acestea au fost identificate un *Tetraevangheliar* din sec. XVI, alt *Tetraevangheliar* din 1545, dăruit de Petru Rareş şi de soţia sa Elena, un *Miscelaneu* copiat în 1552 pentru Mănăstirea Căpriana de Evloghie, *Istorisiri din Noul Testament*, un *Liturghier* din sec. XVI (Eşanu et al. 2003, 73).

Chiar şi în epoca fanariotă, când mănăstirea se afla sub controlul monahilor athoniţi, biblioteca ei a fost completată cu un şir de cărţi noi, inclusiv: un *Miscelaneu* manuscris; un *Liturghier*, Iaşi, 1759; un *Triod*, Râmnic, 1761; o *Psaltire*, Iaşi, 1766; un *Mineu* pe luna decembrie, Râmnic, 1759; *Cuvintele părintelui Teodor Studitul*, Râmnic, 1784; un *Catavasier*, Iaşi, 1792 – toate în limba română (Eşanu et al. 2003, 77).

Secole la rând cei mai iscusiţi meşteri, între care şi monahul Iezechil, au zugrăvit pentru locaşul sfânt de la Căpriana icoane de o valoare artistică inestimabilă, unele dintre ele ajungând să fascineze privirile enoriaşilor până astăzi.

Cele mai importante transformări de ordin spiritual, cultural şi material care s-au produs la Mănăstirea Căpriana la începutul sec. al XIX-lea sunt legate de numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1813-1821). Pe lângă faptul că Mitropolitul s-a îngrijit de ameliorarea atmosferei spirituale, el a căutat să înzestreze biblioteca mănăstirii cu noi cărţi, să reconstruiască vechea biserică, să repare şi să construiască noi obiecte de menire duhovnicească la mănăstire. Astfel, în 1813-1814 sunt procurate noi cărţi, între care: *Vieţile sfinţilor* pe lunile martie şi aprilie, Mănăstirea Neamţ, 1813; *Scara lui Ioan Sinaitul,* Mănăstirea Neamţ, 1814, iar în 1815 arhimandritul şi economul Gavriil procură pentru Mănăstirea Căpriana un lot de cărţi tipărite la Tipografia Exarhicească din Chişinău (Mihail 1993, 211). Printre cărţile apărute la această tipografie se numără şi *Liturghierul* („Slujebnicul"), despre care istori-

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 329-334.

cul literar Petre Haneş spunea că a fost „unul din stâlpii puternici ai românismului în Basarabia”, o carte de pe care „au învăţat cei mai mulţi preoţi, de la 1815 încoace, să slujească în biserică o limbă curat românească” (Buzilă 1996, 38). Şi în anii următori, graţie strădaniilor Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, la Mănăstirea Căpriana sunt aduse cărţi de o incontestabilă valoare istorică şi culturală, inclusiv *Noul Testament, Biblia* în limba română, tipărită la Sankt Petersburg în anul 1819 ş.a. (Eşanu et al. 2003, 79)

Pe parcursul celei de-a doua perioade de aflare a Mănăstirii Căpriana sub cârmuirea monahilor de la Zograf (1837-1873), deşi diriguitorii ei erau preocupaţi mai mult de probleme economice în vederea obţinerii unor venituri cât mai mari, totuşi, la mănăstirea basarabeană au loc şi importante acţiuni cu caracter cultural şi spiritual. Biblioteca mănăstirii a fost completată cu multă carte religioasă românească. Prin străduinţa arhimandritului Cozma şi a iconomului Pamfilie în 1868 biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului a fost împodobită cu două icoane mari cu chivot deosebit de frumoase, una a Sfântului Mare Mucenic Gheorghe şi una a făcătorului de minuni Ierarh Nicolae, cu multe podoabe şi veşminte scumpe (Eşanu et al. 2003, 82). Cu părere de rău, din cauza multor încercări vitrege prin care a trecut Mănăstirea Căpriana, mai cu seamă în secolul al XX-lea, multe din vechile icoane ale mănăstirii au fost nimicite, risipite, pierdute sau sustrase.

În condiţiile dezastrului politic şi militar, cauzat de Primul Război Mondial şi de prăbuşirea imperiului ţarist multe dintre cele mai de seamă valori culturale şi relicve bisericeşti de la Mănăstirea Căpriana au fost înstrăinate şi duse în Rusia şi la mănăstirea Zograf. După cum relata presa vremii, călugării bulgari, apoi şi cei ruşi, profitând de haosul provocat de război şi de lipsa autorităţilor locale, s-au dedat la mari abuzuri, înstrăinând fără nici un drept o bună parte din patrimoniul care aparţinuse de secole mănăstirii. Dintre obiectele de cult înstrăinate făceau parte şase cruci de argint aurite, două Evanghelii mari, îmbrăcate în argint aurit, între care şi cea dăruită de Petru Rareş la 1545, două potire mari aurite şi racla de argint cu sfintele moaşte ale sfinţilor mucenici Chiric, Iulita şi Gheorghe (Eşanu et al. 2003, 55). Ca urmare a acestor fărădelegi, la Mănăstirea Căpriana a rămas foarte puţin din vechea moştenire culturală şi spirituală.

După Unirea Basarabiei cu România, graţie eforturilor depuse de călugării băştinaşi rămaşi la Căpriana, dar şi a sprijinului acordat de către autorităţile române, la vechea mănăstire voievodală se reiau activităţile obişnuite unui centru de rugăciune şi credinţă.

În 1924, biblioteca Mănăstirii Căpriana cuprindea 65 de cărţi româneşti vechi, dintre care cinci datează din sec. XVIII: *Liturghie* – Iaşi, 1759; *Triod* – Râmnic, 1761; *Psaltire* –Iaşi, 1766; *Cuvintele Sf. Teodor Studitul* – Râmnic, 1784; *Minei* pe decembrie, 1785. Alte 57 de cărţi erau editate în sec. XIX, iar trei – la începutul sec. al XX-lea. Tot atunci în arhivele mănăstirii se afla icoana „Răstignirii”, pictată la 12 septembrie 1821 (Mihail 1993, 181). Dintre toate documentele ce se păstrau aici cel mai important era *Pomelnicul mănăstirii Dobrovăţ*. Se părea că lucrurile au intrat pe un făgaş normal, iar Mănăstirea Căpriana începu să se încadreze treptat în viaţa spirituală a mănăstirilor din întreaga ţară.

Din nefericire, acest proces firesc a fost întrerupt de declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial şi instaurarea comunismului în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Rând pe rând, bisericile şi mănăstirile sunt închise. Teroarea ateistă nu a ocolit nici complexul monastic de la Căpriana. În toamna anului 1962 sfântul locaş este lichidat, patrimoniul mănăstirii fiind jefuit, nimicit sau confiscat. Deşi statul sovietic a declarat Mănăstirea Căpriana monument de arhitectură ocrotit de stat, în realitate nu s-a făcut nimic pentru a-l sprijini şi a-l salva de distrugere. După 1962, ansamblul monastic a fost transformat în sanatoriu pentru copiii bolnavi de tuberculoză. Trapeza mănăstirii a fost „reprofilată” în club sătesc, unde se organizau serate, petreceri, nunţi, încheiate de cele mai multe ori cu devastări şi jafuri. Această situaţie dezastruoasă a durat până la finele anilor ‘80 ai secolului XX, când sub presiunea evenimentelor mişcării de renaştere naţională, mănăstirea revine la firească ei menire. Astfel, la începutul anului 1989, printr-o Hotărâre a Consiliului de Miniştri al Republicii Moldova, Mănăstirea Căpriana este redeschisă. Au demarat lucrările de restaurare şi reparaţie a edificiilor complexului monastic care s-au amplificat odată cu implicarea directă a autorităţilor centrale ale statului, precum şi graţie ajutorului acordat de către oamenii de bună credinţă din întreaga republică. La Căpriana au început să revină şi bunurile culturale care cândva îi apar-

ţinuse. Un exemplu demn de urmat a fost gestul pictorului Mihai Jovmir din s. Costeşti, r-nul Ialoveni, care în cadrul maratonului radiofonic din februarie 2003 organizat în scopul colectării mijloacelor necesare reconstrucţiei Complexului monastic Căpriana, a reîntors locaşului sfânt cartea „Vieţile sfinţilor pe luna aprilie" (Mănăstirea Neamţ 1813), care potrivit unei însemnări marginale, a aparţinut bibliotecii mănăstirii de la izvoarele Işnovăţului (Eşanu et al. 2003, 88)

Odată cu finisarea lucrărilor de restaurare şi reconstrucţie efectuate la Căpriana pe parcursul ultimilor ani (2003-2008), pe ordinea de zi a apărut şi problema valorificării muzeografice a patrimoniului istoric, cultural şi religios al Complexului monastic. Identificarea căilor de soluţionare a acestei probleme a devenit subiectul unor dispute aprigi între muzeografi şi autorităţile centrale ale Republicii Moldova.

La 26 noiembrie 2007, Guvernul Republicii Moldova a adoptat Hotărârea cu nr. 1287 „Cu privire la crearea Muzeului Naţional „Complexul Monastic Căpriana", filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei" (MO 2007, 39), iar la 30.11.2007, Ministerul Culturii şi Turismului al Republicii Moldova, printr-o dispoziţie specială a cerut Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, în termen de până la 20 decembrie 2007, „elaborarea regulamentului muzeului, planului de acţiuni pentru punerea în valoare a monumentului, precum şi devizul de cheltuieli pentru realizarea lui".

Cu regret, suntem nevoiţi să constatăm că aceste documente ridică multe semne de întrebare, ce fac imposibilă realizarea lor în formula în care au fost adoptate. Se pare că la etapa de elaborare a hotărârii menţionate nu a fost consultată opinia specialiştilor din domeniu, altfel nu ne putem explica cum de a fost posibilă elaborarea şi adoptarea unei hotărâri atât de confuze, cu prevederi ce contravin legislaţiei în vigoare, inclusiv Constituţiei Republicii Moldova.

În primul rând, trezeşte nedumerire denumirea şi statutul noii instituţii muzeale. Am putea vorbi de un eventual *Muzeu al Complexului Monastic Căpriana,* şi nu de „Muzeul Naţional *Complexul Monastic Căpriana*", filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei", or, din câte înţelegem, bisericile şi clădirile auxiliare de pe teritoriul Complexului Monastic Căpriana vor rămâne în proprietatea Bisericii Ortodoxe din Moldova şi, prin urmare, nu pot fi încadrate de un muzeu, fie el şi naţional. În plus, un muzeu naţional nu poate fi parte componentă a altui muzeu naţional.

În al doilea rând, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei este o instituţie de stat subordonată Ministerului Culturii şi Turismului al RM, pe când un eventual Muzeu al Complexului Monastic Căpriana ar trebui să fie subordonat Complexului Monastic Căpriana ce aparţine Bisericii Ortodoxe din Moldova. Un astfel de statut au majoritatea muzeelor organizate pe lângă mănăstirile din Rusia, România şi alte ţări.

Întrucât potrivit legislaţiei RM, biserica este separată de stat, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei nu poate avea o filială în cadrul unei instituţii de cult. O instituţie muzeală şi o instituţie de cult funcţională sunt lucruri diferite, cu funcţii diferite.

Menţionăm, de asemenea, că nici Hotărârea Guvernului Republicii Moldova şi nici ordonanţa Ministerului Culturii şi Turismului nu stipulează care va fi profilul viitorului muzeu, în baza cărui patrimoniu va fi creat şi în care local va fi amplasat. Nu este clar despre ce „plan de acţiuni" este vorba şi care „monument" urmează a fi pus în valoare. Dacă se are în vedere un nou edificiu ce urmează a fi construit special pentru muzeu, atunci acesta nu va avea valoare de monument.

În lipsa acestor componente – profil clar, patrimoniu, local, statut legal – nu poate fi elaborat nici regulamentul muzeului, nici un „plan de acţiuni" şi, cu atât mai mult, un deviz de cheltuieli pentru realizarea lui şi, prin urmare, nu poate fi pusă în aplicare nici hotărârea executivului republican „Cu privire la crearea Muzeului Naţional „Complexul Monastic Căpriana", filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei".

Decizia privind crearea unui eventual Muzeu al Complexului monastic Căpriana trebuie să aparţină Guvernului Republicii Moldova şi Bisericii Ortodoxe din Moldova, urmând să fie subordonat din punct de vedere financiar şi administrativ Mitropoliei Moldovei, iar din punct de vedere muzeografic şi ştiinţific – Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova şi Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Noua instituţie muzeală ar trebui să aibă ca obiectiv principal reconstituirea celor mai semnificati-

ve pagini din istoria apariţiei şi evoluţiei vechiului sit mănăstiresc, începând cu cele mai vechi timpuri până în prezent.

Suportul ştiinţific al expoziţiei permanente urmează să se sprijine pe rezultatele investigaţiilor întreprinse de arheologii şi istoricii din Republica Moldova în ultimii 10-15 ani, pe modificările profunde ce au intervenit în ultima perioadă în muzeografia contemporană. Totodată, este absolut necesar ca expoziţia viitorului muzeu să fie creată în baza unui patrimoniu autentic şi divers: cărţi bisericeşti, obiecte de cult, icoane, vestimentaţie ecleziastică, fotografii, documente, piese arheologice ş. a. relicve care ar reflecta istoria acestei instituţii şi a slujitorilor ei.

Deşi în momentul închiderii Mănăstirii Căpriana (1962) cea mai mare parte a patrimoniului a fost jefuit, distrus sau confiscat, totuşi, unele bunuri culturale au fost salvate şi graţie unor entuziaşti ai culturii au ajuns în cele din urmă în fondurile Muzeului Naţional de Artă din Chişinău. Este vorba de mai multe icoane care datează cu sec. XVIII, obiecte de cult, tetrapoade, porţi împărăteşti, iconostasul, jilţul arhieresc şi toiagul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni[1]. La Muzeul Naţional de Artă al Moldovei se păstrează actualmente şi Pomelnicul Mănăstirii Căpriana[2] – un impresionant şi valoros monument de cultură scrisă, începuturile căreia au fost puse în epoca lui Ştefan cel Mare. Unele piese etnografice cu referinţă la istoria Mănăstirii Căpriana au fost depozitate în fondurile Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală.

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, de asemenea, deţine câteva colecţii importante de piese care se referă direct la istoria Mănăstirii Căpriana şi care provin din săpăturile arheologice efectuate la Căpriana în anii 2001-2002. Deosebit de valoroase sunt colecţiile de textile arheologice[3] (fragmente de manşete, brâie, de ţesături, catifele şi accesorii cu rol ornamental), descoperite în necropola din Biserica Adormirii Maicii Domnului şi, care datează din sec. XVI-XVII, colecţia de monede otomane[4] şi europene[5] (146 de unităţi), datată cu sec. XV-XVIII, două sfeşnice din ceramică (sec. XVI), icoana din cavoul lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, un epitaf, câteva cruci de lemn şi cărămizi funerare datate cu sec. XIX, precum şi o scrisoare pe lemn în care este descrisă starea Mănăstirii Căpriana din prima jumătate a secolului al XX-lea. Ca urmare a unor achiziţii efectuate de Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei la începutul anilor ‘90 ai secolului trecut, în patrimoniul instituţiei au intrat câteva cărţi tipărite în perioada mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la Tipografia Exarhicească din Chişinău. Printre acestea sunt: Liturghie (1815)[6], Te-Deum (1816)[7], Molebnic (1816)[8], Ceaslov (1817)[9], Psaltire (1818)[10], Molitvenic (1820) ş.a.

Printr-o decizie guvernamentală, cele mai valoroase relicve referitoare la istoricul Mănăstirii Căpriana, care actualmente se păstrează în fondurile celor trei muzee naţionale din capitală, ar putea fi transferate şi etalate în cadrul unei eventuale expoziţii permanente a Muzeului Complexului monastic Căpriana.

Muzeul ar putea fi amplasat într-o clădire istorică sau chiar în localul Bisericii Adormirii Maicii Domnului – cel mai valoros monument istoric de pe teritoriul vechiului sit monastic. O altă variantă propusă de specialişti ar fi muzeificarea bisericii şi a celor două obiective de arhitectură medievală, de o semnificaţie deosebită, descoperite în urma săpăturilor arheologice în preajma Bisericii Adormirii Maicii Domnului. Este vorba de Zidul medieval (segmente datate cu sec. XV-XVII şi XVII-XVIII) şi Turnul-clopotniţă de intrare în mănăstire, construit în secolul al XV-lea.

Având în vedere că cele trei biserici care formează ansamblul monastic Căpriana – Biserica Adormirea Maicii Domnului (1420-1429), reconstruită de Petru Rareş şi remodificată de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, Biserica de iarnă „Sf. Nicolae” (sec. XVIII) şi Biserica „Sf. Gheorghe” (1903-1905) – sunt veritabile monumente de arhitectură şi, în acelaşi timp, monumente istorico-culturale de o valoare incontestabilă; ţinând cont de faptul că Mănăstirea Căpriana este cel mai vechi locaş monastic, unica mănăstire voievodală şi unica mănăstire din spaţiul dintre Prut şi Nistru care păstrează arhitectura medievală clasică

[1] MNAM, nr. inv. 1133/3429, 1135/3796, 18828/1638, 17932/1502, 17930/1500, 17931/1501, 17933/1503, 18836/1646, 18141/1555, 1355/3506, 1364/3507, 1365/3508, 1348/1816, 1349/1882, 1356/3542, 1357/1883, 1358/1888, 1360/3511, 1361/1815, 1368/2111, 1373/3513.
[2] MNAM, nr. inv. 1366/3845.
[3] MNAIM, FB - 25838 (1-218), FB - 255737 (1-90).
[4] MNAIM, FB - 26985 (1-24), FB - 27360 (1-83).
[5] MNAIM, FB - 27633 (1-3), FB-27699 (1-2).
[6] MNAIM, FB - 14379.
[7] MNAIM, FB - 23574.
[8] MNAIM, FB - 23062-41.
[9] MNAIM, FB - 23588-9.
[10] MNAIM, FB - 24091.

moldovenească, poate ar fi cazul ca întregul Complex Monastic Căpriana să fie transformat într-o instituţie muzeală independentă cu statut de muzeu-mănăstire.

Rămâne de văzut dacă Ministerul Culturii şi Turismului al Republicii Moldova va avea curajul să repare greşelile admise şi să solicite abrogarea Hotărârii Guvernului Republicii Moldova din 26 noiembrie 2007 „Cu privire la crearea Muzeului Naţional „Complexul Monastic Căpriana", filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei" pentru a putea iniţia un nou proiect naţional de valorificare muzeografică a patrimoniului istoric şi cultural al Mănăstirii Căpriana.

Între timp, la 28 august 2008, de hramul mănăstirii, pentru prima dată în ultima jumătate de veac, la Căpriana au revenit o parte din vestigiile care cândva au împodobit locaşul sfânt. Este vorba de circa 130 de piese de patrimoniu din fondurile a două muzee naţionale – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi Muzeul Naţional de Artă a Moldovei – care au fost reunite în cadrul expoziţiei temporare „Trecut şi prezent la Mănăstirea Căpriana". Sute de enoriaşi care au păşit pragul mănăstirii în această zi de sărbătoare au admirat vechile icoane ale mănăstirii, piese arheologice, obiecte de cult, documente şi cărţi bisericeşti cu valoare de unicat.

Este patrimoniul care simbolizează identitatea noastră naţională şi religioasă, patrimoniu pe care avem datoria să-l adunăm, să-l ocrotim şi să-l transmitem intact posterităţii.

Bibliografie

Buzilă 1996: B. Buzilă, Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (1812-1918, 1918-1944) (Chişinău: „Ştiinţa" 1996).

Dabija 1997: N. Dabija, Căpriana – o Putnă a Basarabiei. Literatura şi Arta, 7 august 1997, 1.

Eşanu et al. 2003: A. Eşanu, V. Eşanu, N. Fuştei, V. Pelin, I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX) (Chişinău: „Pontos" 2003).

Ghimpu 2000: Vl. Ghimpu, Biserici şi mănăstiri medievale în Basarabia (Chişinău 2000).

Ilviţchi 1999: L. Ilviţchi, Mănăstirile şi schiturile din Basarabia, Chişinău 1999

Mihail 1993: P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia (Chişinău: „Ştiinţa" 1993).

MO 2007: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 184-187, 30 noiembrie 2007, 39.

Postică, Constantinescu 1996: Gh. Postică, N. Constantinescu, Căpriana. Repere istorico-arheologice (Chişinău: „Ştiinţa" 1996).

Postică 2003: Gh. Postică, Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre). Ediţia a II-a revăzută şi completată (Chişinău: „Pontos" 2003).

Considerations regarding the opportunity of Căpriana Monastery's historic heritage museum valorization

Abstract

The monastic complex Căpriana is among the most important historic and cultural monuments from the territory of the Republic of Moldova and it is considered a complex of medieval and modern religious architecture having a unique value. Its history is indissolubly connected to the history of Ţara Moldovei and the greatest personalities of the country: Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare şi Sfânt, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni etc. From this viewpoint the scientific and museographic valorization of this monument has become an imperative of the time, an honorable obligation before the history and the memory of our predecessors.

The identification of the ways for resolving this problem has become the subject of some aroused debates between the museographers and the central authorities of the Republic of Moldova, the governmental project „Regarding the creation of the National Museum „The monastic complex Căpriana", subsidiary of the National Museum of Archaeology and History of Moldova" being qualified by the specialists as imaginative and illegal, as, according to them, it contravenes the legislation in force, including the Constitution of the Republic of Moldova.

The author proposes the initiation of a new national project for the valorization of the Monastery Căpriana heritage that would enable, among others, the museification of the Church Assumption of Holly Virgin and of the two medieval architecture objectives from the church vicinity (the medieval wall and the foundation of the tour-belfry) or the creation of an independent museographic institution with a museum-monastery statue.

Некоторые соображения о необходимости музейного освоения исторического наследия Кэприянского монастыря

Резюме

Кэприянский монастырь является одним из самых значительных памятников истории и культуры на территории Республики Молдова, считающийся и уникальным ансамблем средневековой и новейшей религиозной архитектуры. Его история неразрывно связана с историей молдавского государства и выдающимися личностями нашего народа: Александру чел Бун, Штефан чел Маре, Петру Рареш, Александру Лэпушняну, митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони и др. Исходя из этих соображений, научное и музейное освоение этого памятника стала насущной необходимостью и почетным долгом по отношению к истории и памяти наших предков.

Идентификация путей решения этой проблемы стала предметом острых споров между музейными работниками и центральными властями Республики Молдова. Правительственный проект «О создании Национального музея *Кэприянский монастырский комплекс*», как филиал Национального музея археологии и истории Молдовы был квалифицирован специалистами отрасли как утопический и незаконный, так как, по их мнению, он противоречит действующему законодательству, в том числе Конституции Республики Молдова.

Автор предлагает инициировать новый проект музейного освоения исторического и культурного наследия Кэприянского монастыря, который позволил бы, так же, музеифицировать церковь Успения Божьей Матери и двух объектов средневековой архитектуры, находящихся вблизи церкви (Средневековая стена и Фундамент колокольни) или создать независимое музейное учреждение со статусом «музей-монастырь».

15.03.2009

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

INSTITUŢIA MUZEALĂ ÎN PROCESUL GLOBALIZĂRII

Lucia Marinescu

Gradul de cultură al unui popor se recunoaşte după starea muzeelor sale.
Brown Goode

Dacă secolul XX a fost numit de către Kenneth Hudson „era marketingului", atunci acum ne aflăm, cu siguranţă, în „era globalizării". Globalizarea este termenul modern folosit la descrierea schimbărilor în societate şi în economia mondială care rezultă din comerţul internaţional extrem de crescut şi din schimburi culturale (Leclerc 2003, 10). Nu există o definiţie a globalizării într-o formă universal acceptată. Motivul rezidă în faptul că globalizarea subinclude o multitudine de procese complexe cu o dinamică variabilă atingând domenii diverse ale unei societăţi. Ea poate fi un fenomen, o ideologie, o strategie, sau toate la un loc. Globalizarea duce la o compresare a noţiunii de timp şi spaţiu, lumea devine un sat global.

Termenul **globalizare** a fost lansat de americani. Francezii au preferat termenul **mondializare**, deoarece în concepţia francezilor, mondializarea ar defini respectul faţă de culturile ţărilor participante la fenomenul globalizării economice (Răchieru 2001, 37). Dar chiar şi francezii, cu toate excesele naţionale specifice, recunosc că există beneficii ale globalizării mai ales în domeniul informatic şi în cel economic. În privinţa păstrării valorilor identitare ale culturii naţionale, lucrurile sunt mai complicate. Globalizarea are un impact decisiv asupra culturilor şi identităţilor naţionale. Nu întotdeauna globalizarea implică un grad ridicat de comunicare sau de schimb între diverse culturi. Mai degrabă există tendinţa ca o cultură dominantă să se impună asupra celorlalte, rezultatul fiind un proces de omogenizare culturală. Gradul de intensitate al acestei omogenizări nu este dat de valoarea culturilor naţionale, ci mai curând de forţa economică a fiecărei ţări în parte. Contactul dintre diversele culturi naţionale, schimburile dintre culturi aduc în discuţie aşa-zisa „globalizare regională". Răspunsul la întrebarea dacă informatica şi economia pot îmbogăţi cultura naţională poate aduce unele clarificări. Pe buna dreptate, se afirmă că procesul globalizării poate însemna un lucru bun, dacă diversele culturi şi societăţi naţionale iau parte la acest proces în mod echitabil. Dar dacă globalizarea este tratată doar ca proces direcţionat decis exclusiv de către societăţile şi culturile care deţin actualmente puterea economică, atunci omogenizarea culturilor naţionale poate avea efecte negative, de aglutinare a diferenţelor ce sunt în fond elemente definitorii ale identităţii culturale şi naţionale. Sistemul de standardizare culturală şi comportamentală specific globalizării este promovat, printre altele, şi prin intermediul Internetului, al televiziunii şi al spoturilor publicitare. Cultura de masă, în cea mai mare parte de provenienţă americană, având ca simboluri Mc Donald`s-uri, Coca-Cola, muzica pop, seriale, divertisment – capătă dimensiuni planetare, devenind o subcultură a tuturor pământenilor – cel mai des criticată, dar îmbrăţişată fără rezerve mai ales de generaţiile tinere. „Astăzi globalizarea are urechile lui Mickey Mouse, se hrăneşte cu Big Macs, bea Coke sau Pepsi şi lucrează pe un laptop IBM" (Friedman 2001, 400). Oricare ar fi semnificaţia cauzală şi practică a acestor fenomene, fără îndoială că una dintre cele mai direct percepute şi trăite forme ale globalizării este cea culturală. În ciuda complexităţii interacţiunilor culturale dintre societăţi în ultimele trei milenii, mişcarea tot mai intensă a imaginilor şi simbolurilor şi varietatea extraordinară a modurilor de gândire şi a modurilor de comunicare constituie trăsături unice şi fără precedent ale sfârşitului de secol XX şi ale noului mileniu. Trecem aşadar de la o lume în care predomina izolarea culturală la o lume în care domină factorii interculturali, de la o eră caracterizată de autonomia culturală a grupurilor izolate tradiţionale la o eră a generalizării interrelaţiilor şi comunicaţiilor. Epoca noastră are marele privilegiu istoric de a trece de la o lume a civilizaţiilor izolate, bazate într-o oarecare măsură pe spaţii şi timpuri diferite, la o lume unică, ce este caracterizată de acelaşi spaţiu (piaţa mondială) şi de acelaşi timp (sincronicitatea tuturor

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 335-341.

evenimentelor), de naşterea unei comunicări şi a unei comunităţi mondiale. Comunitatea a precedat întotdeauna comunicarea; aceasta din urmă s-a constituit, mai întâi în interiorul grupului: indivizi vorbind aceeaşi limbă, împărtăşind aceeaşi religie, aceleaşi valori, aceeaşi istorie, aceleaşi tradiţii, aceeaşi memorie. Astăzi însă observăm trecerea de la o planetă a civilizaţiilor închise la o lume deschisă tuturor oamenilor prin călătorii şi prin mass-media. Câteva date pot fi relevante: numărul de televizoare raportat la 1000 de locuitori s-a dublat între 1980 şi 1998 (de la 121 la 247) şi este într-o creştere continuă. De asemenea, numărul călătorilor care vizitează o ţară străină s-a dublat între 1980 şi 1996 (de la 260 de milioane la circa 600 de milioane). Între 1990 şi 1996, durata convorbirilor telefonice internaţionale a crescut de la 33 de miliarde de minute la 70 de miliarde de minute.

În Japonia, marile reţele de restaurante fast-food au început afacerile în anii ’70 ai sec. XX. În 1976, McDonald’s era deja pe locul al şaptelea ca cifră de afaceri, în 1977, pe locul al treilea, în 1980, pe locul al doilea şi, în 1982, pe primul loc. KFC a intrat în topul primelor zece lanţuri de restaurante în 1980. În 1990, era pe locul al doilea, după McDonald’s. Vânzările restaurantelor McDonald’s în 1996 au însumat 298,3 miliarde de yeni (Thomilson 2002, 32). Japonia are o cultură dominată de conservatorim şi totuşi noul stil de viaţă, numit „fast-food-izare”, a avut succes.

Simbolurile culturale pot fi produse oriunde, oricând, neexistând constrângeri cu privire la producerea şi reproducerea lor. Cultura este, în acest sens, globalizatoare, prin relaţiile pe care le implică şi prin formele sale. Acţiunile individuale culturale definesc însăşi cultura de care aparţin, ajungând să aibă consecinţe globale.

Globalizarea face ca negocierea experienţei culturale să ajungă în centrul strategiilor de intervenţie asupra altor domenii ale conexităţii: cel politic, ecologic sau economic. Aşadar, prin intermediul globalizării, cultura capătă importanţă, este un sistem complex în rapidă dezvoltare de pieţe integrate, comerţ internaţional, investiţii internaţionale, corporaţii multinaţionale, convergenţa tehnologiilor oferă nebănuite oportunităţi pentru domeniul culturii. Dar există şi numeroase puncte de vedere potrivit cărora reprezintă un factor de risc pentru culturile şi identităţile naţionale şi locale, comunitare.

Pe de altă parte, globalizarea are ca efect apariţia unor forme „hibride” de practici creative şi expresii culturale. În acelaşi timp, însă, globalizarea poate încuraja eterogeneitatea, diversitatea culturală, specificitatea, întrucât succesul în competiţia globală este condiţionat, printre altele, de „distrugerea creatoare”, de diversificarea ofertei şi de specificitatea acesteia. Acest apetit pentru nou a determinat redescoperirea importanţei civilizaţiilor şi culturilor tradiţionale, a valorilor comunitare, a multiculturalităţii.

În contextul proceselor sociopolitice şi culturale declanşate sau acutizate de fenomenul globalizării, problema păstrării şi afirmării identităţii pe toate planurile şi primordial, şi etnocultural devine esenţială cu atât mai mult cu cât ea reprezintă singura modalitate eficientă de a combate efectele nefaste şi neantizante (Bucur 2007, 8) ale acestui proces.

Procesul globalizării a impus societăţii contemporane o **mondializare culturală**, redefinind sensul instituţiei muzeale, activitatea cărora este determinată de noi factori:

– piaţa deţine rolul de arbitru, care apreciază şi determină esenţa valorilor;
– industria distracţiilor ocupă o nişă considerabilă a sferei culturale;
– reducerea rolului statului şi apariţia formaţiunilor politice netradiţionale;
– dispariţia hotarelor intelectuale;
– apariţia şi dezvoltarea comunităţilor multiculturale;
– ca rezultat al dezvoltării noilor tehnologii apar noi viziuni asupra noţiunilor de loc, timp, spaţiu etc.

Schimbările economice intervenite în societatea contemporană, rolul major al economicului în vremurile actuale determină implicit şi un impact major al factorului economic asupra instituţiilor muzeale – din acest unghi se redefinesc noţiuni şi concepte care presupun o acţiune directă în susţinerea şi dezvoltarea **instituţiei muzeale** în procesul globalizării- filantropia, fund-raisingul, rolul privatului şi al semiprivatului în susţinerea instituţiilor muzeale, crearea unui parteneriat public-privat pentru angrenarea instituţiei muzeale în mecanismele societăţii actuale. Se impune o redefinire a funcţiilor muzeului în raport cu modificările de ordin economic intervenite în societatea contemporană. Fiind situat în zona de tensiune dintre conservare şi dezvoltare, muzeul trebuie

să constituie punctul de pornire sau startul unei noi ideologii culturale, să stimuleze dezvoltarea creaţiei, ideilor inovatoare etc. (Cozi 2001, 11). Muzeele pot contribui la rezolvarea unui şir de probleme cum ar fi: adaptarea socială, menţinerea unor noi forme ale businessului, programarea unei vieţi decente.

Astăzi, muzeul, pe lângă faptul că reprezintă un instrument eficient de culturalizare, se adaptează la „inovaţiile" din sistemele de valori ale oamenilor şi obiectivele lor sunt formulate astfel încât să aibă tot timpul în vedere veriga cea mai importantă din ciclul funcţionării lui: vizitatorul. Şi dacă obiectivele muzeelor se schimbă, ar trebui să se schimbe şi criteriile de bază cărora le analizăm.

În lucrarea sa din 1923, care a reprezentat şi încă reprezintă piatra de temelie a organizării muzeelor româneşti, dr. Grigore Antipa face următoarea clasificare a muzeelor:

Muzee ştiinţifice, care urmăresc cultivarea generală a fiecărei ştiinţe sau arte, studiul amănunţit al naturii ţării, studiul ştiinţific al poporului român, raportul dintre om şi mediul său, antropologia şi etnografia.

Muzee didactice de instruire a populaţiei în legătură cu anumită ştiinţă sau artă care folosesc ca modalitate de comunicare cu publicul consumator de evenimente muzeale atât expunerile permanente, cât şi expoziţiile temporare.

Muzee de popularizare, de interes general şi de educare a oamenilor în chestiuni care ţin de cultura generală.

O altă clasificare vizează specificul colecţiilor şi al expunerilor şi expoziţiilor prezentate şi aici putem vorbi de trei tipuri de muzee: **universale, naţionale şi regionale sau provinciale**.

Mult mai recent, în 2002, Hilde Hein, într-un capitol referitor la tipologia muzeelor, menţionează faptul că Asociaţia Americană a Muzeelor admite printre membrii ei diverse tipuri de instituţii pe care oamenii le vizitează în căutare de distracţie şi edificare în anumite privinţe, din care, din punct de vedere conceptual, nu prezintă conexiuni cu ceea ce am definit mai sus ca fiind un muzeu. Astfel, fără a renega caracterul de muzeu, în toată puterea cuvântului, ale altor instituţii muzeale, ea face o clasificare a acestora în funcţie de obiectul expus şi se opreşte asupra următoarelor: *muzee de artă, muzee ştiinţifice de istorie naturală, centre ştiinţifice şi muzee industriale şi tehnologice, muzee de istorie şi muzee pentru copii.* Cea mai completă clasificare este făcută de către François de Dagognet, care identifică următoarele tipuri de muzee: *muzeu-biserică, muzeu-şcoală, muzeu-forum, muzeu-media, muzeu-maşină, muzeu-metodă de a privi, muzeu-ruptură, muzeu de artă, muzeu al societăţii, muzeu-tezaur, muzeu-colecţie, muzeu-spital, muzeu-cimitir, muzeu-tribunal, muzeu-integral, muzeu-global, muzeu de identitate, muzeu în aer liber, muzeu al comunităţii, ecomuzeu, muzeu al mediului, muzeu-activ, muzeul spaţiului, muzeul timpului, chiar şi muzeu bordel* (Stănescu 2008, 52).

Muzeul de astăzi tinde a deveni o unitate nu doar culturală, ci şi economică, astfel a apărut termenul de „muzeoeconomie".

Atragerea mecenaţilor în sponsorizarea proiectelor muzeale

Accentul pus pe dezvoltarea componenţei culturale, a ofertei turistice, dublat de o activitate promoţională în concordanţă cu standardele impuse pe piaţa culturală şi turistică mondială, nu poate fi decât benefic. Investiţia în conservarea, restaurarea, protejarea şi punerea în valoare a moştenirii culturale, dacă este înţeleasă la timp şi corect, devine o investiţie eficientă şi implicit in factor de dezvoltare economică, socială şi spirituală durabilă. Această opţiune strategică se poate transforma în timp, din factor de ameliorare în sursă de finanţare.

Muzeele generaţiei Mc Donald`s şi ale lumii virtuale încearcă să salveze „individul claustrat" prin organizarea unor călătorii în timp. Printr-un dialog direct între actanţi şi publicul vizitator, exprimat în spirit comunitar şi interactiv, muzeele organizează un întreg ciclu de manifestări, de spectacole şi activităţi vivante, cu ateliere de creaţie „in vivo", susţinute de către creatorii şi purtătorii autentici ale culturii populare tradiţionale contemporane, neprelucrate prin „regizări academice" şi neafectate de interpretări „estetizante" sau spectaculare (Creţu 2007, 31), toate aceste criterii le însumează astăzi **ecomuzeul.** O formulare privind elementele componente şi problemele exprimate prin organizarea unui ecomuzeu a făcut-o în trei etape, chiar G.H. Rivière şi ea se rezumă la următoarele idei: mai întâi că un ecomuzeu este un instrument prin care experţii pot arăta resursele care au facilitat omului modul de viaţă cu aspiraţiile şi facultăţile de creaţie. El este

oglinda generaţiilor unor populaţii prin care citim respectul faţă de munca depusă, comportamentele şi intimităţile lor. Ecomuzeul este o expresie a omului în mijlocul naturii, a naturii în sălbăticia sa şi a societăţii tradiţionale şi a celei industriale adaptate la imaginea lor. Este o expresie a timpului şi a omului care a traversat toate perioadele, din preistorie şi până azi.

Ecomuzeul joacă un rol de informare şi de analiză critică, o interpretare a spaţiului, un laborator, în măsura în care el contribuie la studiul istoriei şi a contemporaneităţii, ca şi un conservator, în măsura în care el iubeşte, apără şi pune în valoare patrimoniul natural şi cultural al populaţiei care l-a creat.

Ecomuzeul este o şcoală, în măsura în care el se asociază cu populaţia în acţiunile de studiere şi protecţie a valorilor şi a tuturor problemelor ce privesc propriul lor viitor.

Ecomuzeul, afirmă Mathilde Bellaiguc Scalbert, s-a născut pentru a răspunde unei cerinţe sociale pentru a se face vizibil şi de înţeles un teritoriu cu specificitatea sa şi care însumează omul în mediul său: teritoriu, comunitate, patrimoniu.

Ideea creării unui astfel de muzeu îi aparţine lui Georges Henri Rivière, care acum 36 de ani în urmă oferea publicului francez un muzeu organizat printr-un concept nou: L'ecomusée Communauté Le Creusot – Monteau-les-Mines (1969). Marele muzeolog a fost de fapt fondatorul unei gândiri prin care omul şi natura se contopeau într-o nouă interpretare a spaţiului muzeal. Curând ecomuzeul comunităţii Creusot a devenit un Centru naţional de cercetare, de animaţie şi creaţie în artele plastice (1970), organizat tot de G.H. Rivière şi care prin programul de muzeologie întocmit împreună cu E. Evrard avea să asigure schiţa de anticipaţie a unei însufleţiri a Muzeului Omului şi a celui de Industrie din Creusot.

Foarte curând, ideea organizării unor noi ecomuzee a trecut şi în alte provincii ale Franţei, înregistrându-se astfel organizarea şi amenajarea tehnică a unor teritorii cum sunt: Parcul natural regional de Landes de Gascogne, Ecomusée de la région Formies, Ecomusée de la Basse-Seine, Ecomusée de la Grande Lande – organizat de elevi, Ecomusée de Frêsnes şi mai ales teritoriul Ecomuzeului din Mont-Lazère şi al Parcului Naţional Cevennes care au mobilizat pe cei mai de seamă restauratori şi conservatori în arhitectura tradiţională a ţăranilor agricultori şi mai ales a păstorilor. Imaginile şi ideile organizării noului tip de muzeu – eco – a avut o rezonanţă rapidă şi dincolo de frontierele Franţei. După 1967, în SUA s-au pus bazele primului muzeu experimental „de cartier", Anapostia Neighborhood Museum, amplasat în zona cu acelaşi nume sau Le Musée de voisinage, care este un muzeu al unei minorităţi etnice defavorizate, fiind de fapt oglinda unei adevărate dinamici de evoluţie socială a populaţiei de culoare. Apoi, între 1979-1982 s-a iniţiat Ecomuzeul din Quebec, care este rezultatul unei cooperări interdisciplinare, în care s-a realizat desfăşurarea unui proiect cu un fond socio-economic, unde elementele săteşti şi urbane se împletesc în aspiraţiile populaţiei. Nici Direcţia Departamentului public al Muzeelor suedeze de ştiinţele naturale n-a întârziat ca, după 1970, să aprobe organizarea unor parcuri naţionale, cum a fost acel creat la Jookmokk din Laponia, un centru ecomuzeal cu colecţii compuse din obiecte specifice regiunilor – sameh – situate în Norvegia, Suedia şi în Finlanda. Este un ecomuzeu constituit într-un centru cu activităţi culturale ale populaţiei din regiunea muntoasă înconjurătoare.

O serie de iniţiative locale din Portugalia au promovat ideea organizării unor muzee locale în care se fac prezente caracteristici novatoare ale ecomuzeului şi la care populaţia participă la realizare prin donaţii de valori etc. În 1979 s-a proiectat pentru prima dată crearea unui ecomuzeu portughez în parcul natural de La Serra da Estrela, care reflectă întruchiparea unei filozofii în ecologia regională. Doi ani mai târziu, în 1981, aceste noi caracteristici muzeologice se reflectă în ecomuzeul municipalităţii din Alcochete şi exemplele pot continua cu alte iniţiative ale municipalităţilor din Cartaxo, unde găsim Ecomuzeul rural şi cel al vinului, apoi ale celui din Mertola care a fost privilegiat de descoperirile arheologice din zonă: perioada romană, de istorie şi artă islamică etc. (Simion 2006, 127).

În condiţiile urbanizării intense un rol important îi revine şi **muzeului citadin.** Muzeele citadine par să reprezinte o nouă provocare pentru dezbaterea ştiinţifică din muzeologia secolului XXI. Aproape fiecare oraş din Europa va crea sau va reorganiza muzee despre istoria şi patrimoniul urban, canalizând toate eforturile în redefinirea rolului lor în societatea contemporană, mai ales

în termenii experienţei culturale şi ai educaţiei continue (Kistemaker 2006) .

Recunoaşterea complexităţii fenomenului urban şi a diferenţelor sociale şi culturale prezente în oraşele noastre a modificat în mod substanţial abordarea istoriei urbane de către muzee, incluzând nu doar trecutul, dar şi aspecte diverse ale prezentului. Ele propun istorii care personifică mai mult ca niciodată probleme multiculturale şi globale, care ne permit prezentarea unei singure versiuni şi universal acceptate a trecutului. Elaborând o strategie corectă, muzeul citadin va putea câştiga noi proiecte de cercetare asupra procesului de urbanizare, criminalităţii, problemei drogurilor şi a şomajului. Aceste teme au fost propuse de populaţie şi exprimă doleanţele ei. Astfel de muzee au apărut în SUA, Germania, Marea Britanie, Mexic, ele având destinaţia de a adapta structurile muzeale grupurilor sociale care n-au acces la propria cultură. Totodată, muzeul modern se dezvoltă în context cu alte categorii culturale, cum ar fi industria creativă, modelingul, presa, muzica, televiziunea, radioul etc.

În tagma noilor instituţii muzeale, care au reuşit să se integreze în acest fenomen cultural ce se manifestă tot mai pregnant pe plan mondial, se aliniază şi **muzeul industrial.** Arheologia industrială s-a impus ca domeniu interdisciplinar complex, a cărui arie de cercetare se referă la mărturiile, materiale sau imateriale, ale modului de viaţă şi de producţie industrială, în evoluţia lor istorică. Interpretând aceste mărturii din punct de vedere economic, tehnologic, arhitectural, arheologia industrială face, în secolul al XXI-lea, un pas important înainte, luând în considerare puternica semnificaţie culturală a patrimoniului industrial, ca element determinant al evoluţiei societăţii umane. Politicile de protecţie a patrimoniului ţin astăzi cont de această semnificaţie. Prin campanii sistematice de inventariere s-au putut identifica tipurile de valori de patrimoniu industrial, precum şi riscurile la care acestea erau supuse, putându-se astfel lua deciziile necesare pentru salvarea unor situri considerate semnificative şi ameninţate cu dispariţia. Au fost recuperate numeroase monumente, mai ales începând cu anii '90 şi, odată cu recunoaşterea internaţională a importanţei domeniului, mai multe situri industriale având valoare universală excepţională au fost incluse în Lista Patrimoniului Mondial (Iamandescu 2006, 5). Muzeul industrial reînvie unele ramuri ale sferei industriale prin crearea de rezervaţii tehnice, refacerea – în scop utilitar, de divertisment şi turism cultural – a unor vechi amplasamente tehnico-industriale: linii ferate înguste, mori, poduri şi bacuri de apă circulante, nave şi mijloace de tracţiune vechi ş.a., crearea unor trasee, cum ar fi „traseul culturii industriale", un taseu turistic industrial care prezintă mărturii din secolele al XIX-lea şi al XX-lea ale exploatării pe scară largă a minelor de cărbuni şi a industriei fierului în bazinul Rurh-ului, ca şi în muzee complexe, adesea denumite „ecomuzee". Acestea păstrează „in situ" patrimoniul industriei grele din Bergsalgen-Suedia, Ironbridge-Anglia şi din Le Creusot – Monteceau-les-Mines Franţa.

O altă perspectivă muzeală o constituie valorificarea *in situ* a obiectivelor arheologice. Organizarea de cercetare şi de valorificare ştiinţifică şi muzeistică are ca scop cunoaşterea în mod corespunzător a situaţiei, a fenomenelor sau a izvoarelor documentare, pentru a găsi soluţia ştiinţifică corespunzătoare valorificării patrimoniului respectiv. Este necesară formarea unei coeziuni de idei în stabilirea temelor de cercetare, în modul pragmatic de valorificare a monumentelor descoperite şi mai ales a unor rezervaţii complexe care să cuprindă monumentul cu natura în care s-a creat şi coexistenţa omului, cu preocupările şi realizările lui. Numai o astfel de imagine cu detalii şi stratigrafia sitului respectiv şi cu realitatea actuală din jur se consideră că va reuşi să sintetizeze în forme muzeologice întreaga evoluţie a societăţii noastre, indiferent că îi dă titlul de ecomuzeu, rezervaţie etnografică sau industrială, ori se recurge, după caz, la organizări după principiile dioramelor, a unor reconstituiri sau a unei organizări în scopul vizitării întregii descoperiri în situaţie – *in situ*.

Muzeul în ansamblu şi fiecare muzeu în parte, în funcţie de profilul colecţiilor (de istorie, arheologie, etnografie, istorie naturală sau de tehnică), de sistemul de expunere (pavilionar sau în aer liber), sau de concepţia fundamentală a expoziţiei constituie o problematică specială, necesitând o tratare individuală. O abordare globală nu este în măsură să clarifice problematica unei atare cauzistici, de o complexitate remarcabilă (Bucur 2006). Muzeul ar putea fi liantul dintre viaţa culturală şi viaţa politică, care trebuie să-şi găsească formele naturale şi lucrative prin care

naţiunile să-şi consolideze calităţile şi realizările spirituale şi materiale. Trebuie să găsim o cale de mijloc între acceptarea globalizării şi păstrarea rădăcinilor. Globalizarea nu poate fi definită ca un element negativ al societăţii moderne, dar este foarte important ca fondul cultural naţional să nu fie alterat prin ignoranţa faţă de aspectul educaţional, care este izvorul fundamental al evoluţiei tinerei generaţii de a-şi simţi şi consolida rădăcinile în istorie, nu numai în cea naţională ca raportare la sine, ci şi în cea internaţională, în care rădăcinile profunde pot să dea forţă trecutului care să sprijine dezvoltarea în viitor a unor personalităţi care să-şi cunoască locul în lume, şi să se relaţioneze astfel cu alte naţiuni de pe poziţii corecte şi demne.

Bibliografie

Bucur 2006: C. Bucur, Ce este, ce poate fi, ce trebuie să fie un muzeu astăzi. Revista muzeelor 1, 2006, 9-14.

Creţu 2007: M. Creţu, Viaţa întru tradiţie la muzeul „Astra", Sibiu. Revista muzeelor 4, 2007, 71-77.

Friedman 2001: Th.L. Friedman, Lexus şi măslinul, cum să înţelegem globalizarea (Bucureşti 2001).

Iamandescu 2006: I. Iamandescu, Protecţia patrimoniului industrial şi arheologia industrială în România. Revista muzeelor 2, 2006, 5-9.

Kistemaker 2006: R. Kistemaker, Muzeele citadine drept centre de dialog civic. Revista muzeelor 3, 2006, 8-22.

Leclerc 2003: G. Leclerc, Mondializarea culturală. Civilizaţie pusă la încercare (Chişinău 2003).

Mănăzăran 2007: M. Mănăzăran, Muzeele – spaţii de comunicare şi confruntare. Revista muzeelor 1, 2007.

Răchieru 2001: A. Răchieru, Globalizare şi cultura media (Iaşi 2001).

Simion 2006: G. Simion, Despre muzee – muzeologie – muzeografie (Chişinău 2006).

Tomilson 2002: Globalizare şi cultură (Timişoara 2002).

Trifon 2008: Creştinism şi globalizare (Bucureşti 2008).

Кози 2001: С. Кози, Музеи, маркетинг, менеджмент (Москва 2001)

The museum institution in the process of globalization

Abstract

The beginning of the millennium marked the dissolution of communication borders generated by the transition from a tightly governed political system to the democratization process, from planned economy to the market one, from the rapid development of technologies to the globalization phenomenon. The postindustrial economy had stimulated the mobilization of the intellectual capital and its use in production and service spheres.

It is in the period of impetuous transformations that appears the nostalgia of stability, originality and individuality. The identity of the person, of the community of origin, ethnicity and nationality had always been one of the essential points of each cultural dialog at local, national or universal scale.

In the context of changing social-political and cultural processes, the issue of keeping and affirming identity becomes an essential one; a fortiori it represents the only efficient way of combating the negative and obscured effects of globalization.

The globalization process had imposed the contemporary society with a **cultural globalization** by redefining the purpose of the museum institution which's activity is determined by new factors:

- the market holds the arbiter role, appreciating and determining the essence of values
- the entertainment industry holds a considerable niche in the cultural sphere
- reduction of the state role and the emergence of untraditional political formations
- disappearance of intellectual borders
- appearance and development of multicultural communities
- as a result of developing new technologies appear new visions about notions of place, time, space etc.

Another aspect of the cultural globalization is the decentralization of big museums and the rapid **museification** of society. We are today the witnesses of a big museum revolution; we will be able to appreciate in time whether it is a positive or a negative factor. One of the immediate changes is building new systems of museums, or of a new system of museums. In other words, building a territorial network not only diversified spatially and territorially, but also on profiles, levels and functions in which the different unities complete and correlate among themselves, keeping the same educational and heritage preservation objectives.

Музеи в процессе глобализации

Резюме

Начало нового тысячелетия ознаменовалось целым рядом фундаментальных перемен, вызванных взрывом информационной революции и бурным процессом глобализации. Эти перемены сопровождались переходом от плановой экономики к рыночной. От жестко-контролируемой политической системы – к менее предсказуемым демократическим процессам.

Во всей Европе происходит сдвиг в сторону постиндустриальной экономики, и по мере осуществления интеграции в мировой рынок некоторые виды производства теряют свою конкурентоспособность. По всей видимости, добавочная стоимость будет в дальнейшем производиться не столько за счет наращивания количества выпуска конкретных товаров, сколько за счет мобилизации интеллектуального капитала и применения его в продукции, в процессах и услугах,

Но в периоды стремительных трансформаций возрастает тяга к стабильности, к своим корням. В погоне за переменами мы находим утешение и вдохновение в архитектуре, артефактах, умениях, ценностях и социальных ритуалах прошлого. И там, где при умелом руководстве и грамотном использовании своего потенциала музеям удается сохранять актуальность для современности, они становятся источником развития и творческого подхода к будущему.

Музеи отражают прошлое как совокупное творчество, которое на протяжении всей истории давала жизненные силы городам в их борьбе за выживание. Помогая людям раздвигать границы традиции, культура и творчество тесно переплетаются между собой. Творчество не сводится только к постоянному изобретению нового, оно заключается также в поиске того, как правильно обращаться со старым. И здесь важна роль музеев, которая состоит не только в том, чтобы прославлять прошлое, но и в том, чтобы помогать нам строить видение будущего.

Коллекции и экспозиции могут служить не только витриной минувшего, но и отправной точкой нового мышления.

03.03.2009

Lucia Marinescu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DATE DIN ISTORIA MUZEIFICĂRII ORHEIULUI VECHI

Iulia Postică

„Este dificil să găseşti un colţişor al Moldovei mai pitoresc decât meandrul Răutului în zona satelor Trebujeni şi Butuceni din raionul Orhei... Însă cotul Răutului nu este interesant doar prin bogăţiile sale naturale. El reprezintă o valoare ştiinţifică enormă în baza căruia putem urmări istoria poporului nostru din momentul apariţiei omului pe pământurile noastre până în prezent. Aceste locuri au fost descrise de mulţi literaţi de-ai noştri. Remarcabilul scriitor român Mihail Savodeanu, care a vizitat de nenumărate ori Orheiul Vechi, le-a dedicat un şir de pagini"[1]. Aşa începe raportul *Comisiei pentru examinarea Orheiului Vechi*, creat pe lângă prezidiumul *Societăţii moldoveneşti de ocrotire a monumentelor de istorie şi cultură* în anul 1966.

Descoperirile din anii '50-'60 ai secolului trecut din zona Orheiului Vechi au pus în valoare un şir de monumente arheologice care documentează prezenţa omului în acest spaţiu încă din perioada paleoliticului. În urma cercetărilor de teren au fost descoperite mai bine de 30 de obiective cu valoare de unicat, datate din paleoliticul superior, neolitic, cultura tripoliană, cultura getică, Hoarda de Aur şi Evul Mediu moldovenesc. Un interes aparte îl prezintă oraşul medieval moldovenesc Orhei, construit pe ruinele oraşului tătăresc Şehral Cedid – Oraşul Nou, şi care păstrează până în prezent mai multe construcţii arhitecturale, precum valuri şi şanţuri de apărare a oraşului, citadela din piatră, palatul pârcălabului, fundaţia unei biserici, ruinele unei moschei, ale caravanseraiului şi a trei băi tătăreşti. Pe deasupra, zona abundă în schituri şi mănăstiri rupestre utilizate în scopuri de cult cel puţin începând cu secolele XV-XVI.

În acţiunea de patrimonizare şi muzeificare a complexului de monumente descoperite în zona Orheiului Vechi, observăm, începând cu anul 1946, evoluţia a două logici care diferă ca scop, finalitate şi mobil politico-ideologic, dar care se susţin reciproc şi care se solidarizează în acţiunea imediată de salvare a patrimoniului istorico-arheologic din preajma satelor Butuceni şi Trebujeni. Pe de o parte este vorba de *logica intelectualilor* – a cercetătorilor arheologi, istorici, etnografi etc., oameni de cultură şi artă pentru care Orheiul Vechi prezenta, în primul rând, un interes ştiinţific şi care trebuia protejat de la dispariţie în virtutea importanţei sale istorice şi culturale, iar pe de altă parte regăsim *logica statului şi / sau a partidelor de guvernare*, care are nevoie de Orheiul Vechi pentru a se legitima, un monument în care vedeau un autentic simbol moldovenesc milenar.

Deşi despre existenţa oraşului medieval Orhei se cunoştea încă în perioada interbelică, datorită menţiunilor documentare, cercetări arheologice nu au fost întreprinse la acest sit din cauza inexactităţilor referitoare la locul amplasării acestui monument. Într-o etapă iniţială, începând cu 1946, Orheiul Vechi devine subiect al cercetărilor arheologice sistematice întreprinse de cercetătorii Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, cercetare care se înscrie în programul Institutului de istorie, limbă şi literatură de a lichida o pată albă, reprezentată de teritoriul Moldovei, de pe harta arheologică a Uniunii Sovietice.

Complex de monumente de istorie şi cultură unice descoperite în primele decenii postbelice, care documentează trecutul istoric al Moldovei, dar şi diversitatea peisajului natural, au făcut ca Orheiul Vechi să ajungă în scurt timp în centrul atenţiei opiniei publice moldoveneşti, devenind obiect de discuţii nu doar într-un cadru îngust de specialişti, ci şi în întreaga societate prin intermediul revistei *Moldova*, săptămânalului *Cultura*, ziarului *Tinerimea Moldovei*, a televiziunii şi radioului de stat[2].

Conştientizarea importanţei ştiinţifice şi istorice a descoperirilor din zona Orheiului Vechi a condus la includerea oraşului medieval moldovenesc în agenda politică a republicii sovietice moldove-

[1] AOSPM, F. 5424, inv. 1, d. 3, f. 12.

[2] AOSPM, F. 5424, inv. 1, d. 3, f. 10.

neşti, prin includerea acestuia în anul 1949 în prima listă a monumentelor arheologice republicane protejate de stat, alături de alte 11 monumente (XC3 MCCP II, 95-100). Totodată insistenţele cercetătorilor de la Institutul de istorie, limbă şi literatură al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS de a include în această listă, pe lângă alte fortificaţii, şi cetăţuia geto-dacă Butuceni din aceeaşi zonă, considerată drept scitică pe atunci, au rămas neauzite[3]. Mai mult, oraşul medieval Orheiul Vechi era recomandat a fi inclus, datorită istoriei sale legată de etapele timpurii ale evoluţiei slavilor şi apariţiei statului medieval moldovenesc, aşa cum se credea atunci, în categoria monumentelor de importanţă unională, lucru care devine realitate în anul 1965[4].

Anul 1966 constituite anul de început al celei de-a doua etape în procesul de muzeificare a Orheiului Vechi, atunci când *Societatea moldovenească de ocrotire a monumentelor de istorie şi cultură* creează *Comisia pentru examinarea Orheiului Vechi* în componenţa căreia au intrat istorici, oameni de cultură şi arte precum arhitectul V.A. Voiţehovski, scriitorul Bogdan Istru, arheologii V.I. Marchevici şi G.D. Smirnov, G.D. Remenco– reprezentantul SMOMIC, T.D. Suvorovţev– reprezentantul *Inturist*. Examinând în teren acest obiectiv patrimonial, comisia, după două luni de lucru, a constatat că monumentele arheologice din zona satelor Butuceni şi Trebujeni sunt pe cale de dispariţie şi că este necesar să se ia măsuri radicale pentru salvarea lor. În acest scop SMOMIC s-a adresat Consiliului de Miniştri al RSSM, la 15 decembrie 1966[5], cu propunerea de a declara teritoriul Orheiului Vechi rezervaţie şi în această calitate să beneficieze de un cadru juridic propriu. În urma acestei decizii Orheiul Vechi devine un complex turistico-muzeistic solid, cu zone naturale diverse şi obiective antropice. Se cere menţionat că la acea dată în republică încă nu existau alte complexe turistico-muzeistice de acest fel. Propunerea de muzeificare a sitului Orheiul Vechi se înscrie într-un proces de creare a muzeelor-rezervaţii în aer liber care ia amploare în URSS în anii 1960.

Comisia recomandă realizarea unui şir de acţiuni menite să transforme situl Orheiul Vechi într-un complex muzeal: deschiderea a două muzee – unul de istorie şi studiere a ţinutului, altul de artă şi sculptură de cult; crearea unui muzeu al satului; organizarea unui atelier pentru confecţionarea suvenirurilor; conservarea şi reconstruirea unor turnuri, bordeie; organizarea unui atelier pentru confecţionarea suvenirurilor. Aceste activităţi presupuneau cheltuieli mari, care însă urmau a fi răscumpărate în câţiva ani. Astfel, Orheiul Vechi era destinat să devină un obiectiv profitabil. Pe lângă beneficiile de ordin financiar, proiectul viza de asemenea salvarea unui monument considerat unic după dimensiuni, importanţă ştiinţifică şi valoare educativă.

Documentul adoptat la 15 martie 1968, prin Hotărârea Consiliului de Miniştri al RSS Moldoveneşti nr. 77 „Despre declararea Orheiului Vechi Rezervaţie de Stat şi organizarea pe teritoriul acestuia a complexului turistico-muzeal”[6] reprezintă un succes al eforturilor intelectualilor reuniţi în jurul SMOMIC de a salva de la dispariţie un complex de monumente unic pentru acest teritoriu.

Ca urmare a acestei decizii, Orheiul Vechi beneficiază de-a lungul anilor 1970-80 de o serie de măsuri de protejare, conservare, restaurare, administrare şi valorificare a bunurilor sale patrimoniale. Lucrările de amenajare a rezervaţiei de stat „Orheiul Vechi” şi crearea complexului turistico-muzeal urmau a fi finisate în anul 1972. Interesul pentru Orheiul Vechi nu se limita doar la salvarea de la dispariţie a acestui monument, ci şi la angajarea publicului larg în procesul de ocrotire şi valorificare a complexului patrimonial prin crearea unui cadru propice educării unei atitudini responsabile faţă de acest „monument moldovenesc unic”. Punctul 5 al Hotărârii din 1968 menţionează că toate ministerele şi agenţiile care efectuează lucrări pe teritoriul rezervaţiei trebuie să acorde ajutor *Societăţii moldoveneşti pentru ocrotirea monumentelor de istorie şi de cultură* şi *Societăţii moldoveneşti pentru ocrotirea naturii*, sensibilizând în acest sens opinia publică şi instituţiile de educaţie din republică (Hotărâre 1968, 2).

Una din primele acţiuni întreprinse în vederea aplicării acestei hotărâri a fost stabilirea hotarelor şi a zonei de protecţie a Rezervaţiei de Stat „Orheiul Vechi” pe o suprafaţă de 220 ha, aceasta fă-

[3] AŞC a AŞM, F. 3, inv. 1, d. 49, f. 35-36.
[4] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 400, f. 27-28, 34
[5] AOSPM, F. 5424, inv. 1, d. 3, f. 10-16.
[6] Постановление № 77 от 15 марта 1968 года «Об объявлении Старого Орхея Госсударственным заповедником и органзации на его территории туристко-музейного комплекса». Direcţia arhivelor pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM.

când parte în continuare din pământurile obşteşti ale colhozului *Pobeda* din satul Trebujeni[7]. O altă măsură, promovată prin „Schema de zonare funcţională a Rezervaţiei de Stat Orheiul Vechi şi a măsurilor de cercetare arheologică, restaurare, construcţie şi amenajare a teritoriului" şi elaborată de Institutul de proiectare „Moldghiprosel'stroi"[8], avizată de Academia de Ştiinţe a RSSM[9] şi aprobată de Consiliul de Miniştri al RSSM[10], a fost stabilirea restricţiilor la edificarea construcţiilor noi şi la demolarea celor vechi în satele Butuceni şi Morovaia, orice modificare fiind efectuată doar cu acordul Ministerului Culturii şi al Academiei de Ştiinţe a RSSM. Totodată, Ministerul Culturii al RSSM îşi asumă responsabilitatea de a aproba proiectele din cadrul complexului muzeistico-administrativ, precum şi conservarea şi restaurarea obiectivelor arheologice şi arhitecturale din cadrul rezervaţiei.

Construcţia podului peste râul Răut la începutul anilor 1980, care a unit promontoriile Butuceni şi Peştera în preajma satului Butuceni, marchează o altă etapă în activitatea complexului muzeal Orheiul Vechi. Datorită statutului său de monument arheologic de importanţă unională, lucrările de construcţie prevedeau prin lege coordonarea activităţilor dintre diverse structuri a căror interese puteau fi periodic neglijate reciproc. Pe de o parte se situa colhozul *Pobeda* din localitate şi locuitorii satelor Morovaia, Butuceni şi Trebujeni, care îşi motivau cererea de construcţie a podului prin incomoditatea de a accede la teritoriul agricol central al colhozului, străbătând o distanţă ocolitoare de 20 km[11], şi complexul muzeal Orheiul Vechi, protejarea şi cercetarea căruia trebuia coordonată cu Ministerul Culturii al RSSM şi cu Academia de Ştiinţe a RSSM datorită priorităţii sale din agenda politicii culturale şi ştiinţifice. Comisia trimisă de Ministerul Culturii în mai 1982 constata lipsa coordonării cu organul central de protejare a monumentelor în problema construcţiei podului şi în consecinţă distrugerea aşezării medievale de la Orheiul Vechi pe o suprafaţă de 40 mii ha.

Un caz similar s-a produs peste doi ani când stratul cultural a fost bulversat iarăşi datorită lucrărilor agricole efectuate de colhozul *Pobeda*. Totuşi în anii 80 o serie de obiective din cadrul Orheiului Vechi, precum schitul *Peştera*, Caravanseraiul nr. 2, case ţărăneşti etnografice, biserica *Naşterea Maicii Domnului*, au beneficiat de mai multe proiecte de conservare şi restaurare.

Pe valul mişcării naţionale de la sfârşitul anilor '80 – începutul anilor '90, care a trezit interesul pentru istoria şi cultura naţională, este adoptat în anul 1991 Programul de Stat de cercetare şi valorificare al complexului muzeal „Oraşul medieval Orhei" de către Parlamentul Republicii Moldova (Hotărâre 1991, 55), în baza căruia se crea în anul 1992 complexul muzeal administrativ independent „Oraşul medieval Orhei". Guvernul aprobase de asemenea şi un program amplu de măsuri pentru realizarea Programului de Stat „Oraşul Medieval Orhei", prevăzut pentru un termen de opt ani (1991-1999) cu o bază financiară substanţială (circa 15 milioane ruble). Teoretic, aceste măsuri reprezentau un cadru solid pentru cercetări ştiinţifice, proiectare, conservare, restaurare, publicare, pregătire de cadre specializate şi punere în valoare a ansamblului cultural-turistic. În practică, planul a fost realizat într-o măsură foarte mică, rezumându-se doar la aspectele ce ţin de cercetare.

Cu toate că sprijinul financiar din partea statului destinat ocrotirii complexului muzeal Orheiul Vechi pe parcursul anilor 1990 a fost minim, totuşi importanţa şi valoarea istorică şi culturală, precum şi cea simbolică, a fost recunoscută de către diverse personalităţi politice, care şi-au exprimat solidaritatea şi au susţinut la nivel declarativ eforturile intelectuale de protejare a monumentelor istorico-arheologice şi etnografice din zona Orheiului Vechi. În lipsa unei politici distincte şi a unui mecanism dezvoltat de protejare a patrimoniului cultural în Republica Moldova, discursul politic a fost, mai degrabă, unul favorabil şi încurajator pentru iniţiativele extra-politice în acest domeniu.

[7] Arhiva MNEIN. Распоряжение Совета Министров 839-р от 24 декабря 1968.
[8] Arhiva MNEIN. Схема функционального зонирования Государственного Заповедника «Старый Орхей», объект № 6876, Молдавский государственный проектный институт «МОЛДГИПРОСЕЛЬСТРОЙ», декабрь 1968, руководитель группы И. Наку.
[9] Arhiva MNEIN. Академия Наук МССР. Отзыв Академии Наук МССР от 15.01.1969 на схему функционального зонирования Государственного Заповедника «Старый Орхей», составленную Молдавским государственным проектным институтом «Молгипросельстрой».
[10] Arhiva MNEIN. Постановление Совета Министров № 503 от 31 декабря 1969 „Об утверждении Схемы функционального зонирования Государственного Заповедника „Старый Орхей" и мероприятий по археологическому исследованию, реставрации, застройке и благоустройству его территории".
[11] AŞC a AŞM, F. 24, inv.1, d. 5, f. 26.

Către anii 2000, graţie implicării mai active a comunităţii ştiinţifice, în special a arheologilor de la Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Universitatea de Stat din Moldova şi Universitatea Pedagogică „Ion Creangă", şi a unor organizaţii non-guvernamentale, precum Centrul de Cercetări Arheologice din Republica Moldova şi Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova, în cadrul mai multor proiecte educaţionale, de cercetare şi de valorificare, a fost promovată tot mai intens ideea includerii sitului Orheiul Vechi în Lista Patrimoniului Mondial a UNESCO. În anul 2004, în cadrul unui proiect al PNUD-Moldova expertul internaţional Gerard Collin, secundat de experţi naţionali din Republica Molodva, a elaborat un ghid privind conservarea valorilor culturale, istorice şi naturale ale patrimoniului Orheiului Vechi în contextul promovării turismului, cu recomandări concrete privind promovarea sitului dat în Lista Patrimoniului Mondial[12].

Preocupările ştiinţifico-culturale ale intelectualilor şi interesele politicienilor de afirmare a statului moldovenesc s-au conjugat în efortul comun de a avansa un complex unic de monumente moldoveneşti la nivel internaţional. În anul 2005, ca urmare a vizitei la Chişinău a directorului general UNESCO Koïchiro Matsuura[13] şi a discuţiilor cu oficialităţile de stat ale Republicii Moldova, s-a declanşat procedura de nominalizare a sitului Orheiul Vechi pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial. În anul 2006, la solicitarea Ministerului Culturii şi Turismului, un grup de cercetători, condus de Gheorghe Postică, cu sprijinul PNUD-Moldova, a elaborat Dosarele obiectivelor de patrimoniu cultural şi natural din cadrul Complexului Orheiul Vechi[14], iar în anul 2007, cu sprijinul UNESCO a fost elaborat Dosarul de nominalizare a *Peisajului Cultural Orheiul Vechi* pentru Lista Patrimoniului Mondial[15].

[12] Collin Gérard, Guidance in the preservation of cultural historical and national values of Orheiul Vechi site in combination with tourism development activities, Mission report Dr Gérard Collin, 21st august - 4th September 2004 / United Nations Development Programme Moldova, Sustainable Tourism Development Project.

[13] http://www.unesco.ru/eng/articles/2004/Admin300520051725530.php

[14] Dosarele sunt depozitate on Arhiva Complexului Muzeal Orheiul Vechi.

[15] Dosarul de Nominalizare pentru înscriere în Lista patrimoniului Mondial UNESCO. Situl „Peisajul Cultural Orheiul Vechi". Nominalizare Guvernul Republicii Moldova / Versiune text şi imagini elaborată de dr. hab. Gheorghe Postică, vol. I (text, 136 pag.), vol. II (anexe, 116 pag.), vol. III (planşe, 298 pag., 542 unit.), vol. IV (hărţi, 2 unit.), Chişinău, 2007. In: Arhiva Complexului Muzeal Orheiul Vechi.

Astfel, pentru situl Orheiul Vechi, în corespundere cu principiile UNESCO, s-a propus un concept patrimonial nou – cel de peisaj cultural – un concept care reuneşte în sine obiective ale patrimoniului cultural şi natural deopotrivă. Acest concept a stat la baza creării unei rezervaţii de tip nou prin „Legea privind crearea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi" (Legea 2009, 9-11), adoptată la recomandarea experţilor naţionali şi UNESCO la 4 decembrie 2008, şi prin Hotărârea nr. 228 „Cu privire la constituirea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi", adoptată la 23 martie 2009. Aceste documente instituie în Republica Moldova un concept nou de rezervaţie – cultural-naturală, care include integral peisajul cultural din perimetrul comunei Trebujeni şi parţial al localităţilor vecine (Piatra, Susleni, Furceni, Brăneşti, Măşcăuţi, Marcăuţi, Holercani şi Molovata) şi marchează o nouă filă în dezvoltarea complexului Orheiul Vechi (Postică 2007; Postică 2008, 717-753; Postică 2008a, 55-78).

Activitatea expoziţională

Activitatea expoziţională a Complexului Muzeal Orheiul Vechi a cunoscut câteva etape de dezvoltare:

- anii 1970-1987 – expoziţie etnografică (două case ţărăneşti în s. Butuceni),
- 1987-1996 – expoziţia arheologică în Biserica Naşterea Maicii Domnului,
- 1996-2003 – expoziţia arheologică organizată în sala din Corpul Administrativ,
- 2003-prezent – expoziţia arheologică din Sala construită în baza proiectului de grant oferit de către Departamentul de Stat al SUA în anul 2002 cu utilaj oferit în bază de grant de către Fundaţia Soros-Moldova în anul 2003.

În anii 1987-1990 Complexul muzeal Orheiul Vechi a fost vizitat anual în medie de 16-21 mii persoane. În anul 1991, când fluxul de turişti din celelalte republici sovietice îndreptat către Republica Moldova a scăzut brusc, a scăzut şi numărul de vizitatori la complexul muzeal, constituind doar 5400 persoane, adică 26% faţă de anul 1989 sau 29% faţă de anul 1990.

După războiul din Transnistria din anul 1992, numărul vizitatorilor la Orheiul Vechi a scăzut şi mai mult. Refacerea fluxului de vizitatori s-a produs treptat. Către anul 1997 a atins cifra de 8000 persoane sau 38% în comparaţie cu anul 1989, iar în anul 2006 s-a ridicat la 13671 sau 65% faţă de anul 1989.

Contingentul vizitatorilor de până în anul 1991 era alcătuit din elevi şi studenţi din RSSM (8-22 %) şi persoane mature-turişti (70-80%) din foste republici ale URSS, dar în special din Rusia şi Belarus. Totodată, din cauza prezenţei penitenciarului Brăneşti pe traseul care duce la complexul muzeal, turiştii din afara URSS n-au avut practic acces la Orheiul Vechi.

În anii 1993-2006 structura vizitatorilor de la Orheiul Vechi s-a modificat substanţial, cota maximală fiind deţinută de vizitatori din Republica Moldova (62-86%), în timp ce vizitatorilor străini le-a revenit cota de 14-38 %.

Expediţii arheologice la Orheiul Vechi

Pe parcursul anilor în cadrul Complexului Muzeal au fost realizate cercetări arheologice de către diverse instituţii şi specialişti:

– 1947-1962 – expediţia Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS (din 1961 a Academiei de Ştiinţe a RSSM) sub conducerea lui G.D. Smirnov.
– 1968-1989 – expediţia arheologică a Academiei de Ştiinţe a RSSM sub conducerea lui P.P. Bârnea (situl medieval Orheiul Vechi);
– 1982-1987 – expediţia arheologică a Academiei de Ştiinţe a RSSM sub conducerea lui N. Telnov (situl Trebujeni-Scoc)
– 1983-2002 – expediţia arheologică a Universităţii de Stat din Moldova sub conducerea prof. univ., dr. hab. Ion Niculiţă (siturile tracogeto-dace: Butuceni, Potârca, Măşcăuţi-Poiana Ciucului, Măşcăuţi-Dealul cel Mare) şi dr. Ion Hâncu (situl medieval Orheiul Vechi, 1993-1995);
– 1996-2002 – expediţia arheologică a Universităţii Libere Internaţionale din Moldova sub conducerea dr. Gh. Postică, în colaborare cu Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (dr. S. Mustaţă, dr. O. Munteanu) şi ONG „Centrul de Cercetări Arheologice din Republica Moldova" (I. Hâncu) (situl medieval Orheiul Vechi; situl Măşcăuţi-Livada Boierului, situl Măşcăuţi-Poiana Ciucului).

Anexa I

Scurtă cronică a activităţilor din cadrul complexului Orheiul Vechi[16]

1970 – elaborarea proiectului de conservare a citadelei de piatră de la „Orheiul Vechi" de către Combinatul de Restaurare al Ministerului Culturii; ordinul Ministerului Culturii din 7 octombrie de luare a obiectivelor de arhitectură vernaculară din satele Butuceni şi Morovaia la evidenţă de către Muzeul Ţinutului Natal;

1971 – Ministerul Culturii desemnează în iulie Institutul de proiectare „Molghiprosel'stroi" pentru a elabora proiectul de planificare şi organizare a teritoriului satelor Butuceni şi Morovaia, finalizat în noiembrie;

1972 – elaborarea planurilor grafice ale Clopotniţei Bisericii „Peştera"; elaborarea şi avizarea proiectelor de conservare ale Caravan Seriului nr. 1 şi al fundaţiei Bisericii din sec. XV de către Combinatul de Restaurare al Ministerului Culturii (arhitect R. Kurţ);

1973 – lucrări de conservare şi restaurare la citadela de piatră a Orheiului Vechi;

1974 – continuarea lucrărilor de conservare şi restaurare la citadela de piatră a Orheiului Vechi; semnarea la 1 iulie a angajamentului privind respectarea prevederilor legale privind ocrotirea complexului „Orheiul Vechi" de către colhozul „Pobeda";

1975 – efectuarea lucrărilor de conservare la fundaţia Bisericii din sec. XV; adoptarea la 23 iunie 1975 a Hotărârii nr. 211 a CC al PC al RSSM şi a Sovietului Suprem al RSSM cu privire la luarea sub ocrotirea statului a Rezervaţiei Orheiul Vechi; ararea cu plugul de plantaj a unei suprafeţe de 7-8 ha pe teritoriul rezervaţiei, provocând prejudiciu stratului de cultură, fapt stipulat în Actul unei comisii din 27 noiembrie 1975;

1976 – continuă lucrările de conservare la fundaţia Bisericii din sec. XV; efectuarea lucrărilor de restaurare la Biserica Naşterea Maicii Domnului: amenajarea gardului din fontă, a ogrăzii, construcţia anexei de lângă biserică, proiectare lumină, lucrări la pereţi, clopotniţă etc.; distrugerea sistematică de către colhozul din localitate a startului de cultură din cadrul Rezervaţiei „Orheiul Vechi": sunt distruse importante porţiuni ale Valului de apărare al cetăţii Orheiului, este extrasă piatră din construcţiile de patrimoniu, este deteriorată citadela etc., se stipulează în demersul din 25 noiembrie al şefului Consiliului ştiinţifico-metodic pentru ocrotirea monumentelor.

1977 – elaborarea proiectului de restaurare a complexului Caravanserai nr. 2; efectuarea lucrărilor de restaurare la Biserica rupestră „Peştera", numită greşit în documentele timpului „Ţerkovi Bogoslova"; continuă

[16] Prezenta cercetare se bazează pe materialele din fosta arhivă a Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova, transmisă în anul 2005 în gestiunea Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, care în prezent se află în proces de inventariere.

lucrările de restaurare la Biserica de zid „Naşterea Maicii Domnului";

1978 – elaborarea proiectului de restaurare a complexului Caravanserai nr. 2; continuarea lucrărilor de restaurare la complexul monastic „Peştera" şi a Clopotniţei;

1979 – continuă elaborarea documentaţiei tehnice pentru complexul Caravanserai nr. 2, în paralel efectuându-se lucrările de restaurare ale acestui obiectiv; continuă lucrările de restaurare la Biserica de zid „Naşterea Maicii Domnului", este turnat gardul din fontă; se aprobă limitele zonei de protecţie a Rezervaţiei Orheiul Vechi prin hotărârea nr. 49 din 15 februarie a Comitetului Executiv Orhei;

1980 – continuă lucrările de restaurare la Biserica „Peştera"; este amenajată pardoseala de tip parchet în Biserica de zid „Naşterea Maicii Domnului", sunt finisate şi recepţionate lucrările de restaurare conform actului comisiei Ministerului Culturii din 21 octombrie.

1982 – elaborarea proiectului de restaurare şi conservare a Băii nr. 2; între 10-20 mai o comisie formată din specialişti de la Ministerul Culturii şi alte unităţi constată distrugerea aşezării de la Orheiul Vechi pe o suprafaţă de circa 40 mii m.p., datorată construcţiei podului în preajma Butucenilor, iar cercetările ştiinţifice, pentru care s-au alocat mijloace financiare speciale, nu au fost realizate; elaborarea şi aprobarea „Proiectului planului general al complexului Orheiul Vechi" de către Institutul de proiectare „Moldgiprograjdnsel'stroi";

1983 – continuă lucrările de conservare al complexului Caravanserai nr. 2; se constată prezenţa mai multor defecte la Biserica de zid „Naşterea Maicii Domnului", dată în folosinţă în anul 1980;

1984 – este scoasă livada de pe teritoriul promontoriului „Peştera" de către colhozul „Pobeda", fapt ce a provocat distrugerea stratului arheologic; preşedintele colhozului din localitate semnează la 27 aprilie un nou angajament privind protecţia complexului Orheiul Vechi;

1985 – sunt proiectate reţele electrice de înaltă tensiune pe teritoriul complexului Orheiul Vechi;

1986 – sunt reluate lucrările de restaurare a Bisericii de zid „Naşterea Maicii Domnului";

1987 – transformarea „Rezervaţiei de Stat Orheiul Vechi" în „Complexul Muzeal Orheiul Vechi" – filială a Muzeului de Stat de Istorie cu sediul în or. Chişinău în conformitate cu decizia Colegiului Ministerului Culturii al RSSM nr. 164 din 28 mai 1987 şi crearea a două secţii: Arheologie – 4 unităţi, Etnografie – 6 unităţi; inaugurarea expoziţiei „Descoperiri arheologice din fondurile complexului muzeal Orheiul Vechi" în clădirea fostei biserici Naşterea Maicii Domnului (ordinul directorului MSIM din 10.08.1987);

1988 – elaborarea proiectului de dezvoltare al complexului muzeal „Orheiul Vechi" pentru anii 1988-2005; elaborarea Regulamentului Complexului muzeal „Orheiul Vechi";

1989 – elaborarea proiectului cu privire la restaurarea casei ţărăneşti cu două etaje din s. Morovaia de către „Moldrestavraţia";

1990 – elaborarea proiectul privind consolidarea şi restaurarea Schitului „Peştera" de către „Moldniistromproiect"; încheierea la 10 ianuarie a contractului nr. 12-13-90 referitor la elaborarea proiectului de restaurare a „casei ţărăneşti" din s. Butuceni şi a Schitului „Peştera" de către „Moldrestavraţia";

1991 – elaborarea proiectului de consolidare a bisericii „Peştera", executat de către Institutul „Moldinstromproiect"; adoptarea la 31 ianuarie a Hotărârii Parlamentului Republicii Moldova nr. 470-XII *Cu privire la programele de stat ale Guvernului R.S.S. Moldova „Oraşul medieval Orhei" şi „Mănăstirea Căpriana"*; înaintarea demersului preşedintelui Comisiei parlamentare Ion Vatamanu către primul ministru Mircea Druc privind necesitatea stringentă a realizării practice a *Programului de stat „Oraşul medieval Orheiul Vechi"*; adoptarea la 11 septembrie 1991 a Hotărârii nr. 506 a Guvernului RM *„Cu privire la măsurile de realizare a Programului de Stat „Oraşul medieval Orhei" şi „Mănăstirea Căpriana"*; este elaborat următorul set al proiectului privind consolidarea şi restaurarea schitului „Peştera" (geodezia) de către „Moldniistromproiect" şi „Gorneac"; Complexul „Orheiul Vechi" – filială a Muzeului de Istorie a Moldovei este reorganizat în Complexul Muzeal „Oraşul medieval Orhei" – Întreprindere Mică Autogestionară" în conformitate cu ordinul nr. 210 al Ministrului Culturii şi Cultelor din 17 octombrie 1991;

1992 – elaborarea şi aprobarea „Planului de cercetări ştiinţifice şi de restaurare a Complexului Orheiul Vechi pentru anul 1992"; semnarea contratului privind restaurarea complexului Orheiul Vechi între Ministerul Culturii şi Cultelor şi Întreprinderea mică „Oraşul medieval Orheiul Vechi"; semnarea Contractului nr. 42-92 pentru restaurarea Mănăstirii Peştera; semnarea Contractului nr. 43-92 din ianuarie 1992 pentru elaborarea planului general al Complexului Orheiul Vechi;

1993 – efectuarea unei cercetări preventive a complexului „Peştera" de specialişti din România (N. Gospodinov, C. Ranja);

1996 – călugărul Vladimir pune stăpânire în mod neautorizat pe biserica rupestră „Peştera";

1997 – încep lucrări neautorizate în interiorul bisericii „Peştera" efectuate de către călugări, în timpul cărora sunt cauzate importante prejudicii monumentului;

1998 – cercetări în cadrul complexului „Peştera" de specialişti din România (N. Gospodinov, C. Ranja);

1998-2001 – continuă lucrările neautorizate în cadrul bisericii rupestre „Peştera", iar intervenţiile Ministerului Culturii şi ale specialiştilor n-au fost luate în consideraţie;

1999 – elaborarea „Proiectului-observaţii privind consolidarea şi restaurarea complexului rupestru „Peştera"" executat de Ludocis SRL şi Expover Cons SRL România;

2001 – adoptarea hotărârii de Guvern „Cu privire la acţiunile de salvgardare a monumentelor istorico-culturale din complexul muzeal „Oraşul medieval Orheiul Vechi";

2002-2003 – edificarea Centrului expoziţional „Orheiul Vechi" (resp. Gh. Postică) cu sprijinul financiar al Departamentului de Stat al SUA şi al Fundaţiei Soros-Moldova;

2004 – elaborarea de către expertul internaţional Gerard Collin a ghidului de recomandări privind dezvoltarea turismului în zona Orheiului Vechi şi promovarea acestui sit în Lista Patrimoniului Mondial;

2005 – declanşarea oficială a procedurii de nominalizare a sitului Orheiul Vechi în Lista Patrimoniului Mondial; înscrierea sitului Orheiul Vechi în Lista Indicativă a UNESCO.

2006 – elaborarea de către grupul de experţi naţionali a Dosarelor de patrimoniu cultural şi natural din cadrul sitului Orheiul Vechi;

2007 – elaborarea de către grupul de experţi naţionali (resp. Gh. Postică) a Dosarului „Peisajul Cultural Orheiul Vechi" pentru nominalizare în Lista Patrimoniului Mondial; depunerea de către Ministerul Culturii şi Turismului, la Centrul Patrimoniului Mondial, cu sediul la Paris, a dosarului „Peisajul cultural Orheiul Vechi" pentru nominalizare în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO;

2008 – perfectarea dosarului „Peisajul Orheiul Vechi"; pregătirea pachetului de acţiuni privind crearea în baza Complexului Muzeal Orheiul Vechi a Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi; adoptarea de către Parlament a „Legii cu privire la constituirea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi";

2009 – Adoptarea de către Guvern a Hotărârii nr. 228 „Cu privire la constituirea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi"; aprobarea planului de delimitare a hotarelor şi a zonei de protecţie ale Rezervaţiei.

Anexa II

Lista actelor normative referitoare la Orheiul Vechi

Nr.	Denumirea documentelor	Anul
1.	Hotărârea Consiliului de Miniştri al RSSM nr. 77 din 15.03.1968 „Cu privire la declararea Orheiului Vechi" Rezervaţie de Stat şi organizarea pe teritoriul acestuia a unui complex turistic-muzeal"	1968
2.	Dispoziţia Consiliului de Miniştri al RSSM nr. 839-p din 24.12. 1968	1968
3.	Hotărârea Consiliului de Miniştri al RSSM nr. 503 din 31.12.1969 „Cu privire la aprobarea Schemei de zonare funcţională a Rezervaţiei de Stat „Orheiul Vechi" şi a măsurilor de cercetare arheologică, restaurare, construcţie şi amenajare a teritoriului"	1969
4.	Decizia Comitetul Executiv Orhei, 1979, II, 15, nr. 49 „Aprobarea zonei de protecţie a Rezervaţiei Orheiul Vechi"	1979
5.	Hotărârea nr. 211 a CC al PC al RSSM şi a Sovietului Suprem al RSSM din 23 iunie 1975 cu privire la luarea sub ocrotirea statului a Rezervaţiei Orheiul Vechi	1975
6.	Hotărârea colegiului Ministerului culturii al RSSM „Cu privire la măsurile de îmbunătăţire a ocrotirii monumentelor arheologice şi arhitecturale din cadrul Rezervaţiei de stat „Orheiul Vechi" din 22.08.1980.	1980
7.	Decizia Colegiului Ministerului Culturii al RSSM nr. 164 din 28 mai 1987	1987
8.	Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr. 470-XII din 31.01.1991 „Cu privire la programele de stat ale Guvernului RSSM „Oraşul medieval Orhei" şi „Mănăstirea Căpriana"	1991
9.	Hotărârea Guvernului RM nr. 506 din 11.09.1991 „Cu privire la măsurile de realizare a Programului de Stat „Oraşul medieval Orhei" şi „Mănăstirea Căpriana"	1991
10.	Hotărârea Guvernului RM nr. 1378 din 10.12.2001 „Cu privire la acţiunile de salvgardare a monumentelor istorico-culturale din cadrul complexului muzeal „Oraşul medieval Orheiul Vechi"	2001
11.	Hotărârea Guvernului RM nr. 476 din 21 aprilie 2003 „Cu privire la atribuirea unor terenuri „Complexului Muzeal Oraşul medieval Orhei"	2003
12.	Legea Parlamentului RM nr. 2056-IV din 4 decembrie 2008: „Legea privind constituirea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi".	2008
13.	Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 228 din 23 martie 2009 „Cu privire la constituirea Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi"	2009

Anexa III

Lista proiectelor elaborate pentru Orheiul Vechi

Nr.	Denumirea proiectelor	Anul	Instituţia de proiectare
1.	Схема функционального зонирования Государственного Заповедника «Старый Орхей», объект № 6876	1968, XII	Молдгипросельстрой
2.	Государственный Заповедник «Старый Орхей», Проект планировки и организации территории сел Бутучены и Моровая, Оргеевского района, МССР, объект № 7808	1971, XI	Молдгипросельстрой
3.	Проект генерального плана государственного историко-археологического заповедника «Старый Орхей», объект № 10881	1982, VII	Молдгипрограждансельстрой
4.	Памятник народного зодчества начала XX века. Двухэтажный крестьянский жилой дом в с. Моровая Заповедника Старый Орхей. Научно-проектная документация. Раздел – комплексные научные изыскания, том III, часть I, Историческая записка, Обмерные чертежи. 1989.	1989	НПО «Молдреставрация».
5.	Отчет по теме: Исследовать и разработать документацию по повышению устойчивости подземного монастыря в историко-археологическом заповеднике «Старый Орхей» (договор № 2638 от сентября 1989). Раздел 1. Выполнить инженерные изыскания согласно СН-484-76, Этап 1,1. Подготовительные работы. Объект № 2638	1990, III	МолдНИИстромпроект
6.	Отчет по теме: Исследовать и разработать документацию по повышению устойчивости подземного монастыря в историко-археологическом заповеднике «Старый Орхей» (договор № 2638 от сентября 1989). Раздел 1. Выполнить инженерные изыскания согласно СН-484-76; Этап 1,1. Подготовительные работы. Фотоматериалы (Приложение 8), Объект № 2638.	1990	МолдНИИстромпроект
7.	Отчет об инжинерно-геодезических изысканиях для составления проекта «Укрепление подземного монастыря в с. Бутучены (Старый Орхей), т. IV. Объект 2638. с. Крикова Ноуэ, Заказчик МолдНИИстромпроект	1991	Cooperativa „Gorneak”.
8.	Повышение устойчивости подземного монастыря в в археологическом комплексе «Старый Орхей». Рабочая документация 7/1-О-ГП-2638. Генеральный план.	1991	Кишиневский филиал НГПИ.
9.	Мероприятия по обеспечению устойчивости горных выработок подземного монастыря.	1991	НПО Молдреставрация.
10.	Подземный монастырь в заповеднике «Старый Орхей». Мероприятия по обеспечению устойчивости горных выработок монастыря. Рабочий проект, том III, Проект по организации крепления кровли горных выработок подземного монастыря, Объект № 2638.	1991	МолдНИИстромпроект
11.	Проект реконструкции скального монастыря в с. Бутучены. Альбом. Электрическая часть.	1991	
12.	Отчет по теме: Исследовать и разработать документацию по повышению устойчивости подземного монастыря в историко-археологическом заповеднике «Старый Орхей» (договор № 2638 от сентября 1989). Раздел 1. Выполнить инженерные изыскания согласно СН-484-76, Этап 2, 3. Подготовительные работы. Объект № 2638	1991, I, 2	МолдНИИстромпроект
13.	Proiect-observaţii privind consolidarea şi restaurarea complexului rupestru „Peştera”	1999	Ludocis SRL şi Expover Cons SRL România

Anexa IV

Lista proiectelor de conservare şi restaurare

Nr.	Obiectivul	Elaborare proiect		Realizare lucrări conservare, restaurare	
		Anul	Arhitect	Anul	Organizația
1.	Citadela medievală	1970	V. Smolin		
				1973	Combinatul Min.Cult.
				1974	
2.	Biserica medievală	1972	R. Kurţ		
				1975	
				1976	
3.	Complexul Caravan Serai nr. 1	1972	R. Kurţ		
4.	Complexul Caravan Serai nr. 2	1977		1977	
		1978		1978	
		1979		1979	
				1983	
5.	Baia medievală nr. 2	1982		1982	
6.	Biserica rupestră „Peştera”			1977	
				1978	
				1980	
		1990			
		1991	Moldniistromproiect Moldresatvraţia		
		1992			
		1999	România		
7.	Clopotniţa Schitului „Peştera”			1978	
8.	Biserica de zid „Naşterea Maicii Domnului” din s. Butuceni			1976	
				1977	
				1979	
				1986	
9.	Casa ţărănească s. Butuceni	1990	Moldrestavraţia		
10.	Casa cu 2 caturi, s.Morovaia	1989	Moldrestavraţia		

Anexa V

Colecţiile complexului Muzeal Orheiul Vechi

Anul	Exponate					Suprafţa m.p.		
	Total	Fondul de bază	Incluse în anul curent	Inventariate	Expuse	Total	Expoziţie	Depozit
1976		300						
1977		2000						
1978		2500						
1980		3730		2803	710	198	179	14
1981	5005	3607	804	3607		198	179	14
1983		3910	105	184 zile		198	179	14
1985		3960	50			630	600	30
1987	11570	4956			708	1011	294	52
1988				957	611			
1989		5314			615			
1990	12006	5384		5384	615	1011	294	52
1991		5317			729	423	129	134
1993								

Notă: Datele statistice sunt prezentate în baza Rapoartelor statistice anuale ale Complexului Muzeal Orheiul Vechi

Anexa VI

Colecţiile complexului muzeal Orheiul Vechi după categorii

Anul	Picturi	Grafice	Sculpturi	Artă decorativă	Monede	Piese arheologice	Piese etnografice	Fotografii	Documente	Alte
1980	18	0	1	13	20	2352	1300	6	20	0
1981	20	0	1	13	20	3383	1522	22	20	4
1987						880				
1991	20	2	2	13	70	1378	3939	628	37	22

Anexa VII

Date cu privire la vizitatorii Orheiului Vechi

Anul	Vizitatori individuali				Vizitatori în grup							Total vizitatori
	Total vizitatori	Elevi, studenţi	Moldova	Străini	Total vizitatori	Elevi, studenţi	Ghidaje	Grupuri de străini	Grupuri din Moldova	Delegaţii oficiale	Grupuri de copii, studenţi	
1973							**105**					**3505**
1976												**87500**
1977												**101800**
1979												**107200**
1980						**106**	**186**		**80**			**62000**
1981							**730**					**67300**
1983						**32100**	**1728**		**6000**			**38100**
1984							**2708**					**37700**
1985							**2430**					**24300**
1987	500	200			16200	1200	1788					16700
1988					19600	2700	1938					19600
1989	500				20500	4600	2355					21000
1990	4300	3100			14400	1200	2025					18700
1991	1800	522			3600	1200	254					5400
1993	5400	3600			4650	2800						10050
1997	60			60			25	120	470		360	8000
1998	420			420			29	98	340	21	420	8960
1999	242			242			20	72	362	32	484	11000
2000	305			305			14	78	548	37	662	12200
2001	90			90			36	180	502	45	708	12500
2002	114			114			38	224	586	38	721	11300
2003	118			118			22	142	640		585	10400
2004	203			203			20	175	843	14	618	12720
2005	214			214			24	162	680	29	618	13280
2006	745		5269	745		7657	17	235	1341			13671

Bibliografie

Hotărâre 1991: Hotărârea nr. 470-XII din 31.01.1991 „Oraşul medieval Orhei" şi Mănăstirea Căpriana". Monitorul Oficial al Republicii Moldova 3-4-5-6 (Chişinău 1991), 55.

Legea 2009: Legea privind constituirea Rezervaţiei cultural-naturale "Orheiul Vechi" (nr. 251-XVI din 4 decembrie 2008). Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 13 ianuarie 2009, Nr. 1-2 (3334-3335) (Chişinău 2009), 9-11.

Postică 2007: Gh. Postică, Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradiţional de la Orheiul Vechi şi perspectiva includerii sitului în Lista patrimoniului mondial UNESCO. In: Conferinţa Internaţională UNESCO „Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradiţional", 2-4 august 2007 (Chişinău 2007).

Postică 2008: Gh. Postică, Peisajul Cultural Orheiul Vechi: definire, caracteristici, semnificaţie. In: (Ed. D. Teicu, I. Cândea) Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei (Brăila: Istros 2008), 717-753.

Postică 2008a: Gh. Postică, Peisajul Cultural Orheiul Vechi: clasare, valoare, autenticitate, integritate. In: (Ed. E. Ploşniţă) Studii de muzeologie, I (Chişinău 2008), 55-78.

ХСЗ МССР II: Хронологическое собрание законов Молдавской ССР, Указов Президиума Верховного Совета и Правительства Молдавской ССР, II, 1948-1950 (Кишинев 1960), 95-100.

Data from the museification of Orheiul Vechi

Abstract

The discoveries from the 1950ies and 1960ies at Orheiul Vechi have uncovered a series of archaeological monuments which witness the presence of the man in this space from Paleolithic until the modern period. The realization of the scientific and historical importance of the discoveries from the area of Orheiul Vechi has lead to the inclusion of the Moldavian medieval town into the political agenda of SSRM by its insertion in the first list of archaeological monuments protected by the state in 1949, along other 11 monuments. The protection and museification of Orheiul Vechi heritage has known several stages of development starting with 1966 when the fist museum complex has been created and ending with the year 2009 when a new concept of reserve was introduced in the Republic of Moldova under the cultural-natural reserve Orheiul Vechi pilot project. Two logics have been remarked which differ in aim, finality and political-ideological motivation, but which support each over and are solidaristic in the immediate action of safeguarding the historic-archaeological heritage. The article has 7 annexes with detailed information based on archival data on the protection, conservation, restoration, and touristic practices from Orheiul Vechi.

Из истории музеификации Старого Орхея

Резюме

Исследования 50-х и 60-х годов в зоне Старого Орхея выявили целый ряд археологических памятников, свидетельствующих о присутствии человека в этом пространстве начиная палеолитом и до современного периода. Осознание научно-исторической значимости открытий в районе Старого Орхея привело к включению молдавского средневекового города в политическую повестку дня МССР путем его включения в первый перечень археологических памятников охраняемых государством в 1949 году рядом с еще 11 памятников. Выявлено несколько этапов в процессе охраны и музеификации наследия Старого Орхея, начиная 1966 годом, когда был создан первый музейный комплекс и, заканчивая 2009 годом, когда в рамках пилотного проекта, на основе новой концепции, был создан культурно-природный заповедник Старый Орхей. Отмечены две логики, которые различаются целями и политико-идеологическими мотивами, но которые поддерживают друг друга и солидаризируются в немедленных действиях по сохранению историко-археологического наследия. В статье включены 7 приложений, основанных на архивных данных, содержащие подробную информацию об охране, консервации, реставрации и туризме.

24.03.2009

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: iupostica@gmail.com

RESTAURAREA UNUI LĂICER DE LA SFÂRŞITUL SEC. XVIII - ÎNCEPUTUL SEC. XIX DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

Ecaterina Bondarenco

Descrierea istorică, artistică şi muzeistică

O piesă nelipsită din interiorul ţărănesc tradiţional o reprezintă covorul. În corespundere cu destinaţia lor, covoarele au fost clasificate în câteva grupe: covoare mari (război, scoarţă, covor), păretare, lăicere, grindare, covoare pentru podea ş.a. (Covorul 1985, 6).

Prezent în tot cuprinsul ţării, se caracterizează prin accentuate diferenţieri cromatice şi ornamentale, legate de specificul artistic al fiecărei zone etnografice.

Ţesăturile populare s-au dezvoltat paralel cu celelalte genuri de artă populară (crestături în lemn, cusături, ceramică), iar ornamentele întâlnite pe covoare, scoarţe, lăicere în alte forme şi variante apar şi pe aceste creaţii, confirmând unitatea în varietate a artei populare româneşti.

Covoarele moldoveneşti se făceau din lână, erau frumoase şi se păstrau cu mare grijă, transmiţându-se din generaţie în generaţie ca relicvă a familiei. Ele nu se ţeseau pentru vânzare şi numai în cazuri rare, când în familia moldoveanului venea o nenorocire, el îşi vindea covorul.

Din izvoarele scrise aflăm că în Moldova existau „ateliere" de ţesut aproape în fiecare casă.

Covoarele mari erau deosebit de frumos ornamentate. Ele se puneau, de obicei pe pereţii din casa cea mare ori din odaia de locuit. Păretarele, de regulă, cu ornament geometric, se aranjau mai jos de covoarele mari, uneori îmbrăcând pereţii casei de jur-împrejur. Lăicerele, cu dungi, sau acestea combinate cu motive geometrice, vegetale stilizate, se aşterneau pe paturi, laviţe, scaune.

Etapa de înflorire a artei covorului moldovenesc a fost întregul secol XVIII şi prima jumătate a secolului XIX.

Una din trăsăturile caracteristice ale covoarelor moldoveneşti este frumuseţea motivelor ornamentale. Acestea prezintă figuri geometrice, imagini ale lumii vegetale, ale chipului omului, ale animalelor şi păsărilor. Des întâlnim motive vegetale geometrizate, ce reprezintă arborele, vazonul, flori, ramuri, ghirlande, fructe. În cadrul motivelor geometrice sunt frecvente romburile, triunghiurile, pătratele, vârstele drepte, curbe punctate, zimţate s.a. (Şaranuţa 1984, 35).

Culoarea, ca şi forma decorativă ornamentală, este un mijloc de expresie în domeniul artei plastice, poartă un sens, un conţinut estetic. Din punct de vedere teoretic şi practic realizarea ideală a aspectului obiectelor poate fi obţinută cu condiţia echilibrului dintre culoare, forma desenului şi a obiectului.

Scoarţele, covoarele sunt pomenite în unele texte arhaice ale creaţiei populare (colinde, cântece de priveghi etc.).

Din punctul de vedere al funcţionalităţii lor scoarţele se împart în: lăicere, păretare, „scorţacă". Lăicerele sunt scoarţe fără chenar, ce ating ca lăţime 0,8-0,9 m, iar ca lungime ajung până la 4 m. Denumirea de lăicer este derivat al cuvântului laviţă; păretarul îşi trage numele din faptul că se fixa pe perete; „scorţaca" este denumirea folosită pentru ţesătura îngustă, ornamentată cu alesături.

Arta ţesutului la covoare s-a dezvoltat de la simple lăicere din lână vopsită vegetal cu ornament „în scaune", „poduri", „praguri" şi vârste, la scoarţa cu alesături ornamentate pe toată suprafaţa cu diferite motive geometrice, stilizări vegetale zoomorfe şi antropomorfe.

Fibrele vegetale şi animale – cânepa, inul şi lâna – s-au folosit la ţesut din cele mai vechi timpuri (Pavel 1989, 17).

După materia primă utilizată deosebim ţesături de lână, cânepă, in, mătase, bumbac şi din fire combinate. Din lână curată se confecţionau covoarele, lăicerele, postavul de casă pentru îmbrăcăminte.

Tyragetia, s.n., vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 355-358.

Ţesăturile tradiţionale din lână erau vopsite vegetal în culori pastelate extrase din plante. În afară de culorile naturale de alb şi negru, lâna se vopsea în nuanţe de cafeniu, galben, negru, albastru, verde, roşu. Culorile vegetale obişnuite, din plante, sunt trainice şi durabile.

Descrierea achiziţiei

Lăicerul, luat pentru restaurare, a fost transmis muzeului de către I. Mateevici, din satul Brânzeni, r-nul Edineţ, care l-a moştenit de la bunica sa. Acesta era confecţionat din lână şi are formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 116×181 cm. Ţesătura este datată cu sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XIX.

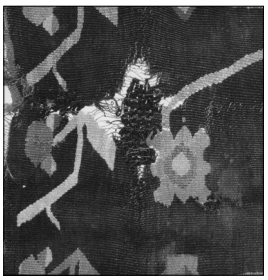

În partea superioară şi inferioară şi în partea împodobită cu franjuri prezintă două chenare (borduri): primul chenar de culoare bej are lăţimea de 3 cm, iar al doilea are lăţimea de 16,5 cm.

Motivele ornamentale dispuse pe întreaga suprafaţă a chenarului sunt vegetale (crenguţe cu două frunzuliţe, la capăt un buton). Culorile motivelor sunt: roz, albastru, bleu, alb, bej, galben.

Câmpul central de culoare neagră, motivul ornamental – „arborele vieţii" –, ornament ce întruchipa în imaginaţia strămoşilor forţa vitală a naturii, dezvoltarea continuă a vieţii. Motivul se repetă de două ori pe lungimea lăicerului. În câmpul central predomină culorile bleu, roz, bej, albastru, galben.

Descrierea stării de conservare a piesei

I. Deteriorări fizico-mecanice:

- depuneri de praf, impurităţi, murdărie;
- urzeala este fragilizată, ruptă şi lipseşte în unele locuri;
- băteala este fragilizată în mai multe locuri, cu intervenţii anterioare necorespunzătoare;
- destrămări şi rosături;
- la capăt cusut cu o bandă de culoare neagră, iar în partea opusă lipsesc franjurile.

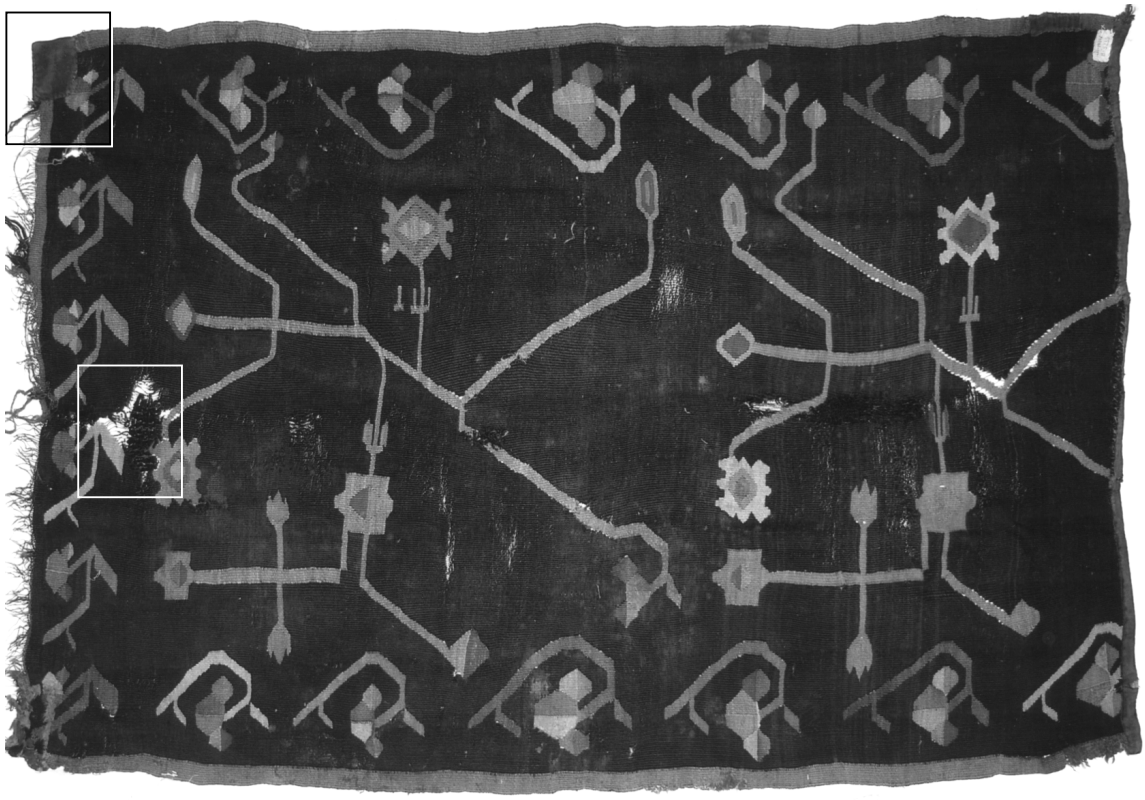

II. Deteriorări fizico-chimice:

– decolorarea firelor de bătează ca urmare a acţiunii luminii şi a altor factori externi, mai ales a firelor de culoare neagră, galbenă, bej, bleu.

Propuneri de restaurare

I. Pregătirea locului de lucru, a instrumentelor şi a materialelor pentru tratamente.

II. Curăţare:

– curăţarea mecanică şi manuală a lăicerului;
– scoaterea petelor de ceară şi murdărie;
– curăţarea locurilor deteriorate de firele de lână putredă sau introduse anterior;
– descoaserea cârpelelor cusute anterior pe părţile laterale;
– prelucrarea locurilor deteriorate cu introducerea firelor de urzeală lipsă;
– prelucrarea cu fire de lână, conform cromaticii şi ornamentului a locurilor deteriorate;
– prelucrarea părţilor laterale pe lungimea lăicerului, unde au fost cusute cârpele anterior;
– introducerea firelor de urzeală şi restaurarea franjurilor.

III. Consolidare

Operaţiunea de consolidare s-a început cu introducerea firelor de urzeală lipsă pe tot parametrul lăicerului şi la capătul unde erau franjurile. Pentru complectarea firelor de bătează am folosit ghergheful tip ramă, recurgând la metoda ţeserii, complectând astfel locurile deteriorate de pe lăicer. Lipsa parţială de bătează s-a restaurat, utilizând ţeserea printre fire cu lână într-un fir simplu, păstrând acolo unde a fost posibil firele originale. Unde au avut loc rărituri ale firelor de bătează (acestea constau în lărgimea spaţiilor existente între firele de bătează, lăsând firele de urzeală vizibile) am procedat astfel:

– firele au fost aranjate, fiecare în parte perpendicular pe firele de urzeală;
– spaţiile vizibile dintre firele de ţesătură s-au acoperit prin ţesere cu un fir de grosimea celui original şi de culoarea conform cromaticii şi ornamentului;
– la capete au fost introduse fire de urzeală din bumbac, păstrându-se cele trainice originale. Firele noi introduse au fost lăsate mai lungi încât să permită înnodarea lor sub formă de ciucuri la marginea lăicerului.

După finisarea operaţiunilor de restaurare piesa a fost fotografiată şi transmisă în patrimoniul muzeului la păstrare. În depozit va fi rulată pe un sul şi aşezată în dulap pe rastel, în poziţie orizontală, pe lăicer se va pune o husă protectoare într-o culoare apropiată de culoarea fonului.

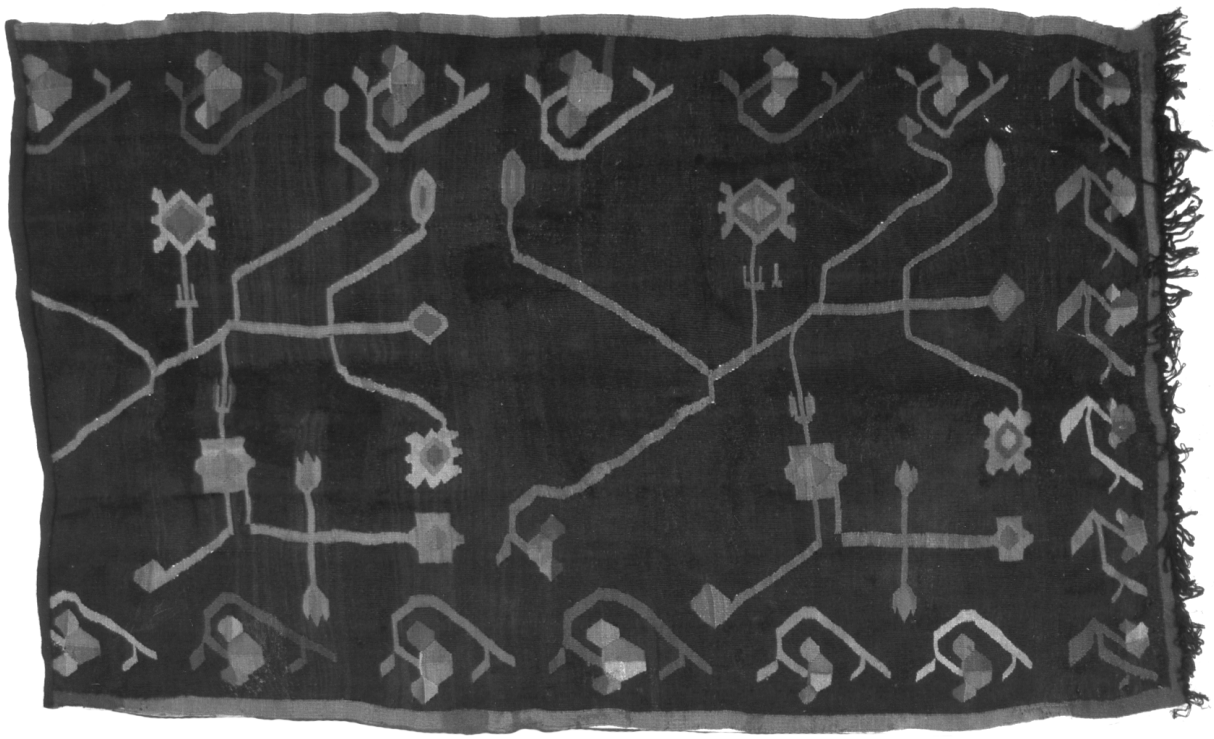

Bibliografie

Covorul 1985: Covorul moldovenesc (Chişinău 1985).
Şaranuţa 1984: S. Şaranuţa, Ornamente populare moldoveneşti (Chişinău 1984).
Pavel 1989: Em. Pavel, Scoarţe şi ţesături populare (Bucureşti 1989).

The restoration of a lăicer from the end of the 18th – beginning of the 19th century from the National Museum of Archaeology and History of Moldova's collections

Abstract

The *lăicer* – a traditional striped long and narrow carpet – is an indispensable object from the traditional household. As other traditional objects it developed concurrently with the other arts (scores in wood, stitch, pottery); the ornaments from the lăicers, barks, carpets, in many forms and variants, appear also on other creations and confirm the unity in the popular arts' diversity. The art of weaving carpets developed from simple wool lăicers dyed with vegetal dye with different bark ornaments, adorned all over the surface with various geometric motifs, vegetal, zoomorphic and anthropomorphic stylizations. The lăicer had been collected from I. Mateevici, inhabitant of village Brînzeni from Edineţ district. The threads are of wool, the length – 1,81 m, the width – 1,61 m, handmade. It was highly deteriorated with breaks and previous interventions. It has been manually cleaned of rotten wool threads and eaten by moth, of dust and dirt; the patching sew previously to stop the lăicer's deterioration was removed. New warp threads were introduced in the breaks. All the breaks from the surface of the lăicer have been worked out with wool thread respecting the ornament and chromatics. The object has been photographed, conserved and included in the collections of the museum after restoration.

Реставрация лэйчера конца XVIII - начало XIX века из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы

Резюме

Ковроделие – один из древнейших видов декоративно-прикладного искусства Молдавии. Ковры ткались из шерстяной пряжи. В зависимости от назначения они разделяются на несколько групп: большие ковры (рэзбой, скоарцэ, ковор), пэретаре, лэйчере, гриндаре и др.

Лэйчер, конца XVIII - начало XIX, размером 1,81×1,61 м, домотканый из шерсти, был передан музею гр. И. Матеевич из села Брынзень Единецкого р-на. По периметру лэйчера было много дырок, несколько латок, шерстяная нить во многих местах отсутствовало, протерта и выцветала от солнечных лучей.

Лэйчер был мануально очищен от пыли, пятен воска, грязи и съеденных молью шерсти. С помощью иголки были внесены нитки, в основном в местах, где они отсутствовали. Отреставрированы все дырки, используя шерстяные нитки, при этом соблюдая орнамент и цветовую гамму.

02.02.2009

Ecaterina Bondarenco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, 121A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

RESTAURAREA ICOANEI „CINA CEA DE TAINĂ” (SEC. XIX)

Svetlana Lupaşco

Icoana „Cina cea de taină”[1] este o piesă de patrimoniu, de o anumită valoare istorică şi artistică. Informaţia documentară despre această icoană este sumară, putem doar menţiona faptul că ea a fost transferată în muzeu de la Vama Republicii Moldova (foto 1). Aspectul general al icoanei în discuţie, nesemnată şi nedatată, conduce la ipoteza că este o lucrare de sfârşitul sec. al XIX-lea.

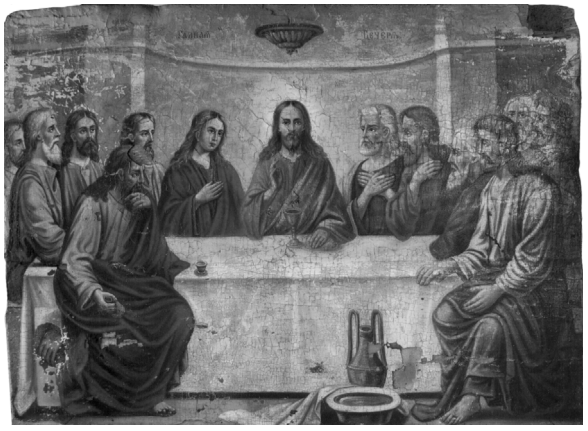

Foto 1.

Iconografia subiectelor reprezentate este tradiţională, ţine de epoca genezei primelor programe iconografice creştine, dar posedă şi o serie de momente novatoare, unde mediul ambiant, arhitectura interiorului, mobilierul, creează mai degrabă impresia unei „scene de gen”, în sensul artei vest-europene, decât a unei icoane realizate după tipicul consfinţit de tradiţia ortodoxă.

Din punct de vedere stilistic şi iconografic această icoană se înscrie pe linia conservării şi continuării unei mai vechi tradiţii bizantine. Proporţiile masive şi stângăciile observate în desenul figurilor sunt tipice pentru perioada de tranziţie de la epoca medievală la cea modernă. Imaginea icoanei cuprinde figurile lui Isus cu cei 12 apostoli, compoziţia este dinamică. Forma şi volumul figurilor sunt redate prin tonalităţi deschise. Dimensiunile icoanei sunt – 50,0×60,1×2,5 cm, iar tehnica utilizată tempera pe lemn.

[1] MNAIM, FB - 24510.

Pictura este realizată pe un suport compus din două bucăţi de lemn, prelucrat din teslă şi consolidat cu două traverse semi-îngropate. Suportul prezintă urme de carii. La colţuri, mai ales la cel drept de sus, se observă pierderi ale lemnului. Pe faţa icoanei se remarcă urme de vopsea de bronz – „încercări” (să zicem aşa), nereuşite, de restaurare.

Pelicula de culoare a picturii, pe lângă forma sa de degradare specifică mai prezenta şi numeroase umflături, cracheluri, pierderi ale grundului şi ale stratului cromatic, murdărie aderentă (foto 2).

Întunecarea imaginii artistice din cauza murdăriei aderente şi a straturilor de verniuri false şi îngălbenite, strat de pictură craclat cu tendinţe de desprindere, cu exfolieri şi lipsuri cu tot cu grund şi cu aderenţă insuficientă, plesnituri, rupturi şi deformări locale ale suportului din lemn sunt fenomenele patologice ale acestei icoane (foto 3).

Foto 2.

Foto 3.

După stabilirea diagnosticului, s-a propus tratamentul. Starea aceasta de conservare, deosebit de precară în care se afla icoana, a necesitat o intervenţie deosebit de complexă care a însumat următoarele operaţii:

1. Curăţirea superficială, mecanică, cu ajutorul pensulei.
2. Consolidarea peliculei de culoare cu mai multe straturi de foiţă japoneză fixată cu ajutorul soluţiei de clei de peşte în concentraţie de 5-6%.

3. Înlăturarea stratului de foiţă japoneză cu rol de protecţie a straturilor picturale.
4. Chituirea lacunelor straturilor picturale cu chit obişnuit din carbonat de calciu în amestec cu soluţie de clei de peşte în concentraţie de 6%, după degresarea prealabilă şi texturarea suprafeţelor.
5. Înlăturarea murdăriei aderente şi subţierea selectivă a verniului îmbătrânit, apelând la curăţire chimică, cu ajutorul amestecăturilor de solvenţi şi mecanică, cu ajutorul bisturiului. Combinaţiile de solvenţi care s-au dovedit eficiente, au fost următoarele: ulei, amoniu, spirt, pinen, apă.
6. Integrarea cromatică cu ajutorul pigmenţilor dizolvaţi în emulsie de gălbenuş de ou.
7. Protejarea peliculei de culoare prin vernisare cu o soluţie specială de verni.
8. Conservarea părţii din spate cu mastică special pregătită.

Procesul de restaurare a restabilit, pe cât a fost posibil, în parametri optimi, imaginea iniţială a icoanei şi piesa a fost redată circuitului muzeal (foto 4).

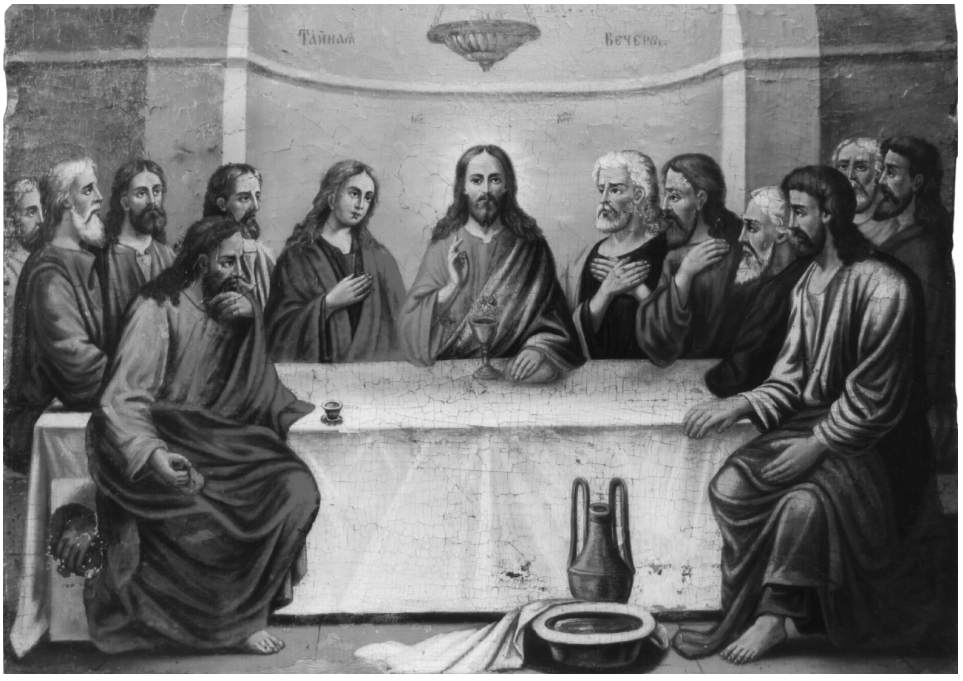

Foto 4.

The restoration of the icon „The last supper", 19th century

Abstract

The article presents new information regarding the artistic and museological meaning of the icon "The last supper", painted by an anonymous painter in the 19th century. It describes the restoration process of this object in the restoration laboratory of the National Museum of Archaeology and History of Moldova.

Реставрация иконы «Тайная вечеря» (XIX век)

Резюме

В статье представлены материалы относительно музейного значения иконы «Тайная вечеря», написанная неизвестным художником в XIX веке. Автор статьи детально описывает реставрационный процесс данного произведения, прошедший в мастерской Национального музея археологии и истории Молдовы.

04.02.2009

Svetlana Lupaşco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, 121A, 2012-Chişinău, Republica Moldova

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. 1787-1800. CĂRȚI DOMNEȘTI ŞI ZAPISE.

Volum realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov.
Coordonatori: Demir Dragnev, membru corespondent al AŞM,
Valentin Constantinov, doctor în ştiinţe istorice. Chişinău, 2008, 512 p.

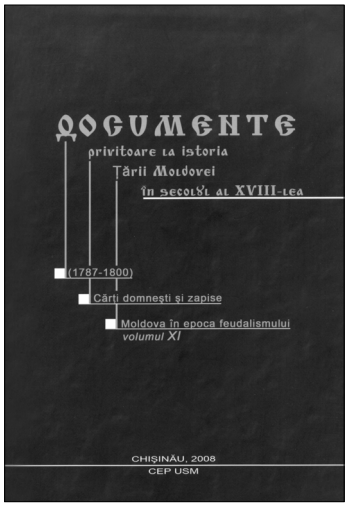

La finele anului 2008, sub egida Institutului de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, la Centrul editorial-poligrafic al Universităţii de Stat din Moldova a văzut lumina tiparului al XI-lea volum de documente privind istoria Moldovei din cunoscuta serie *Moldova în epoca feudalismului,* volum realizat de apreciaţii cercetători Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev şi Eugenia Bociarov.

Volumul publicat însumează un număr de 290 de documente interne originale, în limba română, în majoritatea absolută a lor inedite, din perioada anilor 1787-1800, ieşite din cancelaria domnească sau scrise de persoane particulare şi care actualmente se păstrează în Arhiva Naţională a Republicii Moldova, în marile arhivele din Rusia, Ucraina, sau în arhive mai mici din Chişinău, Moscova şi Sankt Petersburg.

O bună parte din aceste documente reflectă procesele de vânzare a unor bunuri: moşii, prisăci, mori etc. (doc. nr. 3, 48, 73, 75, 76, 80 81, 89, 97, 99, 106, 118, 124, 128, 129, 146, 149, 150-152, 160, 230, 233, 242, 247 etc.), documente ce reflectă diferite hotărâri de judecată, mai ales între răzeşi şi boieri (doc. nr. 5, 18, 121, 133 etc.), litigii între mănăstiri şi răzeşi (doc. nr. 8), delimitarea moşiilor (doc. nr. 37, 205, 267 etc.), schimburi de moşii (doc. nr. 86, 238 etc.), diferite înţelegeri între răzeşi (doc. nr. 7, 15 etc.), documente ce vor permite specialiştilor cercetarea aprofundată a evoluţiei boierimii şi a păturii sociale cunoscută prin termenul răzeşi, cu atât mai mult cu cât unul dintre aceste acte, datat cu 9-14 iunie 1797, face o precizare foarte importantă: un oarecare Andrei Stângaci, era „birnic din satul Chiştelniţa şi răzeş din s(atul) Scorţeni" (p. 257).

Un număr important de acte conţin informaţii referitoare la mazili (doc. nr. 17, 20, 22, 27-29, 34, 36, 38, 40, 42-44, 50, 57, 71, 82, 110-114, 182). De regulă, acestea sunt acte prin care se confirmă că persoanele respective „sunt de neam mazil şi nici un amestec de vreo dari cu nimine pără acum nu au avut, şi cum de la toate poroncile, ce au fost orânduiţi, au slujit cu deplină silinţă, s-au aşezat numile lor în catastihul vistieriei la rânduiala mazililor" (p. 63, 65, 66, 73,74, 77, 90, 91, 94, 116, 150, 151, 239-240).

Unele acte atestă faptul că mazilii erau scutiţi de plata impozitelor, erau iertaţi „de havalele şi i s-au şters numile şi din tagma visteriei" (p. 73). Remarcabil este şi actul din 11 iulie 1792 prin care fostul mare vornic C. Râşcanu confirma că un oarecare V. Slănină din ţinutul Orheiului l-a slujit „fiind din neam" şi nefiind intrat „la nici o orânduială de dajde", roagă ca şi pe viitor „să să lase nesupărat". În urma solicitării numitului boier, domnul decide că odată ce numitul V. Slănină „nu este din rânduiala celor ce plătesc desătina ţărăneşti, hotărâm pentru câte bucate va avea drepte ale sale să plătească desătina mazileşti" (p. 106).

Erau scutiţi de dări şi mazilii care continuau să se afle în slujbe la stat. Spre exemplu, prin cartea domnească din 1792 era scutit de toate dările feciorul de mazil L. Giantaoanu din ţinutul Orhei „pentru ca să poată căuta de trebuinţele dumneavoastră sărdari de ţinutu Orheiului" (p. 127).

Remarcabile sunt şi actele care atestă că mazilii, dacă îşi părăseau locurile de baştină şi chiar plecau peste hotarele ţării, nu-şi pierdeau şi drepturile asupra moşiilor. Astfel, actul din 31 mai 1791 cuprinde mărturia unor mazili din ţinuturile Lăpuşna şi Orhei care adeveresc că părinţii unor persoane care locuiesc acuma în satul Teşcheuca, ţinutul Mirgorodului, au locuit „aice, în pământul Moldovii, în satul Truşenii, au fost drept mazili şi au şi moşii cu noi" şi confirmă că urmaşii lor

„oricând vor vini, sint volnici ca să-şi stăpânească drepti părţile lor" (95).

O situaţie privilegiată au avut-o şi ruptaşii. Două acte, din 1 şi 12 noiembrie 1793, informează, că în urma cercetărilor făcute, s-a confirmat faptul că două persoane din satul Bădiceni, ţinutul Sorocii, sunt „de neam ruptaşi" şi, drept consecinţă, „s-au aşezat cu dajdea în catastihul visterii la rânduiala ruptaşilor" (146, 148-148).

Unele acte conţin informaţii despre veniturile pe care le aveau stăpânii de moşii de pe ocinile lor. La 17 iulie 1792 domnul ţării Alexandru Moruzi se adresa serdarului din ţinutul Orhei poruncindu-i să ia toate măsurile pentru ca boierul Darie Donici, care are părţi de moşie la Măgdăceşti şi Clişova, să-şi poată lua „obicinuitul venit al moşii de pre la aceia, de a zăce, după obiceiu şi după ponturile ce sint în visterie" (p. 107). Aceeaşi situaţie este reflectată şi în actele din 1 iulie 1796 (p. 235) şi 15 iulie 1800 (p. 340-341). Cartea domnească din 27 martie 1793 acordată Mitropoliei Moldovei şi persoanei ce va fi numită vechil pentru „giumătate de sat de moşia Criuleni" pe care o are Mitropolia în ţinutul Orhei, inserează mai pe larg acele impozite care urmau să fie încasate de pe numita moşie: „din toati di a zeci şi după hotărâre ponturilor, ci sint în visterii cu peceti gospod, din ţarini cu pâini, din fânaţ, din grădini cu legume, ce vor fi pentru neguţitorii, din prisăci cu stupi, însă din 50 unul, iar fiind mai puţini, să ia câte o para di stupu, i din vadul di pod din apa Nistrului şi din tot locul cu tot venitul" (p. 132). Date despre impozite în muncă şi în bani conţine actul din 13 iulie 1794 (p. 190).

În acest sens, de o importanţă nepreţuită este cartea domnească din 10 iulie 1799, dată „desătnicilor de la ţinut Orheiului, se fie volnici cu carte domnii meli a lua şi a strângi slujba desatinii după ponturile ce s-au strâgat într-acest anu la Cochii Vechi, adică preosvinţie sa părintele mitropolitu episcopii, dum(nealor) boieri, giupânesili văduve şi toţi câţi s-au învrednicit a să cinsti cu nume de boierie, numindu-se vel, cum şi giupânesile văduve, ce li vor fi fost boierii păr la această rânduială, să nu plătească desătina pe drepte bucatile ce vor ave". În continuare cartea domnească enumeră detaliat diferite categorii de locuitori care urmau să achite impozitele către stat (p. 313-317).

O serie de documente (nr. 2, 6, 12, 52, 56, 58, 63, 66, 68, 70, 78, 79, 88, 98, 116, 127, 162) ne informează despre statutul străinilor aflaţi în Moldova. De regulă, domnia accepta ca aceştia să dea „dare birului ... cu rupta", de două ori pe an, de Sfântul Gheorghe şi Sfântul Dumitru, suma plătită fiind diferită pentru diferite persoane. În afară de aceasta, străinii urmau „osăbit să aibă a mai da şi o cheltuială a ţării, care să scoate în locul agiutorinţii" (p. 33, 37-38, 58, 105, 106-107, 110, 112, 114, 115, 123, 124, 141, 155-156, 170-171, 219). În unele cazuri se specifică că unii dintre aceşti străini, care se bucurau de acest statut privilegiat erau armeni (p. 113).

Remarcabilă este şi cartea domnească din 25 aprilie 1792, dată unui „biv căpitan de lefegii", străin, care a slujit şi încă „se află slujind", act din care aflăm că el a solicitat domniei „milă de apărare" şi, de asemenea, „să i se dea şi câţiva oameni streini ce să vor socoti să-i fii pentru slujba casii sale". Domnul Moldovei satisface doleanţa acestuia, care este scutit de orice dări, doar „când a fi vreo trebuinţă să va rândui prin deosebită carte domnii meli". Cartea domnească îi mai permite să aducă cinci oameni străini „din altă ţară de piste hotar", care de asemenea vor fi eliberaţi de bir şi vor fi numai „pentru slujba casii sale" (p. 101).

Mai multe documente ilustrează activitatea evreilor ca arendaşi ai dreptului de a vinde „horelcă" în satul Răceştei (p. 94), în Raşcov deţineau „orânda horilcii şi a vinului cuşer şi orânda căsăpii cuşer" (p. 182). Unele acte ilustrează anumite conflicte dintre evrei şi localnici: fie că primii au ofensat preotul şi alte persoane din târgul Raşcov (p. 128-129), fie că erau învinuiţi de faptul că aduc „supărare şi pagubă" mănăstirii Goläi (p. 240). Pe 11 noiembrie 1793 evreul Marco Grosul din Raşcov era învinuit de „risipirea casăi Marii Bordeoaei şi pentru alte vinovăţii netrebnice fapte ce era asupra lui" (p. 147-148).

O serie de documente se referă la ţigani, stăpânul suprem al cărora era domnul, „după lăudat şi nestrămutat obiceiul pământului" (p. 222-223, 278-279). Aceştia, ca şi mai înainte, se situau pe treapta cea mai de jos în ierarhia societăţii moldoveneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În virtutea situaţiei grele în care se aflau, ei fugeau de la stăpânii lor, urmând însă să fie căutaţi şi aduşi la locurile de unde s-au risipit (p. 98, 198-199, 223). Ca şi anterior, ţiganii se vindeau (p. 129) şi se băruiau (p. 143-144, 154, 156, 224, 252, 303, 307-308) de către stăpânii lor.

Deosebit de interesante apar şi documentele ce ţin de organizarea pazei hotarelor Moldovei. La 1 mai 1794, domnul ţării Alexandru Suţu numea căpitan de Rezina „pentru paza marginii pe Ioan, sin Mihălachi". Acesta urma că aibă grijă de segmental de hotar cuprins între „Stodolna şi păr la Gura Ciornii". Cartea domnească inserează detaliat „ponturile după care au să urmezi căpitanii la paza marginii". În cazul în care hotarul era încălcat iar căpitanul „din negătire sa şi din nepunere la cale a căpitănii lui nu va lua de ştire, sau luând de ştiri şi din lenevire lui nu va alerga ca să agiungă la vreme şi să oprească călcarea, sau că din a lui rău folos va urma vreun chip înpotriva celor poroncite şi oprite cu cei de ceia parte şi cu luare de bani, va lăsa să iai şi să treacă în ceia parte lemne, sau altă orice fel de zahere, atunce acel căpitan, ca un călcător poruncilor domnii meli şi stricător nizamului poruncilor înpărăteşti are să se pedepsească cu moarte, tăindu-i-să capul la locul acela, spre pilda celorlalţi căpitani" (p. 175).

O altă carte domnească indică la numirea, „prin alegere", a lui Ion Vlasa căpitan pentru „paza marginii" la Speia, ţinutul Orhei. El urma să cerceteze cu atenţie toate persoanele care vin sau pleacă din Moldova, „ce feli de oameni sănt, pentru ce vin, cu ce trebuinţi umblă". Suspecţii care soseau în ţară trebuiau aduşi la hătmănie, iar celor suspecţi, care plecau peste hotare, să nu li se „îngăduiască nicidecum a treci piste hotar" (p. 291).

În sfârşit, a treia carte domnească, din 7 septembrie 1798, ne informează că Hrâste Costandin „s-au rânduit căpitan la Cosăuţi, ţinutul Sorocii, pentru trebuinţa şi paza marginii", care trebuia să urmeze „ponturile" indicate (p. 298-300).

Alte trei documente, din 30 iulie 1795, 7 februarie 1797 şi 1 martie 1797, vizează numirea de căpitani la Robce, ţinutul Suceava, „ca să aibă toată purtare de grijă pentru oamenii streini ce vin în Moldova" şi, de asemenea, „pentru oamenii, ce vor să margă de aice, să treacă piste hotar cu trebuinţa lor" (p. 218, 252-253).

Un loc aparte îl ocupă cărţile domneşti care reflectă acţiunile de asistenţă socială a unor categorii de locuitori, din partea statului. Prin actul din 1 ianuarie 1788 mazilul C. Baguira din Iaşi era „ertat şi scutit de toate dăjdiile visteriei ... de toate alte poronci angării", fiindcă „este om bătrân neputincios şi sărac" (p. 60). Un alt mazil, P. Spânul din ţinutul Cârligăturii, de asemenea, prin cartea domnească din 1 aprilie 1792, era scutit de plata dărilor „aflându-să om în vârstă şi la slăbiciuni de bătrâneţe şi nevrednic de a purta dajde" (p. 100). De aceleaşi „mile domneşti" a beneficiat prin cartea domnească din 15 iunie 1792 şi diacul de Divan, Barbul, care locuia în ţinutul Bacău (p. 102) şi alţii, printre care un mazil din s. Rădenii (Orhei), familia Ursul din Hânceşti, care „au fost căzuţi la robiia cu fimeia şi cu copiii lui", şi acum sunt „lipsiţi şi cu totul săraci", Maria din satul Horodişte (Orhei), rămasă văduvă „femei săracă cu gre casă de copii mici" (doc. nr. 54, 55, 60, 61, 64, 109).

Volumul publicat conţine şi acte despre mănăstirile şi schiturile din Moldova: Saharna (doc. nr. 21); Hârbovăţ (doc. nr. 30); Iurjiniţa (doc. nr. 46); Golia (doc. nr. 65); Suruceni (doc. nr. 188) şi, de asemenea, date despre diferite localităţi, mai ales cele aşezate între Nistru şi Prut.

Unele acte ne oferă date preţioase despre viaţa cotidiană a locuitorilor Ţării Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea – divorţ, zestre, vârsta locuitorilor. Actul din 26-30 aprilie 1795, care conţine de fapt două acte separate, unul din 26 aprilie semnat de patru boieri şi altul, mai mic, din 30 aprilie emis în numele lui Mihail Suţu, ne informează despre procesul de divorţ dintre sulgerul Alexandru Hrisoverghi şi soţia acestuia. Conform „hotărârii pravililor" nu se permite „slobod deodată ce desăvârşit despărţănie", mitropolitul şi alţi judecători, urmând „pravilile", au hotărât că „mai întâiu numitul sulger să fie trupeşte despărţit de sulgereasă, soţie-sa, într-un an de zili, ca în curgire vremii den acel an, poate să va întoarci sulger(ul) şi va mergi a vieţui iarăşi amândoi împreună". Pe parcursul acestui an urma să se facă o inventariere a averii sulgeresei de către un boier „cinstit şi sigur", avere care să fie utilizată ulterior „pentru hrana şi îmbrăcăminte ei" (p. 209-210).

Actul din 20 ianuarie 1800 conţine o listă de obiecte şi altă avere (ocină, vie, sălaşe de ţigani, iepe cu armăsari, cai şi bani, 1000 de lei), pe care urma să le primească zestre o oarecare Tudosca. Dintre obiecte, actul menţionează o icoană, cercei, inele cu pietre scumpe, o coroniţă de aur, obiecte de uz casnic din argint: farfurii, cuţite, linguriţe etc. (p. 326).

Unele acte conţin date despre vârsta locuitorilor ţării. Bunăoară, actul de mărturie din 11 noiembrie 1787 este confirmat de şapte persoane, care în virtutea faptului că nu ştiau carte şi-au pus amprenta degetelor, de vârsta cuprinsă între 55 şi

73 de ani (p. 59). Trei dintre martorii indicaţi în actul din 29 august 1790 aveau vârsta de 60, 80 şi respectiv, 100 de ani (p. 76). Alte trei persoane menţionate în actul din 9-14 iunie 1797 aveau între 80 şi 45 de ani, pentru ultimul precizându-se, ca şi pentru ceilalţi, că era „bătrân ca de 45 ani" (257). Un act din 23 noiembrie acelaşi an indică la cinci persoane cu o vârstă între 70 şi 30 de ani (p. 274). În sfârşit mai avem un document care indică vârsta de 77 de ani a unui Ioniţi Ciolpanu, care, la rândul său, face referinţă la un predecesor al său ce ar fi avut 100 de ani (p. 277-278).

Aşadar, în faţa cititorului este pus un valoros volum de documente privind istoria Moldovei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Aici vor găsi informaţii utile specialiştii care studiază relaţiile sociale, mentalităţi şi cotidian, istoria dreptului românesc şi, nu în ultimul rând, lingviştii, care studiază istoria limbii române. Volumul este însoţit de un indice de nume şi geografic şi, de asemenea, de un indice de materie, care vor uşura cu mult munca cercetătorilor. Cele câteva fotocopii de la sfârşitul volumului vin să apropie cât mai mult cititorul de acel sfârşit de secol al XVIII-lea.

02.03.2009

Dr. Rodica Ţugulschi-Neaga, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: neaga_rodica@mail.ru

Stefan Ihrig, WER SIND DIE MOLDAWIER? RUMÄNISMUS VERSUS MOLDOWANISMUS IN HISTORIOGRAPHIE UND SCHULBÜCHERN DER REPUBLIK MOLDOVA, 1991-2006

Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008, ISBN-10: 3-89821-466-4

Printre recentele apariţii istoriografice ale editurii *ibidem*, cu sediul la Stuttgart, se înscrie studiul istoricului german Stefan Ihrig, *Wer sind die Moldawier? Rumänismus versus Moldowanismus in Historiographie und Schulbüchern der Republik Moldova, 1991-2006* (*Cine sunt moldovenii? Românism versus Moldovenism în istoriografia şi manualele şcolare din Republica Moldova, 1991-2006*). Lucrarea constituie al 76-lea volum din seria *Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, coordonată de către dr. Andreas Umland.

Stefan Ihrig este cunoscut mediului academic din Republica Moldova atât prin contribuţiile istorice anterioare[1], cât şi din perioada 2003-2007, când

[1] Stefan Ihrig, Christian Weiß, Roberta Carnevale, *Von Europa nach Bosporus (er)finden? Die Diskusion um den Beitritt der Türkei zur Ezropäischen Union in den britischen, deutschen, französischen und italienischen Zeitungen* (Peter Lang 2005); Stefan Ihrig, *Conference report. Multicultural education in Moldova – A mixed track record from minority researchers, practitioners and representatives*. In: Internationale Schulbuchforschung/International Textbook Research 1, 2005, 132-135; Stefan Ihrig, *What kind of a narrative is needed for the history textbooks of multi-cultural societes?* In: (Ed. T. Stoianova) Educaţia multiculturală ca mijloc de management al Diversităţii şi de integrare în societatea polietnică (Chişinău 2005), 38-45; Stefan Ihrig, *The construction of the „other" in Moldovan history textbooks*. In: (Ed. T. Stoianova) Educaţia multiculturală ca mijloc de management al Diversităţii şi de integrare în societatea polietnică (Chişinău 2005), 168-174; Stefan Ihrig, *Die Gagausen – Nation-building ohne Geschichte? Oder: Nation ohne nation-building?* Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropa 7, 2005, 75-99; Stefan Ihrig, *The hyperreality of the empty page – „Disappeared minorities" in Moldovan and Turkisch history textbooks*. In: Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova 6, (Chişinău 2005), 299-304; Stefan Ihrig, *Attainment nationalism vs. Maintenance nationalism – The case of Moldova and nationalism theory*. In: (Ed. N. Shiba) In Search of a Common Regional History – The Balkans and East Asia in History Textbooks (Tokyo 2006), 173-209; Stefan Ihrig, *Rediscovering history, rediscovering ultimate truth – History, textbooks, identity and politics in Moldova*. European Studies 5, Tokyo, 2006, 43-57; Stefan Ihrig, *Democracy (dis)connected – Discourses of democracy and of the inter-war period as (mis)guiding lights in the history textbooks of the Republic of Moldova and Romania*. CEU Political Science Journal 2/1, Budapest, 2007, 27-43; Stefan Ihrig, *Discursul (ne)civic şi nemulţumirile exprimate în el. Conceptul „moldovenist" şi cel „românist" de naţiune şi cetăţean oglindit în manualele actuale de istorie şi în istoriografia Republicii Moldova (1991-2005)*. In: (Ed. M. Heinz) Republica Moldova: Stat slab – cetăţenie incertă. Studii despre Republica Moldova (Bucureşti 2007), 191-213; Stefan Ihrig, *Unsere Gagausen! Wahrnehmungen zwischen Kanon und Kontext*. In: (Hg. U. Brunnbauer, A. Helmedach, St. Troebst) Schnittstellen. Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa. Festschrift für Holm Sundhausen zum 65. Geburstag (München 2007), 361-373; Stefan Ihrig, Rezension zu I. Colesnic, *Generaţia Unirii*. Südostforschungen 63/64, 2004/2005, 915-916; Stefan Ihrig, Rezension zu I. Fruntaşu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei*. In: Rezensionsseite des Osteuropa-Instituts an der FU-Berlin (http:www.oei.fu-berlin.de/geschichte/soe/rezensionsseite/rezension30.html); Stefan Ihrig, Review of I. Katchanovski,

a activat în calitate de coordonator de proiect la Institutul de Analiză Internaţională a Manualelor Şcolare din Braunschweig, Germania[2].

Monografia începe cu un cuvânt introductiv semnat de către Holm Sundhaussen, *Profesor Emeritus* pentru istoria Europei de sud-est la Universitatea Liberă din Berlin şi co-director al centrului berlinez pentru istoria comparată a Europei, care observă de la bun început că discuţiile pe marginea subiectului abordat de S. Ihrig au o conotaţie politică, fiind direct legate de construcţia statelor şi naţiunilor din spaţiul ex-sovietic (p. 5).

Lucrarea este structurată în zece compartimente, dintre care primele opt constituie analiza subiectului propriu-zis, iar în ultimele două sunt prezentate un şir de anexe (diagrame, cuvântarea dlui Mircea Snegur la Congresul *Casa noastră – Republica Moldova*) şi lista bibliografică. Lucrarea este însoţită de un şir de ilustraţii care reflectă diverse aspecte şi evenimente legate de subiectul analizat, cum ar fi Podul de flori, manifestaţiile de protest împotriva introducerii cursului de istorie integrată din 2002, coperta unor manuale şcolare şi unele lucrări controversate ale lui V. Stati etc. (p. 37, 61-62, 98-99, 111, 155, 157, 160, 162, 163, 167, 168, 247).

Partea întâi a lucrării (p. 15-28) începe cu întrebarea provocatoare lansată în titlul lucrării **Wer sind die Moldawier?** (Cine sunt moldovenii?) Autorul, din start asociază acest subiect cu situaţia analogică din Macedonia (p. 15, nota 1), trecând, totodată în revistă unele dintre publicaţiile cu subiecte asemănătoare (p. 15-16, notele 4-6). St. Ihrig observă că problema identităţii şi statalităţii Republicii Moldova se reflectă în două curente politice şi istoriografice: moldovenismul şi românismul, care sunt într-o continuă contradicţie şi care au stat la baza aşa-numitelor conflicte inter-etnice – găgăuz şi transnistrean. Declaraţia ex-premierului V. Tarlev din 2002 privind faptul că Moldova nu are o istorie proprie a atras atenţia autorului pe câteva pagini (p. 17-21). Istoricul german a apreciat de la începutul cercetării sale atât complexitatea, cât şi vechimea de peste un secol a problemei abordate. De asemenea polemizează asupra utilizării diferitor termeni pentru a numi populaţia actualei Republici Moldova (moldoveni, români, basarabeni), făcând referire la diversele conjuncturi istorice care au determinat utilizarea uneia sau alteia dintre denumiri.

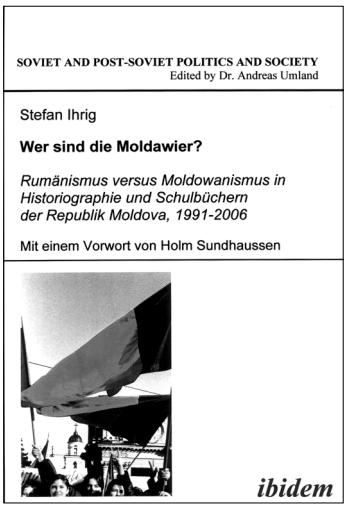

În compartimentul al doilea, *Moldova post-sovietică. Cucerirea dublei independenţe* (p. 29-64), autorul analizează două perioade semnificative din istoria recentă a Republicii Moldova – 1989-1994, caracterizată de către autorul german Günther Tontsch ca o perioadă a euforiei şi apropierii de România şi 1993/1994-2003 ca o perioadă de obţinere a unei aşa-numite independenţe de statul român vecin şi de consolidare a propriei statalităţi.

În partea a treia, *Identitate. Naţiune şi scrierea istoriei* (p. 65-88), în baza unei discuţii despre Naţiune, Naţionalism şi Istorie, autorul defineşte fundalul pe care se constituie naraţiunea istorică a adepţilor românismului şi a moldovenismului. Vorbeşte despre rolul manualului şcolar în procesul de constituire a unei naţiuni (nation building) şi de consolidare a statalităţii. Din punctul de vedere al teoriei naţionalismului, istoricul german observă că situaţia din Republica Moldova constituie un caz individual din mai multe consideraţii.

Cea de-a patra parte se intitulează *Cine suntem noi, cine sunt alţii? Specificul şi imaginea proprie şi a străinilor în manualele şcolare şi istoriografie* (p. 89-152). În baza unei analize detaliate a manualelor şcolare din Republica Moldova, St. Ihrig trece în revistă caracteristicile formale şi structurale ale celor două istoriografii naţionale, ilustrând cu exemple concrete modul de repre-

Cleft Countries – Regional Political Divisions and Culture in Post-Soviet Ukraine and Moldova. CEU Political Science Journal 2/2, Budapest, 2007, 215-218.

[2] Seminar *History* Conceptualizing History: History Textbooks and History Curriculum in the Republic of Moldova, Braunschweig, 25-29 June, 2003; Multiperspectivity in History-Textbooks, A one-week workshop for 10 Schoolbook-Authors and Curricula-Planers from the Republic of Moldova, 16th-21st December 2003, Braunschweig; Ethnic Minorities in History-Textbooks, A one-week workshop for 10 Schoolbook-Authors and Curricula-Planers from the Republic of Moldova, Braunschweig, Germany, February 17-22, 2004; Autoren-Workshop Republik Moldova, Workshop, 11.-15. Dezember 2005, Braunschweig; Bibliotheksworkshop Republik Moldova, Workshop 22.-28. Januar, 2006, Braunschweig etc.

zentare a biografiei naţionale atât din viziunea românişţilor cât şi a moldoveniştilor. De asemenea, pune în discuţie prezenţa „străinilor" – a minorităţilor naţionale – în istoriografia locală, concluzând capitolul respectiv cu un comentariu asupra definirii trăsăturilor caracteristice naţiunii româneşti sau moldoveneşti în istoriografia respectivă.

În compartimentul cinci *Consecinţele, recomandările şi problemele discursurilor istoriografice şi politice de până la 2006* (p. 153-182) autorul vorbeşte despre răsfrângerea ambelor istoriografii asupra societăţii din Republica Moldova, discutând acele linii de conflict care au apărut în relaţia dintre societate şi istoriografie. St. Ihrig argumentează apariţia unei discrepanţe de proporţii dintre naraţiunea istorică şi realitatea socială, aceasta constituind contextul schimbărilor care au avut loc în procesul de alcătuire a manualelor noi de istorie şcolare în anul 2006.

În partea a şasea, *Istoria integrată. O încercare de a detrona istoria?* (p. 183-218), după un comentariu asupra apariţiei editoriale a lui V. Stepaniuc despre statalitatea moldovenească, autorul german pune accentul pe apariţia şi implementarea conceptului de istorie integrată în istoriografia manualelor şcolare din Republica Moldova, precum şi despre rolul acestuia în procesul de consolidare a statalităţii moldoveneşti.

În cel de-al şaptelea compartiment, *Marginile proiectului istoriografic Găgăuzi, Transnistreni şi alte cazuri istoriografice* (p. 219-252), St. Ihrig discută despre prezenţa Găgăuziei şi Transnistriei în istoriografia românească, moldovenească şi cea integrată precum şi despre reacţiile elitei şi istoricilor din regiunile respective la demersul istoric de la Chişinău.

În încheiere autorul abordează *Disonanţele producţiei istorice naţionale într-o societate fragmentată* (p. 253-276), vorbind despre criza identitară continuă în Republica Moldova şi despre specificul acestei crize în raport cu alte ţări est-europene. În final, autorul pune o întrebare retorică privind Republica Moldova – stat slab, identitate incertă sau o tranziţie firească post-sovietică (p. 272)[3].

Studiul este, la fel, însoţit de o listă impunătoare de bibliografie (p. 299-322), incluzând surse originale, articole mass-media şi literatură de specialitate, care demonstrează nu doar baza documentară la care a apelat autorul dar care poate fi un reper important în iniţierea altor studii referitoare la problemele predării-învăţării istoriei în Republica Moldova şi polemicilor privind statalitatea şi identitatea cetăţenilor Republicii Moldova.

Lucrarea finalizează cu un indice comun de nume şi noţiuni, instrument de lucru extrem de necesar şi util unor astfel de lucrări şi cu mulţumiri adresate de autor tuturor colegilor care l-au susţinut în timpul cercetării.

În concluzie ţinem să menţionăm că lucrarea lui Stefan Ihrig este o primă sinteză a unui istoric din Occident despre polemica privind identitatea românilor/moldovenilor din Republica Moldova, reflectată în manualelor şcolare de istorie şi în istoriografie. Ea se evidenţiază prin analiza imparţială a unui dintre cele mai actuale şi controversate subiecte din istoria tânărului stat Republica Moldova. Lucrarea lui Stefan Ihrig este o contribuţie ştiinţifică importantă de care va trebui să ţină cont toţi cei interesaţi de problemele predării istoriei, identităţii naţionale şi istoriei recente[4]. Pentru lărgirea impactului şi accesul publicului larg îndemnăm autorul şi editorii de la Chişinău să traducă lucrarea în limba română.

11.01.2009

Dr. Sergiu Musteaţă, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", str. Ion Creangă, nr. 1, MD-2069 Chişinău, Moldova, e-mail: sergiu_musteata@yahoo.com

[3] Pe marginea acestui subiect a fost deja publicată o culegere de studii: Monika Heinz (ed.), Republica Moldova: Stat slab – cetăţenie incertă. In: Studii despre Republica Moldova (Bucureşti 2007); Monika Heintz (ed.), Weak State, Uncertain Citizenship: Moldova. In: Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel, Band 16 (Frankfurt am Main: Peter Lang 2008).

[4] Subiectul predării istoriei şi manualelor de istorie a revenit în actualitate odată cu publicarea raportului „Comisia Europeană împotriva Rasismului şi a Intoleranţei", al treilea raport asupra Moldovei, 14 decembrie 2007.

STUDII DE MUZEOLOGIE (I).

Responsabil de ediţie Elena Ploşniţă, Chişinău: Bons Offices SRL, 2008, (Biblioteca „Tyragetia", XVI), 196 p.

Volumul „Studii de muzeologie (I)", editat recent prin efortul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi al prietenilor săi, este dedicat celei de-a XXV-a aniversări a instituţiei şi se înscrie în ambiţia de a avea calitatea de „instituţie ştiinţifică şi culturală în jurul căreia gravitează întreaga muzeografie cu profil de istorie a republicii" (p. 5), după cum se arată în „*Cuvântul-înainte*" semnat de directorul general al MNAIM dr. hab. Eugen Sava.

Seria de studii debutează cu contribuţia cunoscutului muzeograf român Ioan Opriş „*Muzeul contemporan în faţa unei radicale provocări*". Autorul reflectează asupra destinului muzeelor în societatea tehnologică, optând pentru păstrarea şi accentuarea funcţiei didactice a muzeului contemporan: „învăţarea şi educaţia în/ prin muzeu trebuie acceptate şi perfecţionate pentru a ne asigura viitorul instituţional" (p. 14).

Muzeografa Lucia Marinescu de la MNAIM, în „*Rolul muzeului în arhitectura peisajului*", continuă cercetările sale în domeniul enunţat, de data aceasta cu reliefarea unor probleme teoretice de calificare, clasificare, protejare şi integrare a diverselor tipuri de monumente şi situri istorice în vederea valorificării lor mai bune. Exemplele citate de autoare (Ecomuzeul de la Sibiu, Cimitirul Vesel din Săpânţa ş.a.) ilustrează posibilitatea reală a unei astfel de abordări.

Elena Ploşniţă, secretarul ştiinţific al MNAIM şi un istoric afirmat al muzeografiei basarabene, ne propune un alt şir de „*Reflecţii asupra muzeografiei moldoveneşti contemporane*". Autoarea încearcă să răspundă la întrebările-capitole: Ce este muzeul astăzi? Sistemul muzeal încotro? Pedagogie muzeală sau educaţie tradiţională? Muzeu viabil sau muzeu mort? Conservare-protejare sau nepăsare faţă de protejarea patrimoniului muzeal? Arătând problemele contemporane cu care se confruntă azi muzeografii moldoveni, cercetătoarea ajunge la o concluzie tristă: „Muzeul contemporan din Republica Moldova nu va mai fi niciodată cel ce a fost cândva. Avem impresia că ne aflăm într-un punct mort, fără perspective. Şi totuşi, în criza economică totală, în sărăcia generală în care ne aflăm, nu putem să ne lipsim de muzee, ele fiind instituţii majore în cultura contemporană" (p. 38).

Crişan Muşeţeanu, în „*Muzeul Naţional de Istorie a României – istorie şi destin*", după o scurtă trecere în revistă a istoricului instituţiei pe care o reprezintă, punctează pe activităţile muzeului din ultimii ani şi realizările reprezentative.

Gheorghe Pisica, reprezentând Universitatea de Stat din Moldova, urmăreşte evoluţia legislaţiei muzeale atingătoare de Basarabia, RSSM şi Republica Moldova în studiul „*Instituţia muzeală şi legislaţia de domeniu*" şi concluzionează prin a arăta că Legea muzeelor în vigoare azi „nu favorizează nici instituţia muzeală, nici publicul vizitator, nici personalul muzeului, nu are o viziune de perspectivă" (p. 52).

Cunoscutul arheolog Gheorghe Postică vine în studiul său de proporţii „*Peisajul cultural Orheiul Vechi: clasare, valoare, autenticitate, integritate*" cu o nouă pledoarie întru includerea sitului Orheiul Vechi pe Lista Patrimoniului Mondial a UNESCO. Autorul defineşte situl, prezintă date generale despre acesta, argumentează punctual criteriile şi valorile pe care le întruneşte acest sit, comparându-l cu altele similare din lume. Dosarul minuţios întocmit şi structurat ne convinge o dată în plus de necesitatea efortului de recunoaştere internaţională a acestei valori nestemate din ţara noastră, dar nu ne arată care sunt cauzele tergiversării procesului, demarat de ceva ani, de înscriere pe lista UNESCO a sitului numit.

Natalia Chiscă, muzeografă la instituţia-gazdă a volumului, în „*Portrete şi simboluri creştine*" ne propune o analiză a chipului lui Christos, a Fe-

cioarei Maria, a crucii şi crucificării în iconografia creştină.

Iulia Postică, o altă tânără muzeografă de la aceeaşi instituţie, prezintă „*Câteva date despre pericolele care ameninţă patrimoniul arheologic (în baza practicilor din RSS Moldovenească)*". În baza materialelor de arhivă, autoarea ne arată cu lux de amănunte că politica statului sovietic moldovenesc şi practica în domeniul ocrotirii patrimoniului arheologic din RSSM „a condus la distrugerea parţială sau completă a sute de obiective patrimoniale" (p. 100), salvarea monumentelor arheologice din această perioadă datorându-se fie intervenţiilor energice ale arheologilor din cadrul instituţiilor academice, fie entuziaştilor Societăţii moldoveneşti de ocrotire a monumentelor de istorie şi cultură. Cercetătoarea îşi exprimă îngrijorarea că practica din epoca RSSM nu este abandonată nici azi, arătând că în 2000, construcţia tronsonului de cale ferată Cahul-Giurgiuleşti „a fost însoţită de încălcări grave ale legislaţiei privind protejarea monumentelor, zeci de monumente arheologice fiind rase de pe suprafaţa pământului fără a fi fixate de către specialişti" (p. 95).

Aurelia Cornețchi, director adjunct al MNAIM, contribuie la volum cu studiul „*Orientarea activităţii Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei spre cerinţele publicului. Rezultatele unor sondaje de opinie*", în care analizează rezultatele a două sondaje efectuate în cadrul muzeului în anii 2007 şi 2008. Înscrise într-un ciclu de durată, sondajele de opinie constituie „un factor influent în interacţiunile dintre muzeu şi vizitatori" şi ajută instituţia să înţeleagă „într-un mod obiectiv şi transparent, percepţia publică a imaginii muzeului şi activităţilor desfăşurate" (p. 101). După evaluarea sondajului sociologic, autoarea constată cu bucurie că „marea majoritate a persoanelor sondate sunt interesate de instituţia muzeală şi resimt nevoia de a se implica în îmbunătăţirea demersului acestuia" (p. 113), iar în final trasează obiectivele pe care are a le urma MNAIM în relaţia sa cu publicul vizitator.

Irina Goncearova, custode principal al fondurilor MNAIM, prezintă sumar „*Colecţia de metale preţioase din fondurile Muzeului Naţional de arheologie şi Istorie a Moldovei*" (în limba rusă), iar Ecaterina Bondarenco, şefa Secţiei de restaurare a aceleiaşi instituţii, relatează despre „*Restaurarea unei marame din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei*".

Muzeograful ucrainean Aleksandr Minjulin, de la Muzeul Naţional de Istorie a Ucrainei din Kiev, prezintă un amplu material „*Cercetarea, restaurarea şi păstrarea metalului arheologic*" (în limba rusă), de interes pentru restauratorii moldoveni, a căror practică în domeniu este mai redusă. Remarcăm în treacăt că în cazul acestui studiu ar fi fost necesar un efort financiar suplimentar pentru ca ilustraţia să apară în culori.

În continuare, Aurel Zanoci, şeful Centrului editorial al Muzeului, prezintă sumar „*File din activitatea editorială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei*", utile pentru istoricul acestei activităţi.

Maria Danilov, şefa Sectorului de istorie modernă, în studiul „*Comunicarea culturii, cultura comunicării (reflecţii pe marginea celor publicate în presă despre muzeu)*" analizează articolele cu referire la MNIM şi MNAIM apărute în presa periodică de după 1990, clasificându-le în trei categorii: scrise de muzeografi, scrise de ziarişti şi scrise de ziarişti prin preluarea informaţiei primare de la muzeografi. Autoarea constată că astăzi cultura de presă continuă „să fie manipulată în funcţie de schimbările unei situaţii politice efemere", iar imaginea muzeului în presa periodică „continuă să fie dominată de tematici tradiţionale cu subiect istoric comandat „de interesul public", apoi abandonat în funcţie de interesul personal şi/ sau de conformism cu regimul politic" (p. 174). Concluziile analistei relevă lipsa de comunicare suficientă dintre ziarişti şi muzeografi şi necesitatea unui periodic cultural, în care viaţa muzeelor să-şi găsească un loc constant şi să fie reflectată pertinent. În încheiere, autoarea prezintă un foarte util tablou recapitulativ prealabil al articolelor publicate în presa anilor 1992-2006 cu referire la muzeul pe care îl reprezintă. Am sugera în acest context câteva îmbunătăţiri ale tabloului în vederea redactării lui finale: rubricile să urmeze ordinea normală a descrierii bibliografice; toate prenumele autorilor să fie complete; să fie indicat locul apariţiei periodicului şi instituţia care-l editează (poate într-un indice-supliment); articolele să fie rezumate în 2-5 fraze ca să se înţeleagă rostul scrierii lor.

Ultimul material din volum, „*Impresii asupra unei expoziţii de istorie a presei basarabene*", semnat de Cristina Ciubotaru, reprezentantă a Universităţii de Stat din Moldova, se referă la un frumos eveniment muzeografic – expoziţia „În universul presei basarabene", care a funcţionat la MNIM timp de un an de zile începând cu 12 mai 2005.

Fiecare studiu inclus în volum este urmat de un rezumat în limba engleză şi date sumare despre autor, ultimele putând fi suplimentate cu informaţii exacte despre poziţia autorului în cadrul instituţiei pe care o reprezintă.

Volumul „Studii de muzeologie (I)" în întregime se prezintă ca o reuşită a eforturilor depuse. Reflectând teme de cercetare ştiinţifică teoretică, istorică şi aplicată, el va fi util în primul rând muzeologilor şi muzeografilor, dar şi istoricii, arheologii şi alţi cititori vor putea găsi subiecte de interes pentru ei.

Cu regret, din contextul volumului nu am putut afla răspunsul la întrebarea de ce nu a fost continuat volumul similar precedent „Studii de muzeologie şi muzeografie (I)", scos de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei în 2004, în aceeaşi colecţie „Biblioteca „Tyragetia"" (nr. X), şi care s-a bucurat de aprecierea publicului căruia îi era destinat, ci s-a preferat un alt prim număr.

În contextul obiecţilor, ne permitem încă o dată să nu fim de acord cu sistemul ales de MNAIM pentru referinţele bibliografice la toate publicaţiile sale. În cadrul studiilor de istorie simplă, istoriografie, sursologie şi alte domenii decât cele ce operează de zeci de ori cu aceeaşi sursă bibliografică (arheologie, etnologie, filologie) acesta nu face altceva decât să îngreuneze lectura şi să distrugă dorinţa cititorului de a verifica trimiterile făcute de autori. Că nu întotdeauna se face economie de spaţiu poligrafic în cadrul acestui sistem ne-o demonstrează majoritatea articolelor din acest volum.

În încheiere, constatăm că acest prinos ştiinţific adus Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei la cea de-a XXV-a aniversare a sa, este un cadou frumos: frumos scris, frumos imprimat şi frumos „îmbrăcat". Rămânem cu speranţa că seria de studii de muzeologie va fi continuată în cadrul muzeului.

27.02.2009

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, MD-2001, Chişinău, Republica Moldova, silviu_tabac@yahoo.fr

Ioan Opriş, PROVOCAREA NOILOR MUZEOGRAFII

Editura Istros, Brăila, 2008, 236 p., ISBN:978-973-1871-16-5

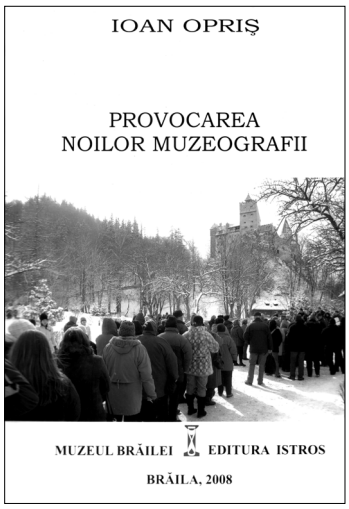

Ioan Opriş, „devotat trup şi suflet muzeului", cu un curaj de invidiat, oferă regulat cititorului interesat de cultură în general, şi de muzeologie, în mod special, lucrări de referinţă, care la sigur vor face epocă. Ne-am obişnuit cu numeroasele sale cărţi de muzeologie şi chiar le aşteptăm. Nici în anul 2008, speranţele noastre nu au fost zadarnice – Ioan Opriş a reuşit să publice o monografie demnă de reţinut pentru demersul muzeologic original şi stilul elegant. Este vorba de *Provocarea noilor muzeografii*, apărută la Brăila, în editura Istros a Muzeului Brăilei, România.

Lucrarea, bazată pe o îndelungată experienţă şi cunoaştere a Muzeului naţional şi a Muzeului internaţional, se deschide cu un elogiu adus autorului şi cărţii de către Ionel Cândea, directorul Muzeului Brăilei. I. Cândea motivează interesul pentru cartea lui I. Opriş prin „notorietatea autorului, precum şi bravura cu care, aproape sigur, de două decenii provoacă astfel de evenimente pe tărâmul muzeologiei – a teoriei muzeului – în spaţiul românesc". Şi subliniază în mod deosebit faptul că în lucrarea lui I. Opriş „fenomenul muzeu este raportat atât la universal, dar şi la perimetrul naţional, graţie pregătirii, experienţelor şi contactelor personale – aş zice fabuloase –, pe care le-a avut cu celelalte muzeografii, a cunoaşterii în detalii a celei naţionale".

Tema monografiei este una de strictă specialitate muzeologică şi, credem noi, deosebit de dificil de prezentat. I. Opriş a reuşit să realizeze o lucrare novatoare în care muzeul contemporan este perceput ca „o importantă instituţie a echilibrului, a ponderii şi a corectitudinii". Ceea ce constituie subiectul cărţii, după cum ne mărturiseşte însuşi autorul, este „modul în care este privit muzeul modern, în şcolile de avangardă, arhitectura care-l serveşte şi cum anume este conceput mesajul său". Sau, şi mai explicit, am spune că este o lucrare despre muzeu şi muzeologie, o carte despre soarta muzeului de ieri şi perspectiva muzeului de astăzi.

În prezentarea demersului său, I. Opriş operează cu informaţii bibliografice din istoriografia muzeală internaţională şi naţională, cu analize structurale ale instituţiilor muzeale de divers profil şi din diferite ţări ale lumii, prioritate acordându-se muzeului european şi muzeului public din Statele Unite ale Americii.

Autorul explică demersul său pas cu pas, considerând noua muzeografie ca „o parte esenţială din procesul de reformă culturală – vehiculează şi îmbracă aspectele unei oferte eficiente, aşteptate de majorităţi, identificate cu ceva timp în urmă cu eforturi sistematice de către muzeografi. În cadrul ei preocupările sunt altele decât cele cu care ne-am obişnuit, dinamismul e o condiţie a evaluării pozitive, iar eficienţa culturală un rezultat concret". I. Opriş îşi pune şi reuşeşte să răspundă la mai multe întrebări, dintre care importante par a fi: în ce direcţie evoluează muzeul contemporan, cum şi prin ce mijloace răspunde muzeul necesităţilor unei societăţi urbanizate şi cibernizate, care este rolul managementului şi a marketingului în politica de supravieţuire a muzeului, pe cât este de interesant muzeul în procesul de educaţie într-o societate informatizată, care este legătura între muzeu şi comerţ?

Muzeologul I. Opriş atrage atenţia cititorului asupra faptului că „noile muzeografii pe care le prezintă în lucrare au apărut periodic, definindu-se astfel, odată cu secolul al XVIII-lea. Generaţie după generaţie a pretins muzeelor o altă filozofie, un alt mod de a răspunde la ceea ce s-a considerat a fi reprezentativ". Şi are ferma convingere că „nici noua muzeografie contemporană nu va rămâne definitivă ca standard şi performanţe, dar oricum ea pune în discuţie un altfel de muzeu decât până acum. Un muzeu de care trebuie să ţinem seama, pe care să-l sprijinim şi să-l percepem ca parte a cotidianului colectiv".

Conţinutul lucrării redat într-o formă clară, de pe poziţiile unei vaste şi profunde documentări ştiinţifice şi ale unei practici solide în domeniu, ne dezvăluie structura şi activitatea multilaterală a unor muzee europene şi americane, ne prezintă expoziţii, ne descifrează situaţii, ne pune la dispoziţie diverse opinii ale unor lideri ai muzeografiei internaţionale, inclusiv români în ceea ce priveşte provocările noilor muzeografii. Punctul de reper al autorului în tratarea problematicii noilor muzeografii este patrimoniul. Autorul consideră că „muzeele şi colecţiile nu pot fi abordate din perspective teoretice fără a le relaţiona cu patrimoniul real, existent într-un anume loc, spaţiu, ţară, cu starea acestuia. Mulţimea şi diversitatea acestuia, valoarea şi reprezentativitatea sa condiţionează prezenţa muzeală şi potenţează însemnătatea oricărui demers de muzeologizare". Pornind de la această poziţie, I. Opriş „pledează pentru un muzeu civic şi o muzeografie nouă care să repoziţioneze pentru atenţia publică nu doar patrimoniul, ci şi destinul său, cauza păstrării şi conservării sale".

Autorul face o incursiune în „căutările şi rezolvările muzeografice" din veacurile XVIII-XIX, făcând o analiză detaliată a primelor colecţii, muzee, ajungând la concluzia că „dacă în Europa, multe colecţii muzeale moderne au sorgintea în susţinerea sistematică din partea statului, în SUA, cât şi în Canada, în Australia sau în Israel, îndeosebi donatorii ocupă locul principal în constituirea şi dezvoltarea muzeelor". O atenţie deosebită este acordată procesului de definire a muzeului ca instituţie publică, rolului şi locului lui în societatea modernă, iar informarea şi educaţia publicului, în opinia cercetătorului, sunt admise chiar de la început ca părţi componente ale strategiei muzeului modern. În această perioadă, sau mai exact, în prima jumătate a secolului al XIX-lea statele naţionale ale Europei şi-au creat muzee naţionale, analizate şi interpretate de autor ca instituţii publice „de reprezentare şi argumentare, insistând pe individualizare istorică, artistică sau etnografică".

În contextul „căutărilor" este abordat şi rolul expoziţiilor de artă din secolele XVIII-XIX, al muzeelor de artă în procesul de stabilire a noilor mu-

zeografii I. Opriş se axează în mod special asupra demersului muzeologiei franceze – Muzeul Luvru – care „a impus lumii întregi un timp al muzeelor, o epocă de aur a artelor, deci o reformă reală în muzeografie, sau o nouă muzeografie". Anume Muzeul Luvru a introdus în practica muzeografică primele norme ştiinţifice de inventariere şi catalogare a colecţiilor, criterii şi norme privind funcţionarea laboratoarelor de restaurare, principii organizatorice în ceea ce priveşte sistemul de expunere a pieselor muzeale pentru publicul vizitator, executarea şi realizarea copiilor pieselor muzeale, la solicitarea publicului. Toate aceste practici noi apărute în viaţa Muzeului Luvru au fost împrumutate de muzeografiile europene, de fapt, în viziunea lui I. Opriş „peste acest nou demers, al unei noi muzeografii, nu se mai putea trece". Tratând tangenţial problema muzeotehnicii în muzeu, autorul precizează că „proiectarea, instalarea şi organizarea muzeală sub raport tehnic nu s-a pus decât la începutul secolului XX" şi evidenţiază în acest sens şcoala de muzeografie germană, iar „în SUA această problema va fi cap de afiş al muzeografiei începând cu deceniul trei al secolului XX". Autorul dovedeşte cu lux de amănunte că muzeul de artă, în toate timpurile, inclusiv la începutul secolului XX şi până astăzi a fost totdeauna liderul schimbărilor, a direcţionat, chiar a anticipat noile muzeografii. La începutul secolului XX, modelul francez de muzeu devine în viziunea autorului un etalon fără de care nu se poate face nici o evaluare corectă.

După a doua conflagraţie mondială se începe o nouă schimbare în muzeografia europeană, de fapt se stabileşte o nouă muzeografie. Muzeele participă intens la demersul educativ, se pune problema cercetării de muzeu. Însă abia în deceniile 6-7 ale secolului XX „politicile şi strategiile muzeelor au început să fie acceptate ca părţi ale dezvoltării durabile, ca elemente care definesc mai adecvat politica culturală". Se fac eforturi pentru o relaţie durabilă cu şcoala. În 1952 Georges Henri Riviere a prognozat ca „grupul de vizitatori aparţinând copiilor şi tineretului constituie centrul strategiei oricărui muzeu". Iar din anii '60 expoziţiile temporare încep să aibă o frecvenţă tot mai mare. Sunt organizate expoziţii mari itinerante, temporare, care au prilejuit dezbateri asupra arhitecturii de muzeu, amenajării expoziţionale, iar arhitecţii propun proiecte originale. Se constituie o arhitectură specială de muzeu. Autorul încearcă să identifice raporturile noilor arhitecturi cu noua muzeografie. În ultimele decenii ale secolului XX boom-ul noilor construcţii muzeale s-a transformat în fenomen, în primul rând în SUA, iar în Europa, după cum subliniază autorul, „rămâne încă un spaţiu cu mare potenţial de schimbare şi referinţe largi".

Tratând unele probleme ale megamuzeografiei contemporane, autorul menţionează că la sfârşitul secolului XX creşte rolul muzeului, rolul arhitecţilor, al arhitecturii muzeale. Analizează două epocale construcţii muzeale – Muzeul Guggenheim de la Bilbao (Ţara Bascilor) şi Paul Getty Center de la Los Angeles, – „aceste două muzee au darul să depăşească chiar înţelesul de până acum, sensul ca atare al instituţiei muzeale. Realizarea lor a pus în discuţie însăşi noţiunea de muzeu". Ceea ce observă şi evidenţiază autorul în aceste epocale construcţii este nu accesul mai democratic la valorile culturale, ci „fenomenul de spargere a unui anume tipar al expoziţiilor permanente, de lungă durată, prin reducerea radicală a timpului lor de prezentarea şi scoaterea la perioade scurte din depozite a valorilor tezaurizate". Scopul arhitecturii contemporane este „spre lărgirea posibilităţilor de expunere temporară dar şi spre zonele nemuzeale: cafeterii, standuri comerciale, restaurante, parcări, săli de spectacole. În noile construcţii, care frapează vizitatorii sunt introduse deosebite realizări de muzeotehnică. Dar ceea ce pare şocant pentru autor în această arhitectură muzeală novatoare este „quasi absenţa muzeografului", în asemenea caz, în opinia lui I. Opriş „orice construcţie specială rămâne un important exerciţiu de proiectare, dar, la urma urmei unul nejustificat"

La începutul secolului XXI, principalul scop al muzeului este educaţia, iar expoziţia muzeală este „esenţială pentru exprimarea muzeală", ea fiind numită de I. Opriş „proba calificării, care demonstrează responsabilitatea, obiectivitatea, spiritul critic şi viziunea muzeografică". Astăzi muzeul trebuie să răspundă doleanţelor publicului, iar muzeografii trebuie să conştientizeze că „publicul este suveranul căruia muzeele trebuie să-i ofere ce au mai bun"

Acceptând toate definiţiile date muzeului pe parcursul evoluţiei lui, I. Opriş consideră că muzeele mileniului trei trebuie redefinite, iar sensurile care se atribuie instituţiei muzeale trebuie analizate. În acelaşi timp, autorul subliniază că „muze-

ul contemporan se confruntă cu tendinţe şi opinii adeseori total opuse. Dar care au în centrul lor un subiect unic – vizitatorul" Autorul menţionează că „muzeul contemporan este o uzină culturală, care reuneşte o gamă largă de interese, dar ceea ce predomină în toate expresiile prevăzute cu sigla muzeală este demersul educativ – acesta le influenţează, le dirijează, lui i se subordonează toate celelalte".

Un aspect important al noii muzeografii contemporane este problema managementului muzeal. În opinia autorului, muzeele necesită o nouă politică în management, un manageriat specific, un management eficient, care să asigure funcţionarea muzeului în condiţiile globalizării şi cibernitizării mondiale.

Conservarea patrimoniului cultural este un subiect de cultură, şi în acelaşi timp unul de muzeologie, care în paginile monografiei este expus detaliat, autorul menţionând că „începând cu ultimii ani ai veacului XX s-a impus cu evidenţă o nouă filozofie a conservării patrimoniului cultural". În conservare, consideră I. Opriş, se cer sistematizate lucrările, atitudinile şi strategiile, este necesar „să consolidăm conservarea ca atitudine, iar patrimoniul trebuie difuzat prin cele mai diverse capacităţi culturale, muzeele jucând în această operaţie rolul decisiv". În contextul celor analizate, autorul pledează „pentru un muzeu civic, o muzeografie nouă, care să repoziţioneze pentru atenţia publică nu doar patrimoniul ci şi destinul său, cauza păstrării şi conservării sale". Tipul de muzeu care este promovat de şcolile muzeografice contemporane este muzeul deschis, democratic, activ şi participativ, pentru care militează şi muzeologul român I. Opriş.

Calităţile de necontestat ale conţinutului lucrării sunt susţinute atât de imagini sugestive despre anumite momente semnificative din viaţa muzeală naţională şi internaţională, cât şi de anexe ce însumează informaţii privind perspectiva de evoluţie a sistemului muzeal din România.

Noua carte a lui I. Opriş se citeşte cu interes datorită conţinutului şi structurii originale a materialului prezentat şi o recomand cu plăcere nu numai specialiştilor din instituţiile muzeale, dar şi celor preocupaţi de problematica culturi şi a protejării patrimoniului cultural şi natural.

12.03.2009

Dr. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt-Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istoria şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din Regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista patriarhiei române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău
Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău

Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistrita-Nasaud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
Етнография на България	Етнография на България, София
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
КЕВ	Кишиневские Епархильные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revistă prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere, (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se va prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате A4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

BONS OFFICES
Casa Editorial Poligrafică

Casa editorial-poligrafică „Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel.: 500-577
e-mail: ion@bons.md